

самиздат
B92

Kosovo

Michael J. Miller for Num at Right Way, 2007

Human Rights Watch

PO NAREĐENJU

Ratni zločini na Kosovu

*S engleskog preveli Jasmina Stanić, Tanja Vunjak,
Karlo Poljaković i Srđan Starčević*

Naslov originala:

Human Rights Watch

Under Orders. War Crimes in Kosovo

Copyright © October 2001 by Human Rights Watch

Human Rights Watch

Human Rights Watch (HRW) sprovodi redovna i sistematska istraživanja povreda ljudskih prava u oko sedamdeset zemalja širom sveta. Zbog toga što su naša otkrića stekla ugled pouzdanosti i pravovremenosti, ona predstavljaju nezaobilazan izvor podataka za sve one koji se bave ljudskim pravima. Bavimo se povredama ljudskih prava bez obzira na političko uređenje država, geopolitičku pripadnost i etničko ili versko ubedenje stanovništva. Human Rights Watch brani slobodu mišljenja i izražavanja, pravo na pravedno suđenje i jednaka prava na zaštitu pred zakonom, i zalaže se za snažno civilno društvo; dokumentujemo i razotkrivamo ubistva, nestanke, mučenja, proizvoljna hapšenja, diskriminacije i druge povrede međunarodno priznatih ljudskih prava. Naš cilj je da se vlasti smatraju odgovornima ukoliko povrede prava svojih građana.

Human Rights Watch je nastao 1978. godine, kada su osnovana odeljenja za Evropu i Centralnu Aziju (što je tada činilo Helsinki Watch). Danas postoje odeljenja koja su zadužena za Afriku, Severnu i Južnu Ameriku, Aziju i Bliski istok. Pored toga, HRW ima i tri tematska odeljenja koja se bave naoružanjem, dečijim i ženskim pravima. Kancelarije su u Njujorku, Vašingtonu, Los Angelesu, Londonu, Briselu, Moskvi, Dušanbeu i Bangkoku. Human Rights Watch je nezavisna nevladina organizacija koja se finansira od priloga pojedinaca i fondacija širom sveta. Ne primamo finansiranje od vlade, ni neposredno ni posredno.

Osoblje HRW-a čine Kenneth Roth, izvršni direktor; Michele Alexander, direktor razvoja; Reed Brody, direktor podrške; Carroll Bogert, direktor komunikacija; Barbara Guglielmo, direktor finansija; Jeri Laber, specijalni savetnik; Lotte Leicht, direktor kancelarije u Briselu; Michael McClintock, zamenik programskog direktora; Patrick Minges, direktor publikacija; Maria Pignataro Nielsen, kadrovski direktor; Jemera Rone, advokat; Malcolm Smart, programski direktor; Wilder Tayler, pravnik za opšta pitanja i Joanna Weschler, predstavnik u Ujedinjenim nacijama.

Regionalni direktori Human Rights Watcha su Peter Takiram-budde za Afriku, José Miguel Vivanco za Severnu i Južnu Ameriku, Sidney Jones za Aziju, Holly Cartner za Evropu i Centralnu Azi-

ju i Hanny Megally za Bliski istok i Severnu Afriku. Direktori tematskih ogranaka su Joost R. Hiltermann za naoružanje, Lois Whitman za dečija prava i Regan Ralph za ženska prava.

Članovi glavnog odbora su Jonathan Fanton, predsedavajući; Lisa Anderson, Robert L. Bernstein, David M. Brown, William Carmichael, Dorothy Cullman, Gina Despres, Irene Diamond, Adrian W. DeWind, Fiona Druckenmiller, Edith Everett, Michael E. Gellert, Vartan Gregorian, Alice H. Henkin, James F. Hoge, Stephen L. Kass, Marina Pinto Kaufman, Bruce Klatsky, Joanne Leedom-Ackerman, Josh Mailman, Yolanda T. Moses, Samuel K. Murrumba, Andrew Nathan, Jane Olson, Peter Osnos, Kathleen Peratis, Bruce Rabb, Sigrid Rausing, Orville Schell, Sid Sheinberg, Gary G. Sick, Malcolm Smith, Domna Stanton, John J. Studzinski i Maya Wiley. Robert L. Bernstein je predsednik osnivačkog odbora Human Rights Watcha.

SADRŽAJ

5	Human Rights Watch
13	Izrazi zahvalnosti
17	UVOD
19	Metodologija
21	O imenima i terminologiji
23	Objašnjenja nekih pojmova, izraza i termina
27	1. UVODNI REZIME
27	Ofanziva 1999. godine
33	Komandna odgovornost
36	Sud za ratne zločine
37	Prava koja je kršio OVK
39	Uloga međunarodne zajednice
43	2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA
43	Uvod
45	Kratka istorija kosovskog sukoba
46	Kosovo u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji
47	Položaj nealbanskog stanovništva
48	Rast srpskog nacionalizma <i>Kosovo 90-ih godina</i>
54	Ukidanje autonomije Kosova
55	Kršenja ljudskih prava 90-ih godina
56	Albanski nenasilni otpor i paralelna država
59	Spirala nasilja
65	Uspon Oslobođilačke vojske Kosova

	<i>Oružani sukob 1998.</i>
68	Masakri u Drenici
70	Uloga međunarodne zajednice
78	Povrede ljudskih prava koje su počinile vlasti 1998. godine
81	Povrede ljudskih prava koje je počinio OVK 1998. godine
86	Uloga međunarodne zajednice
88	Rad Kosovske verifikacione misije (KVM)
92	Konferencija u Rambujeu
94	Zaključak
97	3. SNAGE U SUKOBU
100	Snage Savezne Republike Jugoslavije
102	Vojaska Jugoslavije
116	Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije (MUP)
131	Paravojne formacije
137	Komandna odgovornost i odgovornost po starešinstvu
146	Struktura i strategija OVK-a
153	Dodatak: posleratna unapređenja u srpskoj policiji i Vojsci Jugoslavije
159	4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA
167	Geografija zločina
172	Ubistva
173	Broj žrtava, nestali i uklanjanje tela
179	Ciljana ubistava
183	O ubistvu Bajrama Keljmendija
184	Silovanja i seksualno nasilje
189	Nasilno proterivanje
196	Proizvoljna hapšenja i pritvaranja
200	Uništavanje imovine civila i džamija
202	Zagađivanje bunara
204	Pljačkanje i iznuđivanje
207	Lišavanje slobode i prinudni rad

208	Ljudski štitovi
209	Nagazne mine
215	5. OBLAST DRENICE: OPŠTINE GLOGOVAC (GLLOGOFC) I SRBICA (SKENDERAJ)
217	Izbica (Izbice)
225	Rezala (Rezalle)
228	Poklek
232	Staro Cikatovo (Cikatove e Vjeter)
238	Ofanziva 30. aprila
239	Vrbovac (Vrbofc)
245	Štutica (Shtutice)
248	Baks
250	Džamija u Ćirezu
254	Rudnik Šavarina
258	Zatvor i ispitivanje u Glogovcu
260	Zatvor i prinudni rad
262	Glogovac (Glogofc)
264	Ubijanje civila
266	Lišavanje slobode i zlostavljanje
269	Nasilno iseljavanje
275	6. OPŠTINA ĐAKOVICA (GJAKOVE)
276	Đakovica (Gjakove)
280	Prva faza – od 24. marta do 2. aprila
288	Druga faza – od 7. do 13. maja
292	Povlačenje
294	Meja
302	Motivi: ubistvo pet policajaca
303	Počinioci zločina
304	Korenica (Korenice)
311	7. OPŠTINA ISTOK (ISTOG)
313	Zatvor Dubrava
314	Zatvor
316	Bombardovanje NATO-a
321	Masakr

330	Ekshumacije
330	Počinioci zločina
333	8. OPŠTINA LIPLJAN (LIPJAN)
344	Slovinje (Sllovi)
356	Počinioci zločina
359	9. OPŠTINA ORAHOVAC (RRAHOVEC)
360	Pusto Selo
367	10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)
	<i>Grad Peć</i>
371	“Čišćenje”
376	Pljačke i paljenja
377	Poslednje ubistvo
381	Silovanje
383	Ćuška (Qyshk)
385	Okolnosti
386	Ubistva
399	Napadi na Zahać (Zahaq) i Pavljan (Pavlan)
399	Zahać (Zahaq)
401	Pavljan (Pavlan)
402	Počinioci zločina
414	Ljubenić (Lubeniq)
419	11. OPŠTINA PRIZREN
420	Grad Prizren
421	Naselje Tusus
426	Naselje Bulbulder (Bilbildere)
429	12. PUT PRIZREN–ĐAKOVICA (GJAKOVE) (OPŠTINE ORAHOVAC /RRAHOVEC/ I PRIZREN)
430	Bela Crkva (Bellacerke)
437	Celina (Celine)
443	Velika Kruša i Mala Kruša (Krushe e Madhe i Krushe e Vogel)
445	Velika Kruša (Krushe e Madhe)

450	Mala Kruša (Krushe e Vogel)
452	Zrze (Xerxe)
457	13. OPŠTINA SUVA REKA (SUHAREKE)
459	Grad Suva Reka (Suhareke)
470	Belanica (Bellanice)
479	Selo u opštini Suva Reka
484	Trnje (Terrnje)
489	14. OPŠTINA VUČITRN (VUSHTRRI)
490	Gornja Sudimlja i Donja Sudimlja (Studime e Eperme i Studime e Poshtme)
490	Napad na konvoj 2. maja
499	Lišavanje slobode i proterivanje
501	Ostala ubistva
505	Zatvor Smrekovnica (Smrekonice)
509	15. STATISTIČKA ANALIZA POVREDA PRAVA
512	Ograničenja statističke analize
513	Opšti nalazi
515	Analiza vansudskih pogubljenja
515	Pol žrtava
516	Starost žrtava
520	Ubistva po vremenu dešavanja
521	Ubistva po opštinama
525	Ubistva i proterivanja: uzajamna povezanost
531	Počinioci zločina
533	16. VAZDUŠNA KAMPANJA NATO-a
535	Međunarodno humanitarno pravo i odgovornost
536	Primenjeni standardi
538	Analiza slučajeva civilnih žrtava na Kosovu
541	Izbeglice na putu Đakovica–Dečani
544	Civili raseljeni u šumama Koriše

547	Bombardovanje zatvora u Dubravi
549	Upotreba kasetnih bombi u akcijama NATO-a
551	17. KRŠENJA PRAVA POSLE 12. JUNA 1999.
551	Uvod
553	Napadi na manjine
564	Nasilje nad kosovskim Albancima
565	Reakcija međunarodne zajednice
572	Kosovski Albanci – zatvorenici u Srbiji posle završetka rata
579	18. RAD SUDA ZA RATNE ZLOČINE
589	Suđenja za ratne zločine pred domaćim sudovima
592	Istrage protiv NATO-a i OVK-a
595	19. PRAVNE NORME U SUKOBU NA KOSOVU
595	Uvod
597	Sukob na Kosovu kao unutrašnji oružani sukob
599	Primenljivost Zajedničkog člana 3 i Protokola II
603	Zajednički član 3 i zaštita neboraca
605	Protokol II i zaštita neboraca
606	Zaštita stanovništva
608	Određivanje vojnih ciljeva
609	Zabrana nasumičnih napada i princip proporcionalnosti
611	Zaštita civila od prinudnog premeštanja
612	Jugoslovensko zakonodavstvo
615	Literatura

Izrazi zahvalnosti

Izveštaj ovog obima ne bi bio moguć bez aktivnog učešća mnogih pojedinaca. Ova knjiga rezultat je zajedničkog rada zaposlenih, savetnika i volontera Human Rights Watcha, kao i mnogih drugih koji se bave ljudskim pravima na Kosovu.

Koordinator ovog projekta je Fred Abrahams, istraživač pri Human Rights Watchu. Prikupljanje primarnih podataka na terenu obavili su, po abecednom redu, sledeći istraživači Human Rights Watcha: Fred Abrahams, Bogdan Ivanišević, Andre Lommen, Joanne Mariner, Martina Vanderberg i Benjamin Ward, kao i savetnik Human Rights Watcha James Ron. Dodatna istraživanja sprovedli su saradnici Human Rights Watcha Sahr Muhammed Ally, Alexandra Perina, Kerry McArthur i Laura Rusu, kao i dva istraživača pripravnika Kristie Evenson i John Walkup.

Ovaj izveštaj napisali su, pre svega, Fred Abrahams i Benjamin Ward, mada su mnogi spomenuti istraživači dali znatan doprinos u korigovanju teksta. Joanne Mariner je napisala poglavlja o Prizrenu i Pustom Selu, Martina Vanderberg je napisala delove o silovanju, William M. Arkin, vojni savetnik Human Rights Watchu, napisao je najveći deo poglavlja o NATO-u, a Kristie Evenson pomogla je u pisanju poglavlja o nagaznim minama. Betsy Andersen, direktor odeljenja za podršku u Human Rights Watchu za Evropu i Centralnu Aziju, dala je znatan doprinos u pisanju dela poglavlja "Istorijska i politička pozadina" koji se bavi ulogom međunarodne zajednice.

Izveštaj su pregledali Susan Osnos, savetnik Human Rights Watcha, i Michael McClintock, zamenik programskog direktora Human Rights Watcha. Dinah Pokempner, pravni zastupnik u Human Rights Watchu dala je pravni pregled. Pravne savete *pro bono* velikodušno su ponudili Craig Bloom i Jeremy Feigelson iz advokatske kancelarije Debevoise & Plimpton.

Poglavlje "Istorijska i politička pozadina" ovog izveštaja zasnovano je na istraživanju i pisanju mnogih sadašnjih i bivših radnika Human Rights Watcha koji su počeli sa radom na Kosovu 1990. godine. To su Ken Anderson, Jeri Laber, Ivana Nizich, Vlatka Mihalović, Julie Mertes, Gordana Igrić i Peter Bouckaert. Ovom izveštaju, kao i ukupnom radu na Kosovu, uveliko je dopri-

nela posvećenost i profesionalizam mnogih drugih pojedinaca u Human Rights Watchu, uključujući i sledeće: Ken Roth, izvršni direktor Human Rights Watcha, Lotte Leicht, direktor kancelarije u Briselu, Jean-Paul Mathoz, direktor komunikacija u Briselu, Bessie Skoures, administrator kancelarije u Briselu, Carroll Bogert, direktor komunikacija, Minky Worden, direktor elektronskih komunikacija, Wilder Taylor, glavni advokat i Rachael Reilly, koja je za vreme rata obavljala istraživanja među izbeglicama u Makedoniji. Najvažnije, Holly Cartner, direktor ogranaka za Evropu i Centralnu Aziju, pružala je uvid, davala smernice i staloženo radila tokom rata na Kosovu i tokom pisanja ovog izveštaja.

Mape u ovom izveštaju uradio je Michael Miller. Fotografije su snimili radnici Human Rights Watcha Fred Abrahams, Peter Bouckaert, Joanne Mariner i Benjamin Ward kao i profesionalni fotografi Alban Bujari i Wade Goddard. Pomoć kada su u pitanju fotografije i dizajn pružila je Veronica Matushaj, fotomontažer i menadžer kreativne službe Human Rights Watcha.

Razni saradnici Human Rights Watcha takođe su pružili neprocenjivu pomoć, posebno Alexandra Perina, Alex Frangos, Rachel Bien, Laura Rusu, Kerry McArther, Skye Donald i Adam Bassine. Alex Frangos je dizajnirao i održavao stranicu "Križa na Kosovu" na veb sajtu Human Rights Watcha (www.hrw.org/campaigns/kosovo98/index.shtml), koji je imao 1.200.000 posetilaca u 1999. godini. Nekoliko pripravnika i volontera takođe je pružilo znatnu pomoć. Među ovima su Darja Radulović-Watkins, Cveta Popović i Erkan Ates.

Statističke analize koje su uključene u ovaj izveštaj sprovele su mnogi stručnjaci i pripravnici, ljubazno nam poklanjajući svoje vreme. Dr Patrick Ball, zamenik direktora Programa za nauku i ljudska prava pri organizaciji American Association for the Advancement of Science (Američka asocijacija za razvitak nauke – AAAS) osmislio je statističku analizu podataka. Procesom kodiranja koordinirala je Rebecca Morgan, savetnik Human Rights Watcha. Dr Herbert F. Spierer, vanredni profesor Univerziteta Kolumbija, počasni profesor Univerziteta u Konektikatu i savetnik AAAS, sproveo je analize, uradio nacрте grafikona i dao važne savete i smernice kada je bilo reči o krajnjem roku. Matt Zimmerman iz AAAS-a uradio je konačne verzije grafikona i dijagrama. Grafikone i dijagrame pregledali su i dr Fritz Sheuren i Tom Jabine. Dr Wray Smith obavio je profesionalnu ekspertizu.

IZRAZI ZAHVALNOSTI

Volonteri koji su utrošili sate unoseći podatke bili su: Benedicte Benoit, Sabrina Ait-Aoudia, Mirela Gegprifti, Artan Kafexhiu, Haim Samuels, Miguel Morales, Yulia Dulstina, Sarah Millar, Aida Repak, Susana Kevorkova, Adam Greenfield i Jasmina Repak. Human Rights Watch im se iskreno zahvaljuje na vremenu koje su tome posvetili.

Istraživanje na Kosovu ne bi bilo moguće bez saradnje i pomoći grupa i boraca za ljudska prava na Kosovu i u regionu, koji su zbog svog rada bili izloženi mnogo većim opasnostima nego bilo koja strana organizacija ili pojedinac. Posebno se zahvaljujemo Veću za odbranu ljudskih prava i sloboda u Prištini i mnogim ograncima ove organizacije širom Kosova, Fondu za humanitarno pravo, Centru za zaštitu žena i dece, Društvu Majka Tereza, Helsinškom odboru na Kosovu, Helsinškom odboru za ljudska prava u Srbiji, Udruženju političkih zatvorenika sa Kosova, Albanskom savetovalištu za žene i devojke iz Albanije i El Hialu u Skoplju i Tetovu u Makedoniji.

Mnogi profesionalci – diplomate, novinari, pravnici, borci za humanitarno pravo i ljudska prava – dali su neprocenjivi doprinos izradi ovog izveštaja. Svi oni svakako ne mogu ovde biti spomenuti. Naročitu zahvalnost Human Rights Watcha zaslužuju: Nora Ahmetaj, Sevdie Ahmeti, Dejan i Duška Anastasijević, Ardian Arifaj, Judith Armata, Tina Babarović, Agron Bajrami, Adem Bajri, Ilir Bajri, Fazli Balaj, Sonja Biserko, Zoran Ćirjaković, Vjosa Dobruna, Robin Ellis, Agim Fetahu, Sheri Fink, Josh Friedman, Carlotta Gall, Benedicte Gjaever, Bukerija Gjonbalaj, Wade Goddard, Dukagjin Gorani, Baton Haxhiu, Mayke Huijbregts, Ylber Hysa, Nataša Kandić, Flamur Kelmendi, Kosovare Kelmendi, Nekibe Kelmendi, Asif Khan, Bajram Krasniqi, Andrea Lako, Ibrahim Makolli, Paul Miller, Fron Nazi, Lirije Osmani, Marta Palokaj, Jane Perlez, Paul Risley, David Rohde, Destan Rukiqi, Bexhet Shalla, Milbert Shin, Eric Stover, Veton Surroi, Gjeraqina Tuhina, Volker Turk, Mark Vuksani, Mary Wyckoff i Ariana Zherka.

Human Rights Watch je takođe zahvalan za pomoć sledećim organizacijama: Verifikacionoj misiji OEBS-a na Kosovu i u Makedoniji, Misiji OEBS-a na Kosovu, UNHCR-u u Skoplju i Prištini, Amnesty Internationalu, Tribunalu u Hagu za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji, Kancelariji visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava u Skoplju i Prištini, UNMIK-u, KFOR PIC-u (Skoplje i Priština) i ABC Newsu.

Na kraju, ali možda i pre svih, Human Rights Watch je pre, za vreme i posle rata saradivao s velikim brojem visokoprofesionalnih prevodilaca koji su uradili mnogo više od samog prevodeanja i stoga u velikoj meri pomogli u izradi ovog izveštaja. Human Rights Watch im se zbog toga posebno zahvaljuje. Oni su: Fisnik Abrashi, Ylber Bajraktari, Ilda Daci, Virtyt Gaceferi, Ilir Gocaj, Albana Kasapi, Adriatik Kelmendi, Garentina Kraja, Yllze Mustafa, Beni Qena, Bujar Saiti, Birol Urcan i Mimoza Zabergja. Agron Musa i Malsor Krasniqi bezbedno su prevozili osoblje Human Rights Watcha opasnim putevima severne Albanije i Kosova. Mnogi od ovih ljudi takođe su preuzeli lični rizik pomažući u prikupljanju pouzdanih informacija o povredama ljudskih prava.

Uvod

Osnovni cilj ovog izveštaja je da dokumentuje ratne zločine koje su počinile srpske i jugoslovenske snage bezbednosti na Kosovu između 24. marta i 12. juna 1999. godine – u periodu kada je NATO bombardovao Jugoslaviju. Cilj je bio da se uz pomoć valjano ispitanih slučajeva ali i stroge naučne analize pruži verodostojno svedočanstvo o užasima koji su se desili, u nadi da će počinioći biti izvedeni pred lice pravde.

U izveštaju se istovremeno priznaje da srpske i jugoslovenske snage bezbednosti nisu imale monopol na zlodela. Ovaj izveštaj dokumentuje i kršenja međunarodnog humanitarnog prava koje su činili Oslobođilačka vojska Kosova (OVK) i Severnoatlantski savez (NATO).

Kada se ima u vidu koliko je Kosovo tokom 1999. godine bilo u centru pažnje, ne čudi nas što su se već pojavile slične studije koje dokumentuju kršenja međunarodnog humanitarnog prava u ovoj pokrajini, među njima i dvotomni izveštaj koji je objavila Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OSCE), i brojni drugi izveštaji nevladinih organizacija. Nadamo se da će ovaj izveštaj otvoriti nove vidike opisujući detaljno ratne zločine na Kosovu, jer će pružiti podatke o političkoj pozadini i kontekstu sukoba. Time što podrazumeva opise događaja i svedočenja iz prve ruke, ovaj izveštaj pruža priliku nedužnim žrtvama rata da se čuje i njihov glas.

Pošto je atmosfera na Kosovu posle sukoba zatrovana, a Srbi i Romi neprekidno izloženi napadima, neko će se zapitati da li će ovaj izveštaj podsetiti ljude na zločine i time samo podstaći da se osveta dalje širi. Treba li podsećati ljude na ove strašne priče?

Kao prvo, neophodno je da istorijski podaci budu dostupni. Nadamo se da će izveštaj *Po naređenju: Ratni zločini na Kosovu*, pored izveštaja koji su do sada napisani, pomoći budućim generacijama da razumeju ovaj sukob i upoznaju region. Kao drugo, dokazi koji su ovde navedeni pomoći će istražiteljima ratnih zločina da pripreme optužnicu protiv srpskog i jugoslovenskog rukovodstva, kao i protiv članova OVK-a. Utvrđivanje individualne odgovornosti može da pomogne da se odbaci ideja o kolektivnoj

krivici. Na kraju, neki segmenti srpskog društva pokazuju interesovanje da se sagleda prošlost. Ovaj izveštaj može da im pomogne u tom procesu jer obezbeđuje činjenice i analize.

Ovaj izveštaj daje pregled operacija koje su sprovodile srpske i jugoslovenske vlasti između marta i juna 1999, analizira njihove ciljeve i strategije i razlaže dokumentovane slučajeve povreda prava, kako po oblastima tako i po tipu. Jedno poglavlje daje detaljan opis snaga u sukobu, uključujući i hijerarhiju i komandnu odgovornost u srpskoj policiji, Vojsci Jugoslavije i OVK-u. Zatim sledi glavni deo izveštaja: poglavlja koja dokumentuju zločine koji su počinjeni u određenim geografskim oblastima, uglavnom po opštinama.

Ovaj izveštaj sadrži poglavlje statističke analize, pripremljene u saglasnosti s Programom za nauku i ljudska prava Američke asocijacije za razvitak nauke (AAAS), koja koristi podatke sakupljene iz više od 600 intervjua koje je uradio Human Rights Watch, kako bi se ispitala tendencije i obrasci po kojima su se zločini činili, a koji možda ne bi bili uočljivi iz narativnih podataka. Brojevi i grafikoni pomažu da se na sistematičan način obrade izveštaji o kršenjima prava, kao i da na uverljivosti dobiju tvrdnje da je kampanja koju su sprovodile srpske i jugoslovenske vlasti, a u koju su spadala ubistva, razaranja i "etničko čišćenje", bila sistematična i dobro organizovana.

U poglavlju o istorijskoj i političkoj pozadini sukoba, izveštaj analizira istoriju i kršenja ljudskih prava koji su prethodili oružanom sukobu. Kroz ovo poglavlje neprekidno se provlači to da je međunarodna zajednica želela da se ogлуši kada su u pitanju ove zloupotrebe u interesu kratkoročne političke stabilnosti kao i da na Zapadu nije postojala strategija za region.

Tri poglavlja izuzetno su važna, iako napuštaju glavnu temu ovog izveštaja. Jedno se bavi povredama prava nakon dolaska NATO-a na Kosovo 12. juna 1999. koje su uglavnom nad nealbanskim stanovništvom – Srbima, Romima, Gorancima i drugima – činili Albanci. U ovom poglavlju kritikuje se nesposobnost međunarodne zajednice i vidljivi nedostatak volje da se zaštiti ugroženo stanovništvo. Poglavlje "Istorijska i politička pozadina" takođe predstavlja važan materijal o ratnim zločinima koje je 1998. godine počinila Oslobođilačka vojska Kosova (OVK); takvi zločini su uzimanje talaca i ubistva po kratkom postupku. Jedno od poglavlja govori o kršenjima međunarodnog humanitarnog

prava koje je počinio NATO, posebno o neuspehu alijanse da broj civilnih žrtava svede na najmanju moguću meru i o upotrebi kasetnih bombi. Human Rights Watch je u februaru 2000. godine objavio opširniji izveštaj pod nazivom *Civilne žrtve tokom bombardovanja NATO-a*.

Na posletku, izveštaj sadrži poglavlje o međunarodnim i domaćim pravnim standardima koji se odnose na sukob na Kosovu i poglavlje koje opisuje rad Međunarodnog suda za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji (ICTY).

Povodom ozbiljnih kršenja ljudskih prava koja danas na Kosovu čine neki Albanci nesumnjivo se mora nešto hitno preduzeti. Human Rights Watch je pored pružanja dokumentacije koju donosi ovaj izveštaj uporno kritikovao takve postupke, a najiscrpnije je to učinio u izveštaju koji je objavljen u avgustu 1999. godine pod nazivom *Kršenja prava Srba i Roma na novom Kosovu*. Ovaj se izveštaj, međutim, usredsređuje prvenstveno na zločine koji su počinjeni protiv kosovskih Albanaca tokom bombardovanja NATO-a – zločine koji su bili veoma rasprostranjeni i koje su vlasti brižljivo isplanirale. Kako pokazuje ovaj izveštaj, Kosovo je između marta i juna 1999. godine bilo poprište koordinisanih operacija koje su uključivale ubistva i proterivanja, a koje je sprovodila vlast.

Metodologija

Human Rights Watch počeo je 1990. godine da prikuplja dokumentaciju o kršenjima ljudskih prava na Kosovu. Serija izveštaja iz tog perioda kao i iz narednih godina zasnivala se prvenstveno na istraživanjima na terenu.

Priroda istraživanja promenila se 1998. godine, s početkom oružanog sukoba. Tokom četiri misije sprovedene te godine i početkom 1999, uključujući i onu u severnoj Albaniji, cilj istraživanja je prvenstveno bilo prikupljanje dokumentacije o kršenjima međunarodnog humanitarnog prava koja su činile sve strane u sukobu.

Četiri dana nakon početka bombardovanja NATO-a, 28. marta 1999, Human Rights Watch poslao je svoje prve istraživače u Makedoniju, a već narednog dana istraživači su poslani na granicu Kosova i severne Albanije. Istraživači su radili na oba ova mesta sve vreme rata. Podaci su prikupljeni i tokom kratkih bo-

ravaka u Crnoj Gori i Bosni gde su istraživači razgovarali sa izbeglicama s Kosova, kako bi podaci bili što potpuniji. Istraživanje na Kosovu bilo je nemoguće sprovesti jer su istraživačima uskraćene vize i nije im bila garantovana bezbednost.

Opšte uzevši, istraživanje je imalo dva cilja: da se identifikuju zločini koji su se događali i da se na njih skrene pažnja, kao i da se pomogne istragama koje sprovodi ICTY. Ostvarenju prvog cilja pomogla su svedočenja izbeglica kojima su metodički dokumentovani najteži zločini i pokušali smo da proniknemo u obrasce po kojima su oni izvedeni. Gotovo svakodnevno su objavljivana saopštenja pod nazivom *Kosovo Flashes* sa najsvežijim podacima prikupljenim na terenu. U ovom periodu objavljeno je nekoliko dužih i detaljnijih izveštaja. Human Rights Watch pomagao je istražiteljima ICTY pružajući im informacije o navodnim zločinima i tako što je istražitelje u nekim slučajevima upoznao s potencijalnim svedocima.

Sve informacije zasnovane su na iskazima izbeglica, jer su strani novinari i aktivisti za ljudska prava bili proterani iz Jugoslavije. Ipak, doslednost u izjavama izbeglica i podudarnost njihovih iskaza omogućili su nam da dobijemo prilično jasnu sliku.

Istraživači Human Rights Watcha došli su na Kosovo 13. juna 1999, odmah po ulasku trupa NATO-a. U pokrajini je tokom narednih šest meseci boravio najmanje jedan istraživač HRW-a da bi neposredno istražio zločine. Strategija se sastojala u tome da se incidenti, poput onih u Meji, Đakovici i Velikoj Kruši, o kojima je Human Rights Watch izveštavao u svojim prvim izveštajima, istraže ponovo na terenu. Pored toga, da bi se stekao potpuniji geografski pregled, zločini su istraženi i na mnogim drugim lokacijama.

Tačnost iskaza izbeglica bila je zapanjujuća. Na svim mestima koja je nakon rata posetio Human Rights Watch istraživači su pronašli dokaze koji su potvrđivali ono što su tvrdile izbeglice koje su prebegle u Albaniju i Makedoniju, poklapala su se čak i imena i godišta žrtava. U jednom selu u opštini Suva Reka, na primer, istraživači su pronašli tela dvanaestorice starijih ljudi, od toga je njih jedanaest bilo u seoskom bunaru. Šest nedelja pre toga, žene izbeglice iz tog sela ispričale su istraživačima Human Rights Watcha da je srpska policija odvela jedanaest starijih muškaraca (dvanaesti je zatvoren kada su one već bile otišle). Sva imena su se podudarala.

S vremenom su izašli na videlo mnogi ranije neprijavljeni incidenti. Ubistvo u Šavarini nije ranije prijavljeno jer svedoci nisu mogli da napuste Drenicu. Za ubistva u zatvoru u Dubravi nije se znalo jer su preživeli bili prebačeni u zatvore u Srbiji. Human Rights Watch je istraživao ove i druge slučajeve, iako su mnogi slučajevi ostali neistraženi zbog velikog broja mesta u pokrajini na kojima su se dogodili zločini. Međutim, u ovom izveštaju govori se o većini mesta na kojima su se desila masovna ubistva, s nekoliko приметnih izuzetaka, kao što su Kotlina, Kačanik, Luke, Duz, Goden i Beleg. Uglavnom su nedovoljno opisani incidenti u opštinama Podujevo i Kosovo Polje.

Kao i kod svih istraživanja ove vrste, postoje izvesna ograničenja. Svedoci i žrtve ponekad ne mogu da se sete detalja o događajima zbog velikih trauma koje su doživeli. U pojedinim slučajevima, OVK im je zapretio da o nekim događajima ne pričaju. Sve ove teškoće uzete su u obzir. Svaki incident o kom se govori u ovom izveštaju proveravan je kod više izvora. Svi podaci provereni su kod najmanje dva izvora. Kad god je to bilo neophodno, izvori su navedeni u napomenama. Pored toga, istraživači HRW-a obišli su sva mesta na kojima su se dogodila masovna ubistva, a koja su opisana u ovom izveštaju, da bi ispitali preostale fizičke dokaze.

Posebno smo bili pažljivi kada smo imenovali navodne počionice zločina. Iako kosovski Albanci često nisu poznavali svoje mučitelje, u izveštaju su navedena neka imena. Za svako od njih bar tri nezavisna izvora potvrdila su da su ta lica bila umešana u zločin.

O imenima i terminologiji

Kada je reč o imenima, često nastaje zabuna jer se na Kosovu koriste i srpski i albanski toponimi. Čak i za samu pokrajinu postoje dva naziva – “Kosova” na albanskom i “Kosovo i Metohija” na srpskom. HRW je zbog jasnoće i doslednosti navodio srpske i albanske nazive prilikom svakog prvog pominjanja neke lokacije. Kasnije su u tekstu korišćeni samo srpski nazivi, jer je tako uobičajeno u engleskom jeziku (na primer, Priština, a ne Prishtina). Imena ljudi pisana su u izvornom obliku – na primer, sva albanska imena pisana su na albanskom. U ovom prevodu alban-

ska imena navode se u izvornom obliku samo kada se u tekstu prvi put jave.

Savezna Republika Jugoslavija – sastavljena od Srbije i Crne Gore – pominje se kao “Jugoslavija”. Bivša Jugoslovenska Republika Makedonije naziva se “Makedonija”. Bosna i Hercegovina naziva se “Bosna”.

Strogo smo vodili računa o tome da ne izlažemo opasnosti svedoke i žrtve koji su govorili za ovaj izveštaj. Iako su navedena neka imena tamo gde to nije bilo opasno, HRW nije otkrivao identitet mnogih izvora, čak ni onda kada je imao dozvolu da objavi puno ime i prezime. Zbog toga su mnoga imena svedoka i žrtava predstavljena inicijalima ili su u potpunosti menjana kada su navedena kao puna imena. Nisu navedena imena dva sela u kojima se zna da su se desila silovanja.

Objašnjenja nekih pojmova, izraza i termina

AK47 – kalašnjikov, poluautomatska puška kineske ili ruske proizvodnje

APC – oklopno vozilo

Arkan – pravo ime Željko Ražnatović, vođa paravojnih formacija za vreme ratova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Od 30. septembra 1997. nalazio se na tajnoj optužnici Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, a optužnica je obelodanjena 31. marta 1999; bio je i na poternici Interpola. Nepoznati napadači ubili su ga u Beogradu, u februaru 2000.

Arkanovi Tigrovi – srpska paravojna formacija pod Arkanovim vođstvom

Beli orlovi – srpska paravojna formacija

Crna ruka – srpska paravojna grupa

CDHRF – veće za odbranu ljudskih prava i sloboda, organizacija za ljudska prava sa sedištem na Kosovu

četnik – izraz koji se odnosi na pripadnike jedinica u Srbiji za vreme Prvog svetskog rata pod komandom Koste Pećanca, odnosno pod komandom Draže Mihailovića za vreme Drugog svetskog rata. Ovaj izraz se danas koristi pogrdno za nekog ko se smatra okorelim srpskim nacionalistom

DM – nemačka marka, čvrsta valuta opšteprihvaćena na Kosovu

DU (OU) – osiromašeni uranijum

EU – Evropska unija

FRY (SRJ) – Savezna Republika Jugoslavija

ICRC – Međunarodni komitet Crvenog krsta

ICTY – Međunarodni krivični sud (Ujedinjenih nacija) za bivšu Jugoslaviju

IDP – interno raseljena lica

IOM – Međunarodna organizacija za migracije

KDOM – Diplomatska posmatračka misija na Kosovu

KFOR – (NATO) snage na Kosovu

KL A (OVK) – Oslobodilačka vojska Kosova (na albanskom *Ushtria Çlirimtare e Kosoves* [UCK])

- KPC (KZK)** – Kosovski zaštitni korpus (na albanskom *Trupat e Mbrojtjes se Kosoves [TMK]*)
- KPS (PSK)** – Kosovska policijska služba
- KVM** – Verifikaciona misija na Kosovu Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju
- LDK (DSK)** – Demokratski savez Kosova (na albanskom *Lidhja Demokratike te Kosove*)
- LPK (NPK)** – Narodni pokret za Kosovo (na albanskom *Levizija Popullare e Kosoves*)
- MTA (VTS)** – Vojno-tehnički sporazum
- MUP** – Ministarstvo unutrašnjih poslova
- NATO** – Organizacija Severnoatlantskog saveza
- NGO (NVO)** – nevladina organizacija
- OSCE (OEBS)** – Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
- OUP** – odeljenje unutrašnjih poslova
- PJP** – posebne jedinice policije
- SAJ** – Specijalne antiterorističke jedinice
- SDB** – Služba državne bezbednosti
- srpski krst** – srpski nacionalistički simbol, sastoji se od krsta i četiri ćirilična slova “S” prema sloganu “Samo sloga Srbina spasava”
- SFRY (SFRJ)** – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
- SPS** – Socijalistička partija Srbije
- SRS** – Srpska radikalna stranka
- SUP** – Sekretarijat unutrašnjih poslova
- UNHCHR** – Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za ljudska prava
- UNHCR** – Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice
- UNICEF** – Fond za decu Ujedinjenih nacija
- UNMIK** – Prelazna administrativna uprava Ujedinjenih nacija na Kosovu
- VJ** – Vojska Jugoslavije
- WFP** – Svetski program za hranu
- WHO** – Svetska zdravstvena organizacija

Po naređenju

“Neidentifikovan”.

© FRED ABRAHAMS / HUMAN RIGHTS WATCH

1.

Uvodni rezime

Ovaj izveštaj je svedočanstvo o mučenjima, ubistvima, silovanjima, prisilnim proterivanjima i drugim ratnim zločinima koje su srpske i jugoslovenske vlasti počinile nad kosovskim Albancima između 24. marta i 12. juna 1999. godine, za vreme vazdušnih napada NATO-a na Jugoslaviju. Izveštaj otkriva da su koordinisane i sistematske operacije organizovane na najvišem nivou srpskih i jugoslovenskih vlasti s ciljem da se kosovski Albanci zastraše, ubijaju ili proteraju.

Naravno, ovi zločini nisu se dogodili van određenog konteksta. Ovaj izveštaj u glavnim crtama izlaže istorijski i politički kontekst rata, kritikujući reakciju međunarodne zajednice povodom razvoja krize u protekloj deceniji. Tri poglavlja beleže i kršenja prava koja su počinili albanski pobunjenici, poznati pod nazivom Oslobođilačka vojska Kosova (OVK), koji su otimali i ubijali civile za vreme i nakon rata, kao i kršenja koja su počinile snage NATO-a, jer za vreme bombardovanja Jugoslavije nisu preduzele odgovarajuće mere da se broj civilnih žrtava svede na minimum. Ipak, ovaj izveštaj se pre svega usredsređuje na nasilje koje su srpske i jugoslovenske vlasti tokom 1999. godine izvršile nad jugoslovenskim građanima albanske nacionalnosti.

Ofanziva 1999. godine

Ofanziva srpskih i jugoslovenskih vlasti na Kosovu, koja je počela 20. marta 1999, četiri dana pre početka bombardovanja NATO-a, bila je metodično isplanirana i dobro izvedena. Ključne promene u aparatu Državne bezbednosti i postavljanje novog načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije ukazuju na to da su pripreme za ofanzivu bile planirane upravo u tom periodu. Početkom 1999. godine primetno je bilo nagomilavanje vojnih trupa na Kosovu i naoružavanje srpskih civila. Krajem februara i početkom marta akcijama policije i vojske u okolini Vučitrna i Podu-

jeva, koje su vlasti nazvale "zimskim vežbama", obezbeđeni su putni i železnički pravci na severu prema Srbiji.

Ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava pratila su i sve prethodne ofanzive vlasti, ali za vreme bombardovanja

Preko 80% celokupnog stanovništva na Kosovu, i 90% kosovskih Albanaca, raseljeno je iz svojih domova.

NATO-a napad na civile bio je bez presedana, a s Kosova je prognano više od 850.000 Albanaca. Prvi put tokom sukoba borbe su se iz ruralnih sredina premestile u gradove.

Iako je izgledalo da su vlasti operacijama pokušavale da unište OVK, one su se nakon početka bombardovanja NATO-a očito razvile u nešto više. U jeku velike ofanzive, tadašnji jugoslovenski predsednik Slobodan Milošević iskoristio je bombardovanje NATO-a za sprovođenje plana o slamanju pokreta pobunjenika i gušenju podrške kod stanovništva, kao i za to da uz upotrebu sile protera veliki deo albanskog stanovništva s Kosova.

Brzinu i razmere progona niko nije mogao da predvidi. Tokom prve tri nedelje bombardovanja NATO-a, prema podacima Visokog komesarijata Ujedinjenih nacija za izbeglice (UNHCR) 525.787 izbeglica s Kosova preplavilo je okolne zemlje. Državne snage proterale su ukupno 862.979 Albanaca s Kosova, a raseljenih lica bilo je nekoliko stotina hiljada, ako se ne računaju raseljeni pre marta 1999. godine. Preko 80% celokupnog stanovništva na Kosovu, i 90% kosovskih Albanaca, raseljeno je iz svojih domova.

Najviše stradanja bilo je u oblastima koje su imale istorijske veze s OVK-om. Opštine Glogovac i Srbica u oblasti Drenice, kolevci OVK-a, bile su poprišta višestrukih masakra civila, proizvoljnih hapšenja, mučenja, kao i sistematskog uništavanja domova i druge imovine koja je pripadala civilima. Masovnih ubistava, prinudnih proterivanja i uništavanja imovine civila bilo je i u jugozapadnim opštinama Đakovica, Orahovac i Suva Reka, iz čijih je sela dugo dolazila podrška pobunjenicima. U ovih pet opština dogodilo se 65% od svih slučajeva kršenja ljudskih prava koja je zabeležio Human Rights Watch (vidi sliku 2 u poglavlju "Statistička analiza povreda prava").

Objašnjenja povreda prava u drugim opštinama složenija su i nepotpunija. U opštinama Peć i Lipljan, u kojima živi znatniji

1. UVODNI REZIME

broj Srba, kosovski Albanci proterivani su masovno, ali su zato ubistva više bila ograničavana na sela Slovinje, Ribare, Ljubenić, Čuška i na grad Peć. Iako je tokom 1998. i početkom 1999. godine OVK bio aktivan u pečkoj opštini i prisutan u najzapadnijem delu opštine Lipljan, ima malo dokaza, ili ih nema uopšte, koji bi ukazali na postojanje veze između OVK i nekih sela u kojima su se desili masakri. Ubistva su bila u skladu sa širim sistemom dejstava koje su sprovodile policijske, vojne i paravojne snage, s ciljem da se stanovništvo zastraši i otera sa Kosova.

Na primer, u multinacionalnoj opštini Istok na severozapadu Kosova tokom 1998. i početkom 1999. godine prisustvo i nasilje OVK-a bilo je neznatno. Međutim, ta opština je pretrpela

masovno proterivanje u Crnu Goru albanskog stanovništva, koje je na to podsticano paljenjem i pljačkanjem njihovih domova. Istok je takođe bio poprište jednog od najkrvavijih incidenata za vreme rata, kada su srpske snage ubile preko devedeset zatvorenika u zatvoru Dubrava u maju 1999. godine, samo dva dana nakon što je, prema procenama, u napadu snaga NATO-a poginulo devetnaest zatvorenika.

Proterivanje uz upotrebu sile bilo je dobro organizovano, što ukazuje na to da je prethodno bilo dobro isplanirano. Sela na strateškim mestima bila su ispražnjena da bi se obezbedile linije komunikacije i kontrola graničnih oblasti. Zajedničkim akcijama policije, vojske i paravojnih formacija napadana su uporišta OVK-a, kao i mesta u kojima OVK nije bio prisutan. Veća naselja su ispražnjena tako što su autobusi, vozovi i dugački konvoji traktora prisilno usmeravani ka granici. Izbeglice su proterivane ili je država organizovala njihov transport do granica prema utvrđenom programu za proterivanje i deportaciju na način koji je odavao da je postojao visok stepen koordinacije i planskog delovanja.

Human Rights Watch je takođe zabeležio uobičajenu praksu "čišćenja identiteta": izbeglicama proteranim u pravcu Albanije oduzimani su lični dokumenti a prilikom prelaska granice one su bile primoravane da uklanjaju registarske tablice s automobila i traktora. Mnogim Albancima su uništavani dokumenti pre prela-

Ima malo dokaza, ili ih nema uopšte, koji bi ukazali na postojanje veze između OVK i nekih sela u kojima su se desili masakri.

ska granice, što ukazuje na to da su vlasti nastojale da spreče njihov povratak.

Masovno proterivanje kosovskih Albanaca moglo je da služi raznim ciljevima. Prvo, moglo je da ima za cilj izmenu demografskog sastava Kosova – politika koju su tokom istorije često zagovarali srpski ekstremni nacionalistički političari. Demografska promena mogla je da dovede do konačne podele pokrajine na dva dela – jedan za Srbe, drugi za Albance. Drugo, proterivanje je za cilj moglo da ima destabilizaciju susednih zemalja, Albanije i Makedonije. I konačno, cilj

Smišljena i protivpravna ubistva civila – vansudska pogubljenja – bila su ključni deo operacija “čišćenja”.

je mogao da bude da se snagama NATO-a u susednim zemljama vežu ruke, čime bi se sprečila kopnena ofanziva, ili makar oslabila odlučnost NATO-a. Uko-

liko je cilj bio da se uzdrma odlučnost međunarodne zajednice, on se očigledno nije ostvario, pošto su prizori opkoljenih izbeglica samo izazvali javni bes i glasnije zahteve za akciju.

Smišljena i protivpravna ubistva civila – vansudska pogubljenja – bila su ključni deo operacija “čišćenja”. Srpska policija, pripadnici Vojske Jugoslavije i pridružene paravojne formacije širom pokrajine su ubijali civile koji očito nisu bili borci, uključujući žene i decu.

U principu, postoje tri motiva za ova ubistva. Prvi je bio da se zastrašivanjem i uterivanjem straha pospeši proces “čišćenja”. Drugi je bio uklanjanje pojedinaca za koje se sumnjalo da su pripadnici ili saradnici OVK-a, a razliku između prva dva motiva često je bilo veoma teško utvrditi. Među tim pojedincima bili su i neki istaknuti političari, borci za ljudska prava i bogati poslovni ljudi. Treći motiv bila je osveta: neki masakri počinjeni su nakon što je OVK naneo gubitke srpskim i jugoslovenskim snagama.

Iako pouzdani podaci tek počinju da isplivavaju na površinu, ukupan broj žrtava u ratu na Kosovu i dalje je nepoznat i postao je predmet velike rasprave. U svom istraživanju Human Rights Watch je zabeležio da su snage srpskih i jugoslovenskih vlasti počinile 3.453 ubistva ali taj broj je sasvim sigurno manji od konačnog, jer je taj podatak proistekao iz samo 577 intervjua (intervjui nisu vođeni tako da bi se omogućila ekstrapolacija podataka na celokupnu teritoriju Kosova). Istovremeno, taj broj sasvim sigurno nije onako visok kao što su to tvrdile vlasti nekih

1. UVODNI REZIME

zapadnih zemalja za vreme rata, kada se spekulisalo brojem i do 100.000.

Do jula 2001. godine Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (ICTY) ekshumirao je oko 4.300 tela osoba za koje se veruje da su ih ubile srpske i jugoslovenske snage na Kosovu. Taj broj je sigurno manji od ukupnog broja osoba koje su ubile vladine snage. Najbitnije je da postoje nepobitni dokazi da su srpske i jugoslovenske snage premeštale grobnice i uklanjale tela, što su vlasti koje su došle nakon Miloševića počele da priznaju u leto 2001. godine. Human Rights Watch zabeležio je pokušaje da se tela sakriju ili uklone u mestima Trnje, Đakovica, Izbica, Rezala, Velika Kruša i Mala Kruša, Suva Reka, Slovinje, Poklek, Kotlina i Pusto Selo. Osim toga, 3.525 osoba, uključujući kosovske Srbe, prema Međunarodnom komitetu Crvenog krsta (ICRC) vodi se kao nestalo u sukobu.

Statistička analiza koju su sproveli Human Rights Watch i Američka asocijacija za unapređenje nauke (AAAS) otkrila je obrasce po kojima su se dešavala ubistva, što

Postoje nepobitni dokazi da su srpske i jugoslovenske snage premeštale grobnice i uklanjale tela.

dodatno razobličuje sistematičnost operacija koje su sprovodile vlasti. Kada je reč o registrovanim ubistvima koja su unapred isplanirana, uočena su tri talasa, što se vidi na Grafikonu 5 u poglavlju "Statistička analiza povreda prava". Taj grafikon ne predstavlja savršen odraz obrazaca ubistava, pošto Human Rights Watch nije nasumice skupljao intervjue. Ipak, ekstremna priroda tih talasa, s tri jasno razdvojena nagla uspona u kratkom vremenskom periodu, snažno ukazuju na to da ubistva nisu bila posledica nasumičnog nasilja vladinih snaga, već da je reč o pažljivo planiranim operacijama koje su vlasti sprovodile u sklopu svojih strateških ciljeva.

Isto tako, ako se analiziraju ubistva van sudske procedure po opštinama u određenim periodima (grafikoni 6-10, 14 i 15) uočiće se slične krivulje nasilja u kratkim vremenskim periodima. Ti "naleti" ubijanja često su se dešavali u opštinama u određenim vremenskim intervalima, što ukazuje na postojanje strateške naredbe za izvršenje tih ubistava u nekim oblastima.

Kao deo operacija vršila su se i silovanja, kao i seksualno nasilje. Silovanja kosovskih Albanci nisu bila retka i izolovana dela koja su počinili pojedinci iz sastava srpskih i jugoslovenskih

snaga, već bi se pre moglo reći da su ona bila sredstvo zastrašivanja stanovništva, iznuđivanja novca od porodica i prinude da ljudi napuste svoje domove. Human Rights Watch je pronašao uverljive dokaze za devedeset šest slučajeva seksualnog zlostavljanja koje su počinili jugoslovenski vojnici, pripadnici srpske policije i paravojnih formacija za vreme bombardovanja NATO-a, a sasvim je sigurno da je stvaran broj mnogo veći.

U principu, silovanja se mogu podeliti u tri kategorije: silovanja u domovima žena, za vreme bekstva i silovanja u pritvoru.

Kao deo operacija vršila su se i silovanja, kao i seksualno nasilje.

U prvoj kategoriji, pripadnici snaga bezbednosti ulazili bi u privatne domove i silovali žene u prisustvu članova porodice, u dvorištu ili u susednoj sobi. U

drugoj kategoriji, pripadnici Vojske Jugoslavije, srpske policije ili paravojnih formacija su zaustavljali raseljena lica koja su lutala pešice ili na traktorima, pljačkali ih i pretili im. Ukoliko porodica nije imala novca, pripadnici snaga bezbednosti pretili su da će odvesti njihove kćeri i silovati ih, što se nekada i dešavalo uprkos tome što su porodice davale novac. U treću kategoriju spadaju silovanja u privremenim zatvorima, za koje su poslužile napuštene kuće i štale.

Vladine trupe su 1999. u velikoj meri uništavale imovinu civila. Po istraživanju koje je UNHCR sproveo u novembru 1999, skoro 40% svih stambenih objekata na Kosovu bilo je teže oštećeno ili potpuno uništeno. Opštine s jakim vezama sa OVK-om bile su nesrazmerno više pogođene, delom i zbog toga što su napadi na njih počeli 1998. godine. Ipak, ovakvo kršenje prava registrovano je i u onim opštinama u kojima nije zabeležena aktivnost OVK-a, kao što je na primer Peć, gde je više od 80% kuća u gradu teže oštećeno ili potpuno uništeno.

Ni škole ni džamije nisu bile pošteđene. Prema procenama štete koju su sačinile Ujedinjene nacije, više od jedne petine od 649 pregledanih škola na Kosovu bilo je teže oštećeno, dok ih je više od 60% potpuno uništeno. Širom Kosova srpske i jugoslovenske snage namerno su zagađivale bunare, bacajući hemikalije, uginule životinje ili ostatke ljudskih žrtava u vodu. Human Rights Watch je u četiri sela zabeležio slučajeve da su žrtve bile bacane u rezervoare s vodom.

1. UVODNI REZIME

Nebrojeno mnogo svedoka i žrtava ispričalo je istraživačima Human Rights Watcha da su ih snage vlasti pokrale, oduzimajući im i burme i automobile, bilo kod kuće, bilo na putu za vreme njihovog progona. Priпадnici policije, vojske i, naročito, paravojnih formacija pretili su pojedincima smrću ukoliko ne predaju određene svote novca, obično izražene u nemačkim markama. Za slučajeve krađe se takođe čulo, čak su o tome pričali i neki pripadnici snaga bezbednosti koji su nakon rata razgovarali sa stranim medijima. Za neke ljude to je bio razlog da odu na Kosovo. Neki dobrovoljci rekli su da su bili pušteni iz zatvora u Srbiji pod uslovom da se prijave u vojsku ili policiju.

Ovaj izveštaj beleži i da je postojao običaj da zatvorenici kopaju rovove ili čiste bunkere, kao i da su civili korišćeni kao živi štitovi u zaštiti trupa od napada NATO-a ili OVK-a. Takođe, jugoslovenske vlasti postavile su protivpešadijske i protivtenkovske mine, naročito duž granice s Albanijom i Makedonijom, najverovatnije u sklopu priprema za kopnenu invaziju.

Nebrojeno mnogo svedoka i žrtava ispričalo je istraživačima Human Rights Watcha da su ih snage vlasti pokrale, oduzimajući im i burme i automobile.

Komandna odgovornost

Vladine snage koje su učestvovale u sukobu predstavljale su složen sklop koji su činili Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije, redovne i specijalne snage Vojske Jugoslavije, paravojne formacije, rezervisti i razni plaćenici iz inostranstva, a svi su delovali po naređenju vlasti u Beogradu.

Vojska Jugoslavije je za vreme bombardovanja NATO-a imala sveobuhvatnu komandu, i njoj su, po zakonu, bile podređene policija i paravojne formacije, mada je u tom periodu vrh Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije očigledno imao znatan uticaj na njih. Vojska je kontrolisala glavne puteve i granice, koordinirajući i olakšavajući akcije "etničkog čišćenja". Policija i paravojne formacije bile su direktnije uključene u proterivanje civila i uništavanje sela, a vojska im je pružala artiljerijsku podršku. Upravo za vreme tih operacija muškarce su odva-

jali od žena i dece, ispitivali u vezi s OVK-om i ubijali po kratkom postupku.

Po jugoslovenskom zakonu, u ratu i u miru Vojskom Jugoslavije (VJ) komanduje predsednik Jugoslavije. To je do oktobra 2000. godine bio Slobodan Milošević. Nadzorni organ VJ je Vr-

***U ratu i u miru Vojskom
Jugoslavije (VJ)
komanduje predsednik
Jugoslavije.***

hovni savet odbrane, u kome se nalaze predsednici Srbije, Crne Gore i Jugoslavije, koji je ujedno i predsedavajući Saveta. Načelnik Generalštaba za vreme rata bio je general Dragoljub Oj-

danić koji je nakon rata prekomandovan na mesto saveznog ministra odbrane, i na tom položaju se nalazio do oktobra 2000. godine.

VJ je podeljena u tri armije. Trećom armijom, koja je bila odgovorna za Kosovo i južnu Srbiju, komandovao je general-pukovnik Nebojša Pavković. U avgustu 2001. godine Pavković postaje načelnik Generalštaba. Pavkovićev podređeni za vreme rata bio je general-potpukovnik Vladimir Lazarević, koji je komandovao Prištinskim korpusom Treće armije koji je bio stacioniran na Kosovu. Pod Lazarevićevom komandom bilo je pet brigada, jedna jedinica vojne policije i jedan vazduhoplovni puk. Imena komandanata ovih jedinica navedena su u poglavlju "Snage u sukobu".

Ustrojstvo Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije (MUP), kojim je za vreme rata komandovao ministar Vlajko Stojiljković, složenije je od onog u VJ, gde postoji jasna komandna struktura. U okviru MUP-a postojale su redovne policijske snage kojima je komandovao Sreten Lukić, Posebne jedinice policije (PJP) pod komandom general-pukovnika Obrada Stevanovića i Specijalne antiterorističke jedinice (SAJ) kojima je komandovao pukovnik Živko Trajković. General-pukovnik Vlastimir Đorđević bio je na čelu Sektora javne bezbednosti MUP-a i istovremeno je vršio funkciju pomoćnika ministra unutrašnjih poslova. Nova vlast u Srbiji smenila je Đorđevića i Stevanovića u januaru 2001. godine, ali je unapredila Lukića u šefa Javne bezbednosti i zamenuka ministra unutrašnjih poslova.

Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije obuhvata i Službu državne bezbednosti, ili tajnu policiju, čija je uloga na Kosovu bila velika. Pored tajnih zadataka da prati i uznemirava albanske

1. UVODNI REZIME

političke aktiviste i pripadnike OVK-a, Državna bezbednost je razmeštala svoju Jedinicu za specijalne operacije (JSO) i pomagala razne paravojne formacije. Poznata pod nazivom "Crvene beretke" ili "Frenkijevci" (po Frenkiju Simatoviću, ključnoj ličnosti u Ministarstvu unutrašnjih poslova, koji je, navodno, i formirao jedinicu), JSO je za vreme rata bila pod komandom Miodraga Lukovića, poznatijeg kao Legija. Do januara 2001. godine na čelu Državne bezbednosti Srbije nalazio se general-pukovnik Radomir Marković. On je krajem januara smenjen, a mesec dana kasnije srpska policija ga je uhapsila zbog navodne umešanosti u napad na srpskog političara Vuka Draškovića 1999. godine. Na čelu Državne bezbednosti na Kosovu za vreme rata nalazio se David Gajić.

Konačno, razne paravojne formacije i strani plaćenici koji su učestvovali u sukobu na Kosovu bili su velikim delom pod kontrolom vlade. Pored toga što su paravojne formacije bile među najsurovijim trupama na Kosovu, njihovi osnovni ciljevi bili su pljačka i krađa.

Iako je nejasno kako je tačno izgledala linija komandovanja i kontrole nad paravojnim formacijama, sa sigurnošću se može reći da su one tesno saradivale s Vojskom Jugoslavije i srpskom policijom. Pripadnici ovih snaga koji su nakon rata razgovarali sa stranim novinarima izjavili su da su od predstavnika lokalnih vlasti ponekad dobijali spiskove za likvidaciju s imenima kosovskih Albanaca. Među pripadnicima ovih snaga bilo je i onih koji su pušteni iz zatvora u Srbiji pod uslovom da pristanu da se bore na Kosovu. Ponekad, mada retko, pojedini pripadnici policije i vojske pokušavali su da upozore ili zaštite kosovske albanske civile od paravojnih snaga. Mnogo češće su oni bili u tesnoj saradnji s paravojnim formacijama, i obezbeđivali su kordon oko zajednica koje su bile na udaru, dok su paravojne formacije zaposedale teritoriju.

Pošto unutar MUP-a postoje razne jedinice i grupacije, ovde je komandnu odgovornost teže razlučiti od one u VJ, mada je jasno da je jugoslovenski predsednik Slobodan Milošević imao vrhovnu vlast nad MUP-om. Po jugoslovenskom zakonu, za vreme proglašenog ratnog stanja srpska policija podređena je Vojsci Jugoslavije, čime je Slobodan Milošević *de facto* i *de jure* bio komandant policije za vreme bombardovanja NATO-a. Tadašnji potpredsednik vlade Nikola Šainović u tome je takođe imao značajnu ulogu.

Odredbe međunarodnog prava jasne su kada je reč o pojedinačnoj krivičnoj odgovornosti lidera koji organizuju ili dopuštaju vršenje ratnih zločina. Odgovornima se podjednako mogu smatrati neposredni izvršilac zločina kao i vojni ili politički lider koji je naredio izvršenje zločina ili nije preduzeo neophodne mere da spreči izvršenje zločina ili da se počinilac kazni.

Obim i sistematska priroda kršenja prava na Kosovu koje dokazuje ovaj izveštaj takvi su da ne dozvoljavaju mogućnost da srpsko i jugoslovensko rukovodstvo o njima nisu ništa znali.

Obim i sistematska priroda kršenja prava na Kosovu koje dokazuje ovaj izveštaj takvi su da ne dozvoljavaju mogućnost da srpsko i jugoslovensko rukovodstvo o njima nisu ništa znali, kako su to oni javno isticali. Bilo je svega nekoliko slučajeva da su pripadnici snaga bezbednosti odgovarali zbog teških zločina, kao što je ubistvo. Naprotiv, u periodu nakon rata unapređeno je ili odlikovano na stotine pripadnika vojske i policije, a među njima i čelni rukovodioci, kao što su Dragoljub Ojdanić, Nebojša Pavković, Vladimir Lazarević, Obrad Stevanović, Sreten Lukić, Vlastimir Đorđević i Živko Trajković, kao i mnogi komandanti brigada Prištinskog korpusa. Kompletna lista onih koji su unapređeni i nagrađeni priložena je kao dodatak poglavlju "Snage u sukobu".

Sud za ratne zločine

Istraga koja je pokrenuta u 1998. godini tekla je sporo, ali je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (ICTY) započeo sveobuhvatnu istragu ratnih zločina počinjenih na Kosovu. Sud je 27. maja 1999. godine objavio svoju do danas najznačajniju optužnicu – protiv Slobodana Miloševića i četvorice drugih visokih zvaničnika za "ubistva, progon i proterivanja na Kosovu" između 1. januara i kraja maja 1999. godine. Uz njega su optuženi i Milan Milutinović, predsednik Srbije i član Vrhovnog saveta odbrane, Dragoljub Ojdanić, načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije, Nikola Šainović, potpredsednik Vlade SRJ i Vlajko Stojiljković, ministar unutrašnjih poslova Srbije. Tribunal i dalje istražuje ratne zločine, uključujući i ispitivanje zločina koje je počinio OVK. Srpska policija je 1. aprila 2001. uhapsila Miloševića

1. UVODNI REZIME

zbog optužbi za korupciju. On je 28. juna predat Sudu za ratne zločine u Hagu. Do avgusta 2001. godine ostali optuženi bili su i dalje na slobodi.

Sud je sproveo i internu procenu delovanja NATO-a za vreme rata i zaključio da nema osnova za dalju istragu. Ova procena unekoliko se razlikuje od one do koje je došao Human Rights Watch ispitujući vazдушnu kampanju NATO-a. Mada Human Rights Watch nije našao nikakve dokaze o tome da su snage NATO-a počinile ratne zločine, one jesu prekršile odredbe međunarodnog humanitarnog prava time što prilikom napada na konvoje i pokretne mete nisu preduzele sve neophodne mere predostrožnosti i utvrdile prisustvo civila. Kao što je već navedeno u izveštaju HRW-a "Civilne žrtve tokom vazdušnog napada NATO-a" od februara 2000. godine, u bombardovanju NATO-a na teritoriji Jugoslavije poginulo je oko 500 civila. Na Kosovu je poginulo između 56 i 60 odsto žrtava. Mada je tokom sukoba NATO prestao da koristi kasetne bombe, njihovo korišćenje se kritikuje u ovom izveštaju. Kasetne bombe predstavljaju veliku i nesrazmernu opasnost za stanovništvo zbog prirode dejstva koje je neselektivno i neprecizno kada se koriste u naseljenim sredinama. U periodu od 24. marta do 7. maja 1999. godine više od 1.500 kasetnih bombi bačeno je na Kosovo i ostatak Jugoslavije.

Prava koja je kršio OVK

Kao što je prikazano u poglavlju "Istorijska i politička pozadina", OVK je bio odgovoran za ozbiljne povrede prava tokom 1998. godine, uključujući otmice i ubistva Srba i kosovskih Albanaca za koje se smatralo da saraduju s vlastima. U nekim selima pod kontrolom OVK-a 1998. godine pobunjenici su proterivali kosovske Srbe iz njihovih domova. Onima koji su ostali gubi se svaki trag i pretpostavlja se da ih je OVK oteo i ubio. Prema podacima Međunarodnog komiteta Crvenog krsta do 15. maja 2000, sudbina 97 kosovskih Srba koji su nestali 1998. godine ostala je nepoznata.

OVK je bio odgovoran za ozbiljne povrede prava tokom 1998. godine, uključujući otmice i ubistva Srba i kosovskih Albanaca za koje se smatralo da saraduju s vlastima.

Za vreme napada na Orahovac 19. jula 1998. godine OVK je zarobio oko osamdeset pet Srba. Trideset petoro ih je naknadno pušteno na slobodu, ali je sudbina ostalih bila nepoznata i u avgustu 2001. godine. OVK je 22. jula 1998. godine nakratko preuzeo kontrolu nad rudnikom Belačevac kod Obilića. Tog dana je zarobljeno devet Srba koje Međunarodni komitet Crvenog krsta i dalje vodi kao nestale.

Septembra 1998. godine srpska policija je kod Radonjičkog jezera blizu Glođana našla trideset četiri tela ljudi za koje se veruje da ih je OVK zarobio i ubio, a među njima je bilo i nekoliko kosovskih Albanaca. Ovome je prethodio izveštaj o do tada najvećem zločinu koji je počinio OVK, o ubistvu dvadeset dva srpska civila u avgustu u selu Klečka. Policija je tvrdila da je u selu otkrila ljudske ostatke i da je peć za pečenje cigle korišćena kao krematorijum. Međutim, način na koji su optužbe izrečene dovodi u pitanje njihovu verodostojnost.

Tokom 1998. i 1999. godine je OVK, koji je u periodu od 1996. do 1999. godine od raštrkane grupe gerilaca najpre prerastao u

Neposredno po dolasku KFOR-a na Kosovo bilo je rasprostranjenih i sistematskih paljenja i pljačkanja domova koji su pripadali Srbima, Romima i drugim manjinama i razaranja pravoslavnih crkava i manastira.

oružani pokret a potom i u oružane snage, svojom taktikom dovođio u opasnost stanovništvo. Jedinice OVK-a su ponekad postavljale zasede ili su iz sela napadale policijske i vojne isturene položaje i povlačile se nakon toga, čime su meštane izlagale odmazdama. Nakon ovakvih napada ponegde su usledili i zločini većih razmera, što je još više

uticalo na to da se popularizuje borba OVK-a i doprinelo da se sukob internacionalizuje.

Takođe, određeni elementi OVK-a odgovorni su i za napade na Srbe, Rome i drugo nealbansko stanovništvo, ali i na kosovske Albance, političke neistomišljenike, nakon sukoba. Neposredno po dolasku KFOR-a na Kosovo bilo je rasprostranjenih i sistematskih paljenja i pljačkanja domova koji su pripadali Srbima, Romima i drugim manjinama i razaranja pravoslavnih crkava i manastira. Uporedo s ovim razaranja, stanovništvo je bilo i na meti maltretiranja i zastrašivanja čiji je cilj bio da se ljudi primoraju da napuste svoje domove. Do kraja 2000. godine iz po-

1. UVODNI REZIME

krajine je izbeglo više od 210.000 Srba, a većina ih je otišla u prvih šest nedelja nakon dolaska snaga NATO-a. Oni koji su ostali sve više su se koncentrisali u monoetničkim enklavama, kao što su severni deo Mitrovice, Kosovo Polje ili Gračanica.

Zabrinjavajuće je to što je nakon 12. juna 1999. ubijeno ili nestalo čak hiljadu Srba i Roma. Nije isključeno da su u incidente nakon rata bile umešane bande kriminalaca ili osvetoljubivi pojedinci. Ipak, očito je da su za veliki broj ovih zločina odgovorni elementi OVK-a. Želja za osvetom pruža tek delimično objašnjenje, jer mnogi od ovakvih napada imaju jasan politički cilj: da se s Kosova ukloni nealbansko stanovništvo kako bi se lakše opravdala težnja za nezavisnom državom.

Nasilja nisu pošteđeni ni kosovski Albanci. Albanci koji su bili optuženi kao "kolaboracionisti" srpskih vlasti prebijani su, otimani ili ubijani, posebno u opštinama Prizren, Đakovica i Klina. Napadi na aktiviste političkih partija, posebno na aktiviste Demokratskog saveza Kosova (DSK), nastavili su se i posle lokalnih izbora 28. oktobra 2000. godine.

Uloga međunarodne zajednice

Odgovornost za nasilje nakon rata delimično snosi i međunarodna zajednica zbog svoje okasnele reakcije; UN i NATO nisu preduzeli odlučne korake od samog početka da obuzdaju prisilno raseljavanje i ubijanje nealbanskog stanovništva na Kosovu, što je doprinelo da se ova praksa raširi. Sredinom 1999. godine na Kosovu se nalazila tek šačica policajaca UN-a, zbog čega su pripadnici KFOR-a bili prinuđeni da se bave poslovima koji su u nadležnosti civilne policije, a za koje vojnici NATO-a nisu odgovarajuće obučeni. NATO je bio više zauzet bezbednošću sopstvenih trupa nego odbranom civila. Delotvoran pravosudni sistem nije uspostavljen ni dve godine nakon rata, što je doprinelo da se stvori klima nekažnjivosti.

Iz Ujedinjenih nacija često se čuje obrazloženje da je nepoželjna bezbednosna situacija posledica manjka sredstava. Tačno je da u fondovima za plate policajaca, sudija i tužilaca nema dovoljno novca. Ipak, najviše nedostaje političke volje. Visoki zvaničnici NATO-a i UN-a svesni su da su osobe koje su bile u vezi s bivšim OVK, uključujući i neke glavne političke figure sa Koso-

va, povezane s nasiljem nad manjinama i kriminalnim aktivnostima, ali su odlučili da im se ne suprotstavljaju.

Ove greške međunarodne zajednice na Kosovu ne prave se prvi put. U poglavlju "Istorijska i politička pozadina" ovaj izveštaj prati reakciju međunarodne zajednice na sukob od 1990. go-

Zapad je, zapravo, mirno posmatrao nastanak OVK-a i žestok odgovor na to jugoslovenskih vlasti, sve dok oružani sukob postepeno nije zahvatio pokrajinu.

dine. Zapad nije podržao nenasilan pokret kosovskih Albanaca od 1990. do 1998. godine, trudeći se da za vreme ratova u Bosni i Hrvatskoj drži Kosovo što dalje od novinskih naslova. Zapad je, zapravo, mirno posmatrao nastanak OVK-a i žestok odgovor na to jugoslovenskih

vlasti, sve dok oružani sukob postepeno nije zahvatio pokrajinu.

Tokom sukoba međunarodna zajednica nije uspjela da zauzme jedinstven stav o rešenju krize. Slobodan Milošević je iskoristio ovu neslogu, pretvarajući se da čas sklapa sporazum s jednom, čas sa drugom državom, dok je, u stvari, kupovao vreme koje je koristio za razvoj svojih operacija. Za to vreme su se članice međunarodne zajednice međusobno optuživale za odsustvo reakcije. U slučajevima kada je međunarodna zajednica snažno osuđivala nasilje, reči i simbolične akcije pokazale su se besmislenima, jer su rokovi odlagani, uslovi nisu bili poštovani, a sankcije nisu bile sprovedene na odgovarajući način, ili su čak bile i ukidane.

U izveštaju se zaključuje da je međunarodna zajednica slepo sledila svoj interes da se očuva politički sporazum u Bosni, a zbog uvrežene odbojnosti prema promeni međunarodnih granica, previdela je imperativ da se kršenja prava moraju obustaviti pre nego što prerastu u otvoreni rat. Ukoliko je međunarodna zajednica želela da promoviše teritorijalni integritet na Balkanu, trebalo je da se zauzme za nacionalno jedinstvo koje proizlazi iz poštovanja prava svih građana, što je bolno nedostajalo ne samo na Kosovu već i drugde na Balkanu. To što su ozbiljna kršenja prava prolazila nekažnjeno proizvodilo je nestabilnost u regionu – upravo ono što je međunarodna zajednica želela da izbegne.

Konačno, krivica za kosovsku tragediju svakako leži na bivšem predsedniku Jugoslavije Slobodanu Miloševiću i na tadašnjem srpskom i jugoslovenskom rukovodstvu, koji ne samo što nisu pokušali da nađu miroljubive kompromise s kosovskim Al-

bancima, već su osmislili i u delo sproveli kampanju nasilja kako protiv naoružanih pobunjenika, tako i protiv civila. Kao što to ovaj izveštaj pokazuje, svi dokazi ukazuju na to da su oni direktno umešani u ratne zločine najteže vrste.

Izborna pobeda Demokratske opozicije Srbije (DOS) u jesen 2000. godine otvorila je vrata promenama u srpskom i jugoslovenskom društvu i mir-

nom rešavanju konflikata u regionu. Međutim, na Kosovu, u Srbiji i regionu neće biti trajne stabilnosti dok se na svim stranama ne utvrdi odgovornost za zločine počinjene u prošlosti.

Krivica za kosovsku tragediju svakako leži na bivšem predsedniku Jugoslavije Slobodanu Miloševiću i na tadašnjem srpskom i jugoslovenskom rukovodstvu.

2.

Istorijska i politička pozadina

Uvod

Godine 1989, kada je srpska vlast Kosovu oduzela status autonomne pokrajine u okviru Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, politički analitičari u zemlji i inostranstvu očekivali su da će se situacija pogoršati. Stanje se opisivalo klišeima poput “upaljeni fitilj” i “bure baruta” da bi se izrazilo koliko je izgledno da će izbiti oružani sukobi u pokrajini i u zemlji.

Opasnost od izbijanja sukoba bila je sve očiglednija iz godine u godinu, ali se ratovi koji su se vodili u ostalim delovima bivše Jugoslavije nisu preneli na Kosovo. Srpska vlast pojačala je pritisak na kosovske Albance koji su, kad su uvideli da nema izgleda za poboljšanje odnosa, počeli postepeno da gube veru u politiku nenasilja koju su vodili od 1990. Krajem 1996. godine, do tada nepoznata grupa gerilaca po imenu Oslobodilačka vojska Kosova (OVK) započela je koordinisane akcije protiv srpske policije. Vlasti su na to odgovorile bespoštednom silom i time je počeo nezaustaviv ciklus nasilja.

Uprkos neprekidnim upozorenjima u prethodnoj deceniji, međunarodna zajednica nije uspjela da zaustavi sukob koji je bio predvidljiv. Nad dugoročnom političkom strategijom prevagnula je politika na kratak rok. Podele i rivalstvo među vladama i međunarodnim institucijama oslabili su zajedničku akciju – što je Miloševićeva vlast vešto koristila.

Odlučna i zajednička međunarodna intervencija nastupila je tek pošto se sukob pretvorio u opšti rat. Suočen u tom trenutku s ograničenim mogućnostima, Zapad je izabrao vojnu akciju snaga NATO-a – tzv. “humanitarnu intervenciju” 1999. godine.

Srpske i jugoslovenske snage iskoristile su priliku tokom bombardovanja NATO-a i “etnički očistile” više od 850.000 kosovskih Albanaca a ubile ih na hiljade. Na kraju je bombardovanje snaga NATO-a primoralo vladine snage da napuste pokrajinu, ali su ratni zločini već bili počinjeni – okrutnosti koje još uvek opterećuju kosovsko posleratno društvo.

Kosovski Albanac u selu Pločica, septembar 1998.

WADE GODDARD

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

Stranice ovog izveštaja, ispunjene slikovitim svedočenjima o kršenju ljudskih prava, ujedno odslikavaju propust politike Zapada prema krizi koju je bilo moguće predvideti. Veliki broj prote-ranih i ubijenih Srba i Albanaca, čak i posle ulaska snaga NATO-a na Kosovo, pruža ključnu lekciju: zanemarivanje činjenice da neka vlast ugnjetava i krši ljudska prava, naročito prava manjina, može lako proizvesti nasilje i sukobe koji kasnije mogu prerasti u teška kršenja prava. Drugim rečima, istinska i trajna stabilnost na Balkanu nije moguća bez demokratskih vlada koje poštuju ljudska prava.

Bilo je mnogo rasprave o tome šta je međunarodna zajednica mogla da uradi da spreči nasilje na Kosovu. Jedno je jasno: međunarodna zajednica je mogla da uvede promišljene ekonom-ske i političke mere s ciljem da zaustavi nasilje jugoslovenskih vlasti prema civilima. Cena takvih mera zasigurno bi bila niža od troškova intervencije snaga NATO-a, a i troškova misije UN-a koja je usledila na Kosovu.

Ono što sledi jeste hronologija kosovskog poniranja i propalih šansi međunarodne zajednice.

Kratka istorija kosovskog sukoba

Da bi se u potpunosti razumeli odnosi između Albanaca i Srba i njihov sukob oko Kosova morali bismo da se vratimo nekoliko vekova unazad. I za jedne i za druge ova oblast zauzima ključno mesto u kulturnom i političkom napretku i obe su strane dokazale svoju rešenost da se bore za prevlast nad njom. Zadržavanje Kosova i njegovih istorijskih znamenitosti u okviru Srbije zauzelo je centralno mesto srpskih nacionalista. Istorija Kosova obeležena je nasiljem i sukobima, mada su se Albanci i Srbi ponekad borili na istoj strani. Međusobna optuživanja za zlo-dela u balkanskim ratovima, Prvom svetskom ratu i Drugom svetskom ratu, kao i da-vnije bitke, pomračuju isto-riju oblasti.

Iako su ove okolnosti ključne za razumevanje su-koba, jer istorija zauzima zna-

Agresivni nacionalistički političari zloupotrebili su istoriju i zarad svoje koristi sejali mržnju, ksenofobiju, izazvali militarizaciju i, konačno, rat.

čajnu ulogu u sadašnjim događajima, istorijske rasprave su drugorazredne u odnosu na skorašnji razvoj događaja koji je uticao na rat na Kosovu. Selektivne verzije istorije i nedaća iz prošlosti pružile su oportunističkim političarima u 80-im i 90-im godina pogodno tlo da za svoju politiku zloupotrebe strahove i netrpeljivost Albanaca i Srba. Agresivni nacionalistički političari zloupotrebili su istoriju i zarad svoje koristi sejali mržnju, ksenofobiju, izazvali militarizaciju i, konačno, rat.

Kosovo u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji

Posle Drugog svetskog rata savezni ustav je definisao kosovske Albance u Jugoslaviji kao "narodnost" a ne kao ustavotvorni "narod", mada su po brojnosti bili treća etnička grupa u zemlji. Tako je njihov status bio različit od statusa najvećih etničkih grupa u zemlji – Srba, Hrvata, Muslimana, Slovenaca i Makedonaca. Ipak, Jugoslavija je pružala privid da garantuje prava manjinama i svim etničkim grupama u ime socijalističke ideje "bratstva i jedinstva".

Kosovo je bilo najsiromašniji region u Jugoslaviji. Sa izuzetkom bogatog rudnika Trepča, većina pokrajine živela je od poljoprivrede. Siromaštvo i nerazvijenost svih etničkih zajednica na Kosovu samo su pojačali napetost. Izvesno poboljšanje usledilo je posle studentskih demonstracija krajem šezdesetih godina, kada su se povećala ulaganja iz budžeta, otvorio se Univerzitet u Prištini i kosovski Albanci uključili su se u organe lokalne samouprave.

U nastojanjima da uspostavi bolju ravnotežu među rivalskim etničkim grupacijama u zemlji – i da uticaj Srbije unutar federacije drži pod kontrolom – jugoslovenski vođa Josip Broz Tito je rukovodio donošenjem novog ustava 1974. godine, koji je obezbedio više autonomije dvema pokrajinama u Srbiji: Kosovu i Vojvodini (u kojoj živi veliki broj etničkih Mađara). Mada nisu dobile status kakav su imale federalne republike Bosna, Hrvatska, Makedonija, Crna Gora, Srbija i Slovenija, ove dve oblasti proglašene su za "autonomne pokrajine". To im je obezbedilo da kao i jugoslovenske republike imaju ravnopravno svog predstavnika u predsedništvu Federacije, zatim da imaju sopstvene narodne banke, policiju, pokrajinsku skupštinu i vladu. Kosovski Albanci ušli su u unutrašnji krug vladajuće elite.

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

Kosovski Albanci, koji su činili oko 74% kosovskog stanovništva 1971. godine, preuzeli su većinu ključnih mesta uprave na Kosovu i kontrolisali su obrazovni sistem, pravosuđe i policiju, mada pod kontrolom Tita i Komunističke partije, dominantne političke snage u zemlji. Na zalaganje vlasti, 1970. godine otvoren je Univerzitet na albanskom jeziku u Prištini.

Politička elita u Srbiji nikada nije prihvatila autonomiju Kosova, i doživljavala ju je kao pretnju srpskim interesima i suverenitetu. Autonomija Kosova i Vojvodine, kako su tvrdili neki, oslabila je snagu Srbije unutar Jugoslavije. Ove kritike su učtivane sedamdesetih godina, ali su narastale posle Titove smrti 1980. godine. Sledeće godine, kosovski Albanci su, pod vođstvom studenata univerziteta, u početku nezadovoljni hranom i slabim uslovima u studentskim domovima, izašli na ulice i tražili veće plate, veću slobodu izražavanja, oslobađanje političkih zatvorenika i da Kosovo dobije status republike unutar Jugoslavije. Jugoslovenska vojska i savezna policija su silom ugušile demonstracije, nekoliko kosovskih Albanaca je ubijeno i sledećih meseci su se desila brojna hapšenja. Neki politički zatvorenici iz tog vremena, zajedno sa mladićima koji su pobjegli s Kosova da bi izbegli hapšenje, formirali su emigrantske grupe u zapadnoj Evropi, koje su kasnije prerasle u OVK.¹ Beograd je smenio albansko političko rukovodstvo i postavio novo. Od 1981. u srpskim političkim krugovima rastao je pritisak da se obuzda ono što se tada smatralo rastućim "albanskim separatizmom".

Položaj nealbanskog stanovništva

Krajem sedamdesetih i tokom osamdesetih godina kosovski Srbi žalili su se da ih kosovski Albanci i njihovo rukovodstvo uznemiravaju i diskriminišu s namerom, tvrdili su Srbi, da ih proteraju iz Pokrajine. Prema izveštaju predatom uticajnoj Srpskoj akademiji nauka i umetnosti 1988. godine, s Kosova se između 1981. i 1987. godine iselilo više od 20.000 kosovskih Srba.² Albanci

¹ Za dobar opis nastanka i uspona OVK-a, videti Tim Judah, *Kosovo, War and Revenge*, (New Haven and London: Yale University Press, 2000).

tvrdi da su Srbi odlazili iz ekonomskih razloga jer je Kosovo bilo najsiromašnija oblast u Jugoslaviji.

Kosovske Srbe i druge manjine, kao što su Turci i Romi, uznemiravali su, zastrašivali i ponekad zlostavljali ekstremistički pripadnici albanske većine na Kosovu.

Kosovske Srbe i druge manjine, kao što su Turci i Romi, uznemiravali su, zastrašivali i ponekad zlostavljali ekstremistički pripadnici albanske većine na Kosovu. Vlast na Kosovu, koju su činili kosovski Albanci, nije preduzimala prave korake da ispita ove zloupotrebe ili da za-

štiti kosovske manjine.³

U isto vreme, populacija kosovskih Albanaca stalno je rasla, kosovski Albanci su narod s najvećim natalitetom u Evropi, što je Srpska akademija nauka i umetnosti nazvala "teškim pritiskom ne samo na raspoloživa sredstva, već i na ostale etničke grupe".⁴

Rast srpskog nacionalizma

Sredinu i kraj osamdesetih godina obeležava snažan rast srpskog nacionalizma, posebno među Srbima van uže Srbije, koji su se osećali sve izolovanijima i kojima je sve više pretio nacionalizam u njihovoj blizini – u Hrvatskoj, Bosni i na Kosovu. Najglasniji su bili Srbi na Kosovu koji su se žalili na loš položaj zbog ponašanja kosovskih Albanaca.

Septembra 1986. godine Srpska akademija nauka i umetnosti je izdala dokument koji se bavio "srpskim pitanjem" u okviru Jugoslavije. Poznat kao *Memorandum*, dokument je napao srpske političare zato što ne čine ništa povodom pretnji, napada i čak "genocida" nad Srbima na Kosovu. Pored ostalih potpirivačkih izjava, *Memorandum* iznosi:

Fizički, politički, pravni i kulturni genocid nad srpskim stanovništvom na Kosovu i Metohiji predstavlja strašniji istorij-

2 Ruža Petrović i Marina Blagojević, "Migracije Srba i Crnogoraca s Kosova i Metohije", Srpska akademija nauka i umetnosti, 7. jun 1988.

3 Za detalje vidi Helsinki Watch (sada Human Rights Watch), *Yugoslavia: Crisis in Kosovo*, mart 1990.

4 Petrović i Blagojević, "Migracija Srba i Crnogoraca s Kosova i Metohije".

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

ski poraz od bilo kog drugog oslobodilačkog rata kojeg je Srbija iskusila od Prvog srpskog ustanka 1804. do ustanka 1941.⁵

Iako je tadašnji predsednik Srbije Ivan Stambolić kritikovao *Memorandum*, on je izražavao opšti, mada javno neiskazan osećaj u srpskoj populaciji. Dok je komunizam propadao kao ideologija, srpski političari su ovo nezadovoljstvo usmeravali u svoju korist.

Nijedan političar to nije bolje shvatio od Slobodana Miloševića, koji je u to vreme bio predsednik Saveza komunista Srbije. Komunistički aparatčik i Stambolićev štićenik, Milošević je upotrebio strah i nacionalizam kao pokretačku snagu sopstvenog političkog napredovanja.

Miloševića su 24. aprila 1987. poslali u Kosovo Polje da se obrati okupljenim kosovskim Srbima koji su protestovali protiv albanskog zlostavljanja. On je demonstrante pridobio pokličem: "Niko ne sme da vas bije!" Ova fraza se često ponavljala na srpskoj državnoj televiziji, koja je bila pod Miloševićevom kontrolom, i postala je jedan od mitingaških pokliča srpskih nacionalista. Pretvorivši se iz komuniste u nacionalistu, Milošević nastavlja:

Milošević je upotrebio strah i nacionalizam kao pokretačku snagu sopstvenog političkog napredovanja.

Vi treba da ostanete ovde. Ovo je vaša zemlja, ovo su vaše kuće, vaše njive i bašte, vaše uspomene. Nećete valjda napustiti svoju zemlju jer se u njoj teško živi, jer su vas pritisli nepravda i poniženje. Nije nikada bilo svojstveno duhu srpskog i crnogorskog naroda da ustukne pred preprekama, da se demobilize kad treba da se bori ... Treba da ostanete ovde i zbog predaka i zbog potomaka. Pretke biste obrukali, a potomke razočarali. Ali, ja vam ne predlažem da ostajući trpите, izdržavate i podnosite stanje s kojim niste zadovoljni. Naprotiv! Treba da ga menjate, zajedno sa ostalim progresivnim ljudima ovde, u Srbiji i u Jugoslaviji.⁶

5 Judah, *Kosovo: War and Revenge*, str. 49.

6 Laura Silber i Allan Little, *Yugoslavia: The Death of a Nation*, (New York: Penguin, USA, 1995).

Sa sračunatom preciznošću Milošević je koristio nacionalistički populizam koji je upravo stvorio da bi se otarasio političkih protivnika, uključujući i Stambolića.⁷ Državni mediji, a posebno Radio-televizija Srbije (RTS), namerno su sejali dezinformacije o zlodelima nad Srbima na Kosovu, uključujući silovanja Srpkinja, i vodili su kampanju s ciljem da se raširi negativna predstava o Albancima. Tokom sledeće dve godine po Jugoslaviji su se održavali masovni skupovi pod nazivom "Mitinzi istine", na kojima je Milošević prizivao srpsku slavu i zahtevao ustavne promene da bi oduzeo autonomiju Kosovu. Prilikom takvog jednog mitinga Milošević je rekao sledeće:

Dobićemo bitku na Kosovu bez obzira na prepreke unutar zemlje i van zemlje. Pobeđićemo uprkos činjenici da se neprijatelji Srbije van zemlje udružuju protiv nje, zajedno sa onima u zemlji. Poručujemo im da ulazimo u svaku bitku... s namerom da pobedimo.⁸

Kosovski Albanci organizovali su štrajkove i javne proteste protiv rastućih ograničenja i represije u pokrajini. Za razliku od mitinga u ostatku Srbije, albanske demonstracije često su silom prekidane i mnogi kosovski Albanci bivali su hapšeni. Rukovodstvo Saveza komunista Kosova raspušteno je 17. novembra 1988. godine. Nekoliko dana kasnije, rudari, kosovski Albanci, stupili su u štrajk u rudniku Trepča nedaleko od Kosovske Mitrovice. Savezna skupština je 25. novembra donela ustavne amandmane koji su utirali put promenama srpskog ustava. Azem Vlasi (Vllasi), predsednik Saveza komunista Kosova, u to vreme vodeći političar među kosovskim Albancima na federalnom nivou, bio je razrešen dužnosti.

Trepčanski rudari su se ponovo pobunili 20. februara 1989. godine, sada tražeći da se kosovski partijski funkcioneri vrate na

7 Ivana Stambolića su nepoznata lica otela u parku Košutnjak u Beogradu 25. avgusta 2000. Njegova sudbina je još uvek nerazjašnjena dok je ovaj izveštaj u štampi. Stambolićeva porodica je optužila Miloševića i njegovu suprugu Mirjanu Marković, bivšeg ministra unutrašnjih poslova Srbije Vljaka Stojiljkovića i bivšeg šefa Državne bezbednosti Radeta Markovića da su organizovali otmicu zato što su se plašili da će se Stambolić vratiti u politiku.

8 Tim Judah, "Kosovo's Road to War", *Survival*, 1. jul 1999.

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

ranije položaje. Vlasti su poslale vojsku i uspostavile “vanredne mere” u pokrajini – one su se svodile na uvođenje vanrednog stanja. Pokrajinom je zavladao strah, posebno među albanskim vođama i intelektualcima na Kosovu. Ostale jugoslovenske republike, posebno Slovenija, počele su da protestuju protiv agresivnog srpskog nacionalizma.

Posle masovnog miloševićevskog mitinga u Beogradu, Vlasi je uhapšen 2. marta.⁹ Tri nedelje kasnije proglašen je novi ustav Srbije. Skupština Kosova – većinom kosovski Albanci, ali pod pritiskom iz Beograda – prihvatila je predložene promene ustava Srbije, kojim je vlast vraćena Beogradu.

U Beogradu se slavilo, a kosovski Albanci su se žestoko protivili promenama. Specijalne jedinice policije su 28. marta 1989. godine otvorile vatru na demonstrante, ubivši pri tom dvadeset četiri osobe. Mada su vladine snage možda i bile napadnute, država je odgovorila bespoštedno i neobuzdano. Zajednički izveštaj Helsinški Watcha i Međunarodne helsinške federacije za ljudska prava u to vreme smatrao je da “nije bilo opravdano pucati iz automatskog oružja na okupljene demonstrante”.¹⁰

Jašući na sve jačem talasu nacionalizma, Slobodan Milošević je izabran za predsednika Srbije 8. maja 1989. godine i na tom položaju je bio sledećih osam godina, sve dok 23. jula 1997. nije izabran za predsednika Jugoslavije. Na tom položaju je bio do oktobra 2000. godine.

Jula 1989. godine Skupština Srbije donela je Zakon o ograničenju prometa nepokretnosti, prvi u nizu zakona koji su grubo diskriminirali kosovske Albance. Zakon je Albancima zabranjivao prodaju imovine bez odobrenja specijalne državne komisije pod kontrolom ministra finansija Srbije. Dana 30. marta 1990. godine srpske vlasti su usvojile program koji je postavio ideološke temelje vladine politike na Kosovu. Ironično je nazvan “Program

9 Nakon što je šest meseci proveo u zatvoru, Vlasi je 28. avgusta optužen za “kontrarevolucionarnu delatnost”, kao i da je kriv za smrt 24 Albanaca koja je ubila srpska policija u demonstracijama 28. marta 1989. (videti dalje), iako je Vlasi tada bio u zatvoru. Vlasi je osuđen, ali je pušten iz zatvora nakon oko godinu dana izdržavanja kazne. (Videti Helsinški Watch - sada Human Rights Watch i International Helsinki Federation for Human Rights, *Yugoslavia: Crisis in Kosovo*, mart 1990).

10 Ibid. Helsinški Watch i International Helsinki Federation for Human Rights, *Yugoslavia: Crisis in Kosovo*, mart 1990.

**Izvod iz govora Slobodana Miloševića
na Gazimestanu, Kosovo, 28. jun 1989.
(na šestogodišnjicu Kosovske bitke
između srpske i otomanske vojske).**

U vreme kada se odigrala ova znamenita istorijska bitka na Kosovu ljudi su bili zagledani u zvezde čekajući od njih pomoć. Danas, šest vekova kasnije, ponovo su zagledani u zvezde, čekajući da ih osvoje. Prvi put su mogli da dopuste sebi razjedinjenost, mržnju, izdaju, jer su živeli u manjim, međusobno slabo povezanim svetovima. Danas, kao stanovnici planete, razjedinjeni, ne mogu osvojiti ni svoju planetu, a kamo li druge planete, ukoliko ne budu međusobno složni i solidarni.

Zato možda nigde na tlu naše domovine nemaju toliko smisla reči posvećene slozi, solidarnosti i saradnji među ljudima koliko imaju ovde, na Kosovu Polju, koje je simbol nesloge i izdaje.

U pamćenju srpskog naroda ta nesloga je bila presudna za gubitak bitke i za zlu sudbinu koju je Srbija podnela punih pet vekova.

Pa čak i ako sa istorijske tačke gledišta ne bi bilo tako, ostaje izvesnost da je narod svoju neslogu doživeo kao svoju najveću nesreću. I obaveza naroda je zato da je sam otkloni da bi sebe ubuduće zaštitio od poraza, neuspeha i stagnacije.

Srpski narod je ove godine postao svestan nužnosti svoje međusobne sloge kao neophodnog uslova za svoj sadašnji život i dalji razvoj.

Uveren sam da će ta svest o slozi i jedinstvu omogućiti Srbiji ne samo da funkcioniše kao država, već da funkcioniše kao uspešna država. Zato i mislim da to ima smisla reći baš ovde na Kosovu gde je nesloga jednom tragično i za vekove unazadila i ugrozila Srbiju i gde obnovljena sloga može da je unapredi i da joj vrati dostojanstvo. A takva svest o međusobnim odnosima predstavlja elementarnu nu-

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

žnost i za Jugoslaviju – jer se njena sudbina nalazi u združenim rukama svih njenih naroda.

Kosovsko junaštvo već šest vekova inspiriše naše stvaralaštvo, hrani naš ponos, ne da nam da zaboravimo da smo jednom bili vojska velika, hrabra i ponosita, jedna od retkih koja je u gubitku ostala neporažena.

Šest vekova kasnije, danas, opet smo u bitkama, i pred bitkama. One nisu oružane, mada i takve još nisu isključene. Ali bez obzira kakve da su, one, bitke se ne mogu dobiti bez odlučnosti, hrabrosti i požrtvovanosti. Bez tih dobrih osobina koje su onda davno bile prisutne na polju Kosovu. Naša glavna bitka danas odnosi se na ostvarenje ekonomskog, političkog, kulturnog i uopšte društvenog prosperiteta. Za brže i uspešnije približavanje civilizaciji u kojoj će živeti ljudi u XXI veku. Za tu nam je bitku pogotovo potrebno junaštvo. Razume se nešto drugačije. Ali ona srčanost bez koje ništa na svetu, ozbiljno i veliko, ne može da se postigne, ostaje nepromenjena, ostaje večno potrebna.

Pre šest vekova Srbija je ovde, na polju Kosovu, junački branila sebe. Ali je branila i Evropu. Ona se tada nalazila na njenom bedemu koji je štiti evropsku kulturu, religiju, evropsko društvo u celini. Zato danas izgleda ne samo nepravedno već i neistorijski i sasvim apsurdno razgovarati o pripadnosti Srbije Evropi. Ona je u njoj neprekidno, danas kao i pre. Razume se, na svoj način. Ali takav koji se u istorijskom smislu nije nikad lišio dostojanstva. U tom duhu mi danas nastojimo da gradimo društvo bogato i demokratsko. I da tako doprinesemo prosperitetu svoje lepe, i u ovom trenutku nepravedno napaćene zemlje. Ali i da tako doprinesemo naporima svih progresivnih ljudi našeg doba, koje oni čine za jedan novi, lepši svet.

Neka večno živi uspomena na kosovsko junaštvo!

Neka živi Srbija!

Neka živi Jugoslavija!

Neka žive mir i bratstvo među narodima!

za realizaciju mira, slobode, jednakosti, demokratije i prosperiteta Socijalističke Autonomne Pokrajine Kosovo” i u njemu je stajalo sledeće:

Autonomija Kosova ne može da služi kao opravdanje ili razlog za loše funkcionisanje pravne države i moguće ponavljanje nacionalističkih i separatističkih nemira i stalne međuetničke tenzije. Ne može se zloupotrebiti za ostvarivanje neprihvatljivih i neostvarivih ciljeva: sprečavanje povratka Srba i Crnogoraca, raseljenih pod pritiskom, i svih ostalih koji žele da dođu i žive na Kosovu, a posebno ne za dalju emigraciju Srba i Crnogoraca i secesiju dela teritorije republike Srbije da bi se konstituisala nova država unutar ili van Jugoslavije.¹¹

KOSOVO 90-ih GODINA

Ukidanje autonomije Kosova

Albanski poslanici politički razorene Skupštine Kosova proglasili su 2. jula 1990. godine nezavisnost Kosova. Dva meseca kasnije, 7. septembra, članovi Skupštine koja je raspuštena 5. jula tajno su se sastali i usvojili novi ustav Republike Kosovo. Izabrana je vlada u senci i skupština. Tri nedelje kasnije, 28. septembra, Skupština Srbije usvojila je novi ustav Srbije kojim je i formalno ukinuta autonomija i Kosovu i Vojvodini.

Novi ustav Srbije je bio potreban, jer je formalnim ukidanjem autonomije Kosova i Vojvodine Srbija dobila dva glasa u osmočlanom Predsedništvu Jugoslavije. U koaliciji sa svojim partnerom Crnom Gorom, “srpski blok” je kontrolisao polovinu ovog federalnog tela.

Septembra 1991. godine, kosovski Albanci su održali nezvanični referendum o nezavisnosti. Kosovski Albanci su ogromnom većinom glasali za nezavisnost od Jugoslavije. Jugoslovenske vlasti su odbile da priznaju rezultate referenduma. Samo je vla-

11 “Program za realizaciju mira, slobode, jednakosti, demokratije i prosperiteta Socijalističke Autonomne Pokrajine Kosovo”, stav 6, Republika Srbija, 30. mart 1990.

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

da Albanije, tada još uvek vođena komunističkom partijom, priznala nezavisnost.¹²

Kršnja ljudskih prava 90-ih godina

Kosovo je postalo policijska država pod upravom Beograda. Srpske vojne snage, čije je prisustvo na Kosovu opravdavano potrebom za borbom protiv "albanskog secesionizma", neprekidno su kršile ljudska prava. Policijsko nasilje, proizvoljna hapšenja i mučenja bili su uobičajena pojava. Kosovske Albance su hapsili, pritvarali, pravno gonili i osuđivali na zatvor samo zbog njihove etničke pripadnosti, političkih uverenja ili članstva u organizacijama i institucijama koje su bile zabranjene ili im srpske vlasti nisu bile naklonjene.¹³

Srpske vojne snage, čije je prisustvo na Kosovu opravdavano potrebom za borbom protiv "albanskog secesionizma", neprekidno su kršile ljudska prava.

Na stotine hiljada kosovskih Albanaca otpušteno je iz državnih institucija i društvenih firmi po sili niza diskriminatornih zakona. Već avgusta 1990. skupština Srbije ukinula je nezavisnost kosovskog obrazovnog sistema i uspostavila novi plan i program nastave, koji je kontrolisao Beograd. Albanski nastavnici su morali da potpišu izjavu o lojalnosti; oni koji su odbili bili su otpušteni. Tokom devedesetih, vlasti su pozatvarale većinu škola na albanskom jeziku i januara 1991. godine prestale su da isplaćuju plate albanskim srednjoškolskim profesorima. Do oktobra 1991. godine svi albanski nastavnici bili su otpušteni; ostalo je

12 Pod pritiskom Zapada, podrška Albanije nezavisnosti Kosova prestala je kada se 1992. godine promenila vlast.

13 Za dokumentaciju o kršenju ljudskih prava posle ukidanja autonomije Kosovu, videti izveštaj HRW-a, "Human Rights Abuses of Non-Serbs in Kosovo, Sandzak and Vojvodina" vol. 6. no. 6, oktobar 1994; HRW *Open Wounds: Human Rights Abuses in Kosovo*, (New York: HRW, 1994); Izveštaj HRW, "Abuses Continue in the Former Yugoslavia: Serbia, Montenegro and Bosnia and Hercegovina", vol. 5 no. 11, jul 1993; Helsinki Watch (sada Human Rights Watch), izveštaj "Human Rights Abuses in Kosovo", vol. 8. no. 63, oktobar 1992; *Human Rights in a Dissolving Yugoslavia* 1/91, *Yugoslavia: Crisis in Kosovo*, 3/90.

samo petnaest albanskih profesora na prištinskom univerzitetu, i oni su predavali na srpskom.

Namerna ekonomska i društvena marginalizacija kosovskih Albanaca naterala je tokom sledećih sedam godina oko 350.000 Albanaca da emigriraju iz pokrajine. Dok je Miloševićeva vlada primoravala Albance da napuste zemlju, Srbima je pružala povlastice i ohrabrivala ih da naseljavaju pokrajinu. Godine 1996. na Kosovu je naseljeno 16.000 srpskih izbeglica iz Bosne i Hrvatske, poneki i protiv svoje volje.¹⁴

Stav jugoslovenskih vlasti bio je da je potrebno zadržati vojno prisustvo i pravne mere iz dva razloga: da bi se zaštitile manjine na Kosovu – pre svega Srbi i Crnogorci – i da bi se zauzdalo albanski secesionistički pokret. Ovakav pokret, tvrdile su vlasti, tražio bi nezavisnost od Jugoslavije i možda ujedinjenje sa susedom Albanijom. Postupci vlade u pogledu obe ove mogućnosti bili su ekstremni i proizveli su kršenja ljudskih prava.

Albanski nenasilni otpor i paralelna država

Kosovski Albanci su na ukidanje autonomije odgovorili stvaranjem paralelne države koja je, na osnovu septembarskog referenduma 1991, proglašena nezavisnom od Jugoslavije. Albanski poslanici raspuštene skupštine uspostavili su "ilegalne" institucije vlasti i kosovski Albanci su odbili da priznaju državu Srbiju.

Organizovan je paralelni sistem privatnih škola na osnovu donacija i poreza. Osam godina su albanski đaci i studenti posećivali časove u privatnim kućama, praznim firmama i napuštenim školskim zgradama. Policija i pripadnici snaga bezbednosti rutinski su maltretirali, privodili i tukli nastavnike, studente i upravnike privatnih škola. Policija je ponekad oduzimala sredstva koja su se skupljala za obrazovanje.

Skupštinski izbori održani su tajno 24. maja 1992. godine i učvrstili su poziciju tri godine starog Demokratskog saveza Kosova (DSK) kao najjaču partiju kosovskih Albanaca, a do tada

14 Srpska vlada je na Kosovu izgradila naselja za srpske izbeglice. Kosovski Albanci su pridošlice smatrali "kolonizatorima".

15 Od kosovskih Albanaca tražilo se da od svog godišnjeg prihoda izdvoje tri procenta za DSK.

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

malo poznati književnik Ibrahim Rugova imenovan je za predsjednika. DSK je proširio paralelni sistem i uspostavio strukture za skupljanje poreza od Albanaca na Kosovu i od dijaspore koja je neprekidno rasla.¹⁵ Rugova i premijer Bujar Bukoš (Bukoshi) predstavljali su u inostranstvu "Republiku Kosovo".

Oduzimanje autonomije Kosovu i kršenja prava koja su usledila izazvali su malo reakcija u međunarodnoj zajednici, koja je bila sve više okupirana rasplamsavanjem sukoba u Sloveniji, Hrvatskoj, a zatim u Bosni. U leto 1992. godine Konferencija za evropsku bezbednost i saradnju (sadašnja Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju – OEBS) u okviru misije otvorila je kancelarije na Kosovu, u Vojvodini i Sandžaku, ali su predstavnici OEBS-a morali da napuste zemlju jula 1993. godine, kada su jugoslovenske vlasti odbile da im produže mandat.

Decembra 1992. godine, pošto su srpske specijalne policijske snage uspostavile vlast na Kosovu, predsednik SAD-a Džordž Buš izdao je takozvano "Božićno upozorenje". Kako se navodi, Buš je u pismu predsedniku Miloševiću rekao da su SAD "spremne da upotrebe vojnu silu" u slučaju da Srbija izazove sukob na Kosovu – a ovakvo upozorenje ponovio je i predsednik Klinton nekoliko meseci kasnije kada je stupio na vlast.¹⁶ Kosovski Albanci su ova upozorenja shvatili kao poruku da će ih SAD braniti.

Uglavnom zbog realne procene vojne sposobnosti kosovskih Albanaca, DSK je odbio ponude hrvatskog i bosanskog rukovodstva da otvori još jedan vojni front protiv Srbije.¹⁷ Zastupajući nezavisnost Kosova, DSK se istovremeno zalagao za nesuprotstavljanje i podsticao Albance da podrže paralelne strukture.

Izuzetak čini pokušaj da se 1992. i 1993. organizuje Kosovsko ministarstvo odbrane, sa sopstvenim snagama, sastavljenim većinom od nekadašnjih policajaca. Srpska policija je 1993. godine razbila ovu grupu u začetku serijom brojnih hapšenja i sve do pojave OVK 1996. godine nije se mogao nazreti nikakav oružani pokret.

U strahu da se sukob na Kosovu ne izmakne kontroli i ne proširi na čitavu regiju, Sjedinjene Države i vlade zapadnoevropskih država zdušno su ohrabrivale kosovske Albance da održe

16 Ivo H. Daalder, "Kosovo: Bosnia Déjà vu", *Washington Post*, 17. april 1998.

17 Judah, *Kosovo: War and Revenge*, str. 113.

umereni kurs. Osnovni cilj bio je da se izbegne sukob na Kosovu, i prema tome je nesukobljavanje, po mišljenju Zapada, bilo jedini način da se ovo postigne.

Rugova, koji je smatran istinskim zagovornikom umerenog pristupa, dobio je bezuslovnu podršku zapadnih vlada, posebno Sjedinjenih Država. Često su ga pozivali na susrete na visokom nivou u Vašingtonu i prestonice zapadne Evrope, što je umnogome doprinosilo njegovoj popularnosti među izrazito prozapadno orijentisanom javnošću kosovskih Albanaca. Međutim, zapadne vlade nikada nisu podržavale nezavisnost Kosova, mada je većina kosovskih Albanaca verovala da jesu.¹⁸

U neku ruku, Rugova i Milošević su koristili jedan drugome. Milošević je tolerisao Rugovu jer je Rugova omogućavao da kosovski Albanci daju oduška svom nezadovoljstvu i da javno izraze svoju političku volju, a njegova politika nesukobljavanja nije dovela u pitanje srpsku vlast u pokrajini. Takođe, Albanci su i dalje plaćali porez srpskim vlastima. U isto vreme, Miloševićeva represivna politika sve više je opravdavala težnje Albanaca za nezavisnošću.¹⁹ Zapad je bio zadovoljan ovim ustrojstvom jer je ono garantovalo *status quo*. Kršenja ljudskih prava bilo je i dalje, ali je Kosovo, ipak, ostajalo van naslovnih strana zapadnih medija, budući da je Zapad bio okupiran sukobima u Hrvatskoj i Bosni.

Istovremeno, zapadnoevropske vlade i SAD obezbeđivale su jaku finansijsku i političku podršku vladi Salji Beriše (Sali Berisha) u Albaniji, delom zbog toga što je Beriša podržavao Rugovu u obećao da se neće mešati u zbivanja na Kosovu i u Makedoniji. Bezrezervna pomoć Beriši, bez obzira na to što je bilo jasno da on krši ljudska prava stanovništva Albanije, umnogome je

18 Kao odgovor na zahtev o Zakonu o slobodi informisanja, HRW je 2. decembra 1996. iz američke ambasade u Beogradu dobio telegram čija sadržina nije bila poverljiva u kome se ističe bojazan da "(kosovski Albanci) nisu svesni da američka politika prema Kosovu ne podržava, ponavljamo, ne podržava nezavisnost". Referent za štampu koji je poslao telegram izrazio je zabrinutost da "98 odsto Albanaca ne zna da SAD ne podržavaju nezavisnost Kosova" i zahtevao je da Vašington to pitanje razjasni, posebno u programu Glasa Amerike.

19 DSK je odbio ponudu da na izborima 1992. podrži Miloševićeve protivnike kao što je Milan Panić, jer su mislili da će lakše doći do nezavisnosti dok je na vlasti Milošević koji nema podršku međunarodne zajednice. Slično osećanje bilo je prisutno i oktobra 2000, kada su se Albanci plašili da bi pobjeda Vojislava Koštunice podrila njihove težnje za nezavisnošću.

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

na kraju doprinela destabilizaciji Albanije, što je, zauzvrat, negativno uticalo na situaciju na Kosovu.²⁰

U međuvremenu, na hiljade kosovskih Albanaca je zbog stalnih progona ili straha da će biti regrutovani u Vojsku Jugoslavije napuštalo Kosovo i odlazilo u Sjedinjene Države i Zapadnu Evropu. Mnogi ovi obespravljeni mladići u inostranstvu i na Kosovu, bez obrazovanja ili stalnog zaposlenja, kasnije će se pridružiti borcima.

Spirala nasilja

Prekretnica je nastupila u decembru 1995. godine, nakon Dejtonskog sporazuma kojim je okončan sukob u Bosni. Kosovski Albanci nisu pozvani na pregovore i Kosovo nije bilo na dnevnom redu. Zbog ovoga su mnogi kosovski Albanci stekli uverenje da je Zapad zaboravio na kosovski problem i da njihova strategija nenasilnog otpora nije delotvorna. Štaviše, posle međunarodnog priznanja novih granica Republike Srpske, Albanci su shvatili da je međunarodna zajednica postupila u skladu sa stanjem na terenu a ne u skladu sa uzvišenim principima nenasilja – priznavši ne silu argumenata već argumente sile.²¹

Albanci su shvatili da je međunarodna zajednica postupila u skladu sa stanjem na terenu a ne u skladu sa uzvišenim principima nenasilja – priznavši ne silu argumenata već argumente sile.

Prvo organizovano nasilje nad srpskim civilima i policijom dogodilo se početkom 1996. godine. Mada su se pojedinačni napadi dešavali i ranije, prvi koordinirani napad desio se 11. februara,

20 Za dokumentaciju o kršenjima prava u Albaniji između 1992. i 1996. videti HRW, *Human Rights in Post-communist Albania*, maj 1996. Nestabilnost u Albaniji dostigla je svoj vrhunac posle kolapsa takozvanih piramidalnih štedionica 1997. preko kojih je izvedena malverzacija sume od više miliona dolara, koja je prouzrokovala višemesečnu anarhiju. Pljačkana su skladišta oružja po čitavoj zemlji i na desetine hiljada komada lakog naoružanja preko granice je dospelo na Kosovo.

21 Dejtonski sporazum je podelio bivšu jugoslovensku republiku Bosnu i Hercegovinu na dva entiteta: Republiku Srpsku i Federaciju Bosne i Hercegovine. Stanovništvo u Republici Srpskoj je nakon etničkog čišćenja velikih razmera za vreme rata bilo skoro u potpunosti srpsko.

kada su granate pale na kapije srpskih izbegličkih kampova u Prištini, Mitrovici, Peći, Suvoj Reci i Vučitrnu. Povređenih nije bilo.

Jedan Srbin ubio je 21. aprila 1996. godine u Prištini Albanca, studenta Armenda Dacia, misleći, navodno da mu Daci obija auto. Sledećeg dana su u roku od jednog sata ubijena četiri Srbinna.²² Te iste noći, u selu Štimlje, ubijen je policajac Miljenko Bučić, a na putu između Mitrovice i Peći automatskim oružjem napadnuto je policijsko vozilo, i tom prilikom je ubijena jedna Srпкиnja koja je bila pod policijskom paskom. Uglavnom se smatralo da je motiv za ove napade bila osveta za ubistvo Dacija, mada su u razgovorima koji su s liderima OVK-a vođeni nakon rata oni tvrdili da su napadi od 22. aprila bili isplanirani unapred.²³

Pošto se nasilje širilo, Milošević je dozvolio vladi SAD-a da u Prištini otvori kancelariju američkog Informativnog centra, što su kosovski Albanci protumačili kao znak pojačanog uključivanja Amerike. Otvaranje kancelarije, za koju su neki Albanci pogrešno mislili da je ambasada, najavljeno je za početak februara, a ona je otvorena u julu 1996.

Napadi na srpsku policiju nastavili su se tokom leta i jeseni 1996. godine, i u njima su poginule četiri a povređene dve osobe.²⁴ Lideri kosovskih Albanaca i srpski zvaničnici poricali su bi-

22 Među ubijenima su bili Stana Radosinović, Srпкиnja koja je emigrirala iz Albanije i Blagoje Okulić, izbeglica iz Knina. Oni su ubijeni dok su sedeli u jednom kafiću u Dečanima čiji je vlasnik bio Srbin. Ranjena su dva srpska policajca - Zoran Dašić i Safet Kočan.

23 Intervju s bivšim komandantom OVK-a za oblast Podujeva Rustemom Mustafom (poznatim pod imenom Remi) objavljen u kosovskom dnevniku *Zeri* 21. aprila i 4. maja 2000.

24 Na autobuskoj stanici u Podujevu 16. juna ranjen je policajac Goran Mitrović. Sledećeg dana, policajac Predrag Georgović ubijen je u selu Šipolje, dok je njegov kolega Zoran Vujković ranjen. Policijska stanica u selu Lužane je takođe bila napadnuta. Zatim, 2. avgusta, bile su napadnute četiri policijske stanice u Podujevu i Prištini, povređenih nije bilo. Šest dana kasnije, bilo je nekoliko eksplozija u srpskom naselju izgrađenom blizu Dečana.

Na policijsku stanicu u Lolopaku kod Peći bačene su tri ručne bombe 28. avgusta, i u eksploziji je pričinjena znatna šteta ali povređenih nije bilo. Istog dana, inspektor srpske policije Ejup Bajgora ubijen je iz automatske puške u blizini svoje kuće u Donjem Ljupču pored Podujeva. Na kraju, nepoznati napadači ubili su 26. oktobra iz zasede u selu Surkiš (Surkish) kod Podujeva inspektora MUP-a Miloša Nikića i radnika u Birou za zapošljavanje Dragana Rakića. Videti izveštaj HRW-a, "Persecution Persists: Human Rights Violations in Kosovo", vol. 8. no. 18, decembar 1996.

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

lo kakvu umešanost u ove napade i optuživali su drugu stranu za izazivanje sukoba. Rugova je tvrdio, mada neuverljivo, da je napade izvršila srpska tajna policija da bi izazvala odmazdu protiv Albanaca.

U međuvremenu, do tada nepoznata organizacija pod nazivom Oslobođilačka vojska Kosova preuzela je odgovornost za napade. U pismima poslatim faksom medijima, grupa je kritikovala "pasivan" pristup rukovodstva kosovskih Albanaca i obećala da će nastaviti s napadima do oslobođenja Kosova od srpske vladavine.

Sredinom 1996. godine u oblastima gde su se dešavali napadi OVK-a srpska policija i specijalne snage bezbednosti već su se po jasnom obrascu neselektivno svetile kosovskim Albancima, proizvoljnim i bezobzirnim akcijama. Policija je upadala u domove Albanaca bez naloga i lišavala ih slobode, često ih pri tom i fizički zlostavljala. Mnogi pojedinci koji su putovali kroz oblasti u kojima se sumnjalo da je OVK aktivan zaustavljeni su, ispitivani i prebijani. Policija je u oktobru uhapsila četrdeset pet kosovskih Albanaca, tvrdeći da su učestvovali u napadima.²⁵

Na Zapadu su zbog Dejtonskog sporazuma Miloševića i dalje smatrali nezaobilaznim partnerom za stabilnost regiona. Vašington i prestonice zapadne

Evrope brinuli su da ne prozivaju Miloševića previše zbog Kosova jer im je bio potreban za implementaciju sporazuma. Strah od napada na vojnike zapadnih zemalja koji su bili razmešteni u Bosni da nadgledaju i sprovode sporazum samo je pojačao nespремnost Zapada da se na Kosovu promeni status kvo. Kršenje ljudskih prava se smatralo prihvatljivim u ime stabilnosti regiona.

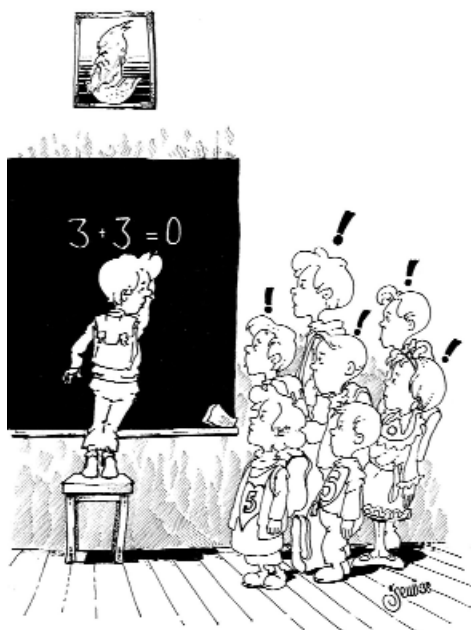
Istovremeno, Zapad nije bio voljan da svoje vojno prisustvo u Bosni iskoristi za hapšenje vodećih pojedinaca koje je Tribunal optužio za ratne zločine, pre svih vođu bosanskih Srba Radovana Karadžića i generala Ratka Mladića. Njihovo hapšenje je moglo poslati poruku da Zapad neće tolerisati dalje nasilje i nasil-

Sredinom 1996. godine u oblastima gde su se dešavali napadi OVK-a srpska policija i specijalne snage bezbednosti već su se po jasnom obrascu neselektivno svetile kosovskim Albancima.

²⁵ Za opis policijskog nasilja u 1996. godini videti Human Rights Watch "Persecution Persists".

ničko ponašanje na Balkanu, i time odvratiti srpske snage od zločina na Kosovu.

Sledeći važan politički događaj zbio se 1. septembra 1996. godine, kada su Rugova i Milošević potpisali uveliko najavljivan sporazum o obrazovanju, koji je podrazumevao bezuslovan povratak albanske dece, studenata i nastavnika na Kosovu u škole na albanskom jeziku.²⁶ Detalje je trebalo da razradi zajednička komisija sastavljena od po tri predstavnika Srba i Albanaca. Uprkos hvalospevu Zapada, sporazum nikada nije stupio na snagu i

Albanskoj deci na Kosovu nije omogućeno obrazovanje na albanskom jeziku, uprkos sporazumu između Slobodana Miloševića i Ibrahima Rugove iz 1996. godine. Princip 3+3 odnosi se na šestočlanu komisiju (tri Srbina i tri Albanca) koja je trebalo da sprovede sporazum u delo.

JETON MIKULLOVCI / KOHA DITORE

²⁶ Nejasno formulisani dogovor pozvao je na "normalizaciju obrazovnog sistema za omladinu na Kosovu", i "povratak albanskih studenata i nastavnika u škole".

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

albanski đaci na Kosovu i dalje nisu imali pristup većini školskih zgrada. Zlostavljanje, prebijanje i hapšenje albanskih nastavnika i članova uprave škola na Kosovu nastavilo se.

Neuspeh sporazuma o obrazovanju da dovede do konkretnog poboljšanja u svakodnevnom životu kosovskih Albanaca predstavljao je ozbiljan udarac Rugovinoj miroljubivoj politici. Kosovski Albanci gubili su veru u njegova sve praznija obećanja da će Zapad pomoći. Nesposobnost ili nevoljnost Zapada da nagradi strpljenje i nenasilno ponašanje Albanaca konkretnim poboljšanjem života, kao u obrazovanju, dovelo je do toga da se zajednica priklonila vojnoj opciji.

Ujedinjene nacije su 31. septembra 1996. godine ukinule sankcije protiv Jugoslavije, koje su bile na snazi od maja 1992, i mnoge evropske države su podigle nivo diplomatskih odnosa s Jugoslavijom. Zemlje Evropske unije su ponovo počele da uspostavljaju diplomatske odnose s Beogradom – prekinute za vreme rata u Bosni. Francuska, Italija i Grčka obnovile su ekonomske odnose na visokom nivou.

Jedini izuzetak bilo je insistiranje Sjedinjenih Država da se održi takozvani “spoljni zid” sankcija čija je najvažnija svrha bila da zadrži Jugoslaviju van međunarodnih finansijskih institucija, kao što su Međunarodni monetarni fond i Svetska banka. Sjedinjene Države su zahtevale da sankcije ostanu na snazi sve dok se, između ostalog, ne reši i kosovski problem.²⁷

Kršenje ljudskih prava u pokrajini bilo je u porastu krajem 1996, pošto su vlasti htele da uguše rastuću pobunu. Policija je gotovo nekažnjeno maltretirala, u nekim slučajevima i ubijala kosovske Albance. Postojala su tri najčešća vida policijskog nasilja: nasumična prebijanja na ulicama i drugim javnim mestima, ciljni napadi protiv politički aktivnih kosovskih Albanaca, ili samovoljna odmazda zbog napada snaga OVK-a na srpske policajce.²⁸

Srpske vlasti su javno nastavile da poriču da postoji kršenje ljudskih prava, a zvaničnici su opravdavali potrebu da se suvere-

27 Stav vlade SAD-a bio je da spoljni zid sankcija ostane na snazi sve dok Jugoslavija ne ispuni sledeće zahteve: poštovanje odredbi Dejtonskog sporazuma, saradnja s Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, uređeni odnosi sa zemljama nastalim na tlu bivše Jugoslavije i uspostavljanje građanskih i političkih prava na Kosovu. Ovaj stav su u više navrata naglašavale evropske i američke diplomate.

28 Vidi HRW, “Persecution Persists”.

nitet države mora braniti. Jula 1996. godine, zamenik srpskog ministra za informisanje Rade Drobac izjavio je za HRW: "Stanje ljudskih prava na Kosovu je odlično. Albanci imaju više prava nego igde drugde na svetu."²⁹ U isto vreme, kosovski Albanci nisu odustajali od zahteva za potpunu nezavisnost, dok je OVK nastavio s napadima.

Međunarodna zajednica je upala u zamku jer je s jedne strane želela da obustavi nasilje srpskih vlasti, dok s druge nije odobravalala nezavisnost Kosova. Nezavisno Kosovo, tvrdilo se, pripojilo bi se Albaniji, i na kraju bi se isto desilo sa zapadnom Makedonijom, mahom naseljenom albanskim stanovništvom. U najmanju ruku, nezavisno Kosovo bi narušilo delikatni balans između Makedonaca i manjinskih Albanaca u Makedoniji, koja je još uvek bila mlada i krhka država.³⁰ Uz to, većina zapadnih vlada plašila se da nezavisnost Kosova ne postane presedan koji bi podstakao etničke separatističke pokrete poput onoga u Baskiji ili na Korzici u drugim zemljama.

Odabравši srednje rešenje, međunarodna zajednica je tražila veća prava za manjine na Kosovu i različitim kanalima podsticala dijalog Srba i Albanaca. Zapad se nadao da je politička nagodba o autonomiji unutar Jugoslavije još uvek bila moguća, uprkos tome što su nasilje i zlodela bili u porastu.

Krajem 1996. godine u Srbiji se izmenila politička scena. Na opštinskim izborima 17. novembra opozicione partije su pobedile u četrnaest od devetnaest najvećih gradova Srbije. Vlasti su objavile "neidentifikovane neregularnosti" u onim oblastima u kojima je vladajuća partija izgubila, i time izazvale mirne demonstracije pristalica opozicionih partija i studenata koje su trajale osamdeset osam dana a tokom kojih je policija nekad nasilno intervenisala.³¹ Vlasti su priznale rezultate izbora 22. februa-

29 Iz razgovora koji su predstavnici HRW-a vodili sa zamenikom ministra Radetom Drobcom u Beogradu 19. jula 1996.

30 Mirovne snage UN-a razmeštene su u Makedoniji od 1991. da bi se očuvao integritet države koja se još smatra osnovnom tampon zonom među zemljama južnog Balkana. Više o ljudskim pravima u Makedoniji videti izveštaj HRW-a, *A Threat to Stability: Human Rights in Macedonia* (New York, HRW, april 1996), i izveštaj HRW-a *Police Violence in Macedonia* (New York, HRW, april 1998).

31 Videti Izveštaj HRW-a *Discouraging Democracy: Elections and Human Rights in Serbia*, vol. 9. no. 11, septembar 1997.

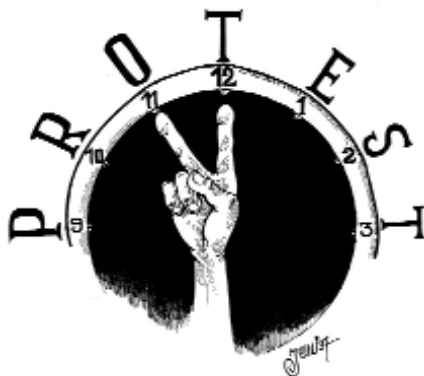
2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

ra 1997. godine, ali nisu izgubile vlast na republičkom nivou. Unutrašnje svađe i prepucavanja ubrzo su oslabili snagu i podršku opozicije.

Mada je većina zapadnih zemalja kritikovala neregularnost izbora 1996. i ponašanje policije tokom demonstracija, mnoge države nastavile su da s odobravanjem gledaju na povratak Jugoslavije u međunarodnu zajednicu. Aprila 1997, Evropska unija je ponudila Jugoslaviji status povlašćene nacije u trgovini – koji državi garantuje povoljne uslove u trgovini sa državama Evropske unije – uprkos tome što su se na Kosovu kršila ljudska prava. Evropska komisija je 15. maja odobrila paket pomoći Jugoslaviji u iznosu od 112 miliona američkih dolara. Ovakve povlastice su razvodnjavale glavni izvor pritiska koji je međunarodna zajednica, ipak, morala da vrši na Miloševića zbog odnosa vlasti prema ljudskim pravima, represije na Kosovu i poštovanja Dejtonskog sporazuma.

Uspon Oslobođilačke vojske Kosova

OVK je nastavio s napadima na srpsku policiju i civile početkom 1997. godine, posebno u ruralnim sredinama, mada su veličina, struktura i rukovodstvo grupe ostali tajna. Njihov učinak tada je bio ograničen jer im je pristup oružju bio ograničen.

Mirne studentske demonstracije u zimu 1997. godine za većinu su bile poslednja šansa za miran protest.

JETON MIKULLOVCI / KOHA DITORE

Ovo su promenili dramatični događaji 1997. u Albaniji. U martu su se raspale takozvane "piramidalne šeme" (povezane s pranjem novca i drugim ilegalnim aktivnostima) koje su radile pod okriljem albanskih vlasti, što je izazvalo nemire po čitavoj zemlji. Nastupilo je bezakonje, pljačkana su skladišta oružja, a u pojedinim slučajevima skladišta su otvarale i same vlasti. Više od 100.000 komada lakog oružja, većinom automatskog tipa "kalašnjikov", kao i poneko teže naoružanje, bilo je lako dostupno i to za samo 50 nemačkih maraka. Veliki deo ovog oružja je preko severne granice ulazio na Kosovo.

Krajem 1997. godine, središnju oblast Drenice kosovski Albanci su prozvali "oslobođenom teritorijom" zbog jakog prisustva snaga OVK-a. Srpska policija se samo danju usuđivala da ulazi u tu oblast.

Još uvek labavo organizovana gerila prvi put se javno oglašila 28. novembra 1997. godine, na sahrani albanskog nastavnika s Kosova, Haljita Gecaja (Halit Gecaj), koga je ubio zalutali metak za vreme borbi sa srpskom policijom u selu Lauša. Pred oko 20.000 ožalošćenih, tri maskirana i uniformisana borca OVK-a, od kojih su dvojica, navodno, skinula maske, obratila se masi.³²

U to vreme, albanski studenti s Kosova počeli su da organizuju mirne demonstracije u gradovima na Kosovu, zahtevajući primenu sporazuma o obrazovanju iz 1996. i ponovno otvaranje univerziteta na albanskom jeziku. Policija je uz upotrebu sile rasturala neke od mirnih demonstracija. Za mnoge, kako Albance tako i Srbe, mirni studentski pokret predstavljao je poslednju priliku da se izbegne direktan oružani sukob u pokrajini.

Međunarodna zajednica je osudila porast državnog nasilja na Kosovu, istovremeno ističući da poštuje teritorijalni integritet Jugoslavije. U isto vreme je većina zapadnoevropskih i američkih zvaničnika osuđivala napade OVK-a kao "terorističke akcije". U izjavi Kontakt grupe za bivšu Jugoslaviju od februara 1998 – koju su činile SAD, Nemačka, Francuska, Rusija, Italija i Velika Britanija – stajalo je sledeće:

32 Ta trojica pripadnika OVK-a bili su Redžep Seljimi (Rexhep Selimi), Muje Krasnići (Krasniqi) i Daut Haradinaj.

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

Kontakt grupa je potvrdila svoju privrženost poštovanju vrednosti ljudskih prava i ponovo osudila kako gušenje mirnog izražavanja političkih gledišta u koje spadaju i mirne demonstracije, tako i terorističke akcije, uključujući one koje vrši takozvana Oslobodilačka vojska Kosova.³³

Robert Gelbard, specijalni izaslanik predsednika Klinton, poseo je krajem februara Jugoslaviju i pored ostalih tema, osvrnuo se i na kosovsku krizu. Za vreme konferencije za novinare u Prištini 22. februara izjavio je da je "UČK (OVK) po svojim aktivnostima teroristička grupa. Nekada sam bio odgovoran za antiterorističku politiku Sjedinjenih Država. Prepoznajem ih čim ih vidim."³⁴

Gelbard je ponovo osudio OVK na konferenciji za novinare u Beogradu sledećeg dana i najavio neke ustupke jugoslovenskim vlastima zbog njihove saradnje u Bosni. U skladu sa stavom da je Milošević neophodan saveznik u implementaciji Dejtonskog sporazuma, Gelbard je rekao da je Sjedinjene Države "posebno ohrabrila podrška predsednika Miloševića", mada, dodao je "još uvek postoji veliki broj oblasti o kojima imamo različita mišljenja". Da bi ohrabrio "dalje pozitivne postupke", Gelbard je najavio da SAD proširuju diplomatske odnose s Jugoslavijom i da će Jugoslaviji biti dozvoljeno da otvori konzulat u Sjedinjenim Državama, da je Jugoslaviji ponuđeno da se pridruži Inicijativi za saradnju u Jugoistočnoj Evropi i da će Jugoslovenski aerotransport (JAT) dobiti dozvolu za sletanje u SAD. U vezi s Kosovom, Gelbard je rekao:

Smatramo da najveći deo odgovornosti za nasilje snosi policija, ali nas veoma zabrinjava, i to veoma oštro osuđujemo, neprihvatljivo nasilje terorističkih grupa na Kosovu, posebno OVK – Oslobodilačke vojske Kosova. Reč je, bez sumnje, o terorističkoj grupi. Odbijam da prihvatim bilo kakva opravdanja. Dugi niz godina sam radio na antiterorističkim aktivnostima, dobro znam da terorističku grupu treba posmatrati i definisati je tako što ćete odbaciti njihovu retoriku i pro-

33 Izjava Kontakt grupe o Kosovu, Moskva, 25. februar 1998.

34 Konferencija za štampu američkog specijalnog predstavnika Roberta S. Gelbarda, Beograd, Priština, 22. februar 1998.

sto videti njihova dela. A akcije ove grupe govore same za sebe.³⁵

Gelbard je kasnije povukao optužbe izrečene na račun OVK-a i vlada SAD-a nikad ovu grupu nije stavila na listu terorističkih organizacija.³⁶ Neki analitičari, međutim, procenjuju da je stav SAD-a u to vreme poslužio Miloševiću kao zeleno svetlo da počne kampanju protiv pobunjenika.

ORUŽANI SUKOB 1998.

Masakri u Drenici

Pet dana posle Gelbardovih komentara, 28. februara i 1. marta, srpske vlasti su pokrenule veliki napad na dolinu Drenice u središnjem delu Kosova, uporišta OVK-a. Odgovarajući na zasede koje je OVK pripremio za policiju, specijalne snage su napale dva susedna sela, Ćirez i Likošane. Specijalna policija je 5. marta napala obližnje selo Prekaz – gde je živeo Adem Jašari (Jashari), poznati član OVK-a. Jašarija su ubili, kao i sve članove njegove porodice, osim jedanaestogodišnje devojčice.³⁷ Ukupno osamdeset tri osobe izgubile su život u ova tri napada, od toga najmanje dvadeset četvoro žena i dece.³⁸

Mada se OVK upustio u borbu za vreme ovih napada, srpske specijalne snage pucale su bez razlike i na žene, decu i ostale civile. Helikopteri i vojna vozila zasipali su seoske krovove rafali-

35 Konferencija za štampu američkog specijalnog predstavnika Roberta S. Gelbarda u Beogradu 23. februara 1998. U govoru koji je 25. februara održao u Institutu za mir u Vašingtonu (US Institute for Peace) Gelbard je ponovo osudio terorističke akcije Albanaca.

36 Spisak organizacija koje vlada SAD-a smatra terorističkim grupama, videti na: www.state.gov/global/terrorism/, mart 2001.

37 Adem Jašari (Jashari), poznati borac OVK-a koji je nakon pogibije postao heroj i mučenik, već je bio osuđivan u odsustvu. Na suđenju koje očito nije bilo u skladu s međunarodnim standardima, Jašari je sa još četrnaest kosovskih Albanaca osuđen u Prištini 11. jula 1997. Videti saopštenje "Human Rights Watch/Helsinki Condemns Political Trial in Kosovo", 15. jul 1997.

38 Vidi HRW, *Humanitarian Law Violations in Kosovo*, (New York, HRW, 1998).

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

ma, a onda su policijske snage ušle u selo, pucajući na kuće. Trudnoj Rukiji Nebihi (Rukia Nebihi) pucali su u lice, a ubijena su i četiri brata iz jedne porodice dok su, bilo je očigledno, bili u policijskom pritvoru. Deset članova porodice Ahmeti policija je pobila po kratkom postupku.

Srpska policija je poricala da je učinjeno išta pogrešno tokom napada i tvrdila je da su gonili "teroriste" koji su prethodno bili napali policiju. Portparol policije poricao je "laži i izmišljotine" o bespoštednim napadima i prekomernoj upotrebi sile, kao što su prenosili neki lokalni i strani mediji, rekavši da se "policija nikad nije služila, niti će se služiti takvim sredstvima".³⁹

Događaji u Drenici predstavljali su prekretnicu u kosovskoj krizi. Ako je namera vlasti bila da suzbije narastajuću pobunu, ovo je imalo suprotan efekat: brutalni i bespoštedni napadi su samo radikalizovali populaciju kosovskih Albanaca i popunili redove OVK-a. Mnogi kosovski Albanci koji su bili na strani Rugovine politike nenasilja ili mirnih studentskih protesta odlučili su da se pridruže snagama OVK-a, delimično zato što su videli da je oružana pobuna jedina zaštita. Različite naoružane porodice i regionalni ogranci OVK-a koji su do tada bili aktivni na Kosovu počeli su da se udružuju i formiraju organizovani narodni pokret otpora.

Masakri u Drenici označili su početak kosovskog sukoba i u pogledu zakona ili običaja rata. Tek nakon 28. februara 1999. godine borbe su iz unutrašnjih nemira prerasle u unutrašnji oružani sukob. Kada se jednom ovaj prag pređe, i vladine snage i naoružani pobunjenici podjednako su obavezni da poštuju osnovne odredbe međunarodnog humanitarnog prava – zakone i običaje rata. To znači da su se od tog trenutka za neprijateljska dejstva na Kosovu primenjivali član 3, zajednički za četiri ženevske konvencije od 1949, Protokol II tih konvencija, i običaji rata. Klasifikovanje kosovskog sukoba u "oružani sukob" prevazilazi značaj prostog pozivanja na poštovanje standarda. Čim je izbio oružani sukob, nadležnost nad Kosovom dobio je Međunarodni krivični tri-

Ukupno osamdeset tri osobe izgubile su život u ova tri napada, od toga najmanje dvadeset četvoro žena i dece.

³⁹ "Konferencija za štampu portparola ministarstva unutrašnjih poslova", Tanjug, 7. mart 1998.

bunal za bivšu Jugoslaviju. Sa mandatom da podiže optužnice za zločin protiv čovečnosti i kršenje zakona i običaja rata na teritoriji bivše Jugoslavije, Tribunal je 10. marta potvrdio da u njegovu nadležnost "spada nedavno nasilje na Kosovu", mada su sudski istražitelji obišli Kosovo tek četiri meseca kasnije.⁴⁰

Pobunjenički oružani pokret rastao je kako je rastao i sukob. Novac iz dijaspore, koji je prethodno dolazio na račun DSK-a, uveliko se preusmeravao na finansiranje OVK-a preko fonda poznatog pod imenom "Domovina zove". Albanci iz Zapadne Evrope, a kasnije i iz SAD-a, u sve većem broju pridruživali su se pobunjenicima.

Uloga međunarodne zajednice

Ubistva u Drenici privukla su pažnju međunarodne javnosti, uprkos izjavama jugoslovenskih vlasti da je sukob unutrašnja stvar zemlje. Međunarodna zajednica je kritikovala vlasti zbog prekomerne upotrebe sile u Drenici,

Pretnje sankcijama i ostalim kaznenim merama sprovodile su se slabo ili ih nije ni bilo.

ali, osim verbalne osude, nije preduzela gotovo ništa. Portparol Stejt departmenta SAD-a Džejms Rubin izjavio je 2. marta da su Sjedinjene Države "zgrožene

nedavnim nasiljem" i zapretio da će "spoljni zid sankcija" ostati na snazi sve dok se stanje na Kosovu ne poboljša. Prozvao je i vođe kosovskih Albanaca "da osude terorističke akcije takozvane Oslobođilačke vojske Kosova".⁴¹

Tokom sledećih sedam meseci, bez obzira na stalno državno nasilje, pretnje sankcijama i ostalim kaznenim merama sprovodile su se slabo ili ih nije ni bilo. Posle i najmanjeg poboljšanja odmah su činjeni ustupci, nakon čega bi srpski komandanti, pod Miloševićevom komandom, odmah naređivali ponovno nasilje.

Kontakt grupa se sastala u Londonu 9. marta i dala vladi SRJ deset dana da ispuni niz zahteva, uključujući: povlačenje speci-

40 ICTY, "Prosecutor's Statement Regarding the Tribunal's Jurisdiction Over Kosovo", Hag, 10. mart 1998.

41 Izjava za novinare Džejmsa P. Rubina, portparola američkog Stejt departmenta, 2. mart 1998.

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

jalne policije s Kosova i prekidanje akcije specijalnih snaga protiv stanovništva; dozvolu pristupa ICRC-u i drugim humanitarnim organizacijama, kao i predstavnicima Kontakt grupe i drugim diplomatskim predstavnicima; da započne proces dijaloga s rukovodstvom kosovskih Albanaca.⁴² Kontakt grupa je najavila da će, ako predsednik Milošević bude preduzeo ove korake, ponovo razmotriti opravdanost četiri usvojene kaznene mere.⁴³ Ukoliko Milošević ne preduzme ove korake, Grupa će pooštriti sankcije, uključujući i zamrzavanje računa jugoslovenskih i srpskih vlasti u inostranstvu.

Istovremeno, američki Stejt department obznanio je 13. marta da je obezbeđeno 1.075 miliona dolara za podršku istrazi Tribunala za ratne zločine na Kosovu.⁴⁴

Kontakt grupa je dozvolila da se rok od deset dana produži na šesnaest, i ponovo se sastala 25. marta. U danima koji su prethodili ovom datumu, Miloševićev režim je nakratko smanjio policijske napade na Kosovu i pristao da sprovede sporazum o obrazovanju, što je, inače, međunarodna zajednica već dugo zahtevala kao jednu od mnogih neophodnih mera za izgradnju poverenja, koje su navedene u izjavi Kontakt grupe od 9. marta. Ovim gestom, iako nedovoljnim da Kontakt grupa opozove već ranije usvojene mere, SRJ je uspela da spreči Kontakt grupu da uvede nove sankcije, a Milošević je uspeo da dobije na vremenu. Kontakt grupa se dogovorila da se sastane za četiri nedelje radi ponovne procene situacije.⁴⁵

Savet bezbednosti je 31. marta doneo Rezoluciju 1160 kojom se obe strane osuđuju zbog nasilja, zahteva se rešenje pu-

42 Saopštenje o Kosovu sa sastanka Kontakt grupe u Londonu 9. marta 1998. www.secretary.state.gov/www/travels/980309_kosovo.html, mart 2001.

43 Kontakt grupa je usvojila četiri mere, mada nije navedeno kako će se one primenjivati: a) da Savet bezbednosti UN-a razmotri da se uvede sveobuhvatni embargo na isporuku oružja za SRJ, uključujući i Kosovo; b) da se odbije snabdevanje SRJ bilo kojom opremom koja može poslužiti u svrhe represije ili terorizma; c) zabrana izdavanja viza visokim funkcionerima SRJ i Srbije koji su odgovorni za represiju koju na Kosovu sprovode snage bezbednosti SRJ; d) moratorijum na vladina kreditiranja za podršku izvoza, trgovine i investicija, uključujući i vladino finansiranje privatizacije, u Srbiji.

44 Iz kancelarija tužioca Tribunala za ratne zločine 10. marta 1998. saopšteno je da su sukobi na Kosovu u nadležnosti tužilaštva Tribunala.

45 Saopštenje Kontakt grupe o Kosovu, Bon, 25. mart 1998.

tem pregovora i kojom se Jugoslaviji uvodi embargo na isporuku oružja. Milošević je aprila 1998. organizovao narodni referendum o tome da li treba da se dozvoli međunarodno posredovanje u kosovskom sukobu. Rezultat je više nego jasno pokazao protivljenje međunarodnom mešanju.

Sastanak Kontakt grupe od 29. aprila pokrenuo je novu rundu manevara između međunarodne zajednice i jugoslovenskih vlasti. Kontakt grupa je utvrdila da su uslovi od 9. marta ostali neispunjeni, pa je odlučila da preduzme korake da bi se zamrzla sredstva u inostranstvu. Ovu meru, koja je u početku bila pretinja ako Beograd do 19. marta ne ispuni zadate uslove, Kontakt

Kako je Milošević pojačavao stepen nasilja, međunarodna zajednica je snižavala prepreku koja mu je stajala na putu da bi ponovo zadobio međunarodno poverenje.

grupa je, na kraju, usvojila mesec i po dana kasnije. Evropska zajednica nije zavela meru zamrzavanja sredstava sve do kraja juna – ostavivši jugoslovenskim vlastima sasvim dovoljno vremena da zaštite sredstva koja bi se mogla naći na udaru. Kontakt grupa je obećala i da će

uvesti zabranu investiranja ako Milošević ne ispuni nove uslove do 9. maja.⁴⁶ Ovi novi uslovi su se promenili u odnosu na ultimatum od 9. marta, jer je umesto prethodnog zahteva za “povlačenje jedinica specijalne policije” upućen uopšteni poziv na “prestanak represije”, a odustalo se i od zahteva da se dozvoli pristup ICRC-u kao i svim drugim humanitarnim organizacijama. Kako je Milošević pojačavao stepen nasilja, međunarodna zajednica je snižavala prepreku koja mu je stajala na putu da bi ponovo zadobio međunarodno poverenje.

OVK, koji je za većinu kosovskih Albanaca predstavljao “oslobodilački pokret” a za jugoslovenske vlasti “terorističku organizaciju”, preuzeo je u periodu od aprila do juna 1998. godine labavu kontrolu nad oko 40% teritorije Kosova, uključujući i okolinu Drenice i oblast oko Mališeva. Portparoli OVK-a sve više su pred javnošću govorili o “oslobađanju Prištine” i, konačno, Kosova. Srpski civili u oblastima pod kontrolom OVK-a su raznim metodama maltretiranja i zastrašivanja primoravani na odlazak, u šta spadaju napadi, otmice, a ponekad i ubistva.

46 Saopštenje Kontakt grupe o Kosovu, Rim, 29. april 1998.

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

OVK je krajem aprila i početkom marta preuzeo kontrolu nad selima severoistočno od glavnog puta između Dečana i Đakovice; glavni štab je bio u Glođanima. Srbi su prisiljeni da napuste ova sela i bežali su u mesto Dečane, gde je napetost između etničkih zajednica naglo porasla. Izgleda da je OVK pokušavao da uspostavi koridor između Albanije i Drenice.

Osvrćući se na ovaj period, neki analitičari danas veruju da su srpska policija i jugoslovenska vojska namerno dozvolile OVK-u da se širi. Svesne da lako naoružana i slabo organizovana pobunjenička grupa ne može da drži teritoriju, snage bezbednosti su dozvolile pobunjenicima da se rašire u uskom pojasu preko velikog dela teritorije. Vladine snage nisu napadale, nego su se razmeštale, kao što je to bio slučaj na brdu Šuka Crmljanska kod Radonjićkog jezera. Drugi analitičari, međutim, veruju da je nagli uspon OVK-a iznenadio srpske vlasti.

Posle pet dana intenzivne šatl-diplomatije američkog izaslanika Ričarda Holbruka, Milošević i Rugova su pristali da se sretnu 15. maja u Beogradu, uz još četvoricu albanskih predstavnika s Kosova.⁴⁷ Kao veliki ustupak Miloševiću, sastanak se održao bez prisustva stranih posrednika, iako je to bio uslov koji su odavno postavljali i međunarodna zajednica i kosovski Albanci. Milošević je pristao da nastavi pregovore i imenovao je tim koji je predvodio Ratko Marković, potpredsednik vlade Srbije. Posle sastanka, Miloševićev kabinet je izdao sledeće saopštenje:

Predsednik Milošević je istakao da se jedino političkim sredstvima – neposrednim dijalogom zasnovanim na principima – može doći do mirnog, čovečnog, pravednog i trajnog rešenja problema na Kosovu i Metohiji. Ova rešenja treba da se zasnivaju na ravnopravnosti svih građana i etničkih zajednica na Kosovu i Metohiji.⁴⁸

47 Članovi grupe kosovskih Albanaca, poznate kao G5 bili su: Ibrahim Rugova, Pajazit Nuši (Nushi), šef Veća za odbranu ljudskih prava i sloboda, Mahmut Bakali (Bakalli), bivši predsednik Saveza komunista Kosova, Fehmi Agani, vodeći član DSK-a, koga je srpska policija ubila za vreme bombardovanja NATO-a i Veton Suroi (Surroi), izdavač nezavisnog lista *Koha Ditore*.

48 Prištinski Media centar, *Dialogue, not Separatism and Terrorism*, treće dopunjeno izdanje (Priština: prištinski Media Centar, 1998), str. 96-97.

Za Kontakt grupu ovo je značilo "polaznu osnovu za razgovor i paket stabilizacije", kako je navedeno u izjavi od 29. aprila, pa je sastanak Miloševića i Rugove naveo međunarodnu zajednicu da smanji pritisak. Na sastanku Saveta za opšte poslove Evropske unije od 25. maja, ministri spoljnih poslova zemalja članica EU zaključili su da se u svetlu sastanka Miloševića i Rugove u Beogradu "neće preduzeti predložena mera o zabrani investiranja u Srbiji".⁴⁹

Te nedelje je Beograd krenuo u veliku ofanzivu duž granice s Albanijom, tokom koje su počinjena ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava. Zbog ove ofanzive, kosovski Albanci su otkazali sve pregovore.

U prvoj poznatoj zajedničkoj akciji srpske specijalne policije i jugoslovenske vojske, vladine snage su napale niz gradova i sela duž granice, s posebnom namerom da rasteraju stanovništvo i isteraju OVK. Sve do tada se OVK snabdevao oružjem i novim

Glavna ulica u Dečanima, koju su srpske i jugoslovenske snage razorile tokom ofanzive maj-jun 1998. duž granice s Albanijom.

© PETER BOUCKAERT / HUMAN RIGHTS WATCH

⁴⁹ Zaključci Saveta za opšte poslove Evropske unije, 25. maj 1998.

⁵⁰ U svojoj knjizi *Kosovo, War and Revenge* Tim Judah tvrdi da je Rugovi obećan susret s Klintonom ako za uzvrat pristane da se sastane s Miloševićem. Judah, *Kosovo, War and Revenge*, str. 154.

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

regrutima iz Albanije. Srpska ofanziva koja je nastupila ubrzo posle sastanka Rugove s Miloševićem ugrozila je Rugovinu popularnost među Albancima. Međutim, da bi mu ojačali popularnost, Rugova je, zajedno s Bujarom Bukošijem i nezavisnim izdavačem Vetonom Suroijem (Surroi), pozvan u Vašington na sastanak s predsednikom Klintonom.⁵⁰ Ofanziva je još jednom podsetila na sada već poznatu Miloševićevu taktiku: da govori o miru a da vodi rat.⁵¹

Iako je već postalo jasno da se borbe vode između vladinih snaga i OVK-a, mnoga sela od Peći na severu do Đakovice na jugu bila su bespoštedno granatirana, bez obaziranja na živote civila. Ponekad je otvarana snajperska vatra na civile koji su bežali od napada, a ne zna se koliko je osoba tada bilo uhapšeno. Prijavljena su tri slučaja da su helikopteri sa znakom Crvenog krsta pucali na civile. Protivpešadijske mine su postavljane na strateška mesta duž granice, kao i uz južnu granicu s Makedonijom. Većina sela u ovoj oblasti pljačkana su i sistematski razarana, ubijana je stoka, da bi se osiguralo da se niko tu uskoro ne vrati. U Albaniju je izbeglo 15.000 ljudi a oko 30.000 ih je pobeglo na sever, u Crnu Goru.⁵²

U isto vreme, Milošević je preduzeo korake da bi konsolidovao svoju moć u Srbiji. Maja 1998. godine Skupština Srbije donela je veoma restriktivan Zakon o univerzitetu, koji je marginalizovao nezavisne ili opoziciono nastrojene profesore i nastavnike. Uz to, vlasti su nastavile napade na nezavisne medije ukidanjem dozvola za emitovanje nekim radio i televizijskim stanicama.⁵³ Miloševićev saveznik iz Crne Gore Momir Bulatović postavljen je za jugoslovenskog premijera.

51 Pregovori su propali mahom zato što su Albanci, koji su formirali veću grupu pod nazivom G15, odbili da pregovaraju za vreme ofanzive koja je sve više ugrožavala civile.

52 Vidi HRW, *Humanitarian Law Violations in Kosovo*.

53 O Zakonu o univerzitetu, videti izveštaj HRW-a, "Deepening Authoritarianism in Serbia: The Purge of the Universities", vol. 11. no. 2, januar 1999. O srpskim medijima, posebno o regulativi o elektronskim medijima, videti "Restrictions on the Broadcast Media in FR Yugoslavia", izveštaj iz septembra 1998. Free2000, međunarodnog komiteta za zaštitu slobode informisanja u Srbiji, koji je povezan s Asocijacijom nezavisnih elektronskih medija (ANEM) u Srbiji. Vidi <http://www.free2000.opennet.org/>, mart 2001.

Na sastanku ministara inostranih poslova EU 9. juna odlučeno je da se preko obmana više ne sme prelaziti. Ministri su izglasali zabranu stranih investicija u Srbiji, kao i deklaraciju u kojoj je stajalo:

Predsednik Milošević, kao vrhovna vlast SRJ, snosi posebnu odgovornost da se založi za mirno rešenje problema na Kosovu. On ne bi smeo da misli da je međunarodna zajednica poverovala u njegovu priču o miru, kada na terenu zapravo raste represija... Evropska unija spremna je da nastavi s drugim merama protiv Beograda ukoliko tamošnje vlasti ne prestanu s prekomernom upotrebom sile, i da preduzme neophodne korake da bi se postigao istinski politički napredak. Dalje, EU podstiče međunarodne organizacije za bezbednost da učine sve u ovom smislu i razmotre sve mogućnosti, uključujući i one koje zahtevaju odobrenje Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija u Glavi VII.⁵⁴

Ministri odbrane zemalja NATO-a naložili su 11. juna vojnom vrhu NATO-a da razradi niz opcija kojima bi mogla da se "zaustavi ili prekine sistematska kampanja nasilne represije i proterivanja s Kosova".⁵⁵ Da bi demonstrirao vojnu silu, NATO se složio da izvede vazdušne vojne vežbe nad Albanijom i Makedonijom. Vežba "Odlučni soko", izvedena 15. juna, predstavljena je kao demonstracija da je NATO "sposoban da brzo upotrebi silu u regionu".⁵⁶ Avioni su leteli nad Tiranom, glavnim gradom Albanije, ali ne i iznad severne Albanije, gde bi ih videle srpske i snage OVK-a.

Na sastanku 12. juna Kontakt grupa, uz protivljenje Rusije, odlučila je da zadrži na snazi mere o zamrzavanju sredstava i zabrani investiranja i obećala je da će uvesti dodatne mere ukoliko se odmah ne preduzmu određeni koraci. Ovi koraci su podrazumevali isto ono što je ranije traženo na sastanku od 9. marta, i što je trebalo da počne da se sprovodi u roku od deset dana, osim što je nekadašnji zahtev "dijalog uz međunarodno prisu-

54 Deklaracija Evropske unije o Kosovu, Brisel, 9. juna 1998.

55 Saopštenje o Kosovu sa sastanka ministara odbrane Severnoatlantskog saveta, Brisel, 11. jun 1998.

56 Izjava generalnog sekretara NATO-a, dr Havijera Solane o vežbi "Odlučni soko", Brisel, 13. jun 1998.

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

stvo", kasnije preinačen u "polaznu osnovu za razgovor i paket stabilizacije" sada formulisan kao "brz napredak u dijalogu s rukovodstvom kosovskih Albanaca".⁵⁷

Iskoristivši neslaganje Rusije s ostalim članicama Kontakt grupe, Milošević je pristao da se sastane sa predsednikom Rusije Borisom Jeljcinom 16. juna. Nakon sastanka Miloševića i Jeljcina Jugoslavija se obavezala da će nastaviti dijalog s kosovskim Albancima i da neće preduzimati represivne mere protiv miroljubivog stanovništva, da će garantovati potpunu slobodu kretanja na celoj teritoriji Kosova i da će humanitarnim organizacijama obezbediti nesmetan pristup. Zajednička izjava Miloševića i Jeljcina nije ni stigla da se poštuje, ali je Milošević time uspeo da kupi vreme u ovom kritičnom i prelomnom trenutku, kada su pretnje NATO-a bivale jače nego ikada ranije.

Jedini konkretan rezultat Jeljcinovog sastanka bio je osnivanje Diplomatske posmatračke misije na Kosovu (KDOM) 6. jula 1998, čiji je mandat bio da posmatra i izveštava o slobodi kretanja i bezbednosnim uslovima na Kosovu. Misijom su koordinirali ambasadori Kontakt grupe u Beogradu, predsedavajući Evropske unije (Austrija) i tadašnji predsedavajući OEBS-a (Poljska), a ona se sastojala iz tri grupe: KDOM-SAD, KDOM-Rusija i KDOM-EU, od kojih je svaka imala timove koji su putovali i nadgledali po celoj pokrajini. KDOM je u decembru 1998. imalo 400 članova na Kosovu, od kojih su mnogi imali vojno i obaveštajno iskustvo.

Članovi KDOM-a počeli su na terenu da uspostavljaju kontakt sa OVK-om, kao što je to bio slučaj sa ispostavom američkog KDOM-a u selu Dragobilje, gde je OVK imao bazu za svoje operacije. Američke vlasti su u julu održavale javne kontakte s OVK-om, dok su pregovarači pokušavali da proguraju politički sporazum o "proširenoj autonomiji" unutar Jugoslavije.

Prethodna ofanziva jugoslovenskih vlasti delimično je raštrkala OVK duž granice s Albanijom, ali su pobunjenici zaposedali druge teritorije po Kosovu, posebno oko Mališeva. Broj pobunjeničkih snaga povećao se tokom proleća, a raspršile su se pomisli da bi međunarodna vojna akcija uspela da doprinese da se odnos snaga preokrene u korist nezavisnosti Kosova. OVK je bez uvijanja govorio o "oslobađanju Prištine", čak i o ujedinjenju s Alba-

57 Saopštenje Kontakt grupe o Kosovu, London, 12. juna 1998.

nijom, što je kočilo međunarodnu zajednicu da preduzme bilo kakve korake koji bi se mogli tumačiti kao pomaganje pobune.

Pun samopouzdanja, OVK je pokrenuo prvu veliku ofanzivu 19. jula, kada je pokušao da zauzme Orahovac. Ofanziva je potpuno propala, i policija je dva dana kasnije ponovo zauzela grad, kao i Mališevo, uporište OVK-a. Tokom borbi oko Orahovca poginulo je najmanje četrdeset dvoje kosovskih Albanaca. Očevici su izjavili da je bilo pogubljenja po kratkom postupku i da je poli-

Za kratko vreme dok je grad bio pod kontrolom OVK-a nestalo je oko četrdeset Srba.

cija koristila živi štit. Za kratko vreme dok je grad bio pod kontrolom OVK-a, nestalo je oko četrdeset Srba, većina njih vodili su se kao nestali a od avgusta

2001. smatraju se ubijenim (vidi odeljak o zlodelima OVK-a u 1998).

Tokom jula, avgusta i septembra vladine snage su pojačale ofanzivu, uprkos tome što je Milošević ponavljao obećanja da je ofanziva prekinuta. Do sredine avgusta, vlasti su preuzele veći deo teritorije koja je bila pod kontrolom OVK-a. Pošto nije mogao da zaštiti stanovništvo, OVK se povukao u planine Drenice i u neke džepove na zapadu i jugu Kosova.

Povrede ljudskih prava koje su počinile vlasti 1998. godine

Ofanziva vladinih snaga, koja se nastavila nesmanjenom žestinom, bez obzira na aktivnosti KDOM-a, imala je jasan cilj da suzbije podršku civila pobunjenicima. Vladine snage su napadale civile, sistematski uništavale gradove i prisiljavale na hiljade ljudi da napuste domove. Policija je uporno pljačkala domove, razarala već napuštena sela, spaljivala letinu i ubijala stoku, ali i ubijala po kratkom postupku – što sve predstavlja kršenje pravila rata. Većina ubijenih i povređenih bili su civili. Prema UN-HCR-u, između maja i septembra 1998. raseljeno je najmanje 250.000 ljudi, a među raseljenima je bilo mnogo žena i dece. Na udaru su bile teritorije gde je OVK bio aktivan, kao na primer Drenica i oblast oko Orahovca, a pogotovu oblast uz granicu s Albanijom.

Vlasti su ograničile rad humanitarnih organizacija za pomoć raseljenima. U nekim slučajevima, policija je onemogućavala pri-

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

stup onima kojima je pomoć bila potrebna, oduzimala je zalihe, maltretirala i čak napadala radnike humanitarnih organizacija. Vlasti su opravdavale ograničenje pristupa humanitarnim organizacijama tvrdnjama da su neke od njih sa zalihama proturale oružje OVK-u.

Jugoslovenske vlasti su ograničavale rad domaćih i stranih novinara koji su pokušavali da izveštavaju o zločinima. Nekim albanskim novinarima policija je pretila, lišavala ih slobode i prebijala ih. Nezavisnim radio i televizijskim stanicama na albanskom jeziku nisu davali dozvole za rad, a jednu su i zatvorili.

Nezavisni mediji na srpskom jeziku nisu bili izuzeti od državnog pritiska. Novinske agencije, novine i radio stanice koje su

Albanka iz sela Pločica, ispred svoje kuće koja je razorena tokom ofanzive u septembru 1998.

© PETER BOUCKAERT / HUMAN RIGHTS WATCH

pokušavale da izveštavaju objektivno, nazivane su "izdajnicima" i pretilo im se tužbama. U suštini, zbog složenosti i protivrečnosti u pravnoj regulativi u Srbiji, nezavisne radio i televizijske stanice praktično nisu imale mogućnosti da dobiju frekvencije za emitovanje.⁵⁸ Kao što je to bio slučaj u ratovima u Bosni i Hrvatskoj, državni mediji su šireći neistinu svesno stvarali sliku "neprijatelja", s namerom da se raspire strasti u sukobu.

Međunarodni mediji koji su izveštavali s Kosova su se, takođe, susretali s brojnim ograničenjima u radu, uskraćujući, na primer, vize kritički nastrojenim novinarima koje je država smatrala "antisrpski" opredeljenima. Jedan novinar je proglašen osobom non grata, a policija je nekolicinu pretukla ili je na njih pucala.

Na Kosovu je između februara i oktobra 1998. godine "nestalo" najmanje stotinu kosovskih Albanaca, od kojih je bar polovina poslednji put viđena u rukama policije. Tačan broj bilo je nemoguće odrediti jer su jugoslovenske vlasti odbile da iznesu u javnost broj ljudi koje su zatvorili, a ovaj problem ostao je i posle početka bombardovanja NATO-a u martu 1999. Uz to, OVK je oteo neke Albance za koje se smatralo da "sarađuju sa Srbima".

Više od 500 kosovskih Albanaca bilo je uhapšeno i optuženo za "dela terorizma". U julu i avgustu, među pojedincima lišenim slobode sve je više bilo boraca za ljudska prava, radnika humanitarnih organizacija, članova političkih partija, lekara i advokata, od kojih su mnogi bili fizički zlostavljani. Mučenje zatvorenika je bilo široko rasprostranjeno, a najmanje šestoro ih je umrlo u zatvoru od posledica zlostavljanja.⁵⁹

Ofanziva srpskih i jugoslovenskih vlasti završila se krajem septembra teškim borbama oko Suve Reke u oblasti Drenice. Posmatrači KDOM-a su 27. septembra otkrili tela dvadeset jednog albanskog civila, pogubljenog u šumi pored sela Gornje Obrinje. Sledećeg dana, istraživači HRW-a i novinari posetili su mesto i dokumentovali ubistva, kao i ubistvo trinaest kosovskih Albanaca u obližnjem Golubovcu.⁶⁰ Masakr je pobudio veliku pažnju u

58 Vidi ANEM-ov veb sajt na: www.anem.opennet.org/index.phtml

59 Vidi Fond za humanitarno pravo, izveštaj *Pod lupom* br. 28, januar 1999, i HRW *Detentions and Abuse in Kosovo*.

60 Vidi Human Rights Watch, *Nedelja terora u Drenici (A Week of Terror in Drenica)*.

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

svetskoj javnosti i proizveo novu rundu diplomatskih pregovora, koje su predvodile SAD.

Povrede ljudskih prava koje je počinio OVK 1998. godine

U ovom periodu, kao i početkom 1999. OVK je takođe ozbiljno kršio odredbe međunarodnog prava, što je uključivalo i uzima-

Odošenje tela sedmogodišnje Gentione i petogodišnje Doniete Delijaj (Donietta Delijaj) koje su ubijene u šumi kod Gornjeg Obrinja 26. septembra 1998. U napadu je ubijeno osamnaest članova porodice Delijaj.

© PETER BOUCKAERT / HUMAN RIGHTS WATCH

Iz izveštaja HRW-a: Nedelja terora u Drenici, februar 1999.

Najgori incident dokumentovan u ovom izveštaju desio se krajem septembra 1998. na imanju porodice Deljijaj (Delijaj)u Gornjem Obrinju, selu gde su se vodile intenzivne borbe između vladinih snaga i OVK-a, u kojima je poginulo najmanje petnaest policajaca. Specijalne policijske snage osvetile su se ubistvom dvadeset jednog člana porodice Deljijaj, u subotu popodne 26. septembra; svi su bili civili. Četrnaest ljudi je pobijeno u obližnjoj šumi, gde su se bili sakrili od granata vladinih snaga; od toga šest žena između dvadeset pet i šezdeset dve godine. Među žrtvama je bilo petoro dece, najmlađe je imalo osamnaest meseci a najstarije devet godina. Od trojice muškaraca ubijenih u šumi, dvojica su imala preko šezdeset godina.

Human Rights Watch je posetio mesto zločina 29. septembra, u vreme kada su tela iznošena iz šume na sahranu. Svih četrnaest žrtava na sebi je imalo civilna odela; većina ih je, kako se čini, ubijena iz blizine, metkom u glavu, a neka tela su bila masakrirana. Noga šezdeset dvogodišnjeg Have Deljijaja bila je odsečena ispod kolena i visila na parčetu kože.

Osim četrnaest osoba ubijenih u šumi, vladine snage su na porodičnom imanju i u okolini ubile sedam ostalih članova porodice Deljijaj. Devedeset četvorogodišnja glava porodice Fazli Deljijaj (Fazli), inače invalid, izgoreo je u spaljenom domu.

Habiba i Hisena (Hysen) Deljijaja srpska policija je ubila po kratkom postupku pred Hisenovom ženom i decom. Adema Deljijaja našli su presečenog grla pored skrovišta u šumi. U sledećih nekoliko nedelja nađena su raspadnuta tela dve devojčice, Antigone i Mihane Deljijaj, kao i telo Hajriza Deljijaja u široj okolini mesta gde se dogodio masakr. Šerif (Sherif) Deljijaj se još vodi kao nestao.

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

Srbin s Kosova posmatra svoj srušeni dom u Jelovcu kod Kline. U selu je bilo dvanaest srpskih i dvadeset albanskih kuća do juna 1998, kada je OVK oteo jednog Srbina a ostale proterao iz sela.

© FRED ABRAHAMS / HUMAN RIGHTS WATCH

nje talaca i pogubljenja.⁶¹ Glavni tužilac Tribunala u Hagu Karla del Ponte najavila je 21. juna 2000. u Prištini da Tribunal ispituje "pet epizoda" zločina koje je navodno počinio OVK. U nekim selima pod kontrolom OVK-a pobunjenici su proterali kosovske Srbe iz njihovih domova. U nekim slučajevima Srbi su ostajali u kućama zato što su bili suviše stari da beže ili što nisu željeli da napuste svoje domove. Neki od njih su nestali i smatraju se mrtvima. Pored toga, OVK je napadao, ubijao ili hvatao neke Albance i Rome za koje su smatrali da su "saradnici" jugoslovenskih vlasti.

Prema podacima Tribunala u Hagu, tokom 1998. godine oteo je devedest sedam kosovskih Srba; oni su se 15. maja 2000. još vodili kao nestali.⁶² Prema podacima Fonda za humanitarno

61 Ibid.

62 *Persons missing in relation to the events in Kosovo from January 1998*, ICRC, prvo izdanje, maj 2000.

pravo, veoma uvažene jugoslovenske organizacije za zaštitu ljudskih prava, između januara i avgusta 1998. godine nestale su 103 osobe srpske nacionalnosti, od kojih je OVK u zarobljeništvu držao trideset devetoro. FHP je dokumentovao i otmicu tri kosovska Albanca koju je počinio OVK.⁶³

OVK je lišio slobode oko osamdeset pet Srba za vreme ofanzive u Orahovcu 19. jula 1998. Trideset petoro ih je kasnije pušteno na slobodu, ali je sudbina ostalih bila nepoznata i u vreme pisanja ovog izveštaja. Prema podacima Tribunala, trideset pet Srba je nestalo iz opštine Orahovac 17. i 18. jula.⁶⁴ OVK je na kratko bio preuzeo kontrolu nad Belačevačkim rudnikom kod Obilića 22. jula. Tog dana su uhvatili devet Srba i oni su i dalje na spisku nestalih Međunarodnog crvenog krsta.

Srpska policija je 9. septembra objavila da je pronašla tela osoba koje je, navodno, ubio OVK blizu Glođana. Do 16. septembra otkrivena su trideset četiri tela, od kojih je jedanaest identifikovano, a neki su bili kosovski Albanci. Najsuroviji zabeleženi zločin koji je OVK počinio pre toga jeste smaknuće dvadeset dva srpska civila u selu Klečka – policija je tvrdila da je u selu pronašla ljudske ostatke i peć koja se koristila za kremiranje tela. Način na koji su predočene optužbe ozbiljno dovodi u pitanje njihovu verodostojnost.⁶⁵

OVK, koji se polako transformisao iz neorganizovane grupe gerilaca u ozbiljnu oružanu silu, nije se držao svojih proklamovanih opredeljenja za poštovanje međunarodnog prava i običaja rata, a i iz nekih javnih nastupa i saopštenja OVK-a videlo se da OVK ne poštuje osnovne principe ovih standarda. Štaviše, u prvim mesecima rata OVK je preuzeo odgovornost za smaknuća i ova dela opravdavao. U intervjuu datom jednim kosovskim novinama, portparol OVK-a Jakup Krasnići (Krasniqi) rekao je:

63 Fond za humanitarno pravo, izveštaj *Pod lupom* br. 27, "Kosovo - nestali tokom oružanih sukoba", 5. avgust 1998.

64 Videti HRW, "Humanitarian Law Violations in Kosovo".

65 Za detalje slučaja Klečka, videti HRW, "Humanitarian Law Violations in Kosovo".

Dva kosovska Albanca, Ljuan (Luan) i Bekim Mazreku aprila 2000. pred sudom u Nišu optuženi su zbog navodnog ubistva dva srpska civila u Klečkoj. Suđenja su im 30. maja odložena na neodređeno vreme, i ni u septembru im nije izrečena presuda. Videti izveštaj posmatrača suđenja beogradske Grupe 484, 21. april i 20. septembar 2000.

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

OVK se nikad nije bavio civilima, osim onda kada su bili u službi vojske ili policije i ako su naneli ozbiljnu štetu ljudima ili albanskoj nacionalnoj stvari. Bilo je slučajeva otmica, ali su u takvim slučajevima oteți bili predati međunarodnim organizacijama, naravno, kada su bili nevini.

Pre svega, sve srpske snage, bez obzira na to da li su policijske, vojne, ili naoružani civili, naši su neprijatelji. Od početka smo imali interna pravila za operacije. Ona jasno ukazuju na to da OVK priznaje ženevske konvencije, kao i konvencije koje određuju pravila rata, iako nismo imali prilike da ih potpišemo, što bismo učinili. Ne bavimo se kidnapovanjem. Čak i ako su neki ljudi patili, pre su to bili albanski kolaboracionisti nego srpski civili. Ne bavimo se civilima i vraćamo one koje smo hapsili kao ratne zarobljenike. Pre nekoliko dana smo Međunarodnom crvenom krstu predali dva Srbina poreklom iz Hrvatske. Objavljivali smo imena kidna-

Lobanja na kojoj se vidi rana od metka nađena u Klini na Kosovu, gde su srpske vlasti otkopale ostatke četiri osobe za koje su tvrdile da ih je ubila Oslobodilačka vojska Kosova.

© PETER BOUCKEART / HUMAN RIGHTS WATCH

povanih, ili smo objavljivali imena ubijenih, ali se ne ponašamo nepošteno kao Srbija.⁶⁶

Bezobzirnost OVK-a prema albanskim civilima takođe je upadljiva. Sela koja je OVK proglasio "oslobođenim" često su srpske snage brzo potom uništavale, iskaljujući bes na civilima zato što nisu pobjegli u planine s OVK-om. Policijske zasede ili vojne kontrolne tačke često su izazivale napade na najbliža sela, bez obzira na to da li je OVK tamo bio baziran. Pravila ponašanja OVK-a ukazuju na to da su pobunjenici, oslanjajući se na predvidivu agresivnost i brutalnost srpskih snaga, možda namerno provocirali napade protiv civila, kosovskih Albanaca, pošto bi nevine žrtve promovisale njihovu stvar i pomogle da Zapad – posebno Sjedinjene Države uđe u sukob. U najmanju ruku, OVK-u je bilo jasno da će imati političku korist od civilnih žrtava.

Uloga međunarodne zajednice

Odgovor međunarodne zajednice na letnju ofanzivu u velikoj mjeri je bio oslabljen neprekidnim nejedinstvom unutar međunarodne zajednice. U Savetu bezbednosti, Kina i Rusija, obe stalne članice s pravom veta, smatrale su

Inertnost Zapada ostavljala je utisak da Zapad toleriše napade na civile, što je Milošević mogao da protumači kao zeleno svetlo da nastavi.

da je sukob unutrašnja stvar koju jugoslovenske vlasti treba da rešavaju same. Ovaj stav zapravo je blokirao Savet bezbednosti da žestoko odgovori na sukob.

Slična doza nejedinstva pojavila se i u Kontakt grupi, gde se Rusija naročito pojavljivala kao faktor kočenja, mada je Zapad često koristio suprotstavljanje Rusije kao izgovor za sopstvenu inertnost.

Međunarodna zajednica je tokom ofanzive srpskih i jugoslovenskih snaga osudila zlodela vlasti, ali nije preduzimala nikakve korake da zaustavi ofanzivu koja je bila u toku. Inertnost Zapada ostavljala je utisak da Zapad toleriše napade na civile,

⁶⁶ Koha Ditore, 11. jul 1998.

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

što je Milošević mogao da protumači kao zeleno svetlo da nastavi. Oni koji su na Zapadu zagovarali uzdržanost pretpostavljali su da će uspeti da privole kosovske Albance za pregovarački sto. Kao što je izjavio jedan zapadni zvaničnik koga je štampa citirala: "Opšti je zaključak da je OVK izrastao iz svojih čizama i da bi ga pre mogućih pregovora trebalo malo spustiti na zemlju."⁶⁷

Sekretar odbrane Vilijam Koen jasno je predstavio stav Sjedinenih Država rekavši da NATO "ne želi da vidi" srpske ili jugoslovenske snage kako napadaju civile ili prekomerno koriste silu, ali da NATO ne želi ni da preduzme mere koje bi se "protumačile kao pružanje pomoći, bilo moralne ili vojne, onima koji traže nezavisnost", misleći pri tome na OVK.

Praktično, pre septembra, jedina mera koju je Savet bezbednosti usvojio, uz uzdržanost Kine, bila je Rezolucija 1160, doneta 31. marta 1998, kojom je uveden embargo na isporuku oružja SRJ. Ova odluka je doneta tek pošto su uzastopna upozorenja Kontakt grupe bila ignorisana. Rezolucija Saveta bezbednosti UN-a 1199, doneta 23. septembra 1998 (ponovo uz uzdržanost Kine), otišla je dalje: njome je osuđeno nasilje na Kosovu, zadržan je embargo na oružje i zahtevao se trenutni prestanak neprijateljstava u okviru Glave VII Povelje UN-a.⁶⁸

Rezolucija 1199 pozivala je jugoslovensko rukovodstvo i vođe kosovskih Albanaca da odmah počnu svrsishodan dijalog i zahtevala je da SRJ odmah preduzme korake prema zahtevima iznetim u saopštenju Kontakt grupe od 12. juna. Rezolucija je prozvala predsednika SRJ da sprovede preuzete obaveze iz zajedničke izjave s Jeljcinom od 16. juna. Između ostalog, da ne sprovedi represiju protiv miroljubivog stanovništva, da omogući povratak izbeglica i da obezbedi potpun pristup Međunarodnom crvenom krstu i UNHCR-u. Rezolucija, takođe, poziva vlasti SRJ, rukovodstvo kosovskih Albanaca i sve ostale da pruže potpunu saradnju Tribunalu u Hagu, ističući potrebu da jugoslovenske vlasti pred lice pravde privedu sve pripadnike snaga bezbednosti koji su bili umešani u zlostavljanje civila i namerno uništavanje imovine. Navodi se da će Savet bezbednosti razmotriti "dalje akcije i dodatne mere" ako se ne preduzmu mere koje se zahteva-

67 Reuters, 29. jul 1998.

68 Rezolucija Saveta bezbednosti UN 1199, 23. septembar 1998.

ju ovim dvema rezolucijama. Zbog poroznih granica, dobro organizovane trgovine oružjem na Balkanu i slabog obezbeđenja, embargo nije imao nikakvog uticaja na terenu.

NATO je preduzeo prve formalne korake u pogledu vojne intervencije na Kosovu, izdajući "Upozorenje pred akciju", koje se odnosilo kako na mogućnost ograničenog vazdušnog napada na Kosovu tako i na vazdušne napade koji bi se odvijali po fazama.⁶⁹

Rad Kosovske verifikacione misije (KVM)

Masakr koji se desio u Gornjem Obrinju 26. septembra, kada je ubijen dvadeset jedan član jedne albanske porodice, našao se u žiži velike medijske pažnje na Zapadu, što je doprinelo da se stvori veće jedinstvo u međunarodnoj zajednici kada je reč o tome šta bi trebalo učiniti povodom krize. Zima je bila na pomolu i međunarodna zajednica usmerila se na zbrinjavanje 250.000 raseljenih Albanaca na Kosovu, koliko je procenjeno da ih je bilo.

Američki izaslanik Ričard Holbruk doleteo je u Beograd na razgovore s Miloševićem. U isto vreme, posle ubistava u Gornjem Obrinju, srpska policija i jugoslovenska vojska završile su letnju ofanzivu krajem septembra i počele su delimično povlačenje s Kosova. Ili, prema rečima jednog beogradskog novinara koji je izveštavao s Kosova, vladine snage su nakon masakra u Gornjem Obrinju "na izlasku zalupile vrata za sobom".⁷⁰

Završivši ofanzivu, Milošević je mahom postigao svoje ciljeve i onda ponudio Holbruku neke ustupke: obustavu vatre, da NATO sprovodi vazdušno osmatranje koje bi verifikovalo poštovanje Rezolucije 1199 Saveta bezbednosti UN-a, i uspostavljanje misije posmatrača iz Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS), pod nazivom Kosovska verifikaciona misija (KVM). U januaru 1999. godine KVM je imao 2.000 posmatrača na terenu, a među njima su bili mnogi zapadni vojni stručnjaci. Istraživači iz organizacija za ljudska prava su se, takođe, angažovali

69 Izjava generalnog sekretara NATO-a Havijera Solane, Vilamura (Portugal), 24. septembar 1998.

70 Dejan Anastasijević, "Zalupivši vratima" ("Slamming the Door"), *Vreme*, br. 415, 3. oktobra 1998.

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

po čitavoj pokrajini da bi posmatrali, dokumentovali i javno objavili prekršaje.⁷¹ NATO je naknadno iznudio dogovor po kojem je na Kosovu bio dozvoljen ograničen broj trupa Vojske Jugoslavije i Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije. Jugoslovenske vlasti su se složile s ovim zahtevom nekoliko sati pre nego što je istekao zadati rok.

U to vreme, ostala dešavanja u Srbiji imala su uticaj na Kosovo. Milošević je 3. novembra otpustio načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije Momčila Perišića na čije je mesto došao provereni i lojalni službenik general Dragoljub Ojdanić. General-pukovnik Nebojša Pavković, komandant Prištinskog korpusa, unapređen je u komandanta Treće armije, čija je nadležnost obuhvatala južnu Srbiju i Kosovo. Krajem oktobra, Milošević je smenio komandanta Jugoslovenskog vazduhoplovstva, general-pukovnika Ljubišu Veličkovića, kao i šefa Službe državne bezbednosti Srbije Jovicu Stanišića, koji je u proteklih sedam godina bio

Glavna unapređenja u srpskoj i jugoslovenskoj strukturi bezbednosti krajem 1998.

- ★ *Radomir Marković zamenio je Jovicu Stanišića na mestu šefa Službe državne bezbednosti Srbije (tajna policija)*
- ★ *Dragoljub Ojdanić zamenio je Momčila Perišića na mestu načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije*
- ★ *Komandant Prištinskog korpusa Nebojša Pavković unapređen je u komandanta Treće armije (u čiju je nadležnost spadalo Kosovo)*
- ★ *Vladimir Lazarević postavljen je za komandanta Prištinskog korpusa*
- ★ *Ljubiša Stojimirović postavljen je za načelnika štaba Treće armije.*

71 Uspostavljanje odeljenja za ljudska prava predstavljalo je novinu za misije OEBS-a. Otkrića o ljudskim pravima Verifikacione misije na Kosovu, kao i za vreme i posle bombardovanja NATO-a, kasnije su predstavljena u dva korisna izveštaja: OEBS/ODIHR, *Kosovo: Kako viđeno, tako rečeno*, 1. i 2. deo (*Kosovo/a: As Seen, As Told, Parts 1 and 2*).

Miloševićev čovek od poverenja.⁷² Veličkovića je zamenio general-potpukovnik Spasoje Smiljanić. Stanišića je zamenio Radomir Marković.

Tačan razlog za ova smenjivanja ostaje nejasan. Neki analitičari misle da se smenjeni pojedinci nisu slagali s vladinom politikom o Kosovu, bojeći se da Milošević srlja u direktan sukob sa Zapadom. Verovalo se, na primer, da je Perišić upozorio Miloševića da ne ide u direktnu konfrontaciju s NATO-om (kao što se usprotivio i angažovanju vojske protiv demonstranata u Beogradu 1996. i početkom 1997).⁷³ Novi ljudi smatrani su osobama odanim Miloševiću i tvrdoj liniji, i verovalo se da će biti upotrebljeni za neku novu ofanzivu protiv OVK-a.

Od kraja oktobra 1998. do marta 1999. godine neprekidno su provocirale i vladine snage i OVK.

Bez obzira na prisustvo KVM-a na Kosovu, od kraja oktobra 1998. do marta 1999. godine neprekidno su provocirale i vladine snage i OVK. OVK je u ovom periodu zarobio dva srpska novinara i devet vojnika Vojske Jugoslavije (kasnije su svi vojnici bili pušteni na slobodu) i s vremena na vreme je napadao policijske i vojne položaje – očigledno želeći da isprovocira vlasti na protivudar pred međunarodnim posmatračima. Kao što su komandanti OVK-a kasnije priznali, zatišje nastalo zbog prisustva posmatrača koristili su za nastavak mobilizacije, obuku i nabavku oružja.⁷⁴

72 Povodom svog razrešenja Stanišić je izdao kratku izjavu u kojoj se, između ostalog, kaže: "Služba je pod mojim rukovodstvom funkcionisala u skladu s ustavom i zakonom, i bila je pod neprestanom zakonskom kontrolom Vrhovnog suda Srbije. Služba je vezivala svoje aktivnosti i dužnosti prvenstveno za instituciju predsednika Srbije." BBC Worldwide Monitoring, "Tekst izjave koju je dao šef bezbednosti Srbije po svom razrešenju", Izvor: Beta, Beograd, 28. oktobar 1998.

73 Za Perišića, načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije od avgusta 1993. do novembra 1998, smatralo se da je uglavnom naklonjen kompromisu sa Zapadom. Zanimljivo je viđenje Perišićevih pregovora sa zapadnim vojnim starešinama, videti u "Serbs' Offensive Was Meticulously Planned", R. Jeffrey Smith i William Drozdiak, *The Washington Post*, 11. april 1999. Videti i "Vengeful After First Setbacks, Army Chose Unrepentant Force", Michael R. Gordon i Thoma Shanker, *New York Times*, 29. maj 1999.

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

I srpske i jugoslovenske snage koristile su ovaj period za pregrupisanje. Tokom januara i februara na Kosovo je postepeno pristizalo pojačanje s teškim naoružanjem, kao što je i objavljeno u izveštaju OEBS-a o Kosovu, *Kako viđeno, tako rečeno*, 1. deo.⁷⁵

Vojska je 13. decembra ubila više od trideset kosovskih Albanaca duž granice s Albanijom, dok su, navodno, krijumčarili oružje. Neidentifikovani naoružani ljudi su 14. decembra napali kafe Panda u Peći, ubivši pri tom šest srpskih mladića. Vojska i policija su preduzele vojnu akciju protiv OVK-a 23. decembra, nedaleko od Podujeva, na severu Kosova, duž glavnog puta koji povezuje Prištinu s Beogradom.

Vojska Jugoslavije je 25. februara najavila početak "zimskih vežbi" u opštini Vučitrn, gde je OVK držao položaje na planini Čičavica duž puta Mitrovica–Priština (sa sedištem u selu Pantina). Tokom februara su se stalno vodile lakše borbe, a OVK je uporno vršio otmice lokalnih Srba. Prema izveštaju OEBS-a o Kosovu:

Pošto su se oružani sukobi između jugoslovensko-srpskih snaga i OVK-a nastavili u oblasti u kojoj su se odvijale "vežbe", postalo je jasno da su ove "vežbe" imale strateški cilj: za VJ (Vojsku Jugoslavije) da obezbedi glavni put i železničku prugu između Kosovske Mitrovice i Prištine potiskujući OVK nazad u njihova uporišta na Čičavici.⁷⁶

U nekim slučajevima "vežbe" su uključivale granatiranje sela i prisilno iseljavanje osoba koje nisu učestvovalе u sukobima. Borbe između vojske i OVK-a bile su u toku kada je OEBS napustio oblast oko Vučitrna 19. marta. Prema američkom generalu Vesliju Klarku, NATO je mislio da se Milošević "sprema za prolećnu

74 Videti intervju s bivšim komandantom OVK-a za oblasti Podujeva Rustemom Mustafom, (Rrustem), poznatim kao Remi, objavljen u kosovskom dnevniku *Zeri* 21. aprila i 4. maja 2000. Komandant Remi tvrdi: "UČK(?) je pozdravio sporazum (o osnivanju KVM-a), i opšte gledano, on nam je koristio za dalju mobilizaciju, za obuku naših vojnika, i za jačanje, kako bismo mogli da nastavimo na način na koji smo i započeli."

75 OEBS/ODIHR, *Kosovo/a: As Seen As Told* - 1. deo, str. 26-29.

76 OEBS/ODIHR, *Kosovo/a: As Seen As Told* - 1. deo, str. 384.

ofanzivu uperenu protiv uporišta OVK-a". Niko nije očekivao "masovnu deportaciju kosovskih Albanaca".⁷⁷

Dok su obe strane u sukobu nagomilavale svoje trupe, vlada SAD-a pokrenula je "šatl-diplomatiju" u nameri da postigne političko rešenje. Američki ambasador u Makedoniji Kris Hil u tesnoj saradnji s Ričardom Holbrukom, nastavio je sa izradom nacrtu mirovnog sporazuma koji bi Kosovu obezbedio znatnu autonomiju unutar Jugoslavije. Prethodni nacrti odbačeni su jer su procurili u javnost preko kosovskog dnevnika *Koha Ditore*.

Veliki preokret dogodio se 15. januara 1999, kada je u selu Račak ubijeno četrdeset pet kosovskih Albanaca. Mada je napad verovatno izazvala zaseda OVK-a u kojoj su nekoliko dana pre toga ubijena tri srpska policajca, vladine snage su odgovorile pucanjem u civile, mučenjem zarobljenika i ubijanjem po kratkom postupku.⁷⁸

Masakr u Račku je dobro dokumentovala misija OEBS-a, i odmah ga je osudio šef misije Vilijam Voker. Jugoslovenske vlasti saopštile su da su Albanci bili borci OVK-a i da su ubijeni u borbi, i zapretile su da će proterati Vokera iz zemlje – nazivajući ga "predstavnikom i zaštitnikom separatizma i terorizma".⁷⁹ Luizi Arbur, glavnom tužiocu Tribunala, 18. januara je zabranjen pristup na Kosovo, gde je planirala da istraži incident u Račku.

Masakr u Račku izazvao je gnušanje javnosti na Zapadu i zapadne vlade su počele da se dogovaraju oko načina da se diplomatija podupre silom. NATO je pojačao pretnje vojnom akcijom koje je uslovljavao prestankom napada na civile.

Konferencija u Rambujeu

Kosovski Albanci i Srbi na brzinu su pozvani na pregovore u vladin dvorac u Rambujeu (Francuska) od 6. do 22. februara 1999. godine. Ministri inostranih poslova Britanije i Francuske bili su pokrovitelji pregovora, a pregovarači su bili iz SAD-a, Austrije (kao predsedavajućeg Evropske unije) i Rusije. Raznolika delega-

77 Smith i Drozdiak, "Serbs' Offensive Was Meticulously Planned".

78 Videti izveštaj HRW-a "Yugoslav Government War Crimes in Racak", januar 1999.

79 Izjava predsednika Srbije Milana Milutinovića, *Borba*, 18. januar 1999.

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

cija kosovskih Albanaca, koja je predstavljala različite političke snage, izabrala je Hašima Tačija, političkog vođu OVK-a, za svog portparola. Milošević je odbio da prisustvuje, pa je poslao predsjednika Srbije Milana Milutinovića da predvodi šaroliku delegaciju etnički raznolikih ali nevažnih predstavnika s Kosova, čime je pokušao da pokaže da se zalaže za multietničnost i toleranciju u pokrajini.

Posle dve nedelje, pregovarači su obema stranama predložili prelazno rešenje, koje je predviđalo znatnu autonomiju i samoupravu za Kosovo unutar Jugoslavije, zaštićenu jakim snagama NATO-a na terenu. Konačni status Kosova trebalo je da se reši u naredne tri godine, na međunarodnoj konferenciji.

Srpska delegacija je odbila da potpiše sporazum, uz tvrdnje da je Kosovo sastavni deo Jugoslavije. Određeni delovi sporazuma, kao onaj u kome se kaže da NATO ima neograničen pristup celoj teritoriji Jugoslavije, i pravo da pojedince lišava slobode nisu bili po volji delegaciji.⁸⁰ Delegacija kosovskih Albanaca, više naklonjena sporazumu, saopštila je da mora da dobije odobrenje komandanata OVK-a na terenu, što je samo odslikavalo koliko je ta delegacija bila razjedinjena. Konferencija je na kratko prekinuta, a Tači se vratio na Kosovo da bi dobio pristanak od komandanata. Konferencija je nastavljena u Parizu 15. marta. Tri dana kasnije, pod velikim pritiskom Zapada, delegacija kosovskih Albanaca je potpisala sporazum.

Za vreme konferencije srpske i jugoslovenske snage razmeštale su se duž granice Kosova i uže Srbije, što je predstavljalo jasan znak – koji je odslikan i u nepopustljivosti srpske delegacije – da je vojna ofanziva na pomolu. Prema OEBS-u, po celom Kosovu u toku je bilo “znatno pojačavanje snaga Vojske Jugoslavije”.⁸¹ Mnogi posmatrači veruju da Milošević nikada nije ni imao nameru da potpiše sporazum, već da je pregovorima samo dobio na vremenu da dovede pojačanje trupama, a dobio je tri nedelje zato što je Tači morao da se konsultuje sa svojim komandantima na Kosovu.

U svojim izveštajima mediji su kasnije tvrdili da je austrijska vlada upozorila NATO pre bombardovanja da se priprema srpska ofanziva velikih razmera. Optužbe je ponovila i nemačka vlada,

80 Sporazum iz Rambujea, Prelazni sporazum o miru i samoupravi Kosova, 23. februar 1999, Dodatak B, pasusi 8 i 21.

81 OEBS/ODIHR, *Kosovo/a: As Seen As Told* - 1. deo, str. 27.

dve nedelje nakon početka bombardovanja, rekavši da je operacija "Potkovića" – plan da se Albanci proteraju s Kosova – bila sačinjena šest meseci pre vazdušnog napada.⁸² Jedan penzionisani general nemačke vojske je, međutim, kasnije izjavio da su tvrdnje o planu uzete i krivotvorene na osnovu nejasnog izveštaja obaveštajne službe da bi se izbegla narastajuća kritika nemačke javnosti zbog bombardovanja.⁸³

U očekivanju bombardovanja NATO-a i pogoršanja bezbednosne situacije, misije OEBS-a i KVM-a povukle su se s Kosova 20. marta. Mada su postojala strahovanja da će posmatrači biti zarobljeni i zadržani kao taoci, vladine snage su pozdravile njihovo povlačenje i nisu ga ometale. Tog dana su počeli napadi na kosovske Albance u nekim delovima Kosova, na primer, u regionima Drenice i Lapaštica kod Podujeva. Jugoslovenska vojska, srpska specijalna policija, paravojne formacije i naoružane neregularne snage sjatili su se u pokrajinu. Bez informacija s terena, civili, kosovski Albanci, sedeli su i čekali da se desi najgore.

U poslednjem pokušaju da se izbegne bombardovanje, specijalni američki izaslanik Ričard Holbruk odleteo je za Beograd da se sastane s Miloševićem i da ponovi pretnju o vazdušnim napadima ukoliko ovaj ne potpiše sporazum. Otišao je praznih ruku 23. marta, a sledećeg dana NATO je počeo vazdušne udare ne čekajući odobrenje Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija.

Zaključak

Kosovo je dominiralo u medijskim naslovima 1999, ali je sukob bio predvidiv već 1989. godine. Međunarodnoj zajednici nije pošlo za rukom da preduzme efikasne preventivne mere, delajući tek kada je kriza prerasla u oružani sukob.

Čak i kada je oružani sukob počeo, međunarodna zajednica nije uspešla da preduzme značajne korake da bi sprečila ozbiljne

82 Konferencija za novinare ministra inostranih poslova Fischera, 6. aprila 1999, Foreign Office, i Tony Peterson, "Germany Gives Details of Covert Plan", *The Times*, (London), 9. april 1999.

83 John Goetz i Tom Walker, "Serbian Ethnic Cleansing Scare Was a Fake, Says General", *Sunday Times*, 2. april 2000.

2. ISTORIJSKA I POLITIČKA POZADINA

povrede prava civila na Kosovu. Tokom cele 1998. godine međunarodnoj zajednici nikako nije polazilo za rukom da izgradi zajednički stav o rešavanju sukoba. Ovaj nedostatak konsenzusa Slobodan Milošević je iskoristio u nizu bilateralnih pregovora, kupujući tako vreme za jačanje ofanzive na Kosovu. I članovi međunarodne zajednice koristili su postojeće nejedinstvo: upirali su prstom jedni u druge kada su tražili izgovore zbog inertnosti. Međunarodna zajednica je snažno osudila obe strane u sukobu, ali se ispostavilo da su reči i simbolički gestovi bili beznačajni – rokovi su odgađani, prelazilo se preko ranije postavljenih uslova, sankcije su nespretno uvođene i povlačene, a za sve to vreme trajalo je nasilje.

Osim brige za stabilnost u Bosni i za poštovanje Dejtonskog sporazuma, na pristup međunarodne zajednice Kosovu snažno je uticala želja Zapada da se izbegne nezavisnost pokrajine. Zapad se plašio (i još uvek se plaši) da bi prekranje granica unutar Jugoslavije destabilizovalo Crnu Goru, Bosnu i Makedoniju, kao što bi i ohrabrilо secesionističke pokrete u drugim delovima Evrope i u svetu.

Ova zabrinutost je na mestu. Ali, interes međunarodne zajednice da zadrži međunarodne granice ne bi trebalo da bude iznad imperativa da se zaustave zlodela pre nego što prerastu u otvorenu oružanu borbu, u kojoj je bilo na hiljade mrtvih i mnogo više raseljenih. Ako je međunarodna zajednica želela da se založi za teritorijalni integritet na Balkanu, trebalo je da podrži državno jedinstvo koje se zasniva na poštovanju prava svih građana – čega je bilo tako malo na Kosovu, ali i u drugim delovima regiona. Međutim, težnja da se sačuvaju granice i tolerisanje teških zločina izazvali su nestabilnost u regionu, upravo ono što je međunarodna zajednica pokušavala da izbegne.

Načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije za vreme rata na Kosovu, general Dragoljub Ojdanić (levo), predsednik Jugoslavije, Slobodan Milošević (u sredini) i komandant Treće armije Vojske Jugoslavije, general-pukovnik Nebojša Pavković, na svečanosti u Beogradu 17. marta 2000. Po završetku rata, Milošević je unapredio Ojdanića u saveznog ministra odbrane, a Pavkovića u načelnika Generalštaba. Miloševića i Ojdanića optužio je Sud za ratne zločine.

AFP

3. Snage u sukobu

Srpske i jugoslovenske snage bezbednosti predstavljaju složen sklop republičkih i saveznih institucija, kao i tajanstvenijih grupa neregularnih i paravojnih formacija. Vojna policija i specijalne snage vojske, antiterorističke i specijalne jedinice srpske policije, specijalne snage tajne policije, paravojne formacije, međunarodni plaćenici i naoružano lokalno srpsko stanovništvo bili su aktivni na Kosovu 1998. i 1999. godine u operacijama koje su koordinirane iz Beograda.¹

Razne snage bile su često uključene u zajedničke operacije i tesno su sarađivale, a ponekad su naizmenično koristile iste uniforme. Obeležja nisu bila uvek istaknuta, a identifikaciona imena i brojevi retko su bili vidljivi.² Mnoge vladine snage došle su na Kosovo iz drugih krajeva, zbog čega je kosovskim Albancima bilo teško da identifikuju određene jedinice ili pojedince a, uz sve to, moć zapažanja dodatno otežavaju nasilje i stres.

Bilo je i izuzetaka, naročito u oblastima gde su Albanci i Srbi živeli relativno blizu jedni drugih, kao, na primer, u gradovima Peći, Orahovcu i Lipljanu, i njihovoj okolini. Pripadnike Vojske Jugoslavije bilo je lakše prepoznati zbog toga što vojska ima

1 Radi uvida u raznolikost srpskih i jugoslovenskih snaga, vidi Vojnotehnički sporazum koji su 9. juna 1999. potpisale Međunarodne snage bezbednosti (KFOR) i vlade Republike Srbije i Savezne Republike Jugoslavije. U sporazumu se kaže da se "snage SRJ" odnose na: "redovni sastav kopnenih i mornaričkih snaga, naoružane grupe civila, pridružene paravojne formacije, vazdušne snage, nacionalnu gardu, graničnu policiju, rezervni sastav vojske, rezervni sastav policije, vojnu policiju, obaveštajnu službu, lokalne, specijalne jedinice, jedinice za razbijanje demonstracija i antiterorističke jedinice Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije i Jugoslavije, kao i na sve ostale grupe ili pojedince koje kao takve označi komandant međunarodnih snaga bezbednosti (KFOR)."

2 Na fotografijama pripadnika snaga bezbednosti do kojih je došao HRW vidi se da su pripadnici državnih snaga oko ruke često nosili trake različitih boja. Isto su potvrdili i mnogi svedoci. Ove trake su verovatno služile za identifikaciju jedinica koje su učestvovala u određenim operacijama ili iz predostrožnosti da se pripadnici OVK-a ne infiltriraju u njihove redove.

standardne procedure, opremu i uniforme. Ali, većina vojnika nije bila s Kosova, tako da ih lokalno stanovništvo nije poznavalo.

Vojska Jugoslavije, srpska policija i paravojne formacije bile su odgovorne za ratne zločine na Kosovu. Uopšteno govoreći, izgleda da su u najbrutalnija kršenja ljudskih prava, naročito u ubistva i silovanja, ipak najviše bile umešane paravojne formacije. Iako policiju i vojsku nikako ne treba osloboditi odgovornosti u tom pogledu, paravojne formacije su češće bile uključene u proizvoljna ubistva i seksualno nasilje.

Ali, paravojne snage nisu delovale na svoju ruku. Naprotiv, paravojne jedinice su operisale u tesnoj saradnji s policijom, vojskom i tajnom policijom (poznatijom kao Služba državne bezbednosti). Moguće je da su se u pojedinim slučajevima paravojne jedinice ili pojedinci otimali kontroli, ali su raspoređivanje paravojnih jedinica i njihova koordinacija s ostalim sektorima bezbednosnog aparata u načelu bili deo isplaniranih operacija na Kosovu.

Paravojne jedinice su operisale u tesnoj saradnji s policijom, vojskom i tajnom policijom.

Uopšteno govoreći, čini se da je za vreme rata komandu držala Vojska Jugoslavije kojoj su policija i paravojne snage bile podređene, mada su tokom borbe znatan uticaj imali i najviši zvaničnici Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije. Vojska je kontrolisala glavne puteve i granice, koordinisala i olakšavala "etničko čišćenje". Policija i paravojne snage bili su neposrednije uključeni u proterivanje stanovništva i uništavanje sela, dok im je vojska pružala artiljerijsku podršku. Upravo za vreme takvih operacija muškarci su odvajani od žena i dece, ispitivani u vezi s OVK-om i ponekad ubijani.

Prema iskazima svedoka iz svih delova Kosova, vojska i specijalne policijske snage opkoljavale bi i granatirale naselja iz udaljenosti. Zatim bi redovne i specijalne policijske snage ulazile u sela, pretraživale ih i okupljale meštane na jednom mestu. Muškarce bi zatim odvajali od žena i dece da bi ih ispitivali u vezi s OVK-om. Redovne policijske i paravojne formacije potom bi pljačkale selo i krale šta god bi meštani poneli sa sobom i uništavali njihova lična dokumenta. Selo bi nakon toga bilo ostavljeno policiji, paravojnim formacijama i lokalnim Srbima, koji su pljačkali i spaljivali ono što je ostalo. Žene, deca i stariji su če-

3. SNAGE U SUKOBU

sto proterivani, dok su muškarci za koje se sumnjalo da su povezani s OVK-om ponekad ubijani.

U nekoliko navrata policijski oficiri i vojnici pokušali su da postupaju fer prema civilima, ili su se čak trudili da im pruže zaštitu. U nekim slučajevima koje je HRW (HRW) zabeležio kosovski Albanci navode da su im policajci ili vojnici davali hranu i pružali medicinsku pomoć, ili ih, pak, upozoravali da se sklone od nadolazećih paravojnih snaga. Naveden je i jedan primer da su oficiri vojske pokušali da ispituju optužbe žena za seksualno zlostavljanje.³ U jednom drugom slučaju, svedok ubistava u Vrbovcu (vidi poglavlje "Oblast Drenice") koja su se desila 30. aprila kaže da je čuo vojnike VJ kako mole pripadnike paravojnih formacija da ne pucaju na civile.⁴ Ipak, ovi primeri predstavljaju izuzetke. Isuviše često su policija i vojska tolerisale ponašanje pripadnika paravojnih formacija, omogućavale ga, ili su i same učestvovala u kriminalnim delima.⁵

Strukture srpskih i jugoslovenskih snaga bezbednosti, a naročito Državna bezbednost Srbije, takođe su tesno povezane s kriminalnim radnjama na Kosovu i u drugim delovima zemlje, kao što su nezakonita trgovina cigaretama, oružjem i drogom. "Dobrovoljci" koji su se borili na Kosovu ponekad su bili odabirani među zatvorenicima u Srbiji. Materijalna sredstva za policiju i vojsku takođe su dolazila iz netipičnih izvora u Srbiji, kao što je Savezna uprava carina, kojom je rukovodio Miloševićev dugogodišnji saradnik Mihalj Kertes, koji je u decembru 2000. godine uhapšen zbog pronevere.⁶

U narednim odeljcima detaljnije se opisuju razne snage koje su operisale na Kosovu, uz navođenje imena odgovornih ofi-

3 Izjava data istraživačima HRW-a, ime i mesto nisu za javnost, 19. jul 1999.

4 Izjava koju je za HRW dao R. N., Čegrane (Makedonija), 18. maj 1999.

5 Nakon smene vlasti u Srbiji i Jugoslaviji krajem 2000, sudovi u Srbiji pokrenuli su postupak protiv nekih vojnika VJ za zločine počinjene na Kosovu za vreme rata. Videti poglavlje "Rad suda za ratne zločine".

6 Sredinom decembra 2000, Kertes je dao intervju *Nedeljnom telegrafu* u kojem je priznao da je obezbeđivao novac vladajućim partijama, vojsci i policiji. Videti Danijela Bogunović, "Samo su tražili! Još i još", *Nedeljni telegraf*, 13. decembar 2000). Kertes je dva dana kasnije uhapšen pod optužbom da je u dva navrata prisvojio dva miliona dolara i 700.000 dolara. Videti "Serbian Police Seize Milosevic Ally", *Associated Press*, 15. decembar 2000.

cira, ukoliko su ona poznata. Svi izvori informacija su javni i navedeni su. Dva zvanična izvora koja su obilato korišćena jesu *Vojska*, zvanična publikacija Vojske Jugoslavije, i *Policajac*, zvanična publikacija Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije. Pored snaga u sukobu, u tim odeljcima navedene su glavne političke i vojne vođe u Srbiji i Jugoslaviji koje snose najveći stepen odgovornosti za ratne zločine na Kosovu; neki od njih više nisu na tim pozicijama. Ti ljudi su upravljali operacijama protiv kosovskih Albanaca ili su potpuno svesno odlučili da ništa ne preduzmu da se one obustave. Pravno gledano, oni se mogu smatrati odgovornim po oba ova osnova.

Snage Savezne Republike Jugoslavije

Dve glavne vojne snage u Jugoslaviji 1998. i 1999. godine bile su Vojska Jugoslavije (VJ) i Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije (MUP). Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Crne Gore ostalo je lojalno crnogorskoj vladi i nije učestvovalo u sukobu na Kosovu. Od 1989. godine, kada je postao predsednik Srbije, Slobodan Milošević je postepeno jačao i širio MUP na uštrb VJ i jugoslovenske savezne policije, koje je smatrao manje lojalnim snagama. Ponekad je dolazilo do trvenja između MUP-a i VJ zbog većih resursa i prestiža koje je MUP dobijao. Zabeležen je incident na Kosovu nakon prvih policijskih napada na Drenicu krajem februara i početkom marta 1999, u kojem je ubijeno 80 ljudi, među kojima dvadeset četvoro žena i dece (vidi poglavlje "Istorijska i politička pozadina"). Štampa u Srbiji prenela je izjavu neimenovanog visokog zvaničnika Vojske Jugoslavije u kojoj on kritikuje policiju zbog "krajnje amaterskog ponašanja", navodeći da je operacija poprimila "dimenzije masakra" jer je policija "podlegla emocijama".⁷

U prvoj polovini 1998. godine jedine aktivne snage bile su snage srpske regularne i specijalne policije, a možda i specijalne

7 Beta, 9. april 1998. Komandant Treće armije Vojske Jugoslavije, zadužene za teritoriju Kosova, gen. Nebojša Pavković kasnije je opravdao ubistva u Drenici rekavši da je to bila "likvidacija nekoliko pripadnika, i posledica". Videti intervju generala Pavkovića za *Frontline* na www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/kosovo/interviews/pavkovic.html (20. mart 2001).

3. SNAGE U SUKOBU

snage Državne bezbednosti. Iako je vojska bila prisutna u pokrajini, njen jedini zadatak bio je da obezbeđuje granice s Makedonijom i Albanijom. Situacija se promenila u aprilu 1998. godine kada je vojska učestvovala u vojnim akcijama na jugozapadnom Kosovu, duž granice s Albanijom. Od tog trenutka vojska i policija su saradivale, mada najveći deo odgovornosti za akcije protiv OVK-a tokom 1998. godine snosi srpsko Ministarstvo unutrašnjih poslova. Uloga MUP-a počinje da raste krajem 1998. i početkom 1999. godine, kada je predsednik Milošević zamenio neke ključne ljude u policiji i vojsci i na najviše položaje postavio osobe u čiju odanost nije sumnjao. Među njima su bili Dragoljub Ojdanić, koji je na položaj načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije došao umesto Momčila Perišića,⁸ a Nebojša Pavković je unapređen u komandanta Treće armije VJ, koja je bila odgovorna za južnu Srbiju i Kosovo. Radomir Marković je zamenio Jovicu Stanišića na čelu Službe državne bezbednosti Srbije (detaljnije u poglavlju "Istorijska i politička pozadina"). Krajem marta 1999. godine, suočeni s napadima NATO-a, policija, vojska, paravojne formacije i druge neregularne jedinice zajednički su bile angažovane u napadima na OVK i u odbrani od vazdušnih napada.⁹

8 Momčilo Perišić bio je načelnik Generalštaba VJ i komandant VJ od avgusta 1993. do novembra 1998. i veruje se da i dalje održava bliske veze sa svojim kolegama iz Republike Srpske Krajine i Republike Srpske.

Od 1990. do 1991. godine Perišić je bio komandant centra za artiljerijsku obuku Jugoslovenske narodne armije (JNA) u Zadru. Nakon toga, došao je na čelo novoformiranog Bilečkog korpusa JNA gde je ostao do 1992. Te godine postao je načelnik štaba i zamenik komandanta Treće armije. U avgustu 1993. unapređen je u čin general-pukovnika i postavljen na mesto načelnika Generalštaba VJ umesto Živote Panića.

Godine 1997, sud u Zadru osudio je Perišića u odsustvu na dvadeset godina zatvora zbog navodnih ratnih zločina tokom napada VJ na Zadar. Perišić je u januaru 2001. postao potpredsednik nove Vlade Republike Srbije, što je izazvalo protest Ministarstva inostranih poslova Hrvatske.

9 Osim što se ovo očituje u mnoštvu iskaza svedoka koje je sakupio HRW, na ovaj obim saradnje VJ i MUP-a ukazuje i saopštenje Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije izdato nakon rata, a povodom sastanka rukovodstva VJ i MUP-a:

Ističe se veoma uspešna i efikasna saradnja u proteklom periodu, pogotovo u borbi protiv albanskih separatista i terorista na Kosovu i Metohiji, kao i posebno jedinstvo koje je vladalo između Vojske Jugoslavije i policijskih snaga u odbrani od NATO agresije. (Saopštenje, veb sajt MUP-a, 10. april 2000)

Treba imati na umu da je glavnu ulogu na Kosovu u poslednjoj deceniji 20. veka imala Državna bezbednost Srbije koja je pratila političke krugove kosovskih Albanaca, a naročito OVK-a. Državna bezbednost je u svom sastavu imala i Jedinicu za specijalne operacije (JSO), koja je bila aktivna na Kosovu 1998. i 1999. godine.

Vojska Jugoslavije

Prema izveštaju OEBS-a *Kosovo/Kosova: Kako viđeno, tako rečeno*, 1. deo, u redovnom sastavu VJ bilo je između 85.000 i 114.000 ljudi, uz 200.000 pripadnika rezervnog sastava. Procenjuje se da je početkom 1999. na Kosovu bilo 15.000 vojnika, a

VJ se nalazi pod komandom predsednika Jugoslavije, kako u miru tako i u ratu.

da se do kraja aprila broj povećao na 20.000. Tu nije uključeno 30.000 pripadnika policije, paravojnih formacija i ostalih neregularnih snaga na Kosovu.¹⁰

Po jugoslovenskom ustavu, VJ se nalazi pod komandom predsednika Jugoslavije, kako u miru tako i u ratu. Predsednik takođe ima pravo da postavlja, unapređuje i smenjuje oficire, što je predviđeno zakonom.¹¹

Nadzorni organ vojske je Vrhovni savet odbrane (VSO), kome predsedava predsednik Jugoslavije. U Savetu se još nalaze i predsednici Srbije i Crne Gore. Sekretar Saveta bio je Slavoljub Sušić.¹² Kako su prenosili srpski mediji, VSO se retko sastajao radi konsultacija oko Kosova, ili se nije ni sastajao, verovatno zato što se crnogorski predsednik Milo Đukanović ne bi složio s Miloševićevim planovima.¹³

10 OEBS/ODIHR, *Kosovo/a: As Seen, As Told*, 1. deo, str. 21.

11 Ustav Savezne Republike Jugoslavije, članovi 135 i 136.

12 Vesti B92, 1. novembar 2000.

13 Iako u jugoslovenskom ustavu ili u nekom drugom saveznom zakonu ne postoji izričita odredba da se sve odluke VSO-a moraju donositi jednoglasno, ovakvo tumačenje je, ipak, postalo opšteprihvaćeno i proističe iz jugoslovenskog ustava, naročito člana 1. koji Saveznu Republiku Jugoslaviju definiše kao suverenu saveznu državu, zasnovanu na ravnopravnosti građana i *ravnopravnosti republika članica* (podvukao autor). Pravila procedure VSO-a drže se u tajnosti.

3. SNAGE U SUKOBU

Amblem Vojske Jugoslavije

Iako jugoslovenski predsednik ima komandu nad VJ samo “u skladu sa odlukama Vrhovnog saveta odbrane”, u stvarnosti je Milošević stavio vojsku pod svoju komandu, kao što je uradio i sa svim ključnim strukturama u Jugoslaviji. Ponekad je VJ preduzimala akcije bez odobrenja VSO-a, što je crnogorski predsednik Đukanović kritikovao. Na primer, u martu 1999. godine, kada se povećalo prisustvo VJ na Kosovu, Đukanović je osudio akciju i objavio: “Svaka odluka (Vrhovnog) saveta odbrane donesena bez mene je nezakonita.”¹⁴ Glavni organ VJ je Generalštab, na čijem je čelu za vreme rata 1999. godine bio general Dragoljub Ojdanić, načelnik Generalštaba.¹⁵ Zamenik načelnika Generalštaba bio je general Svetozar M. Marjanović.¹⁶

VJ je podeljen na tri armije, kao i na mornaricu, vazduhoplovstvo i kontraobaveštajnu službu (KOS).¹⁷ Prva armija u nadležnosti ima severnu Srbiju, Druga armija Srbiju i Crnu Goru, dok je Treća armija nadležna za južnu Srbiju i Kosovo.¹⁸

14 “Đukanović: Milošević nije vrhovni komandant”, Radio B92, 16. mart 1999.

15 Ojdanić je zamenio general-pukovnika Momčila Perišića 3. novembra 1998. On se povukao iz vojne službe i penzionisao 30. decembra 2000. Krajem aprila 2002. predao se Tribunalu u Hagu.

16 “U službi VJ zaposleno je tri hiljade oficira, podoficira, vojnika i civilnih lica”, *Politika*, 16. jun 1999.

17 Kako navodi Ministarstvo odbrane Velike Britanije, načelnik kontraobaveštajne službe VJ bio je general-pukovnik Geza Farkaš. Videti www.mod.uk/news/kosovo/yugoforces.htm, 20. april 2001.

18 Komandant Prve armije bio je general Srboľub Trajković. Na početku bombardovanja NATO-a komandant Druge armije bio je general Radosav Martinović. Njega je zamenio general-pukovnik Milorad N. Obradović neposredno nakon početka vazdušnih napada, nakon čega je gen. Trajković penzionisan.

Osim toga, u sastav VJ ulazi i bataljon specijalnih snaga, poznat pod nazivom Crvene beretke, posebno obučeni za antiterorističke akcije.¹⁹

Treća armija, s komandom u Nišu, podeljena je na Timočku taktičku grupu, Niški korpus, Leskovački korpus i Prištinski korpus (poznat i kao 52. korpus).²⁰ Prištinski korpus, koji je bio zadužen za Kosovo, sastojao se od:²¹

- ★ 15. oklopne brigade (Priština), pod komandom puk. Mladena Ćirkovića²²
- ★ 125. motorizovane brigade (Kosovska Mitrovica i Peć), pod komandom puk. Dragana Živanovića²³
- ★ 549. motorizovane brigade (Prizren i Đakovica), pod komandom puk. Božidara Delića²⁴

19 Za bliže informacije vidi: veb sajt Federation of American Scientists (www.fas.org/mam/dod-101/ops/kosovo/htm, 20. mart 2001), veb sajt Ministarstva odbrane UK (www.kosovo.mod.uk/, 20. mart 2001.) i veb sajt Jane's Defense Weekly (www.janes.com/regional_news/europe/news/kosovo/jwa990401_01_n.shtml, 20. mart 2001.), kao i izveštaj Međunarodne krizne grupe (ICG), *Reality Demands*, jun 2000.

20 Ibid.

21 Vidi Jane's World Armies na (www.janes.com/regional_news/europe/news/kosovo/jwa990401_01_n.shtml), mart 2001.

22 Zoran Miladinović, "Uvek među istaknutima", *Vojaska*, 29. oktobar 1998. Ćirković je takođe bio komandant kasarne "Kosovski junaci" u Prištini. B. K., "Odanost pozivu", *Vojaska*, 5. novembar 1998. Američki Stejt department je 7. aprila 1999. Ćirkovića javno označio kao komandanta 15. oklopne brigade.

23 U tekstu Vladice Krstića "Piši pismo, vojnike" objavljenom u *Vojsci* 25. juna 1998, navodi se da je Živanović trebalo da zameni pukovnika Srbu Zdravkovića. Stejt department je 7. aprila 1999. Živanovića javno označio kao komandanta 125. motorizovane brigade. Oklopna mehanizovana jedinica s bazom u kasarni "Vojvoda Petar Bojović" u Peći pripadala je brigadi pod komandom majora Milička Jankovića. Ljiljana Baščarević, "Sklad znanja i iskustva", *Vojaska*, 22. oktobar 1998.

24 U tekstu Zorana Miladinovića, "Briga za vojnike na prvom mestu", *Vojaska*, 12. novembar 1998, na devetnaestoj strani pominje se "motorizovana jedinica Prištinskog korpusa iz Prizrena, pod komandom Božidara Delića". Kako se u članku navodi, jedinica "izvršava složene zadatke obezbeđivanja granice, kontrole komunikacija u graničnoj oblasti... Od početka sukoba na Kosovu i Metohiji, ova jedinica imala je više sukoba s bandama terorista koji su pokušavali da prodru u našu teritoriju sa teritorije Republike Albanije". Stejt department je 7. aprila 1999. Delića javno označio kao komandanta 549. mehanizovane brigade.

3. SNAGE U SUKOBU

- ★ 243. mehanizovane brigade (Uroševac i Gnjilane), pod komandom puk. Krsmana Jelića²⁵
- ★ 52. mešovite artiljerijske brigade (Gnjilane) pod komandom puk. Radojka Stefanovića²⁶
- ★ 52. jedinice vojne policije (Priština) pod komandom maj. Željka Pekovića²⁷
- ★ 83. vazduhoplovnog puka²⁸
- ★ 52. inženjerskog puka (Kruševac)
- ★ 311. protivvazdušnog puka (Đakovica)
- ★ 53. graničarskog bataljona (Đakovica)
- ★ 55. graničarskog bataljona (Prizren)
- ★ 57. graničarskog bataljona (Uroševac)

Za vreme rata Treća armija je bila pod komandom general-pukovnika Nebojše Pavkovića, koji je na to mesto unapređen u novembru 1998. godine – u isto vreme kada je Ojdanić postao načelnik Generalštaba VJ.²⁹ Do tada se Pavković nalazio na mestu komandanta Prištinskog korpusa Treće armije. Komandant

25 Stejt department je 7. aprila 1999. Jelića javno nazvao komandantom 243. mehanizovane brigade.

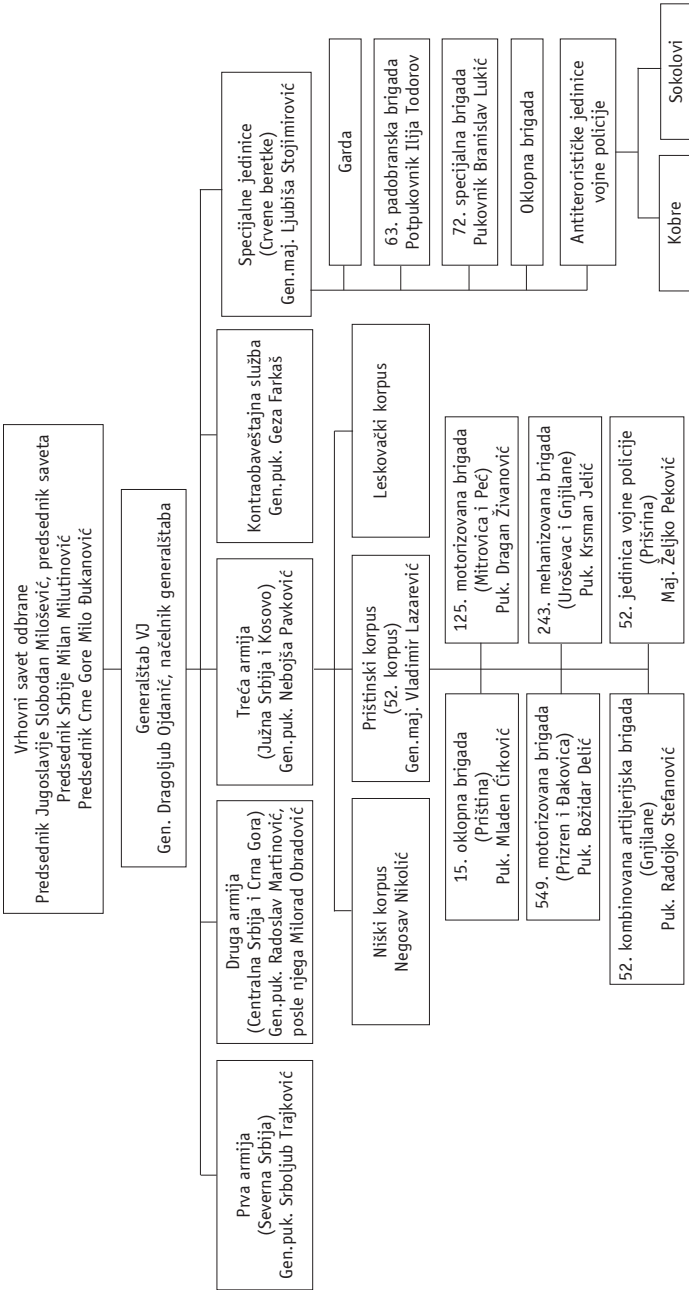
26 "Ljudski faktor ne greši", *Vojska*, 10. septembar 1998. To je jedna od tri artiljerijske brigade u Trećoj armiji, dok su druge dve u Aleksincu i Vranju. Ona je bila stacionirana u Gnjilanu u kasarni "Knez Lazar". Stejt department je 7. aprila 1999. Stefanovića javno nazvao komandantom 52. mešovite artiljerijske brigade. Stejt department je takođe identifikovao pukovnika Miloša Đošana kao komandanta 52. protivvazdušnog artiljerijsko-raketnog puka, stacioniranog u Đakovici.

27 Zoran Miladinović, "Pravi borci na pravom mestu", *Vojska*, 7/14. maj 1998. Stejt department je 7. aprila 1999. Pekovića javno identifikovao kao komandanta 52. bataljona vojne policije. Prema pisanju *Vojske*, u sastavu vojne policije Prištinskog korpusa bila je i specijalna antiteroristička jedinica, pod komandom poručnika Milije Vukanića. Zoran Miladinović, "Teroristi nemaju šanse", *Vojska*, 7/14. maj 1998. i Branko Kopunović "Ljudi brži od svoje senke", *Vojska*, 7/14. maj 1998.

28 Prema jednoj analizi o VJ koju je izradio Institut za savremenu istoriju iz Beograda, jedan od dva borbena puka VJ (Lovački puk) na prištinskom aerodromu Slatina, sastojao se od dve eskadrile s avionima tipa MIG 21. "Jedinice popunjene do maksimuma", *Naša borba*, 4. maj 1998.

29 "Ukazi o unapređenjima i imenovanjima", *Vojska*, 31. decembar 1998. i 7. januar 1999.

Vojska Jugoslavije – osnovna struktura u odnosu na Kosovo, mart–jun 1999.

3. SNAGE U SUKOBU

Treće armije pre Pavkovića bio je general-pukovnik Dušan Samarđić, direktni pretpostavljeni puk. Mirku Starčeviću.³⁰

Na čelu Prištinskog korpusa za vreme rata nalazio se general-major Vladimir Lazarević, a na tu funkciju ga je postavio predsednik Milošević krajem 1998. godine.³¹ Ostali generali u Trećoj armiji bili su Ljubiša Stojimirović, načelnik štaba Treće armije,³² Negoslav Nikolić, komandant Niškog korpusa,³³ Tomislav Mladenović i Milan Đaković.³⁴

Prištinski korpus bio je raspoređen u sledećim gradovima: Priština, Peć, Prizren, Kosovska Mitrovica, Uroševac, Đakovica i Gnjilane. Procenjuje se da je u sastavu tog korpusa bilo oko 15.000 vojnika.³⁵

Neki dokazi ukazuju na to da je bataljon specijalnih snaga VJ takođe bio aktivan u Pokrajini za vreme sukoba na Kosovu. Prema izjavama zvaničnika zapadnih obaveštajnih i službi odbrane, koje je preneo *Washington Post*, 72. jedinica za specijalne operacije sprovedila je operacije u oblasti planina Rogovo u junu 1999. godine.³⁶ Odlukom predsednika Miloševića dugogodišnji komandant bataljona specijalnih snaga, general-major Ljubiša Stojimirović,³⁷ postavljen je krajem 1998. godine na mesto

30 Zoran Miladinović, "Na mucu se poznaju junaci", *Vojska*, 8. oktobar 1998.

Položaj Mirka Starčevića u Trećoj armiji postao je očigledan kada se on pojavio na konferenciji za novinare u Prištini, 24. aprila 1998. godine, da obavesti novinare o nedavnim napadima na vojsku u blizini granice s Albanijom. Tom prilikom, njega su predstavili kao "predstavnik Prištinskog korpusa Treće armije".

31 "Ukazi o unapređenjima i imenovanjima", *Vojska*, 31. decembar 1998. i 7. januar 1999.

32 "General Stojimirović zaklinje se da će braniti SRJ", *Tanjug*, 26. mart 1999.

33 "General: Kosovari puni reči hvale za srpsku vojsku", *Beta*, 17. jul 1999.

34 U pismu objavljenom u *Blicu* 24. avgusta 1999, ovi "generali iz Treće armije Vojske Jugoslavije", zajedno s Vladimirom Lazarevićem, opovrgli su optužbe da su pretili nekim političarima iz srpske opozicije. Ovu vest je preneo Radio B2-92, 24. avgust 1999.

35 Veb sajt Ministarstva odbrane UK, www.kosovo.mod.uk/, mart 2001.

36 R. Jeffrey Smith i Dana Priest: "Yugoslav Eviction Operation 'Basically Done'; Government Forces in Kosovo Digging In For an Extended Stay"; *Washington Post*, 11. maj 1999.

37 Branko Kopunović, "Sa mačem i štitom", *Vojska*, 23. april 1998, i "Ko su novi generali", *Vojska*, 22. januar 1998, koji navodi Stojimirovića kao komandanta motorizovane brigade korpusa i tadašnjeg načelnika štaba, pre nego što je postao glavni komandant.

General-major Vladimir Lazarević (levo), komandant Prištinskog korpusa za vreme rata na Kosovu, i general-pukovnik Nebojša Pavković (desno), komandant Treće armije za vreme rata, pozdravljaju vojnike Vojske Jugoslavije u Pirotu 1. septembra 2000. Nakon rata na Kosovu, predsednik Milošević unapredio je Lazarevića u komandanta Treće armije, a Pavkovića u načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije.

AFP

načelnika štaba Treće armije.³⁸ Nije poznato ko je njega nasledio na mestu komandanta bataljona specijalnih snaga.

Prema časopisu *Vojska*, u sastavu bataljona specijalnih snaga u aprilu 1998. godine nalazili su se:³⁹

★ Gardijska brigada

38 "Ukazi o unapređenjima i imenovanjima", *Vojska*, 31. decembar 1998. i 7. januar 1999. Stojimirović je zamenio general-majora Miodraga Simića. Zoran Miladinović: "Opravdano poverenje naroda ("Well Based Confidence of the People")", *Vojska*, 15. januar 1998. i Zoran Miladinović: "Praktični vidovi obuke", *Vojska*, 15. januar 1998. Videti i "General Stojimirović zaklinje se da će braniti SRJ", Tanjug, 26. mart 1999.

39 Branko Kopunović, "Sa mačem i štitom", *Vojska*, 23. april 1998.

3. SNAGE U SUKOBU

- ★ 63. padobranska brigada, pod komandom pukovnika Ilije Todorova⁴⁰
- ★ 72. specijalna brigada, pod komandom pukovnika Brani-slava Lukića⁴¹
- ★ antiterorističke jedinice vojne policije – Kobre i Sokolovi
- ★ oklopna brigada.

Prema organizaciji *Federation of American Scientists* (neprofitna, nevladina organizacija sa sedištem u SAD-u) koja je izučavala strukturu jugoslovenskih snaga bezbednosti, Sokolovi i Kobre bili su specijalne jedinice u okviru korpusa specijalnih snaga vojne policije. Ove visoko obučene jedinice su, kako se navodi, korišćene u antiterorističkim operacijama. Kobre u svom sastavu imaju dva voda, ukupno 60 ljudi.⁴²

Vojska navodi da su te jedinice bile pod komandom načelnika Generalštaba VJ.⁴³ Pripadnici redovnog sastava VJ mogli su

40 "Rat u koji smo bili uvučeni bio je najneravnopravniji rat ikada", *Politika*, 27-30. novembar 1999. Dokazi o umešanosti 63. padobranske brigade u događaje na Kosovu potiču s raznih strana. Predsednik Milošević je 15. oktobra 1999. godine odlikovao 63. padobransku brigadu Ordenom narodnog heroja, koji je primio potpukovnik Todorov. Zahvaljujući na odlikovanju, Todorov je rekao da je njegova jedinica izgubila mnogo ljudi "u odbrani Jugoslavije od evropskih i domaćih snaga, kao i u borbi protiv šiptarskih (pežorativni izraz za Albance) terorista tokom 1998. i za vreme poslednjeg odbrambenog rata", *Politika*, 15. oktobar 1999. Osim toga, poručnik Goran Ostojić, iz 63. padobranske brigade, poginuo je u avgustu 1998, nakon što je poslat "na front". Srboљub Bogdanović i Danijel Bukumirović: "Specijalno vaspitanje", *Evropљanin*, 27. avgust 1998. Konačno, u svom govoru u oktobru 1998, bivši načelnik Generalštaba VJ Momčilo Perišić rekao je: "Čestitam vojnicima, podoficirima, oficirima i civilnim licima u službi 63. padobranske brigade korpusa specijalnih snaga... U složenim okolnostima, ostajući verni tradiciji padobranstva i čuvajući ponos svoje profesije, pokazali ste kako se otadžbina brani i čuva. Uz profesionalnu odgovornost i spremnost da se oduprete svim poteškoćama, vi ste na najbolji mogući način potvrdili status elitne jedinice Vojske Jugoslavije." "Potvrdili status elitne jedinice VJ", *Vojska*, 15. oktobar 1998.

41 Branko Kopunović: "Kad 'Vidre' lete sa 'Sokolovima'", *Vojska*, 7/14. maj 1998. U tekstu se takođe navodi da su među članovima 72. brigade i "popularni i poznati Sokolovi".

42 Veb sajt Federacije američkih naučnika
www.fas.org/man/dod-101/ops/kosovo.htm (mart 2001).

43 Branko Kopunović "Ljudi brži od svoje senke", *Vojska*, 7/14. maj 1998.

Intervju s vojnikom

Novinari Stiven Smit i Majkl Montgomeri iz American RadioWorksa intervjuisali su srpske borce koji su se borili u Peći i okolnim selima do juna 1999. godine. Njihove dokumentarne emisije na temu Kosova i, naročito, sela Čuška (vidi poglavlje "Opština Peć") dostupni su na www.americanradioworks.org. Ovaj intervju s Vasom (pseudonim) vođen je u Crnoj Gori u septembru 1999. godine. Vaso, koji je u ranim tridesetim godinama, služio je u specijalnoj taktičkoj jedinici u Trećoj armiji.

ARW: Da li su ubistva muškaraca u Čuški bila neuobičajena?

Vaso: Više nego neuobičajena, a ipak tako česta.

Neuobičajena u smislu da to nije nešto što ljudi treba da rade, mislim na ubijanje nenaoružanih ljudi. (...) Ali mi smo tamo otišli s jednim ciljem, da porazimo teroriste. Ja sam otišao da se borim iz patriotskih razloga. A sada se pitam: da li je trebalo da idem tamo? Da li sam bio lud? Da sam tada znao ono što sad znam, možda ne bih otišao. S druge strane, kada prolaziš kroz teške traume, teško je da razlučiš neke stvari. Šetam ulicama, sasvim sam. Po ceo dan šetam i razmišljam. Ponekad mislim da sam bio u pravu što sam otišao da se borim, ponekad mislim da nisam. Sve te slike su mi i dalje pred očima. Još uvek vidim te nevine ljude kako umiru. Vidim borca kako ubija ženu pred očima njenog muža i deteta. To je nešto što nika-da neću moći da zaboravim.

ARW: Šta su vam oficiri govorili o ratu, o Albancima?

Vaso: Stalno su držali te časove, za vreme obuke i kasnije.

Pričali su nam šta su Albanci radili nama, koliko su ljudi Albanci ubili. Ne znam da li su te priče bile tačne, ali su ih oni pričali sa puno detalja. Pokazivali su nam slike

3. SNAGE U SUKOBU

unakaženih tela i pričali o ovom ili onom selu u kom su albanski teroristi ubijali ili proterivali Srbe. Ne znam da li su te priče bile tačne, ali mi smo bili zaslepljeni njima, celom tom kampanjom po čitavoj Srbiji. Mediji su govorili istu stvar, samo jednu stvar. Po ceo dan slušaš samo jednu stanicu, jedan kanal, jednu emisiju vesti, jedan izvor informisanja, a tu je i tvoj general, i svi ostali koji govore protiv Albanaca. Nije bilo šanse da ti se dopadnu Albanci, da ih posmatraš kao ljudska bića.

ARW: Šta biste mislili ako bi Haški tribunal proglasio sve ono što se desilo u Čuški za ratni zločin i pokušao da kazni odgovorne ljude?

Vaso: Te ljude treba kazniti. Slažem se. Mislim da je to bila pogrešna politika. A Milošević, kao onaj ko je kreirao tu politiku, treba da ide u Hag. Kada sam otišao (na Kosovo) nisam znao šta će se dogoditi. Ali oni (Miloševićev režim) proračunali su sve što se dogodilo. On bi trebalo da bude prvi koji će otići u Hag, a biće ih verovatno još.

ARW: Kako se osećate kada odete u svoje rodno mesto, u Srbiji, i razgovarate s Miloševićevim pristalicama koje veruju da se na Kosovu nije desilo ništa pogrešno?

Vaso: Strašno. Mislim da je katastrofa za svakoga ko tako misli. Pokušao sam da ljudima objasnim ono što sam video, šta je on (Milošević) uradio. Objašnjavao sam im tu pogrešnu politiku, ali nemam ni živaca, ni strpljenja da ubeđujem ljude. Pokušao sam da ljudima ispričam šta sam video. Ali ko sam ja da nekom ko mi ne veruje kažem da je lud. Ili bi ubio on mene, ili ja njega.

ARW: Šta misli vaša porodica (u Srbiji)?

Vaso: Moja porodica misli isto što i ja. To je zbog mog uticaja. Nekada su i oni mislili kao Miloševićevi ljudi. Sada misle sasvim suprotno... Nažalost, još uvek mnogo ljudi misli kao nekad...

se, uglavnom, prepoznati po zelenim maskirnim uniformama i crveno-belom dvoglavom orlu na amblemu na ramenu. Ti vojnici su uglavnom bili mladi – često regruti. Među pripadnicima VJ bilo je i dobrovoljaca. U intervjuu za *Večernje novosti* general-pukovnik Nebojša Pavković potvrdio je da je “bilo oko 1.000 dobrovoljaca, ali su oni bili pod strogom komandom i kontrolom naših oficira”.⁴⁴

Prisustvo dobrovoljaca potvrđeno je i u dokumentu do kog je Human Rights Watch došao u Peći, u kom se poimence navodi dvanaest dobrovoljaca iz Vojvodine. Ovim dokumentom na jednoj stranici, koji je izdalo odeljenje javne uprave u Debeljači, Vojvodina, omogućuje se besplatan prevoz iz Debeljače do Bujanj Potoka i nazad za “dole navedene dobrovoljce”.⁴⁵ U dokumentu, pak, nije navedeno da li su se navedeni pojedinci javili kao dobrovoljci u vojsku ili u neku paravojnu jedinicu.

U intervjuu za londonski *Guardian*, izvesni Milan Petrović, dobrovoljac u VJ, navodi da je, zajedno sa još 2.000 drugih dobrovoljaca, otišao na Kosovo da “očisti” Albance. “Većini (Albanaca) smo dali dvadeset četiri časa da nestanu”, rekao je novinama. “One bogatije, to su vam sve kriminalci, znate, sa satelitskim antenama i velikim kućama, bilo je teže oterati. Ali ako dovoljno pritisneš, na kraju odu. To su kukavice, ti Albanci, beže ko zečevi.”⁴⁶

Prema rečima Petrovića, inače vozača kamiona, “jedan od sto” dobrovoljaca počinio je silovanja ili ubistva. On kaže:

Oko šest momaka iz moje jedinice otrglo se kontroli jedno veče i počeli su da ubijaju Albance. Ali, ubili su samo troje ili četvoro, i onda su počeli da uzimaju stvari iz njihovih kuća. Već sledećeg dana, naša vojska je došla i odvela njih šestoricu.⁴⁷

44 *Večernje novosti*, 30. jun 1999.

45 Republika Srbija, Autonomna Pokrajina Vojvodina, oblast Kovačica, odeljenje opšte uprave i javne službe, kancelarija u Debeljači, broj III-111/99-05, 26. mart 1999, 2621 Debeljača.

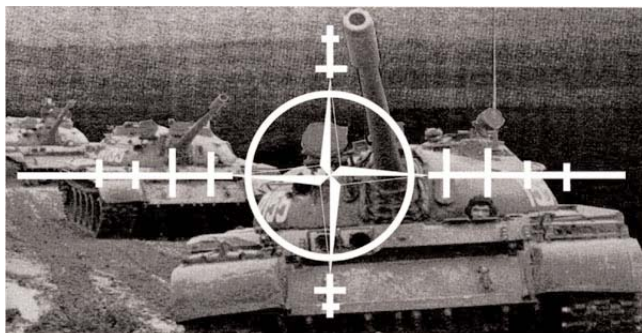
46 Maggie O’Kane, “Kosovo ‘Cleaner’ Tells How Villages Were Emptied”, *Guardian* (London), 27. april 1999.

47 Ibid.

3. SNAGE U SUKOBU

Jednog drugog dobrovoljca, pod imenom "K", intervjuisao je *Frontline*, američki dokumentarni program. U intervjuu koji je za-beležen kamerom, on kaže da su se dobrovoljci strogo pridržava-li naredbi VJ:

Za svaku akciju koju je trebalo preduzeti postojala je nared-ba... pismena. Ja sam se držao svojih principa. Pre svakog

Attention:

**78th Motorized Brigade, 211th Armor Brigade,
52nd and 78th Mixed Artillery, and attached units:**

You are a NATO bombing target.

**You will continue to be bombed until you return to your
garrisons. Return while you still can.**

03-0-021-0008

Pažnja:

78. motorizovana brigada, 211. oklopna brigada, 52. i 78. mešovita artiljerijska i pridružene jedinice:

Vi ste meta bombardovanja NATO-a.

Nastavićemo da vas bombardujemo sve dok se ne vratite u svoje garnizone. Vratite se dok još možete.

NATO je nad Kosovom bacao ovakve i slične letke kao deo operacije Psyops (psihološke operacije). U ovom letku tačno su navedene brigade za koje je NATO verovao da su bile aktivne na Kosovu. Za 52. mešovitu artiljerijsku brigadu zna se da je deo Treće armije, nadležne za teritoriju Kosova.

odlaska u akciju pogledao bih naredbu. Dobili smo naredbe za V., M. i G. (sela na Kosovu)... to su bile akcije "čišćenja" u kojima sam učestvovao... naredba je bila da ih oteramo iz brda i to smo i uradili.⁴⁸

U isto vreme, "K." priznaje da su se neki dobrovoljci otrgli kontroli, mada tvrdi da su ih komandiri VJ zaustavili. U intervjuu *Frontlineu*, on navodi:

Bilo je grupa koje su htele da idu u akcije čišćenja po svom nahodenju. To nije čišćenje. To je krađa, pljačkanje...

U nekim selima se to desilo bez naredbi, sve dok (jedan) general nije prisustvovao jednoj takvoj neodobrenoj akciji. Naredio je vojnicima da prekinu, rekao je onima koji su već formirali stroj da idu, jer je strah već postojao i on nije mogao da im garantuje bezbednost. Kada se primaju dobrovoljci, ponekad se među njima nađu i lopovi. Ne možeš sve da kontrolišiš. Pazili smo da se grupa dobrovoljaca, koji su se prijavili iz patriotskih razloga, ti dobri ljudi, pridržavaju naređenja zbog njihove bezbednosti i da bi mogli da deluju protiv terorista.⁴⁹

Prema tvrđenju NATO-a i američkog Stejt departmenta, bilo je i drugih vojnih formacija van Prištinskog korpusa Treće armije, koje su bile aktivne na Kosovu između marta i juna 1999. godine. Dana 7. aprila Stejt department je u svom saopštenju objavio imena devet komandira Vojske Jugoslavije i upozorio ih, imajući na umu Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (ICTY), da "snage VJ i MUP-a na Kosovu čine ratne zločine i zločine protiv čovečnosti".⁵⁰

48 *Frontline*, <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/kosovo/interviews/pavkovic.html>, (20. mart 2001).

49 Ibid.

50 U.S. Stejt department, saopštenje za štampu portparola Džejmisa P. Rubina, 7. april 1999, "Odgovornost pojedinih komandanata Vojske Jugoslavije i Ministarstva unutrašnjih poslova za zločine koje su na Kosovu počinile snage pod njihovom komandom". Ostali spomenuti komandanti bili su: general-major Vladimir Lazarević, komandant Prištinskog korpusa; pukovnik Mladen Ćirković, komandant 15. oklopne brigade sa štabom u Prištini; pukovnik Dragan Živanović, komandant 125. motor-

3. SNAGE U SUKOBU

Među navedenim imenima komandanata takvih snaga nalazi se i ime puk. Miloša Mandića, komandanta 252. oklopne brigade sa centralnim garnizonom u Kraljevu, u Srbiji.

U nekoliko navrata tokom vazdušnog rata NATO je na Kosovu bacao letke kao deo psiholoških operacija (Psyops). Jedan letak bio je namenjen 78. motorizovanoj brigadi, 211. oklopnoj brigadi, 52. mešovitoj artiljerijskoj brigadi (za koju se znalo da je u sklopu Treće armije) i 78. mešovitoj artiljerijskoj brigadi, i u njemu je NATO izrazio sumnju da su te brigade takođe aktivne na Kosovu.

Kako navodi publikacija *Jane's Defense Weekly*, veruje se da su jedna brigada iz Niša i jedna brigada iz Leskovca ušle na teritoriju Kosova za vikend 20/21. marta, uoči bombardovanja NATO-a. Takođe se veruje da su još dve brigade, jedna iz Prve i jedna iz Druge armije, otprilike u isto vreme zauzele položaje na Kosovu.⁵¹

Tačan broj žrtava među pripadnicima VJ i dalje nije poznat. Prema tvrdnji bivšeg komandanta Treće armije, Pavkovića, za vreme bombardovanja NATO-a poginuo je 161 vojnik, a ranjeno ih je 299. Još devet se vodi kao nestalo. Kada je reč o oruđu, u izjavi za *Vojsku* u junu 1999. godine Pavković tvrdi da je NATO uništio trinaest tenkova VJ, šest oklopnih vozila, osam komada artiljerijskog naoružanja, devetnaest protivavionskih topova i jedan radar.⁵²

izovane brigade sa štabovima u Kosovskoj Mitrovici i Peći; pukovnik Krsman Jelić, komandant 243. mehanizovane brigade sa štabom u Uroševcu; pukovnik Božidar Delić, komandant 549. motorizovane brigade sa štabovima u Prizrenu i Đakovici; pukovnik Radojko Stefanović, komandant 52. mešovite artiljerijske brigade sa štabom u Gnjilanu; pukovnik Miloš Đošan, komandant 52. protivvazdušnog artiljerijsko-raketnog puka sa štabom u Đakovici i major Željko Peković, komandant 52. bataljona vojne policije sa štabom u Prištini.

51 *Jane's World Armies* na www.janes.com/defense/news/kosovo/jwa990401_01_n.shtml/, mart 2001.

52 "Komandant Treće armije Vojske Jugoslavije general-pukovnik Nebojša Pavković: Kosmet nije izgubljen", *Vojska*, 16. jun 1999.

Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije (MUP)

Struktura Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije daleko je komplikovanija od one u VJ gde postoji transparentan lanac komandovanja. U okviru MUP-a postoji mnoštvo jedinica i grupa što otežava da se razluči jasna hijerarhija, mada je jasno da je, po zakonu, vrhovna vlast nad MUP-om za vreme rata bila u rukama tadašnjeg predsednika Jugoslavije Slobodana Miloševića.

Iako se *de jure* nije nalazio na vrhu lanca komandovanja MUP-om već je na tom mestu nominalno bio ministar unutrašnjih poslova Srbije, Milošević je, bez sumnje, *de facto* komandovao ovim snagama. Prema jugoslovenskom zakonu o odbrani, za vreme ratnog stanja republička policija podređena je Vojski Jugoslavije. U Jugoslaviji je ratno stanje bilo na snazi od 24. marta do 10. juna 1999.

Bezbednosni aparat MUP-a Srbije podeljen je na tri ogranka: Službu javne bezbednosti, Službu državne bezbednosti (SDB) i obrazovne institucije, kao što je policijska akademija.⁵³ Služba javne bezbednosti sastoji se od jedanaest odeljenja, uključujući i policijsko odeljenje. Služba državne bezbednosti (SDB) poznata je i kao tajna policija. Tu je i Savezno ministarstvo unutrašnjih poslova, na čijem je čelu bio Zoran Sokolović, ali svi dokazi upućuju na to da su on i Savezno ministarstvo imali ograničenu ulogu.⁵⁴

Amblem Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije.

53 Detaljnije o MUP-u na www.mup.sr.gov.yu/domino/mup.nsf/pages/index-e, (20. mart 2001).

54 Sokolović je 7. februara 2001. pronađen mrtav u svom automobilu u Zaječaru, s ranom od metka u glavi. U prvim izveštajima s autopsije zaključuje se da je uzrok smrti samoubistvo. "Sokolovićeve autopsija ukazuje na samoubistvo", Radio B92, 8. februar 2001.

3. SNAGE U SUKOBU

Vlajko Stojiljković, ministar unutrašnjih poslova Srbije za vreme rata na Kosovu. Dana 27. maja 1999. Sud za ratne zločine optužio je Stojiljkovića, predsednika Jugoslavije Slobodana Miloševića, predsednika Srbije Milana Milutinovića, potpredsednika savezne vlade Nikolu Šainovića i načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije Dragoljuba Ojdanića za ratne zločine na Kosovu. Vlajko Stojilj-

ković izvršio je samoubistvo pucajući sebi u glavu ispred Savezne skupštine u Beogradu 11. aprila 2002.

AFP

U periodu između aprila 1997. godine i oktobra 2000. godine, republički ministar unutrašnjih poslova bio je Vlajko Stojiljković, među prijateljima poznat pod nadimkom Deda. Dana 27. maja 1999. godine Međunarodni sud za ratne zločine podigao je optužnicu protiv njega i još četvorice visokih zvaničnika srpskih i jugoslovenskih vlasti zbog zločina protiv čovečnosti počinjenih na Kosovu.⁵⁵ S pravnog aspekta, Stojiljković je odgovoran srpskoj vladi i Narodnoj skupštini. Ostaje nejasno koliki je *de facto* bio njegov autoritet u ministarstvu.

Do januara 2001. na čelu Službe javne bezbednosti nalazio se general-pukovnik Vlastimir Đorđević, među prijateljima poznat pod nadimkom Rođa, istovremeno i pomoćnik ministra. Đorđevića je zamenio Sreten Lukić, koji je za vreme rata komandovao uniformisanom policijom na Kosovu (vidi dole). Načelnik Službe državne bezbednosti za vreme rata bio je general-pukov-

⁵⁵ Optužnica protiv Miloševića i saradnika, slučaj IT-99-37-I, ICTY, 24. maj 1999.

nik Radomir Marković. Nova srpska vlast je Markovića otpustila 25. januara 2001. On je, sa još tri zvaničnika Službe državne bezbednosti, uhapšen 23. februara zbog navodne umešanosti u saobraćajni udes 1999, kada je povređen opozicioni političar Vuk Drašković, dok su četiri njegova saradnika poginula.⁵⁶ Prema podacima na zvaničnom sajtu MUP-a (22. april 2001), ostali saradnici ministra Stojiljkovića bili su general-major Nikola Ćurčić, zamjenik načelnika Službe državne bezbednosti i direktor Instituta za bezbednost, general-poručnik Obrad Stevanović, general-major Stojan Mišić i general-major Petar Zeković.

Do januara 2001. general-pukovnik Obrad Stevanović bio je komandant policijskog odeljenja Službe javne bezbednosti.⁵⁷ Ovo odeljenje bilo je podeljeno na razne grupe: redovnu policiju, specijalnu policiju i specijalne antiterorističke snage.

Specijalne policijske jedinice uglavnom su bile poznate kao Posebne jedinice policije (PJP). One su u odnosu na redovnu policiju imale specijalnu i intenzivniju obuku i savremeniju opremu, koja je uključivala merzere i teško naoružanje. Prema procenama organizacije *Federation of American Scientists* i jednog od vodećih političkih analitičara iz Beograda u sastavu PJP-a bilo je oko 7.000 ljudi, mada je sastav mogao veoma brzo da se poveća regrutacijom pripadnika redovne policije.⁵⁸ Ministarstvo odbrane Velike Britanije, pak, tvrdi da je 1999. godine u sastavu PJP-a bilo 5.000 ljudi, podeljenih u šest odreda po Srbiji, kao i 8.000 rezervista.⁵⁹ Veruje se da je Obrad Stevanović, načelnik policijskog odeljenja, bio i na čelu PJP-a.

U okviru policijskog odeljenja postojale su i Specijalne anti-terorističke jedinice (SAJ), pod komandom pukovnika Živka Trajkovića.⁶⁰ Na čelu ove jedinice nekada se nalazio Radovan Stoji-

56 Detalji o incidentu s Draškovićem dati su u izveštaju HRW-a "Curtailling Political Dissent: Serbia's Campaign of Violence and Harassment Against Government Critics", april 2000.

57 Milanka Ivezić: "Uspešno, profesionalno, odgovorno i disciplinovano", *Policajac*, br. 4/97, april 1997, "Postavljena i raspoređivanja u ministarstvu", *Policajac*, br. 4/97, april 1997, i Filip Švarn: "Idite na Kosovo", *Vreme*, 28. mart 1998.

58 Filip Švarn: "Idite na Kosovo" i veb sajt Federacije američkih naučnika www.fas.org/man/dod-101/ops/kosovo.htm, (mart 2001).

59 Ministarstvo odbrane UK, www.kosovo.mod.uk/mupstruct.htm, mart 2001.

60 Dejan Anastasijević: "Kako se policija odrekla Slobodana Miloševića", *Vreme*, 19. oktobar 2000.

3. SNAGE U SUKOBU

*Gen.puk. Vlastimir
Đorđević, načelnik
Službe javne
bezbednosti pri
Ministarstvu
unutrašnjih poslova
Srbije za vreme
rata na Kosovu.*

VREME

čić, poznat kao Badža, kog su nepoznati napadači ubili u centru Beograda 1996. godine.

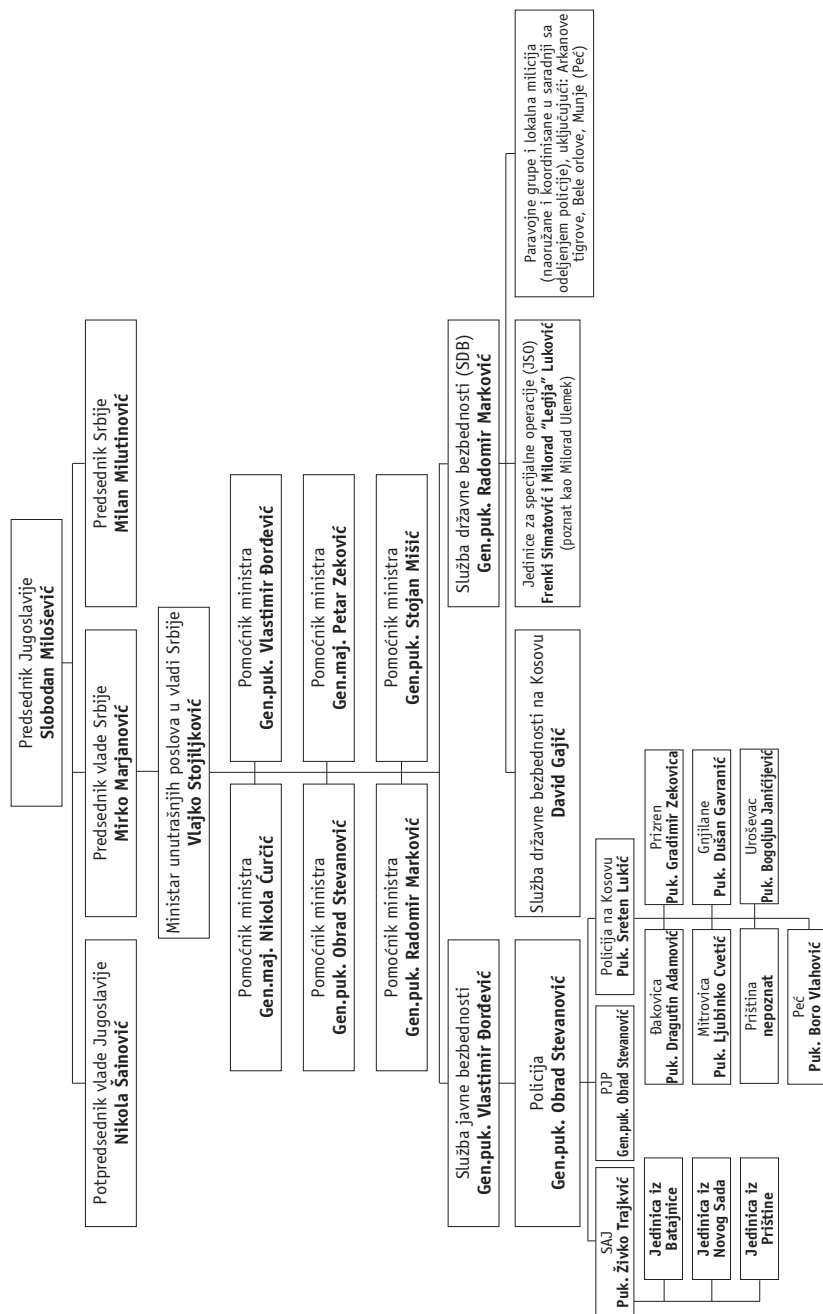
SAJ su činile tri jedinice: u Batajnici (pored Beograda), Prištini i Novom Sadu.⁶¹ Radi se o, navodno, dobro opremljenim jedinicama, koje su imale podršku helikopterskih jedinica. Njihove uniforme su uglavnom crne, a njihov amblem, po pisanju dnevnih novina *Blic*, bio je dvoglavi orao sa crvenim štitom na kome je bio srpski simbol sa četiri ćirilična slova S.⁶²

Redovne policijske snage, pod komandom general-pukovnika Obrada Stevanovića, bile su raspoređene po čitavoj Srbiji. Na Kosovu je postojalo nekoliko regionalnih policijskih centara, poznatih kao SUP (Sekretarijat unutrašnjih poslova), i to u Prištini, Kosovskoj Mitrovici, Peći, Prizrenu, Uroševcu, Gnjilanu i Đakovici. Svaki od tih SUP-ova sastojao se od manjih OUP-a (Ode-

61 "SAJ pobedio Beograd", *Policajac*, br. 6/97, jun 1997.

62 Gradiša Katić: "Vežbaju godinama za operaciju koja traje nekoliko sekundi", *Blic*, 15. mart 1998, gde se navodi da je SAJ učestvovao u napadu na Donji Prekaz u martu 1998, zajedno sa PJP-om i regularnom policijom.

Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije – osnovna struktura u odnosu na Kosovo, mart–jun 1999.

3. SNAGE U SUKOBU

ljenja unutrašnjih poslova), u okviru kojih su postojale lokalne policijske stanice u gradovima i selima. Portparol MUP-a na Kosovu bio je pukovnik Ljubinko Cvetić.

Centralna figura u redovnoj policiji bio je Sreten Lukić, koji je komandovao snagama na Kosovo.

⁶³ Njegov tačan položaj u hijerarhiji u MUP-u za vreme rata nije sasvim jasan, mada je on neosporno imao važnu ulogu u pokrajini. U raznim dokumenti-

Centralna figura u redovnoj policiji bio je Sreten Lukić, koji je komandovao snagama na Kosovu.

ma MUP-a on se navodi kao načelnik Glavnog štaba Ministarstva unutrašnjih poslova u Prištini.⁶⁴ On je, takođe, u srodstvu s Milanom Lukićem i Sredojem Lukićem koje je Haški tribunal optužio za zločine u Bosni,⁶⁵ kao i sa Mihailom Lukićem, bivšim šefom tajne policije u Bajinoj Bašti.⁶⁶

Lukića je kosovski MUP u više navrata predstavljao kao svog glavnog pregovarača sa strancima. Lukić se 7. juna 1998. godine susreo s velikom delegacijom stranih diplomata i atašea odbrane koji su u organizaciji jugoslovenske vlade obilazili zapadno Kosovo posle prve veće ofanzive vlasti protiv OVK-a. Odgovarajući na pitanje jednog holandskog diplomate gde su meštani, Lukić je odgovorio: "Teroristi su evakuisali svoje najbliže i najdraže, svoje žene, decu i starije..."⁶⁷ Lukić je kao neosnovane odbacio glasiline da su hiljade kosovskih Albanaca bile naterane u beg.

Među prisutnima na tom obilasku bilo je i novinara. Po jednom izveštaju, Lukić je tvrdio da su pripadnici OVK-a namerno digli svoje kuće u vazduh. Oštećenja na nekim džamijama u okolini objasnio je "zloupotrebom verskih objekata za vreme vatre-

63 Pre ovoga, Lukić je bio pomoćnik šefa policije u Beogradu. 2. avgusta 1997, on je bio u pratnji Vljaka Stojiljkovića, ministra unutrašnjih poslova, za vreme posete SAJ-a u Beogradu. "Spretnost, obučenost i profesionalnost", *Policajac*, br. 9/97, avgust 1997.

64 "Sreten Lukić unapređen u generala policije", *Politika*, 13. maj 1999.

65 Milan i Sredoje Lukić opušteni su, kao i Mitar Vasiljević, za masovno ubistvo oko 135 Muslimana iz Bosne u okolini Višegrada u istočnoj Bosni između maja 1992. i oktobra 1994.

66 Videti Chuck Sudetic, "The Reluctant Gandarme", *Atlantic Monthly*, april 2000.

67 "Novosti: Strane diplomate u poseti Kosovu i Metohiji", veb sajt MUP-a (20. mart 2001).

*Gen.puk. Obrad Stevanović,
komandant policijskog
odeljenja MUP-a Srbije.*

VREME

nih dejstava od strane Albanaca".⁶⁸ Na zvaničnom sajtu MUP-a stoji da je Lukić rekao:

Oko 5.000 ljudi je napustilo oblast krećući se van puteva. Ali, umesto u Albaniju, kako su neki mediji naveli, oni su pobjegli u Đakovicu, Prizren, manji broj je otišao kod svojih rođaka koji su na radu u zapadnoj Evropi, a daleko veći broj onih koji žive u blizini granice otišao je kod rođaka ili u planinske kolibe na padinama gde leti vode stoku na ispašu. Nakon deblokiranja puteva, stvorili su se svi uslovi za njihov povratak u domove.⁶⁹

HRW je posetio severnu Albaniju u julu 1999, da bi intervjuisao izbeglice koje su napustile domove zbog ofanzive. Oni su naveli da su sela bila bombardovana nasumice, da su pljačke bile veoma rasprostranjene i da su srpske snage palile njihovu imovinu. Petnaest hiljada ljudi izbeglo je u Albaniju, a procenjuje se da je 30.000 prebeglo u Crnu Goru.⁷⁰

Lukić je u policiji bio glavna osoba i za kontakt s diplomatskom posmatračkom misijom KDOM-om. Prilikom jednog inciden-

68 Tom Walker, "Belgrade Pledges to Wipe Out 'Terrorists' in Kosovo", *Times* (London), 11. jun 1998.

69 "Novosti: Strane diplomate u poseti Kosovu i Metohiji", veb sajt MUP-a (20. mart 2001).

70 Vidi HRW, *Humanitarian Law Violations in Kosovo*, oktobar 1998.

3. SNAGE U SUKOBU

ta 21. avgusta tri pijana policajca zaustavila su i zadržala zajednički američko-kanadski tim KDOM-a u blizini Peći. Incident je opisan u internom dnevnom izveštaju KDOM-a za taj dan koji je HRW imao prilike da vidi. Nakon tri minuta verbalnog vređanja i maltretiranja, tim KDOM-a je pušten. Američki KDOM je odmah kontaktirao s administratorom za Kosovo Veljkom Odalovićem i "komandantom pokrajinskog MUP-a generalom Lukićem". Kako se navodi, Lukić je tada bio u Beogradu, ali se Odalović izvinio i obećao da će odgovorni pojedinci biti kažnjeni. Tri sata kasnije, prema izveštaju KDOM-a, Odalović je ponovo nazvao i rekao da je odgovorni pripadnik MUP-a otpušten, a da se protiv druge dvojice vodi postupak. Takođe je rekao da će se "general Lukić postarati da jedinicama MUP-a na terenu bude savetovano i naloženo da održavaju disciplinu".⁷¹ Ova izjava govori u prilog tezi da je hijerarhija u MUP-u bila pod kontrolom najviših zvaničnika.

Lukićevo ime ponovo se pominje u januaru 1999, posle ubistva četrdeset pet kosovskih Albanaca u Račku.

Prema pisanju lista *Washington Post*, vlade zapadnih zemalja uhvatile su razgovor "srpskog ministra unutrašnjih poslova, generala Sretena Lukića" i potpredsednika savezne vlade Nikole Šainovića (protiv koga je ICTY podigao optužnicu 24. maja 1999). Zapadni izvori koji su upoznati sa sadržajem poruke tvrde da su ova dva zvaničnika naredila svojim snagama da "žestoko udare". U nekoliko razgovora nakon napada, Lukić i Šainović su, navodno, razmatrali načine da se masakr prikrije.⁷²

Nakon Miloševićevog pada u oktobru 2000, Lukić je postao načelnik odeljenja za granične poslove pri Ministarstvu unutrašnjih poslova, koje se bavi pasošima i vizama.⁷³ Ali, 30. januara 2001. nova srpska vlast ga je postavila na mesto načelnika javne bezbednosti pri ministarstvu, umesto Vlastimira Đorđevića, a postao je i zamenik ministra unutrašnjih poslova.⁷⁴

71 KDOM, dnevni izveštaj, 21. avgust 1998.

72 R. Jeffrey Smith, "Taps Reveal Coverup of Kosovo Massacre", *Washington Post*, 28. januar 1999.

73 Dejan Anastasijević: "Kako se policija odrekla Slobodana Miloševića", *Vreme*, 19. oktobar 2000.

74 Videti "Serbian Government Promotes Rights Abuser: New Interior Ministry Appointee Commanded Police in Kosovo", saopštenje HRW-a, 2. februar 2001.

Komandiri regionalnih SUP-ova na Kosovu bili su pod Lukićevom komandom. Komandir SUP-a koji je u Đakovici uspostavljen 1996. godine, bio je Dragutin Adamović.⁷⁵ Komandir pećkog SUP-a, koji obuhvata opštine Peć, Klina i Istok, bio je pukovnik Boro Vlahović.⁷⁶ Komandir OUP-a u Klini, u okviru pećkog SUP-a, bio je major Jovica Mikić.⁷⁷ Poručnik Vukmir Mirčić bio je komandir OUP-a u Dečanima.⁷⁸ Prizrenski SUP obuhvata opštine Prizren, Orahovac, Suva Reka i Gora, a u sastavu svake od ovih opština postoji poseban OUP. Kako se navodi u magazinu *Policajac* od februara 1998, komandir prizrenskog SUP-a bio je pukovnik Gradimir Zekavica (dok je poručnik Milan Đuričić bio načelnik policijskog odeljenja prizrenskog SUP-a).⁷⁹ Ovo je, međutim, kontradiktorna informacija, jer isti magazin u izdanju od januara 1999. godine navodi da je na čelo prizrenskog SUP-a postavljen pukovnik Miloš Vojnović, koji je bio i pomoćnik načelnika policijskog odeljenja pri Ministarstvu unutrašnjih poslova.⁸⁰ Od februara 1998. šef policije u OUP-u Suva Reka bio je poručnik Dobrivoje Vitošević, a njegov zamenik bio je potporučnik Radojko Repanović.⁸¹

SUP u Kosovskoj Mitrovici pokrivaio je Kosovsku Mitrovicu, Leposavić, Zvečan, Zubin Potok, Vučitrn i Srbicu, a OUP-ovi su postojali u Srbici, Leposaviću i Vučitrnu. Na čelu tog SUP-a 1998. godine bio je pukovnik Ljubinko Cvetić, koji je na to mesto postavljen 1996, nakon što je bio šef policije u Kragujevcu i, kasnije, portparol Ministarstva unutrašnjih poslova na Kosovu. Načelnik policijskog odeljenja u Kosovskoj Mitrovici bio je poručnik Milorad Radević.⁸² Na čelu OUP-a Srbica nalazio se ma-

75 Z. Miladinović: "Od naroda na dar", *Vojska*, br. 331, 10. decembar 1998.

76 M. Manić i S. Kovačević: "Volja i spremnost za izvršavanje svih bezbednosnih zadataka", *Policajac*, br. 18/98, oktobar 1998.

77 "Za ovu zemlju nas vezuje sve", *Policajac*, br. 18/98, oktobar 1998.

78 "Dajemo sve od sebe", *Policajac*, br. 4/97, april 1997.

79 "U složenim bezbednosnim uslovima uspešno izvršavaju zadatke", *Policajac*, br. 3/98, februar 1998. Puk. Zekavica odlikovan je Ordenom zasluga prvog reda za odbranu i bezbednost 7. jula 1999 (vidi "Primeri herojstva i patriotizma", *Politika*, 11. jul 1999).

80 "Na novim dužnostima", *Policajac*, br. 1/99, januar 1999.

81 "Poverenje stečeno radom i dobrim rezultatima", *Policajac*, br. 3/98, februar 1998.

82 "I dobro i bodro", *Policajac*, br. 8/98, april 1998.

3. SNAGE U SUKOBU

jor Branko Jaredić, dok je šef policijskog odeljenja bio kapetan Milenko Božović.⁸³

SUP Gnjlane pokrivaio je opštine Gnjlane, Kosovska Kame-nica, Vitina i Novo Brdo. Do januara 1999. na njegovom čelu nalazio se pukovnik Vlada Milićević. Njega je zatim zamenio puk. Dušan Gavranić, bivši načelnik SUP-a u Zrenjaninu.⁸⁴

Prištinski SUP obuhvatao je Prištinu, Glogovac, Kosovo Po-lje, Lipljan, Obilić i Podujevo. Na čelu OUP-a u Podujevu bio je Petar Damjanac, a njegov zamenik bio je Nebojša Trajković Lut-ka. SUP u Uroševcu obuhvatao je Uroševac, Štimlje, Štrpce i Ka-čanik, a prema izjavama stanovnika Uroševca, na njegovom čelu nalazio se Bogoljub Janićijević.

Pored ovih sedam SUP-ova, pojedini policajci i, verovatno, čitave jedinice van pokrajine, bili su takođe aktivni na Kosovu, što se vidi na spisku policajaca poginulih na Kosovu u toku 1998. i 1999. godine, koji se nalazi na sajtu MUP-a. Na primer, u septembru 1998. pet policajaca je poginulo od nagazne mine u blizini Likovca. Oni su svi bili pripadnici SUP-a Novi Sad, ma-da se ne može sa sigurnošću tvrditi da li su pripadali regularnim ili specijalnim snagama (PJP-a ili SAJ-a).⁸⁵ Policijske jedinice iz Požarevca su, očigledno, bile uključene u dešavanja na Kosovu, što dokazuje smrt policajca iz Požarevca Milana Tenića na Koso-vu 24. aprila 1998.⁸⁶ Policajci iz Pančeva takođe su ginuli na Ko-sovu 1998. godine.⁸⁷

U okviru MUP-a delovale su i razne naoružane grupe i rezer-visti, poput grupe "Munja" u Peći, koja je odgovorna za masakr u selu Čuška 14. maja 1999. godine (vidi poglavlje o opštini Peć). Ova grupa je bila nadaleko čuvena po nasilju i kriminalu. Kako su naveli pripadnici ove grupe u intervjuu s novinarom američkog dokumentarnog radio programa *American RadioWorks*, Vojska Ju-goslavije im je obezbeđivala hranu i municiju, kao i putne ispra-ve koje su im omogućavale da prolaze kontrolne punktove.

83 "Sposobnost da se istraje u borbi između dobra i zla", *Policajac*, br. 8/98, april 1998.

84 "Na novim dužnostima", *Policajac*.

85 Videti HRW, *A Week of Terror in Drenica*, februar 1999.

86 "Ubijen policajac Milan Tenić", *Policajac*, br. 8/98, april 1998.

87 Milanka Mijatov, "Možemo i više i bolje", *Policajac*, br. 4/99, februar 1999. i Dejan Anastasijević, "Krvavi vikend u Drenici", *Vreme*, 7. mart 1998.

Pripadnik grupe "Munja" pod imenom "Branko" kaže:

Dali bi nam liste s imenima ljudi koje treba da uhapsimo. Ukoliko bi oni pružali otpor, mi bismo ih ubijali. Neki Albanci su plaćali za zaštitu. Znali smo koga je trebalo proterati a koga ne.⁸⁸

Pod okriljem Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije nalazi se i Služba državne bezbednosti, inače poznata kao tajna policija, koja je bila organizovana po direktoratomima i sektorima. Ulogu Državne bezbednosti u ratovima u bivšoj Jugoslaviji, a naročito na Kosovu, nikako ne treba potceniti. SDB je imao razgranatu mrežu operativaca i doušnika na Kosovu, među kojima je bilo dosta

Vidimir Šalipur, policajac iz Peći koga su 8. aprila 1999. ubili pripadnici OVK-a, stoji u sredini zadnjeg reda, s kapom. Šalipur, koji je navodno bio vođa lokalne naoružane grupe poznate pod nadimkom "Munja", bio je poznat po svireposti prema kosovskim Albancima. S njegove desne strane nalazi se čovek koga su svedoci identifikovali kao Nebojšu Minića, uključenog u iznuđivanja i ubistva šest članova jedne porodice u Peći 12. juna (vidi u poglavlju o opštini Peć). Datum i mesto gde je fotografija načinjena nisu poznati, kao ni identiteti ostalih ljudi na njoj.

© HUMAN RIGHTS WATCH

88 Videti "Justice for Kosovo" na veb sajtu American RadioWorksa: www.americanradioworks.org, (20. mart 2001).

3. SNAGE U SUKOBU

kosovskih Albanaca. Komandanti OVK-a tvrdili su da je SDB uspeo u nekoliko navrata da se infiltrira u OVK (čime su ponekad pravdali mučenja i ubistva Albanaca osumnjičenih za špijunažu).

Krajem 1998. i tokom 1999. godine načelnik Državne bezbednosti bio je general-pukovnik Radomir Marković, bivši načelnik beogradskog SUP-a. (Kao što je prethodno napomenuto, Marković je uhapšen u februaru 2001. godine.) Markovićev zamenik bio je general-major Nikola Ćurčić, direktor Instituta za bezbednost, kako je u to vreme pisalo na sajtu MUP-a. Na Kosovu je načelnik SDB-a bio David Gajić.⁸⁹ Prema tvrdnji Ministarstva odbrane Ujedinjenog Kraljevstva, postojala su tri glavna centra SDB-a na Kosovu: Priština, Prizren i Gnjilane.⁹⁰ Kako navode stanovnici Suve Reke, načelnik lokalnog SDB-a bio je Miško Nišević (vidi poglavlje o opštini Su-

***Frenkijevci ubijaju sve.
Verujte mi, ne želite da ih
vidite.***

– *Srpski policijac*

*General-pukovnik Radomir
Marković, načelnik Službe
državne bezbednosti Srbije
od kraja 1998.
do početka 2001.*

VREME

⁸⁹ Gajić je sa Sretenom Lukićem prisustvovao sastanku sa stranim diplomatama u Peći, 7. juna 1999. Prema jednom izveštaju, nakon debakla u martu 1998, kada su ubijene albanske porodice u Drenici, Gajić je postavljen da nadgleda bezbednost u zapadnom delu Kosova za vreme prolećne ofanzive. Tom Walker: "Beograd obećava da će zbrisati 'teroriste' na Kosovu" ("Belgrade Pledges to Wipe Out 'Terrorists' in Kosovo"), *Times* (London), 11. jun 1998.

⁹⁰ Ministarstvo odbrane Ujedinjenog Kraljevstva, www.kosovo.mod.uk/mupstruct.htm, (20. mart 2001).

va Reka). Kako navode stanovnici Đakovice, lokalni načelnik SDB-a bio je Sreten Ćamović (vidi poglavlje o opštini Đakovica).

Radomir Marković je na mesto načelnika SDB-a postavljen 27. oktobra 1998, umesto Jovice Stanišića, dugogodišnjeg čoveka od poverenja predsednika Miloševića. Nagađa se da je Stanišić otpušten jer se nije slagao s politikom na Kosovu. Neki analitičari smatraju da se Stanišić nije slagao s Miloševićevom moćnom suprugom, čelnicom Jugoslovenske levice (JUL) Mirom Marković.

Tačna uloga i organizacija SDB-a ostaje maglovita, mada je ona pre i tokom rata na Kosovu nesumnjivo sprovodila prisмотрe i vojne aktivnosti. Najozloglašeniye su bile snage SDB-a za specijalne operacije, Jedinice za specijalne operacije (JSO), koje su

Intervju *American RadioWorks*a sa "Milošem", koji tvrdi da je pripadao Frenkijevcima

MILOŠ: Mi smo bili specijalna jedinica tajne policije. Stigao sam na Kosovo nekoliko nedelja pre početka bombardovanja NATO-a. Proterali smo Albance iz onih oblasti koje su bile njihova najjača uporišta. Ne da bismo ih istrebili, već da ih proteramo zauvek. Najbezazlenija stvar koja se u ratu dešavala jeste kada bi vojska došla i rekla: "Imate dva sata da nestanete." Ti Albanci su se smatrali srećnicima.

Bilo je mnogo albanskih terorista. Više nego nas. A još kada najmoćnije armije sveta počnu da te bombarduju – to je skroz nenormalna situacija. Sve je moguće. Mi smo bili specijalna jedinica. Ali, paravojne grupe – to su za mene bande. Sve ispod nas, vojske i policije, bile su bande. Ipak, bilo je neke kontrole. Sve te grupe imale su svoje zone operacija. Bilo im je dopušteno da rade šta hoće. Odveli bi ih na neko mesto s određenim ciljem i rekli im da mogu da rade šta hoće, samo da obave posao. Njihov posao je bio da ubijaju i siluju i rade šta žele. Mislim da neko ko je spreman da siluje i masakrira civile, neko ko je u stanju da napadne selo samo da bi izmasakrirao civile, bez obzira na to kojoj naciji pripada, ne služi na čast svojoj naciji. Ja bih takve odmah likvidirao. Bez suda, samo egzekucija.

3. SNAGE U SUKOBU

bile veoma aktivne na Kosovu. Komandir te jedinice za vreme rata bio je Milorad Luković, poznatiji kao Legija.⁹¹ Prema pisanju srpske štampe, Ulemek je promenio prezime u Luković.⁹² Centralna figura, ako ne i osnivač JSO-a, bio je Franko Frenki Simatović; pripadnici JSO-a često su nazivani "Frenkijevcima". JSO su ponekad nazivali i "Crvenim beretkama", što je izazivalo zabunu jer je korpus specijalnih snaga VJ poznat pod istim nazivom.

Pripadnici JSO-a često su nosili uniforme drugih vojnih ili policijskih jedinica, a bili su poznati po tome što su nosili velike noževe, kao i tipične kaubojske šešire, nalik na one australijske, što su potvrdili mnogi svedoci.

JSO je takođe bio poznat po beskrupuloznosti. Kako u intervjuu za HRW u Beogradu kaže jedan srpski policajac koji je tokom 1998. godine proveo šest meseci na Kosovu: "Frenkijevci ubijaju sve. Verujte mi, ne želite da ih vidite."⁹³ Jedan vojnik VJ koga je HRW intervjuisao u septembru 1998. godine kaže da je JSO operisao duž granice s Albanijom, u okolini Dečana.⁹⁴

Prema Ministarstvu odbrane Velike Britanije, u sastavu JSO-a bilo je između 400 i 500 ljudi, uglavnom regrutovanih iz specijalnih snaga VJ.⁹⁵ Srpski mediji pisali su da je jedinica JSO-a sastavljena u posebnim okolnostima, da njeni pripadnici nose "razne uniforme sa amblemima koji nisu u zvaničnoj upotrebi policijskih i vojnih snaga u pokrajini."⁹⁶ Nedeljnik *Vreme* tvrdio je da je JSO formiran 1991. godine i da u svom sastavu nema više od 300 članova. Opremljena najsavremenijim oružjem, ova grupa je, kako se

91 Dejan Anastasijević, "Momci iz Brazila", *Vreme*, 19. oktobar 2000, i "Kako se policija odrekla Slobodana Miloševića", *Vreme*, 19. oktobar 2000; Robert Block i Matthew Kaminski, "Was Serbian revolt the People's Alone?", *Wall Street Journal*, 23. oktobar 2000.

92 Videti VIP izveštaj 1975, 28. februar 2001, u kojem se citiraju *Večernje novosti*, kao i VIP izveštaj od 7. maja 2001. Nadimak Miodraga Ulemeka (ili Lukovića), "Legija", takođe je izazivao zabunu jer postoje bar još dva pripadnika paravojnih formacija u Srbiji koji su poznati pod istim nadimkom.

93 Intervju HRW-a s J. J. u Beogradu, 2. novembar 1998.

94 Intervju HRW-a s vojnikom VJ, Dečani, 24. septembar 1998.

95 Ministarstvo odbrane UK, www.kosovo.mod.uk/mupstruct.htm, 20. mart 2001.

96 Srboљub Bogdanović i Danijel Bukumirović, "Specijalno vaspitanje", *Evropljanin*, 27. avgust 1998. i Filip Švarm: "Idite na Kosovo", *Vreme*, 28. mart 1998.

navodi, trenirala u Kuli (u blizini Vrbasa), koju je NATO bombardovao za vreme rata, kao i u drugim kampovima u blizini reke Tare.⁹⁷ Nepotvrđeni izveštaji kažu da je JSO za vreme napada NATO-a bio smešten u zatvoru Dubrava, u blizini Istoka, koji je NATO bombardovao 19. i 21. maja (vidi poglavlje o opštini Istok).

Poreklo Frenkija Simatovića obavijeno je velom tajne. Razni izveštaji o Kosovu pominju ga kao zapovednika specijalnih operacija Državne bezbednosti ili kao pomoćnika načelnika Službe državne bezbednosti.⁹⁸ U članku beogradskog novinara Dejana Anastasijevića i Endrjua Pervisa za *Time.com* o JSO-u navodi se da je 1991. godine Simatović, tada mladi jugoslovenski obavestajni oficir, dobio zadatak da uspostavi paravojnu jedinicu pri Državnoj bezbednosti, koju bi Beograd mogao da koristi u Hrvatskoj. U članku se zaključuje: "Simatovićevo rešenje bilo je da organizuje malu jedinicu od bivših policajaca, bivših zatvorenika i drugih samozvanih dobrovoljaca, koja bi bila odgovorna samo srpskoj tajnoj policiji."⁹⁹

Milorad Luković (ili Ulemek) ostao je na čelu JSO-a i nakon pada Miloševićeve vlade u oktobru 2000. godine, što je izazvalo sumnje u vezi s ulogom koju je ova organizacija imala u političkim promenama u zemlji. Srpske novine pisale su da je Luković (ili Ulemek) obećao podršku novom srpskom premijeru Zoranu Đinđiću. Ipak, 6. maja 2001. godine, Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije saopštilo je da je komandant JSO-a Milorad Luković suspendovan sa dužnosti zbog incidenta u disko-klubu u Kuli. U saopštenju je dalje stajalo da će se pokrenuti disciplinski postupak i krivična prijava.¹⁰⁰ Prema pisanju dnevnika *Danas*, grupa pripadnika JSO-a okupila se u klubu da bi proslavila desetogodišnjicu osnivanja JSO-a.¹⁰¹

Veruje se da je srpski SDB pomagao i naoružavao paravojne snage na Kosovu, kao što je bio slučaj u Bosni i Hrvatskoj, iako priroda ovog posla ostaje nejasna. Prema podacima Ministarstva odbrane Velike Britanije, Simatović ima "dugu istoriju organizo-

97 Dejan Anastasijević, "Momci iz Brazila".

98 Videti, na primer, Zoran B. Mijatović, "Kako su SPS i JUL uništili Službu državne bezbednosti", *Nedeljni telegraf*, 8. novembar 2000.

99 Andrew Purvis i Dejan Anastasijević, "The Bloody Red Berets", *Time.com*, 12. mart 2001.

100 VIP izveštaj od 7. maja 2001.

101 Ibid.

3. SNAGE U SUKOBU

vanja, naoružavanja i rukovođenja srpskim paravojnim formacijama u ratu u Bosni i sada na Kosovu".¹⁰²

U intervjuu za *American RadioWorks* jedan bivši član srpske Državne bezbednosti rekao je da je SDB pomogao jačanje komande i kontrole nad paravojnim formacijama na Kosovu tako što je obezbedio komunikacijsku opremu:

U početku smo od nadređenih komandi primali naređenja da vođama paravojnih grupacija obezbedimo neke stvari. Mobilne telefone, radio veze, satelitsku komunikaciju. Od armije su već bili dobili oružje i municiju. Sredstva komunikacije su im bila potrebna da bi bili u direktnoj vezi s komandom u Prištini.¹⁰³

Kako navode komandanti OVK-a koji su razgovarali s predstavnicima HRW-a, SDB je bio dobro upoznat sa članovima OVK-a i njihovim aktivnostima, uglavnom preko doušnika i ubačenih elemenata. Dokazi ukazuju na to da je srpska vlada znala vojne pokrete kosovskih Albanaca tokom osamdesetih i devedesetih godina, uključujući i prvu akciju OVK-a 1996. godine.

***[Paravojne formacije]
su na Kosovu operisale
uz odobrenje i neprekidnu
političku i logističku
podršku vlasti.***

Paravojne formacije

U intervjuu srpskom dnevniku *Večernje novosti* bivši komandant Treće armije general-pukovnik Nebojša Pavković porekao je da na Kosovu postoje bilo kakve paravojne formacije.¹⁰⁴ Izjave svedoka koje je prikupio HRW, izveštaji OEBS-a i mnogobrojni članci u međunarodnoj štampi uverljivo pobijaju ovu tvrdnju. Sastav i komandno ustrojstvo raznih paravojnih formacija i tačna povezanost svake od njih sa srpskim i jugoslovenskim vlastima i

102 Ministarstvo odbrane UK, www.kosovo.mod.uk/mupstruct.htm, 20. mart 2001.

103 Videti "Justice for Kosovo", veb sajt American RadioWorksa.

104 *Večernje novosti*, 30. jun 1999.

dalje su nejasni. Ipak, dokazi otkrivaju da su one na Kosovu operisale uz odobrenje i neprekidnu političku i logističku podršku vlasti, često veoma tesno saradujući s redovnim snagama. Veoma je malo dokaza, ako ih uopšte i ima, koji bi ukazivali na to da su vlasti pokušavale da osujete paravojne operacije, uprkos učestalim i verodostojnim izveštajima o zločinima koje su te snage počinile.

Među paravojnim formacijama za koje se veruje da su bile aktivne na Kosovu nalaze se Arkanovi Tigrovi,¹⁰⁵ Šešeljevi Beli orlovi,¹⁰⁶ i Delta odred Republike Srpske, policijska grupa iz Republike Srpske.¹⁰⁷ Veruje se da je SDB pomogao u organizaciji i naoružavanju ovih snaga.

Za razliku od Bosne i Hrvatske, na Kosovu su ove paravojne grupacije bile uglavnom integrisane u VJ i MUP, i nisu bile puštene da rade na svoju ruku. Prema izveštaju OEBS-a o Kosovu, smatra se da su Arkanovi Tigrovi imali kamp za obuku između Leposavića i Kosovske Mitrovice, a operisali su u okolini Kosovske Mitrovice, Peći, Đakovice i Prizrena. Delta snage Republike Srpske su, kako se navodi, početkom aprila operisale južno od Gnji-lana.¹⁰⁸ Jedinica SDB-a, poznata kao Frenkijevci, pominje se u nekim kontekstima kao paravojna formacija.

Prema izveštajima svedoka, paravojne formacije su nosile različite uniforme, a nekada su se mogle prepoznati upravo po tome što nisu bile uniformisane. Neki su imali obrijane glave, dok su drugi imali dugačke kose i brade. Često su na glavi ili oko vrata nosili crne ili crvene marame, a za pojasom sekire ili dugačke noževe.

Pored toga što su bili jedna od najnasilnijih snaga na Kosovu, među njihovim primarnim aktivnostima bili su pljačkanje i

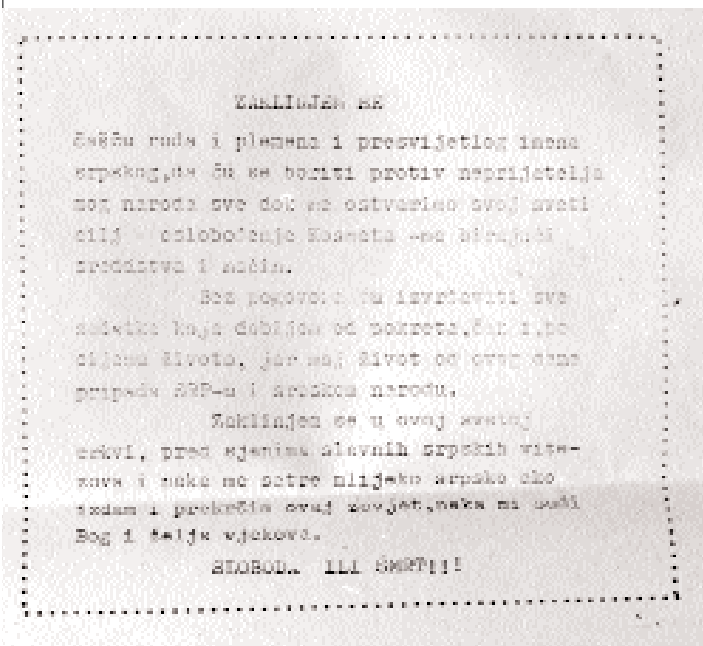
105 Arkanovi Tigrovi bili su takođe poznati pod imenom Srpska dobrovoljačka garda. Osnivač ove formacije bio je Željko Ražnatović (Arkan), protiv koga je ICTY podigao optužnicu 30. septembra 1997. zbog zločina u Bosni. Ražnatović je ubijen u januaru 2000. u jednom beogradskom hotelu.

106 Beli orlovi bili su paravojna formacija na čijem je čelu bio Vojislav Šešelj, bivši potpredsednik srpske vlade i lider Srpske radikalne stranke.

107 Kako navodi izveštaj OEBS-a, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske poslalo je odred Delta iz Republike Srpske. Vidi OEBS/ODIHR: *Kosovo/a, As Seen, As Told*, 1. deo, str. 24.

108 Ibid.

3. SNAGE U SUKOBU

Ova zakletva pronađena je u Peći nakon rata. Nije poznato da li se "SRP" odnosi na neku političku grupu, paravojni formaciju, lokalno naoružanu grupu ili neku drugu vrstu organizacije.

krađa. Prema izveštaju OEBS-a, neke paravojne formacije možda su bile na Kosovu već sredinom februara, s ciljem da pripreme transport opljačkanih stvari za Srbiju.¹⁰⁹ Povremeno se dešavalo da policija ili vojska pokušaju da upozore ili zaštite albanske civile od paravojnih formacija, mada su to bili retki slučajevi. Kosovski Albanac koji je u maju bio primoran da pešači s grupom zatvorenika iz Lipljanskog zatvora u Prištinu rekao je da ga je jedan policajac spasao od pripadnika paravojnih formacija. On je predstavnicima HRW-a rekao: "Kada smo se vraćali, zaustavile su nas paravojne formacije, hteli su da nas ubiju. Jedan policajac je udario jednog od pripadnika paravojske pištoljem u glavu. Taj policajac je s nama pričao na albanskom, dao nam vodu i rekao da se sakrijemo u Prištini."¹¹⁰

109 Ibid.

110 Intervju HRW-a s M. J., Dobratin (Kosovo), 13. jul 1999.

Neki pripadnici paravojskih formacija razgovarali su posle rata sa stranim novinarima o svom boravku na Kosovu. Izvesnik "Dragan" kaže da se borio u paravojnoj jedinici "Pit-bul terijeri", koju su sačinjavali bokseri iz njegovog rodnog grada Nikšića u Crnoj Gori, a koji su se takođe borili u Bosni. Dragan je rekao da je njegova grupa ubila pedeset Albanaca u odmazdi za sedam poginulih saboraca.¹¹¹

Izveštač lista *Wall Street Journal* intervjuisao je osam pripadnika paravojskih formacija, od mladog kriminalca koji je pušten iz zatvora da bi se borio, do srpskog nacionaliste koji je verovao da je branio svoju otadžbinu. Jedan od njih, "Toni", rekao je da se borio s Arkanovim Tigrovima. Kako on kaže, lokalni zvaničnici su njegovoj jedinici dali štampane liste s imenima i podacima o imovini bogatih Albanaca. Druge jedinice dobile su liste s imenima onih koje je trebalo ubiti. Drugi sagovornik, "Il Montenegrino", dobio je ponudu da ga ranije puste iz zatvora, ukoliko pristane da se bori na Kosovu. Prihvatio je, zajedno sa još dvadeset pet drugova iz zatvora. Treći sagovornik, "Žak" naveo je da je njegova jedinica dejstvovala u skladu s informacijama koje su dobijali od vojske, policije, lokalnog srpskog stanovništva i albanskih saradnika.¹¹²

U članku objavljenom u Americi koji se zasniva na preko deset intervjuja s pripadnicima paravojskih snaga, kaže se da su te jedinice dejstvovala po narednjima Državne bezbednosti, MUP-a i VJ. Zauzvrat su imale pravo da zadrže 10 odsto ukradene robe. Neki borci pokazali su novinaru zvanična dokumenta MUP-a kojima im se omogućuje transport ukradene robe u Srbiju. Neki borci poriču da su imali naredjenja da siluju žene, ali tvrde da njihovi komandiri nisu ništa radili da to zaustave.¹¹³

American RadioWorks objavio je radio-seriju o ratnim zločinima u pečkoj oblasti, s posebnim osvrtom na masakr u selu Čuška. Novinari ove kompanije razgovarali su s pripadnicima oružanih snaga, od kojih neki priznaju da su učestvovali u ubistvi-

111 Philip Sherwell, "Focus on the Ethnic Cleansing Business: 'We Didn't Rape or Kill Enough...'", *Sunday Telegraph* (London), 27. jun 1999.

112 James M. Dorsey, "Death Factory: For These Serbs, Ethnic Cleansing Was a Business Proposition", *Wall Street Journal Europe*, 31. avgust 1999.

113 Jack Kelley, "Remorseless Troops Tell About Pillaging Kosovo", *USA Today*, 22. jul 1999.

3. SNAGE U SUKOBU

ma u Čuški. Jedan od njih, "Marko", kaže da je pušten iz zatvora da se bori u Arkanovim Tigrovima. On kaže:

Zvanično, Arkan nije lično došao u zatvor, već je došao neko od njegovih ljudi. Imao je listu zatvorenika i njihova dosijea. To su morali biti ljudi određenog tipa. Jedino je pitao da li si spreman da ideš na Kosovo... to nije bila odluka sudije, ili upravnika zatvora. To je bila Arkanova odluka. On je zakon u Srbiji.

Dobili bismo listu s imenima. Dovedi ovu osobu, živu ili mrtvu. Meni su dodelili da hapsim ljude, a imao sam dozvolu da ih ubijem, ukoliko je bilo neophodno. Pogledaš tipa i proceniš ga. Ako je drzak, možeš jednostavno da ga ubiješ.

Hoću da kažem, nema svrhe da privodiš nekoga ko će ti samo praviti probleme...

Sarađivali smo dosta s određenim ljudima iz MUP-a. Postojalo je nešto kao krizni savet, i neke informacije su dolazile odatle. Liste su stizale sa svih strana, od policije i gradskih vlasti, jer su oni godinama skupljali te vrste informacija. Ko su bogati, gde žive, ko su važni ljudi, gde žive. Imali smo i lokalne špijune koji su nam pomagali u operacijama. Lokalno stanovništvo smo koristili kao vodiče, da nam kažu gde taj neko živi, i ponekad smo im davali novac, ako su u pitanju Srbi. Imali smo i albanske špijune, kao i Cigane.¹¹⁴

U nekim mestima lokalno srpsko stanovništvo je takođe učestvovalo u kampanji "čišćenja", mada se to, svakako, ne može reći za celokupnu srpsku populaciju na Kosovu. Neki lokalni Srbi bili su rezervisti u policiji, ali su postojale i grupe za odbranu sela. Neka srpska sela na Kosovu žalila su se srpskoj vladi 1998. godine da nisu dovoljno zaštićena od naoružanih Albanaca. Vlada je na to odgovorila tako što je naoružala te pojedince i grupe. Naoružani Srbi su očigledno bili pod komandom policije, mada su izvesni pojedinci pristupili paravojnim formacijama.

Iako su neke od najbrutalnijih zločina počinili lokalni Srbi, bilo je i primera da su neki od njih pomagali Albancima. Na pri-

114 Videti "Justice for Kosovo", veb sajt American RadioWorks.

mer, u okolini Peći i Orahovca, a posebno u srpskom selu Velika Hoča, naoružani Srbi pljačkali su i palili imovinu i ubijali.

Najčešća kriminalna delatnost lokalnih Srba ipak je, verovatno, bilo pljačkanje albanskih domova, nakon što bi snage bezbednosti kompletno očistile oblast i naterale stanovništvo u bekstvo ili ga prognale. Od svih dokaza o pljačkanju možda je najrečitiji dnevnik jedne Srпкиnje iz Peći, u kojem je beležila svoja opažanja za vreme rata. U dnevniku, koji su nakon rata pronašli strani novinari, piše:

Kažu da su oni (pljačkaši) koji provaljuju u šiptarske kuće patriote, a da je izdajnik onaj ko to ne radi. Makar me nazvali izdajnikom, ja ruke neću da prljam. Plašim se za budućnost dece koju roditelji uče da krađu, da pljačkaju i pale kuće. U šta će se te osobe kasnije izroditi? Kakve će oni imati uspomene na detinjstvo? Oni ne igraju fudbal i ne voze rolere. Igraju se tako što provaljuju u kuće i uzimaju koliko god mogu da ponesu, a onda litrom benzina uništavaju sve.¹¹⁵

Kako navode mnogi kosovski Albanci, i pripadnici romske populacije na Kosovu učestvovali su u zločinima, i time se najčešće obrazlaže njihovo proterivanje s Kosova nakon rata (vidi poglavlje "Kršenja prava posle 12. juna 1999"). Zaista, među dokazima sakupljenim u ovom izveštaju navedeni su mnogi slučajevi u kojima su lokalni Romi saradivali s policijom, vojskom i paravojnim formacijama, bilo vodeći ih kroz albanska sela ili aktivno učestvujući u zločinima. Ali i mnogi Romi su nastradali u ofanzivi, i jasno je da bi bilo pogrešno opuziti celokupnu grupaciju za zločine tokom rata. Znatno broj Roma proteran je u Albaniju i Makedoniju. Neke su ubile vladine snage bezbednosti. Vladine snage bezbednosti su neke Rome prisiljavale na rad, kao što je bio slučaj s jednom grupom u Đakovici, kojoj je naređeno da pokupi tela u gradu i da ih zakopa. U izveštaju Fonda za humanitarno pravo piše: "Srpska policija i lokalne vlasti primoravale su civile, uključujući i maloletnike, da zakopavaju tela albanskih civila i

115 Ibid.

116 Fond za humanitarno pravo, *Zloupotrebe i nasilje nad kosovskim Romima*, 24. mart - 1. septembar 1999.

3. SNAGE U SUKOBU

pripadnika Oslobođilačke vojske Kosova, da kopaju rovove za vojsku i da pljačkaju i uništavaju imovinu kosovskih Albanaca.”¹¹⁶

Veruje se da su lokalni Srbi i Romi koji su počinili zločine i saradivali sa snagama bezbednosti za vreme rata napustili Kosovo prilikom povlačenja vojske početkom juna 1999. godine. Oni koji su ostali odlučili su to zato što su bili uvereni da su nevini ili zato što su bili suviše stari ili siromašni da beže. Oni se sada suočavaju sa izuzetno teškim uslovima života na Kosovu nakon rata, i na meti su maltretiranja, otmica i ubistva (vidi poglavlje “Kršenja prava posle 12. juna 1999”).

Konačno, u mnogim izveštajima se pominju strani državljani koji su se borili na strani srpskih i jugoslovenskih snaga, kao i manji broj onih koji su se borili na strani OVK-a. Nije poznato da li su ti pojedinci bili plaćenici. Pripadnici HRW-a su intervjuisali više od deset svedoka koji tvrde da su među srpskim snagama videli borce iz Rusije. U nekim izveštajima stranih medija takođe se pominje prisustvo stranih boraca iz Rusije, ali i iz drugih zemalja.¹¹⁷ U članku objavljenom u izraelskim novinama *Tel Aviv Yedi'ot Aharonot* tvrdi se da se oko četrdeset državljana Izraela pridružilo “srpskoj jedinici stranaca” i da su većinom poreklom iz bivšeg Sovjetskog Saveza, veterani iz ratova u Avganistanu i Čečeniji.¹¹⁸ Izvesni danski državljanin koji je tvrdio da se borio na strani srpskih snaga na Kosovu, uhapšen je u Danskoj pošto je u intervjuu danskim novinama *Extra Bladet* rekao da je učestvovao u “etničkom čišćenju”. Kasnije je oslobođen optužbi zbog nedostatka dokaza.¹¹⁹

Komandna odgovornost i odgovornost po starešinstvu

Hijerarhija u Vojsci Jugoslavije je javna. Kako je izloženo u ovom poglavlju, lokalni komandanti na Kosovu bili su odgovorni ko-

117 Videti Roy Gutman, “Russian ‘Volunteers’ Allegedly Helped Serbs”, *Newsday*, 22. jun 1999; Maggie O’Kane, “Russian Soldiers’ Peace Role Gives Refugees Chills”, *Guardian* (London), 24. jun 1999; “Retour des Russes sous l’habit de la KFOR: Tusus n’y croit pas”, *France 3, Infos*, 21. jun 1999.

118 Ron Ben-Yishay: “The Israeli Soldiers of the Serb Army”, *Tel Aviv Yedi'ot Aharonot*, 11. jun 1999.

119 “Danish Mercenary Set Free With Charges”, *Agence France Presse*, 31. avgust 1999.

Nikola Šainović, potpredsednik savezne vlade i visoki zvaničnik Socijalističke partije Srbije (SPS) za vreme rata na Kosovu, na konferenciji za novinare u Beogradu 13. oktobra 2000. Sud za ratne zločine je 27. maja 1999. podigao optužnicu protiv Šainovića, koga većina smatra Miloševićevim izaslanikom za Kosovo.

AFP

mandantima Prištinskog korpusa, na čijem je čelu bio general-major Vladimir Lazarević. Prištinski korpus bio je podređen Trećoj armiji kojom je komandovao general-pukovnik Nebojša Pavković, a ona je bila podređena Generalštabu, na čijem je čelu bio general Dragoljub Ojdanić. Vrhovni komandant VJ bio je predsednik Jugoslavije Slobodan Milošević, koji je predsedavao Vrhovnom savetu odbrane.

Lanac komandovanja u MUP-u nije ni izbliza tako jasan. Veliki deo *de jure* hijerarhije predstavljen je u ovom poglavlju, ali ipak postoje praznine, kao što je odnos između Državne bezbednosti i paravojnih formacija i uloga raznih formacija MUP-a. Vrlo je verovatno da su pri MUP-u i VJ postojale dodatne strukture komandovanja i kontrole. Osim toga, *de jure* struktura MUP-a nije uvek odražavala *de facto* stanje. Na primer, srpski i međunarodni analitičari smatraju da je ministar unutrašnjih poslova Srbije Vlajko Stojiljković bio podređen predsedniku Miloševiću, a možda i potpredsedniku savezne vlade Nikoli Šainoviću, koji je bio ključni Miloševićev čovek na Kosovu.¹²⁰ Razne linije koman-

¹²⁰ Šainović je predsedavao komisiji za saradnju s Misijom OEBS-a KVM-a i bio je član srpske delegacije na razgovorima u Rambujeu u februaru 1999. Savezna skupština SRJ donela je 11. maja 2001. odluku da se Šainoviću i Jovanu Zebiću, bivšim potpredsednicima savezne vlade, ukine imunitet. Okružni sud u Beogradu zatražio je da Šainović i Zebić odgovore na optužbe da su zloupotrebili službeni položaj i pomagali predsedniku Miloševiću da isprazni državne fondove.

3. SNAGE U SUKOBU

Predsednik Srbije Milan Milutinović na konferenciji za novinare u Parizu, 18. marta 1999. Sud za ratne zločine je 27. maja 1999. podigao optužnicu protiv Milutinovića zbog zločina na Kosovu

AFP

dovanja unutar Državne bezbednosti i između Državne bezbednosti, Javne bezbednosti, paravojnih formacija i predsednika još uvek nisu poznate. Konačno, metode i struktura saradnje MUP-a i VJ takođe nisu do kraja razjašnjene, uključujući i mogući koordinacioni centar u Prištini.

Uprkos tome, dokazi protiv srpskog i jugoslovenskog rukovodstva su ubedljivi. Statut ICTY jasno definiše individualnu krivičnu odgovornost lidera koji organizuju ili dozvoljavaju počinjanje krivičnih dela.

U članu 7 Statuta stoji:

1. Osoba koja je planirala, podsticala, naredila, počinila ili na drugi način pomogla i podržala planiranje, pripremu ili izvršenje krivičnog dela navedenog u članovima 2 do 5 ovog Statuta individualno je odgovorna za to krivično delo.
2. Službeni položaj bilo koje optužene osobe, bilo da se radi o šefu države ili vlade ili o odgovornom državnom

- zvaničniku, ne oslobađa takvu osobu krivične odgovornosti, niti ublažava kaznu.
3. Činjenica da je neko od dela navedenih u članovima 2 do 5 ovog Statuta počinio podređeni ne oslobađa njegovog nadređenog krivične odgovornosti ako je nadređeni znao ili imao razloga da zna da se podređeni sprema da poćini takva dela ili da ih je već poćinio, a nadređeni nije poduzeo nužne i razumne mere da spreći takva dela ili kazni poćinioce.
 4. Činjenica da je optužena osoba postupala prema naređenu vlade ili nadređenog ne oslobađa je krivićne odgovornosti, ali se moųe uzeti u obzir za ublaųavanje kazne ako Međunarodni sud utvrdi da tako nalaųe pravda.¹²¹

Drugim rećima, optuųnica se moųe podići i protiv direktnog poćinioca zloćina i protiv vojnog ili politićkog lidera koji je naredio izvršenje tog zloćina. U paragrafu tri još se kaųe da je nadređeni odgovoran za zloćine ukoliko nije preduzeo korake da spreći taj ćin, ili ukoliko nije kaznio izvršioća.

Zbog obima i sistematske prirode zloćina na Kosovu ćini se krajnje neverovatnim da srpsko i jugoslovensko rukovodstvo nije znalo da su tamo zloćini ćinjeni.¹²² Brojne izjave ćlanova srpske i jugoslovenske vlade, kao i vojske, ukazuju na to da je najviše rukovodstvo bilo redovno informisano o bezbednosnoj situaciji na Kosovu. Razni izveštaji medija i nevladinih organizacija, ukljućujući i HRW, bili su distribuirani preko razgranate mreųe i u njima su iznova beleųene zloupotrebe srpskih i jugoslovenskih snaga.

Na primer, na poćetku rata, 26. marta 1999, predsednik Mi-lošević je primio najviše zvanićnike vojske i policije, ukljućujući

121 Statut ICTY-ja, usvojen 25. maja 1993, dopunjen 13. maja 1998. U ćlanovima 2-5. navedeni su zloćini koji podleųu kaųnjavanju: ozbiljna kršenja Źenevskih konvencija iz 1949, kršenja prava ili obićaja rata, genocid i zloćini protiv ćovećnosti (kao što su ubistvo, deportovanje, mućenje i silovanje).

122 Beogradski Radio B92 je 16. januara 2001. u intervjuu postavio direktno pitanje generalu Pavkoviću u vezi s civilnim Źrtvama i masovnim grobnicama na Kosovu. On je odgovorio: "Ono što znam je da se Vojska strogo pridųavala svih normi Źenevske konvencije i međunarodnih sporazuma." Kada su ga pitali "A šta je sa ratnim zloćinima?", Pavković je odgovorio: "Nemam nikakvih saznanja o tome." Vidi <http://www.b92.net/intervju/eng/2001/0116.phtml>, 28. april 2001.

3. SNAGE U SUKOBU

Zorana Sokolovića, saveznog ministra za unutrašnje poslove, Vljaka Stojiljkovića, ministra unutrašnjih poslova Srbije, general-pukovnika Vlastimira Đorđevića i Radomira Markovića, načelnike Javne i Državne bezbednosti, kao i general-pukovnika Gezu Farkaša, načelnika kontraobaveštajne službe Vojske Jugoslavije. U zvaničnom izveštaju nakon sastanka kaže se:

Zvaničnici ministarstva unutrašnjih poslova i resora bezbednosti obavestili su predsednika Miloševića da svi organi i Službe bezbednosti funkcionišu veoma dobro i da njihovi pripadnici izvršavaju efikasno, odgovorno i visokoprofesionalno sve svoje zadatke... Procenjuje se da su moral, patriotska svest i spremnost svih pripadnika i organa unutrašnjih poslova na najvišem nivou.¹²³

Dana 4. maja 1999. godine predsednik Milošević sreo se, između ostalih, sa generalom Ojdanićem, generalom Pavkovićem, general-majorom Sretenom Lukićem i predsednikom Srbije Milutinovićem. U zvaničnoj izjavi Ministarstva unutrašnjih poslova objavljenoj nakon sastanka stoji: "Zaključak je da se svi zadaci u cilju odbrane zemlje, borbe protiv terorista i uspostavljanja opšte bezbednosti na Kosovu i Metohiji uspešno izvršavaju."¹²⁴

U intervjuu za američku televizijsku emisiju *Frontline*, koji je obavljen nakon rata, generalu Pavkoviću upućeno je pitanje da li se za vreme rata susretao sa svojim političkim kolegama, poput predsednika Miloševića. Evo dela razgovora na tu temu:

PAVKOVIĆ: Naravno, kao član najužeg rukovodstva bio sam prisutan u više navrata, i mogu vam reći da je postojao snažan osećaj jedinstva, kako u glavnom štabu, tako i među narodom.

FRONTLINE: Kakav je utisak Milošević ostavio na vas?

PAVKOVIĆ: On je vrhovni komandant, i kao takav veoma je dobro upoznat s političkom i vojnom klimom. On je u nas vojnike i u narod ulivao optimizam.

FRONTLINE: Da li ste učestvovali u vojnom planiranju polaćenja?

123 Obaveštenje, 26. mart 1999, veb sajt MUP-a, 20. mart 2001.

124 Obaveštenje, 4. maj 1999, veb sajt MUP-a, 20. mart 2001.

PAVKOVIĆ: Ne, ali sam bio u stalnom kontaktu s timom koji je na tome radio. Nijedna odluka nije sprovedena bez našeg učešća.¹²⁵

Osim toga, svi dokazi ukazuju na to da su, osim nekoliko sporadičnih izuzetaka, policija, vojska i paravojne jedinice bile pod strogom kontrolom i da su operisale samo po pismenim naređenjima svojih komandanata. Či-

Tamo je sve bilo dobro organizovano.

– *General Nebojša Pavković*

10. juna sve snage bezbednosti povukle s Kosova veoma organizovano takođe ukazuje na to da je postojala stroga i efikasna komanda njihovih nadređenih.

Kao što je i general Pavković rekao u intervjuu beogradskom Radiju B92 16. januara 2001. godine, govoreći o vojnim operacijama na Kosovu, “tamo je sve bilo dobro organizovano”.¹²⁶

Postoje i dokazi koji potvrđuju da su lokalne policijske stanice funkcionisale za vreme rata, uprkos tvrdnjama da su se vladajuće strukture raspale. U Peći, na primer, policija je vodila tačnu evidenciju o poginulima u gradu, pripisujući krivicu “bombama NATO-a” ili “terorističkim delima”, misleći pri tom na OVK.¹²⁷ Svedoci iz raznih delova Kosova saopštili su predstavnicima HRW-a da su videli policijske istražitelje kako ispituju mesta zločina, kao, na primer, u selu Sudimlja nakon ubistva porodice Gerđaljiu (Gerxhaliu) 31. maja (vidi poglavlje o opštini Vučitrn).

Srpsko i jugoslovensko rukovodstvo sigurno je bilo upoznato i s akcijama paravojnih snaga na Kosovu. U najmanju ruku, rukovodstvo je znalo da su te snage poznate po brutalnosti koju su pokazale u Hrvatskoj i Bosni. Uprkos tome, vlasti su raspoređivale paravojne formacije ili im dozvoljavale da operišu

¹²⁵ Videti

www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/kosovo/interviews/pavkovic.html, (20. mart 2001).

¹²⁶ Intervju Radija B92 sa generalom Pavkovićem, <http://www.b92.net/intervju/eng/2001/0116.phtml>, 22. april 2001.

¹²⁷ Policijski dosijeji su pronađeni u opštinskim kancelarijama u Peći. Istraživači HRW-a su imali prilike da pregledaju sadržaj tih dosijea u julu 1999.

3. SNAGE U SUKOBU

na Kosovu, i nisu učinile ništa da ih spreče u činjenju ratnih zločina. S obzirom na brutalnost po kojoj su paravojne formacije bile poznate, njihovo raspoređivanje i stavljanje pod komandu nekih vođa bilo je ravno naredbi da se izvrši prekomerno nasilje, a da pri tom nije ni moralo da se direktno izda takvo naređenje.

O ovome se govori u intervjuu na strani 128, koji je *American RadioWorks* uradio sa samozvanim pripadnikom Frenkijevaca. U tom intervjuu momak koji se predstavlja kao "Miloš" kaže:

Mi (Frenkijevci) smo bili specijalna jedinica. Ali, paravojne grupe – to su za mene bande. Sve ispod nas, vojske i policije, bile su bande. Ipak, bilo je neke kontrole. Sve te grupe imale su svoje zone operacija. Bilo im je dopušteno da rade šta hoće. Odveli bi ih na neko mesto s određenim ciljem i rekli im da mogu da rade šta hoće, samo da obave posao. Njihov posao je bio da ubijaju i siluju i rade šta žele.¹²⁸

Uz šačicu izuzetaka na nižim nivoima, bilo je svega nekoliko slučajeva gde je Miloševićeva vlada kaznila snage bezbednosti zbog ozbiljnih zločina ili je, uopšte, pokrenula istragu protiv nekoga.¹²⁹ Naprotiv, u periodu posle rata odlikovano je i unapređeno na stotine pripadnika policije i vojske koji su služili na Kosovu, uključujući i članove najvišeg rukovodstva. Potpunija lista unapređenja i odlikovanja nalazi se u dodatku ovog poglavlja. Ipak, među najistaknutijim pojedincima koji su pohvaljeni ili unapređeni zbog svog rada nalaze se:

★ Dragoljub Ojdanić, načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije, unapređen u generala armije (četiri zvezdice), kasnije postavljen na mesto saveznog ministra odbrane (na kojem se nalazio do oktobra 2000. godine).

★ Nebojša Pavković, komandant Treće armije, unapređen u načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije.

128 Videti "Justice for Kosovo", veb sajt American RadioWorksa.

129 Nova vlada u Srbiji i VJ počeli su 2001. da pokreću postupke protiv nekih počinioca. Videti poglavlje "Rad suda za ratne zločine".

- ★ General-major Vladimir Lazarević (jedna zvezdica), komandant Prištinskog korpusa, unapređen u čin general-potpukovnika (dve zvezdice).
- ★ Pukovnik Božidar Delić, komandant 549. motorizovane brigade, unapređen u general-majora.
- ★ Pukovnik Radojko Stefanović, komandant 52. mešovite artiljerijske brigade, unapređen u čin generala.
- ★ Orden ratne zastave dodeljen je 243. mehanizovanoj brigadi, 211. oklopnoj brigadi i 15. oklopnoj brigadi.
- ★ Predsednik Milošević dodelio je Orden slobode generalu armije Dragoljubu Ojdaniću i general-pukovniku Nebojši Pavkoviću, komandantu Treće armije.
- ★ Predsednik Milošević dodelio je Orden narodnog heroja sledećim brigadama VJ: 125. motorizovanoj brigadi (orden je primio komandant brigade, pukovnik Dragan Živanović), 549. motorizovanoj brigadi (orden je primio komandant brigade, pukovnik Božidar Delić) i 37. motorizovanoj brigadi (orden je primio komandant brigade, pukovnik Ljubiša Diković).
- ★ Orden jugoslovenske zastave prvog stepena dodeljen je general-pukovniku Vlastimiru S. Đorđeviću, načelniku Javne bezbednosti pri MUP-u, Obradu M. Stevanoviću, načelniku specijalnih snaga policije i Sretenu Lukiću, načelniku snaga MUP-a na Kosovu.
- ★ Obrad Stevanović i Sreten Lukić unapređeni su u čin general-majora u policiji.
- ★ Pomoćnici ministra unutrašnjih poslova Nikola Ćurčić, Stojan Mišić i Petar Zeković takođe su unapređeni.
- ★ Orden jugoslovenske zastave trećeg stepena dodeljen je pukovniku Živku Trajkoviću, komandantu SAJ-a.
- ★ Orden za zasluge u oblastima odbrane i bezbednosti prvog stepena dodeljen je pukovniku Dragutinu Adamoviću, SUP Đakovica; pukovniku Dušanu B. Gavraniću, SUP Gnjilane; pukovniku Gradimiru R. Zekavici, SUP Prizren; potpukovniku Milanu S. Đuričiću, SUP Prizren i majoru Milenku M. Božoviću, komandantu policije u Srbici.
- ★ Predsednik Milošević nagradio je Ordenom jugoslovenske zastave Zorana Anđelkovića, predsednika Privremenog izvršnog veća Kosova i Metohije, Nikolu Šainovića, potpredsednika savezne vlade, general-pukovnika Vlastimira Đorđevića,

3. SNAGE U SUKOBU

general-majora Obrada Stevanovića i general-majora Sretena Lukića.

★ Odlikovanje jugoslovenske zastave prvog stepena pripalo je Vlajku Stojiljkoviću, ministru unutrašnjih poslova Srbije, i general-pukovniku Radomiru Markoviću, pomoćniku ministra unutrašnjih poslova i načelniku Državne bezbednosti.

Osim ovih unapređenja, u Miloševićevim zvaničnim izjavama iz perioda kada je bio predsednik, kao i posle toga, on je neprekidno hvalio snage bezbednosti za akcije na Kosovu, a nigde nema ni pomena o zločinima koji su tamo počinjeni.

Na vanrednom kongresu Socijalističke partije Srbije 25. novembra 2000. godine, Milošević je objavio da su ostala četiri srpska i jugoslovenska zvaničnika protiv kojih je ICTY podigao optužnice "narodni heroji".¹³⁰ Na Dan bezbednosti 13. maja 1999, tadašnji predsednik Milošević uputio je čestitke i pripadnicima snaga bezbednosti.

Postigli ste velike uspehe u gušenju separatističkog pokreta i njegovih terorističkih bandi na Kosovu i Metohiji koje su imale podršku stranih sila koje su takođe izvršile zločinačku agresiju na našu zemlju. Mnogi pripadnici bezbednosnih organa i službi hrabro su poginuli u borbi i predstavljaju svetli primer hrabrosti i odanosti svom narodu i svojoj zemlji.

Uz visoki stepen patriotizma, odanosti i profesionalizma, ometali ste aktivnosti neprijateljskih snaga i sprečili ih u nastojanjima da podriju našu odbrambenu moć.

Čestitam vam vaš praznik i želim da istaknem svoje ubeđenje da ćete, kao i do sada, časno, profesionalno i u duhu slobodarske tradicije našeg naroda, nastaviti da izvršavate svoje zadatke u odbrani suvereniteta, integriteta, nezavisnosti i ustavnog poretka Savezne Republike Jugoslavije.¹³¹

Tema ratnih zločina koje su počinile vladine snage nije otvarana u Srbiji nakon rata, no stvari su počele da se menjaju posle pada

130 Dušan Stojanović, "Milošević makes Public Appearance", *Associated Press*, 25. novembar 2000.

131 Pripadnici organa i službi bezbednosti na Dan bezbednosti 13. maj, veb sajt MUP-a (20. mart 2001).

Miloševićevog režima u oktobru 2000. godine. Dve osobe koje su pokušale da predstave ovaj problem u javnosti dok je Milošević još bio na vlasti našle su se na meti vlade. Novinarica agencije *France press* i dnevnog lista *Danas* Miroslava Filipovića vojni sud je 26. jula 2000. godine osudio na sedam godina zatvora zbog špijunaže i širenja lažnih informacija. Na slobodu je pušten 10. oktobra. Filipović je pisao o ulozi vladinih snaga u zločinima nad kosovskim Albancima. U julu 2000. Nataši Kandić, iskrenom i uvaženom borcu za ljudska prava, koja je osudila presudu protiv Filipovića i glasno govorila o “užasima na Kosovu kojima su mladi regruti morali da prisustvuju, jer su ih generali (VJ) tamo poslali”, Vojska Jugoslavije je pretila pokretanjem sudskog postupka.¹³²

Iako će proces suočavanja s prošlošću trajati dugo, u Srbiji su nakon Miloševićevog pada već učinjeni neki ohrabrujući koraci. Lokalni mediji počeli su da izveštavaju otvorenije i bez straha od kazne o zločinima koje su počinile srpske snage, formirana je Komisija za istinu, čiji je osnivač novi predsednik Jugoslavije Vojislav Koštunica, a VJ je pokrenula krivične istrage protiv 150 vojnika VJ zbog njihovog delovanja na Kosovu. I, najznačajnije od svega, u aprilu 2001. godine srpska policija uhapsila je Slobodana Miloševića pod optužbom za korupciju. Dana 28. juna on je prebačen u Hag i predat Tribunalu.

Struktura i strategija OVK-a

Još od Drugog svetskog rata manje grupe militantnih Albanaca tražile su nezavisnost Kosova od Jugoslavije, ali su njihove aktivnosti i uticaj bili minimalni. Neke od tih organizacija, kao što su Narodni pokret za republiku Kosovo, i kasnije Narodni pokret za oslobođenje Kosova, ojačale su osamdesetih godina, naročito nakon 1981. godine, kada su vladine snage ugušile demonstracije. Podršku su im pružali Albanci koji su živeli u inostranstvu i kosovski Albanci koji su se bavili nezakonitim poslovima na području Balkana i Zapadne Evrope.

Tokom devedesetih godina većina stanovništva podržavala je miroljubivu politiku Ibrahima Rugove, ali je jedan marginalni

132 “Pismo direktora Fonda za humanitarno pravo načelniku Generalštaba Vojske Jugoslavije”, *Danas*, 21. avgust 2000.

3. SNAGE U SUKOBU

deo militantnih Albanaca operisao u nekim oblastima, naročito u Drenici. Kako se represija na Kosovu nastavljala, tako je pokret postepeno rastao i elementi Oslobođilačke vojske Kosova u začetku već su 1996. godine počeli da napadaju isturene položaje policije na Kosovu. Veliki priliv oružja potekao je iz Albanije 1997. godine, nakon pada tamošnje vlade, što je u velikoj meri podstaklo pobunu. Odlučujući preokret desio se za vreme policijskih akcija u Drenici u februaru i martu 1998, kada je poginulo više od osamdeset civila. Surovost srpskih vlasti radikalizovala je albansku zajednicu. Mnogi meštani priklonili su se OVK-u, bilo iz nezadovoljstva što politika Rugovinog nenasilnog pristupa ne daje rezultate, bilo zbog toga što su u OVK-u videli jedini način svoje zaštite. Istovremeno, neki meštani bili su vidno protiv prisustva naoružanih grupa, plašeći se da bi to moglo da izazove reakciju vlasti, što je često i bio slučaj.

Početak 1998. godine OVK je bio neorganizovani zbir naoružanih seljaka, mahom okupljenih po porodičnim vezama,

Konferencija za novinare OVK-a, 13. mart 1999. Sede Fatmir Ljimaj (levo), član Generalštaba, Hašim Tači (u sredini), član Generalštaba i politički predstavnik OVK-a i Siljeman Seljimi, (desno), član Generalštaba i vrhovni vojni komandant. Mesec dana kasnije, Seljimija je zamenio Agim Čeku, bivši general Hrvatske vojske.

AFP

bez jasne hijerarhije. Organizacija je mahom bila zasnovana na teritorijalnom, tj. oblasnom principu, što je postalo veoma vidljivo u podelama među pobunjenicima posle rata. U okviru svake zone operacije posebno su skupljana sredstva i kupovano je oružje.

Ovakvo stanje počelo je postepeno da se menja iste godine, jer je OVK uspeo da obezbedi redovniji priliv oružja i počeo je da se pomalja centar odlučivanja u okviru strukture.¹³³ Kosovski Albanci koji su stekli iskustvo u jugoslovenskoj armiji (VJ i pre toga JNA) postepeno su se pridruživali pobunjenicima. Ojačani su i kontakti sa zapadnim vladama, uglavnom kroz KDOM ili KVM. Vreme primirja u periodu od decembra 1998. do marta 1999. godine OVK je iskoristio da osnaži centralnu komandu i reorganizuje operacije. Do marta 1999. godine OVK je uspeo da izraste u bolje organizovanu pobunjeničku snagu, premda su u raznim oblastima postojale jake ličnosti koje se nisu uvek međusobno slagale. Snage vojne policije i vojni sudovi bili su bolje organizovani, s prostorijama za pritvor, što je bio slučaj i sa civilnim političkim strukturama koje su izdavale uredbe u oblastima pod kontrolom OVK-a.

U 1999. godini glavni politički predstavnik OVK-a već je postao Hašim Tači (Hashim Thaqi, poznat kao "Zmija"), koji je predstavljao pobunjenike u političkim pregovorima, kao što je bila konferencija u Rambujeu februara 1999. godine. U aprilu 1999. na mesto načelnika Generalštaba OVK-a postavljen je Agim Čeku (Çeku), kosovski Albanac, bivši general Hrvatske vojske, blizak vojnim i civilnim vlastima Sjedinjenih Država, čime je on postao glavni vojni komandant.¹³⁴ Čeku je na tom mestu zamenio Siljemana Seljimija (Syljeman Selimi), poznatog kao Sultan.

133 Jedna izdvojena grupa je 1998. pokušala da formira paralelnu oružanu snagu, FARK (Forcave Armatosure e Republikës e Kosoves - Oružane snage republike Kosovo), pod komandom Bujara Bukošija, premijera samoproglašene vlade Kosova. FARK se raspao i u martu 1999. pripadnici FARK-a su se borili na strani OVK-a.

134 Britanske novine objavile su nepotvrđene izveštaje u oktobru 1999, u kojima se tvrdi da je Čeku pod istragom Tribunala za ratne zločine zbog zločina koje je počinila Hrvatska vojska nad Srbima u Hrvatskoj 1993. U skladu sa svojom politikom da ne komentariše istrage, Tribunal nije ni potvrdio ni demantovao ova nagađanja. Vidi "Kosovo Commander Denies War Crimes in Croatia", *Agence France Presse*, 12. oktobar 1999.

3. SNAGE U SUKOBU

Čeku i Tači bili su članovi Generalštaba, glavnog tela koje je donosilo odluke i u čijem sastavu je bilo osamnaest ljudi, među kojima i mnogo drugih ključnih članova OVK-a.¹³⁵

OVK je bio podeljen u sedam zona operacija, od kojih je svaka imala regionalnog komandanta i načelnika štaba: Drenica (opštine Glogovac, Srbica, Mališevo i Klina), Šalja (Kosovska Mitrovica), Dukadžin (opštine Peć, Prizren, Dečani i Đakovica), Ljap (Podujevo), Nerodine (Uroševac), Kačanik i Paštrik. Među regionalnim komandantima najistaknutiji su bili Ramuš Haradinaj (Ramush Haradinaj) u zoni Dukadžin, Ekrem Redža (Ekrem Rexha), poznat kao komandant Drini u zoni Paštrik,¹³⁶ Rustem Mustafa (Rrustem), poznat kao Remi, u zoni Podujeva, i Sami Ljuštaku (Lushtaku) u Drenici. U svakoj regiji su postojale brigade i čete, obično stacionirane oko jednog ili više sela.¹³⁷ Redžep Saljimi (Rexhep Salimi), bio je šef vojne policije, a Kadri Veselji (Veseli), poznat kao Ljulji, bio je šef tajne službe OVK-a koja je kasnije postala poznata pod nazivom *Sherbimi Informativ i Kosoves* (SHIK).

Imajući u vidu regionalnu podeljenost OVK-a, ponekad je bilo teško razlučiti centralni lanac komandovanja. Čak i u okviru zona operacija nije uvek bilo jasno koliku kontrolu razni komandanti imaju nad svojim trupama. S druge strane, kako je 1998. godina odmicala, strukture regionalnih komandi i centralne komande postajale su mnogo jasnije. Lokalni komandanti pokretali su vojne akcije i izdavali uredbe u okviru svojih zona nadležnosti.

Vojna policija i sudovi su funkcionisali, mada neplanski, u oblastima pod kontrolom OVK-a. Generalštab je u određenoj mери koordinirao vojnim akcijama i političkim aktivnostima po ce-

135 Ostali članovi Generalštaba OVK-a bili su Jakup Krasnići (Krasniqi), Azem Silja (Syla), Džavit Haljiti (Xhavit Haliti), Rame Buja i Sokolj Bašota (Sokol Bashota), svi u političkom rukovodstvu, kao i Fatmir Ljimaj (Limaj) i Redžep Seljimi (Rexhep Selimi).

136 Redžu su, 8. maja 2000, ubili nepoznati napadači pred njegovom kućom u Prizrenu.

137 Za detaljnije informacije o vodećim ličnostima OVK-a, videti izveštaje ICG-a, *Critical Implementation Issues and a "Who's Who" of Key Players*, mart 1999; *Who's Who in Kosovo*, avgust 1999; i *What Happened to the KLA?*, mart 2000. Videti i Zoran Kusovac, "The KLA: Braced to Defend and Control", *Jane's Intelligence Review*, 7. april 1999.

lom Kosovu, što je bilo ustrojstvo koje je omogućavalo da se odluke prenose do boraca. Isti organ koordinirao je i logistikom i finansijskom podrškom iz Albanije i albanske dijaspore u Zapadnoj Evropi i Sjedinjenim Državama.

Nije zabeležen nijedan slučaj da su pripadnici OVK-a kažnjeni za zločine protiv civila.

Iako mnogi dokazi pokazuju suprotno, kod boraca OVK-a je krajem 1998. i početkom 1999. godine mogla da se uoči disciplina;

borci OVK-a obezbeđivali su kontrolne punktove, proveravali lične isprave i pridržavali se naređenja koja su dobijali od svojih komandanata. Jedan oficir OVK-a, koga su na tu funkciju postavile vlasti, podelio je dozvole s kojima su strani novinari i istraživači iz organizacija za ljudska prava imali pravo pristupa na teritorije pod komandom OVK-a.

Uprkos tome što su ove strukture postojale, nije zabeležen nijedan slučaj da su pripadnici OVK-a kažnjeni za zločine protiv civila ili vladinih trupa koje više nisu bile aktivne u neprijateljskim dejstvima. Očito je da su u nekim slučajevima, poput ubistva trideset četvoro ljudi u blizini Glođana septembra 1998. godine, lokalni komandiri sigurno znali za ubistva, a možda su ih čak i direktno naredili. S druge strane, nije potvrđeno da su komandiri OVK-a kažnjavali svoje vojnike zato što su maltretirali strane novinare ili pucali na njih.

U intervjuima i javnim saopštenjima portparoli OVK-a su prestano naglašavali spremnost ove organizacije da se ponaša u skladu s pravilima ratovanja. U intervjuu dnevnim novinama na albanskom jeziku *Koha Ditore* u julu 1998. portparol OVK-a Jakup Krasnići (Krasniqi) rekao je:

Mi smo od samog početka imali interna pravila za naše operacije. U njima se jasno navodi da OVK priznaje Ženevsku konvenciju i ostale konvencije kojima se reguliše vođenje rata.¹³⁸

U zvaničnom izveštaju OVK-a broj 51, koji je izdao Vrhovni štab OVK-a 26. avgusta 1998. godine, navodi se da "OVK, kao insti-

¹³⁸ *Koha Ditore*, 12. jul 1998.

3. SNAGE U SUKOBU

tucionalizovana i organizovana armija, postaje sve profesionalnija i spremnija da se bori do pobeđe".¹³⁹

U novembru 1998. godine predstavnici HRW-a sastali su se u selu Banja pored Mališeva s Hašimom Tačijem i Fatmirom Ljimajem (Limaj), u želji da utvrde koliko se OVK, uopšte uzev, pridržava pravila rata, sa posebnim osvrtom na tretman srpskih civila koje je zarobio OVK. Predstavnici OVK-a obavestili su HRW da OVK ima pravila službe, ali da ona nisu za javnost. Po njihovim rečima, predviđene su disciplinske mere protiv vojnika koji čine zločine, ali se o detaljima nije govorilo. Tačan broj pripadnika OVK-a bilo je teško utvrditi jer je organizacija bila labava, učešće po selima promenljivo i zato što je postojao konstantan priliv i odliv Albanaca iz inostranstva. Verovatno je najbolji indikator podatak Međunarodne organizacije za migraciju (IOM), koja je nakon rata imala zadatak da registruje bivše učesnike u sukobima i da im pruža pomoć. Prema IOM-u, do marta 2000. godine registrovana su 25.723 bivša borca, mada je svakako moguće da je ovaj broj nerealno visok, ako se ima u vidu mogućnost i da su oni koji nisu učesnici rata pokušavali da dođu do

Ramuș Haradinaj, bivši komandant OVK-a u zoni Dukadžin, nakon rata postao je predsednik političke partije Savez za budućnost Kosova (SBK). Snimak je načinjen za vreme predizbornog skupa u Prištini, 22. septembra 2000.

AFP

139 Zvanični izveštaj OVK-a broj 51, objavljen u dnevniku *Koha Ditore*, 26. avgusta 1998. godine.

pomoći.¹⁴⁰ Postoje i podaci o učešću stranih dobrovoljaca na strani OVK-a.¹⁴¹

Nakon ubistava u Drenici u martu 1998. albanska dijaspora u Evropi i Sjedinjenim Državama prikupila je znatna sredstva preko fonda Otadžbina zove. U raznim medijskim izveštajima prikupljanje sredstava za OVK dovedeno je u vezu s trgovinom drogom, pranjem novca i krijumčarenjem ljudi preko granice.¹⁴²

Slabo naoružan u odnosu na srpske i jugoslovenske snage, OVK je tokom 1998. i 1999. godine predstavljao mobilnu gerilsku snagu, koja je uglavnom napadala policijske i vojne kontrolne punktove, postavljala zasede i potom se povlačila. Jedina ofanziva većih razmera bio je napad na Orahovac jula 1998. godine, koji se okončao potpunim neuspehom, pošto su vladine snage ponovo preuzele kontrolu nad gradom samo dva dana kasnije.

Tokom čitavog sukoba vojna taktika OVK-a, posebno napadi na srpske kontrolne punktove i patrole u blizini sela naseljenih kosovskim Albancima, dovela je u opasnost albanske civile, koji su kasnije bili meta represalija. Uznemiravajuća je činjenica da je rat na Kosovu tokom 1998. i 1999. godine bio obeležen masakrima civila, poput onih u Prekazu, Gornjem Obrinju i Račku, koji jesu predstavljali prekretnice u ratu, i o njima se dosta izveštavalo. Sve ukazuje na to da su te zločine počinile po-

140 "Kosovo Reintegration Efforts are Bearing Fruits", izveštaj IOM-a, 16. mart 2000.

141 U sporazum o demilitarizaciji koji je OVK potpisao 20. juna 1999. navodi se da je među pripadnicima OVK-a bilo i Albanaca van Kosova. U tački 23 (e) navodi se da je "obavezno povlačenje svih pripadnika OVK-a koji nisu s Kosova, bez obzira na to da li je njihov boravak na teritoriji Kosova legalan, uključujući i pojedine savetnike, borce za slobodu, instruktore, dobrovoljce i sve državljane susednih i ostalih država". "Undertaking of Demilitarization and Transformation by the UCK", www.kforonline.com/resources/documents/uck.htm, (20. mart 2001).

142 Detaljnije u Roger Boyes i Eske Wright, "Drugs Money Linked to the Kosovo Rebels", *The Times* (London), 24. mart 1999; Frank Viviano, "Separatists Supporting Themselves with Traffic in Narcotics", *San Francisco Chronicle*, 10. jun 1994; "Speculations Plentiful, Facts Few About Kosovo Separatist Group", *Baltimore Sun*, 6. mart 1998; Zoran Kusovac, "Another Balkans Bloodbath? - Part One", *Jane's Intelligence Review*, 1. februar 1998; "TV report says Kosovo Albanians involved in Illegal Business in Germany", BBC Worldwide Monitoring, novinska agencija AND, Berlin, 28. jun 1999.

3. SNAGE U SUKOBU

slovično surove srpske i jugoslovenske snage, ali je isto tako očigledno da je OVK-a shvatao kakvu političku korist izvlači iz smrti civila.

Veliki broj zvaničnika i oficira OVK-a nakon rata zauzeo je važne funkcije na Kosovu. Hašim Tači je postao vođa Demokratske partije Kosova. Agim Čeku je postavljen na mesto komandanta Kosovskog zaštitnog korpusa (KZK), naslednika OVK-a, u kojem važne funkcije imaju i neki bivši komandiri OVK-a, kao na primer Siljeman Seljimi. Ramuš Haradinaj je napustio Kosovski zaštitni korpus 2000. godine i osnovao političku stranku Savez za budućnost Kosova. Neki komandiri i borci OVK-a nastavili su vojne aktivnosti u Makedoniji u sklopu Nacionalne oslobodilačke armije.

Dodatak: Posleratna unapređenja u srpskoj policiji i Vojsci Jugoslavije

Dana 13. maja 1999. tadašnji predsednik Srbije Milan Milutinović unapredio je Sretena Lukića (za koga se navodi da je bio "načelnik glavnog štaba Ministarstva unutrašnjih poslova u Prištini") u generala policije (dve zvezdice). Tom prilikom je tadašnji ministar unutrašnjih poslova Vljako Stojiljković unapredio sedamdeset dva oficira i 307 podoficira policije.¹⁴³

Dana 7. juna 1999. godine predsednik Jugoslavije Slobodan Milošević odlikovao je 911 pripadnika MUP-a za "suzbijanje terorizma na Kosovu i odbranu zemlje od agresije". Među odlikovanima bilo je tri generala, sedamnaest pukovnika, sedamnaest potpukovnika, dvadeset majora, trideset kapetana, četrdeset pet poručnika, trideset sedam potporučnika, pedeset narednika i drugih četrdeset pripadnika MUP-a.¹⁴⁴

Neki članovi rukovodstva bili su posebno nagrađeni. Ordeni jugoslovenske zastave prvog stepena dodeljeni su general-pukovniku Vlastimiru S. Đorđeviću, general-pukovniku Obradu M. Stevanoviću i general-pukovniku Sretenu D. Lukiću. Orden jugo-

143 "Sreten Lukić unapređen u generala policije", *Politika*, 13. maj 1999. Videti i veb sajt MUP-a.

144 "Nagrade za odbranu domovine", *Policajac*, jul 1999.

slovenske zastave trećeg stepena dodeljen je pukovniku Živku Trajkoviću, komandantu SAJ-a. Orden za zasluge u oblastima odbrane i bezbednosti prvog stepena dodeljen je pukovniku Dragutinu Adamoviću, načelniku SUP-a u Đakovici (koji se vodi i u spisku SUP-a Novi Sad) i potporučniku I klase Vidomiru N. Šapuliru, poznatom po svireposti prema kosovskim Albancima u Peći i okolini (vidi poglavlje o opštini Peć).

Pored toga, u junu 1999. godine bivši predsednik i "vrhovni komandant" Slobodan Milošević izdao je uredbu o unapređenjima, odlikovanjima i imenovanju tri hiljade oficira, podoficira, vojnika i civilnih lica u službi u Vojsci Jugoslavije.¹⁴⁵ Između ostalog, 125. motorizovanoj brigadi, 549. motorizovanoj brigadi i 37. motorizovanoj brigadi VJ dodeljen je Orden narodnog heroja.

Od značajnijih unapređenja, Dragoljub Ojdanić je proglašen za generala armije. Vladimir Lazarević, komandant Prištinskog korpusa, i Ljubiša Stojimirović, načelnik štaba Treće armije, unapređeni su u čin general-majora.

"Zbog izuzetnih uspeha i izvanrednih rezultata u rukovođenju i komandovanju snagama VJ u borbi za odbranu slobode i suvereniteta domovine od agresora", Ordenom slobode nagrađeni su general armije Dragoljub Ojdanić i general-pukovnik Nebojša Pavković.¹⁴⁶

"Za iskazanu hrabrost, odlučnost, samopožrtvovanost, disciplinu i odgovorno izvršenje borbenih zadataka, čime su dali primer ostalim pripadnicima njihovih jedinica", Orden za hrabrost dodeljen je general-majoru Vladimiru Lazareviću, komandantu Prištinskog korpusa. Lazarević je, osim toga, dva meseca pre primanja ovog odlikovanja takođe bio odlikovan Ordenom ratne zastave prvog reda. Pored toga, Orden za hrabrost dobili su sledeći pripadnici Treće armije:

- ★ gen. Milan N. Đaković, pripadnik Treće armije
- ★ puk. Milivoje P. Branić, pripadnik Treće armije
- ★ puk. Zoran M. Jablanović, pripadnik Treće armije
- ★ puk. Miloje R. Miletić, pripadnik Treće armije

145 "U službi VJ zaposleno tri hiljade oficira, podoficira, vojnika i civilnih lica", *Politika*, 16. jun 1999.

146 Ibid.

3. SNAGE U SUKOBU

- ★ puk. Dragan S. Petrović, pripadnik Treće armije
- ★ puk. Radojko M. Stefanović, pripadnik Treće armije
- ★ puk. Veroljub J. Živković, pripadnik Treće armije
- ★ potpuk. Simo R. Ivošević, pripadnik Treće armije
- ★ potpuk. Stojan O. Konjikovac, pripadnik Treće armije
- ★ potpuk. Pera V. Petrović, pripadnik Treće armije
- ★ maj. Zoran M. Bojković, pripadnik Treće armije
- ★ maj. Uroš V. Nikolić, pripadnik Treće armije
- ★ maj. Radivoje Đ. Paravinja, pripadnik Treće armije
- ★ maj. Ljubisav D. Stojanović, pripadnik Treće armije
- ★ kap. I klase Ljubiša S. Vučetić, pripadnik Treće armije
- ★ kap. I klase Zoran R. Rašeta, pripadnik Treće armije
- ★ kap. I klase Boban R. Rajković, pripadnik Treće armije
- ★ kap. Dragan L. Lukić, pripadnik Treće armije
- ★ kap. Jovica L. Milak, pripadnik Treće armije
- ★ kap. Perica B. Nastasijević, pripadnik Treće armije
- ★ kap. Miloš R. Ralević, pripadnik Treće armije
- ★ kap. Čedo S. Trpkovski, pripadnik Treće armije
- ★ kap. Slađan D. Hristov, pripadnik Treće armije
- ★ por. Boban S. Kuzmanović, pripadnik Treće armije
- ★ por. Nikola M. Mijatović, pripadnik Treće armije
- ★ potpor. Nenad M. Popović, pripadnik Treće armije
- ★ zast. I klase Radiša V. Ilić, pripadnik Treće armije
- ★ zast. Željko J. Alar, pripadnik Treće armije
- ★ zast. Branko N. Vuković, pripadnik Treće armije
- ★ zast. Aleksandar R. Raković, pripadnik Treće armije
- ★ st. vod. Ivan S. Nićiforović, pripadnik Treće armije
- ★ vod. Branislav M. Fungnerhut, pripadnik Treće armije
- ★ voj. Dragan R. Belošević, pripadnik Treće armije
- ★ voj. Milan M. Bogdanović, pripadnik Treće armije
- ★ voj. Veroljub M. Mijatović, pripadnik Treće armije
- ★ voj. Saša T. Pejić, pripadnik Treće armije
- ★ voj. Milinko M. Pendić, pripadnik Treće armije
- ★ voj. Nikola R. Popović, pripadnik Treće armije

Dana 7. jula 1999. godine odlikovana je još jedna grupa pripadnika MUP-a, prema pisanju *Politike*, za "izvanredne rezultate postignute u komandovanju jedinicama policije, ispoljenu hrabrost, odlučnost i disciplinu u sprovođenju bezbednosnih zadataka zaustavljanja terorizma na Kosovu i Metohiji i u odbrani ze-

mlje od agresije, pri čemu su predstavljali primer ostalim pojedincima i pripadnicima policije".¹⁴⁷

Među nagrađenima, 124. Interventna brigada posebnih jedinica policije odlikovana je Ordenom narodnog heroja. Pukovnik Zoran B. Simović, bivši komandant SAJ-a, i pukovnik Živko T. Trajković, komandant SAJ-a, odlikovani su Ordenom jugoslovenske zastave trećeg reda. Orden zasluga prvog reda za odbranu i bezbednost dodeljen je sledećim zvaničnicima na Kosovu:

- ★ puk. Dragutin R. Adamović – SUP Đakovica
- ★ puk. Dušan B. Gavranic – SUP Gnjilane
- ★ puk. Gradimir R. Zekavica – SUP Prizren
- ★ potpuk. Milan S. Đuričić – SUP Prizren (načelnik policijskog odeljenja)
- ★ maj. Milenko M. Božović – komandir policije u Srbici

Bivši predsednik Jugoslavije Slobodan Milošević dekretom je postavio gen. Radojka Stefanovića na mesto komandanta Prištinskog korpusa Treće armije Vojske Jugoslavije. Njegov prethodnik na ovom položaju, gen. maj. Vladimir Lazarević unapređen je u načelnika Glavnog štaba Treće armije.¹⁴⁸

Mnogi drugi pripadnici VJ unapređeni su i postavljeni na nova mesta dekretima predsednika Miloševića. Između ostalih, Negosav Nikolić, komandant Niškog korpusa Treće armije, unapređen je u čin general-majora, dok su puk. Božidar Delić, komandant 549. motorizovane brigade, i puk. Radojko Stefanović, komandant 52. mešovite artiljerijske brigade, unapređeni u činove generala. Gen. maj. Ljubiša Stojimirović postavljen je na mesto načelnika Prve armije.

Orden ratne zastave dodeljen je sledećim brigadama:

- ★ 243. mehanizovana brigada
- ★ 211. oklopna brigada
- ★ 15. oklopna brigada

147 "Primeri heroizma i patriotizma", *Politika*, 11. jul 1999. Videti i veb sajt MUP-a. Tamo je navedeno da je Đorđević general-pukovnik, Stefanović general-major, a Lukić takođe general-major.

148 "Radojko Stefanović novi komandant Prištinskog korpusa", *Hronika*, 30. decembar 1999.

3. SNAGE U SUKOBU

Predsednik Milošević je, takođe, odlikovao vrhovne komandante na Kosovu najvišim priznanjima Savezne Republike Jugoslavije – Ordenom slobode, Ordenom narodnog heroja, Ordenom jugoslovenske zastave i Ordenom ratne zastave prvog stepena.¹⁴⁹

Ordenom slobode nagrađeni su:

- ★ general armije Dragoljub Ojdanić,
- ★ general-pukovnik Nebojša Pavković, komandant Treće armije.

Ordenom narodnog heroja nagrađeni su:

- ★ 125. motorizovana brigada VJ; priznanje primio komandant brigade, puk. Dragan Živanović,
- ★ 549. motorizovana brigada VJ; priznanje primio komandant brigade, puk. Božidar Delić,
- ★ 37. motorizovana brigada VJ; priznanje primio komandant brigade, puk. Ljubiša Diković,
- ★ 63. padobranska brigada VJ; priznanje primio komandant brigade, puk. Ilija Todorov,
- ★ 124. interventna brigada policije; priznanje primio komandant brigade, puk. Žarko Branković.

Ordenom jugoslovenske zastave nagrađeni su:

- ★ Zoran Anđelković, predsednik Privremenog izvršnog veća Kosova i Metohije,
- ★ Nikola Šainović, potpredsednik Savezne vlade,
- ★ gen.puk. policije Vlastimir Đorđević,
- ★ gen.maj. policije Obrad Stevanović,
- ★ gen.maj. policije Sreten Lukić.

Dana 13. maja 2000. godine, na Dan bezbednosti, predsednik Milošević odlikovao je 135 pripadnika MUP-a. Orden jugoslovenske zastave prvog reda dodeljen je Vlajku Stojiljkoviću, ministru unutrašnjih poslova Srbije, i gen.puk. Radomiru Markoviću, pomoćniku ministra i načelniku Državne bezbednosti.¹⁵⁰

149 "Rat u koji smo bili uvučeni bio je najneravnopravniji rat ikada", *Politika*, 27-30. novembar 1999.

150 Obaveštenje, 13. maj 2000, veb sajt MUP-a (20. mart 2001).

Dana 5. jula 2000. godine predsednik Srbije Milan Milutinović unapredio je neke od najviših zvaničnika Ministarstva unutrašnjih poslova. Pomoćnicima ministra, Nikoli Ćurčiću, Stojanu Mišiću i Petru Zekoviću, dodeljen je čin general-majora.¹⁵¹

Kosovski Albanac posmatra ruševine u selu Košare.

ALJBAN BUJARI

151 Obaveštenje, 5. jul 2000, veb sajt MUP-a (20. mart 2001).

4. Mart–jun 1999: pregled događaja

Kosovo se našlo u centru svetske pažnje kada su 24. marta 1999. avioni Severnoatlantskog saveza počeli da bombarduju ciljeve u Saveznoj Republici Jugoslaviji. Početak vazdušnih napada NATO-a na Jugoslaviju bio je i početak najkrvavijeg perioda na Kosovu od kraja Drugog svetskog rata. U sledećih dvanaest nedelja srpska i jugoslovenska vojska, policija i paravojne formacije proterale su više od 850.000 Albanaca s Kosova i raselile još nekoliko stotina hiljada.¹ Mnoge od njih su pljačkali i tukli dok su ih terali iz njihovih domova koji su često bili harani i paljeni. Neke žene su silovane. Na hiljade odraslih muškaraca je zatočeno, a mnogi su pogubljeni, u nekim slučajevima zajedno sa ženama, decom i starijima, mada konačni broj ubijenih civila još nije poznat (vidi poglavlje “Broj žrtava”). U više od desetak mesta gde su izvršena masovna ubistva državne snage su pokušale da prikriju dokaze uništavajući ili uklanjajući tela. Surove operacije protiv albanskih civila prekinute su tek nakon povlačenja jugoslovenskih vojnika, srpske policije i paravojnih formacija i ularska snaga NATO-a 12. juna 1999.

Mnogi uzimaju dan početka vazdušnih napada NATO-a ujedno i kao početak srpske i jugoslovenske kampanje. Iako se 24. marta kampanja znatno pojačala, operacija je zapravo počela četiri dana ranije, 20. marta, kada su se s Kosova povukli posmatrači Verifikacione misije OEBS-a na Kosovu (KVM). Tada je i većina ostalih međunarodnih organizacija evakuisala svoje osoblje. Odlaskom KVM-a i timova međunarodnih humanitarnih organizacija Kosovo ne samo da je ostalo bez važnih i pouzdanih svedoka, već je sa odlaskom OEBS-a uklonjen i svaki razlog da se ustukne od određe-

¹ Prema statistici UNHCR-a, ukupan broj izbeglica s Kosova 9. juna bio je 862.979. U ovaj broj ne ulaze oni koji su zatražili azil u Evropi pre marta 1999. Ne postoje precizni podaci o ukupnom broju interno raseljenih lica s Kosova između marta i juna 1999. godine, ali se procene uglavnom kreću od 500.000 do 600.000, što uključuje više od 200.000 interno raseljenih osoba pre marta.

nih akcija.² Prema izveštaju OEBS-a o radu misije na Kosovu od oktobra 1998. do juna 1999. koji je delom zasnovan na intervjuima s izbeglicama tokom bombardovanja NATO-a, "broj slučajeva pogubljenja i proizvoljnih ubistava dramatično je porastao odmah po povlačenju Verifikacione misije OEBS-a na Kosovu 20. marta".³

Kao što poglavlje "Istorijska i politička pozadina" u ovoj knjizi pokazuje, zločini koji su počinjeni nakon 20. marta 1999. predstavljaju zapravo nastavak prakse srpskih i jugoslovenskih snaga većom žestinom, koje su tokom 1998. i prvih meseci 1999. godine sprovodile napade na civile, njihovo raseljavanje i uništavanje imovine. Do marta 1999. godine u borbama ili napadima na civile ubijeno je između 1.500 i 2.000 civila i boraca.⁴ Više od 200.000 albanskih civila raseljeno je unutar Kosova, skoro 70.000 Albanaca izbeglo je iz pokrajine u susedne zemlje i Crnu Goru, a još 100.000 jugoslovenskih državljana, većinom kosovskih Albanaca, zatražilo je azil u zapadnoj Evropi.⁵ Hiljade albanskih sela na Kosovu delimično je ili potpuno uništeno granatiranjem ili je spaljeno.⁶

Kampanja koju je država započela krajem marta 1999. razlikovala se, međutim, po razmerama i obimu od nasilja tokom

2 Kada su 25. marta iz Prištine proterani svi strani novinari, na Kosovu više nije bilo svedoka iz inostranstva.

3 OEBS/ODIHR: *Kosovo/a: As Seen As Told*, 1. deo, str. 37.

4 Videti sledeće izveštaje u novinama: "Broj poginulih u kosovskom ratu je bio oko 2.000 krajem prošle godine [1999], ali je taj broj sada mnogo veći", Anne Thompson, "A worsening terror: Disappearances Grow in Kosovo" Associated Press, 18. mart 1999; "...više od 1.500 ljudi je ubijeno", Charles Trueheart, "Kosovo Delegation Vows Anew to Sign Peace Agreement; West to Reapply Pressure on Belgrade", *Washington Post*, 16. mart 1999; "...više od 2.000 ubijenih", Kurt Schork (Reuters), "A Year Ago, Serb Attack Kicked Off Kosovo War" *Seattle Times*, 5. mart 1999. Takođe videti *The Kosovo Report* Nezavisne međunarodne komisije za Kosovo (The Independent International Commission on Kosovo), oktobar 2000.

5 Saopštenje za štampu UNHCR-a: Kosovo, utorak, 2. februar 1999.

6 Prema istraživanju iz novembra 1998. godine, sprovedenom u 285 sela na Kosovu a koje su zajednički uradili UNHCR i grupa nevladinih humanitarnih organizacija, 210 sela je oštećeno u sukobima 1998. godine. Dvadeset osam odsto domova u tim selima (9.809) potpuno je uništeno, a petnaest odsto (5.112) ih je teško oštećeno. [UNHCR Priština, "IDP/Shelter Survey Kosovo: Joint Assessment in 20 Municipalities" 12. novembar 1998.]

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

1998. i početkom 1999. godine. Prethodne operacije srpskih i jugoslovenskih snaga bezbednosti bile su usmerene na područja i porodice na Kosovu koji su imali veze s OVK-om. Iako su akcije srpske policije i jugoslovenske vojske u oblasti Drenice i na jugozapadu Kosova bile nečuvane (jer su meta napada bili civili, što je protivno međunarodnom humanitarnom pravu), one su se, ipak, mogle tumačiti i kao brutalna odmazda protiv OVK-ovih pobunjenika.

Operacije koje su počele krajem marta 1999. bile su mnogo više od odmazde: srpske i jugoslovenske snage sprovodile su sistematsku kampanju nasilja i prisilnog raseljavanja stanovništva, zbog koje je svoje domove moralo da napusti 80% civila.⁷

Operacije koje su počele krajem marta 1999. bile su mnogo više od odmazde.

Oblasti poput Prištine i istočnog Kosova, u kojima nije bilo uporišta OVK-a i u kojima je bilo izbegnuto nasilje kakvo se ranije dešavalo u Drenici i na jugozapadnom Kosovu, sada su se našle na meti masovnog proterivanja. Ubistva i teror nad civilima počeli su da se šire na sve oblasti koje su tada ili ranije imale veze s OVK-om, ali i na oblasti koje nisu imale nikakve veze sa OVK-om. Ukratko, sistematsko “etničko čišćenje” sada je sprovedeno uz borbu protiv pobunjenika na određenim lokalitetima.

Uprkos razmerama raseljavanja tokom 1998. i početkom 1999. godine, mnogi analitičari su verovali da će Kosovo, na kom 90% stanovništva čine Albanci, biti pošteđeno “etničkog čišćenja”, makar iz praktičnih razloga, jer je teško proterati čitav jedan narod. U etnički mešovitoj Bosni i Hercegovini i spornim oblastima Hrvatske, gde nijedna etnička zajednica nije imala apsolutnu većinu, proterivanje jedne etničke zajednice bio je način da zavađena zajednica preuzme kontrolu nad tom teritorijom. Za razliku od toga, s Kosova, gde etnički Albanci čine ubedljivu većinu, srpsko stanovništvo se neprekidno odlivalo tokom prethodnih decenija, dok Beograd nije pribegao pokušaju da ta-

7 Od 1.800.000 stanovnika Kosova, koliko se procenjuje da ih ima, 850.000 stanovnika Kosova bile su izbeglice a čak 600.000 ih je bilo raseljeno. Ako se uzme u obzir da su od ukupnog broja stanovnika 200.000 činili Srbi, Romi i druge manjine, moguće je da je raseljenih kosovskih Albanaca bilo čak 90 odsto.

mo na silu naseli Srbe iz Hrvatske, u pokušaju da preokrene iseljavanje Srba iz pokrajine. To što su UNHCR i NATO reagovali sporo na činjenicu da se krajem marta i početkom aprila u Makedoniju i Albaniju slivala reka izbeglica samo dokazuje da je malo ko iz međunarodne zajednice verovao da će režim Slobodana Miloševića pokušati da izvrši "etničko čišćenje" na Kosovu.⁸ Mnogi posmatrači su takođe verovali da će Milošević kapitulirati ubrzo posle početka vazdušnih napada NATO-a.

Ako većina analitičara sa Zapada nije verovala u mogućnost da se Kosovo "etnički očisti", čime se, onda, može objasniti sistematsko i masovno proterivanje albanskog stanovništva iz pokrajine koje su srpske i jugoslovenske snage sprovodile od marta do juna 1999? Da li je ono bilo sprovedeno po unapred utvrđenom planu ili je reč o spontanoj reakciji na bombardovanje NATO-a? Iako samo Slobodan Milošević i njegovi najbliži saradnici znaju pravi razlog za "etničko čišćenje" Kosova, postoji nekoliko mogućih teorija.

Prvo, dokazi ukazuju na to da se Miloševićev režim spremao za veliku operaciju odmazde i iskorenjivanja OVK-a još u septembru 1998, mnogo pre no što je iko pomišljao na vazdušne napade NATO-a, kada se letnja ofanziva približavala kraju (vidi poglavlje "Istorijska i politička pozadina"). Nakon što su uspele da unište neka jaka uporišta OVK-a, vlasti su bile prinuđene da obustave ofanzivu i prihvate posmatračice Verifikacione misije na Kosovu usled toga što se pred nadolazeću zimu naglo pojačala kritika sa Zapada.

Između oktobra i decembra 1998. godine učinjene su izmene na nekoliko ključnih mesta u bezbednosnom aparatu zemlje, uključujući smenjivanje Jovice Stanišića, načelnika Državne bezbednosti Srbije i Momčila Perišića, načelnika Generalštaba. Miloševiću odani general Dragoljub Ojdanić došao je na mesto Perišića, a general-pukovnik Nebojša Pavković unapređen je u komandanta Treće armije, koja je bila odgovorna za južnu Srbiju i

8 Planovi UNHCR-a za vanredne okolnosti koje je pripremio specijalni izaslanik UNHCR-a za bivšu Jugoslaviju pre 24. marta navode da se zbog pojačanog nasilja u pokrajini može očekivati najviše 100.000 izbeglica s Kosova. "The Kosovo refugee crisis: an independent evaluation of UNHCR's emergency preparedness and response", UNHCR Evaluation and Policy Analysis Unit, februar 2000.

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

Kosovo. Ove i druge izmene u Vojsci Jugoslavije i Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srbije navode na pomisao da je za Kosovo pripremana nova strategija.

U decembru 1998. i januaru 1999. godine na Kosovu se postepeno pojačavalo prisustvo snaga bezbednosti, što je bilo suprotno od dogovora s Verifikacionom misijom na Kosovu, ali ozbiljne kritike međunarodne zajednice nije bilo. Ubistvo četrdeset pet Albanaca jeste izazvalo međunarodnu reakciju, ali se gomilanje srpskih i jugoslovenskih snaga na Kosovu nesmetano nastavilo. Prema izveštaju OEBS-a, na Kosovu su u februaru bile razmeštene paravojne formacije radi organizovanja puteva za transport opljačkanih dobara.⁹ Njihovo nagomilavanje se nastavilo tokom pregovora u Rambujeu u Francuskoj, kao i naoružavanje lokalnih Srba. Prema izveštaju OEBS-a, koji je tada još imao posmatrače na Kosovu, između 6. i 23. februara “snage VJ nagomilavale su se širom Kosova, što je dovelo do naoružavanja civila i obuke rezervista, dovlačenja protiv-avionskog oružja, iskopavanja tenkovskih rovova, postavljanja razornih eksploziva duž glavnih puteva sa severa i povećane aktivnosti vojnih aviona”.¹⁰

Prvi napadi na uporišta OVK-a u seoskim predelima počeli su odmah nakon odlaska KVM-a s Kosova 20. marta, i tokom tih akcija bilo je i nasumičnih napada na sela. Prema izveštaju OEBS-a, pažnja je bila usmerena na strateški važnu putanju zapadno od Vučitrna koja povezuje Kosovo s užom Srbijom.

Međutim, priroda i jačina napada naizgled su se izmenile nakon početka bombardovanja NATO-a. Dana 24. marta počelo je masovno uništavanje gradova, poput Peći na jugozapadu, i, kasnije, Prištine, kao i paljenja starog dela Đakovice. Od 24. do 26. marta izvršena je agresivna operacija obezbeđivanja jugozapadne granice s Albanijom, u kojoj je bilo masovnog proterivanja i ubijanja civila.

Iako ovi dokazi ukazuju na to da je snažna kampanja odmazde bila pripremana već duže vreme pre bombardovanja NATO-a, čini se da je Miloševićeva vlada iskoristila vazdušne napade NATO-a da nastavi teror nad kosovskim Albancima i da protera veliki broj Albanaca iz pokrajine. Služeći se bombardovanjem NA-

9 OEBS/ODIHR: *Kosovo/a: As Seen, As Told*, 1. deo, str. 21-30.

10 Ibid.

TO-a kao pokrićem, vlasti su mogle slobodno da nastave masovnu ofanzivu na OVK, kao i da naredi proterivanje više od 850.000 kosovskih Albanaca.

Jedno objašnjenje je jednostavno osveta. Stotine izbeglica su posvedočile da su im državne snage stalno ponavljale: "Idite NATO-u!" Pošto su bili nemoćni pred vazдушnim napadima NATO-a, državne snage su se svetile stanovništvu. Međutim, sistematičnost progona protivreći ovoj teoriji; očigledno je postojao dobro osmišljen plan za "etničko čišćenje" većine albanskog stanovništva. Osveta je bila samo dodatni motiv.

Održiva je i teorija po kojoj je Beograd proterivanjem velikog broja kosovskih Albanaca nameravao da zauvek izmeni demografski sastav Kosova. Ovu strategiju je svojevremeno predlagala srpska desnica, uključujući i bivšeg potpredsednika Vlade Srbije i vođu Srpske radikalne stranke Vojislava Šešelja.¹¹

Postojao je dobro osmišljen plan za "etničko čišćenje" većine albanskog stanovništva.

Ovu teoriju podupiru brojna svedočenja izbeglica u Albaniji o konfiskaciji dokumenata i uništavanju i skidanju registarskih tablica s automobila na granici. Ovo takozvano "uništavanje identiteta" dokumentovali su Human Rights Watch i ostale organizacije koje su skupljale svedočenja u Albaniji, što upućuje na to da je Beograd pokušao da kosovskim Albancima oduzme državljanstvo i da ih obeshrabri u pokušaju da se kasnije vrate kućama.¹²

Drugo objašnjenje za "etničko čišćenje" kaže da je postojala namera da se destabilizuju susedne zemlje Albanija i Makedonija. U martu 1999. mnogi su mladu državu Makedoniju, sa dva miliona državljana, od kojih su bar 25 odsto etnički Albanci, videli kao nestabilnu, ali istovremeno i ključnu državu za stabil-

11 Videti izjavu Šešelja o proterivanju koja je objavljena u novinama *Velika Srbija* 14. oktobra 1995. i videti www.alb-net.com/cleansing.htm, (podaci iz marta 2001).

12 HRW je otkrio svega nekoliko slučajeva "čišćenja identiteta" među izbeglicama koje su stizale u Makedoniju. Ovo je verovatno zato što OVK u istočnom Kosovu (odakle je većina izbeglica stizala u Makedoniju) nije imao jaka uporišta. Druga mogućnost je da Makedonija, za razliku od Albanije, nije bila voljna da dozvoli da se tako veliki broj kosovskih Albanaca naseli na neograničeno vreme.

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

nost u regionu. Masovni priliv izbeglica s Kosova lako je mogao da poremeti krhku etničku ravnotežu, čak i da destabilizuje čitavu državu.¹³

Iako Albanija nije bila suočena s ovim etničkim tenzijama, njena stabilnost je zbog političkih i ekonomskih previranja bila uzdrmana nekoliko puta tokom devedesetih godina. Priliv više od 400.000 izbeglica mogao je da izazove nemire u državi.

Srećom, nijedan od ovih scenarija nije se odigrao. Nema sumnje u to da je dolazak 260.000 izbeglica s Kosova pokvario odnose između Makedonaca i Albanaca u Makedoniji. Uzdržana politika makedonske vlade o prihvatanju izbeglica tokom proleća 1999, povremeni slučajevi policijskog nasilja nad izbeglicama i periodično odbijanje vlade da prihvati još izbeglica¹⁴ stvorili su ogromno ogorčenje i bes među Albancima u Makedoniji. Isto tako, saosećanje makedonskih Albanaca s njihovim albanskim susjedima sa Kosova pojačalo je među Makedoncima strahovanje od otcepljenja. Suzdržanost koju je pokazalo vođstvo albanske partije u vladajućoj koaliciji, Demokratske partije Albanaca, kao i prisustvo snaga NATO-a, sigurno je pomoglo da se u proleće 1999. spreči otvoreni sukob u Makedoniji.

U Albaniji su izbeglice toplo primljene. Uprkos teškim ekonomskim uslovima, posebno u severnoj Albaniji, izbeglice su uspešno bile smeštene u izbegličke kampove i privatne domove. Država je čak doživela ekonomski procvat zbog priliva stranih humanitarnih organizacija, prisustva NATO-a i medija.

13 Zahvaljujući četvorogodišnjoj preventivnoj mirovnoj misiji snaga UN-a, Makedonija je izbegla građanski rat i sukobe koji su zahvatili ostale republike SFRJ. U Makedoniji je vladala napetost između brojne albanske zajednice, jer je među njima bilo onih koji su zbog neprekidne diskriminacije zahtevali veći stepen samouprave, i većiinske makedonske nacije, kod koje je zbog takvih zahteva rastao strah od Velike Albanije. Napetost se ublažila kada je na vlast došla multietnička koalicija.

Detaljnije o ljudskim pravima u Makedoniji, videti u izveštaju HRW-a "Police Violence in Macedonia", april 1998. i *A Threat to Stability: Human Rights in Macedonia*, (New York: HRW, 1996).

14 Makedonske vlasti su povremeno zatvarale granicu za izbeglice s Kosova sve dok međunarodna zajednica nije pristala da jedan broj izbeglica prebaci iz Makedonije u druge zemlje. Opširnije o postupanju makedonskih vlasti prema izbeglicama tokom rata videti saopštenje HRW-a "Macedonia Must Keep Border Open To Refugees", 1. april 1999.

Destabilizacija Makedonije i Albanije možda je treći razlog za "etničko čišćenje" – da bi se oslabila odlučnost NATO-a da nastavi s vazдушnim napadima. Od početka je bilo jasno da su neke članice saveza, poput Italije, Francuske i Grčke bile protiv vazдушnih napada. Možda se Beograd nadao da će reka izbeglica ubediti vlasti i javnost da je bombardovanje pogoršalo situaciju, čak i direktno izazvalo odlazak izbeglica. (Jugoslovenska vlada iznova je tvrdila da izbeglice beže od bombi NATO-a.) Ako je ovo bila namera Beograda, potpuno je osujećena. "Etničko čišćenje" i potreba da se ono zaustavi postali su najjači argument za akcije NATO-a i pomogli su da se dobije podrška članica saveza i javnosti za nastavak bombardovanja. Detaljno medijsko izveštavanje o progonima podsećalo je na prizore nacističkih deportacija i učvrstilo je podršku napadima NATO-a, naročito u periodu oštre kritike zbog civilnih žrtava i bombardovanja kineske ambasade u Beogradu.¹⁵ Izbeglička kriza dala je NATO-u najveći dokaz da je ovo bio rat za odbranu ljudskih prava.

Neki komentatori nagovestili su da je proterivanje kosovskih Albanaca bio pokušaj Beograda da stvori uslove za otepljenje Kosova, a da se oblasti koje se graniče sa Srbijom u severnim i istočnim delovima Pokrajine zadrže pod upravom Beograda. Nije jasno da li je takav plan postojao, pošto je proterivanja, u celini gledano, bilo najviše u oblastima gde je OVK bio aktivniji, više nego duž ovih linija za koje se pretpostavljalo da su moguće linije odvajanja.

Na posletku, "etničko čišćenje" je očito služilo i u vojno-strateške svrhe. Mesta u oblastima gde je OVK bio aktivan, poput Podujeva, Mališeva i Đakovice, bila su sravnjena da bi OVK izgubio logističku podršku. Pošto je bilo teško napraviti razliku između boraca i civila, državne snage su opustošile ove oblasti uklonivši stanovništvo iz većine njih kako bi se lakše obračunale s pobunjenicima. Jedini izuzetak je oblast Drenice, odakle su mnogi civili bili sprečeni da odu i korišćeni su kao živi štit.

15 Neki zapadni političari su posle rata čak tvrdili da je prvenstveni cilj akcije NATO-a bio povratak izbeglica – što nije samo u neskladu s vremenom, već je i u suprotnosti sa predviđanjima u samom NATO-u o eventualnim konvojima izbeglica koji bi mogli da se pojave nakon početka bombardovanja.

Možda je progon izbeglica u Makedoniju i Albaniju zaista imao za cilj da snagama NATO-a u ovim zemljama veže ruke i tako spreči kopnenu invaziju. Takođe, kriza u Albaniji mogla je biti pokušaj da se prekinu putevi zaliha i spreče napadi OVK-a koji je bio koncentrisan u zapadnom delu države.

Geografija zločina

Pored sistematskog “etničkog čišćenja” Kosova, neki delovi pokrajine bili su nesrazmerno pogođeni masovnim ubistvima civila, silovanjima, mučenjima i uništenjem imovine, paljenjima i pljačkama. Mnoge oblasti već su bile meta nasilja tokom 1998. i početkom 1999. godine. Dokumentacija i analiza zločina u tim mestima i selima čini glavni deo ovog izveštaja. (Vidi poglavlje “Statistička analiza povreda prava” i studiju o najugroženijim opštinama Kosova u tom poglavlju.)

Na najjačem udaru našle su se oblasti u kojima je OVK od ranije imao svoja uporišta. Opštine Glogovac i Srbica u oblasti Drenice, kolevci OVK-a, bile su poprište višestrukog masakra civila, proizvoljnih hapšenja, upotrebe ljudskih štitova i uništavanja imovine civila (vidi poglavlje o oblasti Drenica). S izuzetkom masovnog progona iz grada Glogovca, većina stanovništva Drenice bila je sprečena da ode ili nije želela da napusti oblast. Masovna ubistva, progoni i uništavanje imovine civila takođe su bili česti i u opštinama Đakovica, Orahovac, Prizren i Suva Reka u južnoj pograničnoj oblasti, gde su mnoga sela od ranije podržavala OVK. (Nema izveštaja o masovnom proterivanju ili ubistvima u najjužnijoj opštini Gora, naseljenoj gotovo isključivo Gorancima.) Zbog čvrstih veza sa severnim delom susedne Albanije, jugozapadna oblast bila je glavni kanal za dopremanje oružja, zaliha i obučanih regruta OVK-a, i u roku od samo nekoliko nedelja u proleće 1999, preko granice s Albanijom proterano je na stotine hiljada civila. Ubistva civila, sejanje straha među njima i razaranje njihovih domova u ovim opštinama između marta i juna 1999. mogu se razumeti, bar delimično, kao nastavak nastojanja da se eliminiše podrška stanovništva OVK-a, koja se javila početkom 1998. godine.

Na najjačem udaru našle su se oblasti u kojima je OVK od ranije imao svoja uporišta.

Objašnjenja za veći broj zločina u drugim opštinama – koje je Human Rights Watch detaljno istraživao – složenija su i manje ubedljiva. Opštine Peć i Lipljan, gde je živeo znatniji broj Srba, našle su se na meti masovnog proterivanja, ali su se ubistva ograničavala na određene lokalitete. Iako je OVK bio aktivan u opštini Peć i prisutan u zapadnom delu opštine Lipljan tokom 1998, gotovo da nema dokaza koji ukazuju na to da je postojala veza OVK-a s nekim od sela u kojima su se dogodili masakri. Ubistva su možda jednostavno imala za cilj da se ostatak stanovništva zastrašivanjem protera s Kosova. Većina je iz Peći pobegla u Crnu Goru, dok su iz Lipljana mahom bili deportovani u Makedoniju. U svakom slučaju, žrtve i počinioci zločina često su se poznavale, po čemu se ove etnički mešovite opštine razlikuju od Drenice i jugozapadnog Kosova, gde su Albanci retko prepoznawali one koji su nad njima činili zlodela. Na primer, tokom 1998, OVK jedva da je bio prisutan i aktivan u etnički raznorodnoj opštini Istok na zapadu. Ipak su Albanci iz te opštine masovno proterani u Crnu Goru, a njihovi kuće spaljene i opljačkane. Istok je takođe bio poprište jednog od najkrvavijih incidenata krvavog proleća, maja 1999, kada su nepoznati počinioci ubili više od devedeset zatvorenika u zatvoru Dubrava, dva dana nakon što je NATO iz vazduha pogodio zatvor kada je poginulo devetnaest zatvorenika (vidi poglavlje o opštini Istok). Nasuprot tome, masakr više od stotinu civila u opštini Vučitrn, koji se dogodio za vreme proterivanja meštana iz okoline Sudimlje sa Kosova u Albaniju, izgleda da je tesno povezan sa prisustvom boraca OVK-a u toj oblasti. Mnogi od stanovnika Vučitrna takođe su bili proterani, jedni prema Albaniji a drugi prema Makedoniji.¹⁶

I druge opštine na Kosovu (o kojima nema detaljnih podataka u ovom izveštaju) tokom proleća 1999. godine bile su poprište čestih masovnih proterivanja, i u njima se dogodio određeni broj ubistava i drugih zločina. Opštine Leposavić, Zvečan i Zubin Potok na severu Kosova mahom su bile pošteđene, kao što se vidi u odeljku o statistici, verovatno zbog činjenice da je u njima većinsko stanovništvo bilo srpsko.¹⁷ Opština Kosovska Mi-

16 Iz intervjua HRW-a, Bogovine (Makedonija), 5. april 1999; Neprošteno, Makedonija 10-11. april 1999; Kuks (Albanija) 17. i 26. april 1999. g.; Kuks (Albanija) 12-13. maj i 22. maj 1999; Kuks (Albanija) 6. jun 1999.

17 Pre marta 1999. preko 90 odsto stanovništva Leposavića i oko 75 odsto stanovništva Zubinog Potoka i Zvečana bili su Srbi.

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

trovica, sa većinskim albanskim stanovništvom nije imala tu sreću. Etnički mešoviti grad po kojem je opština dobila ime, a koji je danas simbol posleratne etničke podele na Kosovu, bio je po prište sukoba OVK-a i srpskih snaga bezbednosti početkom 1998. godine.¹⁸ Kao i u drugim mestima, posle odlaska OEBS-a došlo je do porasta broja ubistava Albanaca i proterivanja većine albanskog stanovništva ovoga grada u Albaniju.¹⁹

Borbi između OVK-a i srpskih snaga bezbednosti takođe je bilo u opštini Podujevo, istočno od Mitrovice, mada se ovoj oblasti posvetilo najmanje pažnje u ovom izveštaju. Nasilje i prateći pritisci, koji su počeli u septembru 1998, naveli su neke građane da pobjegnu u Prištinu u decembru te godine.²⁰ Tenzije su se pojačale u martu 1999, posebno u gradu Podujevu, gde je većina preostalog stanovništva proterana u pravcu Makedonije ili je pobjegla u obližnja brda, u kojima se veliki broj raseljenih lica sakrio.²¹ U etnički mešovitim opštinama Obilić i Kosovo Polje takođe je bilo sporadičnih borbi tokom 1998, većinom zbog preuzimanja rudnika u selu Grabovac u opštini Kosovo Polje.²²

Nakon odlaska KVM-a s Kosova, događaji u Kosovu Polju²³ i Obiliću²⁴ imali su sličan obrazac, a većina albanskog stanovništva proterana je u Makedoniju. Železnička stanica u Kosovu Polju takođe je korišćena kao tranzitna tačka za proterivanje desetina hiljada Albanaca vozom u Makedoniju. Selo Ada je, izgleda, bilo na posebnom udaru odmazde, verovatno zbog povezanosti s

18 Iz intervjuja HRW-a, Bogovine (Makedonija) 4. april 1999.

19 Iz intervjuja HRW-a, Kuks (Albanija) 16-19. april 1999; 23. april 1999; 26. april 1999; 10. maj 1999; 11. maj 1999; 13. maj 1999; 22. maj 1999; 2. jun 1999. i 7. jun 1999.

20 Mnogi od njih bili su ponovo raseljeni tokom nasilnih progona velikog broja stanovnika iz Prištine u martu i aprilu 1999 (iz intervjuja HRW-a, Džepčište, Makedonija 3. april 1999).

21 Iz intervjuja HRW-a, Podujevo i selo Dobratin (opština Podujevo), 13. jul 1999; Kuks (Albanija), 22. maj 1999.

22 Više o događajima u opštinama Kosovo Polje i Obilić tokom 1998. videti OEBS/ODIHR: *Kosovo/a: As Seen, As Told*, 1. deo, str. 235-239 i 268-273. Detaljnije o tome kako je nakratko OVK zauzeo rudnik Belačevac, i o devetoro nestalih Srba videti u izveštaju HRW-a, *Humanitarian Law Violations in Kosovo*, oktobar 1998.

23 Iz intervjuja HRW-a, Bogovine (Makedonija) 4. april 1999; Kuks (Albanija) 4. i 14. april 1999; Kuks (Albanija) 8. jun 1999.

24 Iz intervjuja HRW-a, Bogovine (Makedonija) 31. mart 1999. i 5. april 1999; Kuks (Albanija) 29. april 1999. i 10. maj 1999.

OVK-om: ubijeno je pet muškaraca iz jedne porodice u selu, a četiri leša su zapaljena.²⁵ Nedelju dana kasnije celokupno stanovništvo prisilno je ukrcano u autobuse i deportovano u Makedoniju i Albaniju.²⁶

I u opštinama Klina i Dečani na istoku bilo je proterivanja velikog broja Albanaca krajem marta i početkom aprila. U etnički mešovitoj Klini, zapadno od oblasti Drenice, vodile su se borbe između OVK-a i jugoslovenskih i srpskih snaga bezbednosti tokom 1998. Većina albanskog stanovništva proterana je u Albaniju 31. marta i 1. aprila 1999.²⁷ Većinsko albansko stanovništvo Dečana takođe je doživelo aktivnosti OVK-a, ali i veliki broj njih raseljavanje još pre marta 1999. Mnogi stanovnici su proterani u Albaniju u aprilu 1999.²⁸

U martu 1999. sukob na Kosovu se produbio i proširio, i zahvatio oblasti u kojima je ranije bilo malo nasilja i koje su imale

U martu 1999. sukob na Kosovu se produbio i proširio, i zahvatio oblasti u kojima je ranije bilo malo nasilja i koje su imale malo veze s OVK-om.

malo veze s OVK-om. To je, na primer, slučaj sa glavnim gradom Kosova, Prištinom. Mada su stanovnici Prištine bili pošteđeni ubistava koja su se dogodila zapadno od Drenice u proleće 1999, veliki deo građana je proteran u pravcu Makedonije u prvom talasu "etničkog čišćenja" krajem marta i početkom aprila 1999. Prijavljeni su brojni slučajevi krađe i pljačke, ali je spaljeno znatno manje imovine nego u Peći ili Đakovici. Opštine Gnji-lane i Kosovska Kamenica na istoku imale su sličnu sudbinu: mada su većinom bili pošteđeni ubistava i paljenja, na hiljade albanskih građana je proterano iz svojih domova u aprilu i maju, a mnogi od njih su na putu prema granici s Makedonijom opljačkani ili lišeni slobode. (Malo se zna o tome šta se događalo sa srpskom većinom u opštini Novo Brdo zapadno od Gnji-lane.)

25 Za više podataka o Ade videti HRW, *Kosovo Human Rights Flash #32*, 29. april 1999.

26 Iz intervju-a HRW-a, Morina (Albanija) 28. april 1999; Kuks (Albanija) 29. april 1999; Tetovo (Makedonija) 30. april 1999.

27 Iz intervju-a HRW-a, Krume (Albanija) 2. april 1999; Kuks (Albanija) 8. i 9. april 1999.

28 Iz intervju-a HRW-a, Morina (Albanija) 4. april 1999; Kuks (Albanija) 8. april 1999; Morina (Albanija) 28. april 1999.

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

Opštine bliže granici s Makedonijom nisu poznate kao uporišta OVK-a, mada se preko granice obavljao šverc oružjem i zalihama i jugoslovenske snage usredsredile su se u ovim opštinama na borbu protiv pobunjenika. Međutim, kada se sukob proširio, jugoslovenske i srpske snage bezbednosti ubrzo su proterale ili raselile stanovništvo dalje od granice, a bilo je čestih izveštaja o tome da su sela granatirana ili spaljena. Moguć razlog za to je priprema za kopnenu invaziju snaga NATO-a.

U opštini Kačanik na granici s Makedonijom tokom 1998. bilo je uglavnom mirno. Prema izveštaju KVM-a, OVK se preselio u ovu oblast u februaru 1999, a tokom februara i marta su oružani sukobi između jugoslovenskih i srpskih snaga bezbednosti i OVK-a zabeleženi u nekoliko sela.²⁹ VJ i srpska policija su odmah nakon odlaska OEBS-a počele da proteruju meštane, ali mnogi stanovnici nisu želeli da odu, što je proizvelo veliki broj interno raseljenih. Oni su često usmeravani u različitim pravcima po opštini, sve dok na kraju u aprilu 1999. nisu bili prisiljeni da odu u Makedoniju.³⁰ U opštini se takođe dogodio veliki broj ubistava, posebno u selu Kotlina, gde je pre proterivanja stanovnika pogubljeno dvadeset pet muškaraca (neki od njih bili su pripadnici OVK-a).³¹

I u opštini Uroševac na severu je bilo masovnog proterivanja, nekoliko nedelja nakon odlaska KVM-a s Kosova. Do sredine aprila na hiljade stanovnika Uroševca bilo je smešteno u izbegličkim kampovima u Makedoniji, mada su neki bili proterani u Albaniju.³² Budući da je grad Uroševac imao železnicu, bio je pogodan za deportacije iz južnog Kosova u Makedoniju. Na sličan način je iz etnički mešovite pogranične opštine Štrpce stanovništvo najpre proterano u Kačanik, mahom u njegov istočni deo, kao i u druge oblasti s albanskim stanovništvom. Iako je u početku većina albanskog stanovništva iz opštine uspela da izbeg-

29 OEBS/ODIHR: *Kosovo/Kosova: As Seen, As Told*, str. 216-226.

30 Iz intervjuja HRW-a, Neprošteno (Makedonija) 8. i 11. april 1999; Zelino (Makedonija) 12. april 1999; Orasje (Makedonija) 14. april 1999; Senekos (Makedonija) 16. i 17. april 1999; Gostivar (Makedonija) 18. april 1999.

31 Iz intervjuja HRW-a, Orasje (Makedonija) 12. i 14. april 1999; Kotlina (Kosovo) 8. avgust 1999. Vidi takođe Amnesty International, "FRY: Killings in the Kacanik Area", 9. april 1999.

32 Iz intervjuja HRW-a, Senekos (Makedonija) 16. april 1999; Gostivar (Makedonija) 18. april 1999; Kuks (Albanija) 18. april 1999; Kuks (Albanija) 14. maj 1999.

ne proterivanje jer su se mnogi selili iz mesta u mesto, većina ih se sredinom aprila 1999. ipak obrela u izbegličkim kampovima u Makedoniji.³³ Mnogi albanski stanovnici iz opštine Vitina, na granici istočno od Kačanika, početkom aprila 1999. su takođe bili proterani u Makedoniju.

Ubistva

Ubistva kosovskih Albanaca dešavala su se širom Kosova. Kao što poglavlje o statističkoj obradi podataka jasno pokazuje, velika većina žrtava bili su muškarci, mada ni žene ni deca nisu bili pošteđeni. U brojnim slučajevima, kao u domaćinstvu porodice Vejisa u Đakovici 1. aprila, porodice Gerdžaljiu (Gerxhaliu) u Donjoj Sudi-

Svedočenja očevidaca ukazuju na tri opšta motiva za ubistva. Prvi je bio da se podstakne proces "čišćenja"... Drugi motiv bio je uklanjanje pojedinaca za koje se sumnjalo da su učestvovali u akcijama OVK-a ili su ih pomagali... Treći faktor je bila osveta.

mlji 31. maja, ili domaćinstvu Beriša (Berisha)u Suvoj Reci 26. marta, pored odraslih, ubijana su i deca. Poglavlje o statističkoj obradi podataka otkriva da su ubistva počinjena u tri različita talasa (vidi grafikon 5).

Svedočenja očevidaca ukazuju na tri opšta motiva za ubistva. Prvi je bio da se podstakne proces čišćenja. Po tipičnom obrascu, snage bezbednosti bi naj-

pre granatirale selo a zatim bi ga zauzele, nakon čega bi naložile albanskim meštanima da odu. Ponekad su ove snage ubijale pojedine meštane da bi se proširila panika i ubrzala deportacija.

Drugi motiv bio je uklanjanje pojedinaca za koje se sumnjalo da su učestvovali u akcijama OVK-a ili su ih pomagali. Iz sela u selo, pripadnici snaga bezbednosti odvajali su muškarce od žena i dece i ispitivali ih o pobunjenicima i ponekad ih danima držali u zarobljeništvu. Razgovori sa svedocima i preživelim, kao i izjave pripadnika srpskih i jugoslovenskih snaga koje su preneli strani mediji, pokazuju da su muškarci za koje se sumnjalo da su povezani s OVK-om ubijani na licu mesta. Takva sumnja mo-

³³ Iz intervjua HRW-a, Neprošteno (Makedonija) 8. april 1999; 10-11. april 1999.

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

gla je biti zasnovana i samo na činjenici da su muškarci bili vojno sposobni. Ponekad su muškarci bili primoravani da se skinu, kao u Beloj Crkvi, da bi se videlo da li ispod civilne odeće nose uniformu, da li imaju povreda iz borbe, ili prljavštinu na rukama koja bi ukazivala da su učestvovali u borbama. Pošto je često bilo teško razlučiti civile, a pogotovo seoske stražare, od pripadnika OVK-a, državne snage nisu želele da rizikuju i ubijale su one od kojih bi mogla da im zapreti opasnost.

U drugim slučajevima, na posebnoj meti su se našli važni politički lideri, aktivisti, ili imućni pojedinci. Kao što poglavlje “Snage u sukobu” jasno pokazuje, paravojne jedinice ponekad su imale spiskove onih koje treba ubiti, koje su dobijale od lokalnih vlasti ili policije.

Treći faktor je bila osveta. U izvesnim slučajevima, kao što je Meja kod Đakovice ili naselje Tusus u Prizrenu, ubistva širokih razmera počinjena su nakon što je OVK pobio pripadnike srpskih ili jugoslovenskih snaga. Ubistva u Vrbovcu i Štutici, u oblasti Drenice, krajem aprila, počinjena su neposredno pošto su snage NATO-a bombardovale fabriku Feronikl u kojoj su bile smeštene snage bezbednosti.

Na kraju, mada su proterivanja i ubistva mahom bila brižljivo isplanirana, bilo je i slučajeva da su se određene snage otele kontroli, što je posebno bilo često među dobrovoljcima i pripadnicima paravojnih snaga. Opšte bezakonje na Kosovu tokom bombardovanja NATO-a omogućavalo je kriminalcima i pljačkašima da nekažnjeno iznuđuju, pljačkaju i ubijaju. Uz malo izuzetaka, vlasti nisu činile ništa da to spreče. Na Kosovo su bile upućene paravojne formacije, uprkos tome što su bile poznate po svireposti, a bilo je i kriminalaca koji su pušteni iz zatvora u zamenu za pristanak da idu da se bore na Kosovu.

Broj žrtava, nestali i uklanjanje tela

Ni više od dve godine nakon završetka rata ne zna se konačan broj ubijenih između marta i juna 1999. godine. Mada su razlozi za nedostatak tačnih podataka o broju mrtvih jasni i uobičajeni za mnoge posleratne situacije, ukupan broj mrtvih ostaje jedno od najkontroverznijih pitanja ovog rata. Međutim, da li je broj ubijenih 5.000 ili 15.000 nije toliko važno koliko je bitna

činjenica da se na meti ubistava srpskih i jugoslovenskih snaga bezbednosti našao veliki broj civila.

Jedan od razloga što je broj mrtvih i dalje predmet rasprava jeste to što je tokom rata bilo preterivanja u tvrdnjama zvaničnika NATO-a ili vlada zemalja članica. Neki zvaničnici SAD-a, među njima sekretar odbrane Vilijam Koen i specijalni izaslanik

Mnogo važniji uzrok za to što ne postoje precizne procene o broju mrtvih jeste namerni pokušaj srpskih i jugoslovenskih vlasti da unište dokaze i uklone leševe.

Stejt departmenta za ratne zločine Dejvid Šefer, izražavali su pretpostavke da je nestalo oko 100.000 Albanaca i da se strahuje da su oni mrtvi.³⁴ Takvi podaci su u suprotnosti s odmerenijim procenama vlade SAD-a i NATO-a iz istog perioda – koje su se kretale između 3.000 i

4.000 mrtvih, a koje su zasnovane na izjavama izbeglica.³⁵ Nakon rata, šef administracije Ujedinjenih nacija na Kosovu Bernard Kušner izjavio je da je poginulo "oko 11.000 osoba", mada je njegova služba za odnose s javnošću kasnije povukla izjavu o ovoj proceni.³⁶ Ipak, neproverene izjave visokih državnih funkcionera u jeku rata navele su neke medije i političke protivnike NATO-a na Zapadu da optuže NATO da je ovakva propaganda bila neophodna da bi se opravdala intervencija NATO-a.³⁷ Ove optužbe nagnale su levičarski orijentisane kritičare politike Zapada prema bivšoj Jugoslaviji da negiraju da su srpske snage uzrokovale masovno proterivanje Albanaca, čak i da je bilo masovnih ubistava albanskih civila.

Međutim, mnogo važniji uzrok za to što ne postoje precizne procene o broju mrtvih jeste namerni pokušaj srpskih i jugoslo-

34 "Yugoslavs are Crying 'Crocodile Tears': Cohen – 100.000 Kosovars May be Dead, Says Defense Secretary", *Toronto Star*, 17. maj 1999; David E. Rosenbaum, "Crisis in the Balkans: the Dead: U.S. Official Calls Tallies of Kosovo Slain Too Low", *New York Times*, 19. april 1999.

35 Stejt department: "Erasing History: Ethnic Cleansing in Kosovo", maj 1999; transkript konferencije za novinare, Jamie Shae i general Giuseppe Marani, Generalštab NATO-a, 17. april 1999.

36 "UN Sets Kosovo Dead at 11.000", Reuters, 3. avgust 1999. i "Kouchner's Spokeswoman Comments on Kosovo Death Figures", Agence France Press, 3. avgust 1999.

37 Videti, na primer, Charles A. Radin i Louise D. Palmer, "Number of missing Kosovars is challenged", *The Boston Globe*, 21. april 1999.

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

venskih vlasti da unište dokaze i uklone leševe. Tribunal u Hagu i Human Rights Watch dokumentovali su slučajeve u kojima su leševi otkopavani i uklonjeni s mesta zločina, u očiglednom pokušaju da se prikriju ubistva. U dokumentarnoj emisiji pod nazivom “Spaljivanje dokaza” američke stanice National Public Radio, koja je emitovana 25. januara 2001, tvrdi se da su srpske i jugoslovenske snage sistematski transportovale leševe kosovskih Albanaca u kompleks rudnika Trepča pored Kosovske Mitrovice, gde su ih spaljivale. Ovaj izveštaj navodi, citirajući srpske borce i jednog pripadnika srpske obavestajne službe na visokom položaju, da je u Trepči uništeno između 1.200 i 1.500 leševa.³⁸

Ove optužbe o uklanjanju leševa i uništavanju dokaza dobile su jasnu potvrdu u maju 2001, kada je srpska vlada objavila da je tokom rata na Kosovu kamion sa osamdeset šest tela bio potopljen u Dunav. U njemu su se, prema tvrdnjama, nalazila tela albanskih civila s Kosova. Jedan visoki zvaničnik srpskog Ministarstva unutrašnjih poslova izjavio je 25. maja da je Milošević naredio tadašnjem ministru unutrašnjih poslova Vlajku Stojiljkoviću da ukloni sve tragove koji bi mogli biti dokaz zločina na Kosovu.³⁹ U julu 2001. srpske vlasti su objavile da su pronašle još četiri grobnice u Srbiji, s ukupno 1.000 leševa kosovskih Albanaca.

U julu 2001. Sud za ratne zločine ekshumirao je oko 4.300 tela, što je mnogo manje od 11.334 tela, koliko su kosovski Albanci prijavili Tribunalu.⁴⁰ Prema izveštaju Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, u aprilu 2001. godine 3.525 osoba se još vodilo kao nestalo, a velika većina njih su kosovski Albanci.⁴¹

38 Za transkripte programa i još dva izveštaja o ratnim zločinima na Kosovu, videti www.americanradioworks.org, (podaci iz marta 2001).

39 “Milosevic Tried to Cover up Kosovo Crimes: Official”, Agence France Press, 26. maj 2001. i Carlotta Gall, “A Dark Secret Comes to Light in Serbia”, *New York Times*, 1. jun 2001.

40 Beta, 17. jul 2001. i Karla del Ponte, tužilac ICTY-ja, “Obraćanje Savetu bezbednosti”, 10. novembar 1999.

41 Saopštenje ICRC-a, “Persons Unaccounted for in Connection with the Kosovo Crisis”, 10. april 2001. Pre ovog saopštenja ICRC je saopštio da se do 27. juna 2000. 3.368 osoba s Kosova vodi kao nestalo. Većina nestalih su kosovski Albanci, ali je među njima i 400 Srba, stotinu Roma i pripadnika ostalih manjina. Oko 74 odsto njih nestalo je između marta i juna 1999. ICRC: “Update 00/01 on ICRC in the Federal Republic of Yugoslavia”, 27. jun 2000.

Timovi Tribunala u Hagu ekshumirali su između juna i novembra 1999. godine 2.108 tela sa 195 lokacija. Tokom druge faze ekshumacije, između aprila i novembra 2000, eksperti za sudsku medicinu ispitali su još 325 lokacija i pronašli još 1.577 leševa i 258 ostataka tela. U obraćanju Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija u novembru 2000. glavni tužilac Međunarodnog suda za ratne zločine Karla del Ponte izjavila je da konačni broj ekshumiranih leševa iznosi "oko 4.000, tela ili delova tela". Treba primetiti, međutim, da Sud za ratne zločine očigledno nije pravio razliku između boraca i civila, i da su u nekim krajevima pripadnici OVK-a bili među civilima (npr. Vrbovac – Štutica, oblast u Drenici – 30. aprila, tokom ofanzive, poginulo je na desetine kosovskih Albanaca).

Međutim, od suštinskog su značaja izjave Karle del Ponte o uklanjanju tela iz grobnica koje je dala u oba svoja obraćanja Savetu bezbednosti, 1999. i 2000. godine. Ona je u obraćanju 1999. godine, nakon što je iskopano 2.108 leševa, izjavila sledeće:

Ovaj broj (2.108) ne odražava u potpunosti konačan broj stvarnih žrtava, jer smo otkrili dokaze da su tela uklanjana iz grobnica. Tačan broj leševa nemoguće je utvrditi na velikom broju lokacija. Na tim lokacijama bilo je pokušaja da se prikriju dokazi. Mnoga tela su spaljena, ali se dokazi koje su prikupili veštaci za sudsku medicinu ipak poklapaju sa izjavama svedoka tih zločina.⁴²

U izjavi koju je dala sledeće godine Del Ponte je naglasila da "nikada neće biti moguće utvrditi tačan broj ubijenih, zbog namernih pokušaja da se njihova tela spale ili sakriju na druge načine".⁴³

Lokacije za koje Tribunal za ratne zločine tvrdi da ima jasne dokaze da su na njima prekopavane grobnice jesu Izbica, Trepča, Mala Kruša i Crkolež. Human Rights Watch, OEBS i druge organizacije koje su dokumentovale kršenja međunarodnog humanitarnog prava i ljudskih prava takođe su prikupile dokaze da su jugoslovenske i srpske snage do 12. juna 1999. uklanjale

42 Karla del Ponte, tužilac ICTY-ja, "Obraćanje Savetu bezbednosti", 10. novembar 1999.

43 Obraćanje tužioca ICTY-ja Karle del Ponte Savetu bezbednosti, 21. novembar 2000, Njujork.

Svedočenja o uklanjanju leševa

Rano ujutru čuo sam da kamion dolazi iz Lešana. Čuo sam da su se zaustavili i otvorili metalna vrata i znao sam da su došli da odnesu tela. Čuo sam kako su ih stavljali u kamion i čuo sam da se Srbi žale na smrad. Sve su ih stavili unutra i vratili se u Lešane... Uveče sam izašao u dvorište porodice Musliju i video da su odneli sva tela, samo je jedna dečija jakna ostala na dvorištu.

Intervju predstavnika Human Rights Watcha sa N. B., Trnje, Kosovo, 29. avgust 1999.

Dana 24. aprila video sam Srbe kako dolaze i odnose tela. Došla su dva civilna kamiona. Uz kamion, koristili su i mali buldožer. Ljudi su nosili lekarske mantile i maske. Odneli su tela prema Orahovcu u ta dva kamiona. Pošto ne znamo gde su tela sklonjena, isto nam je kao da su ih ponovo ubili.

Intervju predstavnika Human Rights Watcha sa T. K., Pusto Selo, Kosovo, 26. jun 1999.

Četiri dana posle ubistava (u Velikoj Kruši), srpska policija je stigla sa buldožerima, jednim kamionom i nekim vojnim vozilima. Pokupili su leševe i odneli ih. Nismo mogli to da snimimo. Ne znamo šta su uradili s leševima.

Intervju predstavnika Human Rights Watcha sa R. E., Kuks, Albanija, 8. jun 1999.

Dokazi o prekopavanju, ukoliko takvi dokazi budu na raspolaganju, u stvari su odličan posredni dokaz krivice... Ako možemo da istražimo odakle je došlo naređenje za prekopavanja, to bi dozvolilo da s priličnom sigurnošću pretpostavimo da su ona izvedena kako bi se prikrila istina, što pokazuje da postoji svest o krivici.

Bivši glavni tužilac Haškog Tribunala Luiz Arbur, izjava za France Press, "Ne manipulišite dokazima, poručuje tužilac Ujedinjenih nacija Beogradu", 21. januar 1999.

tragove iz grobnica i na drugi način pokušavale da prikriju dokaze o ubistvima. U ovo spada uklanjanje tela, premeštanje tela iz masovnih grobnica u individualne grobove, spaljivanje tela i uklanjanje ili zamena odeće i ličnih stvari da bi se otežao proces identifikacije.

Istraživači HRW-a su sakupili verodostojna svedočenja o prekopavanju grobova u Maloj i Velikoj Kruši, Pustom Selu, Slovinju, Pokleku, Kotlini, Rezali, Izbici, Trnju i Đakovici, gde je sa gradskog groblja uklonjeno najmanje sedamdeset sedam tela. U Trnju pored Suve Reke srpske snage su 25. marta ubile između dvadeset četiri i trideset šest meštana. Četiri dana kasnije jedan svedok je video nepoznate osobe kako odnose tela u kamionu. On je izjavio:

Rano ujutru sam čuo da kamion dolazi iz Lešana. Čuo sam da su se zaustavili i otvorili metalna vrata i znao sam da su došli da odnesu tela. Čuo sam kako su ih stavljali u kamion i čuo sam da se Srbi žale na smrad. Sve su ih stavili unutra i vratili se u Lešane.⁴⁴

U Slovinju su istraživači HRW-a obišli privremenu grobnicu van sela u kojoj je dan nakon ubistva koje se dogodilo 16. aprila sahranjeno šesnaest žrtava (videti poglavlje o opštini Lipljan). Tela su kasnije iskopale srpske snage opremom za iskopavanje, a rodbina žrtava, koja je sahranila tela, nema saznanja gde se nalaze ostaci. U Pokleku je 17. aprila prvo pucano iz mitraljeza u četrdeset sedam žrtava, kako se procenjuje, a zatim su u prostorijsu u kojoj su bile zatvorene bačene ručne bombe (videti poglavlje o oblasti Drenice). Nekoliko drugih leševa izvučeno je iz baštenskog bunara. Na kraju je kuća bila zapaljena. Kada je istraživač HRW-a obišao lice mesta u julu 1999, rodbina žrtava pokazala je istraživaču kutiju s ljudskim kostima koje su, navodno, pokupljene iz te prostorijsu. U selu Kotlina je istraživač HRW-a video pošumljenu lokaciju na kojoj su srpske snage bezbednosti pokušale da prikriju dokaze o ubistvu dvadeset dva muškarca tako što su njihova tela stavili u dva duboka prirodna bunara i unutra bacili eksploziv.

44 Iz intervjuja HRW s N. B., Studenčane (Kosovo) 29. avgust 1999.

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

Postoje dve naučne studije koje se bave pitanjem broja ubijenih Albanaca. Prva studija, koju je u junu 2000. objavio Centar za kontrolu bolesti Sjedinjenih Država (The U.S. Centers for Disease Control),⁴⁵ predstavlja epidemiološku analizu vezanu za sva ubistva na Kosovu tokom 1998. i 1999. U njoj se, na osnovu istraživanja domaćinstava i stope smrtnosti pre rata, zaključuje da je smrt oko 12.000 osoba izazvana "traumama prouzrokovanim ratom". Važno je, međutim, naglasiti da studija uključuje 1998. godinu (kada je u sukobu ubijeno oko 1.500 Albanaca) i u istraživanju nije načinjena razlika između civila i boraca koju je inače teško utvrditi.

Druga studija, *Politička ubistva na Kosovu*, koju su u oktobru 2000. godine objavili Central and East European Law Initiative, (Inicijativa za pravo u Srednjoj i Istočnoj Evropi, CEELI), American Bar Association (Američka advokatska komora) i American Association for the Advancement of Science (Američka asocijacija za unapređenje nauke, AAAS), zaključuje da je između 20. marta i 12. juna 1999. godine ubijeno oko 10.500 kosovskih Albanaca, s pouzdanošću od 95 odsto, uzevši raspon od 7.449 do 13.627.⁴⁶ Izveštaj potom analizira vreme i mesto ubistava i pokazuje da se vreme ubistava poklapa s vremenom odlaska izbeglica s Kosova (vidi poglavlje o statističkoj analizi).

Ciljana ubistava

Ubistva su se dešavala širom Kosova, ali su se na posebnoj meti našli neki istaknuti kosovski Albanci. Brojni političari, lekari, borci za ljudska prava i druge javne ličnosti ubijeni su na razne načine, kao i pojedinci koji su radili za KVM (OEBS) ili iznajmljivali stanove ili kuće za potrebe KVM-a.

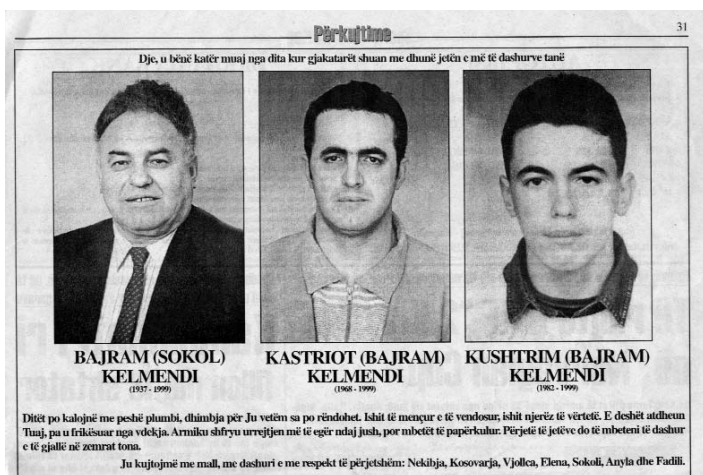
Prvo prijavljeno ubistvo jeste ubistvo poznatog advokata i borca za ljudska prava Bajrama Keljmenđija (Kelmendi) i njego-

45 Paul B. Spiegel i Peter Salama, "War and Mortality in Kosovo, 1998-99: an epidemiological testimony", *The Lancet*, Vol. 355, No. 9222, 24. jun 2000.

46 "Political Killings in Kosova/Kosovo", Central and East European Law Initiative - American Bar Association (ABA-CEELI) i American Association for the Advancement of Science, Washington D.C., oktobar 2000.

va dva sina – Kuštrima (Kushtrim) od 18 godina i Kastriota od 31 godinu. Bajram Keljmendi saradivao je sa Većem za odbranu ljudskih prava i sloboda i tokom 1998. godine dostavljao je podatke Tribunalu za ratne zločine. Uživao je ugled veoma sposobnog advokata koji je branio optužene u mnogim političkim suđenjima ranijih decenija.⁴⁷ U poslednjem suđenju branio je dnevnik na albanskom *Koha Ditore*, na suđenju po Zakonu o informisanju, jer su novine objavile izjavu političkog predstavnika OKV-a Hašima Tačija.

U noći 24. marta, na početku bombardovanja NATO-a, pet uniformisanih policajaca upalo je u kuću Keljmendijevih u ulici Veluša u Prištini.⁴⁸ Prema izjavi Keljmendijeve supruge Nekibe Keljmendi, koja je i sama poznata pravnica, Kastriot je pozvao policiju da im javi da je neko upao u njihov dom, ali je policija prekinula vezu. Nekibe je pokušala da ih pozove, ali su i njoj

Poznatog advokata za ljudska prava Bajrama Keljmendija i njegove sinove Kastriota i Kuštrima u noći 24. marta 1999. ubile su srpske snage bezbednosti.

ČITULJA PREUZETA IZ LISTA KOHA DITORE

47 Drugi poznati advokati koji su ubijeni tokom rata su Urim Redža (Rexha) iz Đakovice, Mehdi Eljšani (Elshani) iz Suve Reke i Ismet Gaši (Gashi) iz Prizrena.

48 Iz intervjuja HRW-a s Nekibe Keljmendi (Kelmendi), Priština, 25. jul 1999.

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

spustili slušalicu. Policajci su prisilili članove porodice da legnu na pod, a Bajrama su udarali u stomak. Policajci su pretražili kuću ali ništa nisu odneli. Oko pola dva posle ponoći, Bajram, Kuštrim i Kastriot su odvezeni Kastriotovim kolima. Kastriotu su rekli da “poljubi decu za oprostaj.”

Nekibe je bezuspešno pokušavala da u policijskim stanicama i bolnicama u Prištini dobije informacije o suprugu. Takođe je kontaktirala s Natašom Kandić, direktorkom Fonda za humanitarno pravo, jednom od najvažnijih organizacija za ljudska prava u Jugoslaviji, koja je objavila da su Keljmendijevi oteți. Ujutro 26. marta Nekibe je čula da su tela Bajrama i njena dva sina pronađena na benzinskoj pumpi na izlazu iz Prištine na putu za Kosovo Polje. Sva trojica su streljana.

Ubistvo Bajrama Keljmendija i njegova dva sina prestravilo je istaknute Albance u Prištini – javne ličnosti poput političara, boraca za ljudska prava, novinara, umetnika, profesora. Među njima je zavladała panika da će neke snage krenuti da ubijaju istaknute kosovske Albance. Nakon vesti o ubistvu Keljmendija mnogi Albanci su napustili Kosovo.

I drugi istaknuti Albanci ubijeni su u otprilike isto vreme u drugim delovima Kosova. Srpske snage su 25. marta provalile u dom uglednog lekara u Đakovici dr Izeta Hime (Hima) i ubili ga

Fehmi Agani, univerzitetski profesor i čelnik Demokratskog saveza Kosova, ubijen je pod nerazjašnjenim okolnostima 6. maja 1999, nakon što ga je odvela srpska policija.

FOTOGRAFIJA PREUZETA
IZ LISTA ZERI

pred njegovom ženom. Poznati advokat Urim Redža (Rexha) i rukovodilac Demokratskog saveza Kosova (DSK) Mark Maljota (Malota) takođe su bili ubijeni istog dana u Đakovici (vidi poglavlje o opštini Đakovica). Dvojica aktivista DSK-a na visokim položajima u Mitrovici takođe su ubijeni pod nejasnim okolnostima: Agim Hajrizi i Ljatif Beriša (Latif Berisha).

Prema izveštajima, nepoznate snage bezbednosti pritvorile su 27. marta sekretara ogranka DSK-a u Kosovu Polju, zajedno s njegovom suprugom i još jednom albanskom porodicom koja je živela u blizini. Prema izveštaju OEBS-a o Kosovu, muškarce su u pritvoru surovo batinali. Pušteni su 28. marta i na kraju su dospeli u Makedoniju. Dana 4. aprila ovaj sekretar DSK-a čije se ime ne pominje u izveštaju OEBS-a, podlegao je povredama u bolnici u Tetovu u Makedoniji.⁴⁹

Verovatno najugledniji Albanac koji je ubijen jeste Fehmi Agani, profesor i vodeća figura DSK-a. Aganija je kao političara poštovala većina onih koji su se bavili kosovskom politikom: njegova partija, OVK, međunarodni pregovarači, čak i srpski pregovarači. Mnogo godina on je važio za ključnog čoveka koji stoji iza politike DSK-a, za osobu koja se iskreno zalaže za mirno rešenje krize. Možda motivi za ubistvo Aganija leže upravo u njegovoj inteligenciji i popularnosti.

Okolnosti Aganijevog ubistva nisu još razjašnjene. Agani je 6. maja pokušao da sa svojom porodicom vozom napusti Kosovo. Voz je vraćen na granici s Makedonijom. Negde u blizini Kosova Polja policija je zaustavila voz i naredila svima da izađu. Prema nekim izveštajima u medijima, Agani je odveden autobusom s ostalim muškarcima, dok se u nekim tvrdi da ga je policija odvela privatnim automobilom. Njegovo telo nađeno je sledećeg dana pored poljskog puta nedaleko od Lipljana. Srpska vlast tvrdila je da je Aganija ubio OVK kako bi sprečio pregovore između Rugove i srpskih vlasti. Izveštaj policije od 7. maja 1999 glasi:

Pretpostavlja se da su teroristi takozvanog OVK-a držali Aganija u izolaciji da bi sprečili njegovu mešanje u pregovore između Ibrahima Rugove i Vlade Republike Srbije. Kada je Rugova otišao za Rim, nisu više imali razloga da ga zadrže,

49 OEBS/ODIHR, *Kosovo/a: As Seen, As Told* 1. deo, str. 236.

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

Fond za humanitarno pravo jedna je od najprofesionalnijih i najuvažnijih organizacija za ljudska prava u Jugoslaviji. Direktor organizacije Nataša Kandić napisala je sledeće o slučaju ubistva Bajrama Keljmendija:

Fond za humanitarno pravo
Nataša Kandić

O UBISTVU BAJRAMA KELJMENDIJA

27. mart 1999.

Juče ujutro, 26. marta, potvrđeno je da su Bajram i njegovi sinovi ubijeni. Jedan rođak porodice Keljmendi našao je njihova tela na prvoj benzinskoj pumpi na izlazu iz Prištine za Peć. Saznala sam za njihov nestanak dva sata nakon što su odvedeni iz svoje kuće. Oko pola četiri ujutro Bajramova žena Nekibe pozvala me je telefonom i njene prve reči bile su "Nataša, odveli su Bajrama i decu". "Ko, Nekibe?" pitala sam. Njen odgovor bio je veoma jasan. "Pet muškaraca u tamnim uniformama s policijskim obeležjima i puškama sa dugim cevima." Čula je da neko provaljuje ulazna vrata i glasove kako viču: "Imate pet sekundi da izađete iz svojih soba!" Dok su se napadači peli stepenicama na sprat, Nekibe je iskoristila priliku da pozove lokalnu stanicu policije. Saslušali su je ali nisu došli. Pozvala ih je ponovo nakon što su Bajram i njihovi sinovi odvedeni. Ovaj put policija je prekinula vezu...

Bajram Keljmendi. Čovek od ugleda u sudu i među ljudima. Njegova odbrana optuženih Albanaca iz Uroševca pred prištinskim Okružnim sudom biće upamćena kao najbolja pravna i politička analiza događaja na Kosovu. Nikada ga nisam videla tako ranjivog kao tokom jednog suđenja u Peći 11. februara. Sa suzama u očima slušao je Mariju i njenog sina Miomira Pejuškovića kako svedoče na suđenju njihovim albanskim susedima u selu Grabovac, navodnim "teroristima". Marija i njen sin dirljivo su pričali o Avdiju, Sadriju i Silju Krasnićiju, o pomoći koju su im pružali u svim okolnostima, pogotovo kada se situacija na Kosovu pogoršala. Njihovi albanski susedi štitili su ih, ohrabrivali, govorili im da će sve biti opet u redu, kao što je bilo proteklih četrdeset godina dok su živeli zajedno.

Moj poslednji pozdrav Bajramu Keljmendiju. Pravda za Bajrama i njegove sinove! Pravda za Kosovo!

pa su ga ubili. Ovaj najnoviji teroristički akt može se nesumnjivo protumačiti kao potvrda već najavljene odluke OVK-a da bi slično postupili i sa gospodinom Ibrahimom Rugovom.⁵⁰

U izveštajima stoji da su ostali istaknuti pojedinci, poput Ljati-fa Beriše, predsednika DSK-a u Kosovskoj Mitrovici⁵¹, pesnika Dina Mehmetija, pisca Tekija Dervišija (Teki Dervishi) takođe ubijeni.⁵² Dana 24. marta čuvara u dnevnom listu *Koha Ditore* ubila je policija kada je pretresala kancelarije lista.

Druga ciljna grupa bili su Albanci koji su saradivali s Verifikacionom misijom OEBS-a na Kosovu (KVM). Kada se 19. marta KVM povukao s Kosova, mnoge od njihovih kancelarija bile su opljačkane i spaljene, a policija i paravojne formacije tukle su ili ubile neke albanske radnike. Najgori slučaj osvete desio se porodici Beriša (Berisha) u Suvoj Reci, koja je iznajmljivala dve kuće OEBS-u. Srpske snage su 25. i 26. marta ubile najmanje dvadeset četiri člana ove porodice, uključujući jedanaestoro dece do šesnaest godina starosti (vidi poglavlje o opštini Suva Reka).

Silovanja i seksualno nasilje

Silovanja i ostali oblici seksualnog nasilja korišćeni su na Kosovu 1999. godine kao oruđe rata i sredstvo sistematskog "etničkog čišćenja".⁵³ Slučajevi silovanja nisu bili ni retka ni izolovana dela koja su počinili pojedini pripadnici srpskih ili jugoslovenskih snaga, već su korišćeni smišljeno kao sredstvo zastrašivanja stanovništva, iznuđivanja novca od porodica i proterivanja. Silovanja su takođe doprinela proterivanju kosovskih Albanaca s Kosova.

50 Obaveštenje 7. maj 1999, MUP,

www.mup.sr.gov.yu/domino/mup.nsf/pages/index, (mart 2001).

51 OEBS/ODIHR, *Kosovo/a: As Seen, As Told*, 1. deo, str. 151-152.

52 Za pomen Mehmetiju i Dervišiju (Dervishi), videti Robert Elsi, "Gone but not Forgotten", *Guardian*, 3. april 1999.

53 Potpunije rezultate ovog istraživanja HRW je objavio u posebnom izveštaju *Kosovo: Rape as a Weapon of Ethnic Cleansing*, HRW, vol. 12, no. 3, mart 2000.

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

Lokacije obeležene na ovoj mapi određene su na osnovu svedočenja koje su prikupili HRW, Savetovništvo za žene i devojke (Tirana), Centar za zaštitu žena i dece (Priština), OEBS, Lekari bez granica, Veće za odbranu ljudskih prava i sloboda (Priština), Fond za humanitarno pravo (Beograd i Priština), kao i na osnovu verodostojnih izjava neposrednih svedoka i žrtava koje su prenele međunarodne medijske kuće. HRW nije bio u mogućnosti da potvrdi verodostojnost svakog od ovih svedočenja. Sve informacije koje su korišćene za pravljenje ove mape uzete su isključivo iz neposrednih razgovora sa svedocima i žrtvama koje su sproveli predstavnici ovih organizacija ili novinari.

KOSOVO

Prijavljeni slučajevi silovanja februar – jun 1999.

● Svaki simbol predstavlja jedan prijavljeni slučaj silovanja na Kosovu.

Beleške:

1. Mnogi prijavljeni i označeni slučajevi podrazumevali su višestruka silovanja na jednoj lokaciji.
2. Pored slučajeva označenih na mapi, bilo je šesnaest prijavljenih slučajeva silovanja na nepoznatim lokacijama na teritoriji Kosova.
3. Lokacije koje su prikazane na ovoj mapi izmenjene su zbog zaštite pojedinaca dok je prikaz slučajeva po oblastima ostao nepromenjen.

Istraživači HRW-a su prikupili ukupno devedeset šest verodostojnih izjava svedoka o seksualnom nasilju koje su počinili pripadnici VJ, srpske policije i paravojskih formacija tokom bombardovanja NATO-a, ali je stvarni broj takvih slučajeva verovatno mnogo veći. U šest od ovih slučajeva HRW je imao priliku da detaljno ispita žrtve. HRW je takođe upoznao još dve žene koje su priznale da su bile silovane, ali su odbile da daju izjavu. Konačno, HRW je dokumentovao šest slučajeva u kojima su žene prvo bile silovane a zatim ubijene.

U ovih devedeset šest slučajeva spadaju i izveštaji o silovanjima koje su prikupile druge nevladine organizacije, ali ih HRW smatra verodostojnim.⁵⁴ HRW je proverio ove izjave, koliko je to bilo moguće, kroz intervju sa desetinama medicinskih sestara, lekara, očevidaca i lokalnih aktivista za zaštitu ljudskih i ženskih prava. Važno je istaći da postoji mogućnost da se neki od ovih slučajeva ponavljaju u izveštajima lokalnih i međunarodnih organizacija. Bez obzira na to, HRW veruje da je stvarni broj silovanih žena na Kosovu između marta i juna 1999. godine bio mnogo veći od devedeset šest, jer kosovske Albanke koje su bile žrtve silovanja većinom nisu želele da govore o svojim iskustvima. U isto vreme, treba istaći da HRW ne može da potvrdi da su na Kosovu tokom rata postojali logori za silovanje, kako glase optužbe koje su iznele vlade SAD-a i Velike Britanije, i NATO.

Uopšteno govoreći, silovanja na Kosovu mogu se grupisati u tri kategorije: silovanja žena u njihovim kućama, silovanja za vreme proterivanja i silovanja u pritvoru. U prvu kategoriju spadaju slučajevi kada su snage bezbednosti ulazile u privatne kuće i silovale žene pred članovima porodice, u dvorištu ili u susednoj sobi. Druga grupa obuhvata slučajeve koji su se događali kada su pripadnici VJ, srpske policije ili paravojskih formacija zau-

⁵⁴ HRW je prikupio verodostojne izveštaje o silovanju od Centra za zaštitu žena i dece iz Prištine (dvadeset devet slučajeva); od Savetovališta za žene i devojke, nevladine organizacije iz Albanije (dvadeset osam slučajeva); Fonda za humanitarno pravo iz Beograda (četiri slučaja) i Veća za zaštitu ljudskih prava i sloboda na Kosovu (četiri slučaja). Lekari bez granica, s kancelarijom na Kosovu pre i posle rata, zabeležili su četiri slučaja i drugi medicinski radnici koji su radili na Kosovu i u Albaniji potvrdili su još osam slučajeva. Lekari za ljudska prava intervjuisali su četiri žrtve seksualnog zlostavljanja, a Amnesty International je dokumentovao još tri slučaja silovanja, od kojih je dva HRW već obradio.

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

stavljali interno raseljena lica koja su išla peške ili su se vozila traktorom, često ih pljačkali i zastrašivali. Ako porodice nisu mogle da daju novac, snage bezbednosti bi ponekad pretile da će im odvesti ćerke i silovati ih; u nekim slučajevima, ćerke su ipak odvođene, čak i kad bi porodice dale novac. Treća kategorija silovanja obuhvata silovanja koja su se dešavala u privremenim i improvizovanim pritvorima, za šta su se koristili napušteni domovi ili štale.

Kao primer silovanja iz druge kategorije poslužiće izjava jedne žrtve silovanja data istraživaču HRW-a o tome kako ju je jedan pripadnik srpske paravojne formacije svukao s traktora pored pograničnog sela Žur i seksualno zlostavljao pred desetina-ma drugih izbeglica. Žrtva, tridesetogodišnja majka, koja je putovala sa svojom majkom, svekrvom i dvoje dece, ispričala je istraživaču HRW-a:

Zaustavila su nas dvojica Srba u uniformama. Jedan krupni riđi čovek me je pozvao da siđem s traktora. Taj riđi je obišao traktor i rekao: "Ti", i pokazao na mene. Nisam sišla s traktora kada mi je rekao. Onda je viknuo: "Ti! Silazi!" Moj trogodišnji sin mi je spavao na krilu. Nastavio je da viče: "Silazi! Silazi!" Povukao me je s traktora i pocepao mi odeću. Pantalone su mu već bile otkopčane i video mu se penis. Pocepao mi je grudnjak. Počela sam da vrištim i da plačem. Drugi Srbin je prišao i uperio svoje automatsko oružje u moje grudi. Nosila sam dimije da bi mislili da sam stara. Riđi mi je skinuo pantalone, kidajući učkur. Rekao mi je da sednem. Uzeo mi je deset maraka koje sam imala pri sebi. Svukao je pantalone i privukao me sebi. Bili smo uz traktor, pored vozačke kabine. Imala sam menstruaciju. Kada mi je svukao pantalone video je uloške natopljene krvlju, pa me ipak nije silovao. Umesto toga, okrenuo me je i zgrabio mi dojke, pokušavši da me siluje odnazad (analno silovanje). Jako sam se stisla pa nije uspeo. Možda je ejakulirao. Ne znam. Trajalo je tri ili četiri minuta, a onda mi je rekao da mogu da se vratim na traktor.⁵⁵

⁵⁵ Iz intervjuja HRW-a s R. G., izbeglički kamp u Kuku (Albanija) 5. jun 1999.

Svedoci ovog slučaja, koji se desio 2. juna 1999. godine, potvrdili su ovu izjavu i dali dodatne detalje o incidentu. Vozač traktora koji je prolazio tuda kasnije tog dana, kao i drugi putnici u traktoru, potvrdili su opis ta dva muškarca u uniformama. Jedan očevidac tog seksualnog nasilja, osamnaestogodišnjak iz Đinovca iz oblasti Suve Reke, ispričao je istraživačima HRW-a:

Bacio je na asfalt i silovao je tamo pred svima. Samo jedan Srbin je silovao. Drugi Srbin je udarao druge ljude kundakom automatske puške i govorio: "Tišina, tišina!" Svi smo skrenuli pogled. Trajalo je oko tri ili četiri minuta. Uradio je to pored traktora.⁵⁶

S nekoliko izuzetaka, silovanja koja je dokumentovao HRW bila su grupna, uključujući najmanje dva počinioca. U nekoliko slučajeva žrtve i svedoci su identifikovali počinioce kao pripadnike srpske specijalne policije, po plavim ili plavim maskirnim uniformama, ili kao vojnike VJ, po zelenim vojnim uniformama. Većinu slučajeva silovanja, međutim, očigledno su počinili pripadnici srpskih paravojnih formacija, koji su nosili različite uniforme i često imali marame, dugačke noževe, duge kose i brade. Ove paravojne formacije su širom Kosova tesno saradivale sa zvaničnim vladinim snagama, s Ministarstvom unutrašnjih poslova Srbije ili Vojskom Jugoslavije (videti poglavlje "Snage u sukobu").

Srpske i jugoslovenske vlasti znale su da su pripadnici paravojnih formacija učestvovali u silovanjima i drugim oblicima seksualnog nasilja u Bosni i Hercegovini. Međutim, srpske i jugoslovenske vlasti dozvolile su paravojnim formacijama da deluju ili su ih poslale na Kosovo, a da, kako se čini, nisu preduzele nikakve mere predostrožnosti da se ove jedinice spreče da opet počine ratni zločin ove vrste.

Teško je poverovati da viši oficiri nisu znali da srpske i jugoslovenske snage učestvuju u ovakvim silovanjima. Silovanja su se često dešavala u prisustvu i uz saglasnost vojnih oficira. Nekoliko žrtava silovanja prijavilo je ove zločine oficirima VJ. Međutim, nema naznaka da su VJ ili MUP Srbije pokušali da uhap-

56 Iz intervjuja HRW s P. J., izbeglički kamp u Kuksu (Albanija) 5. jun 1999.

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

se ili kazne one koji su odgovorni za napade. Uprkos tome što su na ovaj način očigledno zanemarili svoju dužnost, mnogi oficiri policije i vojske koji su učestvovali u operacijama na Kosovu bili su nagrađeni ili unapređeni posle završetka sukoba.

Takođe nema dokaza da su Vojska Jugoslavije ili Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije preduzeli mere da spreče silovanja i druge oblike seksualnog zlostavljanja, tako što su na primer izdavali naređenja ili upozorenja vojnicima da će biti kažnjeni za takve zločine, mada je bilo slučajeva kada su vojnici ili policajci pokušali da zaštite žene od pripadnika paravojnih formacija. Vojnici, policajci i pripadnici paravojnih formacija često su čak silovali žrtve pred mnogim svedocima. Pored silovanja koja su se dešavala pred drugima, proces izdvajanja žena iz konvoja izbeglica često se dešavao naočigled svih drugih raseljenih lica.

Nasilno proterivanje

Tokom 1998. i prvih meseci 1999. godine na Kosovu je raseljen veliki deo stanovništva: više od 200.000 kosovskih Albanaca je interno raseljeno, skoro 70.000 ih je izbeglo iz pokrajine u susedne zemlje i Crnu Goru, a još 100.000 jugoslovenskih državljanica, većinom kosovskih Albanaca, zatražilo je azil u zemljama zapadne Evrope.⁵⁷ Ali kao što je već jasno rečeno, na Zapadu je bila tek nekolicina onih koji su poverovali da će režim u

VJ, srpska policija i paravojne formacije proterale su 862.979 Albanaca s Kosova, a još nekoliko stotina hiljada je bilo interno raseljeno.

Beogradu pokušati da protera celokupno albansko stanovništvo s Kosova. Međutim, razmere i brzinu proterivanja niko nije mogao da predvidi: za tri nedelje nakon početka vazdušnih napada NATO-a, u susednim zemljama je bilo 525.787 izbeglica s Kosova.⁵⁸ Mesec dana kasnije, 12. maja, konačni broj je porastao na 781.618.⁵⁹ Kao što je rečeno, VJ, srpska policija i paravojne for-

57 Saopštenje za štampu UNHCR-a, Kosovo, utorak, 2. februar 1999.

58 Saopštenje za štampu UNHCR-a, Kosovo, 13. april 1999.

59 Saopštenje za štampu UNHCR-a, Kosovo, 13. maj 1999.

macije proterale su 862.979 Albanaca s Kosova,⁶⁰ a još nekoliko stotina hiljada je bilo interno raseljeno, pored onih koji su bili raseljeni pre marta.⁶¹ Ovi podaci nagoveštavaju da je do početka juna 1999. godine više od 80 odsto ukupnog broja stanovnika na Kosovu, odnosno 90 odsto kosovskih Albanaca, bilo proterano iz svojih domova. Oko 440.000 izbeglica prebeglo je u Albaniju i oko 320.000 u Makedoniju (od kojih je skoro 80.000 prebačeno u neku drugu zemlju izvan regiona). Crna Gora je udomila oko 70.000 izbeglica, a Bosna i Hercegovina više od 30.000.

Kolone izbeglica s Kosova su između marta i juna, po pravilu, išle do najbliže granice. To znači da su, po pravilu, stanovnici zapadnog dela Kosova prelazili jugozapadnu granicu i išli u Albaniju, dok su izbeglice iz istočnog dela prelazile jugoistočnu granicu i išle u Makedoniju. Nasuprot tome, u celini posmatrano, stanovnici Kosovske Mitrovice, Vučitrna, i drugih albanskih delova severnog Kosova usmeravani su ka granici s Albanijom. Mnogi žitelji Peći i najzapadnijeg dela Kosova prešli su u Crnu Goru, dok su neki iz najistočnijih delova pre prelaska granice s Makedonijom odlazili prvo u južnu Srbiju. U nekim delovima raseljavanja je bilo u znatno manjoj meri: sa Kosova je otišlo malo žitelja oblasti Frenica u središtu Kosova – najviše zbog vojnih kordona i želje da tu ostanu – osim onih koji su početkom maja proterani iz Glogovca (videti poglavlje o oblasti Drenice). Mada činjenica da su izbeglice uglavnom prelazile najbližu granicu možda ukazuje na to da je odlazak bio dobrovoljan, izjave stotina izbeglica s kojima su u Albaniji, Makedoniji i Bosni razgovarali istraživači HRW-a i drugih organizacija, govore suprotno.

Odlazak albanskog stanovništva s Kosova u izvesnoj meri je koordiniran i kontrolisan, pa se zbog toga nameće zaključak da je reč o sistematskom i nasilnom proterivanju. Da je na Kosovu sprovedena politika "etničkog čišćenja" može se zaključiti iz najmanje četiri ključna pokazatelja: prvi je vreme dolaska izbeglica – izbeglice su stizale u Makedoniju i Albaniju iz istih krajeva u

60 Statistika preuzeta iz: "The Kosovo refugee crisis: an independent evaluation of UNHCR's emergency preparedness and response", UNHCR Evaluation and Policy Analysis Unit, februar 2000. Ovaj broj ne uključuje one koji su zatražili azil u Evropi pre marta 1999.

61 Još nema preciznih podataka o ukupnom broju interno raseljenih osoba na Kosovu između marta i juna 1999, ali većina procena kreće se između 500.000 i 600.000.

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

iste dane, dok u nekim drugim periodima (posebno tokom pregovora) kolona izbeglica nije bilo, ili su ih prebacivali s jedne na drugu granicu. Drugi pokazatelj je način odlaska: u Makedoniju su izbeglice proterivane vozom, što je omogućavalo da hiljade ljudi dnevno napusti Kosovo. Neki, među kojima je bilo mnogo onih koji su poslani u Albaniju, a koji nisu imali sopstveni prevoz, prevoženi su kamionima i autobusima koje je obezbedila srpska policija. Da bi proterivanje teklo lakše uspostavljeni su sabirni centri. Treći pokazatelj jeste da su srpske i jugoslovenske snage bezbednosti zastrašivanjem nagnale stanovništvo u beg sejanjem straha, pretnji i nasilja, što čini glavni element “etničkog čišćenja” koji je bio čest i tokom ratova u Bosni i Hrvatskoj. Četvrti pokazatelj je oduzimanje ličnih dokumenata: izbeglicama proteranim prema Albaniji često su oduzimani lični dokumenti i one su bile primorane i da skinu registarske tablice sa kola i traktora pre nego što im je dozvoljeno da pređu granicu.

Pošto je skoro 90 odsto izbeglica s Kosova prešlo granicu i otišlo u Albaniju ili Makedoniju, analiza vremena i obrasca progona mora obavezno poći od dolaska izbeglica u ove dve države. Istraživači HRW-a boravili su u obe zemlje od poslednje nedelje marta do sredine juna 1999. Istraživači su stoga bili u mogućnosti da prate i vreme i obrasce priliva izbeglica. Ako su izbeglice bežale od bombardovanja NATO-a ili zbog borbi između jugoslovenskih i srpskih snaga i OVK-a, očekivalo bi se da one pristižu nasumično, u zavisnosti od ličnih odluka pojedinih porodica o tome kada rizici postaju suviše veliki da bi se ostalo. Ali, skoro sve izbeglice iz istog sela ili opštine pristizale su u isto vreme u Albaniju ili Makedoniju. Izuzeci su se dešavali ako bi deo žitelja iz jednog mesta bio upućen u Albaniju a deo u Makedoniju.

Iako je bilo neophodno izvršiti selekciju, iz hronologije razgovora istraživača HRW-a sa izbeglicama stiće se uvid u ovaj proces. Istraživači HRW-a su prve nedelje (početak je 24. mart) u Makedoniji intervjuisali uglavnom tek pristigle izbeglice iz Prištine. Druge i treće nedelje većina novopridošlih bila je iz opština Kačanik i Štrpce. Četvrte nedelje stigao je veliki broj izbeglica iz Gnjilana. Pete nedelje, mnogi od novopridošlih bili su iz opštine Lipljan. Slično je bilo i u severnoj Albaniji. HRW je tokom prve nedelje razgovarao s velikim brojem izbeglica koje su upravo stigle iz opštine Prizren; druge nedelje, mnoge izbeglice su došle iz Suve Reke i Đakovice, a treće nedelje je bio veliki pri-

liv izbeglica iz Mitrovice i još ih je stiglo iz Đakovice. Priliv izbeglica u Makedoniju nekoliko puta je iznenada prestajao, posebno početkom juna, kada se pregovaralo o detaljima dogovora između jugoslovenskih vlasti i NATO-a. Kao što se primećuje u izveštaju OEBS-a, "priliv izbeglica takođe je bio regulisan, jer je ishod bio takav da su na granični prelaz s Albanijom, bivšom jugoslovenskom republikom Makedonijom i Crnom Gorom u određeno vreme stizale hiljade izbeglica, dok bi tokom narednih dana na određene prelake pristizala tek nekolicina".⁶²

Sistematičnija analiza šeme priliva izbeglica u Albaniju, koji je sprovedla Američka asocijacija za unapređenje nauke (zajedno sa East-West Management Institute i Institute for Legal and Policy Studie iz Albanije), potvrđuje ovu analizu. Statistička studija prvenstveno je koristila podatke prikupljene tokom krize od albanskih graničara na graničnom prelazu Morina na severu Albanije. Studija zaključuje da se "masovni progon izbeglica sa Kosova (u Albaniju) dešavao po pravilnoj šemi, te je cela operacija morala biti koordinirana." Izveštaj dalje poredi vreme i šemu progona sa bombardovanjem NATO-a i zaključuje da je "samo mali broj kosovskih Albanaca pobegao s Kosova direktno zbog vazдушnih napada NATO-a".⁶³ (Videti opširnije u poglavlju "Statistička analiza".)

Takođe, šema odlazaka mnogih izbeglica, u suštini, ukazuje na to da su proterivanja bila organizovana, odnosno da odlazak nije bio spontan. Primer ovoga je proterivanje stanovništva u Prištini, glavnom gradu Kosova. Nekoliko dana nakon početka vazдушnih napada NATO-a, srpska policija i pripadnici paravojnih formacija počeli su sistematski da čiste veliki broj albanskih stanovnika iz grada. Svedoci iz naselja Vranjevac, Tašlidže, Dragodan i Dardanija rekli su istraživačima HRW-a da su policajci i pripadnici paravojnih formacija išli od vrata do vrata krajem marta i govorili žiteljima da moraju odmah da napuste domove. M. B., majka dvoje dece iz Tašlidže, izjavila je da su joj rekli: "Hajde,

62 OEBS/ODIHR, *Kosovo/Kosova: As Seen, As Told*, str. 98-99.

63 American Association for the Advancement of Science, East-West Management Institute, i Institute for Legal and Policy Studies, *Policy or Panic: The Flight of Ethnic Albanians from Kosovo, March-May 1999*, maj 2000. Izveštaj je dostupan na <http://hrdata.aaas.org/kosovo/policyorpanic/>, (podaci iz marta 2001).

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

izlazi! Moraš na železničku stanicu.”⁶⁴ Svedoci kažu da su im u nekim slučajevima govorili da će biti ubijeni ako ne poslušaju. Jednom lekaru i njegovoj porodici ljudi u maskirnim uniformama su rekli: “Ako ne odete za jedan minut, sve ćemo vas ubiti!”⁶⁵

Kada ih je izbacila iz domova, policija je stanovnike uputila na glavnu železničku stanicu u Prištini, dok su drugi odlazili kolima. Prilazne puteve blokirali su naoružana policija i paravojne formacije: jedan žitelj Vranjevca rekao je da je “ljude koji su pokušali da odu drugim pravcem policija primorala da se vrate.”⁶⁶ Hiljade stanovnika Prištine bilo je sakupljeno na železničkoj stanici, a u okolini je bila postavljena naoružana policija. Tu su ih uterali u putnički voz za Makedoniju. Vozovi su bili potpuno pretrpani: jedan od proteranih ispričao je da je zajedno sa još dvadeset sedmoro ljudi uteran u kupe koji prima osam putnika.⁶⁷ Nekoliko izbeglica je izjavilo da su ljude uterivali u autobuse i kamione na železničkoj stanici, što upućuje na to da je stanica bila sabirni centar za organizovane progone Albanaca iz Prištine. Izbeglice od kojih je HRW uzeo izjave videle su policajce kako vuku ljude iz kola i tuku ih. Većina je istakla da su policajci i pripadnici paravojnih formacija od njih tražili devize za siguran prolazak, i prijavila da su videli da paravojne jedinice oduzimaju nakit i vozila. Izbeglice su takođe prijavile da su sabirni centri postojali i u Glogovcu i na glavnim železničkim stanicama u Uroševcu i Kosovu Polju, kao i u selu Belanica u opštini Suva Reka.

Kao što pokazuje primer Prištine, stanovnici su često primoravani na beg zastrašivanjem, pretnjama i nasiljem. Žitelji opštine Lipljan rekli su za HRW da su se uznemirili kada se dogodio prvi masakr u opštini (u selu Slovinje). Osećaj straha pojačala su potonja ubistva u Malom Ribaru i Malom Alasu, posle kojih im je jedino preostalo da odu (videti poglavlje o opštini Lipljan). Nasumična paljba, policijske racije i paljenje kuća dodatno su uticali na njihovu odluku da izbegnu.

Stanovnici su često primoravani na beg zastrašivanjem, pretnjama i nasiljem.

64 Iz intervjuja HRW-a s M. B., Skoplje (Makedonija), 2. april 1999.

65 Iz intervjuja HRW s X. P., Skoplje (Makedonija), 2. april 1999.

66 Iz intervjuja HRW s N. J., Tetovo (Makedonija), 31. mart 1999.

67 Iz intervjuja HRW sa S. K., Skoplje (Makedonija) 2. april 1999.

U oblastima u kojima je ranije stanovništvo pružalo podršku OVK-u ubistva i drugi oblici nasilja imali su dvostruki cilj: da se stanovništvo zastraši i da se uklone osobe koje saraduju s pobunjenicima. Primer ovoga jeste Đakovica: talas organizovanog terora na početku rata prouzrokovao je na desetine mrtvih i na hiljade naterao u beg u severnu Albaniju (videti poglavlje o opštini Đakovica). Ovaj prvi talas nasilja u Đakovici počeo je 24. marta, kada je NATO započeo napade na Jugoslaviju, i trajao je do 2. aprila.

Kao što je bila praksa i tokom "etničkog čišćenja" u Bosni i Hercegovini, na meti su se našli istaknute ličnosti, uključujući lekare, advokate i političare; ova strategija je smišljena s namernom da zastraši ostatak stanovništva, kako bi oni pomislili da niko nije bezbedan, ali i da eliminiše važne ili istaknute pojedince. Veruje se da je između 24. marta i 2. aprila 1999. godine ubijeno oko 200 žitelja Đakovice, mnogi od njih u nizu operacija "čišćenja" koje su sprovodili pripadnici VJ, srpske policije i paravojnih formacija od kuće do kuće.

Tokom ovog perioda proteran je veliki deo stanovništva. Svedoci koje je intervjuisao HRW u severnoj Albaniji – većinom žene – opisali su kako su ih policija, paravojne formacije i vojska proterivali. Mnogi su prijavili da su napuštajući grad videli gomile leševa.⁶⁸ Prema izjavi jednog žitelja Đakovice:

Sve je bilo dobro organizovano. Išli su iz jednog naselja u drugo. Neki vojnici su po zaduženju uništavali stvari, a drugi pratili ljude do granice.⁶⁹

Da je proterivanje bilo sistematično ukazuje i to što je srpska policija masovno oduzimala lična dokumenta i registarske tablice albanskim izbeglicama. Stotine izbeglica koje su dolazile u Albaniju posvedočile su da su, pre nego što im je dozvoljeno da pređu granicu, primoravane da predaju lične karte, pasoše i izvode iz matične knjige rođenih, koji su često bili cepani pred njima. Oni koji su granicu prelazili kolima dobijali su šrafčigere i nare-

68 Vidi HRW, *Kosovo Human Rights Flash #16*, "Violent Ethnic Cleansing in Djakovica", 3. april 1999.

69 Iz intervjuja HRW-a, ime nepoznato, Krume (Albanija) 2. april 1999.

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

đeno im je da sa vozila skinu registarske tablice. Nasuprot tome, izbeglicama koje su bile prognane u Makedoniju bilo je, u celini gledano, dozvoljeno da zadrže dokumenta, čak i nakon što su ih pregledali pripadnici srpske policije. (Kao što je istaknuto u opširnijem opisu “etničkog čišćenja”, ova razlika u praksi možda odražava očekivanje da se oni poslani u Albaniju lakše mogu okarakterisati kao Albanci iz Albanije, što bi sprečilo njihov povratak, dok Makedonija nije bila spremna na to da se veliki broj Albanaca s Kosova naseli tu za stalno.)

Kakvo god da je objašnjenje, očito je da srpski službenici na granici nisu sprovodili praksu “čišćenja identiteta” po sopstvenom nahođenju. Nakon rata su na graničnim prelazima s Albanijom i na drugim mestima na Kosovu otkrivene hrpe registarskih tablica i spaljenih dokumenata.

Svaki od ova četiri pokazatelja (vreme dolaska, način odlaska, zastrašivanje i praksa “čišćenja identiteta”) jasno ukazuju na to da beg 860.000 Albanaca s Kosova u dvanaest nedelja predstavlja sistematsko proterivanje. Kada se sve uzme u obzir,

Hiljade registarskih tablica leže pored puta na Kosovu u blizini granice s Albanijom. Srpska pogranična policija ih je skinula sa vozila izbeglica, kao oblik sistematskog pokušaja da se unište dokazi o jugoslovenskom državljanstvu.

© JOANNE MARINER / HUMAN RIGHTS WATCH

dokazi su ubedljivi. Tužilac Tribunala za ratne zločine nije imala dilemu kada je njena kancelarija pripremila optužnicu za Slobodana Miloševića, Milana Milutinovića, Nikolu Šainovića, Dragoljuba Ojdanića i Vlajka Stojiljkovića (videti poglavlje “Snage u sukobu”).

Prva od optužbi glasi:

Snage SRJ i Srbije su sistematski proterale i raselile stotine hiljada kosovskih Albanaca iz njihovih domova širom čitave pokrajine Kosovo. Da bi olakšale ova proterivanja i raseljavanja, snage SRJ i Srbije namerno su stvarale atmosferu straha i ugnjetavanja upotrebom sile, pretnjama silom ili nasilnim postupcima.⁷⁰

Proizvoljna hapšenja i pritvaranja

Tokom oružanog sukoba 1998. i početkom 1999. godine proizvoljna hapšenja i pritvaranja kosovskih Albanaca bila su uobičajena. Fizičko zlostavljanje i mučenje pritvorenih bilo je rasprostranjeno.⁷¹ Ova praksa bila je naglašenija tokom perioda mart – jun 1999. Na hiljade kosovskih Albanaca bilo je pritvoreno za vreme bombardovanja NATO-a. Muškarce su veoma često odvajali od žena i danima držali u privremenim pritvorima, poput škola i fabrika, a za to vreme su ih tukli i ispitivali o OVK-u. Neke ljude su duže vreme držali u zatvorima u Smrekovnici, Lipljanu, Istoku (Dubrava) i Prištini. Većina muškaraca koji su bili u pritvoru na kraju rata – njih između 1.000 i 2.000 – bila je prebačena iz kosovskih zatvora u centralnu Srbiju; u martu 2001. više od 400 kosovskih Albanaca još uvek je bilo u pritvoru.

Na primer, više od 300 muškaraca i žena bilo je privedeno s ulica i iz privatnih kuća u Đakovici između 7. i 11. maja, nakon borbi između vladinih snaga i OVK-a u naselju Čabrat (videti poglavlje o opštini Đakovica). Žene su bile privremeno pritvorene

70 ICTY, “Tužilac Suda protiv Slobodana Miloševića i drugih: Optužnica”, jun 1999.

71 Videti izveštaj HRW-a “Detentions and Abuse in Kosovo”, vol. 10, no. 10, decembar 1998.

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

u fabrici “Gorenje elektromotor”, a zatim su puštene. Muškarci su držani na nepoznatoj lokaciji na periferiji grada na putu Đakovica–Peć.

Okolo polovina pritvorenih muškaraca puštena je nakon šest dana, dok su ostali – po proceni njih 150 – prebačeni u zatvore u Peći, Lipljanu i Dubravi (pre nego što je NATO bombardovao taj zatvor). Većina zatvorenika, ako ne i svi, prebačena je u zatvore u užoj Srbiji pre ulaska trupa NATO-a na Kosovo 12. juna. Sud u Nišu je 22. maja 2000. godine za terorizam osudio 143 muškarca iz Đakovice na ukupno 1.632 godine zatvora. Oni su oslobođeni odlukom Vrhovnog suda Republike Srbije 23. aprila 2001.

Početkom aprila u zatvoru u Prizrenu držano je u pritvoru više od 300 kosovskih Albanaca. Jedan od njih, koji je u pritvoru proveo dva meseca, ispričao je kako su postupali prema njemu i drugima:

Otišao sam pravo u zatvor; nisu me ni priveli u stanicu policije. Tamo su me mučili u vreme doručka, ručka i večere. Ka-

Kosovski Albanci, s kojima su istraživači HRW-a razgovarali u maju 1999. dok su se kao izbeglice nalazili u Albaniji, bili su odvojeni od porodica i držani u pritvoru u zatvoru u Smrekovnici (videti poglavlje o opštini Vučitrn).

© JOANNE MARINER / HUMAN RIGHTS WATCH

da sam stigao, prvo su me tukli gumenim pendrecima. Tukli su me po dlanovima i po preponama. Tamo je bilo više od 300 Albanaca. Tukli su nas svaki put kada su nam donosili hranu. Prva četiri dana su me svaki dan tukli u hodniku. Isto je bilo i sa drugim zatvorenicima.⁷²

U Glogovcu je policija od 22. aprila nedelju dana pravila racije po kućama i pritvarala velike grupe odraslih muškaraca u lokalne stanice policije (videti poglavlje o opštini Glogovac). Skoro sve muškarce su tukli ispred njihovih domova ili na putu do stanice, a neke su terali da pevaju srpske nacionalističke pesme. Većinu zatvorenika su ispitivali o OVK-u, a onda ih puštali nakon

Na njihovim telima bili su vidljivi tragovi fizičkog zlostavljanja, poput modrica na oku, modrica i povreda na koži.

samo jednog dana provedenog u pritvoru. Mesec dana kasnije stotine muškaraca, žitelja Glogovca, bilo je držano u pritvoru u podrumima lokalnih prodavnica. Većina muškaraca puštena je posle tri dana, ali tek nakon što

su bili ispitivani i batinani štapovima, drškama od lopata i metalnim šipkama. Oko devedeset muškaraca prebačeno je u zatvor u Lipljanu.

U nekim selima žene su zatvarane u privremene pritvore, poput štala ili napuštenih kuća, gde su bile seksualno zlostavljane ili silovane (videti odeljak o silovanju).⁷³ Zabeleženo je da je u kosovskim zatvorima držano nekoliko žena, poput doktorke Fljore Brovine, koja je posle rata prebačena u centralnu Srbiju, zatim osuđena na dvanaest godina zatvora, ali je oslobođena u novembru 2000 (videti poglavlje "Kršenja prava posle 12. juna 1999").

Više od 2.000 kosovskih Albanaca je u maju pritvoreno u zatvor u Smrekovnici pored Mitrovice (videti deo o zatvoru u Smrekovnici u opštini Vučitrn). Istraživači HRW-a su razgovarali sa više od 30 ovih muškaraca; svi su prijavili da ih je policija u pritvoru redovno tukla, posebno dok su ih ispitivali o OVK-u. Istraživači HRW-a su s njima razgovarali dok su bili izbeglice u Albaniji, a tada su na njihovim telima bili vidljivi tragovi fizičkog zlostavljanja, poput modrica na oku, modrica i povreda na koži.

72 Iz intervjuja HRW-a sa A. S., Prizren, 13. jun 1999.

73 Videti HRW, "Kosovo: Rape as a Weapon of 'Ethnic Cleansing'".

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

Većina muškaraca je pre puštanja bila primorana da potpiše priznanja da su učestvovali u terorističkim akcijama.

Istraživači HRW-a su razgovarali i sa bivšim zatvorenicima zatvora u Lipljanu, koji su svedočili o prebijanjima i teškim uslovima u zatvoru, kao i o tome da su čim su stigli morali da prođu kroz špalir policajaca i zatvorskih čuvara koji su ih tukli. Jedan bivši zatvorenik zatvora u Glogovcu, koji je proveo petnaest dana u Lipljanu pre nego što su ga prebacili u zatvor u Sremskoj Mitrovici 10. juna, ispričao je:

U početku, kada smo izašli iz autobusa (u zatvoru u Lipljanu) morali smo da pešačimo trideset metara između dva reda policajaca, a oni su nas tukli pendrecima i palicama. Unutra su nam rekli da se skinemo. I opet su nas tukli. Odveli su nas u drugu sobu sa oko 500 zatvorenika – u sportsku dvoranu. Bili smo svi zajedno.⁷⁴

Albanci su držani u pritvoru i u najvećem zatvoru na Kosovu, u Dubravi pored Istoka. Kada je počelo bombardovanje NATO-a tamo se nalazilo između 900 i 1.100 zatvorenika, uključujući i oko trideset Srba, ali je nakon početka bombardovanja još zatvorenika prebačeno u Dubravu (uključujući 150 muškaraca iz Đakovice), a neki su prebačeni iz zatvora iz centralne Srbije.

Kada je 19. i 21. maja NATO bombardovao ovaj zatvor, poginulo je najmanje devetnaest albanskih zatvorenika (videti deo o zatvoru u Dubravi u opštini Istok). Srpske snage bezbednosti su 22. maja postrojile oko 1.000 zatvorenika u dvorištu i sa zatvorskih zidina i stražarskih kula su na njih pucali iz snajpera i mitraljeza i bacali na njih ručne bombe, i tada su ubile najmanje sedamdeset ljudi. Još najmanje dvanaest zatvorenika je ubijeno u sledeća dvadeset četiri časa jer su čuvari, specijalci i, pretpostavlja se, pripadnici paravojnih formacija napadali zatvorenike koji su se bili sakrili u zatvorskim zgradama koje nisu uništene u bombardovanju, u podrumima ili kanalizaciji. Povređene su odvezli kamionima, a ostale prebacili u zatvor u Lipljanu, gde su ih tukli. Oni su 10. juna prebačeni u zatvore u užoj Srbiji.

74 Iz intervjua HRW-a sa R. N., Glogovac, 5. novembar 1999.

Procenjuje se da je 10. juna, dva dana pre ulaska trupa NATO-a na Kosovo, u zatvore u užoj Srbiji prebačeno 2.000 albanskih zatvorenika. Tokom 1999, 2000. i 2001. oslobođeno ih je više od 1.400, a neki od njih su oslobođeni na osnovu saveznog Zakona o amnestiji koji je donet u februaru 2001. U martu 2001. u zatvorima u Srbiji i dalje se nalazilo oko 400 kosovskih Albanaca (videti poglavlje "Kršenja prava posle 12. juna 1999").

Uništavanje imovine civila i džamija

Između marta i juna 1999. godine pripadnici VJ, srpske policije i paravojnih formacija uništili su na hiljade albanskih domova širom Kosova, spaljujući ih ili koristeći artiljeriju, buldožere, eksplozive ili podmećući požare. Pljačkanje je takođe bilo široko rasprostranjeno. U nekim oblastima, posebno onim gde je podrška OVK-a bila veća, uništena su čitava sela. Nekoliko gradova, uključujući Peć i Glogovac, takođe je bilo teško oštećeno. Prodavnice i privatne firme Albanaca, škole i džamije isto tako su bile meta napada, a često i pljačke. Uz to, voda u bunarima širom pokrajine često je zagađivana (videti odeljak koji sledi).

Oštećena džamija na putu između Đakovice i Prizrena, jul 1999.

© FRED ABRAHAMS / HUMAN RIGHTS WATCH

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

Ove akcije bile su nastavak politike koju su sprovodile snage bezbednosti na Kosovu tokom 1998. i početkom 1999, posebno u oblasti Drenice, opštini Orahovac (naročito u Mališevu) i u opštini Dečani.⁷⁵ Jedno istraživanje UNHCR-a koje je objavljeno u novembru 1998. pokazuje obim razaranja tokom 1998.⁷⁶ Istraživanje je obuhvatilo 285 sela, od kojih je sukob zahvatio 210. U ovih 210 sela, u kojima je po procenama pre sukoba živelo 350.000 ljudi, potpuno je uništeno 28 odsto kuća i domova – 9.809 od ukupno 35.185. Još 15 odsto domova (5.112 kuća) znatno je oštećeno, dok je 6.017 domova pretrpelo umerenu ili manju štetu. Samo 40 odsto domova u ovim oblastima ostalo je netaknuto.

Većina preostalih kuća na Kosovu uništena je 1999. Prema istraživanju UNHCR-a iz novembra 1999. godine, skoro 40 odsto svih stambenih kuća na Kosovu bilo je teško oštećeno (kategorije III i IV) ili potpuno uništeno (kategorija V).⁷⁷ Od ukupno 237.842 kuća, 45.768 ih je teško oštećeno a 46.414 uništeno. Opštine u kojima je OVK imao podršku bile su nesrazmerno pogođene (delom verovatno i zbog toga što je napad na njih počeo 1998): skoro polovina od 12.887 domova u opštini Orahovac teško je oštećena (4.334 doma) ili potpuno uništena (1.943 doma); u Suvoj Reci 4.552 kuće teško su oštećene a 2.018 ih je uništeno, ili više od 55 odsto ukupnog broja stambenih objekata (11.622). U oblasti Drenice, od ukupno 17.340 domova 7.155 ih je teško oštećeno, a 6.209 potpuno uništeno, što čini 77 odsto od ukupnog broja. Naročito teško je stradala Peć gde je više od 80 odsto od ukupno 5.280 kuća u gradu teško oštećeno (1.590) ili uništeno (2.774).

Slično su prošle škole i džamije. Prema proceni štete koju su sprovele Ujedinjene nacije na 649 škola na Kosovu, više od petine ih je teško oštećeno, a više od 60 odsto potpuno uništeno.⁷⁸ Istraživači HRW-a su nakon juna 1999. godine obišli oštećene i uništene džamije u Đakovici, Peći, Istoku, i Ćirezu (opština Srbi-

75 Više o razaranja tokom 1998. videti, HRW *A Week of Terror in Drenica*, februar 1999, str. 57-62.

76 UNHCR Priština, "IDP/Shelter Survey Kosovo: Joint Assessment in 20 Municipalities", 12. novembar 1998.

77 UNHCR jedinica GIS, Priština, Kosovo, "UNHCR Shelter Verification: Agency Coverage", 9. novembar 1999.

78 "Status Report", UNMIK, 14. jul 2000.

ca). Istraživači HRW-a su tokom obilaska terena u leto 1999. takođe otkrili da je oštećeno mnogo radnji i privatnih firmi u Suvoj Reci, Uroševcu, Prištini, Peći, Glogovcu i Đakovici. Izveštaj organizacije Lekari za ljudska prava u avgustu 1999. dokumentovao je na osnovu iskaza izbeglica da je na Kosovu uništeno 155 džamija.⁷⁹

Zagađivanje bunara

Zagađivanje bunara, koje je na Kosovu bilo rasprostranjeno tokom 1998. i 1999. godine, predstavlja otvoreni vid uništavanja imovine civila i zabranjeno je zakonima rata.⁸⁰ Širom Kosova, srpske i jugoslovenske snage namerno su zagađivale vodu u bunarima bacajući u njih hemikalije, mrtve životinje, pa čak i

Srpske i jugoslovenske snage namerno su zagađivale vodu u bunarima bacajući u njih hemikalije, mrtve životinje, pa čak i ljudske leševe.

ljudske leševe. Prema izveštaju Međunarodnog komiteta Crvenog krsta (ICRC), koji je izvršio sanaciju vode na Kosovu, "veruje se da je više od polovine od 20.000 bunara na Kosovu zagađeno životinjskim ili ljudskim ostacima ili otpacima, ili

su neupotrebljivi jednostavno zato što dugo nisu korišćeni." Između januara i septembra 1999. ICRC je sanirao preko 1.700 bunara.⁸¹

Istraživači HRW-a su u nekoliko sela dokumentovali slučajeve da su žrtve ubistva bile bačene u lokalni bunar. U jednom selu u Suvoj Reci – čije ime ne navodimo zbog silovanja koje se tamo desilo – jedanaest muškaraca je u aprilu 1999. ubijeno i

79 Physicians for Human Rights, *War Crimes in Kosovo: A Population-Based Assessment of Human Rights Violations Against Kosovar Albanians*, avgust 1999.

80 Protokol II, član 14, zajednički ženevskim konvencijama: "Stoga je zabranjeno napadati, uništavati, uklanjati ili onesposobljavati objekte koji su neophodni za opstanak stanovništva, kao što su izvori hrane, poljoprivredne oblasti za proizvodnju hrane, usevi, stoka, vodovodne instalacije i zalihe pijaće vode i sistema navodnjavanja."

81 "Balkan Crisis: Cleaning Wells in Kosovo", ICRC News 99/37, 8. septembar 1999.

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

bačeno u bunar (videti poglavlje o opštini Suva Reka). Kao što je istaknuto u delu koji govori o broju žrtava, u selu Poklek je u aprilu 1999. najmanje četvoro od, procenjuje se, četrdeset sedam članova porodice Mućoli (Muqolli) ubijeno i bačeno u bunar u dvorištu gazdinstva. U jednom drugom selu u oblasti Drenice (čije ime takođe ne navodimo zbog zaštite identiteta žrtava), osam žena je bilo silovano, ubijeno i zatim bačeno u bunar.⁸² Istraživači HRW-a su takođe dobili izveštaje da su ljudski ostaci pronađeni u bunarima u selima Donji Streoc i Dubovik u opštini Dečani, u selu Damjane u opštini Đakovica i u Studenici u opštini Istok. U aprilu 1999. u dva bunara izvan sela Kotlina najpre su bačena tela dvadeset tri muškarca a potom su na njih bačene ručne bombe. Seljani ove bunare nisu koristili i izgleda da je odluka da se tela bace u bunar bila pokušaj da se prikriju ubistva, a ne da se zagadi voda u bunaru.

Sekundarni izvori su takođe prijavili da su bunari bili zagađivani pre i za vreme bombardovanja NATO-a. Prema jednom članku u *Washington Postu* od 10. decembra 1998. godine, naj-

Seljak posmatra bunar u koji su srpske snage bacile tela jedanaest ubijenih muškaraca.

© FRED ABRAHAMS / HUMAN RIGHTS WATCH

⁸² Za više podataka o ovom slučaju videti HRW, "Kosovo: Rape as a Weapon of 'Ethnic Cleansing'".

manje pedeset osam sela prijavilo je stranim humanitarnim organizacijama da su u bunarima pronašli "mrtve pse, kokoške, ko- nje, smeće, benzin, brašno, deterdžent, farbu i druge zagađiva- će". U selu Ovčarevo 70 odsto bunara je "verovatno zagađeno".⁸³

Nakon bombardovanja NATO-a, *Los Angeles Times* je naveo statistiku UNHCR-a za oblast Đakovice, navodeći da su bunari u trideset devet od četrdeset četiri sela bili zagađeni "ljudskim ili životinjskim leševima".⁸⁴ Prema Veću za odbranu ljudskih prava i sloboda u Peći, ljudski ostaci su pronađeni u bunarima sela Do- nja Luka, Banja i Kosurić.⁸⁵ Italijanski list *Corriere Della Sera* ta- kođe je pisao o zagađenju bunara u Donjoj Luci, u kome je jedan seljak pronašao trinaestoro članova porodice i komšija, starosti od dvanaest do sedamdeset godina.⁸⁶

Pljačkanje i iznuđivanje

Ubistva i masovna proterivanja na Kosovu u proleće 1999. bila su praćena pljačkom i iznuđivanjem. Albanci su, po pravilu, pljačkani pre ili za vreme proterivanja s Kosova. Ako bi se su- protstavili, prećeno im je ubistvom ili su im otimali decu i pre- tilo im dok ne bi pristali. U ove zločine najviše su bili uključeni pripadnici srpskih paravojnih formacija ili osobe u nepoznatim uniformama, mada se kao počinioci pominju i pripadnici srpske policije. Nijedna oblast nije pošteđena pljačke: pljačka je bila iz- raženija u oblastima gde je delovao OVK i u kojima su se dogo- dila masovna ubistva, poput Glogovca, Suve Reke i Peći, ali je zabeležen i u oblastima u kojima je bilo manje slučajeva ubista- va i relativno malo razaranja, poput Lipljana, Prištine i Gnjilana. Kao i u Bosni i Hercegovini, pljačka i iznuđivanje možda su, jed- nostavno, bili motiv i nagrada pripadnicima srpskih paravojnih formacija, mada rasprostranjenost ovih zlodela, kao i činjenica da je bar u nekim slučajevima u njih bila umešana policija uka-

83 R. Jeffrey Smith, "Carcasses Dumped in Wells as Serbs Crackdown Ended", *Washington Post*, 10. decembar 1998.

84 Valerie Reitman, "Kosovo Wells Emerging as Mass Graves", *Los Angeles Times*, 10. avgust 1999.

85 Iz intervjuja HRW-a sa dr Asljanijem (Asllani), Peć, 23. jul 1999.

86 *Corriere Della Sera*, 6. jul 1999.

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

zuje na to da su ona činjena uz saglasnost vlasti, i da je država i sama na taj način možda pribavljala dobit.

Jedan od najtežih slučajeva masovnog pljačkanja desio se u selu Belanica u opštini Suva Reka (videti poglavlje o opštini Suva Reka). Srpska policija i paravojne formacije upale su 31. marta u selo i na jednom mestu okupile meštane i veliki broj raseljenih lica iz okoline. Pripadnici srpskih paravojnih formacija i policije zatim su uporno od njih zahtevali da im daju novac, a onima koji su odbili pretili su da će ubiti njih ili njihovu decu. Pretnje su i ostvarili: tom prilikom ubijeno je najmanje desetak Albanaca. Jedna žena koja se u to vreme nalazila u selu ispričala je za HRW:

U jednom trenutku policija je došla do jednog čoveka koji je bio na traktoru ispred mene. Rekli su “Daj novac!” Nije imao ništa da im da. On je bio iz sela Ostrozuk. Onda su ga skinuli sa traktora i ubili. Pošto im ništa nije dao, oni (četiri policajca) skinuli su ga s traktora vukući ga za ruke i noge. Odveli su ga iza kuće, pa ga više nisam videla. Čula sam pucnje i videla sam jednog policajca kako nišani i puca. Taj čovek se nije vratio na svoj traktor.⁸⁷

Nedeljama pre masovnog proterivanja iz Glogovca početkom maja 1999. žitelji grada i raseljena lica trpeli su stalne upade pripadnika srpskih paravojnih formacija i policije, koji su tražili novac i dragocenosti (videti poglavlje o oblasti Drenica). U nekim oblastima su ti zahtevi pripadnika paravojnih formacija bili tako česti da su se žitelji odlučili na neobičan korak – zatražili su 23. aprila zaštitu od policije. Policija im je na kratko pružila zaštitu čime su se ova zlodela tek donekle proredila, što upućuje na to da su vlasti u izvesnoj meri bile saučesnici u ovim zlodelima.

Pljačke su se odvijale prema određenom obrascu: jedan ili dvojica pripadnika paravojnih formacija ili policije provalili bi vrata privatnog stana, ponekad sa maskama na licu, ali uvek naoružani automatskim puškama. Porodicama bi zatim pretili fizičkim nasiljem dok ne predaju sve što ima neku vrednost. A. H. (59) iz Glogovca opisao je šta se desilo kada su početkom maja ljudi u “zelenim uniformama i s crvenim povezima oko ruku” došli u kuću sa četiri stana koju je delio sa svoja tri brata:

87 Iz intervjuja HRW-a u Kukusu (Albanija) 4. april 1999.

Dva dana pre nego što smo otišli, oko 9 ili 10 ujutru, oni (policija) su došli u kuću i pretresli nas... Uperili su puške u nas... Tražili su mi novac... (onda) su me naterali da sa sebe skinem sve sem veša – tražili su novac. Jedan od njih je rekao: “Ako nađem novac na tebi, ubiću te...” Uzeli su prstenje i zlato od žena... Sledećeg dana... odneli su dva radija od mog brata i mali TV.⁸⁸

U nekim slučajevima pljačke pripadnici paravojskih formacija i policije navodno su preteli deci noževima i automatskim puškama da bi iznudili novac od roditelja. Prema izjavi četrdeset šestogodišnjeg H. M. iz Glogovca: “Nedelju dana pre nego što smo otišli, oni (pripadnici paravojskih formacija) su postali sve oštriji da bi uzeli novac. Uzeli bi vam ćerku i rekli: “Daj mi novac ili je neću pustiti.”⁸⁹ Drugi čovek u poznim pedesetim godinama iz Glogovca rekao je da su “pripadnici paravojskih formacija uzeli decu, držali im nož na vratu (i preteli da će ih ubiti) ako im ne damo novac”.⁹⁰

Pljačke i iznude bilo je i u oblastima u kojima nije bilo masovnih ubistava i razaranja većih razmera. Žitelji Prištine prijavili su da su ih često pljačkali dok su krajem marta bili primoravani da napuste grad. U opštini Gnjilane, jednoj od opština koja je pretrpela najmanja razaranja tokom rata, takođe je bilo pljačke i iznuđivanja dok je stanovništvo proterivano u Makedoniju. Iskustva žitelja mesta Maleševo tipična su za obrazac koji je bio primenjivan u Gnjilanu. Upavši u selo ujutro 16. aprila, pripadnici paravojskih formacija u zelenim uniformama s obeležjima belog orla i četiri slova S⁹¹ dali su žiteljima Maleševa dva sata da napuste selo. Dva seljaka su ubijena u polju dok su ostali stajali po strani. Seljake su tukli, oduzimali su im kola, novac

Pljačke i iznude bilo je i u oblastima u kojima nije bilo masovnih ubistava i razaranja većih razmera.

88 Iz intervjuja HRW-a s A. H., Čegrane (Makedonija) 15. maj 1999.

89 Iz intervjuja HRW-a s H. M., Stenkovac, Drugi izbeglički kamp, Makedonija, 10. maj 1999.

90 Iz intervjuja HRW-a s I. X., Čegrane (Makedonija) 15. maj 1999.

91 Obeležje sa četiri slova S srpski je nacionalistički simbol i sastoji se od krsta i četiri ćirilična slova S. Nastalo je od slogana “Samo sloga Srbina spasava”.

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

i nakit, pretili im ubistvom, a onda ih naterali da pešače do obližnjeg Gnjilana. Kasnije, na putu između Gnjilana i Uroševca, seljake su iznova pljačkale bande paravojnih formacija. Jedan seljak je rekao da su kolonu zaustavili devet puta između Gnjilana i Klokota, koji je udaljen desetak kilometara. Svaki put kad su ih zaustavili udarali bi ih i pretili da će ih ubiti ako ne predaju sve devize, nakit i ostale dragocenosti. Nekoliko svedoka je prijavilo da su pripadnici paravojnih formacija pretili da će na njih baciti ručne bombe ako ne dobiju ono što traže. Jedan svedok je rekao: “Držali su ručne bombe i pretili da će ih baciti na decu ako ništa ne dobiju.”⁹²

Lišavanje slobode i prinudni rad

Postoje nesumnjivi dokazi da su između marta i juna 1999. godine jugoslovenske i srpske snage bezbednosti lišavale slobode odrasle muškarce i terale ih da kopaju rovove, čiste bunkere i obavljaju druge fizičke poslove. Izgleda da je većina poslova bila vezana za strateške ciljeve Vojske Jugoslavije.

Najozbiljniji ovakav slučaj desio se u opštini Glogovac tokom maja i juna 1999. godine. HRW je dokumentovao i slučajeve da su u aprilu 1999. prinudnom radu podvrgnuti pritvorenicima u opštini. Tada su srpski policajci i jugoslovenski vojnici u bar dva navrata okupili muškarce u Prizrenu i prebacili ih do granice s Albanijom, gde su ih primorali da rade u brigadama za kopanje rovova (videti poglavlje o opštini Prizren). Ima izveštaja i o radnim brigadama u Orahovcu, Suvoj Reci i Đakovici, gde su tokom aprila 1999. godine Romi bili navodno naterani da kopaju rovove na granici s Albanijom.⁹³

Istraživači HRW-a su od grupe osoba koje su bile pritvorene u džamiji u Ćirezu u oblasti Drenica 31. aprila 1999. dobili detaljne opise prinudnog rada. Mnogi zatvorenici su ubijeni u rudniku Šavarina pored Čikatova 1. maja 1999, a ostali su premešteni u Glogovac (videti poglavlje o oblasti Drenica). Srpska polici-

92 Iz intervjuja HRW-a s H. S., Neprošteno (Makedonija) 22. april 1999.

93 Međunarodna krizna grupa (ICG), *Reality Demands: Documenting Violations of International Humanitarian Law in Kosovo 1999* (Briseel, ICG, 2000).

ja je 5. i 6. maja odvela oko sedamdeset šest preživelih iz Glogovca u sela Krajkovo, Vukovce i Poturk i predala ih vojnicima. Prema izjavama sedam svedoka s kojima su razgovarali istraživači HRW-a, ovi ljudi bili su primorani da rade oko šest nedelja, sve do povlačenja srpskih snaga bezbednosti sa Kosova sredinom juna. Poslovi su uključivali kopanje rovova i bunkera. Svedoci su prijavili slučajeve u kojima su vojnici prebijali i mučili zatvorenike, mada su neki istakli da su ih bolje hranili i s njima bolje postupali nego srpska policija i pripadnici paravojnih formacija u Ćirezu i Glogovcu.

Ljudski štitovi

Između marta i juna 1999. godine jugoslovenske i srpske snage bezbednosti držale su pod prinudom neke albanske civile u blizini ili su ih postavljale između srpskih položaja i položaja OVK-a. Obe strategije osmišljene su radi stvaranja ljudskog štita za odbranu jugoslovenskih i srpskih snaga od napada aviona NATO-a ili OVK-a. Korišćenje ovakvih "ljudskih štitova" zabranjeno je članom 28 Četvrte ženevske konvencije, u kojem se kaže: "Prisustvo zaštićene osobe ne sme se koristiti da bi se određene tačke ili oblasti zaštitile od vojnih operacija".

U nekim slučajevima ljudski štitovi su neposredno korišćeni. Albanski civili bili su primorani da marširaju pored jugoslovenskih vojnika i srpskih policajaca da bi ih zaštitili od napada avijacije NATO-a ili OVK-a. Istraživači HRW-a intervjuisali su svedoke iz Suve Reke, Kline i Lipljana, koji su tvrdili da su ih držali kao ljudske štitove. Svedoci su izjavili OEBS-u da su ih koristili kao ljudski štit u Đeneral Jankoviću (na granici s Makedonijom), u opštini Đakovica, u Prištini i na putu od Ćireza do Štutice.⁹⁴ Takođe, postoje optužbe da su srpske snage naterale raseljene albanske civile, koji su tada i poginuli u šumama na Koriši od bombi NATO-a, da im budu ljudski štit, ali za to nema dovoljno dokaza (videti poglavlje "Vazдушna kampanja NATO-a").⁹⁵

94 OEBS/ODIHR, *Kosovo/Kosova: As Seen, As Told*, str. 94-96.

95 Videti i Ian Fisher, "Refugees 'Human Shield' Witnesses Say They Were Held in Targeted Village", *New York Times*, 31. maj 1999.

Postoje i dokazi da su ljudski štitovi korišćeni posredno, kada su srpske snage bezbednosti pokušale da između sebe i OVK-a postave civile, i time smanje mogućnost napada od OVK-a i tako se odbrane od napada na srpske položaje. Većina izveštaja odnosi se na oblast Drenice. Primer koji to dobro ilustruje jeste slučaj u selu Staro Čikatovo (videti poglavlje o oblasti Drenica). Jedan svedok iz sela je ispričao za HRW: "Bili smo između OVK-a i Feronikela. (Srpske snage) počele su da iz Feronikela granatiraju vojnike (OVK-a)."⁹⁶ OEBS izveštava o sličnom slučaju u selu Trnavce u opštini Srbica, kao i u selu Belanica u opštini Suva Reka.⁹⁷ Jedan svedok iz Mališeva (opština Orahovac), s kojim su razgovarali Lekari za ljudska prava, izjavio je da je bio u grupi od 500 civila koje su jugoslovenski vojnici držali blizu granice s Albanijom i koristili ih kao ljudski štit tokom napada na obližnji položaj OVK-a.⁹⁸

Srpske i jugoslovenske snage postavile su na Kosovu oko 50.000 protivpešadijskih i protivtenkovskih mina.

Nagazne mine

U 1998. i prvaj polovini 1999. godine srpske i jugoslovenske snage postavile su na Kosovu oko 50.000 protivpešadijskih i protivtenkovskih mina, posebno duž granice s Makedonijom i Albanijom.⁹⁹ OVK je tokom ovog perioda takođe postavljao mine u područjima koja su bila pod njegovom kontrolom. Pored toga, NATO je koristio kasetne bombe tokom najmanje šest nedelja vazdušnih napada, što je prouzrokovalo određeni broj civilnih žrtava i zbog čega na Kosovu i drugim delovima SRJ nakon rata i dalje leže rasute neaktivirane naprave.

96 Iz intervjuja HRW-a, Stenkovac Drugi izbeglički kamp, Makedonija, 9. maj 1999.

97 OEBS/ODIHR, *Kosovo/Kosova: As Seen, As Told*, 1. deo, str. 94-96.

98 Physicians for Human Rights, *War Crimes in Kosovo: A Population-Based Assessment of Human Rights Violations Against Kosovar Albanians*, avgust 1999.

99 International Campaign to Ban Landmines, *Landmine Monitor Report 2000*, avgust 2000.

Mine i neaktivirane bombe predstavljaju najsmrtonosniju zaostavštinu sukoba na Kosovu. Prema izveštaju Fondacije vijetnamskih veterana sa sedištem u SAD-u, od završetka rata do sredine novembra 2000. godine u nesrećama s minama i neaktiviranim bombama život su izgubile 103 osobe a 394 ih je povređeno.¹⁰⁰ Ovi podaci ne odstupaju mnogo od izveštaja generalnog sekretara Ujedinjenih nacija iz jula 2000. godine, u kojem se kaže da je u periodu između 12. juna 1999. i jula 2000. od mina ili neaktiviranih bombi poginula 101 osoba a 395 ih je povređeno.¹⁰¹ Centar MACC pri UN (Mine Action Coordination Center), koji je nakon rata osnovan na Kosovu, saopštio je da je do sredine jula 2000. godine od mina i neeksploziviranih naprava očišćen 1,1 milion kvadratnih metara zemljišta.¹⁰² Izveštaj generalnog sekretara takođe navodi da su timovi kojima je koordinirao MACC demontirali 3.405 protivpešadijskih mina, 3.768 protivtenkovskih mina, 3.066 kasetnih bombi i 9.327 neeksploziviranih na-

Znak koji upozorava na mine na putu pored Mitrovice, jul 1999.

© FRED ABRAHAMS / HUMAN RIGHTS WATCH

100 "103 osobe ubijene, 394 ranjene zbog mina", KosovaLive, 20. novembar 2000.

101 Izveštaj generalnog sekretara Ujedinjenih nacija o UNMIK-a, 6. jun 2000 (S/2000/538).

102 "Status Report", UNMIK, 14. jul 2000.

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

prava. Pored toga, KFOR je u istom periodu očistio 16.000 domova, 1.165 škola i skoro 2.000 kilometara puta.¹⁰³

Jugoslavija je jedan od najvećih proizvođača protivpešadijskih mina na svetu, i nije potpisnica sporazuma iz 1997. koji zabranjuje upotrebu nagaznih mina, ali su jugoslovenski zvaničnici izjavili da se nagazne mine koriste isključivo u svrhe obuke.¹⁰⁴ Jugoslovenske snage su zapravo tokom sukoba 1998. i 1999. često koristile nagazne mine u taktičke svrhe protiv OVK-a i NATO-a. Prema izveštaju Međunarodne kampanje za zabranu nagaznih mina (International Campaign to Ban Landmines) iz 2000. godine, VJ je postavljala minska polja prvenstveno duž južne granice s Makedonijom. Snage Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije i pripadnici paravojnih formacija postavljali su protivpeša-

Krajem septembra 1998. ovo vozilo ICRC-a naišlo je na protivtenkovsku minu koju je postavio OVK na putu za Likovac, gde se nalazio štab OVK-a za oblast Drenice. Jedan albanski lekar je poginuo a tri osobe su povređene.

© FRED ABRAHAMS / HUMAN RIGHTS WATCH.

103 Lord Robertson od Port Elena, generalni sekretar NATO-a, "Kosovo One Year On - Achievement and Challenge", 21. mart 2000.

104 Osnovne stavke govora predstavnika Savezne Republike Jugoslavije na Međunarodnom seminaru o protivpešadijskim minama, Budimpešta, 26-28. mart 1998. Za detalje o izjavi i stavu vlade SRJ vidi HRW, *Humanitarian Law Violations in Kosovo*.

dijske mine unutar i oko centara gde žive civili.¹⁰⁵ Prema izveštaju HALO Trusta, neprofitne organizacije za uklanjanje mina: "U mnogim selima su nasumice postavljene mine da bi se izazvale civilne žrtve i tako obeshrabrio povratak izbeglica."¹⁰⁶ Prema izveštaju USAID (Agencije za međunarodni razvoj SAD-a), mine su morale biti uklonjene u više od 900 škola.¹⁰⁷

U Vojno-tehničkom sporazumu između NATO-a i jugoslovenskih vlasti koji je potpisan 9. juna 1999, jugoslovenske vlasti su se složile da "obeležu i uklone minska polja, potezne mine i prepreke".¹⁰⁸ Vojska Jugoslavije je obavestila NATO o postojanju 616 miniranih lokacija. Mine koje su postavljali pripadnici paravojskih formacija, međutim, teško je locirati jer u načelu oni nisu obeležavali mesta na kojima su mine postavljane.¹⁰⁹

Isto važi i za mnoge mine koje je postavio OVK. Zna se da je OVK postavljao uglavnom protivtenkovske mine, ali i protivpešađijske mine oko regionalnih baza, štabova i skloništa. Krajem septembra 1998. kanadsko oklopno vozilo iz KDOM-a i vozilo ICRC-a naleteli su na protivtenkovske mine koje je postavio OVK u središtu oblasti Drenice. Poginuo je lekar Špetim Robaj (Shpetim Robaj), kosovski Albanac, a tri medicinska radnika ICRC-a su povređena.

Kasetne bombe koje su bacale snage NATO-a tokom vazdušnih napada takođe predstavljaju stalnu opasnost po život civila na Kosovu nakon rata. Američke i britanske snage priznale su da su upotrebljavale kasetne bombe tokom bombardovanja.¹¹⁰ Bela kuća je u maju 1999. izdala direktivu Pentagonu da ograniči upotrebu kasetnih bombi (bar kada su u pitanju američke snage), nakon što je u napadu kasetnim bombama 7. maja na aero-

105 International Campaign to Ban Landmines, *Landmine Monitor Report 2000*, avgust 2000.

106 Rezultati istraživanja minskih polja, Kosovo, HALO Trust, Priština, 14. avgust 1999.

107 "Kosovo Crisis Fact Sheet #133", USAID, 10. decembar 1999.

108 Vojno-tehnički sporazum između Međunarodnih snaga bezbednosti (KFOR) i vlada Savezne Republike Jugoslavije i Republike Srbije, član II, paragraf 2.

109 Saopštenje za štampu specijalnog predstavnika generalnog sekretara za humanitarna pitanja, Kosovo, 29. septembar 1999.

110 Videti HRW, "Ticking Time Bombs: NATO's Use of Cluster Munitions in Yugoslavia", *A Human Rights Watch Report*, vol. 11, br. 6 (D), jun 1999.

4. MART–JUN 1999: PREGLED DOGAĐAJA

dromu u Nišu četrnaest civila ubijeno a dvadeset osmoro povređeno (videti “Vazдушna kampanja NATO-a”).¹¹¹

Prema Međunarodnoj kampanji za zabranu nagaznih mina “SAD su bacile 1.100 kasetnih bombi tipa CBU-87/B, i svaka je sadržala 202 komada bombe tipa BLU-97/B, a Britanija je bacila 500 kasetnih bombi tipa RBL/755, i svaka je sadržala 147 komada bombi BL-755”.¹¹² Zbog toga što visok procenat punjenja kasetnih bombi ne eksplodira – po proceni oko 5 odsto¹¹³ – ove bombe postaju, zapravo, nagazne mine.

Do jula 2000. NATO je dao podatke MACC-u pri UN-u u vezi s 333 lokacije na koje su bačene kasetne bombe sa 1.392 raspršujuća kanistera (jedinica punjenja kasetnih bombi).¹¹⁴ Prema izveštaju NATO-a, “skoro 30.000 pojedinačnih bombi u sastavu punjenja nije eksplodiralo i potrebno ih je ukloniti”. Prema procenama NATO-a, do 4. jula 2000. uklonjeno je oko 30 odsto kasetnih bombi. NATO je kritikovan zbog sporog čišćenja kritičnih oblasti od kasetnih bombi. Prema izveštaju BBC-ja, do maja 2000. godine čak 40 odsto oblasti rizika nije bilo očišćeno od mina.¹¹⁵

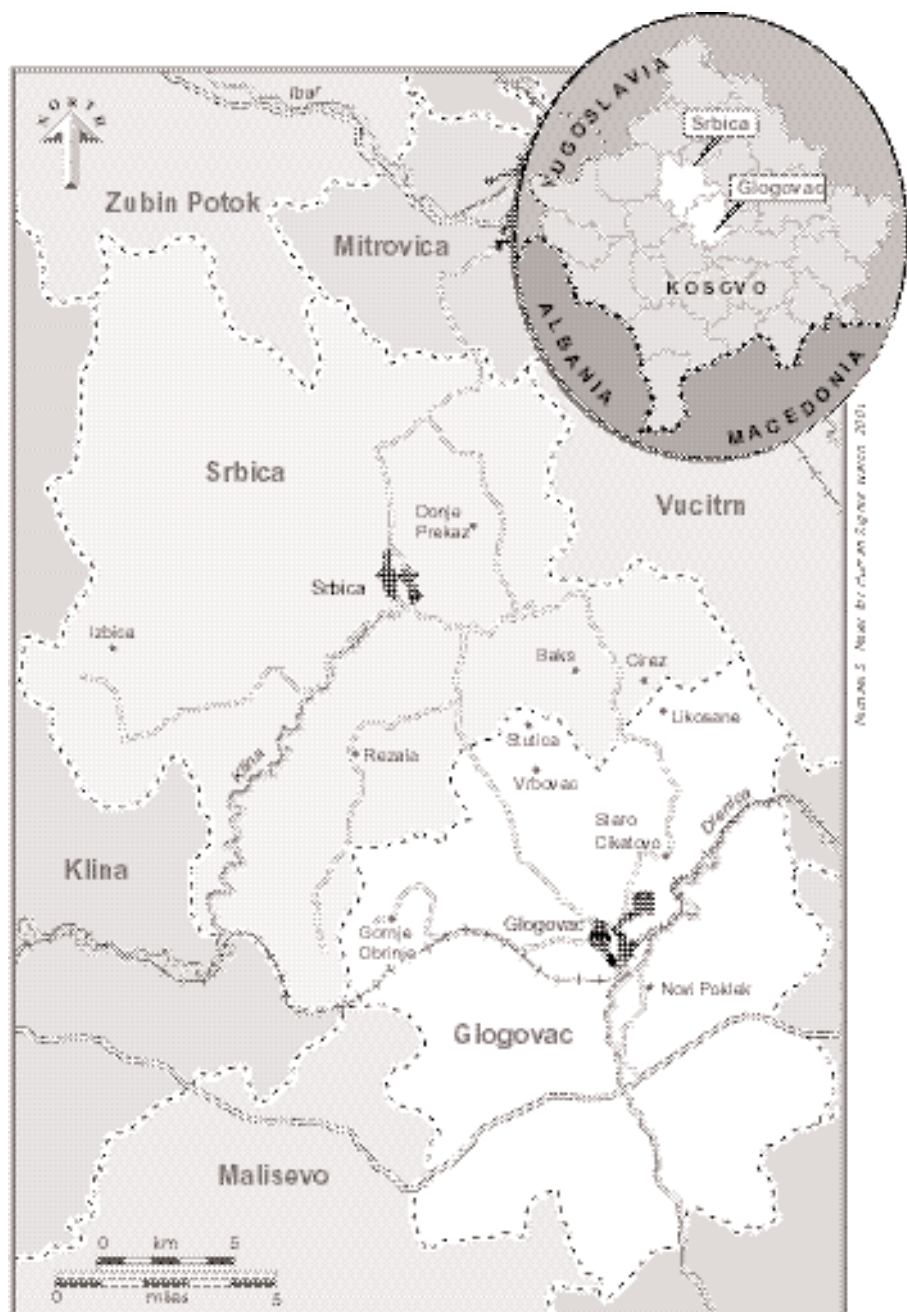
111 Videti HRW, “Civilian Deaths in the NATO Air Campaign”, *A Human Rights Watch Report*, vol. 12, br. 1 (D), februar 2000.

112 International Campaign to Ban Landmines, *Landmine Monitor Report 2000*, avgust 2000. Takođe i u HRW, “Civilian Deaths in the NATO Air Campaign”, *Cluster Bombs: Memorandum for CCW Delegates*, 16. decembar 1999, i “Ticking Time Bombs: NATO’s Use of Cluster Munitions in Yugoslavia”.

113 Procene ukupne stope neeksploziviranih bombi variraju od dva do pet odsto, kako tvrde proizvođači, pa sve do 23 odsto, što je primećeno prilikom odobravanja i operativnog testiranja, do nekih 10 do 30 odsto, što je primećeno na terenu u oblasti Iraka posle rata u Zalivu. HRW je za procenu humanitarnog efekta koristio konzervativnu procenu od pet odsto mehaničkih otkaza i otkaza osigurača. Za detalje videti i HRW “Ticking Time Bombs: NATO’s Use of Cluster Munitions in Yugoslavia”.

114 NATO, “Teaching Kids to Stay Away - Cluster Bomb Fact-Sheet”, <http://kforonline.com>, 6. jul 2000.

115 BBC News “Kosovo Mine Expert Criticizes NATO”, 23. maj 2000.

5. Oblast Drenice

Opštine Glogovac (Glogofc) i Srbica (Skenderaj)

Drenica je brdovita oblast u središtu Kosova, naseljena gotovo isključivo Albancima. Stanovnici ove oblasti imaju tradiciju snažnog otpora prema vlastima koje nisu domaće, koja potiče još od vladavine Turaka na Balkanu. Još pre 1997. Albanci su počeli da nazivaju Drenicu "oslobođenom teritorijom" zbog prisustva lokalnog OVK-a. Vlasti su Drenicu smatrale kolevkom "albanskog terorizma".

Ova oblast, omeđena Dreničkim planinama na zapadu, sastoji se od opština Glogovac i Srbica. Gradovi Glogovac i Srbica su glavni gradovi istoimenih opština i glavni centri opštinske populacije. Pre 1998. godine u obe opštine živeli su gotovo isključivo Albanci. OVK je nastao u okolnim selima, a oružane operacije u Drenici započele su 1996. godine. Ovo su ujedno i mesta na kojima su se dogodili neki od najstrašnijih zločina protiv civila na Kosovu.¹

U operacijama koje su počele u januaru 1998. specijalna policija Srbije upadala je u sela u Drenici koja su povezana s OVK-om. Policija je od januara do marta preduzela više napada, koji su ličili na vojne operacije, na sela Donji Prekaz, Likošane i Ćirez, koristeći oklopna vozila i helikopter.² U ovim napadima i potonjim borbama poginulo je osamdeset troje meštana, od kojih bar dvadeset četvoro žena i dece, što je potaklo oružani otpor protiv vlasti u Beogradu. U maju je oko 300 specijalaca napalo selo Novi Poklek, predgrađe grada Glogovca. Deset Albanaca je uhapšeno tokom napada; jedan je kasnije pronađen mrtav, dok se ostalih devet i dalje vode kao nestali.³

1 Pošto ove dve opštine u Drenici povezuje ista istorija i obrazac kršenja ljudskih prava, smatrali smo da ovu oblast treba da tretiramo kao celinu a ne kao zasebne opštine, kako smo to radili na drugim mestima u izveštaju.

2 Više o napadima videti u HRW, *Federal Republic of Yugoslavia: Humanitarian Law Violations in Kosovo* (New York: HRW, 1998), str. 18-37.

3 Ibid., str. 33-37.

Sukobi slabog intenziteta između vladinih snaga – srpske policije – i OVK-a nastavili su se do septembra 1998, kada je u oružanoj borbi poginulo četrnaest pripadnika vladinih snaga, što je izazvalo odmazdu. U odmazdi je ubijeno više civila iz sela Gornje Obrinje i Golubovac, uhapšeno je i zlostavljano stotinak Albanaca u glogovačkoj policijskoj stanici.⁴ Razmeštanje KVM-a na Kosovu smanjilo je ali ne i otklonilo kršenja prava civila tokom policijskih napada na sela u ovoj oblasti kao i raseljavanje civila, koje se nastavilo tokom čitave zime.

Srpska policija i paravojne formacije, uz podršku vojske, napadale su selo za selom i proterivale stanovništvo

S povlačenjem KVM-a u martu 1999. pojačala su se policijska i vojna dejstva u Drenici. Svako ograničenje koje je nametnuto prisustvom međunarodnih posmatrača sada je bilo otklonjeno. Usledila su tri meseca terora, jer su srpska policija i paravojne formacije, uz podršku vojske, napadale selo za selom i proterivale stanovništvo u pokušajima da unište OVK-a i njihovu bazu podrške. Odrasli muškarci su masovno hapšeni, a stotine ih je pogubljeno. Nisu ubijane samo osobe koje su smatrane potencijalnim borcima. Kao i u ranijim masakrima u Gornjem Obrinju i Račku (opština Štimlje), ubijani su i žene i deca iz porodica osoba povezanih s OVK-om. Mnoga ubistva desila su se u danima nakon što su snage NATO-a bombardovale fabriku minerala Feronikel blizu Glogovca 29. aprila; na hiljade civila su silom autobusima proterane iz grada do granice s Makedonijom.

Kršenja prava u oblasti Drenice bila su tako raširena da bi detaljni opis prevazišao okvire ovog izveštaja. Malo koji meštakin ostao je pošteđen, a malo porodica bilo je bez žrtava.⁵ Umesto toga, ovo poglavlje usredsrediće se na ključne zločine koji su se dogodili između marta i juna 1999. godine u selima Izbica, Rezala, Poklek, i Staro Cikatovo; na glavne napade u oblasti Vrbovac, Štutica, i Baks koji su usledili nakon što je NATO bombardovao fabriku Feronikel 29. aprila i na njihove krvave posledice;

⁴ Više o napadima videti HRW, *A Week of Terror in Drenica: Humanitarian Law Violations in Kosovo* (New York: Human Rights Watch, 1999).

⁵ Do 15. maja 2000, više od 200 ljudi iz oblasti Drenice vodi se kao nestalo i veruje se da su mrtvi. ICRC, "Persons Missing in Relation to the Events in Kosovo from January 1998," 15. maj 2000.

takođe i na prisilno iseljavanje hiljada ljudi iz Glogovca, najvećeg grada ove oblasti, prvih nedelja maja.

Izbica (Izbice)

Istraživači HRW-a su razgovarali sa oko desetak svedoka događaja u Izbici od 28. marta 1999. Njihova svedočenja, kao i satelitske slike koje je sačinio NATO i video snimci koje su napravili kosovski Albanci, dokumentuju neke od najvećih masakra u kosovskom sukobu. Tačan broj žrtava, etničkih Albanaca, i dalje se ne zna, iako su meštani koji su sahranjivali mrtve prijavili da je bilo između 146 i 166 tela. Ova ubistva su navedena u optužnici za ratne zločine protiv Slobodana Miloševića i drugih, koja je objavljena 27. maja 1999.⁶

Smeštena u podnožju planina i udaljena pola sata od najbližeg srpskog sela, Izbica je važila za bezbedno mesto za Albance iz susednih oblasti koji su tu tražili utočište, delimično zbog prisustva OVK-a u selu i oko njega. Do 27. marta hiljade kosovskih Albanaca iz te oblasti skupilo se u Izbici. Mnogi su došli nakon što je počelo bombardovanje NATO-a, kada su vladine snage počele da granatiraju okolinu.⁷

Po svim izveštajima, napad na Izbicu počeo je u noći 27. marta, kada je grupa od bar pedeset vojnika, policajaca i pripadnika paravojnih formacija ušla u selo. Skoro svi odrasli muškarci pobjegli su u planine, ostavljajući 28. marta u selu uglavnom žene, decu i starce. H. D., četrdesetogodišnjak iz Brocne (Buroje), blizu Izbice, priča o ovom događaju:

Tog dana je u Izbici bilo zbijeno bar 30.000 ljudi. Nažalost, verovali smo da neće nauditi ženama i starcima, ali smo se prevarili. Pucali su na nas sa svih strana. Mlađi ljudi, i ja s njima, bežali su u planine ujutru. Ostavio sam svog trinaestogodišnjeg sina oko deset sati pre podne. Dovedi smo našu po-

6 Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju, optužnica, "Tužilac Tribunala protiv Slobodana Miloševića, Milana Milutinovića, Nikole Šainovića, Dragoljuba Ojdanića, Veljka Stojiljkovića", (odeljak 98), 24. maj 1999.

7 Intervju HRW-a sa S. E., Kuks, Albanija, 25. mart 1999.

rodicu u Izbicu prethodnog jutra. Noć smo proveli u polju pod vedrim nebom. Bio sam toliko umoran da me pucnji nisu probudili, ali me je supruga probudila zbog toga oko 9 sati ujutru. Tako smo pobjegli u brda. Pucnjava se približavala, a i Srbi. Bio sam oko 200 metara udaljen, u brdu, pokušavajući da vidim šta se dešava. Srbi su se približili našim porodicama. Naše porodice su se zbile među traktore i kola; Srbi su sve to počeli da pale. Nisam mogao da vidim, ali sam čuo žene i decu kako plaču. Nismo se usuđivali da se pomerimo da vidimo šta se dešava: znali smo da će nas ubiti snajperima.⁸

Seljani su napustili svoje kuće da bi se okupili u polju u ranim jutarnjim časovima 28. marta, dok se paljba nastavila. S. E., dvadesetogodišnja žena iz Izbice čiji su otac, stric i brat od strica ubijeni, ispričala je istraživačima HRW-a:

Kada smo videli da dolaze Srbi, nismo se usudili da ostanemo u svojim kućama. Otišli smo traktorom do obližnjeg polja (oko 500 metara od sela) – ja, moja majka i otac, moj brat, moja sestra, njena porodica i njena svekrva – ukupno desetoro ljudi. Priključili smo se ostalim meštanima u polju, svim drugim porodicama. Porodice su počele da napuštaju kuće oko 4 sata ujutro. Do deset sati pre podne svi su bili u polju. Bilo je na hiljade ljudi, skoro sve žene, deca i starci. Među nama je bilo svega oko 150 muškaraca.

U polju su svi sišli s traktora i zbili se. Odabrali smo polje jer smo hteli da budemo zajedno. Takođe smo se bojali da ostanemo sami u kućama; Srbima bi bilo lako da nas тамо pobiju. Iz polja smo videli Srbe kako pale naše kuće. Pucali su u vazduh i vikali; vređali nas i plašili decu.⁹

Dve žene koje su tog dana srele srpske snage ispričale su da su muškarcu nosili maskirne, plave i crne uniforme, i da su imali dugačke noževe. Obe žene su se sećale da su neki muškarcu nosili tamne maske za skijanje a drugi su svoje lice zacrnili ma-

8 Intervju HRW-a s H. D., izbeglički kamp 1, Stenkovac, Makedonija, 9. jun 1999.

9 Intervju HRW-a sa S. E., Kuks, Albanija, 25. mart 1999. Za ceo njen iskaz videti u HRW, *Kosovo Human Rights Flash no. 39*, 19. maj 1999.

5. OBLAST DRENICE

snom farbom.¹⁰ Još jedna žena je prijavila da je nekolicinu pripadnika paravojnih formacija prepoznala kao pripadnike lokalne policije.¹¹

Oko 10 sati pre podne grupa Srba je, navodno, prečešljala selo, i nekolicinu preostalih stanovnika nagnala u beg. Oni koji nisu mogli da pobegnu ubijeni su. Sestra S. E., koja se vratila u Izbicu tri dana posle masakra, rekla je:

Na dan masakra, 28. marta, Srbi su zapalili devedesetogodišnjeg Šabana Redžepija (Shaban Rexhepi). Sedeo je na slamnatom otiraču blizu svoje kuće; Srbi su zapalili otirač. Vide-la sam njegove kosti; na njima nije ostalo mesa.

Jednu paralizovanu ženu porodica je stavila na traktorsku prikolicu koja je bila puna madraca. Srbi su je našli i zapalili prikolicu zajedno sa ženom na njoj. Njeno ime je Zika (Zyka) Bajrami, imala je oko sedamdeset godina. Ovo se ta-kođe desilo 28. marta.¹²

Kada su srpske snage bezbednosti stigle u polje oko 10 sati pre podne, pretili su da će ubiti seljane i spaliti im traktore i tražili su novac. S. E., čiji je otac kasnije ubijen, ispričala je istraživačima HRW-a:

Rekli su nam: "Dajte nam pare ako hoćete da preživite." Re-kli su da 1.000 DM košta da spasemo porodicu, a 100 DM za traktor.

Nakon što su Srbi dobili novac, pucali su u gume svakog traktora, a onda spalili sve lične stvari, koje su bile smotane na traktorima.¹³

Svi svedoci su ispričali da su pripadnici srpskih snaga bezbednosti tada razdvojili muškarce od žena i dece, isterali žene iz sela i pogubili muškarce automatskim oružjem. Bilo je oko podne. S. E., njena majka i paralizovani brat bili su u konvoju koji je pro-

10 Intervju HRW-a sa Z. D. i S. E., izbeglički kamp 1, Stenkovac, Makedonija, 9. jun 1999. i Kuks, Albanija, 25. mart 1999.

11 Intervju HRW-a s H. D., izbeglički kamp 1, Stenkovac, Makedonija, 9. jun 1999.

12 Intervju HRW-a s F. A., Kuks, Albanija, 2. jun 1999.

13 Intervju HRW-a sa S. E., Kuks, Albanija, 25. mart 1999.

teran iz sela. Opisala je kako su ih pripadnici srpskih snaga bezbednosti maltretirali i terali dečake da se vrate u polje.

Negde oko 11 sati pre podne razdvojili su žene od muškara-
ca. Pitali smo ih zašto to rade, govorili su nam strašnim gla-
som: "Zaveži, ne pitaj, inače ćemo te ubiti." Deca su bila
prestravljena. Srbi su vikali: "Ubićemo vas, a gde su SAD da
vas spasu?" Sve žene su pokrile glave maramama od straha
od Srba, skrivajući kosu i čelo. Srbi su nas nazivali vulgar-
nim imenima i govorili: "Jebem vam majke albanske" i "Sve
Albanke su kučke."

Odveli su muškarce i postrojili ih desetak metara od nas.
Onda su nam naredili da idemo u Albaniju. Rekli su: "Tražili
ste veliku Albaniju, eto vam je sad." Pucali su u vazduh iz-
nad naših glava. Poslušali smo njihova naređenja i krenuli u
pravcu u kom nam je rečeno, ostavljajući naše muškarce.

Oko 100 metara od mesta s kojeg smo krenuli Srbi su od-
lučili da izdvoje dečake iz grupe. Četrnaestogodišnji dečaci i
stariji već su bili s muškarcima; sada su odvojili desetogodi-
šnjake i starije. Samo su vrlo male dečake ostavili s nama,
jednog starca bez nogu i mog hendikepiranog brata, koji ne
može da hoda zbog meningitisa kičme.

Tako su odveli dečake od deset do četrnaest godina da
bi ih priključili muškarcima. Majke dečaka su plakale; neke
su čak i pokušale da razgovaraju sa Srbima, ali su ih Srbi gu-
rali od sebe. Koračali smo polako jer smo bili zabrinuti za
naše muškarce.

Stali smo kada smo čuli pucnjeve iz automatskog oruž-
ja. Okrenuli smo glave da vidimo šta se dešava ali nismo mo-
gli da vidimo muškarce.

Videli smo dečake kako trče prema nama; kada su stigli
do nas, pitali smo ih šta se dešava. Bili su vrlo uznemireni;
niko nije mogao da govori. Onda je jedan od njih konačno
rekao: "Nas su pustili, ali ostali su gotovi."

Ostali smo tamo još dvadesetak minuta. Svi su plakali.
Vatra iz automatskog oružja čula se bez prestanka nekoliko
minuta; posle toga smo desetak minuta slušali kratke, nasu-
mične rafale.

Desetak Srba nas je onda stiglo. Strašno ružne reči su
nam rekli i ponovo naredili: "Sad morate da odete u Albani-

5. OBLAST DRENICE

ju – nemojte da stajete, samo idite.” Morali smo da ode-
mo.¹⁴

Njenu priču potvrdila je jedna tridesetogodišnja žena, s kojom su istraživači HRW-a odvojeno razgovarali, a čiji su muž i sin preživeli skrivajući se u planinama.

U polju smo se svi zbili u malom krugu. Muškarci su bili odvojeni od žena i odvedeni. Rekli su nam da idemo do asfaltnog puta. Čuli smo pucnjavu, ali ja ništa nisam mogla da vidim. To se desilo kada je konvoj stigao na glavni put, oko dvadeset minuta nakon što smo ostavili muškarce. Od žena s kraja kolone saznali smo da su naši muškarci mrtvi: vest se širila konvojem.¹⁵

U narednih nekoliko dana s planine su počeli da silaze muškarci, kao i nekoliko žena prethodno proteranih iz sela koje su se vratile u potrazi za rodbinom. U polju gde se masakr dogodio, našli su, po svim pričama, četiri grupe streljanih muškaraca. Tri grupe su bile u polju, a jedna manja grupa se nalazila izvan polja, kod podnožja planine. Ljudi koji su sahranjivali žrtve prijavili su da je većina mrtvih imala metak u glavi. Neka tela su bila potpuno unakažena.

H. D., koja se sa sinom skrivala u planinama za vreme masakra, bila je među prvima koja je pronašla tela.

Četvrtog dana, nažalost, vratila sam se u Izbicu. Kažem nažalost, jer bih volela da nisam videla to što sam videla. Bio je to užasan masakr. Videla sam strica kog su Srbi ubili. Videla sam jednu od mojih strina; bila je spaljena u svojoj bašti. Videla sam još mnogo mrtvih. Ukupno je bilo 150 mrtvih. Većinom su to bili stariji muškarci. Jedan moj ubijeni rođak imao je preko devedeset godina.

Bila sam među prvima koji su pronašli tela. Kada smo išli s planine, našli smo prvu grupu leševa na pašnjaku u podnožju planine. U polju su bile tri grupe leševa muškaraca koji su bili razdvojeni od žena, a nekoliko tela je bilo u plani-

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Intervju HRW-a sa Z. D., izbeglički kamp 1, Stenkovac, Makedonija, 9. jun 1999.

ni. Druga grupa je bila malo iza potoka. Čula sam pucnjeve iz automatskog oružja kada su ubijeni. Kada sam čula rafal, rekla sam: "Bože, sve ih pobiše." Bilo je oko podne.¹⁶

Još jedan čovek iz Izbice, star pedeset dve godine, sakrio se u planini i vratio se da traži brata. Njegov opis slaže se s opisom drugih svedoka ovog prizora.

Prva grupa je bila oko 200 metara udaljena od traktora, iznad kuća u podnožju planine. Videli smo grupu blizu potoka, oko dvadeset-dvadeset pet metara od prethodne grupe; u ovoj grupi bio je moj brat. Bilo ih je oko dvadeset troje.

U grupi u kojoj je bio moj brat bilo je leševa u strašnom stanju. Neke nisam mogao da prepoznam. Jednom sam samo video uši: gornjeg dela glave nije bilo. Većini je pucano u glavu. Većina je imala male rupe na jednoj strani glave, dok je druga strana bila potpuno smrskana.¹⁷

Svedočenja onih koji su preživeli masakr a koja je objavio *Amnesty International*, potvrđuju opise koje je prikupio HRW. Preživeli su govorili kako su muškarci bili podeljeni u grupe, odvedeni na različita mesta, postrojani leđima okrenutim prema vojnicima. Pripadnici srpskih

"Kada sam čula rafal, rekla sam: 'Bože, sve ih pobiše.'"

snaga pucali su u njih s leđa automatskim oružjem i čovek je mogao da preživi praveći se da je mrtav.¹⁸ Svedoci s kojima su razgovarali istraživači HRW-a tvrdili su da poznaju između šest i šesnaest muškaraca koji su preživeli streljanje.

Meštani koji su se vratili u Izbicu krenuli su da sahranjuju žrtve. Prema tvrdnjama učesnika događaja s kojima su razgovarali istraživači HRW-a, leševa je u polju u tri reda sahranjivalo između šezdeset i osamdeset ljudi. Grobovi su bili plitki, od šezdeset do devedeset centimetara dubine, jer su meštani bili

16 Intervju HRW-a s H. D., izbeglički kamp 1, Stenkovac, Makedonija, 9. jun 1999.

17 Intervju HRW-a s I. H., Kuks, Albanija, 3. jun 1999.

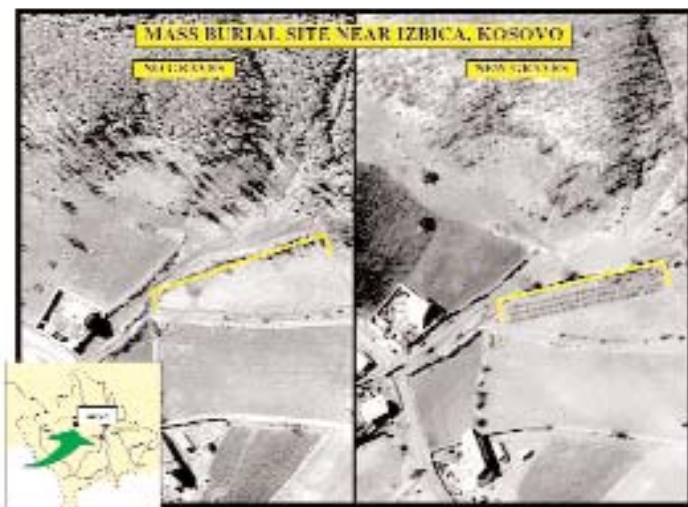
18 Amnesty International, "Federal Republic of Yugoslavia: Killings in the Izbica Area", *Kosovo Update*, 25. maj 1999.

5. OBLAST DRENICE

umorni i radili su brzo. Ime svake žrtve koja se mogla prepoznati obeleženo je na kamenu blizu groba i na glavnom spisku.

Jedan čovek je sahranio brata, žrtvu masakra, kao i bratovljevju ženu i brataniću, koje su poginule u nesreći dok su traktorom išle prema polju 28. marta.

...Organizovali smo veće muškaraca koje je odlučilo kako i kada da sahranimo tela. Počeli smo da kopamo grobove narednog dana, nas šezdeset do osamdeset. Svi smo se prethodno krili u okolnim planinama. Trebao nam je ceo dan da iskopamo grobove. Četiri ili pet leševa ostalo je nesahranjeno tog dana zato što nismo imali više vremena. Ceo dan smo tražili ravno kamenje da na njima napišemo imena mrtvih. Sahranili smo ih na oko devedeset centimetara dubine.

NATO je objavio ove satelitske snimke polja kod Izbice 17. aprila 1999. Fotografija levo je navodno snimljena 9. marta. NATO tvrdi da fotografija desno pokazuje mesto sa "150 grobova" a snimljena je navodno 15. aprila.

© NATO MEDIA ARCHIVE

Video sam sve leševe kada su sakupljeni na jedno mesto. Bilo ih je 156 ili 157. Veće je napravilo listu mrtvih. Svaki poginuli je imao broj koji je odgovarao broju na grobu.¹⁹

Žena iz Izbice koja se vratila u selo 31. marta i pomagala pri sahranjivanju rekla je istraživačima HRW-a:

Videla sam oca mrtvog. Porodice su u selo donele tela iz planine gde su ljudi ubijeni, koja je manje od kilometra udaljena. Moj suprug i bratanac nosili su mog oca.

Videla sam sva tela. Izbrojali smo ih. Bilo je strašno. Doneta su u polje i poređana u tri reda. Sahranjeni su u tri reda. Tamo su bili rođaci poginulih, uglavnom muškarci. Svaka porodica je sahranila svoje mrtve. Svaka porodica je kopala grobove. Bilo je mnogo ljudi. Grobovi su bili vrlo plitki. Morali smo da ih sahranimo brzo.²⁰

U maju 1999. godine CNN je prikazao video snimke za koje je kosovski Albanac dr Ljiri Ljoši (Liri Loshi) tvrdio da su snimljeni na mestu masakra u Izbici. Snimci pokazuju veliki broj krvavih tela u civilnoj odeći – Albance za koje je doktor tvrdio da su pobijeni u masakru. Dva svedoka koja su pomogla da se tela sahrane nezavisno su prijavila istraživačima HRW-a da su meštani snimili taj prizor i obojica su identifikovala čoveka koji je kasnije dao video snimke dr Ljošiju.²¹

Na satelitskim snimcima koje je NATO napravio 15. aprila 1999. i objavio ih dva dana kasnije vidi se nešto što liči na tri reda grobova u polju u Izbici, u kojima je, prema procenama NATO-a, bilo “skoro 150 grobova”.²² NATO je uporedio fotografije sa satelitskim snimcima istog polja od 9. marta 1999, kada nije bilo ni traga prekopanog zemljišta.

Svedok koji je ranije navođen, H. D., s kojim su istraživači HRW-a razgovarali 9. juna 1999, tvrdio je da su se srpske snage vratile u Izbicu prvih dana juna da iskopaju leševe i pređu bul-

19 Intervju HRW-a s A. H., Vaise, Albanija, 3. jun 1999.

20 Intervju HRW-a s F. A., Kuks, Albanija, 2. jun 1999.

21 Ibid. i intervju HRW-a s A. H., Vaise, Albanija, 3. jun 1999.

22 NATO, konferencija za štampu Jamie Shae i generala Giuseppe Marani, 17. april 1999. (transkript brifinga i satelitske slike videti na www.nato.int/kosovo/all-frce.htm, mart 2001).

5. OBLAST DRENICE

dožerom preko polja, iako on to sam nije video.²³ Tribunal u Ha-
gu istražio je to mesto u julu 1999. i prijavio je postojanje 142
groba, ali nije pronašao nijedno telo.²⁴

Rezala (Rezalle)

Selo Rezala nalazi se u južnom delu opštine Srbica, blizu Dre-
ničkih planina. Ne zna se da li je selo imalo jake veze sa
OVK-om. U selu su se, navodno, 15. maja sukobile srpske snage
bezbednosti i OVK.²⁵ Kakav god bio motiv, pripadnici srpskih
snaga ušli su u selo 5. aprila rano ujutru, upadali u kuće i pali-
li ih, naređivali ljudima da izađu. Većina muškaraca iz sela tada
je bila u brdima ali, kako kažu svedoci, uhapšena su osamdeset
tri muškarca koja su ostala u selu zajedno sa ženama i decom.
Neki muškarci su bili iz susednog sela Morina. Jedan od preži-
velih, X. X. (inicijali promenjeni), šesnaestogodišnji dečak, opi-
sao je kako su seljani uhapšeni:

Rano ujutru oni (srpska policija) su opkolili selo – pucali su
sa svih strana. Ušli su u selo – u svaku kuću. Izvodili su nas
iz kuća. Nakon što su nas izveli, zapalili su kuće. Rekli su
nam da idemo prema brdima, dodajući: “Možete da idete kod
(Hašima) Tačija ili Klintona.” (Tada) su nas odveli u dvori-
šte kuće (H. D.-a). Tamo su nas držali od 11 pre podne do
pet posle podne. Odvojili su muškarce od četrnaest do pede-
set godina i tukli nas – vezali su nam ruke iza leđa.²⁶

Svedočenje šezdesetogodišnjeg M. D. koji je takođe preživeo
upad navodi da je unapred bilo odlučeno da muškarci budu po-
bijeni, bez obzira na to što su tog dana oni bili ispitivani:

23 Intervju HRW-a s H. D., izbeglički kamp 1, Stenkovac, Makedonija, 9. jun
1999.

24 Obračanje tužioca ICTY-ja Karle del Ponte Savetu bezbednosti, 10.
novembar 1999, Njujork.

25 “Serbs move Albanian bodies to area bombed by NATO - Albanian TV”,
BBC World Wide Monitoring Service, izveštaj TV Albanija (Tirana), 22.
april 1999.

26 Intervju HRW-a s X. X., Kosovo, 11. oktobar 1999, ime lokacije poverlji-
vo, a inicijali su promenjeni.

Kada su nas odveli u dvorište počeli su da nas pretresaju. Rekli su nam da izvadimo sve iz džepova. Bilo nas je svakakvih – staraca, slepih, mladih. Bio je tamo i jedan trinaestogodišnji dečak i streljali su ga (zajedno sa ostalima). Kada su nas opkolili, ispitivali su nas. Čuli smo kad su rekli: “Je l’ sad dosta, je l’ možemo da ih pobijemo?”²⁷

Srpska policija se, izgleda, prilično trudila da nađe izgovor za ubistva. X. X. je rekao da je jedna grupa pripadnika srpskih snaga pucala prema selu, dok je druga rekla svojim albanskim zarobljenicima da rafali dolaze od OVK-a. Pošto je planirano da ne bude preživelih, moguće je da se srpska policija nadala da će ubistvo moći da prikaže kao rezultat unakrsne vatre ili nenamerne paljbe OVK-a, a ne kao namerna ubistva. Prema M. D., “povremeno su, dok smo stajali u dvorištu, pucali. Govorili su da to naša vojska puca na nas”.²⁸ Šta god da su srpske snage htele da postignu, preživeli X. X. i M. D. ne ostavljaju mesta sumnji kada je u pitanju pravi uzrok smrti žitelja sela Rezala. Oko pet sati popodne, muškarcima je naređeno da se postroje u parove. X. X. nastavlja svedočenje:

U pet sati po podne došla je grupa policajaca iz Marine (selo). Oni koji su bili sa nama kada smo išli na drugu stranu (sela) prema Likovcu (selo). (Policajci) koji su išli (prema)... Likovcu počeli su da pucaju a drugi su govorili da to OVK puca na nas. Povelili su žene i decu u pravcu Likovca i poslali ih u Srbicu. Jedan slepi čovek pokušao je da odvede svog trinaestogodišnjeg sina, ali su ga vratili nazad i tukli ga. Rekli su da stanemo u kolonu po dvoje. Povelili su nas putem prema Likovcu. Onda su doveli još neke – trojicu ili četvoricu – iz nekih kuća... Nakon što je policija dovela ove ljude počeli su da pripremaju puške. Jedan od njih se popeo na krov kuće H. D.-a. Bilo je oko trideset policajaca s nama. Onaj sa krova je prvi počeo da puca. Onda su počeli i drugi. Ranjen sam sa tri metka. Pucali su pola sata. Posle toga još jedan se približio i počeo da puca iz automatske puške. Kada je došao blizu me-

27 Intervju HRW-a s M. D., Srbica, Kosovo, 11. oktobar 1999.

28 Ibid.

29 Intervju HRW-a s X. X., Kosovo, 11. oktobar 1999.

5. OBLAST DRENICE

ne, ostao je bez metaka. Kada se vratio s napunjenom puškom otišao je negde drugde i, na sreću, nije me streljao. Ona su uzeli kamione i traktore i počeli da odlaze. Ostao sam tamo još dva sata jer sam se bojao da se pomerim.²⁹

Kao i X. X., M. D. je preživio tako što se pravio mrtav. Objasnio je: "Rekli su nam da idemo nalevo. Išli smo stotinak metara. Policajci su se skrivali iza traktora. Posle toga ništa više nisam video – samo sam shvatio da sam ranjen."³⁰ Na početku su četiri osobe preživele. Pored M. D. i X. X., pedesetogodišnji Sadri Gaši (Gashi) i šezdeset osmogodišnji Pajazit Keljmendi (Kelmendi) preživeli su streljanje. Nijedan od njih dvojice nije živio dugo. Prema M. D., Sadri Gaši je uhapšen deset dana kasnije zajedno sa svojim bratom i ubijen. Pajazit Keljmendi umro je od zadobijenih rana četiri dana posle masakra. M. D. i X. X. su jedini ostali od preživelih. Za M. D., čiji je brat ubijen u masakru, olakšanje zbog toga što je preživio pomučeno je ovim gubitkom:

Kada sam se probudio i shvatio da su drugi mrtvi, pomislio sam "ovi ljudi su srećni, jer ja ništa ne znam o svojoj porodici". Ne znam kako sam preživio – bio sam s njima – zajedno s njima.³¹

Užas sela Rezala nije se završio ubijanjem. Podaci koji su dobijeni od boraca OVK-a kažu da su kasnije u maju tela iskopana buldožerima iz plitkih grobova u polju.³² Izgleda da su ljudski ostaci iz grobova zamenjeni lešinama mrtvih krava. Novinari koji su posetili ovo mesto u junu potvrdili su da je gornji sloj grobova imao u sebi životinjske ostatke, iako istražitelj Suda za ratne zločine nije ništa našao. Nije krio osećaj nemoći: "Ljudi kažu da su tela odnesena, ali meni to nije dovoljno ... Svi hoće da nađu tela svojih očeva, sinova. Znamo da ih to neće vratiti u život, ali samo hoćemo da znamo gde su."³³ Ne zna se gde se leševi sada nalaze.

30 Intervju HRW-a s M. D., Srbica, Kosovo, 11. oktobar 1999.

31 Ibid.

32 Julian Borger i Owen Bowcott, "War crimes: Serbs accused of obliterating evidence of mass graves," *The Guardian*, 17. jun 1999.

33 Intervju HRW-a s M. D., Srbica, Kosovo, 11. oktobar 1999.

Poklek

Poklek je relativno bogato selo koje se sastoji od novog i starog dela, i nalazi se u predgrađu Glogovca. OVK je bio aktivan u ovoj oblasti i okolini bar od marta 1998. I ovo selo je te godine pretrpelo priličnu štetu i u njemu su zabeležena kršenja ljudskih prava. Prema proceni štete koju je za Evropsku uniju uradila Međunarodna grupa za menadžment (International Management Group) u januaru 1999, u Novom Pokleku oštećeno je 40 odsto od sedamdeset kuća, dok je u Starom Pokleku od 164 kuća oštećeno 47,6 odsto.³⁴

Najozbiljnije kršenje ljudskih prava tokom 1998. desilo se 31. maja kada je, prema procenama, 300 pripadnika specijalnih policijskih snaga napalo Novi Poklek. Tokom napada tog dana

Bar četrdeset sedmoro ljudi uterano je u jednu sobu i sistematski postreljano.

uhvaćeno je deset lokalnih Albanaca; jedan od njih, Ardian Deljiu (Ardian Deliu) kasnije je pronađen mrtav, dok preostalih devet nikada nije pronađeno.³⁵

U Pokleku nije bilo bezbedno zbog prisustva srpskih snaga u obližnjoj fabrici Feronikel sve do marta 1999. Mnogi meštani su se preselili u Glogovac ili u susedno selo Vasiljevo, udaljeno nekoliko kilometara. Istraživač HRW-a posetio je Vasiljevo u junu 1998. i uočio kontrolne punktove OVK-a i drugih snaga.

Ipak, nijedan zločin koje se dogodio u Pokleku i okolini tokom 1998. ne može da se poredi s onim što se desilo u subotu 17. aprila 1999. u starom delu sela. Prema brojnim svedočenjima, uključujući jednog preživelog, bar četrdeset sedmoro ljudi uterano je u jednu sobu i sistematski streljano. Tačan broj je nepoznat, iako je sigurno da je u napadu poginulo dvadeset troje dece mlađe od petnaest godina.³⁶

34 International Management Group, "Assessment of Damaged Buildings and Local Infrastructure in Kosovo", januar 1999.

35 HRW, *Humanitarian Law Violations in Kosovo*, str. 33-37.

36 Na spisku koji su članovi porodice Mućoli dali istraživačima HRW-a u jednom makedonskom izbegličkom kampu 8. maja 1999. bilo je 44 imena i sedam nepoznatih žrtava, dok je spisak koji je HRW dobio u Pokleku 25. juna 1999. imao 48 imena. Mediji su navodili druge brojeve. Na primer, 52 (*Irish Times*, 18. jun 1999) i 62 (*Associated Press*, 17. jun 1999).

5. OBLAST DRENICE

Istraživač HRW-a je 25. juna 1999. obišao mesto ubistva – kuću Sinana Mućolija (Sinan Muqolli). Kuća je bila većim delom spaljena, što se poklapalo sa iskazima svedoka. Soba u kojoj su se ubistva desila imala je tragove metaka u zidovima i čaure od municije velikog kalibra na podu. Preživeli članovi porodice pokazali su kartonsku kutiju u kojoj su bile kosti, za koje tvrde da su ih pokupili u sobi, i pokazali su bunar nedaleko od kuće gde su, kako tvrde, neka od tela bačena.

Istraživači HRW-a su prvi put čuli za streljanje u Pokleku 8. maja od člana porodice Mućoli, F. M., koja je bila u izbegličkom kampu u Čegranu u Makedoniji. Trideset devetogodišnja žena ispričala je za HRW da je policija napala Poklek 17. aprila, negde oko šest sati ujutru, i da je tog dana padala kiša. Rekla je:

Policija se prvo smestila na imanju porodice Gorani. Masakr se desio na oko 150 metara odatle. U 8 i 30 počela je pucnjava. Bežali smo u polje prema Glogovcu. Povremeno bismo zastali da bi se grupa sakupila. Policija je bila u “zastavi 101”, belim

Lične stvari osoba koje su streljane 17. aprila 1999. u porodičnoj kući Mućoli. U ovoj kući je ubijeno oko 47 ljudi, uključujući i 23 dece mlađe od 15 godina.

© BENJAMIN WARD / HUMAN RIGHTS WATCH

džipovima i sivoj "nivi". Konačno smo stigli u Glogovac, ali je drugu grupu iza nas zaustavila policija i poslala je nazad.³⁷

F. M. je ostala u Glogovcu osam dana, a onda se vratila u Poklek. Kada se vratila u svoje selo sa rođakom, četvero iz grupe koja je osam dana ranije vraćena nazad ispričali su joj šta se desilo 17. aprila:

Rekli su da su se vratili u kuću Sinana Mućolija. "Ovde se presvucite", rekao im je Sinan, "ovde ćete biti bezbedni." Onda je ušla policija i deca su počela da vrište. Sinan je rekao: "Nemojte vrištati, neće vam ništa." Policija je prebrojala šezdeset četvoro ljudi i rekla: "Ne napuštajte kuću, prebrojali smo vas. Ako želite da spasete ove ljude, dovedite nam četvoricu iz OVK-a." Sinan je rekao da ima dva sina u Nemačkoj i da su tu njihove žene. Policija je pitala zašto su tu sve same žene. "Gde su muškarci?" pitali su.

Priča F. M. slaže se sa izjavom pedeset petogodišnjeg člana porodice Mućoli R. M., koji je bio u Sinanovoj kući i preživeo napad. Njegovo detaljno i potresno svedočenje koje je ispričao istraživačima HRW-a dato je ovde u celosti:

Desilo se nešto neviđeno. Mislim da je bio 17. april. Bila je subota. Oni (policija) su došli sa brda. Imali su tenkove i kola. Samo su počeli da pucaju. Nismo znali gde da idemo, ali smo pokušali da odemo u Glogovac. Videli su nas i došli sa tri automobila do one kuće (pokazuje kuću blizu grada), i rekli su nam: "Samo se vratite, jer se ništa neće desiti u Pokleku." Kada smo se vratili, počeli su da pucaju u vazduh.

Vratili smo se i sakupili, nas četiri brata. Bilo nas je sedmoru. Hteli smo da ostanemo zajedno. Ostali smo tamo ceo dan. Došli su oko pet sati po podne. Sinan im je otvorio vrata. Rekli su nam da svi izađemo. Izašli smo. Pitali su nas: "Imate li oružje?" Rekli smo da nemamo. Onda su nam rekli da uđemo. Ušli smo. Onda je pozvao Sinana i Imera, izveo ih

³⁷ Intervju HRW-a s F. M., izbeglički kamp u Čegranu, Makedonija, 8. maj 1999.

i ubio. Dve žene su počele da vrište. Rekao sam ženama: "Ne, ne, samo pucaju u vazduh."

Ušli su posle pet minuta. Bilo nas je mnogo. Prvo su samo bacili bombu, a žene i deca su počeli da vrište. Onda je on (sic) počeo da puca iz automatske puške. To je dugo trajalo. Čuo sam nekoga napolju kako kaže: "Hajde, ostavi ih, svi su mrtvi", ali je on video da je neko živ i opet počeo da puca.

Čuo sam ga kako odlazi i pokušao sam da izađem. Ustao sam i video komšiju (H. M.), koji je bio ranjen, i jednu ženu i ćerku S. M.-a koja je takođe bila ranjena.

Onda sam pokušao da pomognem onima koji su bili ranjeni, jer samo ja i još jedno petogodišnje dete nismo bili povređeni.

Petnaest ili dvadeset minuta kasnije video sam policajce kako ulaze u ovu kuću. To je kuća mojih rođaka. Devojčice su pokušavale da odu u selo, ali ja i H. M. nismo mogli u selo jer su nas posmatrali iz Feronikela. Posle toga je stigla policija i počela da pali.

Te noći, kada se smračilo, izašli smo i videli da su spalili kuće, ne jednom nego dvaput. Pokušali smo da odemo u selo Vasiljevo. Te noći smo ostali u Vasiljevu, a nakon nekoliko dana smo se vratili i našli Sinana i Imera spaljene i bačene u bunar. Našli su Imerovu majku, ubili je i bacili u bunar. Ubili su i Haljima, i njega su bacili u bunar. Pokušali smo da sačuvamo ostatke i da ih sakrijemo od policije.

... Dvadeset troje (od ubijenih) bila su deca između šest i trinaest godina. Neke starije žene od oko šezdeset godina (takođe su bile ubijene). Izgubio sam ćerku, trogodišnju, dva bratanca – jedan je imao tri godine a drugi deset meseci – i stariju ćerku od dvadeset jednu godinu. Porodice moja dva brata imale su trideset četiri žrtve. Među njima je bila i ćerka mog rođaka, troje dece i snaja.³⁸

Upitan da li zna ko je bio čovek koji je pucao u kući a kog je oslovljavao samo kao "on", R. M. je odgovorio:

38 Intervju HRW-a s R. M., Stari Poklek (Kosovo), 25. jun 1999.

Nisam ga prepoznao, ali je nosio uniformu, kao policajac. Bio je to isti čovek koji nam je rekao da izađemo i da se vratimo u kuću. Isti čovek koji je bacao tela u bunar. Onaj koji je bacao bombe i pucao. Ista osoba je uradila sve.

Staro Cikatovo (Cikatove e Vjeter)

Selo Staro Cikatovo, koje se nalazi nekoliko kilometara severoistočno od Glogovca, imalo je 1991. godine 1.300 stanovnika, svi su bili Albanci. Selo se nalazi blizu fabrike Feronikel, koja je povremeno od 1998. služila kao baza za operacije srpskih snaga bezbednosti protiv pripadnika OVK-a koji su bili aktivni u ovom kraju.

OVK je bio u selu i oko njega tokom 1998. i 1999. a srpske snage su nanele priličnu štetu selu Staro Cikatovo još mnogo pre ofanzive u martu 1999. Procena štete koju je 2. novembra 1998. izvršio UN pokazala je da je 60 odsto sela bilo oštećeno, od čega 20 odsto teško oštećeno.³⁹ U to vreme u selu je živelo samo devedesetoro Albanaca, uglavnom zbog toga što se u blizini nalazilo opasno policijsko utvrđenje u fabrici Feronikel i što su u toku bili sukobi između srpskih snaga i OVK-a.

Istraživači HRW-a su obišli Staro Cikatovo 25. juna 1999. Stanovnici su rekli da u selu ima 114 kuća. Između 40 i 50 odsto kuća bilo je uništeno. Većina kuća bila je spaljena iznutra, što pokazuje da su namerno paljene, a ne oštećene u borbama. Nekoliko objekata je bilo uništeno buldožerima.

Prema iskazima svedoka iz sela i Glogovca, napadi snaga bezbednosti na Staro Cikatovo počeli su u subotu 20. marta, pet dana pre početka bombardovanja NATO-a, kada su započele vojne operacije iz fabrike Feronikel protiv uporišta OVK-a u okolini sela. A. A.⁴⁰ svedok iz sela ispričao je istraživačima HRW-a: "Bili smo između OVK-a i Feronikela. (Srpske snage) su počele da granatiraju iz Feronikela, napadali su vojnike (OVK-

39 Procena UN, jedinica GIS, Priština, 28. januar 1999.

40 Nekoliko meštana Starog Cikatova pristalo je da svedoči samo pod uslovom da im anonimnost bude zagarantovana. Inicijali A. A., B. B., C. C., itd. koriste se u ovom poglavlju radi zaštite njihovih identiteta.

41 Intervju HRW-a s A. A., izbeglički kamp 2, Stenkovac (Makedonija), 9. maj 1999.

5. OBLAST DRENICE

a).⁴¹ Još jedan seljanin opisao je da je tog dana neprekidno otvarana vatra.

Meštani su ispričali istraživačima HRW-a da ih je osoblje OEBS-a pre svog odlaska posavetovalo da se presele u Glogovac "ako se nešto desi". Pošto su se napadi nastavili 20. marta, većina seljana je poslušala ovaj savet. Mnogi su bezbedno stigli do Glogovca, ali jednu grupu, dalje rođake porodice Morina, zadržala je policija blizu škole dok su pokušavali da napuste selo. Jedna žena iz porodice, B. B., ispričala je istraživačima HRW-a:

Ispred škole nas je zaustavila policija u tenkovima. Pokupili su muškarce i sklonili ih na stranu, pitajući ih da li su vojnici. Smestili su nas u školu – žene i decu u jednu učionicu a muškarce u drugu. Držali su nas od sedam ujutru do tri posle podne. Rekli su nam: "Ako OVK ispali ijedan metak, sve ćemo vas pobiti." (Tada) su nas policija i vojska ostavili u učionici i otišli prema planini gde je bio OVK. Gađali su iz Feronikela topovima i minobacačima.⁴²

Do ranog popodneva su svi pušteni i rečeno im je da se vrate kućama. Narednog dana, 21. marta, oko jedan sat popodne, stigao je srpski Crveni krst i evakuisao preostale žene i decu iz sela. Mnogi su odbili da idu zbog toga što, kako su rekli, srpski Crveni krst uzima samo žene i decu, a oni nisu hteli da ostave muškarce same. Oni koji su evakuisani u Glogovac ostali su tamo između deset i dvadeset dana, a onda su se vratili u Staro Cikatovo. Prema rečima jedne žene koju je evakuisao Crveni krst, B. B., koja se kasnije vratila u Staro Cikatovo: "Vratili smo se deset dana kasnije zato što je polovina naše porodice bila ostala u selu."⁴³

Tokom naredne tri nedelje preostali stanovnici Starog Cikatova gledali su kako pripadnici policije i paravojnih formacija pljačkaju prazne kuće. Prema tvrdnjama nekolicine svedoka, srpske snage bezbednosti otimala su automobile i traktore, koje su koristili za kretanje po selu. Preostali stanovnici većinom nisu

42 Intervju HRW-a sa B. B., izbeglički kamp u Čegranu (Makedonija), 8. maj 1999.

43 Ibid.

uznemiravani tokom ovog perioda, iako su bili zastrašeni pretnjama koje su čuli dok su na silu bili držani u školi.

A. A. (29) iz Starog Cikatova, opisala je istraživačima HRW-a kako su oko 14. aprila tri policajca ušla u kuću njenog strica tokom popodneva, navodno da bi izvršili rutinsku proveru. U osam sati uveče iste večeri ta tri čoveka su se vratila s maskama od čaršava koje su uzeli sa štrika iz dvorišta. U kući su bile žene i deca, kao i jedan starac od 82 godine. Prema rečima A. A., koja je bila prisutna: "Maltretirali su starca govoreći: 'Daj nam pare ili zlato ili ćemo vas sve pobiti.'" Ta trojica su tražila 500 nemačkih maraka. B. B., koja je takođe bila prisutna, pokušala je da prikupi novac: "Rekli smo: 'Možemo li da tražimo pare od nekog drugog, jer mi para nemamo?'" Tako je moja sestra otišla da nađe novac i dala im 300 DM. Uzeli su nam i zlato." Pre nego što su otišli jedan policajac je pokazao na dete od 11 godina i, kako kaže B. B., rekao: "Zahvalite ovom malom detetu što ste još živi, inače bismo vas sve pobili."

Pljačka od 14. aprila bila je samo uvod u strahote koje su usledile. U ranim časovima u subotu 17. aprila selo su ponovo napale srpske snage. Do kraja tog dana ubijena su dvadeset četvorica muškaraca iz familije Morina. Sedamnaestogodišnji dečak i jedan stariji čovek bili su prinuđeni da s pripadnicima paravojskih formacija i policije pregovaraju o životu i smrti, odnosno da li će biti pridruženi ostalim muškarcima, to jest ubijeni, ili će da im dopuste da odu sa ženama i decom. Na kraju su pušteni. Preživeli iz Starog Cikatova tvrde da nijedan od ubijenih muškaraca nije imao nikakve veze s OVK-om, iako su neki članovi porodice, po opštem priznanju, bili vojnici OVK-a, uključujući i dvojicu koja su ranjena u napadu.

Pre napada 17. aprila porodica Morina okupila se radi veće sigurnosti u nekoliko kuća u jednom delu sela. Prema izjavama šestoro svedoka, kuće su bile napadnute u rano jutro sa četiri strane: "Iz pravca Feronikela, škole, uporišta OVK-a, i iz pravca elektrane." A. A. je opisala šta je videla:

U šest sati ujutro počela je strašna pucnjava... Nismo izlazili napolje. Bojali smo se pucnjave, i nismo imali pojma šta je sa susedima... Oko 7 ili 7 i 30 sati ujutro došli su u kuću mog strica... Kada su nam rekli da izađemo napolje videli smo da je dvorište puno dobro naoružanih policajaca. Izašli

5. OBLAST DRENICE

smo napolje – muškarci, žene i deca; mi žene izašle smo posle muškaraca.⁴⁴

Svedok D. D., majka petoro dece, bila je u obližnjoj kući. Ispričala je:

Krenuli su u 5 i 30 ujutro u veliku akciju protiv sela. Naša deca su još uvek spavala. Mnogo se pucalo iz automatskih pušaka i artiljerije. Po nama su padali prozorsko staklo i crep sa krova. U kući smo ležali na podu s decom... Ušli su u kuću provalivši vrata i ulazili su u sobe. Uхватili su nas za ruke i isterali napolje. Nisu nas pustili ni da se obučemo...⁴⁵

Meštani su opisali da su policajci, pripadnici paravojnih i vojnih jedinica nosili tamnoplave ili zelene maskirne uniforme i metalne šlemove. Neki su imali crvene, plave ili žute poveze na nadlakticama, koji su možda služili da pokriju oznake na uniformama ili za oznaku jedinica. D. D. tvrdi da je videla amblem tigra prišiven na neke uniforme i da su neki vojnici nosili rukavice bez prstiju. Ako je to istina, amblemi tigra možda ukazuju na prisustvo Arkanovih Tigrova, ozloglašene paravojne formacije. Svedoci su takođe naglasili da su vojnici bili dobro naoružani, u pilotskim jaknama, s automatskim puškama (u nekim slučajevima sa bajonetima) i ručnim bombama.

Meštani su opisali da su policajci, pripadnici paravojnih i vojnih jedinica nosili tamnoplave ili zelene maskirne uniforme i metalne šlemove.

C. C. je opisao kako su stanari iz kuća izvedeni napolje. Muškarci su razdvojeni od žena, rekao je, i postrojeni uza zidove okolnih kuća. Pošto su kuće bile blizu ali ne i spojene, porodice su okupljene u nekoliko grupa u selu, a dokazi upućuju na vremenski razmak između operacija protiv svake od grupa. C. C. je ispričao istraživačima HRW-a:

44 Intervju HRW-a s A. A., izbeglički kamp 2, Stenkovac (Makedonija), 9. maj 1999.

45 Intervju HRW-a s D. D., izbeglički kamp 2, Stenkovac (Makedonija), 9. maj 1999.

Došli su do naše kuće i vikali: “Izlazite jedan po jedan.” Izašli smo na ulicu. Tamo je već bila jedna grupa. Svi vojnici su bili pijani i nosili su šlemove. Bili su crveni u licu i imali su poveze na nadlakticama: crvene, plave i crne. Uplašili smo se. Tada su razdvojili nas – muškarce – od žena. Nisu nam dozvolili da pričamo, niti išta drugo. Bili su van sebe od besa. Naše majke su pokušavale da nas zadrže, ali su ih udarali. Oduzeli su decu koju su očevi držali u naručju. Moja sestra je držala oca za ruku. Jedan od njih joj je rekao: “Pusti ga i idi majci.” Ona nije htela to da uradi pa su je udarili po ruci kundakom. Ocu su se oči napunile suzama.⁴⁶

Prva ubistva desila su se tokom operacije “čišćenja” kuća i odvajanja muškaraca i žena. Kako je nekolicina rođaka rekla, pripadnici snaga bezbednosti uhvatili su Avdilja Morinu (Avdil Morina) dok je pokušavao da krišom svoju porodicu odvede na sigurno. Avdilju je nožem preklan vrat, a onda je streljan pred porodicom. B. B., koja je prisustvovala streljanju, rekla je istraživačima HRW-a: “Imao je veliku ranu na vratu – uboli su ga nožem u vrat, odgurnuli njegovu ženu i dete, i streljali ga.”

U međuvremenu, ženama je naređeno da napuste selo. Svedok E. E. je to opisala:

Doveli su nas u komšijinu kuću. Iz te kuće su odveli tri muškarca – mog svekra, njegovog strica i mog supruga. Sve muškarce su odveli na stranu. Moja svekrva je pokušala da učini nešto... ali su nas onda isterali i rekli nam da idemo u Glogovac. Tada su odveli muškarce dole niže. Kada smo krenuli na put, počeli su da pucaju. Nisam znala da li pucaju u vazduh ili u zemlju, ali sam čula jaku pucnjavu. Onda smo znali da su ih pobili. Moja svekrva se onesvestila.⁴⁷

Uprkos pokušaju da muškarce streljaju bez svedoka, jedna žena, A. A., videla je da su muškarci streljani oko osam sati ujutro. Ispričala je istraživačima HRW-a:

46 Intervju HRW-a sa C. C., izbeglički kamp 2, Stenkovac (Makedonija), 12. maj 1999.

47 intervju HRW-a sa E. E., izbeglički kamp 2 Stenkovac (Makedonija), 9. maj 1999.

5. OBLAST DRENICE

Postrojili su muškarce uza zid, a nama su rekli da idemo, ali nisam otišla sa ostalima, (jer) moj muž ima samo jednog sina. Žene su vrištale, deca su plakala, ali uzalud. Strpali su muškarce u komšijsko dvorište, (pucali su) videla sam kako padaju. Deca nisu htela da idu – plakala su. Kada sam ih videla kako padaju, počela sam da vičem (ostalima): “Hej, sve su ih pobili!” Bilo je mnogo pucnjave...⁴⁸

Nekoliko muških članova porodice Morina, uključujući i starijeg invalida i dečaka, uspelo je da pobegne, ali tek nakon pregovora na kontrolnim punktovima gde su im pretili smrću. Mlađi od ove dvojice preživeli, C. C., opisao je šta se dogodilo:

Poveli su i mene. Moja baka me nije pustila da idem, ali su vikali: “Beži odavde, nećemo ih pustiti.” Jedan policajac mi je rekao: “Idi”, a drugi mi je uperio pušku u grudi i rekao: “Gde si krenuo?” To se desilo tri puta. Onda su se dogovarali i odlučili da me puste. Pustili su i mog dedu. Posle više nikoga nisu pustili... Vikali su nam: “Idite u Glogovac.” Ali mi nismo hteli da odemo, pa su pobesneli. Malo smo se odmakli. Rekli su muškarcima da stanu iza zida. Nakon što su ih tako postrojili – uzeli su puške. Nisam ih direktno video, ali sam bio udaljen samo pet metara. Mislim da sam video kako im se rasprskala krv.⁴⁹

Grupa u kojoj su bili C. C. i njegov deda krenula je sporednim ulicama, prešla uzorana polja, ali ih je zaustavila policija ispred iste one škole u kojoj su nepunih mesec dana ranije bili mnogi od njih zatvoreni. Ponovo je bilo rasprave o njihovoj sudbini. C. C. je ispričao:

Pozvali su mog dedu i pitali ga za mene. Izdvojili su me iz kolone i morao sam da im priđem. Pitali su me: “Zašto su te pustili? Nije trebalo da te puste.” Moj deda je rekao: “Oni drugi tamo dole su ga pustili.” Pretresli su ga i neprekidno govorili: “Zašto su te pustili?” Žene su se rasplakale zbog

48 Intervju HRW-a s A. A., izbeglički kamp 2, Stenkovac (Makedonija), 9. maj 1999.

49 Intervju HRW-a sa C. C., izbeglički kamp 2, Stenkovac (Makedonija), 12. maj 1999.

mene, moja majka, baba, i drugi. Rekle su: "Pustite ga, on je jedini ostao, a i mlad je." Petnaest minuta kasnije jedan od njih mi je rekao da idem. Onda smo krenuli u Glogovac.

Grupu su na putu za Glogovac kod fabrike Feronikel opet zaustavili vojnici, postavljali im ista pitanja, ali su im na kraju dozvolili da produže u grad.

Neke starije žene su kasnije bar tri puta pokušale da se vrate u Staro Cikatovo, da nađu i sahrane tela mrtvih muškaraca, ali im to nije dozvoljeno. Kako kaže A. A., žene "nijednom nisu stigle dalje od škole... Treći put kada su otišle, rekli su im: 'Možemo da vas pustimo, ali policija je u kućama i mogu vas ubiti'."

Ofanziva 30. aprila

Kako pokazuju svedočenja iz Rezala, Cikatova i Pokleka, akcije srpskih snaga bezbednosti u Drenici organizovane su, između ostalog, da bi se kontrolisalo kretanje stanovništva. Dok su neka sela ranije napadana, a njihovi stanovnici terani u beg, druga sela uopšte nisu dirana, i služila su kao takozvane "slobodne zone", u koje su proterani civili mogli da se sklone. Strategija kojom je stanovništvo nasilno saterano u nekoliko sela zakomplikovala se nastojanjima da se stvore živi štitovi između srpskih snaga bezbednosti i OVK-a, i da se tako ograniče napadi OVK-a na srpske položaje ili da se OVK onemogući u odbrani od napada. Kako je ranije zabeleženo, stanovnici Starog Cikatova bili su taoci ove strategije, jer su bili primorani da ostanu u svom selu, između srpskih snaga smeštenih u fabrici Feronikel i položaja OVK-a.

Ranije je pomenuto i da su srpske i jugoslovenske snage tokom 1998. i 1999. često koristile fabriku Feronikel kao bazu. Postoje nepotvrđeni izveštaji da je veliki rudarski i industrijski kompleks korišćen i kao zatvor za Albance od marta 1998. godine. Predstavnicima OEBS-a koji su obišli to mesto u junu 1999. pokazano je ono što je OEBS u svojim izveštajima naveo kao "moguć dokaz zločina" nad civilima koje su počinile srpske snage bezbednosti, kao što su štapovi s ukucanim ekserima na oba kraja.⁵⁰ Svedočenje stanovnika s područja Glogovca svakako po-

50 OSCE, *Kosovo/Kosova: As Seen, As Told*, 1. deo, str. 190-191.

5. OBLAST DRENICE

tvrdi da su srpske snage bezbednosti tokom marta i aprila 1999. neprekidno bile prisutne u kraju.

U toku noći 29. aprila avioni NATO-a bombardovali su kompleks Feronikel, što je prilično oštetilo zgrade i fabriku. Broj žrtava među srpskim snagama nije poznat, a ne zna se ni kolika je šteta u vojnom smislu. Međutim, odgovor srpskih vojnika, policije i paravojnih formacija bio je brz, jasan i brutalan. U rano jutro 30. aprila srpske snage napale su sela Štuticu, Vrbovac, Baks i okolna područja. Stradalo je oko sto Albanaca, a više od dve stotine ih je uhapšeno tokom operacije.⁵¹ Zatvorenici su odvedeni u uništenu džamiju blizu Ćireza i zadržani su preko noći. Sledećeg dana odvedeni su kamionima u zatvore u Glogovcu i Lipljanu. Neki kamioni zastali su u rudniku Šavarina nadomak Starog Cikatova. Bar stotinu muškaraca u Šavarini je skinuto s kamiona i streljano. Preživeli su odvedeni u Glogovac, tu su ih ispitivali i tukli pet dana, a onda ih transportovali u tri sela u kojima su prinudno radili do juna. Konačni broj ubijenih, veruje se, prelazi dve stotine.

Vrbovac (Vrbofc)

Selo Vrbovac i okolno područje bili su 30. aprila pod kontrolom OVK-a. Iako su vladine snage ranije već napadale ovo područje, prisutni svedoci opisali su selo i okolinu kao "slobodnu zonu", što znači da je to bila oblast u kojoj su albanski civili bili sigurni od napada srpskih snaga bezbednosti. Stoga je mnogo izbeglih iz drugih sela našlo utočište u području Vrbovca, uključujući Gladno Selo, Trstenik, Poljanče, Globare i Poklek. Napad na selo početkom aprila već je bio naterao stanovnike da se na jednu noć sklone u šumu. Prema rečima R. K., stanovnika Vrbovca:

April je bio najgori mesec jer je tada najviše ljudi poginulo. Ispričaću vam kada je moj otac poginuo. Imao je 84 godine.

⁵¹ ICTY je potvrdio da je do kraja prve etape ekshumacije u Vrbovcu pronađeno 25 tela, i još se čekalo na potvrde o pronalazenju tela u Štutici. Do 15. maja ICRC je dobio izveštaje o nestanku više od stotinu lica iz ove oblasti, uključujući 75 iz Vrbovca i 27 iz Štutice. (ICRC, "Persons Missing in Relation to the Events in Kosovo from January 1998", 15. maj 2000).

Kada su nas Srbi napali, svi smo pobjegli iz kuće, ali je on ostao. Ubili su ga u toku noći u dvorištu. Nismo mogli da se vratimo te večeri. Morali smo da spavamo u šumi. Pucali su mu u glavu... Moj otac je ubijen 7. aprila, ali je većina ljudi ubijena 30. aprila...⁵²

Napad na Vrbovac 30. aprila započeo je u zoru. Šest svedoka s kojima su istraživači HRW-a odvojeno razgovarali je izjavilo da je selo napadnuto između pet i sedam sati ujutro. Svi svedoci opisali su kako je selo opkoljeno. Pošto je na području Vrbovca bio prisutan OVK, taktika srpskih snaga bezbednosti bila je da opkole selo. F. P. (21) iz Vrbovca, koji se predstavio kao član OVK-a, ispričao nam je:

Selo je opkoljeno sa svih strana. Vojnici su došli iz pravca Gladnog Sela, Poljanča i Čireza... Ofanziva je počela oko šest sati ujutro i trajala do oko četiri sata popodne. Pucali su iz tenkova i minobacača... Bilo je samo deset vojnika (OVK) (u selu)... ostali su bili civili. Većina vojnika bila je u šumi.⁵³

Srpske i jugoslovenske snage koristile su fabriku Feronikel blizu Glogovca kao bazu tokom 1998. i 1999. godine. NATO je bombardovao zgradu 29. aprila 1999.

© BENJAMIN WARD / HUMAN RIGHTS WATCH

52 Intervju HRW-a s R. K., Vrbovac (Kosovo), 1. oktobar 1999.

53 Intervju HRW-a s F. P., Vrbovac (Kosovo), 29. septembar 1999.

5. OBLAST DRENICE

F. B., koji je bio "u šumi i gledao kroz dvogled", takođe je rekao da je oko tri časa posle podne njegova jedinica naišla na položaje srpske policije u šumi i borila se s njima oko sat vremena. Prema iskazu R. N. (78) iz Gladnog Sela, koji je 30. aprila bio u šumi kod Vrbovca, "nekoliko ljudi koji su ubijeni u šumi bili su iz OVK-a".⁵⁴ R. N. je takođe rekao da je grupa ljudi s kojom se krio u šumi imala puške i jedan dvogled, ali nije precizno rekao da su oni bili članovi OVK-a.

Iako je bilo mnogo civila, a neki od poginulih, uključujući starce i dečake, nesumnjivo su bili civili, analizu ubistava komplikuje činjenica da je OVK bio prisutan na terenu, i da se, po priznanju njegovih pripadnika, na dan kada su se ubistva desila sukobio sa srpskim snagama bezbednosti. Izgleda da se najveći broj ubistava desio na mestu koje svedoci nazivaju dolina. Svedočenje M. H. (20) iz Pokleka, koji se u to vreme sklonio u Vrbovcu, navodi na to da su srpske snage koje su napadale ostavile rutu za beg, koja je vodila u oblast doline. On je to ovako opisao:

Bili smo opkoljeni. Ofanziva je počela oko pet časova, moja strina nam je rekla da bežimo jer je policija stigla. Još smo spavali. Kada smo napustili Vrbovac, videli smo da je policija svuda. Videli smo da postoji samo jedan izlaz. Otišli smo u to polje, pa u planinu. Mesto je izgledalo kao dolina... Čuli smo Srbe kako pričaju. Opkolili su nas. Bili su udaljeni oko dva kilometra. Počeli su da pucaju, ali ne na nas. Kada su se približili, počeli su da pucaju u nas. Neki od naših su poginuli – ja sam bio samo ranjen. Moj brat je bio pogođen s tri metka u grudi. Policija ga je čula kako priča, vratili su se i ubili ga sa devetnaest metaka. Video sam (kako je poginuo)... Policajac me je gledao. Bio sam prekriven krvlju, pa je mislio da sam mrtav. Ostao sam tamo dvanaest sati. Tada je ubijeno 29 ljudi.⁵⁵

S. G. (60) iz Vrbovca odvojio se od nekih članova porodice koji su bili rešili da se sakriju u dolini:

54 Intervjua HRW-a s R. N., izbeglički kamp u Čegranu (Makedonija), 18. maj 1999.

55 Intervju HRW-a s M. H., Poklek (Kosovo), 2. oktobar 1999.

Bio je 30. april, oko šest časova... Svi smo spavali, kad smo začuli pucnjavu sa svih strana... nakon pola sata svi ljudi iz kuća iz gornjeg dela sela krenuli su ovamo. Žene, deca i stariji išli su u pravcu polja, a najmlađi – muškarci – išli su u pravcu šume. Kada sam stigao u šumu, video sam vojnike kako dolaze sa svih strana, iz Globara, Trstenika, Ćireza, Štutice i Gladnog Sela. Bili smo opkoljeni. Sreo sam neke izbeglice (raseljene) iz moje kuće i mog zeta. Nismo znali šta da radimo. Kao roditelj, osećao sam se odgovornim za svoju decu. Rekao sam im da beže iz brda. Mislili smo da je to mesto gde se naša deca kriju neka dolina i da ih tamo neće naći (srpske snage). Ali su ih oni (srpske snage) tamo pobili sve... Ljude koje su uhvatili u dolini – neke su doveli u susjedno selo – ukljućujući i mog brata – i tamo ih ubili.⁵⁶

Bilo zato što su imali naređenja da broj žrtava bude ograničen, ili su smeli da ubiju koga su hteli, tek pripadnici srpskih snaga bezbednosti nisu ubili sve Albance na koje su naišli na području Vrbovca. Pripadnici srpskih snaga zarobili su sledećeg jutra S. G. koji je noć pre toga proveo u svojoj kući, i odveli ga nepovređenog u zatvor u Glogovcu (videti odeljak o zatvorima). Međutim, to ne znači da oni koji su bili zarobljeni nisu morali da brinu za sopstveni život. B. R. (45) iz Vrbovca za dlaku je izbegao smrt nakon što je pokušao da spase sina:

Bio je 30. april, oko sedam časova. Vojnici su bili u selu. Dolazili su sa svih strana svakakvim vozilima. Mi muškarci smo rešili da bežimo... Pobjegli smo u šumu. Bio sam sa sinom. Moj najstariji sin nije ostao s nama. Srpski vojnici su videli sina koji je bio sa mnom u žbunju. Opkolili su ga i pucali oko njega. Rekli su mu da zove svoje drugove, ali on nije razumeo srpski pa je jedan od njih rekao: "Pravi se da ne razume srpski, dajte mi da ga ubijem." Kada sam video da će mi ubiti sina, prišao sam im i rekao: "On vas ne razume." Odveli su nas pored vode i rekli nam da skinemo jakne. Onda su nas pretukli. Tada je jedan od njih, komandir, video da nas ima još (Albanaca), pa su uzeli mog sina (R.) kao taoca i otišli da traže ostale. Jedan Albanac je imao pištolj i pucao je na pri-

56 Intervju HRW-a sa S. G., Vrbovac (Kosovo), 1. oktobar 1999.

5. OBLAST DRENICE

padnika paravojne formacije. Tri policajca su o moja ramena prislonila puščane cevi i počeli su da pucaju. Ubili su dvojicu i uhvatili još jednog, I. F. Video sam kada su ga zaklali (pokazuje preko grla). Kada sam shvatio da mi je sin u opasnosti, rekao sam policajcu da ga pusti i da uzme mene.

Nisu me slušali. Udarali su me kamenicama i kundakom. Rasekli su mi ruku nožem. Ne znam koliko ih je bilo – deset ili petnaest. Pokupili su nas i postrojili. Dovedi su još jednog čoveka (V. B.) i rekli mu da nađe pištolj koji je onaj Albanac imao. Ali on je našao samo jedan pištolj. Rekli su da ih je bilo dva, pa su ga ubili. Bio sam udaljen oko deset metara. Rekli su nam da idemo prema Ćirezu. Putem smo sreli još jednu grupu policajaca – specijalnu policiju – i tenk. Specijalci su nas tamo pretukli. Jednog od nas, Ismeta Prokšija (Prokshi), vezali su iza tenka. Streljali su ga. Video sam...

Sin mi je pomagao da hodam jer sam bio sav krvav. Imao sam povredu glave i nisam video kuda idem. Na kilometar pre škole u Ćirezu onesvestio sam se. Moj sin je hteo da ostane sa mnom ali mu nisu dozvolili. Jedan od njih je rekao: "Što ga ne ubiješ?" Drugi je rekao: "Ne, već je mrtav." Mislili su da ću umreti, pa su me ostavili... Tada sam poslednji put video sina. Streljan je u Šavarini.⁵⁷

Z. Z. (40) iz sela Poljanče (promenjeni inicijali) potvrdio je da su pripadnici paravojne formacije zlostavljali B. R. i ubili Ismeta Prokšija. On je takođe zarobljen u okolini Vrbovca 30. aprila.⁵⁸ Prema njegovim rečima, Prokši, koji je već bio ranjen, pretučen je na smrt nakon što su dva aviona NATO-a proletela tog popodneva. A. D., (22) iz Trstenika, uhapšen je zajedno sa B. R. Potvrdio je da su avioni NATO-a preleteli kao i to da je B. R. pretučen:

(Srpske snage) su me zarobile sa (B. R.) i njegovim sinom oko 11 časova. Prvo su počeli da nas tuku čime god su stigli. Mogu još da kažem da su pokušali da me zakolju. Jedan od njih imao je crveni povež oko ruke. Odveli su nas do potoka i rekli nam da legnemo... pretukli su (B. R.) i njegovog

57 Intervju HRW-a s B. R., Vrbovac (Kosovo), 1. oktobar 1999.

58 Intervju HRW-a sa Z. Z., Poljanče (Kosovo), 4. oktobar 1999. (inicijali promenjeni).

sina. Odveli su nas u Štuticu. Videli smo leševe. Video sam telo jednog mog rođaka. Rekli su nam da legnemo i skinemo odeću. Ostavili su nas samo u majicama... Onda su nam naredili da idemo u džamiju u Ćirezu. Bilo je četiri posle podne... Na putu za Ćirez ostavili smo B. R. jer smo mislili da je mrtav... Jedan vojnik je hteo da ga ubije ali je drugi rekao: "Ostavi ga, već je mrtav."⁵⁹

Y. Y. (promenjeni inicijali), sredovečni stanovnik Globara, takođe je zarobljen blizu Vrbovca.

Bio je 30. april. Srpske snage su nas napale oko šest časova ujutro iz pravca Globara, Starog Cikatova, Ćireza i iz pravca sela Paljanče, Štutica i Vrbovac. U šumi je bilo više od 5.000 ljudi. Zovemo je "Fusha e Molles" (Polje jabuka). Nismo imali puške, ali je mali broj pripadnika OVK-a bio (u Vrbovcu). Bio je to užasan dan. Ubili su toliko ljudi... Vrbovac je bio slobodna zona. Bilo je 17 časova. Bilo nas je dvadesetak, ili tridesetak. Srpske snage su nam se približile. Šuma je gorela. Bilo je vojnika, policije i pripadnika paravojnih formacija s maskama. Sasvim su nam se približili (srpske snage) i opkolili nas. Odlučili smo da se predamo. Pretukli su nas i poslali u neku kuću u Vrbovcu blizu planine. Rekli su nam da skinemo jakne. Neki od nas su čak bili bez pantalona... onda su nas poslali u džamiju u Ćirez.⁶⁰

A. S. (45) iz Baksa uhapšen je u "Fusha e Molles" ranije toga dana oko 14 časova. Prema rečima A. S., on i još njih osamdeset petoro naterano je da legne, tukli su ih u polju, a onda ih odveli u džamiju u Ćirez.⁶¹

Z. K. (37) iz Gladnog Sela takođe su zarobili srpski vojnici 30. aprila na mestu koje on zove dolina, zajedno s još šestoricom. Zatim su ih pridružili drugoj grupi od trideset ili četrdeset albanskih zarobljenika. Muškarci koji su imali oružje i za koje se sumnjalo da su bili pripadnici OVK-a zadržani su, ispitivani o operacijama OVK-

59 Intervju HRW-a s A. D., Trstenik (Kosovo), 2. oktobar 1999.

60 Intervju HRW-a s Y. Y., Globare (Kosovo), 8. oktobar 1999. (inicijali promenjeni).

61 Intervju HRW-a s A. S., Ćirez (Kosovo), 13. oktobar 1999.

5. OBLAST DRENICE

a, i prebijani. Pre nego što je grupa odvedena u Ćirez ubijena su bar dva muškarca a jednom se od tada gubi svaki trag:

Bilo je jutro 30. aprila, ali ne mogu da se setim koliko je tačno bilo sati. Trčali smo. Pucali su sa svih strana, iz sve veće blizine ... Bili smo u klopci i opkoljeni. Bili smo u dolini. Bio sam sa još šestoricom, četiri strica i dva čoveka iz Ćikatova. Predali smo se... Došlo je još vojnika. Jedan je rekao: "Dajte nam sve što imate." Dali smo im sve – novac, satove, jakne... Odveli su nas do puta s rukama u vis. Tamo je bilo još ljudi – tridesetoro ili četrdesetoro – sa stražom. Onda su nas odveli 200 metara dalje... Bili smo postrojeni, jedan po jedan... Tukli su (H. B.) zbog toga što je imao pušku, odveli su drugog čoveka (B. B.) do potoka i ubili ga. Ne znamo (šta se desilo) sa H. B. ... Jedan od njihovih vojnika se vratio sav krvav. Rekao je ostalima da odaberu jednog od nas jer, kako je rekao, "jedan od njih je moj". Tada su ubili (S.), sina mog strica. Čuo sam ih da pričaju o tome kako su ga ubili. Tada su došli kod nas i rekli: "Sve ćemo vas ubiti." Tukli su mladiće motkom. Onda su nas odveli u kuću... (Tamo je) bio jedan oficir sa četiri vojnika. Rekli su: "Prozivaćemo vas po imenu." Imali su listu ljudi iz OVK-a, ali niko od nas nije bio na listi. Odatle su nas odveli u "Fusha e Molles"... Tamo je bio tenk. Rekli su nam da skinemo odeću da bi mogli da pokriju tenk, jer su se bojali NATO-a. Morali smo da legnemo i pitali su nas: "Da li ste u OVK-u?" H. B. je bio teško ranjen. Nije mogao da govori. Udarili su me kundakom, ispitivali, pa tukli pesnicama... Sve su nas ispitivali. Pošto su doveli još jednu grupu – bilo ih je trinaestak – i njima su uradili isto, ispitivali ih i tukli. Onda su nas povelili prema Ćirezu.⁶²

Štutica (Shtutice)

Obliznje selo Štutica takođe je napadnuto u rano jutro 30. aprila. Štutica je već bila napadnuta 20. marta, kada su stanovnici bili primorani da pobegnu na nedelju dana u Ćirez. Seljani su bili napustili selo tokom dvodnevno napada policije ranije u apri-

62 Intervju HRW-a sa Z. K., Gladno Selo (Kosovo), 10. oktobar 1999.

lu. Posle toga je u selu tri nedelje bilo mirno. Nekoliko svedoka pomenulo je da su Štutica i Vrbovac bili jedina dva sela u kojima tokom aprila srpske snage nisu bile stalno prisutne. Kao i u Vrbovcu, izbeglice iz Doševca, Ćireza i drugih okolnih sela sklonile su se u Štuticu. Kada je selo napadnuto 30. aprila, muškarci i izbeglice pobegli su u okolne šume. Mnogi muškarci su zarobljeni kasnije istog dana i odvedeni u Baks, a zatim u Ćirez. R. B. (44) iz Štutice za dlaku je izbegao smrt kada je grupa od dvadeset pet muškaraca napadnuta u šumi:

Bio je 30. april ujutro. Tek sam se bio probudio. Videli smo da smo opkoljeni. Počelo je granatiranje, pa smo morali da napustimo kuću i nađemo sigurnije mesto... Napolju je bilo oko dvadeset petoro ljudi na jednom mestu... žene i deca iz sela bili su u školi. Muškarci su imali između petnaest i sedamdeset godina. Kako je dan odmicao, srpske snage su se sve više približavale. Oko 17 sati prišli su sasvim blizu. Bilo je pripadnika vojske i paravojnih formacija. Pucali su na nas. Bio sam ranjen prvi (u prste)... Čuli smo nekoga kako kaže: "Ne pucajte, mi smo civili." Stavili smo ruke na glavu... Video sam da je bar petnaest ljudi poginulo. Nas sedmoro je izašlo odande – četvorica nas je ranjena. Bio sam ranjen u prste, prsa, i sa strane (pokazuje rupe od metaka na jakni). Pretresli su nas tražeći zlato, satove, novac... Onda smo otišli u Baks... Kada smo stigli u Baks, naredili su nam da uđemo u jednu kuću i legnemo na pod... tukli su nas velikom motkom. Kada smo izašli na put, videli smo neke civile koji su bili zarobljeni – mnogo ljudi, među kojima su bila i moja tri brata i neka deca. Odabrali su sedmoricu iz te grupe i ubili ih. Znamo gde su sahranjeni. Tukli su nas i vređali... Zaustavili su nas blizu džamije u Ćirezu. Jedan vojnik je došao (bio je visok i tamnoput), a mnogi su nas tukli. Jedan od njih je ubio čoveka pred nama.⁶³

A. A. (19) iz sela, bio je u istoj grupi. Njegova priča slaže se sa izjavom R. B.:

Rano ujutru napadnuti su Štutica i Vrbovac. U tim selima je bilo mnogo izbeglica i meštana. Muškarci su rešili da odu u

63 Intervju HRW-a s R. B., Štutica (Kosovo), 25. jun 1999.

5. OBLAST DRENICE

šumu. Mnogo vojnika je došlo peške i tenkovima. U šumi su pucali iz minobacača i tenkova. Bilo je oko tri popodne kada smo se približili selu Baks... Oko pet popodne opkolila nas je vojska. U tom trenutku nas je bilo oko trideset. Pucali su na nas oko pet minuta. Bili su daleko od nas, 15-20 metara. Tamo je bilo mnogo mrtvih – onda sam ranjen u levu ruku. Povicili smo: "Mi smo civili, ne pucajte." Prestali su da pucaju. Zarobili su nas i odveli dalje od mrtvih. Moj stric je bio ranjen ali živ. Pokušavao je da hoda ali nije mogao, pa su ga streljali. Ja sam ranjen u levu ruku. Govorili su nam da držimo ruke iznad glave, ali ja nisam mogao...

Tražili su novac i rekli nam da skinemo jakne... Odveli su nas u Baks, u dvorište neke kuće. Ležali smo s rukama iza glave čitav sat. Nakon što su nas odveli odatle video sam još neke (albanske) civile. Onda su nas povelj prema Ćirezu. Bio sam na početku kolone sa ocem. Kao što sam vam i rekao, nisam mogao da podignem ruke. Jedan vojnik mi je prišao i počeo da me vređa. Nisam razumeo srpski. Onda je otac počeo da mi prevodi. Počeo je da vređa i mog oca govoreći: "Zašto ti razumeš srpski a tvoj sin ne?" Vojnik je uzeo ručnu bombu i hteo je da mi je stavi u usta, ali mu je drugi vojnik rekao da me ostavi na miru. Vratili su me u kolonu. Čuli smo neke pucnje na kraju kolone, ali nisam video šta se desilo... Rekli su nam da idemo u Ćirez.⁶⁴

A. S. (22) iz Štutice bio je u drugoj grupi koja se krila u šumi, koja je zarobljena u isto vreme. Iako na ovu grupu nisu odmah pucali, okolnosti njihovog hapšenja bile su slične. A. S. je pre-pričao šta je video:

Bio je petak, 30. april. Dan nakon što su bombardovali Feronikel. Probudili smo se pre pet sati, i bili smo opkoljeni. I Vrbovac i Doševac su bili opkoljeni. Najmlađi muškarci su pobjegli iz kuća u šumu, a porodice su im ostale tamo. Krili smo se u šumi. Pucalo se ceo dan. Zarobili su nas između četiri i pet popodne. Došli su tenkom... Bilo nas je između četrdeset i pedeset. Kada su nas povelj odatle, rekli su nam da legnemo s rukama iza glave. Neke od nas su počeli odmah

64 Intervju HRW-a s A. A., Štutica (Kosovo), 9. oktobar 1999.

da tuku. Ubili su jednog dečaka koji je imao trinaest godina. Posle toga su uzeli novac i nešto odeće, postrojili nas i povelu u Ćirez.⁶⁵

Očigledno je da je mnogim muškarcima koji su zarobljeni blizu Štutice rečeno da skinu jakne i drugu odeću. Z. K. koji je ovo preživio objašnjava: "Tražili su da skinemo odeću da bi pokrili tenkove jer su se bojali NATO-a."⁶⁶ Baš kao što su štale i kuće korišćene za skrivanje tenkova i druge vojne opreme, veoma je verovatno da je za tu svrhu korišćena i odeća, kako bi NATO što teže otkrio njihove položaje. Moguće je i objašnjenje da su snage bezbednosti pretresale ljude tražeći tragove od učešća u borbama, kao što su uniforme pod odećom ili modrice na ramenu od puške.

Baks

Kao što tvrde i svedoci iz Štutice i Vrbovca, mnogi zarobljenici odvedeni su u selo Baks pre nego što su poslani u Ćirez. Baks je, izgleda, služio kao sabirno mesto za zarobljenike pre nego što su poslani u Ćirez (videti opširnije dole). I R. B. i A. A. iz Štutice opisuju kako su bili zatočeni u jednoj kući u Baksu pre nego što su premešteni u Ćirez s još jednom grupom albanskih civila. Zatočeništvo petnaestorice ili šesnaestorice muškaraca u dvorištu kuće u Baksu opisali su i A. S. iz Štutice i F. R. (39) iz Ćireza koji je boravio u Štutici. Prema iskazu obojice, muškarcima koji su ležali na zemlji naređeno je da se priključe pridošlima i upute se ka Ćirezu.

F. R. je identifikovao vlasnika kuće:

Kada smo došli u Baks, blizu kuće koja pripada (ime poverljivo), petnaest ili šesnaest civila ležalo je na zemlji s rukama iza glave. Mislili smo da su mrtvi. Ostali smo tamo petnaestak minuta. Bilo im je naređeno da ustanu. Videli smo da su živi. Krenuli su ispred nas u koloni... Krenuli smo prema Ćirezu, a iza nas je išao tenk. Stigli smo do te kuće, i srpski vojnici su nam rekli da stanemo. Pucali su u kuće u blizini. Nismo znali

65 Intervju HRW-a s A. S., Štutica (Kosovo), 5. oktobar 1999.

66 Intervju HRW-a sa Z. K., Gladno Selo (Kosovo), 10. oktobar 1999.

5. OBLAST DRENICE

u šta pucaju. Onda su se vratili i tukli su nas puškama. Moj otac i stric bili su u grupi od petorice kojima je rečeno da ostanu tamo. Nama je naredeno da idemo u Ćirez. Četvorica njih su došla kasnije, dok je jedan iz Doševca ubijen.⁶⁷

Svedočenje R. B. opisuje streljanje sedmorice Albanaca koji su bili zarobljenici u Baksu. Ta sedmorica su bila deo grupe od osam Albanaca koje su srpski policajci i paravojnici držali u okolini Baksa nakon ubistva jednog srpskog policajca. Njih osmoricu su tukli i primorali da nose telo policajca u Baks, gde su ih postrojili i streljali. Jedini preživeli, M. F. (24), ispričao je kroz šta je morao da prođe:

Bio je 30. april, petak... Bio sam sa svoja dva brata, bratan-
cem, stricem i tri rođaka. Išli smo prema Baksu preko brda.
Bilo je oko četiri sata popodne. Došli su pripadnici paravoj-
ske. Opolikli su nas i zarobili nas osmoricu. Dovedi su nas u
polje i počeli da nas tuku. Tamo je bilo telo nekog ubijenog
policajca. Nakon što su nas pretukli povelili su nas prema
Baksu. Na putu za Baks su nas zaustavili i počeli da nas tu-
ku, govoreći: "Jeste li vi u OVK-u? Imate li puške?" Nismo
bili u OVK-u i nismo imali puške. Nosili smo mrtvog
policajca. Kada smo stigli u Baks pitali su koji od nas ga
je ubio... Ponovo su nas tu-
kli, postavljajući nam ista pitanja. Bilo je oko trideset ili tri-
deset pet policajaca. Rekli su nam da se udaljimo dva-tri me-
tra. Jedan je počeo da puca. Potrčali smo. Drugi su izašli iz
tenka i takođe pucali. Moj brat i rođak su prvi poginuli. Pao
sam. Bio sam ranjen u nogu. Mislili su da smo svi pobijeni
pa su ušli u tenk i pošli dalje. Nakon što su se udaljili oko
250 metara, dvojica ili trojica su se vratila, šetala oko nas
pet minuta i onda otišla. Kada sam ustao, video sam da su
svi ostali mrtvi.⁶⁸

***"Mislili su da smo svi
pobijeni pa su ušli u tenk
i pošli dalje."***

67 Intervju HRW-a s F. R., Ćirez (Kosovo), 11. jul 1999.

68 Intervju HRW-a s M. F., Ćirez (Kosovo), 11. jul 1999. Prema iskazu F. M. žrtve su: Rahim F. (18); Nazif F. (16); Dritan B. (16); Fidaim Z. (28); Mehmet M. (40); Halit H. (41); i Ferti S. (28).

M. F. je opisao paravojnike i rekao da su nosili "uniforme, ali ne vojničke. Imali su zelene i smeđe poveze na glavama i crvene šalove vezane oko ruku. Uniforme su bile zeleno-žuto maskirne." M. F. je pokazao istraživačima HRW-a ulazne i izlazne rane na nozi, koje su potvrdile njegov iskaz. M. F. je konačno stigao u Štuticu, gde mu je rođak ukazao pomoć.

Prema Q. Q. (46) iz Doševca (inicijali promenjeni), Bedžeta Šabanija (25) (Bexhet Shabani) streljali su pripadnici paravojske u drugom incidentu u Baksu.⁶⁹ A. S. (22) iz Štutice tvrdi da je video telo "mrtvog mladića na putu" kada je ulazio u Baksu.⁷⁰ Q. Q. i mnogi drugi svedoci koji su ispitani tvrde da je bilo više streljanja na području Baksa, ali HRW nije bio u mogućnosti da potvrdi ove izveštaje.

Džamija u Ćirezu

Mnogi muškarci zarobljeni u Baksu, Štutici i Vrbovcu odvedeni su 30. aprila u džamiju u Ćirezu i zadržani preko noći. Džamija, koja se nalazi u centru sela, bila je opljačkana i spaljena pre marta 1999. godine. Istraživači HRW-a su ispitati dvanaest svedoka koji su bili zarobljeni u oštećenoj džamiji 30. aprila. Svedoci su iz sela Baks, Ćirez, Doševac, Gladno Selo, Globare, Poljanče, Štutica, Trstenik i Vrbovac, koja se nalaze u prečniku od pet kilometara od Ćireza. Većina je izjavila da je Albanac S. K. morao da izbroji zarobljenike u džamiji, i da ih je izbrojao 176. S. K. je kasnije streljan. Nekoliko svedoka je ispričalo istraživačima HRW-a da u taj broj nije uračunata mala grupa ljudi na spratu džamije. Bez obzira na to koliko ih je ukupno bilo u džamiji, razlozi prebrojavanja postali su jasni narednog jutra, 1. maja. Posle noći provedene u džamiji, muškarci su u dve grupe izvedeni napolje, prva oko osam časova, a druga oko podne. Neke su tukli. Zarobljenici su zatim podeljeni u po dve manje grupe i primorani da se popnu u kamione. Veličine grupa i broj kamiona precizno su određeni prema zbiru koji su dobili prebrojavanjem ljudi prethodne večeri. Bilo je po tri kamiona, a zarobljenici su podeljeni u grupe od po 23.

69 Intervju HRW-a s Q. Q., (promenjeni inicijali), Doševac (Kosovo) 5. oktobar 1999.

70 Intervju HRW-a s A. S., Štutica (Kosovo), 5. oktobar 1999.

5. OBLAST DRENICE

Izjave svih svedoka zarobljenih u džamiji u Ćirezu ukazuju na to da su se bojali da će svakog trenutka biti pogubljeni. Stanovnik Ćireza, F. R., zarobljen u Baksu nakon što je pobjegao iz sela, bio je u prvoj grupi koja je izvedena iz džamije. Pretučen je pre nego što su ga stavili u prvu grupu kamiona:

Stigli smo u džamiju u Ćirezu. Postavili su nas u kolonu po dvojicu. Pozvali su nekog Albanca da nas izbroji. Tada su doveli nekog čoveka iz tenka. Postavili su ga oko sto metara od nas. Uzeli su kaiš, vezali mu ga oko glave i naredili mu da podigne ruke. Hodao je desetak metara, pucali su u njega dva puta. Naredili su nam da uđemo u džamiju. Bilo nas je 175. Većina ih je bila iz Ćireza, Baksa, Štutice i Vrbovca... (Tamo smo proveli noć)... Sutradan oko osam ujutro ... rekli su nam da stanemo u kolonu po dvoje, i da se okrenemo prema zidu... Sat vremena kasnije došla je paravojska... Rekli su da izađu oni koji govore srpski. Prišlo je dvadesetak ljudi i njih su izveli iz džamije. Pretukli su ih. Čuli smo kako vrište. Kao divlje životinje. Naredili su nam da izađemo dvojica po dvojica. Ka-

U džamiji u Ćirezu 30. aprila 1999. godine držano je više od 170 kosovskih Albanaca u zarobljeništvu gde su ih ispitivali i tukli. Sledećeg dana dve grupe su odvedene u obližnji rudnik Šavarina, gde je, kako se pretpostavlja, streljana 121 osoba.

© BENJAMIN WARD / HUMAN RIGHTS WATCH

da sam izašao, jedan srpski vojnik (ili šta god je bio) rekao je drugome da sam ja Turčin. Posekao me je po glavi nožem. Drugi je rekao: "Daj ga meni". Odveli su me iza džamije. Drugi je imao veliki nož i počeo je da mi seče odeću... Isekao mi je jaknu. Onda mi je stavio nož na stomak. Međutim, drugi je rekao: "Nemoj da ga ubiješ", pa je ovaj spustio nož. Dok sam tamo stajao neko mi je o glavu razbio prozorsko staklo. Rekli su mi: "Ti si drugi kojeg ćemo ubiti." Stajao sam ovako (pokazuje) s rukama iznad glave. Jedan od njih mi je slomio prst... Otac me je video svog u krvi... Meni i još jednom čoveku su rekli da se popnemo na žuti kamion. Bilo je tri kamiona koji su išli u Glogovac... Bili smo u poslednjem.⁷¹

A. A. (19) iz Štutice bio je takođe u prvoj grupi koja je odvedena iz džamije rano 1. maja. Njega su najpre pretukli, zatim je video kako ubijaju jednog čoveka a drugog su živog spalili:

Smestili su nas u dvorište džamije u Ćirezu. Neki oficiri su počeli da me tuku. Uzeli su jednog čoveka iz Vrbovca i streljali ga na naše oči. U džamiji je bilo mnogo ljudi kada smo ušli. Rekli su S. K. iz Gladnog Sela da izbroji koliko nas je. Sećam se da nas je bilo 176 u džamiji. Proveli smo jednu noć tamo. Sledećeg jutra, u sedam ili osam časova, ponovo su nas izveli iz džamije. Podelili su nas u grupe – jedna grupa je bila na groblju džamije, a druga iza nje. Bilo je dvadesetak vojnika. Rekli su nam: "Odvešćemo vas na novo groblje Muhameda." Sećam se da je iza nas ležao jedan (živ) čovek, njega su zapalili... Rekli su nam da ostanemo na kolenima s rukama iza glave i da gledamo u zemlju. Ponovo su tražili novac... Pokušao sam da izvadim pare iz džepa, ali nisam mogao jednom rukom. Onda je došao jedan vojnik s nožem i isekao mi džep. Imao sam na sebi dva para pantalona. Kada sam pokušao jedne da skinem, vojnik me je izveo iz kolone i pitao zašto nosim dvoje pantalona. Odgovorio sam da je to zato što sam spavao u šumi. Onda je rekao: "Ti si OVK"... Probao sam da mu objasnim da nisam vojnik OVK-a. Vratili su me u kolonu. Tada su nas stavili u kamion. Dok

71 Intervju HRW-a s F. R., Ćirez (Kosovo), 11. jul 1999.

5. OBLAST DRENICE

smo prilazili kamionu, jedan vojnik me je udario u glavu flašom zato što nisam mogao da se popnem u kamion... jer sam bio ranjen. Ne znam kako, ali sam uspeo da se popnem. Bilo nas je dvadeset u kamionu.⁷²

Još jedan svedok iz prve grupe, A. D. (24) iz Trstenika, takođe je opisao kako je jedan zarobljenik zapaljen benzinom.⁷³

Teško je reći da li je namera bila da se operacijom u Ćirezu od zarobljenika izdvoje pripadnici OVK-a, ili jednostavno da se okupe njihovi navodni simpatizeri. Neka ispitivanja i pretnje zarobljenicima imali su za cilj da otkriju ko je od njih bio povezan s pobunjenicima. Iz ispovesti Z. K., svedoka iz Gladnog Sela koji je bio zarobljen u dolini, vidi se da je, bez obzira na motiv, pitanje pripadništva OVK-u bilo neprekidno postavljano sve vreme dok su bili zarobljeni u džamiji u Ćirezu (a i kasnije). Prema Z. K.:

Došao je neki major i pitao ko govori srpski. Jedan naš rođak (S. K.) služio je kao prevodilac (kasnije je ubijen)... Bio je petak. Odveli su nas u džamiju. Rekao je: "Bićete pušteni u ponedeljak, svi osim pripadnika OVK-a"... Tamo smo proveli noć. Posle toga je došla paravojska. Vikali su i pretili nam noževima. Ušli su i počeli da nas tuku, ali su videli da nas ima mnogo, pa su nas izveli napolje, postrojili uza zid i tukli dok se nismo onesvestili. Nakon dvadeset ili trideset minuta fizičkog zlostavljanja, jedan od njih (pretpostavljeni) naredio nam je da se skinemo. Udarili su me automatskom puškom. Posle toga (pretpostavljeni) je rekao da prestanu da nas tuku. Jedan Albanac je bio ranjen. Dva paravojnika su ga uzele i rekla: "Slobodan si ali moraš da nam kažeš ko je od njih u OVK-u"... Albanac je bio preplašen. Nije ga bilo briga ko jeste a ko nije u OVK-u, pa je odabrao neke ljude... Rekao im je da sam ja u OVK-u. Rekao sam: "Ja nisam." Oni su rekli: "Molim te, nemoj da nas lažeš jer ćemo te ubiti ako to opet uradiš." Onda su dovezli neke kamione i poslali neke u Šavarinu a neke u zatvor u Lipljan. Rekli su nam da uđemo u džamiju i vratili su se posle tri-četiri sata po nas...⁷⁴

72 Intervju HRW-a s A. A., Štutica (Kosovo), 9. oktobar 1999.

73 Intervju HRW-a s A. D., Trstenik (Kosovo), 2. oktobar 1999.

74 Intervju HRW-a sa Z. K., Gladno Selo (Kosovo), 10. oktobar 1999.

Z. K. kaže da je bio u drugoj grupi zarobljenika koji su zadržani u džamiji do ranog popodneva. Konačna sudbina obe grupe bila je ista. Obe grupe su ukrcane u tri kamiona s ravnim prikolicama (neki svedoci iz obe grupe su rekli da su kamioni bili ofarbani u žuto, ali nije jasno da li su korišćeni isti kamioni). Muškarcima je naređeno da legnu na pod kamiona, a naoružani vojnici su se vozili u prikolicama oba kamiona. Neki svedoci kažu da su ih paravojnici terali da pevaju srpske pesme i tukli ih putem. Kamioni su išli prema Glogovcu, i u oba slučaja su barem dva kamiona stala u rudniku Šavarina blizu sela Staro Cikatovo. Otvoreni rudnik je deo kompleksa Feronikel. Više od stotinu zarobljenika je odvedeno kamionima u Šavarinu, postrojeno i streljano 1. maja.

Rudnik Šavarina

Iako su izvedeni iz džamije rano ujutru, prva grupa je ukrcana u kamione tek nakon nekoliko sati. Preživeli iz druge grupe su rekli da je prva grupa ukrcana u kamione oko 11 časova, što se uglavnom slaže sa izjavama jednog svedoka iz prve grupe, koji je rekao da je kamion stigao u Šavarinu oko podne. Izgleda da je odvajanje zarobljenika u manje grupe i njihovo ukrcavanje u kamione bilo nasumično. Ako je podela u grupe bila nasumična, strahote koje su doživeli oni iz drugog kamiona nisu bile slučajnost. Prvom od tri kamiona bilo je dozvoljeno da ide pravo do Glogovca, a onda do Lipljana. Drugi i treći kamion su zaustavljeni u Šavarini. Ljudi iz drugog kamiona morali su da izađu i postroje se duž kanala za ispuštanje otpadaka pored puta, gde su streljani. Zarobljenici iz trećeg kamiona prisustvovali su streljanju.

Kako je navedeno ranije, F. R., koji je bio u prvoj grupi zarobljenika, odveden je iz džamije poslednjim kamionom. Prisustvovala je delu streljanja u Šavarini:

Otišli smo na mesto koje se zove Šavarina. Prvi kamion nije stao. Drugi jeste. Treći kamion je stao i rekli su nam da siđemo i da gledamo u drugi kamion. Rekli su: "Ovo vas čeka." Ubili su petoricu ili šestoricu pred nama. To je blizu Feronikela – mesto se zove Šavarina. Onda sam svojim očima video ujaka kako silazi s kamiona sa još jednim sedamdesetogodišnjakom. Stajali su jedan pored drugog i gledali u vojnike. Vojni-

5. OBLAST DRENICE

ci su stajali oko deset ili dvanaest metara od njih i samo gledali. Ljudi su stajali u grupama različite brojnosti. Prvo su ubili grupu od pet ljudi – jednog po jednog. Kada su to završili, krenuli su na grupu od petnaest ili šesnaest ljudi. Posle toga je došao neki čovek i pucao iz blizine u ljude koji su pali. Nisam više mogao da gledam. Čula se slaba eksplozija i Srbi su počeli da nam se smeju. Čekali smo da na nas dođe red za streljanje. Imali smo sreće što nismo morali da izađemo iz kamiona... tada su nas odveli u policijsku stanicu u Glogovcu...⁷⁵

“Prvo su ubili grupu od pet ljudi – jednog po jednog. Kada su to završili, krenuli su na grupu od petnaest ili šesnaest ljudi.”

A. S. iz Baksa je zarobljen u “Fushe e Molles” i bio je u istom kamionu sa F. R. Njegovo svedočenje opisuje užas zarobljenika u kamionu dok su gledali stanovnike svog sela kako umiru:

Dovezli su tri kamiona i ukrkali nas u njih. Ležali smo jedni preko drugih. Vozili su nas prema Glogovcu. Kada smo stigli u Cikatovo, kod Šavarine, dva kamiona su se zaustavila. Svi ljudi iz jednog kamiona bili su streljani. Razdvojili su ih u tri grupe. Neki (srpski vojnici) su imali remenje s municijom. Pucali su, a oni su padali u rupu. Onda je došao još jedan auto iz Glogovca. Mislili smo da će nas ubiti, ali su nas odveli u Glogovac.⁷⁶

Druga grupa je izašla iz džamije oko podne, iako izjave svedoka ukazuju na to da im je naređeno da se ukrcaju u kamione tek nekoliko sati kasnije. Način na koji su transportovani i streljani bio je umnogome nalik na način na koji je to učinjeno s prvom grupom. Zarobljenicima je naređeno da oforme male grupe pre nego što se ukrcaju u tri kamiona. Prvi je otišao u Glogovac, iako je prvo stao u Šavarini na pola sata ili sat, što je nekolicini svedoka omogućilo dovoljno vremena da čuju pucnjeve, iako nisu mogli da vide šta se događalo. I drugi i treći kamion stali su u Šavarini. Ovoga puta, međutim, ljudi iz oba kamiona su iskrcani,

75 Intervju HRW-a s F. R., Ćirez (Kosovo), 11. jul 1999.

76 Intervju HRW-a s A. S., Ćirez (Kosovo), 13. oktobar 1999.

postrojani i streljani. Skoro svi su poginuli, samo je nekolicina uspela da pobjegne. Njihovo svedočenje je dokument jedinih očevidaca događaja koji se odigrao tog popodneva.

Četrdeset četvorogodišnji Z. Z. (promenjeni inicijali), stanovnik sela Poljanče, koji je prisustvovao kada je Ismet Prokši pretučen nasrtn blizu Vrbovca, jedan je od preživelih. Opisao je kako je pobjegao:

Izveli su nas iz džamije. Bilo je oko 16 časova kada su nas stavili u kamione. Bio je 1. maj. (Proveli smo jednu noć u džamiji.) Prvi kamion ispred nas otišao je za Glogovac. Bio sam u drugom kamionu sa četiri paravojnika koji su imali automatsko oružje i koji su nas držali na nišanu. Terali su nas da pevamo "Srbija, Srbija". Išli smo ka Šavarini. Stali su na raskrsnici puteva za Dobraševac i Feronikel. Ne znam za kamion ispred nas, ali u moj kamion su nas ukrcavali desetericu po desetericu, i isto tako nas iskrcavali... Bio sam u trećoj grupi, i bilo nas je dvanaest, tako sam znao da nas ukupno ima trideset dvojica. Blizu mene bio je čovek koji se zvao "Q. Q.", dotakao sam ga blago po ruci pa je shvatio da sam mu dao znak da beži. On je prvi pokušao da pobjegne odatle. Bilo je tri paravojnika s puškama i sedam sa mašinkama. Bili su dvadesetak metara udaljeni od nas... Kada smo počeli da trčimo, pucali su na nas. Ranili su me u rame. Onda sam rekao: "Zašto me ne ubijete? – Ja sam robot – ne možete da me ubijete"... Jurili su nas dva kilometra – pucajući... Posle dva ili tri kilometra prestali su da pucaju na nas. Video sam potok i pošao prema njemu. Bio sam ranjen... onaj što je bio sa mnom pokušao je da se pobrine za ranu. Rekao mi je: "Moramo da odemo odavde i da ti nađemo lekara"... ostali smo tamo dok nije pao mrak... Uveče sam otišao u Dobraševac. Tamo je bio lekar koji mi je ukazao prvu pomoć.⁷⁷

Q. Q. (promenjeni inicijali) iz Doševca koji je bio zarobljen u Štutići (videti gore), stajao je do Z. Z. (inicijali promenjeni) dok su čekali da budu streljani. Iako manje detaljna, njegova priča se slaže sa svedočenjima drugih preživelih:

⁷⁷ Intervju HRW-a sa Z. Z., Poljanče (Kosovo), 4. oktobar 1999. (inicijali promenjeni).

5. OBLAST DRENICE

Stavili su nas u kamione. Nisam siguran koliko je bilo sati – oko dva ili tri popodne... Vozili su nas prema Glogovcu, i usput nas tukli. Terali su nas da pevamo "Srbija je velika". Tukli su nas u kamionu dok nismo stigli u Šavarinu. Bio sam u drugom kamionu. Prvi je otišao u Glogovac. Svi iz drugog i trećeg kamiona bili su streljani. Izveli su nas iz kamiona u grupama. Bio sam u drugoj grupi, ali sam pobegao sa "Z. Z.". Ne znam koliko su ih ubili jer nisam video. Mislim da je preživeo još jedan iz Gladnog Sela. Imali smo sreće što smo pobegli jer su pucali svuda oko nas...⁷⁸

Istraživači HRW-a nisu bili u mogućnosti da pronađu preživle iz trećeg kamiona. Svedočenje Q. Q. i drugih pokazuje da treći kamion nikad nije stigao u Glogovac, niti se više čulo za ljude koji su bili u njemu.

Procenjuje se da je u Šavarini ubijena 121 osoba. Toliko je ukupno leševa nađeno na dva mesta. Četrdeset devet leševa pronađeno je u drenažnom kanalu u

Šavarini, a još 72 leša ubijenih u Šavarini ekshumirana su na mestu preko puta škole u Starom Cikatovu. Do oktobra 1999. identifikovano je 37 od 49 tela iz Šavarine, kao i 57 od 72 tela koja su pronađena kod škole.⁷⁹ U ukupan broj od 121 ubijene osobe

Četrdeset devet leševa pronađeno je u drenažnom kanalu u Šavarini, a još 72 leša ubijenih u Šavarini ekshumirana su na mestu preko puta škole u Starom Cikatovu.

verovatno su uključeni neki od dvadeset četvoro ljudi za koje je rečeno da su ubijeni u Starom Cikatovu 16. aprila, ili svi oni, jer se smatra da je oko devedesetoro ljudi iz tri kamiona ubijeno. Međutim, kao što je ranije napomenuto, možda je broj žrtava veći od 176, koliko ih je 1. maja odvedeno iz džamije, jer nekoliko svedoka tvrdi da manja grupa zarobljenika sa sprata džamije nije uračunata. Kakav god bio konačan zbir, streljanja u Šavarini jedan su od najpotpunijih dokaza da su u proleće 1999. srpske snage počile sistematska ubistva.

78 Intervju HRW-a s Q. Q., (inicijali promenjeni), Doševac (Kosovo) 5. oktobar 1999.

79 Intervju HRW-a s predstavnicima Veća za odbranu ljudskih prava i sloboda, Glogovac (Kosovo), 12. oktobar 1999.

Zatvor i ispitivanje u Glogovcu

One koji su se ukrkali na "bezbedan" kamion u Ćirezu policija je odvela u Glogovac i zadržala, ispitivala i tukla pet dana, a potom ih prebacila u druge zatvore ili odvela u sela blizu Glogovca, gde su bili primorani da rade. U zatvoru u Glogovcu ubijen je najmanje jedan čovek. A. S. iz Baksa video je kako su odabrali čoveka koga će streljati. Prema A. S.: "Pored mene je sedeo čovek iz Gladnog Sela. Vojnik je prišao i rekao: 'Hoću da ubijem jednog od njih', pa su ga odveli (čoveka pored mene) deset ili petnaest metara dalje i čuli smo četiri pucnja."⁸⁰ R. B. iz Štutice je takođe bio prisutan. Opisao je da je video: "policajca sa flašom alkoholnog pića koji je rekao: 'Idem da ubijam Albance'. Policajci koji su tamo sedeli rekli su mu da može da ubije koga hoće. Odabrao je čoveka iz Gladnog Sela koji se zvao Topilja. Odveo ga je do spaljene kuće i čuli smo četiri pucnja, a čovek se nije vratio."⁸¹

Nisu svi zatvorenici iz Glogovca dovedeni iz džamije. S. G. (62) iz Vrbovca, koji je zarobljen ispred svoje kuće, odveden je pravo u Glogovac sa osamnaest drugih zarobljenika iz okoline. Tim ljudima nije bilo ništa dok nisu stigli u policijsku stanicu. Tamo su ih u pritvoru žestoko tukli, zadržali ih pet dana, a onda ih poslali u sela, gde su bili primorani da rade za snage bezbednosti. S. G. je objasnio šta se desilo kada se vratio u Glogovac:

Odveli su nas iz Trstenika u Glogovac. Bilo je stotinu policajca u dvorištu policijske stanice u Glogovcu. U tom trenutku nas je bilo devetnaest (zarobljenika). Neki policajci su imali palice a neki gvozdene šipke. Onda su počeli da nas tuku. Na kraju je većina bila u nesvesti i krvava. Nakon sat vremena odveli su nas u drugu sobu. Tamo je bilo drugih zatvorenika. Nakon sat vremena rekli su nam da izađemo. Rekli su nam da se okrenemo prema zidu. Bili smo poređani u tri reda. Tukli su nas bez prestanka od podneva do pet sati posle podne. Niko nije znao šta će biti s nama. Ostali smo tamo pet dana bez hrane – vodu smo dobijali samo jednom dnevno. Posle pet dana izveli su nas iz policijske stanice. Bilo nas je tada oko dve stotine. Prozivali su nas jednog po jednog i ispitivali nas, stalno nas tukli,

80 Intervju HRW-a s A. S, Ćirez (Kosovo), 13. oktobar 1999.

81 Intervju HRW-a s R. B., Štutica (Kosovo), 25. jun 1999.

5. OBLAST DRENICE

iako mene toga dana nisu tukli. Uzeli su nam lične karte, ali su nam ih i vratili. Mislili smo da će nas pustiti, ali su pustili samo trinaestogodišnjeg dečaka i starca od 75 godina.

... Nažalost, (srpske snage) su obojicu ubile u Globalu... Onda su dovezli tri kamiona i rekli nam da se ukrucamo – sve vreme nas tukući. Strpali su nas u kamione, zatvorili vrata i odveli nas u Lapušnik...⁸²

Neki zatvorenici su skoro odmah odvedeni iz Glogovca. Y. Y. (inicijali promenjeni) (53) iz Globala koji je zarobljen u Vrbovcu, bio je zatvoren u džamiji u Ćirezu i odveden kamionom preko Šavarine u Glogovac. Y. Y. je pretučen i zadržan u Glogovcu preko noći. Potvrdio je da su dečak i starac, koji su kasnije ubijeni u Globalu, bili pušteni. Y. Y. je odveden u Prištinu a zatim prebačen u zatvor u Lipljanu. Opisao je šta se desilo kad je stigao u Glogovac:

Bilo je oko tridesetoro ljudi u mom kamionu. Niko iz kamiona nije ubijen. Umesto toga, odveli su nas u policijsku stanicu u Glogovcu. Ona se nalazi blizu opštine. Tamo je bilo još ljudi, zarobljenika. Bilo nas je oko pedesetorica. Policajci su nas tukli gvozdanim šipkama, motkama i lopatama. Kada smo ostali bez svesti, polivali su nas vodom po licu, čak i benzinom. Govorili su nam da ustanemo, a onda su nas tukli ponovo. Uveče su nas odveli u obližnji bioskop. Ostali smo tamo do narednog dana. Bilo nas je šezdesetorica. Sutradan su nas policajci izveli napolje, a došli su i neki civili koji su zapisali naša imena, datum rođenja, i ispitivali nas jednog po jednog. Nas trinaestoricu su kolima odveli u zatvor u Prištini. Tamo smo proveli noć. Ovo se desilo 2. maja. Sutradan, 3. maja, velikim kamionom su nas odveli u Lipljan. Tu nisu bili samo zarobljenici iz Glogovca, već i iz Podujeva i Prištine. Strašno su nas tukli u zatvoru u Lipljanu. Tamo sam bio 26 dana... Ponekad su nam davali jednu veknu hleba na nas peptoricu, ali ne svakog dana. Bilo nas je 24 u jednoj sobi. Nisu nas tukli baš svaki dan, ali jesu skoro svaki. Imao sam povredu na grudnom košu od batina...⁸³

82 Intervju HRW-a sa S. G., Vrbovac (Kosovo), 1. oktobar 1999.

83 Intervju HRW-a s Y. Y., Globare (Kosovo), 8. oktobar 1999. (inicijali promenjeni).

Y. Y. i još šezdesetorica zarobljenika odvedeni su 26. maja na makedonsku granicu autobusima i deportovani su. A. D. (24) iz Trstenika ispričao je sličnu priču, dodavši da su njega ispitivali u vezi s OVK-om u policijskoj stanici u Prištini i u zatvoru u Lipljanu.⁸⁴ On je 26. maja proteran sa još 60 drugih muškaraca. Ispitivanje i različit tretman ove grupe ukazuju na to da su ih srpske vlasti ili sumnjičile za saradnju s OVK-om ili su mislile da su oni mnogo veća pretnja nego zarobljenici koje su terali da rade u selima oko Glogovca.

Zatvor i prinudni rad

Većina preživelih zatvorenika iz džamije u Ćirezu prebačena je iz Glogovca u tri obližnja sela 5. i 6. maja. Sedmorica zatvorenika iz Ćireza s kojima su razgovarali istraživači HRW-a izjavila su da su ih kamionima odveli u sela Krajkovo, Vukovce i Poturk, i predali

Ljudi su bili primorani da rade oko šest nedelja, sve do povlačenja srpskih i jugoslovenskih snaga bezbednosti.

ih srpskim snagama bezbednosti. Bili su primorani da rade oko šest nedelja, sve do povlačenja srpskih i jugoslovenskih snaga bezbednosti s Kosova sredinom juna. Rad je podrazumevao kopanje rovova i bunkera. Svedoci

su prijavili slučajeve da su pripadnici vladinih snaga fizički zlostavljali i mučili zatvorenike, iako su neki pomenuli da su dobijali hranu i da su s njima bolje postupali nego srpska policija i paravojne formacije u Ćirezu i Glogovcu.

R. B., stanovnik Štutice koji je u napadu 30. aprila zadobio višestruke povrede od vatrenog oružja, bio je među onima koje je policija u Glogovcu zarobila prve nedelje maja. Njega su sa još 75 muškaraca odveli 6. maja u Krajkovo, a kasnije u Vukovce, gde je bio podvrgnut prinudnom radu do 15. juna. Ovako je opisao kroz šta je prošao:

Vojna policija je stigla popodne u dva kamiona. Potrpali su nas u kamione – ležali smo jedni preko drugih. Tukli su nas

⁸⁴ Intervju HRW-a s A. D., Trstenik (Kosovo), 2. oktobar 1999.

5. OBLAST DRENICE

i tražili da pevamo pesmu 'Kosovo je Srbija'. Nismo imali pojma kuda idemo, sve dok kamion nije stao u selu Krajkovo. Doneli su nam malo hleba i vode i podelili nas u dve grupe – od dvadeset pet i dvadeset šest ljudi. Bio sam u grupi od dvadeset šest ljudi. Vratili su nas u kamione i odveli u selo Vukovce. Tamo su nas podelili u pet grupa – četiri grupe po pet i jednu od šest. Tog dana su nam rekli da kopamo bunke. Mladić koji je bio sa mnom govorio mi je: "Kopamo sopstvene grobove", ali sam mu rekao da se ne plaši, da kopamo bunker. Uveče su nas smestili sve u istu sobu... tada su nas tukli i vređali svaki put kada bi im NATO ili OVK naneli gubitke. Davali su nam hranu – mi smo radili – ali nam rane nisu lečili; nismo imali medicinsku pomoć. Bio sam ranjen u prste ali nisam smeo da im kažem da su me ranili vojnici. Rekao sam im da me je ranila policija.

Najgore je prošao Z. M. od 17 godina, koji je bez dozvole pojeo parče sira. Jedan vojnik ga je primorao da stoji dva dana na dve cigle. Nisu mu davali hranu. Nakon toga su ga naterali da skinе odeću i uđe u bure kišnice i ostane u njemu ceo dan. Sledećeg dana su ga vezali na tri mesta i ostavili tako – dajući mu samo malo hleba. Uveče su došli neki vojnici. Jedan je imao tri crvene štrafte na jakni... Odveo je Z. M. i počeo da ga tuče. Onda su ga ostavili da spava tri dana na podu. Kad god su mislili da postoji opasnost – od mina, na primer – terali su nas da idemo prvi... Bio sam u zatvoru 47 dana.⁸⁵

Nekoliko svedoka reklo je istraživačima HRW-a da su vojnici prema njima postupali bolje nego policija i pripadnici paravojnih formacija.

Stanovnik Gladnog Sela, Z. K., koji je takođe bio deo grupe zarobljene u selu Vukovce, potvrdio

je da je Z. M. bio maltretiran, kao i da su ljude terali da idu ispred vojnika tamo gde su mislili da ima mina. Z. K. je takođe rekao da su srpski vojnici negde pred kraj zarobljeništva tri dana strašno tukli S. G, bivšeg direktora PTT-a.⁸⁶

Ima dokaza da nisu svi vojnici hteli da nečovečno postupaju sa zarobljenicima. Nekoliko svedoka reklo je istraživačima HRW-a

85 Intervju HRW-a s R. B., Štutica (Kosovo), 25. jun 1999.

86 Intervju HRW-a sa Z. K., Gladno Selo (Kosovo), 10. oktobar 1999.

da su vojnici prema njima postupali bolje nego policija i pripadnici paravojnih formacija, tvrdili su da su dobijali hranu i da su manje maltretirani. Iskustvo A. A. (18) iz Štutice ilustruje razlike u postupcima. Nakon što je preživeo masovno streljanje u šumi blizu Vrbovca, bio ranjen u ruku i izmučen zato što su ga više puta pretukli paravojnici u džamiji u Ćirezu i policija u Glogovcu, A. A. je prebačen u vojni zatvor i obezbeđena mu je medicinska pomoć. Objasnio je šta se desilo nakon što je odveden u Krajkovo u sredu, 5. maja: "Kada smo stigli u Krajkovo, udarili su me u istu onu ruku u koju sam bio ranjen. Odveli su nas u neke kuće i rekli nam da očistimo garaže. Trebalo je da tamo budemo smešteni. Narednog dana sam im rekao da sam ranjen. Nisu se prema nama tamo loše ponašali – nije bilo isto kao u policijskoj stanici. Uveče mi je jedan od njih, koji je bio glavni, doveo doktora. Bio sam ranjen već sedam dana. Narednog dana (petak) odveli su me u bolnicu u Prištini... Tamo sam ostao šest nedelja."⁸⁷

Glogovac (Glogovac)

Najveće mesto u oblasti Drenice Glogovac nalazi se oko 25 kilometara jugozapadno od Prištine. Pre početka sukoba na Kosovu u martu 1998. imao je približno 12.000 stanovnika, skoro isključivo Albanaca. Iako je Drenica bila uporište OVK-a i samim tim glavno poprište sukoba tokom 1998. i početkom 1999. godine, sam Glogovac, kao i većina gradova na Kosovu, bio je pošteđen borbi i razaranja. Srpska policija je oduvek držala grad, a policijska stanica je često korišćena kao centar za zarobljenike, Albance koji su uhapšeni u okolnim selima, posebno tokom velikog napada vladinih snaga u septembru 1998.⁸⁸ Zlostavljanja od policije, hapšenja i prebijanja bila su uobičajena pojava u periodu pre početka bombardovanja NATO-a 24. marta 1999.

Operacije srpske policije i jugoslovenske vojske u selima oko Glogovca počele su gotovo odmah nakon što je KVM napustio Kosovo 19. marta 1999. Odmah posle toga, mnogi etnički Albanci iz ruralnih oblasti pobjegli su ili su bili proterani iz sela i otišli

87 Intervju HRW-a s A. A., Štutica (Kosovo), 9. oktobar 1999. (inicijali promenjeni).

88 Human Rights Watch, *A Week of Terror in Drenica*, str. 42-47.

5. OBLAST DRENICE

su u Glogovac.⁸⁹ Do kraja aprila je zbog priliva raseljenih lica broj stanovnika u gradu porastao na više od 30.000, a stanovnici su primali veliki broj izbeglica u svoje kuće.

Mada je tokom vazdušnih napada NATO-a stepen nasilja prema civilima u Glogovcu bio niži nego prema civilima u okolnim selima u istoj opštini, priče očevidaca govore o višestrukom ugrožavanju ljudskih prava i humanitarnog prava u ovom gradu posle marta 1999. Pripadnici srpske policije i paravojnih jedinica navodno su u gradu ubili ukupno devetnaest civila. Pripadnici srpskih snaga bezbednosti neprestano su uznemiravali stanovnike Glogovca, lišavali ih slobode, fizički ih zlostavljali, pretresali im kuće, pljačkali i proterivali ih. Takođe su uništavali kuće, prodavnice i preduzeća, pljačkali ih ili palili.⁹⁰ Bombardovanje fabrike Feronikel 29. aprila izazvalo je odmazdu srpskih snaga bezbednosti prema stanovništvu u Glogovcu, kada su 30. aprila napali oblasti Vrbovca, Baksa i Štutice. Za pet dana, počevši od 1. maja, većinu stanovnika su proterali iz grada i poslali prema makedonskoj granici.

Priče stanovnika ukazuju na to da je u mestu bilo mnoštvo pripadnika srpske policije i paravojnih snaga. U iskazima svedoka stalno se ponavljaju navodi da je bilo naoružanih Srba s dugom kosom i bradom, kao i da su neki nosili poveze na glavama i rukama. Jedna osoba je rekla da je nekoliko pripadnika paravojske iz šale nosilo oznake OVK-a na rukavu.⁹¹ Neki stanovnici Glogovca tvrdili su da su videli članove Arkanovih Tigrova – ozloglašene paravojne trupe koju je predvodio Željko Ražnatović (Arkan), osumnjičen za ratne zločine, ali to nije moglo biti potvrđeno.

Jedina osoba koju su svedoci mogli da identifikuju bio je zamjenik šefa policije iz Glogovca, poznat kao Lutka. Lutkino pravo ime je Nebojša Trajković. Bio je policajac poznat u gradu. Meštani tvrde da se on, za razliku od mnogih pripadnika paravojske, nije ponašao brutalno, iako je očito bio umešan u mnoge krađe i bio je glavni organizator prisilnog raseljavanja početkom

89 Meštani su, između ostalog, u Glogovac došli iz Starog Cikatova, Trstenika, Pokleka, Banjice, Domaneka i Gladnog Sela.

90 Više o kršenjima prava u Glogovcu, videti HRW, *Ethnic Cleansing in the Glogovac Municipality* HRW Report, vol. 11, no 8, jul 1999.

91 Istraživači HRW-a su u Drenici u septembru 1998. takođe sreli neke vojnike VJ koji su najverovatnije iz sarkazma nosili obeležja OVK-a na uniformama.

maja. On je rekao Albancima da treba "da uđu u autobuse ili da idu u Albaniju peške".⁹²

Istraživači HRW-a došli su u Glogovac 25. juna 1999, devet dana nakon što su snage NATO-a stigle u grad. Mnogi prozori su bili polupani, automobili spaljeni i bilo je očito da je bilo krađa. U gradu je bilo spaljeno oko pedeset kuća, najviše privatnih.

Ubijanje civila

Neki civili ubijeni su u samom Glogovcu tokom aprila, iako je ubistava bilo mnogo manje nego u selima. Istraživači HRW-a su razgovarali sa preko petnaest građana i s nekoliko raseljenih lica iz okolnih sela koja su pobjegla u grad. Većina sagovornika znala je za četiri do dvanaest ubistava u Glogovcu, a jedna osoba je tvrdila da je ubijeno devetnaest ljudi. Istraživači HRW-a su pomoću svedočenja očevidaca uspeali da utvrde samo ubistva Hadžija Seljimija (Haxhi Selimi), Sokolja Saitija (Sokol Saiti), i još dvojice muškaraca iz sela Banjica. Većinu ubistava, kažu svedoci, počinili su pripadnici paravojske i policije tokom pljački i pretresa od kuće do kuće.

Prema iskazu B. K. (52) iz Glogovca,⁹³ malo posle odlaska OEBS-a iz Glogovca 19. marta (svedok nije znao tačan datum) srpska policija je ubila šezdesetogodišnjeg Hadžija Seljimija i

Većinu ubistava, kažu svedoci, počinili su pripadnici paravojske i policije tokom pljački i pretresa od kuće do kuće.

dvojicu muškaraca raseljenih iz sela Banjica. Objasnio je da je Seljimi, raseljen iz sela Negrovce, bio u grupi od četrdeset ljudi koja se tada krila u njegovoj kući. Tri naoružana policajca u zelenim uniformama sa znakom

orla na jaknama došla su u njegovu kuću oko deset sati pre podne. Po rečima B. K., jedan tamnopusi policajac s brkovima tražio je 2.000 DM, a muškarcima u kući su naredili da izađu napolje. Hadžija Seljimija je policajac s brkovima ustrelio iz blizine, sa

92 Intervju HRW-a s N. B., izbeglički kamp u Stenkovcu (Makedonija), 8. maj 1999.

93 Intervju HRW-a sa B. K., izbeglički kamp u Senekosu (Makedonija), 23. maj 1999.

5. OBLAST DRENICE

osam metaka. Dva metka su ispaljena kada je Seljimi već bio mrtav, rekao je. Svedok je čuo još pucanja a kasnije je video tela dvojice muškaraca iz Banjice, koje je, navodno, streljao isti policajac u dvorištu obližnje kuće.

Kasno popodne 28. marta pripadnici paravojne formacije su ušli u kuću Sokolja Saitija u Glogovcu, tražeći novac i dragocenosti. A. H. (53), koji je pobjegao iz sela Domanek i boravio u blizini Saitijeve kuće, rekao je istraživačima HRW-a da su paravojnici obavestili meštane da su oni "Arkanovi ljudi".⁹⁴ Nosili su crne uniforme a lica su im bila premazana crnom farbom, oko glave i ruku nosili su poveze. Onda su oni, prema izjavi ovog čoveka, ubili Saitija. On je rekao istraživačima HRW-a: "Pucali su mu u nogu, bilo je oko šest sati posle podne. Nisu ga dodirnuli niti su ikome dozvolili da mu ukaže prvu pomoć i na smrt je iskrvario. Paravojnici su ostali u njegovoj kući sve dok nije umro u jedan sat posle ponoći." Iako nije prisustvovao ubistvu, Saitijev komšija je pomogao da se kasnije toga dana telo sahrani. Ovaj čovek je tvrdio da zna za još dvanaest ubistava, iako im lično nije prisustvovao niti je video tela.

A. G. (44) iz Glogovca ispričao je istraživačima HRW-a da su dva Albanca ubijena u svojim stanovima. Nije prisustvovao ubistvima, ali je, dok su mu pripadnici paravojske pljačkali stan, čuo pucnjavu na spratu iznad svog. Rekao je:

Pripadnici paravojske su provalili u moj stan oko četiri sata posle podne u petak, 20. aprila. Ušla su dvojica. Nas je bilo osamnaestoro. Nosili su zelene uniforme. Provalili su i pucaли u plafon. Onda su rekli: "Sav vaš novac, marke, zlato, satove – dajte sve!" Čak su nam uzeli i burme.

Bili smo na četvrtom spratu. U drugom stanu su ubili Brahima Šalju (Shala). Druga dvojica su otišla tamo i onda smo čuli pucanj. Rekli su da su ga ubili zato što je nosio *plis* (tradicionalna albanska bela kapa koju nose stariji muškarci). Na petom spratu su ubili još jednog – Hisena Morinu (Hysen Morina) – zato što je pogledao u policajca. Čuli smo pucnjavu.⁹⁵

94 Intervju HRW-a s A. H., izbeglički kamp u Čegranu (Makedonija), 15. maj 1999.

95 Intervju HRW-a s A. G., izbeglički kamp u Stenkovcu (Makedonija), 8. maj 1999.

Osam drugih meštana koje su intervjuisali istraživači HRW-a, tri žene i pet muškaraca, tvrdili su da znaju da je devetnaest civila ubijeno u Glogovcu tokom marta i aprila, iako nisu prisustvovali ubistvima, niti su videli tela. Ubijeni su Hisen Morina (34), koga su navodno ubili pripadnici paravojske tokom pljačke, Ćazim Kljuna (Qazim Kluna) iz Pokleka, Sokolj Hajrizi (Sokol Hajrizi) i Rahim Krasnići (Rahim Krasniqi). Ako ništa drugo, tvrdnje stanovnika upućuju na to da se u ovom periodu desilo još ubistava, uglavnom tokom pljački, iznuđivanja i uništavanja. Petorica svedoka rekla su da su za streljanja odgovorni pripadnici paravojnih formacija.

Lišavanje slobode i zlostavljanje

U periodu između odlaska OEBS-a i proterivanja stanovništva početkom maja, paravojska i policija često su obilazili domove stanovnika Glogovca i raseljenih lica. Sredinom aprila većina ovih upada bila je zbog iznuđivanja i pljačke, ali su pretnje i zastrašivanje doprineli da stanovnici zbog straha izlaze na ulice samo kad moraju.

Ovi upadi su bili drugačiji od 22. aprila. Tokom te nedelje redovna policija je upadala u razne krajeve grada rano ujutru, pretresala sve kuće i odvajala velike grupe odraslih muškaraca od porodica. Oni su potom odvođeni u lokalne policijske stanice. Skoro svi muškarci bili su pretučeni ispred svojih kuća na putu za stanicu, a neke su terali da pevaju srpske nacionalističke pesme.

Iako su neki dobili batine u policijskoj stanici i u obližnjoj garaži gde su mnogi muškarci bili zatvoreni, neki zatvorenici tvrde da su se policajci u stanici uglavnom ponašali korektno, i čak im nudili cigarete. Većina zatvorenika puštena je na slobodu nakon ispitivanja o OVK-u; u pritvoru nisu boravili duže od jednog dana. Prema njima je postupano potpuno suprotno nego prema "grupi iz Ćireza", koja se prve nedelje maja nalazila u policijskom pritvoru u Glogovcu.

Jedan stanovnik Glogovca (35) bio je u prvoj grupi muškaraca lišenih slobode. On je ispričao istraživačima HRW-a:

Policija je došla ujutru u osam sati 22. aprila... Izveli su muškarce iz kuća... Muškarce između četrnaest i šezdeset godi-

5. OBLAST DRENICE

na odvojili su od žena, dece i starijih. Postrojili su nas uza zid i pretili da će pucati, govoreći: "Da li da ih streljamo ili ne?" Prilikom pretresa policija je tukla devedeset odsto muškaraca. Rekli su nam: "Idite u policijsku stanicu". Smestili su nas u garažu u stanici... i rekli su nam: "Ovde više niste sigurni. Od sada vojska preuzima odgovornost." Poslednjeg su pustili oko tri sata posle podne... Ispitali su nas: "Da li ste bili u OVK-u?"⁹⁶

Akcije pretresa, fizičkog zlostavljanja i lišavanja slobode koje su počele 22. aprila policija je nastavila po istom obrascu cele nedelje. Kod I. X. (59) koji je živeo u centru Glogovca došli su 24. aprila. On je ispričao istraživačima HRW-a:

U moju kuću je oko osam ujutru došlo desetak vojnika i pripadnika paravojske. Pokucali su na vrata. Kada sam otvorio, uperili su u mene automatske puške i rekli mi da dignem ruke uvis. Izveli su me napolje s porodicom i pretresli su nas... Muškarce su pretukli i pretražili su kuću. Udarili su me dva puta u kući dok su je pretraživali. Pretukli su mi sinove na ulici i odveli ih u policijsku stanicu.⁹⁷

Iako ga nisu uhapsili zbog njegovih godina, a sinove su mu kasnije pustili, poruka akcije bila je jasna. "Nismo više imali mira ni sna", kaže I. X. i dodaje: "Stalno smo strepeli da će opet doći."

Kod nekih stanovnika Glogovca osim policije dolazila je i vojska. U kuću B. B. (56) u Glogovcu policija je došla 25. aprila oko devet sati ujutru. Najpre su izvršili pretres tražeći oružje a zatim su postrojili muškarce uza zid. Mlađe muškarce su odveli u policijsku stanicu i pretukli. Kasnije je kod istog čoveka došla vojska. On je ispričao istraživačima HRW-a:

Tri-četiri dana posle policije, oko jedan popodne, došli su vojnici i maltretirali nas. Uzeli su nam lične karte i tražili da im damo 100 DM ako želimo da nam vrate lične karte.

96 Intervju HRW-a s trideset petogodišnjim čovekom, izbeglički kamp u Neproštenu (Makedonija), 30. april 1999.

97 Intervju HRW-a s I. X., izbeglički kamp u Čegranu (Makedonija), 15. maj 1999.

Kada smo im dali novac, vratili su nam ih. Pretresli su nam džepove.⁹⁸

Prepadi i hapšenja nastavili su se i 28. i 29. aprila, dana kada je NATO prvi put bombardovao fabriku Feronikel. Jedan čovek od četrdesetak godina, koji je izbegao iz Gornjeg Obrinja i boravio u centru Glogovca, opisao je šta mu se desilo tokom akcije koja je počela rano ujutru:

Policija je došla 28. aprila oko osam sati ujutru. Pretresli su nas i ... pitali: "Imate li oružje?" Pretresli su nam kuću, ali nisu ništa uzeli... Nas (83 muškarca) su odveli u policijsku stanicu oko devet ujutru. Bili smo u garaži. Postrojili su nas licem prema zidu i rekli: "Ubićemo vas ako se okrenete."... Držali su nas do dva popodne. Drugi su bili zatvoreni tri dana... Mene je na albanskom ispitivao jedan inspektor iz Ministarstva unutrašnjih poslova u civilu... Zamenik šefa policije Lutka (Nebojša Trajković) bio je takođe prisutan dok su me ispitivali. On je rekao: "Mi odlazimo, umesto nas dolazi vojska. Ako te nađu, odmah će te streljati."⁹⁹

Još jedan zatvorenik, R. M., ispričao je istraživačima HRW-a šta se desilo u policijskoj stanici kada je bombardovana fabrika Feronikel. Rekao je:

Oko dva sata popodne počelo je bombardovanje Feronikela. Bili smo u delu stanice gde su bili automobili, a jedan visoki službenik sa zvezdicama na ramenima rekao je: "Tražili ste NATO, a vidite šta nam rade." Neke je tukao drškom od lopate.¹⁰⁰

Još jedan čovek koji je uhapšen 30. aprila, N. B., opisao je kako je uhapšen i kako se policija ponašala prema grupi u kojoj je bio kada je bombardovana fabrika Feronikel.

98 Intervju HRW-a sa B. B., izbeglički kamp u Čegranu (Makedonija), 13. maj 1999.

99 Intervju HRW-a s X. D., izbeglički kamp u Čegranu (Makedonija), 14. maj 1999.

100 Intervju HRW-a s R. M., izbeglički kamp u Čegranu (Makedonija), 8. maj 1999.

5. OBLAST DRENICE

Uhapsili su me 30. aprila oko osam sati ujutro. Bio sam u svojoj kući, i oko devet sati policija je opkolila kuće u centru. Uhapsili su muškarce do šezdeset godina, ukupno oko 150 ljudi. Odveli su nas u policijsku stanicu. Putem su nas tukli pendrecima i lopatama. Bila je to redovna policija. Hodali smo s rukama podignutim uvis i morali smo da pevamo srpske pesme. Strpali su nas u garažu. Većinu su pustili posle sat, sat i po, a ostalo je oko pedeset ljudi, i ja među njima.

Ostali smo do, otprilike, pet sati sledećeg jutra. U trenutku kada je NATO napao Feronikel policajci su postali nervozni. Neke od nas su tukli. Uхватili su me za kosu i udarali mojom glavom o zid. Neke ljude su naterali da rade i da čiste stanicu. I njih su tukli.

Zatvorili su nas u sobu u Domu kulture koji je blizu stanice. Tamo su bila još četrdesetorica koja su uhapšena prethodnog dana. Rekli su: "Tražili ste NATO, evo vam ga." Devetoricu su odveli na ispitivanje, ali su ih kasnije pustili.¹⁰¹

Događaji koji su sledili pokazuju da su ove operacije bile uvod za masovno proterivanje stanovnika: sejanjem straha među stanovništvom snage bezbednosti ubrzale su njihovo prisilno iseljavanje iz grada.

Nasilno iseljavanje

Neki stanovnici Glogovca odmah su saznali razlog hapšenja. Mala grupa stanovnika iz centra grada obaveštena je 24. aprila da će stići autobusi kojima mogu da odu u Makedoniju ako to žele. To je trebalo da bude prva grupa koja će napustiti grad u kome su od 19. marta stanovnici živeli u neprestanom stanju opsade. Jednom mladiću od 23 godine dato je jasno obrazloženje:

101 Intervju HRW-a s N. B., izbeglički kamp u Stenkovcu (Makedonija), 8. maj 1999. N. B. tvrdi da je proveo tri dana u poljskoj bolnici u izbegličkom kampu zbog povreda glave. Istraživači HRW-a su videli ožiljke na njegovom potiljku, gde je rekao da ga je tukla policija.

U subotu (24. aprila) policija je došla u našu kuću i rekla svima da izađu napolje. Vodili su me dok su pretraživali sobe, terajući me da šutiranjem otvaram vrata. Policajci su udarali mene i moju strinu... Izveli su nas na ulicu. Policajci na ulici bili su još gori. Pretili su da će nas ubiti... Okupili su muškarce iz kuća i odveli ih u policijsku stanicu. Tamo su nam rekli: "Grad više nije bezbedan. Čuli smo na vestima da vas držimo kao taoce. Dovešćemo autobuse i odvesti vas u Makedoniju, ako hoćete."¹⁰²

Oko 11 i 30, 26. aprila, policajci su išli od vrata do vrata po centru Glogovca, govoreći stanovnicima da dva autobusa idu u Makedoniju i da mogu da odu ili da ostanu. Policajci, među kojima su, navodno, bili Petar Damjanac, komandir policije u Glogovcu, i Nebojša Trajković, zamenik komandira, poznatiji kao Lutka, takođe su govorili ljudima da nemaju mnogo izbora. Prema iskazu dvadesetogodišnje M. S.: "Šef policije je došao sa još jednim policajcem i rekao: 'Ne teramo vas, ali od sada ovde vojska preuzima vlast'.¹⁰³ Oko dve stotine stanovnika dobilo je informaciju da im se, ako ostanu, ne može garantovati bezbednost, i dato im je petnaest minuta da odluče da li žele da odu. Većina je odlučila da ide, i ukricali su se u autobuse, za šta su odrasli morali da plate 50 DM. Transportovani su bez incidenata do makedonske granice. Tamo su stigli oko 16 časova istog dana. Autobuski transport su nesumnjivo organizovale srpske vlasti: nekoliko izbeglica reklo je da je put bio čist do granice; nesmetano su prolazili višestruke kontrolne punktove jer su autobusi imali posebne propusnice iz MUP-a.

Masovno iseljavanje stanovnika Glogovca i raseljenih lica počelo je tek pet dana kasnije, 1. maja. Izgleda da se vreme poklapa s napadom NATO-a na fabriku Feronikel, kao i sa napadom na sela Vrbovac, Štutica i Baks, 30. aprila. Iseljavanje je nastavljeno po već opisanom obrascu, autobusima koji su iz opštine za pet dana odvezli hiljade ljudi. Autobusi su išli ili direktno na makedonsku granicu ili, u nekim slučajevima, na železničku stanicu blizu Kosova Polja gde ih je čekao voz za Makedoniju. Svi odrasli morali su da

102 Intervju HRW-a s mladićem (23) iz Glogovca, izbeglički kamp u Neproštenu (Makedonija), 29. april 1999.

103 Intervju HRW-a s M. S., izbeglički kamp u Neproštenu (Makedonija), 23. maj 1999.

5. OBLAST DRENICE

plate 50 DM ako su hteli direktno na granicu, ili 25 DM za transfer vozom. Primano je i dizel-gorivo kao uplata za put. Opet je policija Glogovca obaveštavala ljude o autobusima i osiguravala njihovo ukrcavanje. Mnogi svedoci identifikovali su zamenika šefa policije poznatog po nadimku Lutka kao osobu odgovornu za organizovanje iseljavanja i obaveštavanje stanovnika o tome kako policija više "ne može da im garantuje bezbednost", pri čemu je pokušavao da naglasi da oni sami treba da odluče da li će da idu.

U subotu 1. maja u 10 sati pre podne grupa raseljenih lica iz Starog Cikatova i Pokleka platila je 50 DM po osobi da uđe u autobus za Makedoniju. A. H. (53) koji je izbegao iz Domaneka, kaže da su tog dana gradom kružili oklopni beli lendroveri koji su preko zvučnika objavljivali da autobusi polaze narednog dana. On kaže da je poruka glasila: "Ne možemo više da vas štitimo, ali će vam put do granice biti otvoren, i niko vas neće dirati." Sledećeg jutra ovaj čovek se probio do centra grada i ušao u jedan od oko 25 autobusa koji su krenuli oko 10 časova.¹⁰⁴ Jedan iseljenik iz Gladnog Sela (73) ispričao je istraživaču HRW-a da je otišao istog dana, pod sličnim okolnostima.

Narednog jutra, u ponedeljak 3. maja, policija je obišla stambene zgrade u gradu. Prema rečima jednog mladića od 17 godina: "Mi koji smo imali stanove u Glogovcu nismo hteli da idemo... ali oni su ušli na silu i rekli nam da izlazimo jer su vojsci potrebni stanovi."¹⁰⁵ Kada je mladić izašao iz zgrade sa svojom porodicom, autobusi su čekali. Još dva svedoka koja su intervjuisali istraživači HRW-a otišla su istog dana.

Pražnjenje stambenih zgrada nastavilo se 4. maja, prema rečima H. M. (40) iz Glogovca. On je rekao za HRW: "Policajci su došli u zgradu u devet sati ujutro. Išli su od zgrade do zgrade.

Mnogi svedoci identifikovali su zamenika šefa policije poznatog po nadimku Lutka kao osobu odgovornu za organizovanje iseljavanja i obaveštavanje stanovnika o tome kako policija više "ne može da im garantuje bezbednost".

104 Intervju HRW-a s A. H., izbeglički kamp u Čegranu (Makedonija), 15. maj 1999.

105 Intervju HRW-a sa C. C., izbeglički kamp u Čegranu (Makedonija), 12. maj 1999.

Pokazivali su nam rukama da moramo da idemo. Tu je bio i zamjenik komandira, čovek po imenu Lutka, koji je bio odgovoran za evakuaciju.”¹⁰⁶

Stanovnik Glogovca (56), koji je istog dana prevezen do željezničke stanice kod Kosova Polja, ispričao je sličnu priču.

Okolo devet ili deset sati ujutru policajci su išli ulicom i vikali: “Izlazite što pre, idite na autobusku stanicu da uhvatite autobus.” Uzeli smo nešto hrane za decu i odeću i napustili kuću. Na autobuskoj stanici su nas smestali u gradske autobuse. Autobusi su išli do Miloševa (blizu Kosova Polja), a odatle su ljudi išli dalje vozom. Morali smo da platimo 25 DM po osobi za kartu za odrasle. Stigli smo u Miloševo oko pet sati popodne. Rekli su nam da izađemo iz autobusa, a policija nas je odmah ukrcavala u voz. Nismo imali kud – morali smo pravo u voz. Tamo smo čekali dva sata. Nismo imali nikakvih problema posle toga, osim što su stavljali dvadeset petoro ljudi u jedan kupe – bila je velika gužva... Voz je imao policijsku pratnju.¹⁰⁷

Izjave svedoka koji su otišli 4. maja slažu se sa ovim pričama. Policajci su rekli A. H. (59) iz Glogovca (poreklom iz Domaneka), koji je otišao istog dana: “Ko god ima dizela, može da ide.” A. H. dalje kaže: “Imao sam petnaest litara u traktoru, pa su me pustili u autobus. Inače su tražili 50 DM.”¹⁰⁸ Još jedan čovek koji je izbegao u Glogovac iz Gornjeg Obrinja opisao je da je video “petnaest autobusa na otvorenom prostoru u Glogovcu. Tamo je bilo više od hiljadu ljudi.”¹⁰⁹

Prema pričama onih koji su proterani iz grada toga dana, iseljavanje se nastavilo 5. maja, iako u manjem broju. Do tada je većina raseljenih lica i stanovnika grada već bila proterana. Policijske akcije prvih dana maja imale su za cilj da se stanovni-

106 Intervju HRW-a s H. M., izbeglički kamp u Stenkovcu (Makedonija), 10. maj 1999.

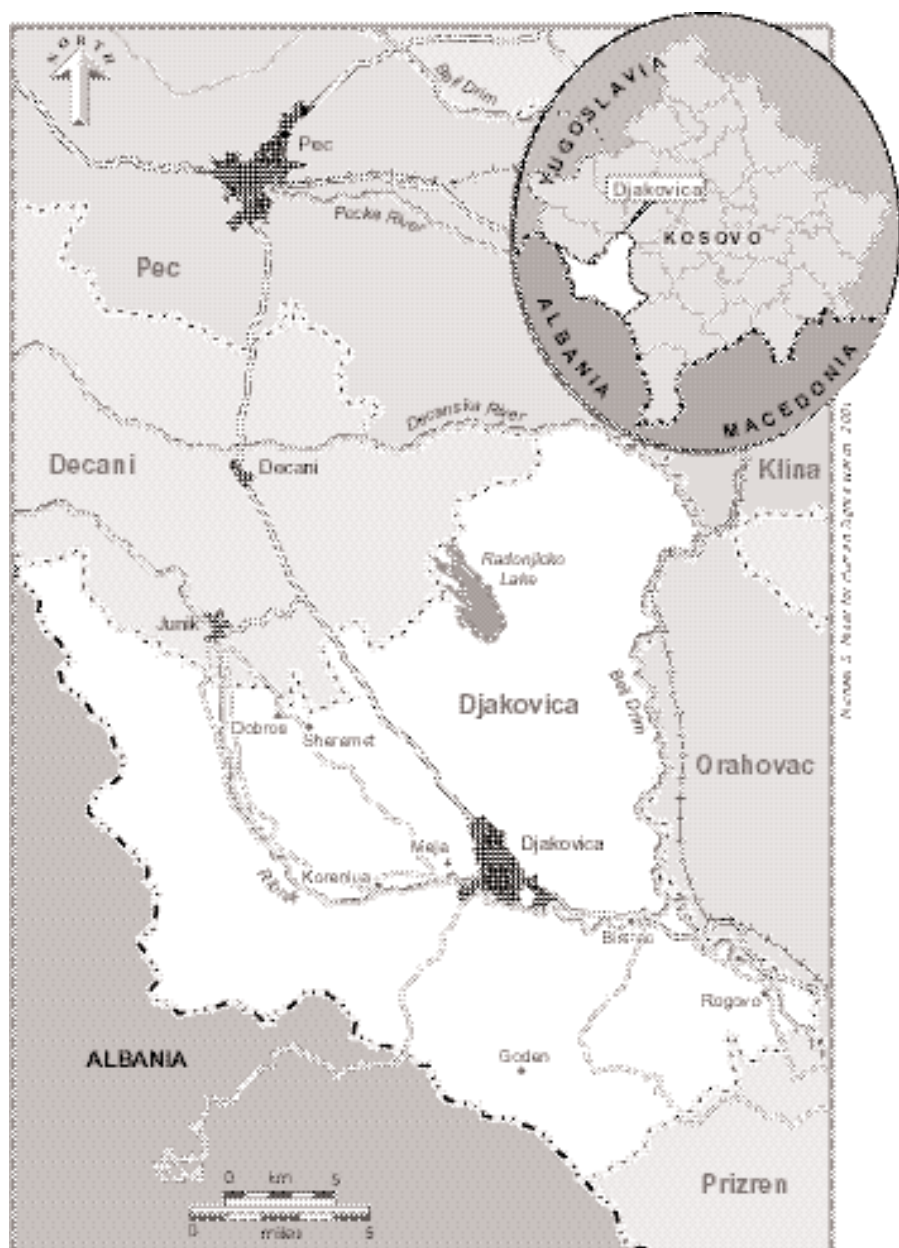
107 Intervju HRW-a sa B. B., izbeglički kamp u Čegranu (Makedonija), 13. maj 1999.

108 Intervju HRW-a s A. H., izbeglički kamp u Čegranu (Makedonija), 15. maj 1999.

109 Intervju HRW-a s X. D., izbeglički kamp u Čegranu (Makedonija), 14. maj 1999.

5. OBLAST DRENICE

štvo sistematski protera iz Glogovca. Zbog maltretiranja, zastrašivanja i pljački koje su više nedelja sprovodile paravojne formacije i policija, kao i sporadičnih ubistava, zbog toga što je ponestajalo hrane, zbog velikog prisustva vojske i policije, i zbog toga što je na stotinu muškaraca pritvoreno, stanovnici su bili prinuđeni da prihvate ponuđeni prevoz za Makedoniju, posebno zato što su im stalno govorili da im se ne može garantovati bezbednost. Mali broj ljudi je ostao, većina ih se iselila.

6.

Opština Đakovica (Gjakove)

U opštini Đakovica je pre rata, prema podacima Visokog komesarijata Ujedinjenih nacija za izbeglice (UNHCR), bilo približno 131.700 stanovnika, od kojih su 93 odsto činili kosovski Albanci.¹ Ova oblast se prostire duž granice s Albanijom, i zbog ova-kvog strateškog položaja pretrpela je teške posledice rata 1998. i 1999. godine. OVK je bio aktivan u selima ove opštine i koristio je pograničnu oblast da bi krijumčario oružje i stvarao zalihe.

Vlasti su u većoj meri kršile ljudska prava posle povlačenja OEBS-KVM-a 20. marta, ali se ova praksa drastično primenjivala kad je počelo bombardovanje NATO-a 24. marta. Sela duž grani-ce severozapadno od Đakovice, u pravcu Junika, opustošena su. Istaknuti Albanci, uključujući i one koji su radili za OEBS, bili su glavna meta ubistava u gradu Đakovica, a stari centar grada je spaljen. Jedno od mogućih objašnjenja za velike zločine koje su vladine snage počinile nad civilima u jezgru grada jeste odma-zda zbog borbi koje su u Cabratu vodile s OVK-om (videti dalje).

Na meti snažnih napada bila su i neka sela u opštini.² Kako je opisano dalje u tekstu, od napada na Korenicu 27. aprila ne-stalo je više od stotinu muškaraca. Istog dana, hiljade Albanaca iz sela severozapadno od Đakovice su proterane u Albaniju i po-begle su u ogromnom konvoju. U selu Meja muškarci su odvajani iz kolone, a približno 300 ih se i u aprilu 2001. godine vodi-lo kao nestali. U Godenu je 25. marta streljano 20 muškaraca. Uz to, u Meji je NATO 14. aprila napao konvoj kosovskih Albanaca koji su išli prema Albaniji. Kasnije istog dana, NATO je bombar-dovao još jedan takav konvoj blizu sela Bistražin (videti detalje u poglavlju "Vazдушna kampanja NATO-a").³

1 OEBS/ODIHR, *Kosovo/Kosova: As Seen, As Told*, 1. deo.

2 Za dobar opšti pregled kršenja ljudskih prava u opštini videti izveštaj Međunarodne krizne grupe (ICG), *Reality Demands: Documenting Violations of International Humanitarian Law in Kosovo 1999*, (Brisel: International Crisis Group, jun 2000).

3 Videti HRW, "Civilian Deaths in the NATO Air Campaign", februar 2000.

Đakovica (Gjakove)

Kada je reč o velikim mestima na Kosovu, najveće nasilje nad civilima dogodilo se u Đakovici. Iako nije bilo proterivanja celokupnog stanovništva iz grada (po procenama, u gradu je živeo 100.000 stanovnika, uključujući i 20.000 doseljenika iz drugih gradova), pretnje i ubistva nagnale su stanovnike u beg iz grada. Srpska policija i pripadnici paravojnih formacija, kao i VJ, između

Najveće nasilje nad civilima u većim mestima dogodilo se u Đakovici.

24. maja i 12. juna ubili su oko 200 ljudi. U samom gradu su ubili 12 ljudi, a mnoge druge su ubili u okolnim selima, kao što su Meja i Korenica. Približno 1.200 ljudi iz opštine Đakovica vodilo se kao nestalo u februaru 2000. Bar još 150 ljudi uhapšeno je tokom rata i odvedeno u užu Srbiju, gde im je suđeno za "terorizam"; većina je kasnije puštena.

Nasilje u Đakovici bilo je dobro organizovano. Iako se skoro svakoga dana dešavalo po neko ubistvo, činovi nasilja i uništavanja velikih razmera dešavali su se u uočljivim fazama, a srpske snage su sve to brižljivo koordinirale. Bilo je i nekoliko masovnih ubistava, kao, na primer, ubistvo dvadesetoro ljudi u jednoj kući, 1. aprila uveče. Žrtve su imale od 2 do 73 godine. Istaknuti građani, advokati, lekari i politički aktivisti našli su se posebno na meti.

Lokalna policija, policija iz drugih delova Srbije, VJ i paravojne formacije bili su u tesnoj saradnji i zajednički su učestvovali u odmazdi u Đakovici. Svedoci su prepoznali neke lokalne policajce, kao i neke druge lokalne Srbe. Priča se da su i neki lokalni Albanci pomagali policiji da identifikuje pojedince, posebno političke aktiviste, imućnije poslovne ljude, ili porodice čiji su članovi bili pripadnici OVK-a.

Nasilja u Đakovici bilo je više i zbog toga što se grad nalazi blizu granice s Albanijom. Okolne planine bile su uobičajena ruta kojom je OVK švercovao oružje i ljude, zbog čega je grad bio od strateškog značaja. Od 7. do 11. maja u Cabratu su trajale intenzivne borbe između vladinih snaga i OVK-a, koje su se vodile od kuće do kuće, i koje je pratio talas nasilja vladinih snaga nad civilima i česta hapšenja.

Međutim, vlasti su se možda namerile na Đakovicu i zbog toga što grad ima tradiciju otpora i neguje albanski nacionalni

6. OPŠTINA ĐAKOVICA (GJAKOVE)

ponos. Stanovništvo grada – preko 90 odsto kosovskih Albanaca – bezrezervno je podržavalo Demokratski savez Kosova (DSK), glavnu političku partiju kosovskih Albanaca devedesetih godina, a mnogi mladi ljudi iz Đakovice pristupili su OVK-u 1998. i 1999. godine. Uz to, Albanci iz Đakovice veruju da je grad bio na meti zbog svoje reputacije kulturnog i intelektualnog centra Kosova.

S obzirom na to da je približno 25 odsto stanovništva ostalo u gradu za vreme rata, ima brojnih pouzdanih svedoka pljački, spaljivanja i ubistava koja su zahvatila grad. Među svedocima ima i opštinskih radnika kojima je policija naredila da uklone i sahrane leševe. Faton Pološka (Polloshka), šef Odseka za javne radove Đakovice, i njegov tim od osam radnika, Roma,⁴ sećaju se imena mnogih žrtava, datuma i mesta smrti, kao i drugih detalja događaja u Đakovici. Oni nisu bili mobilisani u vojsku, ali su smeli slobodno da se kreću gradom. Pološka je ispričao za HRW:

Svaki dan je bilo dva, tri, četiri ili pet ubistava ... Ako je bio samo jedan leš, išli smo kolima. Ako su bila dva leša, išli smo s dva automobila. Ako ih je bilo više, išli smo traktorom.⁵

Pološka i njegov tim tvrde da je srpska policija sistematski vodila evidenciju ubistava, a tako je bilo i u Peći. Rekli su da je policija izvršila identifikaciju mnogih žrtava i fotografisala ih. Rekli su i da je istražni sudija Marinković često bivala na mestu ubistava.

Ukupni broj streljanih u Đakovici je nepoznat, jer se mnogi muškarci vode kao nestali. Prema procenama Veća za odbranu ljudskih prava i sloboda nestalih ima 1.200 i Veće ima spisak imena, datume rođenja, mesta gde su oteți, kao i imena osoba koje su prijavile njihov nestanak. Na listi je 11. jula 1999. bilo 948 imena, a još 250 imena je dodato spisku. Osim toga, Veće

4 Od dolaska snaga NATO-a na Kosovo Romi su neprekidno bili izloženi maltretiranju i nasilju kosovskih Albanaca, jer mnogi Albanci smatraju Rome saučesnicima u zločinima ili pomagačima državnih snaga bezbednosti. U Đakovici su delovi romske četvrti Brekoč spaljeni sredinom 1999. Približno 600 Roma živelo je u izbegličkom kampu u predgrađu. Zabeleženo je da je do avgusta 1999. ubijeno ili nestalo u političkom nasilju petnaest Roma iz Đakovice. (Videti poglavlje o kršenjima prava posle 12. juna 1999.)

5 Intervju HRW-a s Fatonom Pološkom (Polloshka), Đakovica, 24. jul 1999.

ima spisak s imenima 200 streljanih u opštini Đakovica, među kojima su bila i četrnaestorica pripadnika OVK-a.⁶

Washington Post je detaljno istražio ubistva u Đakovici. Na osnovu podataka koje je dobio od Fatona Pološke, Veće za odbranu ljudskih prava i sloboda sprovelo je sopstvenu, nezavisnu istragu, i sastavilo nepotpun spisak sa 199 ljudi koji su ubijeni u Đakovici između 24. marta i 12. juna, od kojih je 186 navedeno poimence.⁷

Utvrđivanje broja mrtvih otežano je time što su vlasti, očigledno, pokušavale da uklone ili unište dokaze. Prema iskazu Fatona Pološke, kao i jednog od njegovih uličnih čistača s kojim je obavljen zaseban razgovor, vlasti su posle 7. maja uklonile 77 tela koja su početkom maja bila sahranjena na groblju u Đakovici.

Vlasti su posle 7. maja uklonile 77 tela koja su početkom maja bila sahranjena na groblju u Đakovici.

Pološka je rekao novinaru lista *New York Times* da je stotina leševa uklonjeno sa groblja 22. maja.⁸ Još jedan radnik komunalne službe koji je radio na groblju šest godina, rekao je za

HRW: "Odnosili su tela sa groblja. Dolazili su buldožerima. Nisam to video tada, ali sam sledećeg dana video da su bili. Bilo je to posle napada na Cabrat."⁹

Istraživači HRW-a su 24. jula primetili tragove velikih guma i ispreturanu zemlju na mestu na groblju odakle su tela, navodno, uklonjena. Neki grobovi su bili obeleženi natpisom "Paidentifikuar" – "Neidentifikovan". Na jednom grobu je pisalo: "Vunene čarape, crna jakna i pantalone s belim prugama." Prema Pološkinom iskazu, njegov tim je tokom rata sahranio i osamnaest tela u privatnim baštama širom grada.

Svi dokazi upućuju na tesnu saradnju raznih snaga bezbednosti u gradu i oko njega: policije, vojske i paravojnih formacija. Stanovnik Đakovice po imenu Sreten Ćamović, lokalni načelnik Državne bezbednosti i oficir zadužen za grad, prisustvovao je

6 U dokumentaciji HRW-a u Njujorku nalaze se kopije ovih spiskova.

7 Peter Finn, "On Polloshka's List, A Record of Horror", *Washington Post*, 20. jun 1999.

8 John Kifner, "Mass Grave, Now Empty, Called Massacre Evidence", *New York Times*, 23. jun 1999.

9 Intervju HRW-a, ime svedoka poverljivo, Đakovica, 24. jul 1999.

6. OPŠTINA ĐAKOVICA (GJAKOVE)

dogadjajima, mada nijedan svedok ne može da potvrdi da je on počinio ikakav zločin. Milan Stanojević je bio lokalni šef policije – rođak gradonačelnika Đakovice Momčila Stanojevića. Pološka je rekao da je za vreme rata kratko razgovarao s gradonačelnikom Stanojevićem: “Bio sam dobar s gradonačelnikom i pitao sam ga: ‘Šta to radite? Kako ćete da živite ovde posle ovoga?’ Odgovorio je da ima naređenja odozgo.”¹⁰

Washington Post je u članku od 30. aprila 1999. godine naveo neke akcije jugoslovenskih snaga u oblasti Đakovice. Navodeći izveštaje američke obaveštajne službe, u članku se pominje 125. motorizovana brigada VJ, pod komandom pukovnika Srbe Zdravkovića,¹¹ 252. oklopna brigada, pod komandom pukovnika Miloša Mandića, i 52. mešovita artiljerijska brigada, pod koman-

Grobovi na groblju u Đakovici. Prema svedocima, srpske snage su u maju 1999. iskopale i premestile bar 70 tela.

© FRED ABRAHAMS / HUMAN RIGHTS WATCH

10 Intervju HRW-a s Fatonom Pološkom, Đakovica, 24. jul 1999.

11 Iako je *Washington Post* naveo da je Zdravković komandant 125. motorne brigade, članak u časopisu jugoslovenske armije *Vojaska* pominje poručnika Dragana Živanovića kao “budućeg komandanta” brigade, mada nije navedeno kada će on stupiti na dužnost. (Vladica Krstić, “Napiši pismo, vojniče,” *Vojaska*, 25. jun 1998.) Živanovića takođe Stejt department 7. aprila 1999. javno navodi kao komandanta 25. motorizovane brigade. Videti poglavlje “Snage u sukobu”.

dom pukovnika Radojka Stefanovića.¹² Stejt department je početkom aprila naveo imena pukovnika Mandića i pukovnika Stefanovića kao komandanata aktivnih na Kosovu.¹³

Mnogi Albanci iz Đakovice pominjali su lokalnu albansku porodicu Jakupi, koja je odavno radila za policiju. OEBS je u svom izveštaju o Kosovu takođe pomenuo porodicu Jakupi, koju je policija 1998. i 1999. godine zadužila da pruža doprinos "lokalnoj bezbednosti".¹⁴ Mnogi ljudi u Đakovici tvrdili su da je ta porodica pomagala policiji, bar na taj način što ih je vodila po kraju tokom bombardovanja NATO-a.

Još jedan dokaz o aktivnostima vladinih snaga u oblasti Đakovice proističe iz suđenja kosovskim Albancima, kojih je bilo 143, i koje je srpski sud 22. maja 2000. osudio za terorizam (videti odeljak o zatvorenici kosovskim Albancima u Srbiji posle završetka rata u poglavlju "Kršenja prava posle 12. juna 1999").

Prema rečima sudije Gorana Petronijevića, presuda je doneća delimično na osnovu iskaza kapetana VJ Radovana Bogavca koji je učestvovao u akciji na Đakovicu 7. maja 1999, kao pojačanje grupi policajaca koje je napao OVK, kao i na osnovu izveštaja VJ o aktivnostima u oblasti Đakovice. Iako ovo ne govori o tome da je kapetan Bogavac učestvovao u ratnim zločinima, jasno pokazuje da je VJ bila aktivna u Đakovici.

Prva faza – od 24. marta do 2. aprila

Prvi talas nasilja započeo je 24. marta, kada je NATO počeo napad na Jugoslaviju, i trajao je do 2. aprila. Stari grad u Đakovici je spaljen, zajedno s džamijom Hamudi, a pojedinačnih ubistava bilo je širom grada. Pripadnici nepoznate formacije provalili su 25. marta u stan uglednog lekara dr Izeta Hime i streljali

12 Peter Finn i R. Jeffrey Smith, "Sudden Death in Kosovo's 'Heart of Darkness'", *Washington Post*, 30. april 1999.

13 U izjavi od 7. aprila 1999. portparol američkog Stejt departmenta James Rubin tvrdi da su poručnici Mandić i Stefanović, kao i još sedmorica drugih policijskih i vojnih oficira, bili "upoznati" s činjenicom da njihove "snage čine ratne zločine i zločine protiv čovečnosti na Kosovu". Videti izjavu Džejmisa P. Rubina, portparola Stejt departmenta, 7. april 1999.

14 OEBS/ODIHR, *Kosovo/Kosova: As Seen, As Told*, 1. deo.

6. OPŠTINA ĐAKOVICA (GJAKOVE)

ga pred suprugom.¹⁵ Prema listu *Washington Post*, Faton Pološka je preuzeo telo dr Hime u 17 časova, a potom i tela trojice Albanaca streljanih istoga dana: Kujtima Dulje (44, Kujtim Dula), Ćamilja Žerke (70, Qamil Zherka) i njegovog sina Nedžeta (41, Nexhet).¹⁶ Takođe su ubili i ugledne građane Đakovice, pravnika Urima Redžu (Urim Rexha), i istaknutog člana DSK-a Marka Maljotu (Mark Malota) koji je svoju kuću bio izdao dobrotvornoj organizaciji "Majka Tereza".¹⁷ Naoružani Srbi su 26. marta u jednoj kući u ulici Imera Grezde streljali šest muškaraca, među kojima su bili muslimanski sveštenik Zenelj Dana (Zenel) i njegovi sinovi Emin i Fahri. Ova ubistva navedena su u optužnici Tribunala za ratne zločine protiv Miloševića, Milutinovića, Šainovića, Ojdanića i Stojiljkovića.¹⁸

Prema pisanju lista *Washington Post*, u gradu su do kraja marta ubijene 32 osobe.¹⁹ Prema podacima Veća za odbranu ljudskih prava, u martu je ubijena 31 osoba.²⁰ Mnogi ljudi su u ovom periodu prisilno iseljeni iz Đakovice. Izbeglice koje su intervjuisane u severnoj Albaniji – uglavnom žene – pričale su o tome kako je zapaljen stari grad, te kako su one iseljene pod nadzorom policije, paravojske i armije. Mnoge izbeglice rekle su da su na-

15 Između 24. marta i 12. juna, ubijena su tri lekara iz grada, dvojica iz Đakovice (dr Izet Hima i dr Masar Radonići) i jedan iz obližnje Rače (dr Bedri Beka). Ubijen je i zamenik upravnika bolnice Esat Bikuri. Prema iskazima lekara iz bolnice u Đakovici, koja je radila tokom rata, policija i vojska su uspostavili poljske bolnice u diskoteci "Tiffany" i katoličkoj crkvi.

Intervjui HRW-a sa dr Juniku, Đakovica, 26. jul 1999. i dr Burim Sahatćija, Đakovica, 4. avgust 1999.

16 Finn, "On Polloshka's List, A Record of Horror".

17 Između 24. marta i 12. juna ubijeno je šest radnika organizacije "Majka Tereza" u opštini Đakovica. Još dvojica su ranjena, a devetorica su nestala. Još osmorica su privremeno bila u zatvoru i pretučena, a kancelarija je spaljena 25. marta. Intervju HRW-a sa Sadikom Pološkom i Peterom Ćunijem (Quni) u Đakovici, 23. jul 1999.

18 Prema optužnici, trojica streljanih su Siljejmian Begoli (Sylejman Begolli), Arif Bitići (Bytyqi), i Urim Bitići. Izveštaj *As Seen, As Told*, str. 174, takođe pominje ovaj incident, iako je opis drugačiji od onog u optužnici.

19 Finn, "On Polloshka's List, A Record of Horror".

20 Spisak ljudi ubijenih u periodu od marta do maja 1999, Veće za odbranu ljudskih prava, jul 1999.

puštajući Đakovicu videle grupisane leševe.²¹ Jedan izbeglica iz Đakovice, intervjuisan u severnoj Albaniji, ispričao je:

U Đakovici je bilo žestoke pucnjave, Srbi su ubijali ljude, i ljudi su bili prestrašeni. Čak nisu ni sahranjivali tela... Vojnici su nam govorili: "Idite u Albaniju, ovo je naša zemlja, a ne vaša." Nasilje u Đakovici je počelo 24. marta. Ovde nije bio OVK. Srbi su počeli da pale kuće. Mnogi od njih su bili srpski civili... Video sam sedam leševa u okolini Đakovice, u Kiliju, koji se nalazi u severozapadnom delu grada, na periferiji. Po dva-tri leša iz različitih porodica. Ceo kraj su uništili tenkovima koji su stigli 25. marta.²²

Izbeglice u Albaniji i stanovnici Đakovice koji su intervjuisani po povratku opisali su stanje pre nego što je nastao haos, kada su naoružane snage krenule sistematski od jednog do drugog dela grada. Kako je jedan izbeglica u Albaniji rekao: "Sve su to oni dobro organizovali. Išli su iz jednog dela grada u drugi. Neki vojnici su bili zaduženi da uništavaju stvari, dok su drugi pratili ljude do granice."²³

Neki od najstrašnijih zločina desili su se 1. i 2. aprila, kada je ubijeno 56 ljudi. Organizovana policijska akcija u dve obližnje ulice – Miloša Gilića i Sadika Stavilećija – u naselju Čerim, završila se brojnim pogubljenjima.

Svedoci kažu da su se muškarci u tom kraju organizovali da čuvaju stražu, i prema njihovim iskazima, srpska policija je počela akciju sistematskog "čišćenja" ulica oko ponoći 1. aprila. N. C. je ispričala istraživačima HRW-a:

Videla sam požar na jednom kraju ulice, blizu džamije Sofes. Prilazili su sve bliže. Ostali su čekali na drugom kraju ulice. Prvi pokolj se desio blizu džamije u porodici Lješi (Leshi), ubijeni su čovek i njegova supruga. Onda su ubili Hisena Dedu (Hysen Deda) i njegovu suprugu, ćerku i petogodišnje dete. Tada su došli u porodicu Vejisa, ubili njih dvadesetoro i

21 Videti HRW, "Violent Ethnic Cleansing in Djakovica", *Kosovo Flash* no. 16, 3. april 1999.

22 Intervju HRW-a s X. K., Krume (Albanija), 2. april 1999.

23 Intervju HRW-a, ime svedoka nepoznato, Krume, 2. april 1999.

6. OPŠTINA ĐAKOVICA (GJAKOVE)

Ovih 20 osoba je ubijeno, a njihova tela su spaljena u kući porodice Vejsa, u ulici Miloša Gilića, broj 163, u Đakovici.

© FRED ABRAHAMS / HUMAN RIGHTS WATCH

još neke ljude. Potom su došli u porodicu Cana, i ubili još četvoro.²⁴

Ona je pomenula policajca za koga veruje da je bio zamenik komandira a koji je živeo u susedstvu – Novaka Pitolića. Iako ona nije videla Pitolića u noći napada, sused i svedok napada A. N., intervjuisan odvojeno, tvrdi da je video Pitolića te noći.²⁵ Još jedan čovek, bivši policajac u Đakovici, potvrdio je da je Pitolić bio aktivan policajac u gradu, iako nije video da je počinio ikakav zločin.²⁶

Sused A. N. je rekao da je napad počeo između 11 i 12 časova uveče. Gledao je na ulicu kroz rupu na tavanu.²⁷ Ispričao je za HRW:

Video sam Novaka Pitolića, dva puta je dao signal upaljačem. U tom trenutku su se upalila svetla na oklopnom vozilu. Jedno neosvetljeno vozilo sa dva policajca krenulo je putem. Iza njega su ostala dva policajca. Video sam ih s malim mašinkama u blizini kuće Fehmija Lešija i čuo sam zvuke i vriske, a potom pucnje.²⁸

Na osnovu iskaza svedoka u Albaniji za vreme rata, *Washington Post* je većim delom rekonstruisao događaje u Ćerimu te noći. Po njima, policija je išla ulicom Sadik Stavileći i ubila je 54 osobe i spalila većinu kuća, osim kuća koje su pripadale lokalnim Srbima.²⁹ Svedoci veruju da je policija tražila Besima Bokšija (Boks-

24 Intervju HRW-a s N. C., Đakovica, 24. jul 1999.

25 Intervju HRW-a s A. N., Đakovica, 24. jul 1999.

26 Intervju HRW-a s G. J., Đakovica, 25. jul 1999.

27 Istraživači HRW-a su videli rupu u ciglama na tavanu, kroz koju se zaista vidi ulica.

28 Intervju HRW-a s A. N., Đakovica, 24. jul 1999.

29 Videti Finn, "Sudden Death in Kosovo's 'Heart of Darkness'". Prema članku, ubistva su se desila ovim redom:

Jedan nepoznati čovek koji nije iz Đakovice

Redž Guci (Rexh Guci, 43) i njegov brat

Fehmi Leši (Fehmi Lleshi, 46), mesar, i njegova supruga

Hisen Deda (Hysen Deda, 77), njegova žena Saja (65), kćer Drita (33), i njen sin (6)

Dvadeset ljudi iz pet porodica, uključujući dvanaestoro dece (videti dalje).

6. OPŠTINA ĐAKOVICA (GJAKOVE)

hi), lokalnog lidera DSK-a, ali je on uspeo da pobjegne, sa još približno 300 drugih stanovnika tog dela grada.

Najbrutalnija ubistva desila su se u kući porodice Vejasa u ulici Miloša Gilića broj 163, gde je 20 ljudi iz pet različitih porodica ubijeno a zatim spaljeno, među njima i 12 dece mlađe od šesnaest godina. Stručnjaci za sudsku medicinu iz Tribunala u Hagu pronašli su dokaze za dvadeset tela na tom mestu, i ta ubistva su navedena u optužnici protiv Miloševića.³⁰

Po rečima N. C., desetak policajaca je stiglo u kuću porodice Vejasa oko ponoći. Svi muškarci su već bili pobjegli, osim Hise-na Gašija (Hysen Gashi), koji je bio mentalno poremećen. One koji su ostali streljali su u kuhinji, a onda su zapalili kuću. Preživio je jedan desetogodišnji dečak, čije ćemo ime izostaviti. Sused A. N. je rekao istraživačima HRW-a:³¹

Kada su stigli blizu kuće porodice Vejasa, čuo sam glasove mog dobrog prijatelja Srbina Nenada Rajčevića i njegovo pectoro braće. Sve sam ih video. Bilo je ukupno trideset-četdeset policajaca. Svi su bili u policijskim uniformama. Video sam i srpske civile. Ušli su u kuću porodice Vejasa. Onda sam čuo vriske iz kuće. Video sam ih kako ulaze s Milošem Sepanovićem... Ostali su samo pet minuta. Čuo sam vriske i pucnjavu. Potom su zapalili kuću Jonusa Cane i pobili celu porodicu, za dva minuta.³²

A. N. kaže da Rajčević ima 36 godina i da je poreklom iz Crne Gore. Radio je u glavnoj pošti. Njegova braća su: Tihomir koji ima oko 42 godine, Nenad, oko 36 godina, Saša, 33 godine, Ljubiša, oko 39 godina, i Mićko, oko 34 godine. Za Miloša Sepano-

Jonuz Cane (65), supruga, kćer i sin

Hasan Hasani, njegova supruga, kćer i zet

Hasanijev brat, sin i kćer

Meljahim Čarkadžiju (Melahim Čarkaxhiu, 36)

Gezim Berdenići (Gezim Berdeniqi, 40)

Osam Dika (70), i tri njegova sina

Skender Diljatahu (Skender Dylatahu, 34) i njegov brat

Mirteza Dinaj (Myrteza Dinaj, 55), njegov sin i četvoro izbeglica

30 ICTY, optužnica protiv Miloševića, Šainovića, Ojdanića i Stojiljkovića, paragraf 98 (G)

31 Intervju HRW-a s N. C., Đakovica, 24. jul 1999.

32 Intervju HRW-a s A. N., Đakovica, 24. jul 1999.

vića, koji ima oko 33 godine, kaže da je bivši mehaničar koji je radio u policiji.

Braću Rajčević i Sepanovića pomenula je i N. C. Ona je za HRW ispričala da je videla braću Rajčević u plavim policijskim uniformama dok su ona i njena porodica išli u koloni raseljenih lica iz Đakovice. Istraživači HRW-a su razgovarali s još jednim Albancem, bivšim policajcem iz Đakovice, koji nije prisustvovao događajima. Rekao je da je Sepanović bio aktivni policajac tokom rata i da je bio lokalni vođa u Čerimu. Takođe je potvrdio da je Novak Pitolić bio policajac u Đakovici, ali kaže da ga nije video tokom rata.³³

Faton Pološka koji je radio u komunalnom preduzeću u Đakovici rekao je da je pomogao da se ukloni dvadeset leševa, kao i trideset drugih ljudi ubijenih 1. i 2. aprila. Rekao je za HRW: "Tela iz kuće porodice Vejisa bila su potpuno ugljenisana. Otišao sam po čebad u bolnicu, ali su imali samo jedno. Njih devetnaestoro bilo je u jednom čebetu. Sahranjeni su u tri groba."³⁴

Žrtve su:

Hisen Gaši (Hysen Gashi), 50 godina
 Valjbona Hadžiavdija (Valbona Haxhiavdia), 38 godina
 Rina Hadžiavdija, 7 godina
 Doruntina Hadžiavdija, 3 godine
 Egzon Hadžiavdija, 5 godina
 Šaindere Hodža (Shaindere Hoxha), 55 godina
 Fljaka Hodža (Flaka Hoxha), 15 godina
 Fetihe Vejisa, 60 godina
 Tringa Vejisa, 31 godina
 Dorina Vejisa, 11 godina
 Marigona Vejisa, 9 godina
 Sihana Vejisa, 7 godina
 Arljind Vejisa (Arlind), 5 godina
 Rita Vejisa, 2 godine
 Manduše Nuci (Mandushe), 52 godine
 Širine Nuci (Shirine), 73 godine
 Valjbona Caka (Valbona), 34 godine
 Deljvina Caka (Delvina), 7 godina

33 Intervju HRW-a s G. J., Đakovica, 25. jul 1999.

34 Intervju HRW-a s Fatonom Pološkom, Đakovica, 24. jul 1999.

6. OPŠTINA ĐAKOVICA (GJAKOVE)

Diona Caka, 2 godine

Daljina Caka (Dalina), 14 godina

Ubijanja je u manjoj meri bilo i u drugim delovima grada 1. i 2. aprila. Jedna žena svedok, koja je ispričala svoju priču istraživača HRW-a dok je bila u izbeglištvu u Albaniji, rekla je da je policija primorala nju i njenu porodicu da napuste kuću početkom aprila. Njenog muža Hajdara (55) ubili su na ulici, a videla je i mnogo drugih leševa na putu za grad. Rekla je:

Isterali su mene i moju decu iz kuće, ali su zadržali mog muža. Konačno su ga pustili, ali kada je izlazio, na ulici je naišao na tri policajca. Bili su to pripadnici specijalne policije, imali su maske preko lica i usta. Zaustavili su i mog devera i rekli mu da stane i da se bori. Dok sam bežala, ubili su ih u našem dvorištu. Možda deset minuta kasnije, kada se sve malo smirilo, vratila sam se i našla muža mrtvog, s rupom od metka u slepoočnici. Na ulici sam videla desetak leševa, jednome je bio prerezan vrat.³⁵

Dnevna soba s tragovima krvi u kući u Đakovici u kojoj je 23. aprila 1999. srpska policija ubila ženu i njena dva brata. Komšinica je našla žrtve kako kleče na jastucima.

© JOANNE MARINER / HUMAN RIGHTS WATCH

35 Intervju HRW-a s V. V., Krume (Albanija), 10. april 1999.

Slučajeva ubistava bilo je tokom celog aprila, iako ređe nego tokom prva dva dana u mesecu. Prema podacima lista *Washington Post*, između 3. aprila i 6. maja ubijeno je 35 osoba. Jedna žena ispričala je istraživačima HRW-a kako su 23. aprila streljani njeni susedi iz ulice Pariske komune 86, u Novom bloku: dva brata i sestra. Rekla je:

Njih troje, Teki, Agim i Femije Deda, ručali su 23. aprila. Oko pola dva popodne nekoliko nas iz kraja videlo je policiju kako ulazi u njihovu kuću. Bilo je manje od petnaest policajaca; utrčali su u kuću provalivši vrata. Znam jednog od njih: Nebojšu Obradovića, ima 38-40 godina. On je lokalni policajac iz Đakovice. Čuli smo jaku pucnjavu – možda stotinu pucnjeva – bila je to vatra iz automatskog oružja. Prvo su ih sve troje ubili, onda su ispreturali kuću. Pokušali su da spale dnevnu sobu, gde su bili leševi.

Čekala sam nekoliko sati, a onda sam ušla u kuću. Bilo je oko pola šest. Ušla sam sa dva prijatelja, komšijom i bratom od strica žrtava. Baštenska kapija je bila razvaljena eksplozivom, a vrata od kuće su bila polomljena i širom otvorena. Tri tela su bila izrešetana. Ispod svakog je bila lokva krvi. Braću su ubili dok su klečali pognutih glava, jednog na sofi, a jednog na stolici. Sestra je bila zavaljena na drugoj stolici, licem prema plafonu. Rupe od metaka su im bile po telu, čak i po rukama.³⁶

Istraživači HRW-a su u junu 1999. obišli kuću u kojoj su se desila ubistva. Neki delovi kuće bili su spaljeni, ali su se mrlje od krvi još mogle videti na sofama gde su žrtve, prema navodima, bile ubijene. Čaure od metaka bile su po celoj dnevnoj sobi.

Druga faza – od 7. do 13. maja

Drugi talas ubistava počeo je 7. maja, kada su u delu grada koji se zove Cabrat počele žestoke borbe između vladinih snaga i OVK-a. Prema rečima Hekurana Hode, komandira 137. brigade II

36 Intervju HRW-a s R. R., Đakovica, 15. jun 1999.

6. OPŠTINA ĐAKOVICA (GJAKOVE)

bataljona OVK-a, borbe su trajale do 11. maja, a mnogi borci OVK-a i srpski policajci su poginuli.³⁷ Prema pisanju lista *Washington Post*, u ovom periodu je poginulo 57 civila koji nisu učestvovali u borbama.

Svedoci su ispričali istraživačima HRW-a da su borbe u Cabratu počele 7. maja oko devet časova ujutro. Oko 18 časova snage bezbednosti su na mostu Talicit zaustavile veliku grupu civila koja je bežala prema centru grada. Razdvojili su muškarce od žena i dece i odveli ih u deo grada koji se zove Mula Jusuf, gde su ih podelili u dve grupe i streljali. Jedan stanovnik ovog dela grada, koji je živeo u ulici Zejnel Luža, ispričao je istraživačima HRW-a:

Nisam svojim očima video (streljanje). Bio sam u svojoj kući. Prvo sam čuo korake, kako se grupa približavala, i nekog od policajaca kako kaže na srpskom: "Stanite u red". To je ponovio mnogo puta. Ljudi iz grupe nisu ništa govorili. Čula se pucnjava. Bila je to vatra iz automatskog oružja, vrlo kratka. Onda su išli jedan po jedan i pucali u svakog čoveka. Ne znam koliko ih je bilo. Po onom što sam čuo, bila su samo dva vojnika. Sutradan sam video tela s prozora. Nisam nijedno mogao da prepoznam. Bilo je jedanaest leševa, jedan čovek je živeo 24 časa, a onda je umro. Svi su bili muškarci. Tela su tamo ostala 24 sata, a onda je policija došla s radnicima iz Cabata i dovezla traktore da ih ukloni. Čuo sam da su ubili još jednu grupu ljudi u obližnjoj ulici u isto vreme – devetoro ljudi, a dvojica su pobjegli.³⁸

B. E. je bio u grupi ljudi koji su uhapšeni na mostu Talicit. Rekao je istraživačima HRW-a da su vojnici izdvojili 26 muškaraca i zadržali ih oko dvadeset minuta. Tri naoružana čoveka su ih čuvala, svi u maskirnim uniformama, a dvojica od njih su nosila maske. Dvanaest muškaraca, među njima i B. E., odveli su u obližnju ulicu i streljali ih dvojicu po dvojicu. On je ispričao:

Poslali su nas dvanaesticu u tu ulicu. Jedan od njih je bio u zelenoj uniformi s plavim znakom na ramenu. Drugi je bio

37 Intervju HRW-a s Hekuranom Hodom, Đakovica, 24. jul 1999.

38 Intervju HRW-a s L. V. Đakovica, 23. jul 1999.

u plavoj uniformi, mislim da su bila braća jer su ličili. Nisu imali naglasak kao Srbi iz Đakovice. Samo njih dvojica su nas vodili.

Tražili su naša dokumenta i novac. Većina im je dala dokumenta i novac. Jedan od njih dvojice, onaj u plavoj uniformi, rekao je: "Hajde da završimo, grupa čeka." Drugi je hteo dalje da nas vodi ulicom i naredio nam je da provalimo vrata neke kuće. To smo i uradili, i dvojica iz naše grupe su ušla unutra. U tom trenutku je jedan čovek iz naše grupe (Agim Efendija) rekao: "Nemoj to da radiš, Dragane", jer je čuo nekoga kako izgovara njegovo ime. Rekli su: "Hajde!" i ubili ga. Jedan čovek iz grupe je uspeo da pobjegne.

Agim je još bio živ i Dragan je rekao: "Hajde da mu skratimo muke." Čovek koji je bio u dvorištu je došao i rekli su njemu i još dvojici da odnesu Agima u dvorište. Drugi policajac je ušao, čuli smo pucnje i niko nije izašao. Onda su nam naredili da uđemo u dvorište dva po dva, i onda su ubijali. Jedan čovek i ja smo bili poslednji. Kada sam stigao do dvorišta, video sam da su svi mrtvi. Pucali su u nas. Kazali su: "Okreni leđa." Metak me je prvo pogodio u noge, onda u grudi, prste, i još dva u noge. Pogodili su me dvanaest puta.

Sve su nas proverili, da vide da li smo živi. Stali su mi na leđa, bio sam poslednji kojeg su proveravali. U tom trenutku nisam ni disao niti sam se micao. Tada sam čuo kako kažu da će streljati još neke, i otišli su.³⁹

B. E. je pokazao svoje ožiljke istraživačima HRW-a. Imao je nešto nalik na rane od metka s desne strane grudnog koša, na desnom kolenu, na levom članku na nozi i na srednjem prstu desne ruke.

Svedočenje Fatona Pološke potvrđuje dve priče o ubistvima 7. maja. Ne znajući za dva svedoka, Pološka je ispričao istraživačima HRW-a kako su njegovi radnici iz gradske čistoće pokupili iz ulice Zejnel Luža dve grupe leševa muškaraca koji su "bili streljani" 7. maja. Prema Pološkinom iskazu, u jednoj grupi je bilo dvanaest, a u drugoj devet tela.⁴⁰ Ovaj broj se donekle razli-

39 Intervju HRW-a sa B. E., Đakovica, 24. jul 1999.

40 Intervju HRW-a s Fatonom Pološkom, Đakovica, 24. jul 1999.

6. OPŠTINA ĐAKOVICA (GJAKOVE)

kuje od onih koje su dali L. V. i B. E., ali se Pološkina priča u drugim detaljima poklapa s pričama svedoka.

U drugim delovima grada su se 7. maja dešavala individualna ubistva. S. G., koja je živela u ulici Maslan Šazivari, ispričala je istraživačima HRW-a da su 7. maja oko 10 časova pre podne pripadnici paravojske upali u njenu kuću i ubili joj muža Ibrahima. Rekla je:

Vrata su se otvorila i četiri paravojnika su ušla. Došli su iz susedne kuće. Ispalili su dva metka u kuću: jedan na sprat, jedan u kuhinju... Tražili su novac. Položili su mog muža na zemlju i rekli mi da izađem napolje. Ubili su ga na petom stepeniku, s tri metka. Jedan metak ga je pogodio u lice. Bilo je puno krvi. Kada su ispalili metke, bila sam na četvrtom stepeniku trema ispred kuće, samo nekoliko koraka od vrata. Znala sam da je moj muž mrtav, ali mi nisu dozvolili da se vratim unutra.⁴¹

Predstavnici HRW-a obišli su tu kuću 15. juna 1999. i videli krvave mrlje na stepeništu gde je, po rečima S. G., njen muž ubijen. Prema S. G., ulični čistači iz Đakovice sahranili su njenog muža sedam dana kasnije na gradskom groblju – u grob broj 28.

Pored toga, posle borbi u Cabratu uhapšeno je mnogo muškaraca i žena. Prema iskazu Pološke i kancelarije Veća za odbranu ljudskih prava i sloboda iz Đakovice,⁴² žene su bile u pritvoru u fabrici "Gorenje elektromotor" u Đakovici, a onda su puštane. Muškarci su držani u pritvoru negde na periferiji grada, na putu Đakovica – Peć. Tridesetak muškaraca je oslobođeno posle šest dana, ali su ostali, ne zna im se tačan broj, prebačeni u zatvor u Peći.⁴³ Za mnoge se veruje da su prebačeni u druge zatvore u Srbiji pre nego što su trupe NATO-a 12. juna ušle na Kosovo. Neki ljudi su se pojavili na zvaničnoj listi zatvorenika koju je

41 Intervju HRW-a sa S. G., Đakovica, 15. jun 1999.

42 Intervju HRW-a s Fuatom Hadžibećirijem (Haxhibeqiri), Đakovica, 20. jun 1999.

43 Među muškarcima koji su pušteni na slobodu, prema podacima Veća, bili su Neždet Mejzini (Nezhdet Mejzini), Tomor Dilja (Dyla), Afrim Galja (Gala), Nevruz Bakida, Ahmet Bakida (Nevruzov brat), Gezim Čelja (Qela), Afrim Čelja (Gezimov i Afrimov brat), i Hazmi Morina.

izdala srpska vlada, neki se vode kao nestali. Sudbina oko 1.200 ljudi iz Đakovice, koji se ne nalaze ni na jednoj listi, bila je nepoznata i nakon više od godinu dana posle sukoba.

Grupa paravojnika ušla je u njenu zgradu, gde je živelo oko 250 ljudi, i seksualno zlostavljala šest mladih devojaka.

U maju 2000. godine, 143 Albanca iz Đakovice osuđena su za terorističke akcije. Advokati i organizacije za ljudska prava, poput Fonda za humanitarno pravo, protestovali su zbog toga što optuženi nisu imali pravično

suđenje i što su kazne previsoke. Vrhovni sud Srbije je 23. aprila 2001. godine, navodeći "znatne bitne povrede krivičnog postupka" i "neispravno i nepotpuno prikupljene dokaze", oslobodio sve optužene, i vratio slučajeve okružnom sudu na ponovno suđenje.⁴⁴

Povlačenje

Poslednji talas razaranja i paljenja desio se između 10. i 12. juna, dok su se srpske snage povlačile iz grada. HRW je potvrdio neke pokušaje silovanja u ovom periodu. Jedna žena ispričala je istraživačima HRW-a kako je 12. juna grupa paravojnika ušla u njenu zgradu, gde je živelo oko 250 ljudi, i seksualno zlostavljala šest mladih devojaka. Među žrtvama je bila i njena sestra, koju su poštedeli silovanja jer je u to vreme imala menstruaciju:

Oko 11 ili 11 i 30 sati, došlo je šest pripadnika paravojne formacije s obeležjima "ARKO" ili "ARKAN" (na uniformama). Prvo su nam oduzeli automobile, a onda su ulazili u svaku zgradu. U mojoj zgradi je bilo 250 ljudi. Iz svake porodici su uzeli mlade i lepe devojke. Bila sam sa očevom porodicom. Kada su mu spalili kuću, sklonio se u moju zgradu. Rekli su ocu da im da sav nakit "ili ću ti uzeti ćerku". Vojnik je imao dugu kosu vezanu u rep, veliku mašinku i remen municije. Odveli su moju sestru u drugu sobu, jer je moj otac rekao da nema novca. Pokazao im je papire da ne sme da radi i oni su ga

⁴⁴ Fredrik Dahl, "Serb Court Orders Release of 143 Kosovo Albanians", Reuters, 23. april 2001.

6. OPŠTINA ĐAKOVICA (GJAKOVE)

udarili. Odveli su je u drugu sobu, zaključali se i naredili joj da skine odeću. "Zato što izgledaš kao neko ko ima para." Ona ima sedamnaest godina. Kada je moj otac ustao i krenuo za sestrom, udarili su ga, pao je i udario glavom o sto. Udarili su ga u grudi (pre toga). Drugi put su ga udarili kada je pokušao da pomogne ćerki. Jedan od njih je uzeo moju sestru i izašao s njom. Ostali su bili u sobi s nama. Otac je ustao, pa su ga udarili pesnicom – imali su metalne bokse. Pao je i udario glavom o stočić za kafu od debelog stakla.

Čula sam od sestre šta se desilo i čula sam sve kroz zid. Bila je bleđa i onesvestila se. Izgledala je kao da se vratila iz mrtvih. Bila je tamo deset minuta. Meni se to činilo kao nekoliko dana. Ovo sam čula kroz zid. Židovi su tanki. Približila sam se vratima i čula ga da kaže: "Imaš menstruaciju i ne vrediš ništa." Čula sam i nju kako ga preklinje: "Molim vas, za ime Boga, ako imate sestru ili ženu, nemojte me dirati."

Moja sestra je skinula majicu, ali onda su joj rekli: "Ne, ne taj deo, skinu donji deo." Skinula je pantalone i gaćice. Imala je menstruaciju. Moja majka je udarala u vrata i vikala: "Pustite mi ćerku!" Ponudila im je 100 DM – poslednji novac koji je imala. Dok je lupala na vrata, vikala je: "Imam 100 DM." Rekli su mojoj sestri: "Imaš menstruaciju... ionako ništa ne vrediš. Izlazi!" Sestra se onesvestila i nekoliko sati nije mogla da govori od traume i stresa.⁴⁵

Silovanje u Đakovici prijavio je još jedan pouzdan izvor. Dr Sejula Hodža (Sejoullah Hoxha), šef ginekološke klinike u prištinskoj bolnici, rekao je istraživačima HRW-a da je na svom odeljenju lečio dve žene koje su bile silovane u ratu, jedan slučaj desio se u Đakovici (drugi u blizini Kline). Obe žene nije silovao samo jedan muškarac. Silovanje u Đakovici se desilo, kako kaže dr Hodža, na ulici, između 5. i 15. aprila.⁴⁶

Seksualno zlostavljanje je dokumentovala jedna pouzdana nevladina organizacija iz Albanije, Savetovalište za žene i devojke – koja je sakupljala svedočenja izbeglica tokom rata i dokumentovala 28 slučajeva silovanja na Kosovu, kao i neke ne-

45 Intervju HRW-a sa A. H., Đakovica, 20. jul 1999.

46 Intervju HRW-a sa dr Sejljahom Hodžom (Sejoullah Hoxha), Priština, 21. jul 1999.

potvrđene izveštaje o seksualnom zlostavljanju u okolini Đakovice.⁴⁷

NATO je, na osnovu priča izbeglica s Kosova, tvrdio da su 20. aprila srpski vojnici osnovali logore za silovanje u hotelu "Kara-gac" u Peći i u vojnoj bazi blizu Đakovice.⁴⁸ Ni HRW ni novinari nisu mogli da potvrde ove tvrdnje. (Videti odeljak o silovanju i seksualnom zlostavljanju u poglavlju "Mart – jun 1999: pregled događaja".)

Meja

Među poznatije slučajeve masovnih ubistava na Kosovu spada ono koje se 27. aprila dogodilo u malom katoličkom selu Meja, nekoliko kilometara severozapadno od Đakovice.⁴⁹ Tačan broj al-

Lične stvari – upaljači, kutije cigareta, hemijske olovke, ključ – u polju u Meji; veruje se da su pripadnici policije i paravojske ovde ubili oko 300 ljudi.

© JOANNE MARINER / HUMAN RIGHTS WATCH

⁴⁷ Intervju HRW-a sa Silvanom Mirija, Tirana, 24. jul 1999.

⁴⁸ Konferencija za novinare, Jamie Shea i general Giuseppe Marani, NATO, Brisel, 20. april 1999.

⁴⁹ U Meji je takođe NATO pogodio konvoj raseljenih Albanaca 14. aprila 1999.

6. OPŠTINA ĐAKOVICA (GJAKOVE)

banskih žrtava nije poznat, ali se procenjuje da je verovatno ubijeno 300 muškaraca između 14 i 60 godina starosti.

Pronađeno je svega nekoliko tela, ali se prema podacima ICRC-a od 15. maja 2000, 282 muškarca koja su odvedena iz Meje smatraju nestalima.⁵⁰ Ovaj masakr je, očigledno, čin odmazde za petoricu srpskih policajaca koje su 21. aprila pripadnici OVK-a ubili u Meji.

Istraživači HRW-a su saznali za masakr rano ujutru 28. aprila, kada su istraumirane izbeglice ulazile u Albaniju preko graničnog prelaza Morina, blizu Kuksa u Albaniji.⁵¹ Traktori su vukli prikolice na kojima su bile samo žene, deca i stariji ljudi. Pričali su kako su ih srpske i jugoslovenske snage proterale iz sela oko Đakovice 27. aprila, primoravši ih da se priključe konvoju koji je išao kroz Meju prema graničnom prelazu Morina. Rekli su da su u Meji policajci i paravojnici opljačkali većinu Albanaca, a onda naterali konvoj da krene dalje. Kasnije toga dana, izbeglice koje su stizale u Albaniju prijavile su da su videle muškarce postrojene duž puta u Meji. Izbeglice su tvrdile da su do večeri, kao i tokom narednih dana, videle veliki broj leševa pored puta u selu.

Istraživači HRW-a otišli su u Meju 15. juna, nakon što je NATO ušao na Kosovo, i videli su posmrtno ostatke nekoliko muškaraca, u fazi raspadanja, spaljena dokumenta i lične stvari koje su, očigledno, pripadale ljudima koji su tu pobijeni, kao i prazne čaure od metaka. Istraživači HRW-a su otišli u Meju i 25. jula, nakon čega se broj osoba sa kojima su razgovarali u vezi s ubistvom u Meji popeo na preko dvadeset. Informacije pribavljene tokom ove dve posete podudaraju se s pričama koje su izbeglice dale dva meseca ranije.

Prema izjavama svedoka, u rano jutro 27. aprila, srpska specijalna policija i paravojne jedinice, zajedno s VJ, sistematski su proterivali sve kosovske Albance iz sela između Đakovice i Junika – oblasti u blizini granice sa Albanijom, koja je na albanskom poznata kao Reka e Keq. Počevši od šest časova, snage bezbednosti prisilno su proterivale stanovnike sledećih sela: Pacaj, Nivokaz, Dobraš, Šeremet, Jahoč, Ponašec, Račaj, Ramoč, Madanaj,

50 ICRC, "Persons Missing in Relation to the Events in Kosovo from January 1998", prvo izdanje, maj 2000.

51 Intervju HRW-a, Kuks (Albanija), 28. april 1999.

i Orize. Svi svedoci iz ovih sela, uključujući i one iz drugih oblasti koji su tu izbegli prethodnih meseci, ispričali su istraživačima HRW-a da su jedinice VJ i specijalne policije opkolile sela, okupile stanovnike i proterale ih putem prema Đakovici, neke u traktorskim prikolicama, neke peške. Mnoga sela su sistematski spaljivana. Jedna osamnaestogodišnja žena iz Dobraša ispričala je istraživačima HRW-a:

Policija i vojska su došle i isterale nas napolje. Spalili su nam kuće. Imali su sprej i neki bacač plamena. Svi su napustili Dobraš i okolna sela. Uzeli su dvojicu ljudi iz Dobraša, Ibera Hasanija i Avdilja Avdiljija (Avdyl Avdyl) (obojica su imala četrdesetak godina). Policija nam je rekla da idemo dalje i onda smo čuli pucnjavu iz automatskog oružja.⁵²

Svedočenje o Dobrašu, kao i ubistva Ibera Hasanija i Avdilja Avdiljija, potvrdio je u odvojenom razgovoru čovek iz Šišmana, koji se bio sklonio u Dobrašu. On je ispričao:

Vojska je ušla u Dobraš s policijom i paravojskom oko pola sedam ujutru 27. aprila. Iber, ja i još jedan čovek krenuli smo da bežimo u gornji deo sela. Iber je rekao: "Ne mogu s vama, bojim se da će mi silovati dvadesetogodišnju ćerku ako ne budem tamo da je štitim." Tako se on vratio u selo. Moj prijatelj i ja ostali smo u planini, razdvojeni od naših porodica. Porodica mi je kasnije rekla da su čuli veliku pucnjavu kada je vojska ušla u selo. Moja i Iberova porodica krenule su putem, zajedno s Avdiljom Avdiljijem. Avdilj i Iber su odvojeni od porodica na putu u selu Dobraš, nedaleko od njihovih kuća. Avdilja su ubili nožem, unakazili mu telo, a Ibera metkom u srce. Kasnije sam video tela. Porodice nisu videle svoje muškarce mrtve; Srbi su im rekli da odu pre nego što su ih ubili.⁵³

Jedna devojka od 19 godina poreklom iz Oriza, čijeg su oca sledećeg dana odveli u Meju, ispričala je istraživačima HRW-a:

52 Intervju HRW-a s V. A., Kuks, 30. april 1999.

53 Intervju HRW-a s R. R., Kuks, 4. jun 1999.

6. OPŠTINA ĐAKOVICA (GJAKOVE)

Bili smo u Ramoču tog jutra, nismo mogli da ostanemo u okolini Đakovice zato što je bilo opasno. U pet sati ujutru dobili smo naređenje da idemo. Policija je došla na vrata. Kucali su i rekli: "Izlazite iz kuće jer ćemo je spaliti." Morala sam odmah da odem s majkom, ocem i petnaestogodišnjim bratom.⁵⁴

Seljani iz tog kraja morali su da krenu putem za Meju. Njihove priče otkrivaju kako su tokom dana policajci i vojnici koji su bili na kontrolnom punktu sistematski pljačkali proterane meštane. Ovo je ispričala jedna žena od 36 godina:

Kada smo stigli u Meju, Srbi su nas zaustavili; hteli su novac i nakit. Pretili su mojoj deci, čak i mojoj bebi. Imali su brade i nosili su maske. Uzeli su nam lančiče, prstenje, minđuše, lične karte, čak i naše torbe s odećom. Uzeli su sve. Bacili su našu odeću u žbunje. Obračali su nam se grubo, a jednu ženu su ošamarili.⁵⁵

Povrh toga, snage bezbednosti su iz kolona izdvojile muškarce i odvojile ih od porodica. Prema dokumentaciji ICRC-a prijavljeno je da su 282 muškarca oteta u Meji, i oni su se i 15. maja 2000. vodili kao nestali.⁵⁶ Jedan mladić od 19 godina koji je u Meju stigao između 10 i 11 sati opisao je šta je video:

U konvoju na traktorima bilo je mnogo ljudi. Oni koji su pešačili uglavnom su propuštani, ali su neke uhapsili. Pripadnici policije i vojske su zaustavili traktore, počeli su da udaraju ljude komadima drveta, a prozore traktora su razbili. Muškarce su zaustavili i odveli, njih stotinak, na poljanu kraj puta. Policajci su vikali da nastavimo da se krećemo, pa smo ostavili za sobom stotinu muškaraca, ne znamo šta je s njima bilo.⁵⁷

54 Intervju HRW-a s A. S., Kuks, 30. april 1999.

55 Intervju HRW-a s M. B., Kuks, 4. jun 1999.

56 ICRC, "Persons Missing in Relation to the Events in Kosovo from January 1998".

57 Intervju HRW-a sa M. Z., Kuks, 30. april 1999.

Jedan svedok, žena iz Nivokaza koja nije rekla svoje ime, ispričala je da su je isterali iz sela Šeremet oko osam sati ujutru 27. aprila, i da je s porodicom traktorom stigla u Meju oko 10 časova. "Muškarce su skidali s traktora", rekla je. "Na našem traktoru je bilo oko četrdeset ljudi.

"Na našem traktoru je bilo oko četrdeset ljudi. Uzeli su dvanaestoricu. Uzeli su sve muškarce."

Uzeli su dvanaestoricu. Uzeli su sve muškarce."⁵⁸ Još jedna žena je izjavila da su njenog muža skinuli s prikolice i priključili ga grupi Albanaca koji su stajali kraj puta. Terali su ih da viču: "Živela Srbija! Živeo Milošević!"⁵⁹

Uzeli su ih da viču: "Živela Srbija! Živeo Milošević!"⁵⁹

Ostale izbeglice koje su putovale kroz Meju toga dana potvrdile su da su policajci izvodili iz konvoja muškarce od četrnaest do šezdeset godina. Rej Vilkenzon, portparol UNHCR-a u Kuksu, koji je bio na granici kada su izbeglice stizale u Albaniju, rekao je za HRW da se procenjuje da je 28. aprila šezdeset traktora prešlo u Albaniju, i da je šest od sedam ljudi izjavilo da su iz njihovih vozila uzeti neki ljudi.⁶⁰ Novinari koji su u isto vreme bili na granici rekli su istraživačima HRW-a da su izbeglice stalno govorile da je ubijeno bar stotinu ljudi.

Izbeglice koje su prošle kroz Meju između podneva i 15 časova prijavile su da su videle veliki broj Albanaca koje je uhapsila policija, čak "stotine". Jedan svedok (38), učitelj koji je prošao kroz Meju oko jedanaest sati uveče, rekao je istraživačima HRW-a:

Video sam veliku grupu ljudi odvojenih od njihovih porodica: mlade i stare muškarce. Mislim da ih je bilo više od 250. Klečali su na zemlji... duž puta kod šumarka na padini brda, dvadeset ili trideset metara od puta. Bili su u centru sela.⁶¹

Jedan svedok s kojim su istraživači HRW-a odvojeno razgovarali a koji je u isto vreme bio u Meji, ispričao je sličnu priču, dodav-

58 Intervju HRW-a, ime svedoka nepoznato, Kuks, 29. april 1999.

59 Intervju HRW-a, ime nepoznato, Kuks, 29. april 1999.

60 Intervju HRW-a s Rejom Vilkensonom (Ray Wilkenzon), Kuks, 29. april 1999.

61 Intervju HRW-a s M. J., Kuks, 29. april 1999.

6. OPŠTINA ĐAKOVICA (GJAKOVE)

ši da je grupa muškaraca klečala s rukama na leđima, opkoljena vojnicima.⁶²

Još jedna osoba koja je bila u Meji rano popodne dala je sličan opis događaja, ali se brojke razlikuju. Žena (40) koja je bila u Meji oko podne rekla je da je u malom kanalu koji se prostire duž puta videla "sedamdeset ili više muškaraca" kako kleče s rukama iza glava.⁶³ Svi svedoci su rekli da je Meja bila puna policije u plavom i specijalaca u zelenim maskirnim uniformama. Mnogi policajci imali su crne skijaške maske, a neki su imali crvene trake na rukama. Neki kažu da su na rukavima vojnika videli crvene trake s dvoglavi orlom, grbom Jugoslavije.

Neke izbeglice koje su oko podne prolazile kroz Meju tvrde da su videle mrtve ljude blizu puta. Jedna devojka od 18 godina, koja je prošla kroz Meju u to vreme, tvrdi da je s desne strane puta videla petnaest leševa. Ona je ispričala istraživačima HRW-a: "Put je bio prekriven krvlju. S desne strane je bilo pet-

Posmrtni ostaci kosovskih Albanaca koje su srpske snage bezbednosti ubile 27. aprila 1999. godine u Meji.

© JOANNE MARINER / HUMAN RIGHTS WATCH

62 Intervju HRW-a s L. J., Kuks, 29. april 1999.

63 Intervju HRW-a s F. S., Kuks, 29. april 1999.

naest muškaraca. Izbrojala sam ih. Ležali su licem prema zemlji, krv je bila oko, i nisu se pomerali.”⁶⁴

Još jedna žena, koja se zatekla u Meji oko 13 časova, ispričala je:

Videli smo mrtve mladiće, s rukama iza glave. Srbi su rekli: “Vidite šta smo im uradili. Da li hoćete da i vama to uradimo?” Bilo je mnogo krvi. Bili smo u šoku, istraumirani. Oko dvadeset mladića ležalo je na zemlji, bili su uredno poređani, licem prema zemlji, s rukama vezanim iza glave. Srbi su rekli: “Vidite šta smo uradili ovim ljudima; sad nam dajte pare.” Bilo je to u centru Meje. Tela su ležala oko četiri metra od puta, iza nekog bodljikavog žbunja. Videla sam neke ljude koji su umrli zgrčeni; neki su nam rekli da je od njih uzeta krv.⁶⁵

Izbeglice koje su popodne prošle kroz Meju ispričale su da su u selu videle mnogo leševa. Mladić (18) i devojka (19), s kojima su istraživači HRW-a zajedno razgovarali, stigli su u Meju peške oko pola šest popodne. Rekli su da su videli veliku gomilu tela na oko tri metra od puta u centru sela, s desne strane. Tela, nabacana na gomilu, zauzimala su površinu od oko 12 sa 6 metara, a gomila je bila visoka oko metar i po. Svedoci su priznali da su bili preplašeni i da ih je policija požurivala, što ih je sprečilo da pažljivije prebroje tela. Kako kažu, njihova procena se zasnivala na broju ljudi koje su smatrali nestalima. Mislili su da je ukupan broj poginulih 300. Petnaest muškaraca je, kažu, sedelo na zemlji, bili su naslonjeni na gomilu leševa, okrenuti prema grupi vojnika.⁶⁶ Devojka je ispričala:

Dok smo hodali kroz Meju, videli smo na livadi oko 300 leševa na gomili, jedan preko drugog. Bila je to velika hrpa nabacanih leševa, nisu bili poređani nikakvim redom. Srbi nam nisu dali da ih gledamo; govorili su “Brže, brže, brže”...

Leševi u Meji bili su na livadi s naše leve strane. Gomila leševa je bila veličine šatora. Bila je visoka oko metar i po, leševi su bili nabacani jedan preko drugog. Prepoznala

64 Intervju HRW-a s V. A., Kuks, 30. april 1999.

65 Intervju HRW-a s M. B., Kuks, 30. april 1999.

66 Intervju HRW-a s K. S., Kuks, 30. april 1999.

6. OPŠTINA ĐAKOVICA (GJAKOVE)

sam nekoliko ljudi koji su bili živi. Oko petnaestoro ljudi stajalo je leđima okrenuto leševima, gledajući u Srbe. Prepoznala sam Rame Mehmetija i njegovog sina Mehmeta Mehmetija.⁶⁷ Bili su iz Borovine, ali smo s njima boravili u kući u Ramoču. Videli smo kako ih skidaju s traktora.⁶⁸

Istraživač HRW-a je 15. juna istražujući Meju našao raspadnute posmrtno ostatke nekolicine muškaraca. Leševi su se nalazili na ivici polja, pored puta koji prolazi kroz Meju. Jedno netaknuto telo i gornji deo drugog nalazili su se na obodu doline pored polja, oko trideset metara uz put. Još dva tela su se nalazila nekoliko metara dalje u dolini, a donja polovina drugog tela u polju blizu doline. Svi leševi bili su u poodmaklom stadijumu raspadanja. Kostii nekih leševa bile su slomljene, i izgledalo je kao da nijedan leš nije imao glavu. Parčići jedne lobanje nađeni su blizu jednog tela.

Blíže putu, istraživač HRW-a video je tri velike gomile slame i kraljeg izmeta, koje su, po rečima seljana, pokrivale veliki broj tela. Seljani su, takođe, izjavili da su većinu tela muškaraca ubijenih u masakru pokupili čistači ulica, što je bio slučaj i u Đakovici.⁶⁹

U polju je bilo spaljenih dokumenata i ličnih stvari – tabakera, ključeva i porodičnih fotografija – koje su, izgleda, pripadale poginulima. Čaure iskorišćenih metaka bile su razbacane naokolo. Na malom katoličkom groblju, malo dalje uz brdo, prema rečima jednog seljanina, bila su četiri nedavno iskopana groba, gde su bili sahranjeni ostaci četiri muškarca iz sela, koji su poginuli u masakru.

HRW je sakupio imena dvanaest muškaraca za koje svedoci tvrde da su ih srpski vojnici odveli iz Meje 27. aprila. Osmorica od njih dvanaest nalaze se na ICRC-ovoj listi osoba koje su nestale posle hapšenja 27. aprila. Seljani su takođe prijavili istra-

67 I Rame Mehmeti (43) i Mehmet Mehmeti (19) se nalaze na spisku ICRC nestalih lica iz Meje. Prema spisku, koji je poslednji put izmenjen 15. maja 2000, Mehmetijevi, inače poreklom iz Borovine, poslednji put su viđeni u Meji 27. aprila 1999.

68 Intervju HRW-a s A. S., Kuks, 30. april 1999.

69 Šef grupe radnika gradske čistoće romske nacionalnosti bio je Faton Pološka, šef odseka javnih komunalnih radova (videti poglavlje o Đakovici). Prema rečima Pološke, s kojim su istraživači HRW-a razgovarali 19. juna, komunalni radnici uklonili su približno trideset tela leševa iz Meje, iako se veruje da ih je poginulo mnogo više, ali se ne zna gde su njihova tela.

živačima HRW-a da je toga dana u selu ubijeno osam muškaraca. Sva osmorica su na ICRC-ovoj listi nestalih lica, što ukazuje da su tela uklonjena s mesta masakra.

Motivi: ubistvo pet policajaca

Mogući motiv za ubistvo jeste taj što je OVK nedelju dana pre masakra napao iz zasede vozilo srpske policije. U napadu je ubijeno pet policajaca. Brojni svedoci iz tog kraja rekli su istraživačima HRW-a da je blizu centra Meje OVK ubio ovih pet policajaca u njihovom automobilu. Jednog od tih policajaca, Milutina Praševića, znali su mnogi seljani iz kraja.⁷⁰ Jedan meštanan iz Meje rekao je istraživačima HRW-a:

Mogući motiv za ubistvo jeste taj što je OVK nedelju dana pre masakra napao iz zasede vozilo srpske policije.

Pet policajaca je ubijeno u jednom automobilu, smeđoj "opel-askoni". Bili su kod nas nekoliko minuta pre nego što su ubijeni i pitali: "Gde je OVK?" Vozio je policajac Albanac. Otišli su i čuli smo bazuku. Čuli smo da je uniformisani Albanac bio iz Ratiša.⁷¹

Istraživači HRW-a su 15. juna 1999. godine pored puta u selu videli teško oštećeni automobil.

I drugi izvori pominju ubistvo srpskih policajaca. Mari Kilvin, reporter lista *London Sunday Times*, i Ian Fišer iz lista *New York Times*, rekli su istraživačima HRW-a, nezavisno jedan od drugog, da su im se pripadnici OVK-a hvalili da su treće sedmice aprila u Meji ubili srpskog komandira i njegove telohranitelje.⁷² Osim to-

70 Ime Milutina Praševića takođe se pojavljuje u iskazima svedoka u Korenici (videti poglavlje o Korenici). Jedan čovek tvrdi da je Prašević bio među policajcima koji su maltretirali seljane početkom aprila. Intervju HRW-a s M. M., Korenica. Oficir Prašević iz Đakovice posthumno je 7. juna 1999. odlikovan ordenom za zasluge prvog reda za odbranu i bezbednost. *Politika*, 15. oktobar 1999.

71 Intervju HRW-a s K. H., Meja (Kosovo) 25. jul 1999.

72 Intervju HRW-a s Marie Colvin, Kuks, 30. april 1999. Intervju HRW-a sa Ianom Fišerom (Fisher), Korenica, 16. juna 1999.

6. OPŠTINA ĐAKOVICA (GJAKOVE)

ga, seljani su rekli Džonatanu Lendeju iz lista *Christian Science Monitor* da je napad na Meju bio "osveta za to što su pripadnici OVK-a ubili jednog srpskog policajca višeg ranga, Milutina Praševića, i još četiri policajca".⁷³

Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije je čak navelo na svom veb sajtu imena trojice policajaca koji su ubijeni u "terorističkom napadu" u Meji, 21. aprila, uključujući i Praševića, čija slika je istaknuta. Prašević je rođen 6. avgusta 1968. u selu Vranić na Kosovu. Za njega se kaže da je radio u policiji od 1990. Druga dva policajca ubijena u Meji identifikovana su kao Ljubodrag Lazarević, rođen 1. novembra 1973, i Boban Lazović, rođen 25. februara 1976. Ljubodrag je radio kao policajac jednu, a Boban dve godine.⁷⁴

Počinioci zločina

Svedoci s kojima su razgovarali istraživači HRW-a prepoznali su neke srpske policajce koji su bili u Meji 27. aprila, ali nisu videli da je iko od ovih policajaca ubio nekoga ili da je počinio neke druge zločine. Tri osobe su tvrdile da su na dan masakra vidеле na kontrolnom punktu srpskog policajca zvanog "Stari"; jedan od ovih svedoka misli da se zove Milutin.⁷⁵ Još jedna osoba, stanovnik obližnjeg sela Koronica, koji nije bio u Meji, rekao je za HRW da je Stari, čije je ime Milutin Novaković,⁷⁶ bio policajac na dužnosti u tom kraju. Ova tri svedoka su nezavisno jedan od drugog rekla da je Stari, koji je, inače radio u Ponačevcu, bio visok, mršav u licu, tamne puti i crne kose. Imao je četrdesetak godina i imao je dva brata. Jedan svedok tvrdi da je Stari imao oca po imenu Vučko, i brata Miladina, ali ovi podaci nisu potvrđeni.

Jedan svedok identifikovao je još jednog policajca, za kojeg tvrdi da je bio u Meji 27. aprila: čoveka poznatog pod imenom

73 Jonathan S. Landay, "Evidence Mounts of War Crimes", *Christian Science Monitor*, 21. jun 1999.

74 Videti <http://www.mup.sr.gov.yu/domino/mup.nsf/pages/index-e>, 21. januar 2000.

75 Intervju HRW-a s K. H., Meja, 25. jul 1999.

76 Intervju HRW-a s M. M., Korenica, 26. jul 1999.

“Guta”, policijskog komandira u selu Ponačevac.⁷⁷ Ranije pomenuti stanovnik sela Koronica je nezavisno od toga potvrdio da je Guta bio komandir policije u Ponačevcu. Njegovo pravo ime nije poznato.

Svedoci su dali uopšteni opis pripadnika srpskih snaga bezbednosti na kontrolnom punktu u Meji; rekli su da su nosili tamnoplave ili zelene maskirne uniforme. Neki su imali crne maske na licu, a neki crvene poveze. Jedna žena je opisala dva Srbina koja su joj odvela oca na streljanje:

Ta dva Srbina su imala crne maske koje su im pokrivala glavu i kosu: videle su im se samo oči i usta. Bili su u nindžastilu. Nosili su plave policijske uniforme sa crvenim trakama na nadlakticama, malo ispod ramena. Mislim da su ih nosili na desnoj ruci.⁷⁸

Jedna četrdesetogodišnja žena dala je sledeći opis:

Srbi su nosili maskirne uniforme, crne maske, crne rukavice i imali su automatske puške. Videli su im se samo usta i oči. Imali su trake u bojama zastave Srbije. Nekima je glava bila pokrivena, nekima ne. Neki su imali poveze, ne sećam se boje. Neki su imali kratku kosu, neki dugu. Nosili su noževe u rukama: ravne noževe koji su bili zakrivljeni na vrhu, široke kao ruka, dugačke oko pola metra... Izgledali su jezivo. Srbi nisu vozili vojna vozila; vozili su automobile koje su ukrali na Kosovu.⁷⁹

Koronica (Korenice)

Istog dana kada se desio masakr u Meji, 27. aprila, srpska policija je proterala stanovnike obližnjeg sela Korenice, još jednog pretežno katoličkog sela blizu Đakovice. Ovde je, prema iskazima seljana, ubijeno najmanje trinaest muškaraca, a 120

77 Intervju HRW-a s K. H., Meja, 25. jul 1999.

78 Intervju HRW-a s A. S., Kuks, 30. april 1999.

79 Intervju HRW-a s F. B., Kuks, 29. april 1999.

6. OPŠTINA ĐAKOVICA (GJAKOVE)

ljudi iz ovog kraja je oteto i u avgustu 1999. su se vodili kao nestali.

Po povratku u Korenicu u junu, seljani su našli ostatke trinaest muškaraca, od kojih su dvanaestorica bila spaljena. Ali, još 67 ljudi iz Korenice se vodi kao nestalo, kao i 53 meštana iz okoline koji su se skrivali u Korenici (26 iz Guske i 27 iz sledećih sela: Dužnje, Babaj Boks, Brekovac i Đakovica).⁸⁰

Šta se tačno desilo s nestalim seljanima i kako je trinaest ljudi iz Korenice ubijeno ostaje nerazjašnjeno jer nema preživelih očevidaca. Međutim, na osnovu razgovora s meštanima po njihovom povratku u junu, i obilaska Korenice, HRW je stekao relativno jasnu sliku o prisilnom iseljavanju i proizvoljnim ubistvima koja su počinili pripadnici srpske policije.

Seljani su našli ostatke trinaest muškaraca, od kojih su dvanaestorica bila spaljena.

Prema iskazima meštana, srpske snage bezbednosti prvi put su ušle u selo 4. aprila. Pet ili šest policajaca koje su predvodili Aleksandar Mićunović i Milutin Prašević (kojeg je kasnije ubio OVK u Meji) naredili su svim stanovnicima da napuste Korenicu, ali su im kasnije dozvolili da se vrate. Jedan stanovnik sela, M. M., ovako je to opisao:

Rano ujutro, u 6 časova 27. aprila, čuli smo pucnjavu na ulazu u selo i videli neke kuće kako gore. U prve dve kuće streljan je Kolje Paljokaj (Kole Palokaj, 96), koji je kasnije spaljen. Policajci su nastavili da pale i ubijaju dok nisu stigli do centra. Bio sam u svojoj kući s porodicom i još 25 izbeglica iz drugih sela, ukupno nas je bilo 53.⁸¹

Svedok i njegova porodica pobjegli su kroz okolna polja na put, kojim su krenuli prema Meji. U Meji su oko 11 časova naišli na policijski kontrolni punkt gde su, kako tvrde, prepoznali neke policajce iz Đakovice, iako su oni nosili maske. Policajci su izdvojili dva brata iz porodice, od 35 i 36 godina, kao i četiri čo-

80 Među nestalima iz Guska su: Đon Dedaj (Gjon Dedaj, oko 55 godina), Pjeter Dedaj (oko 52 godine), Martin Dedaj, Pjeterov sin (oko 29 godina).

81 Intervju HRW-a sa M. M., Korenica, 26. jul 1999.

veka iz Guske, petoricu muškaraca iz Dužnja, jednog čoveka iz Brekovca, i još deset muškaraca iz Korenice. Do jula meseca svi ovi ljudi i dalje se vode kao nestali. Svedok je ispričao:

Odveli su 22 muškarca i naterali ih da legnu i viču: "Srbija, Srbija. Slobodan je gazda!" Onda su im pucali iznad glava. Nisam video da su ikoga ubili, jer su nas poterali prema Đakovici. Ne znamo šta se desilo sa 22 muškarca koja su oteta u Meji.⁸²

Još jedan meštanin Anton Dedaj takođe je pobegao iz Korenice 27. aprila. Opisao je prizor:

Mnogo Srba – vojnika, policajaca, paravojnika – stiglo je u selo 26. aprila s nekoliko autobusa. Neki su imali crvene poveze na glavama ili vezane oko nadlaktice. Sutradan rano ujutro srpske snage su opkolile selo i počele da pale kuće. Lokalni policajac je ušao u kuću u kojoj sam bio; vlasnik ga je poznao i pozvao ga je na kafu. Policajac je rekao: "Kasno je sad za vas." Uzeli su 9.000 DM od mog brata, a onda su ga ubili.⁸³

Još jedan meštanin, Tom Dedaj, bio je u svojoj kući kada su stigle srpske snage. Rekao je:

Srbi su stigli rano ujutru, svakakvi Srbi, vojnici, paravojnici, lokalna policija. Lokalni policajci su davali informacije snagama bezbednosti koje nisu bile odatle. Pet autobusa Srba stiglo je u gornji deo sela, a još dva blizu ove kuće. Policija je bila svugde, na svakih dvadeset metara puta. Opkolili su desetak sela. Lagali su nas; rekli su nam da idu u obližnje selo Ponoševac. Lokalni policajci su imali maske. Neki paravojnici su imali zelene maskirne pantalone i majice, sa crvenim povezima na nadlakticama.⁸⁴

82 Ibid.

83 Intervju HRW-a s Antonom Dedajem, Korenica, 16. jun 1999.

84 Intervju HRW-a s Tomom Dedajem, Korenica, 16. jun 1999. Činjenica da su neki paramilitarci nosili crvene poveze na nadlakticama ukazuje na mogućnost da su bili pod jedinstvenom komandom.

6. OPŠTINA ĐAKOVICA (GJAKOVE)

Tom Dedaj je s porodicom pobegao u šumu. Te večeri, kako je ispričao istraživačima HRW-a, sreo je Daniela Berišu (40, Daniel Berisha) iz Korenice, koji je tog jutra bio ranjen u članak na nozi i koleno, a imao je i opekotine na rukama. Beriša je rekao Dedaju da ga je policija bila uhapsila s još četiri muška člana porodice, koji su streljani u Berišinoj kući. Beriša je nekim čudom preživio i pobegao u šumu.

Kako Dedaj kaže, Beriša mu je rekao da je srpska vojska došla oko pola osam ujutro, naterala sve da izađu iz kuće, i onda razdvojila žene i decu od muškaraca. Srpski vojnici su prvo bili dozvolili Berišinom stricu Marku Beriši (68) da ode sa ženama i decom, i rekli mu da se odveze traktorom. Kada je rekao da ne zna da vozi traktor, naterali su ga da se vrati u kuću i da se popne na treći sprat, gde su bili drugi zarobljenici.

“Naredio je ljudima da mu okrenu leđa i iz blizine pucao u njih iz automatske puške.”

Kada su muškarci stigli na treći sprat, ispričao je Beriša Dedaju, počeli su da mole za život. Policajac za koga je Beriša rekao da ga zovu “Bajo” naredio je muškarcima da okrenu leđa, i pucao u njih iz blizine automatskim oružjem. Prema Dedaju koji je preneo šta je čuo od Beriše:

Srbi su ih postrojili na trećem spratu. Danielov stric je pregovarao s njima. Pitao je Srbe: “Zar niste i vi narod kao i mi? Zar niste ljudi? Zašto da nas ubijete?” Pomolio se i prekrstio se. Bajo je rekao: “Za vas je sada prekasno.” Naredio je ljudima da mu okrenu leđa i iz blizine pucao u njih iz automatske puške. Rekli su: “Jebem vam mater; prekasno je za vas.”⁸⁵

Beriša je rekao Dedaju da je pao, pošto su ga pogodili dva puta u nogu, i da su ga prekrili leševi. Onda se pravio da je mrtav dok je policija donosila gore čebad. Beriša se izvukao iz plamena kada je policija otišla, i probio se do šume, gde je sreo Dedaju.

Sledećeg dana, 28. aprila, Beriša je pokušao da pobjegne iz zaklona u šumi s još nekim seljanima, ali su ga uhapsili srpski

85 Ibid.

vojnici, zajedno sa čovekom po imenu Kolje Merturi (Kolë Merturi), još jednom ženom, i nekom decom. Svi ovi ljudi bili su pušteni sem Beriše, Merturi je kasnije ispričao Dedaju. Jedan seljanin je pronašao Berišino telo sutradan ujutru. Dedaj je pomogao da se Beriša sahrani. Rekao je istraživačima HRW-a da je ovaj, osim rana koje je već imao prethodne večeri u šumi, imao još pet rana od metaka – dve na čelu i tri na grudima. Sahranili su ga u šumi blizu mesta gde su pronašli njegovo telo.

Istraživač HRW-a je 16. juna obišao kuću Daniela Beriše, koja je bila opljačkana i spaljena. Na trećem spratu su bili spaljeni ostaci nečega što je ličilo na tela petoro ljudi. Anton Dedaj, rođak Toma Dedaja, rekao je istraživačima HRW-a da su na spratu bila tela njegovog brata Đoke Dedaja (40), Muse Dedaja (60), strica Đoke (Gjoka) i Antona; Nikole Dedaja (Nikolla, 18), sina Đoke Dedaja; Koljeta Beriše (43), brata vlasnika kuće, i Marka Beriše (68), strica vlasnika kuće.

Istraživač HRW-a pregledao je ostatke tela i zatim posetio tri spaljene kuće u blizini, u kojima je pronašao tela ili, u jednom slučaju, parčiće ugljenisanih kostiju. Tela su bila tako spaljena da nisu bila prepoznatljiva, ali su rođaci i komšije mogli da ih prepoznaju, jer su prepoznali njihove lične stvari, kao što su nakit ili naočare. Prema tvrđenju Toma Dedaja, u kućama su bili:

- ★ Prva kuća – Đerđ Malja (Gjergj Mala), 59 godina, i Palj Kabashi (Pal Kabashi), 41 godina;
- ★ Druga kuća – Mire Paljokaj (Mire Palokaj), oko 45 godina, (čiji je suprug Muse Paljokaj nestao);
- ★ Treća kuća – Kolje Paljokaj (Kole Palokaj), 80 godina, i Brahim Kamberi, oko 67 godina.

Dedaj tvrdi da je u obližnjoj šumi pronašao telo Deda Sadriaja (Ded Sadriaj), mentalno poremećenog čoveka, koji je imao oko 23 godine, iz sela Nec.

Istraživači HRW-a su obišli Korenicu drugi put 26. jula, na dan kada su seljani iskopavali neke grobove na seoskom groblju uz pomoć italijanskog KFOR-a. Nakon što je ekipa za čišćenje mina proglasila da je teren čist, meštani su pronašli telo koje je bilo umotano u ćebe i sahranjeno. Prema priči meštana, jedan Rom iz okoline im je rekao da su u Korenici oko 7. maja sahranili 34 čoveka, ali da je policija odnela tela.

6. OPŠTINA ĐAKOVICA (GJAKOVE)

Istraživači HRW-a su razgovarali s jednim Romom, koji je rekao da je radio za javno pogrebno preduzeće kao vozač. Rekao je:

Bio sam prisutan kada su pokupili tela i sahranili ih. Svaki dan smo kupili po nekoliko tela, pet, šest, deset. Srpska policija bi došla i rekla mi gde su tela. Poštovana je uobičajena procedura: policija je fotografisala leš; pisali su ime preminulog; kačili broj na leš i sahranjivali ga u grob s tim brojem. Bili su dobro organizovani. Fotografisali su tela pre sahranjivanja, nekad su čak i snimali. Moj sektor je radio na čišćenju ulica i održavanju puteva; morali smo da radimo taj posao. Naterali su nas da počnemo to da radimo u nedelji nakon što je NATO otpočeo bombardovanje.

Na seoskom groblju smo sahranjivali tela koja smo mogli da identifikujemo. Druga tela, ona bez ličnih karti, išla su na groblje u ovom selu (Korenici). Video sam mnogo leševa u Korenici: jednog dana smo pronašli osam leševa ispod mosta, blizu potoka. Sahranili smo 35-40 leševa na gro-

Slika pronađena na podu kuće Albanaca katolika u Korenici u kojoj je 27. aprila 1999. godine ubijeno pet muškaraca.

© JOANNE MARINER / HUMAN RIGHTS WATCH

blju u Korenici. Nismo sahranili nijednu ženu, sem jedne starice. Tela koja sam video imala su rane od automatskog oružja. Bilo je odvratno gledati ih. Na spaljena tela sam naišao samo jednom.⁸⁶

Svedoci iz drugih sela su takođe viđali leševe u Korenici. Jedan bračni par, R. R. i S. R., iz Šišmana blizu Đakovice, rekao je istraživačima HRW-a da su prošli kroz Korenicu 27. aprila. S. R. je rekao: "Videli smo 12 leševa u Korenici. Ležali su na ulici s rukama preko glave. Bilo je dva ili tri popodne, 27. aprila."⁸⁷

86 Intervju HRW-a s K. M., Korenica, 16. jun 1999.

87 Intervju HRW-a s R. R., i S. R., Kukeš (Albanija) 4. jun 1999.

7. Opština Istok (Istog)

U Istoku je, u poređenju s drugim opštinama na Kosovu, bilo relativno mirno tokom 1998. godine. Od 50.000 stanovnika koji naseljavaju ovu oblast Srbi su činili oko 15-20%.

Napetost se povećala početkom 1999, kada je OVK pojačao aktivnosti u Istoku, a srpska policija odgovarala nasiljem. Tokom bombardovanja NATO-a bilo je direktnih sukoba između OVK-a i jugoslovenske vojske i srpske policije. Paravojne snage su takođe bile prisutne u ovoj oblasti. Prema ispitivanju stanja stambenih objekata koje je sproveo UNHCR, od 7.081 kuća u opštini Istok 5.049 je bilo oštećeno ili potpuno uništeno, iako nije jasno koliki deo ovih oštećenja se može pripisati bombardovanju NATO-a.¹

Prema OEBS-u, hiljade Albanaca iz Istoka bile su proterane iz svojih domova i bežale su u sela Starodvorane (Staradran) i Zablacé (Zablaq), koja su bila pod kontrolom OVK-a. Kada se OVK povukao iz ove oblasti u aprilu, vladine snage su opljačkale i pretukle mnoge Albance koji su bili pobjegli tamo, i počinile nekoliko vansudskih pogubljenja.²

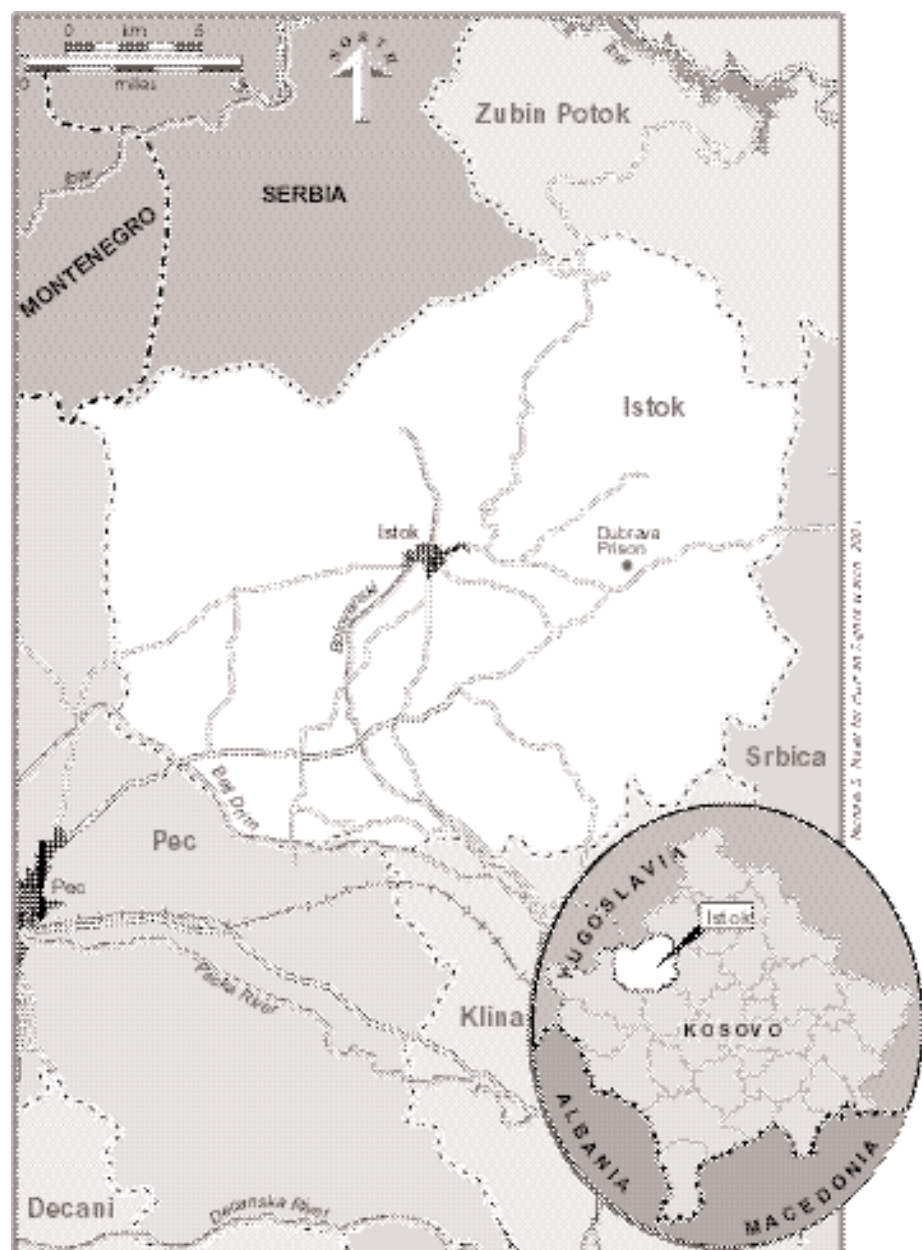
Najveće ubistvo u opštini Istok dogodilo se u zatvoru Dubrava, istočno od grada Istoka. Prateći aktivnosti srpskih snaga i vojske u neposrednoj blizini NATO je bombardovao ovaj zatvor 19. i 21. maja, i tom prilikom je poginulo oko 19 zatvorenika. Na rednih dana vladine snage su ubile čak 96 zatvorenika.

Srpska policija u Istoku pripadala je Sekretarijatu unutrašnjih poslova (SUP) u Peći, koji je bio nadležan za opštine Peć, Klina, i Istok. Komandir pećkog SUP-a tokom rata bio je pukovnik Boro Vlahović.³

1 UNHCR GIS Unit, Priština (Kosovo), "UNHCR Shelter Verification: Agency Coverage" 9. novembar 1999.

2 OEBS/ODIHR, *Kosovo: Kako viđeno, tako rečeno (Kosovo/Kosova: As Seen, As Told)*, 1. deo, str. 208-210.

3 M. Manić i S. Kovačević, "Volja i spremnost da se izvrše svi bezbednosni zadaci" *Policajac*, broj 18/98, oktobar 1998.

Map by Human Rights Watch, 2001

Zatvor Dubrava

Jedan od najtežih incidenata ovog rata desio se u zatvoru Dubrava, najvećoj kaznenoj ustanovi na Kosovu, kada su snage bezbednosti nakon vazdušnog napada NATO-a izvršile masakr nad zatvorenicima. S obzirom na to da su svi koji su preživeli masakr prebačeni u zatvore u Srbiji, pouzdani izveštaji o ovom ubistvu su se pojavili tek posle rata, kada su neki zatvorenici pušteni na slobodu.⁴ Istraživači HRW-a su razgovarali odvojeno s dvojicom preživelih, koji su prisustvovali ubijanju. Njihove priče su vrlo slične svedočenjima ostale četvorice preživelih, koja su se pojavila u srpskoj, albanskoj i međunarodnoj štampi.⁵

Prateći aktivnosti srpskih snaga i jugoslovenske vojske u ovoj oblasti, NATO je bombardovao zatvor 19. pa ponovo 21. maja 1999, ubivši bar devetnaest albanskih zatvorenika i stvorivši haos u ovoj ustanovi. Jugoslovenska vlada kaže da su neki zatvorenici iskoristili bombardovanja i pokušali da pobegnu iz zatvora; obezbeđenje se trudilo da zadrži red. Zatvorski službenici su 22. maja naredili da se približno 1.000 zatvorenika postroji u zatvorskom dvorištu. Nakon nekoliko minuta, otvorili su vatru iz automatskog oružja sa zatvorskih zidova i stražarskih tornjeva i bacali bombe na njih pri čemu je najmanje sedamdeset zatvorenika poginulo. Tokom sledeća dvadeset i četiri časa, stražari, specijalna policija i, verovatno, paramilitarci napali su zatvorenike koji su se skrivali u zatvorskim zgradama, podrumima i kanalizaciji, ubivši ih najmanje još dvanaest.

4 Do sredine 2000. godine mnogi preživeli iz Dubrave bili su pušteni na slobodu. U septembru, sedamdeset i devetoro ih je štrajkovalo glađu ispred zatvora u Dubravi da daju podršku albanskim zatvorenicima koji su još uvek bili u zatvorima u Srbiji.

5 Vidi intervju s Ahmetom Ahmetijem (Izabela Kisić, "Tukli su nas, mučili elektrošokovima, i pucali", *Danas*, 5. novembar 1999); Bajruš Džemali (Bajrush Xhemali) "Former Kosovar Prisoner Says Serbs 'Massacred' Over 100 Inmates" (BBC Worldwide Monitoring of Beta News Agency, 26. avgust 1999); i Remzi Tetrica ("Napali su nas automatskim oružjem, snajperima i bombama u zatvoru u Dubravi" ("We Were Attacked With Automatic Weapons, Snipers and Bombs in Dubrava Prison" *Kosova Sot*, 30 septembar 1999); i informacija od Namera Husaja u članku Karlot Gol: Carlotta Gall, "Stench of Horror Lingers in a Prison in Kosovo", *New York Times*, 8. novembar 1999.

Nije jasno koliko je tačno zatvorenika ubijeno bombama NATO-a, a koliko ih je poginulo nakon toga od ruke stražara i vladinih snaga niti u kojoj meri su albanski zatvorenici pokušavali da beže ili pruže otpor. Međutim, konzistentnost izjava svedoka, s preciznim pojedinostima o vremenu i mestima, ne ostavlja mesta sumnji da su srpske, a možda i jugoslovenske vladine snage namerno i bez potrebe ubile veliki broj, verovatno preko sedamdeset, Albanaca u ovom zatvoru, i ranile još mnogo njih. Jugoslovenska vlada je tvrdila da su bombe NATO-a ubile devedeset pet zatvorenika i ranile 196.⁶ NATO je priznao da je bombardovao zatvor, ali nikada nije priznao svoju vezu sa civilnim žrtvama.

Zatvor

Zatvor Dubrava se nalazio nekoliko kilometara istočno od Istoka, blizu granice s Crnom Gorom. Sastojao se od tri paviljona kapaciteta više od hiljadu zatvorenika. Ovaj zidom ograđeni kompleks imao je kulturni centar, sportsku halu, zdravstveni centar i hotel za posetioce zatvorenika.

Tokom 1998. i početkom 1999. godine bilo je pouzdanih informacija o mučenju i zlostavljanju u zatvoru Dubrava, što je bio slučaj i sa svim ostalim kaznenim ustanovama na Kosovu. Prema izveštaju OEBS-a, najmanje četiri muška zatvorenika umrla su od posledica batinanja u Dubravi između oktobra 1998. i marta

Zatvorenici su rekli da je Ukšin Hoti, jedan od najistaknutijih kosovskih političkih zatvorenika, pušten iz zatvora Dubrava 16. maja 1999. Od tada ga niko nije video.

© SHUKRIE REXHA

⁶ "Zločini NATO-a u Jugoslaviji: Dokumentarni dokazi, 25. april – 10. jun 1999", Jugoslovensko ministarstvo inostranih poslova, Beograd, jul 1999, str. 319.

7. OPŠTINA ISTOK (ISTOG)

1999. Advokati zatvorenika izjavili su da im je pristup klijentima u Dubravi bio ograničavan dok Verifikacionoj misiji na Kosovu nikad nije bio odobren pristup ovom zatvoru.⁷

Bivši zatvorenici koji su bili u Dubravi tokom rata rekli su istraživačima HRW-a da je 24. marta 1999. godine, kada je počelo bombardovanje Jugoslavije, u zatvoru bilo između 900 i 1.100 zatvorenika, među kojima i tridesetak Srba. Neki zatvorenici su prebačeni u Dubravu nakon početka bombardovanja. Jedan bivši zatvorenik, R. T., koji je prebačen u Dubravu 30. aprila, rekao je da je oko 165 Albanaca iz Đakovice došlo u Dubravu neposredno posle njegovog dolaska.⁸ Ovo je potvrđeno u aprilu i maju 2000. godine u Nišu, na suđenju 143 Albanca koja su uhapšena u Đakovici maja 1999, koji su posvedočili da su bili prebačeni iz Đakovice u zatvore u Peći, Lipljanu i Dubravi.⁹ Još jedan bivši zatvorenik, Bajruš Džemajli (Bajrush Xhemali), prebačen je 29. aprila u Dubravu iz zatvora u Nišu.¹⁰ Među kosovskim Albancima u Dubravi bio je jedan od najistaknutijih kosovskih političkih zatvorenika, Ukšin (Ukshin) Hoti, čija je petogodišnja kazna bila na izmaku.¹¹ Tri svedoka su rekla da je Hoti pušten iz Dubrave 16. maja zato što je odslužio kaznu. Nepoznato je gde se on trenutno nalazi, a mnogi bivši zatvorenici i borci za ljudska prava plaše se da je mrtav.

Zatvorske vlasti su tvrdile da su mnogi albanski zatvorenici u Dubravi bili pripadnici OVK-a, i da je među njima bilo najmanje jedanaest komandanata.¹² Novembra 1999. istraživači HRW-a su razgovarali s dva kosovska Albanca koja su boravila u Dubravi tokom bombardovanja NATO-a, i obojica su priznala da su bi-

7 OEBS/ODIHR, *Kosovo: Kako viđeno, tako rečeno*, 1. deo, str. 213-214.

8 "Napali su nas automatskim oružjem, snajperima i bombama u zatvoru u Dubravi" ("We Were Attacked With Automatic Weapons, Snipers and Bombs in Dubrava Prison") *Kosova Sot*, 30. septembar 1999.

9 "Izveštaj o suđenju takozvanoj *Đakovičkoj grupi*", Grupa 484, Volonterski centar za direktna ljudska prava, april 2000.

10 "Bivši kosovski zatvorenici kažu da su Srbi *masakrirali* preko 100 zatvorenika" ("Former Kosovar Prisoner Says Serbs 'Massacred' Over 100 Inmates") BBC Worldwide Monitoring.

11 Hoti (56 godina), vođa Partije nacionalnog jedinstva (Unikomb), uhapšen je 14. maja 1993, i osuđen na pet godina robije.

12 Paul Watson "NATO bombe stvorile su haos u zatvoru - oficiri OVK-a su navodno bili među zatvorenicima", ("NATO Bombs Ignite Prison Chaos - KLA Officers Reported to be Among Inmates") *Toronto Star*, 22. maj 1999.

li u OVK-u, ali nije poznato da li su vladine tvrdnje tačne i kad su u pitanju drugi zatvorenici.

Jedan od bivših zatvorenika, s kojim su razgovarali istraživači HRW-a, A. K. (inicijali promenjeni),¹³ izjavio je da je u Dubravi u martu 1999. bilo oko 1.100 zatvorenika. Rekao je da je do tada tretman u Dubravi bio generalno prihvatljiv, ali da su stražari nakon početka bombardovanja NATO-a počeli da tuku zatvorenike svaki dan.¹⁴

Svedočenje A. K. o događajima u zatvoru umnogome se podudara sa svedočenjem drugog sagovornika HRW-a iz Dubrave, B. K. (inicijali promenjeni), koji je, kao i A. K., služio jednogodišnju kaznu za "terorističke aktivnosti protiv države".¹⁵ Kako je ranije navedeno, oba svedočenja se podudaraju s razgovorima sa još četiri bivša zatvorenika, koji su objavljeni u štampi na srpskom, albanskom i engleskom jeziku da bi dali jasnu sliku o događajima u zatvoru između 19. i 25. maja.

Bombardovanje NATO-a

Prema iskazima svih svedoka, kao i izvora jugoslovenske vlade i NATO-a, avioni NATO-a su prvi put bombardovali zatvor u Dubravi ujutro 19. maja, bez upozorenja. B. K., koji je bio u paviljonu C, rekao je istraživačima HRW-a da su četiri bombe pale na zatvor, dve su pogodile paviljon C, jedna susedni paviljon, a četvrta zgradu uprave zatvora. Reкао je:

Kada su rakete pale, zvali smo stražare da otvore vrata, ali su oni otišli. Kada smo videli da su pobegli, počeli smo da

13 A. K. je uhapšen u Peći u avgustu 1998, i osuđen u novembru 1998. na godinu dana zatvora zbog "terorističkih dela." HRW je pregledao presudu A. K.-a u opštinskom zatvoru u Peći koju je potpisao sudija Goran Petronijević, ali broj dokumenta i tačni datumi suđenja nisu dati da bi se zaštitio identitet svedoka. A. K. je rekao HRW-u da se priključio OVK-u u junu 1998, i da se borio u Glođanu pod komandom Ramuša Haradinaja, oblasnog komandanta OVK-a.

14 Iz intervjua HRW-a s A. K., Peć (Kosovo), 17. novembra 1999.

15 B. K. je bio uhapšen septembra 1998. i osuđen na godinu dana zatvora marta 1999. zbog terorističkih aktivnosti. Priznao je HRW-u da je bio komandant bataljona OVK-a. Tačni datumi njegovog hapšenja i izricanja presude nisu navedeni da bi se zaštitio identitet svedoka.

7. OPŠTINA ISTOK (ISTOG)

razvaljujemo vrata. Trebalo nam je oko sat i po da ih razvalimo. U mom paviljonu troje ljudi je poginulo, a petnaestoro je ranjeno. Srbi su poslali tri ranjenika u Peć. Izašli smo napolje, u zatvorsko dvorište. Došli su i odneli leševe dva sata kasnije.¹⁶

A. K. je tvrdio da je četiri ili pet zatvorenika poginulo u paviljonima B i C, a neke druge su pogodili šrapneli dok su trčali u zatvorsko dvorište. Oba ova bivša zatvorenika, intervjuisana odvojeno, rekla su da su zatvorenici, okupivši se u dvorištu, pokušali da kontaktiraju s avionima NATO-a koji su leteli iznad njih ta-

Portparol NATO-a u Briselu potvrdio je da je objekat bio bombardovan i rekao je da je Dubrava "vojni objekat".

ko što su dugim neonskim sijalicama ispisali reč "U POMOĆ".

Portparol NATO-a u Briselu potvrdio je da je objekat bio bombardovan i rekao je da je Dubrava "vojni objekat". Na konferenciji za štampu 20. maja general-major Valter Džerc je objasnio:

Dubrava je značajan vojni cilj, znamo da je to vojni kompleks i ovu metu smo napali zato što je to legitiman vojni cilj; nemamo dokaza da je bilo koji projektil završio na nekom drugom mestu, niti da je posada pogrešila. Mogu da dodam da smo koristili projektele s preciznim navođenjem i, da sumiram, bio je to vojni kompleks, legitiman vojni cilj.¹⁷

Prema izjavi jugoslovenskog ministarstva inostranih poslova, NATO je bombardovao položaje jugoslovenske armije i srpske policije u blizini zatvora 19. maja u 13 i 15, i tom prilikom su poginula tri civila. Tri bombe su, kako oni kažu, pogodile zatvor, usmrтивši dva zatvorenika i jednog stražara.¹⁸

A. K. i B. K., kao i još četiri bivša zatvorenika, čiji su intervjui bili objavljeni u štampi, rekli su da su zatvorenici proveli naredne dve noći spavajući napolju, ali unutar zatvorskih zidina.

16 Iz intervjua HRW-a s B. K., blizu Peći (Kosovo), 17. novembar 1999.

17 Konferencija za novinare NATO-a, vrhovni štab NATO-a, Brisel, 20. maj 1999.

18 Jugoslovensko Ministarstvo inostranih poslova, Napadi NATO-a na proizvodne i civilne objekte 19. maja i u noći između 19. i 20. maja 1999.

Onda su zatvorski stražari 21. maja naredili zatvorenicima da se postroje u dvorištu. Međutim, dok su se okupljali, počeo je drugi talas bombardovanja NATO-a. B. K. je rekao istraživačima HRW-a:

Dvadeset prvog maja opet su nas okupili u dvorištu. Oko nas su bile zatvorske zgrade. Stražari nisu pucali na nas. Sedeli smo na travi, svi mi – oko 900 ljudi. Rekli su: “Ne plašite se, NATO neće pucati.” Oko 10 ili 11 sati pre podne avioni su počeli da nadleću. Prva raketa je pala na kuhinju. Druge su pale u blizini nje. Jedna je pala unutar zidina blizu nas. Šesnaest ljudi je poginulo kada je komad zemlje širok pet metara odleteo u vazduh blizu nas. Među njima su bili: Fadilj Bezeraž iz Rašića, Naim Kurmeħaj iz Gornjeg Streoca, Ali Keljmendi iz Kosorića, Ćauš Ahmeti iz Šeremetaja, i Mete Osmajaj iz Isnića.

NATO nas je tri puta bombardovao. Kada je počelo, čitav dan smo samo ležali. Stražari su napustili zatvor kada su čuli avione. Mi smo ostali u dvorištu do podne, a onda smo se povukli na mesto u dvorištu udaljeno oko 300 metara, gde je bilo manje zgrada... Oko dva popodne došla su četvorica naoružanih stražara. Mislili smo da su došli da nas streljaju, ali naišli su avioni i oni su pobjegli. Te noći smo spavali u polju...¹⁹

Zapadni novinari koje su srpske vlasti 21. maja odvele u zatvor da vide posledice bombardovanja od 19. maja istog dana su potvrdili da je bilo bombardovanja Dubrave. Džeki Roulend, dopisnik BBC-ja, videla je leševe, žrtve bombardovanja od 19. maja, pre nego što je morala da pobjegne iz zatvora jer je NATO nastavio napad. Napisala je u listu *Scotland on Sunday*:

Hodali smo po travi, gazeći između leševa prekrivenih ćebadima. Jedan čovek je još uvek bio živ, njegovo krvavo telo treslo se u grčevima. Tada smo čuli buku aviona iznad naših glava: bombarderi su se vraćali. Bilo je vreme da idemo. Dok smo žurili iz zatvora blatnjavom stazom, bombe su padale. Tri, jedna za drugom.²⁰

¹⁹ Ibid.

²⁰ Jacky Rowland, “Bombs, Blood and Dark Despair”, *Scotland on Sunday*, 23. maj 1999.

7. OPŠTINA ISTOK (ISTOG)

Pol Watson iz lista *Los Angeles Times*, koji je proveo veći deo rata na Kosovu, takođe je bio u Dubravi tog dana. "Bar devet leševa ležalo je razbacano unaokolo, na travi i u žbunju", napisao je. "Svima su glave bile obrijane, što je govorilo da su zatvorenici." Dalje je napisao:

Tokom dva prethodna sata jutarnjih napada (21. maja), koji su se završili u 10 i 20, dve eksplozije su oštetile visoki spoljni zid i ostavile velike kratere s obe strane. Ljutiti jugoslovenski stražari, koji su tokom napada pokušavali da zadrže zatvorenike zaključane u dvorištu, rekli su da su mislili da su avioni NATO-a pokušavali da oslobode borce OVK-a iz zatvora.²¹

Watson je citirao reči Aleksandra Rakočevića, kojeg je prepoznao kao upravnika zatvora, koji je rekao: "Zatvorenici su još u zatvoru, ali ne možemo da ih vratimo u ćelije gde bi trebalo da budu jer NATO gađa i zgrade... Neki su možda već pobjegli jer ima nekoliko rupa u zidovima." ²²

U vesti novinske agencije *Associated Press* nije data priča iz prve ruke o bombardovanju 21. maja, ali je potvrđeno da su novinari "videli sedam krvavih leševa, pokrivenih ćebadima u travnatom dvorištu zatvora, zgrade izrešetane šrapnelima, kao i nervozne stražare s automatskim oružjem koji su pokušavali da zadrže zatvorenike na odstojanju."²³

Kao i u slučaju prethodnog napada na Dubravu, NATO je potvrdio da je bombardovao zatvor, tvrdeći da je to legitiman vojni cilj. U jutarnjem brifingu 22. maja portparol NATO-a Džejmi Šej je rekao:

Kao što već znate, snage NATO-a su u Istoku na Kosovu napale kasarnu i zbornu mesto koje jugoslovenska vojska i specijalne jedinice MUP-a već dugo koriste za operacije protiv OVK-a i kosovskih civila, a ovaj vojni objekat se graniči sa

21 Paul Watson, "Izveštaj s Kosova: 20 ubijenih, 10 ranjenih nakon što je NATO gađao zatvor" ("Dispatch from Kosovo: 20 Killed, 10 Wounded as NATO Targets Prison"), *Los Angeles Times*, 22. maj 1999.

22 Ibid.

23 "NATO Hits Kosovo Jail Again Friday Night", *Associated Press*, 21. maj 1999.

zatvorom. Ali, želim da naglasim, kao što sam to i juče učinio, da je u pitanju vojni objekat, zatvor je njegov deo, i to samo mali deo tog prilično velikog vojnog objekta.²⁴

Strani novinari koji su posetili Dubravu 21. maja nisu primetili nikakve vojne aktivnosti u toj oblasti, iako to ne dokazuje da vojne jedinice i oprema nisu bili u blizini zatvora kada je bombardovanje počelo. Pol Watson je napisao da novinari "nisu pronašli tragove vojnih vozila ili opreme među ruševinama, iako je bilo teško utvrditi šta se tu nalazilo tokom ranijih napada".²⁵

Neki bivši zatvorenici tvrdili su da su tokom bombardovanja NATO-a videli da je u blizini zatvora otvarana vatra iz protivavionskog oružja. U vesti koju je objavila srpska novinska agencija Beta, bivši zatvorenik Bajruš Džemailji (Bajrush Xhemaili) tvrdio je da je video "neprestane provokacije iz velike protivavionske baze koja se nalazila blizu zatvora".²⁶ Ahmet Ahmeti, koji je dao intervju dnevnom listu na srpskom jeziku *Danas*, rekao je da se sistem za protivvazдушnu odbranu nalazio blizu zatvora.²⁷

Jugoslovenska vlada tvrdila je da je drugi talas bombardovanja NATO-a prouzrokovao još civilnih žrtava. Državna agencija Tanjug javila je 21. maja da je najmanje devetnaest zatvorenika poginulo a deset ranjeno u napadu 21. maja, uključujući i zamenika upravnika, četrdeset jednogodišnjeg Nedžmedina Kalicana. Ovo su nove žrtve, kaže se u toj vesti, posle dva zatvorenika koja su poginula u bombardovanju 19 maja.²⁸ Narednog dana, Tanjug je javio da je devetnaest zatvorenika i stražara poginulo, a da ih je više od deset ranjeno.²⁹ U drugoj vesti Tanjuga, objavljenoj istog dana, tvrdi se da su "poginule desetine zatvorenika i stražara".³⁰

24 Jutarnji brifing NATO-a, Vrhovni štab NATO-a, Brisel, 22. maj 1999.

25 Watson, "NATO Bombs Ignite Prison Chaos".

26 "Bivši kosovski zatvorenici kažu da su Srbi masakrirali preko 100 zatvorenika", BBC Worldwide Monitoring.

27 Izabela Kisić, "Tukli su nas, mučili elektrošokovima, i pucali", *Danas*, 5. novembar 1999.

28 "Bar devetnaestoro je poginulo prilikom bombardovanja zatvora u Istoku od strane NATO-a", Tanjug, 21. maj 1999.

29 "Avioni NATO-a napali su zatvor u Istoku šest puta u jednom danu", Tanjug, 22. maj 1999.

30 "Desetine zatvorenika poginulo u vazдушnim napadima NATO-a na zatvor u Istoku", Tanjug, 22. maj 1999.

Masakr

Prema iskazima svih svedoka, sutradan posle drugog talasa bombardovanja, 22. maja, zatvorski stražari su naredili svim zatvorenicima da se okupe u glavnom dvorištu zatvora. B. K. je objasnio šta se dalje desilo:

Ujutro 22. maja, u 5 i 40, čuli smo megafon sa stražarskog tornja. Komandir je rekao: "Postrojte se jer hoćemo da vas prebacimo u Niš radi vaše bezbednosti." Postrojili su

nas. Oko 6 i 10 su nam rekli da imamo deset minuta da se postrojimo. Stroj nije bio ravan, nego je bilo po četvoro do šestoro ljudi u koloni dugoj oko 200 metara. Posle nekoliko sekundi,

bili smo dvadeset do dvadeset pet metara od zidova, bacili su tri-četiri ručne bombe. U isto vreme, počeli su da pucaju iz ručnih bacača i snajpera. Ko god je stigao bacio se na zemlju.³¹

"Imali su ručne minobacače, snajpere, mašinke, AK47, ručne bombe i minobacače. Pucali su sa zidova. Bombe su padale na sve nas i ljudi su leteli."

A. K. je ispričao sličnu priču:

Naterali su nas da stanemo u stroj na betonskom fudbalskom terenu oko kojeg su bili stražarski tornjevi. Bilo nas je oko 100 u jednom redu. Stajali smo tamo oko deset minuta, sve dok se nismo svi postrojili. Onda se jedan čovek po imenu "Ace" popeo na jedan toranj i dao naredbu da se puca. To smo videli. Pucali su bez prestanka dvadesetak minuta sa zidova visokih pet metara – sve je to bilo smišljeno. Imali su ručne minobacače, snajpere, mašinke, AK47, ručne bombe i minobacače. Pucali su sa zidova. Bombe su padale na sve nas i ljudi su leteli.³²

31 Iz intervjuja HRW-a s B. K., u blizini Peći (Kosovo) 17. novembra 1999.

32 Iz intervjuja HRW-a s A. K., Peć, 17. novembra 1999.

U intervjuu za novinsku agenciju Beta, Bajruš Džemailji³³ je dao je svoje viđenje napada 22. maja: "Srpske snage su otvorile vatru sa stražarskih tornjeva na zapadnoj i severnoj strani zatvorskih zidova. Koristili su snajpere, automatsko oružje i ručne bacače. Pucnjava je trajala oko pola sata."³⁴

Nastao je kaos, a zatvorenici su trčali da se sklone u okolne zgrade zatvora, podrume, ili u zatvorski kanalizacioni sistem. B. K. je rekao:

Ja i grupa koja je bila bliže zidu čuli smo kako ponovo pune oružje. Viknuo sam: "Ustaj i beži!" Ko god je hteo i mogao počeo je da trči. Ulazili smo u podrume, šahtove, paviļjone, i skrivali se iza brdašaca. Nastavili su da pucaju, sa svih tornjeva je dolazila vatra iz snajpera i automatskog oružja. Trajalo je deset-petnaest minuta.

Vratili smo se na poljanu između zgrada da pokušamo da pomognemo ranjenima. Posle sat vremena smo otišli da vidimo ko je poginuo. Još uvek su bili tamo, ali nisu pucali. Izbrojali smo približno devedeset i sedam poginulih. Među njima su bili: Sahit Ibrahimović iz Kotradića, Agim Eljšani iz Klinke, Zahir Aguši, Iber Gergoci i Zeke Hasan Metaj iz Strelca. Pokupili smo leševe i pokrili ih ćebadima. Onima koje smo znali napisali smo imena na papiru, koji smo zakačili negde na njihovu odeću. Onda smo potražili hranu za sebe. Provalili smo u ambulantu da bismo uzeli zalihe.³⁵

A. K. je objasnio:

Ljudi su trčali. S obzirom na to da je zatvor velik, bilo je mnogo kanalizacionih šahtova. Podigli smo rešetku i nas 5-

33 Bajruš Džemaili bio je predsednik Kancelarije Saveta za odbranu ljudskih prava i sloboda u Uroševcu, kao i član predsedništva saveta u Prištini. Uhapšen je 1993. i osuđen 5. avgusta 1993. na osam godina zatvora. Pušten je na slobodu 8. juna 1999, i trenutno je aktivan u Partiji za demokratski prosperitet, novoj političkoj partiji koju predvodi Hašim Tači, bivši politički direktor OVK-a i sadašnji premijer samozvane Privremene vlade Kosova (u vreme pisanja ovog izveštaja - prim. prev.).

34 "Former Kosovar Prisoner Says Serbs 'Massacred' Over 100 Inmates", BBC Worldwide Monitoring of Beta News Agency, 26. avgust 1999.

35 Iz intervju-a HRW-a s B. K., u blizini Peći (Kosovo) 17. novembar 1999.

7. OPŠTINA ISTOK (ISTOG)

10 je uskočilo... Ulazili smo u uništene zgrade i uzimali stvari da se branimo. Kako je NATO pogodio kuhinju, bilo je hrane, pa smo kuvali sami sebi.³⁶

Te večeri, kažu svi očevici, grupa specijalne policije ili paravojske ušla je u zatvor i pokušala da ponovo uspostavi kontrolu. Napad je trajao oko dvadeset minuta, i tokom njega su bacali ručne bombe u školsku zgradu i, navodno, ubili bar dvoje ljudi. Zatvorenici su ostali skriveni tokom noći, neki od njih pripremajući se da se brane improvizovanim oružjem napravljenim od polomljenog nameštaja ili baštenskog alata.³⁷ B. K. je rekao:

Krvavi madraci u zatvorskom paviljonu u Dubravi, posle rata. NATO je bombardovao ovaj objekat 19. i 21. maja 1999. godine prateći aktivnosti vojske u toj oblasti. U tim akcijama je poginulo oko 19 zatvorenika. Srpske snage ubile su čak 96 zatvorenika u narednim danima.

ALBAN BUJARI

36 Iz intervjua HRW-a s A. K., Peć, 17. novembra 1999.

37 Reporter lista *New York Times*, Karlota Gol, koja je posetila zatvor Dubrava 7. novembra 1999, videla je oružje u podrumu Doma kulture, između ostalog i ašove, metalne šiljke, drvene motke i metalne cevi ("Stench of Horror Lingers in a Prison in Kosovo"), Carlotta Gall, *The New York Times*, 8. novembar 1999.

Oko pet ili šest sati popodne neki paramilitarci ušli su u zatvor. Uništili su zatvorsku školu. Te noći su ubili sve koji su se skrivali u kanalizaciji. Tamo je bilo do dvanaest ljudi. Otvorili su šahtove i pobili ih.

“Od dvadeset dvoje ljudi koji su se krili u domu kulture ubili su devetoro, jednog po jednog.”

Bio sam u paviljonu C. Ostali su bili u kuhinjskom podrumu. Organizovali smo se tako da ne mogu da dođu po noći da nas ubiju. Uzeli smo lopate, motke, šta god smo našli, čak i nogare od nameštaja. Pripremili smo nekoliko zamki i napunili dva velika kanistera vodom. Imali smo ranjenike u podrumu paviljona C. Bilo ih je između 120 i 150.

Te noći se jedan dvadeset petogodišnjak obesio kanapom. Drugog su pronašli obešenog u školi. Oko pet sati ujutro 23. maja počeli su da pucaju i bombarduju. Od dvadeset dvoje ljudi koji su se krili u domu kulture ubili su devetoro, jednog po jednog. Zefa Kećiraja iz Žuba – njegov brat je to video. Ubili su i Kabešija iz Zahaća.

A. K. je objasnio šta se desilo sledećeg jutra, oko šest sati, kada je još jedna grupa specijalaca ušla u zatvor. Rekao je istraživačima HRW-a:

Skrivali smo se u podrumima i sobicama, i nismo znali da li hoće da nas ubiju ili odvedu. Video sam “Grgu”, “Mlađu”, i još neke iz Peći. Kada su nas uhvatili, vukli su nas za kosu i udarali u glavu.

Bio sam iza grejne cevi u podrumu s još osamnaestoricom. Krili smo se. Staklena vuna oko cevi nas je grebala. Pristiglo je još dvadeset osam ljudi, ali nisu mogli da uđu jer nije bilo mesta. Onda su nas srpske snage videle i opkolile. Došli su s mašinkama i velikim noževima i počeli su da udaraju dvadeset osam muškaraca u podrumu. Svuda je bilo ljudskih organa. Boli su zatvorenike noževima. Na tom mestu su ubili svih dvadeset osmoro ljudi, među kojima su bili: Zef Kćira, Ljuš Prejlazi, Nikole Bibaj, Jonus Krasnići i Arsim Krasnići.

Naser Husaj, zatvorenik iz Dubrave koji je svoju priču ispričao listu *New York Times*, rekao je da je proveo noć skrivajući se sa

7. OPŠTINA ISTOK (ISTOG)

grupom zatvorenika u vešernici ispod kantine. Policija je napala zgradu ujutro, kaže on, “s ručnim minobacačima i pucali su kroz prozore pravo u podrum”.³⁸ Kada je s Husajem obišla to mesto 7. decembra, novinarka lista *New York Times* Karlota Gal primetila je “izuzetno jak” miris smrti. Napisala je:

Zeleni linoleum na podu bio je još lepljiv od krvi, koju je neko razmazao pri pokušaju da je obriše. Gospodin Husaj se brzo kretao po mraku, pokazujući time da dobro poznaje podrum. Ali čak se i on zagrcnuo dok je pokazivao gde je video šestoricu ljudi kako su ubijeni u hodniku.³⁹

Još jedan zatvorenik Remzi Tetrica ispričao je svoju priču kosovskom dnevnom listu *Kosova Sot*. O jutarnjem napadu 23. maja je rekao:

Rano ujutro 23. maja paramilitarci su izvršili pokolj. Napali su nas istim arsenalom oružja kao i prethodnog dana. Ubili su mnogo zarobljenika u podrumima, šahtovima, sobama, gde god su ih nalazili. Ranili su mnoge druge zatvorenike. I mene su ranili bombom. Istog dana je poginuo Džemailj Aljima... Lično znam za 108 ubijenih i 98 ranjenih zatvorenika.⁴⁰

Kasnije istog jutra snage bezbednosti povratile su delimičnu kontrolu nad zatvorom i dale zatvorenicima ultimatum da izađu iz svojih skrovišta u roku od petnaest minuta. Nemajući izbora, zatvorenici su izašli a snage bezbednosti su ih zatim okupile u zatvorskoj sportskoj sali, koja je još uvek bila neoštećena. Svedoci kažu da su vojnici VJ tada bili prisutni i da su bili blaži prema preživelim zatvorenicima, čak su im davali i cigarete u ime “Mikija” – čoveka kojeg su dva sagovornika identifikovala kao upravnika zatvora, iako mu nisu znali puno ime. A. K. kaže da je prepoznao policajca iz Peći poznatog po nadimku “Bata”.

Ranjenike su odveli kamionom, dok su ostale zatvorenike transportovali s približno deset autobusa u zatvor u Lipljanu, u

38 Gall, “Stench of Horror Lingers in a Prison in Kosovo”.

39 Ibid.

40 “Napali su nas automatskim oružjem, snajperima i bombama u zatvoru Dubrava”, *Kosova Sot*, 30. septembar 1999.

južnom delu centralnog Kosova. Svi bivši zatvorenici tvrde da su ih u Lipljanu tukli. A. K. i Bajruš Džemailji tvrdili su da su novopristigli zatvorenici morali da prođu između dva kordona policije koja ih je tukla pendrecima i metalnim šipkama dok su prolazili.⁴¹

10. juna ujutro, neposredno nakon što su NATO i jugoslovenska vojska potpisali Vojno-tehnički sporazum, čime se okončao rat, svi kosovski Albanci zatvoreni u Lipljanu prebačeni su u druge zatvore u Srbiji, kao što su Sremska Mitrovica, Niš, Prokuplje ili Požarevac. Prema podacima Fonda za humanitarno pravo iz Beograda, od oktobra 1999, ranjeni zatvorenici iz Dubrave bili su u zatvorima u Sremskoj Mitrovici, Zabeli i Nišu.⁴²

Istraživači HRW-a su razgovarali o ovom prebacivanju sa još tri zatvorenika koji su u to vreme bili u zatvoru u Lipljanu, kao i s dva muškarca koji su bili u Dubravi. Svi oni su rekli da su zatvorenici vezali ruke i odveli ih autobusima s Kosova. B. K. je rekao:

Probudili su nas u 10 sati uveče 9. juna. Vezali su nas kaničima i razdvojili nas u grupe od po pedeset. Nismo mogli da sednemo. Počeli su da se povlače i pucaju u vazduh. Bojali smo se da će nas tamo pobiti. Od šest sati 10. juna sve do podne držali su nas bez hrane i vode. Ukrcali su nas u autobuse, terajući nas da držimo pognute glave. Polovina nas je bila na podu. Bilo je hladno. Tukli su one koji su se pomerili. U svakom autobusu su bila po dva policajca i vozač. Shvatili smo da se vojska i policija povlače s Kosova. Stigli smo u Niš, gde smo ostali jedan sat u autobusu. Odvezali su nas i smestili u zatvor.⁴³

Drugi zatvorenici kratko su se zadržali u niškom zatvoru, a onda su krenuli dalje. B. Z., osamnaestogodišnjak koji nije bio zatvorenik u Dubravi, rekao je istraživačima HRW-a:

41 HRW je intervjuisao još jednog bivšeg zatvorenika koji je bio u zatvoru u Lipljanu od 24. maja do 9. juna, ali koji nije bio u Dubravi. On je rekao da je i on morao da prođe kroz kordon policajaca. Iz intervjuja HRW-a sa R. M., Glogovac (Kosovo) 5. novembra 1999.

42 Saopštenje Fonda za humanitarno pravo, 10 oktobar 1999.

43 Iz intervjuja HRW-a s A. K., u blizini Peći (Kosovo), 17. novembar 1999.

7. OPŠTINA ISTOK (ISTOG)

Odveli su nas 10. juna. Prvo su nam rekli da idemo u Niš. Tamo su rekli da nema mesta, pa smo ušli u drugi autobus i krenuli dalje. Od Lipljana sam bio u prvom autobusu, ruku vezanih iza leđa. Autobus je bio pun. Odveli su nas u Srem-sku Mitrovicu. Bilo nas je oko 300.⁴⁴

Svi bivši zatvorenici s kojima su razgovarali istraživači HRW-a pušteni su između septembra i decembra 1999, uglavnom zato što su im zatvorske kazne istekle. Međutim, u aprilu 2001. u srpskim zatvorima bilo je najmanje 70 kosovskih Albanaca, među njima i neki koji su preživeli masakr u Dubravi (vidi odeljak o kosovskim Albancima zatvorenim u Srbiji od kraja rata u poglavlju o kršenjima prava posle 12. juna 1999).

U aprilu 2001. u srpskim zatvorima bilo je najmanje 70 kosovskih Albanaca, među njima i neki koji su preživeli masakr u Dubravi.

Ne zna se tačno koliko zatvorenika iz Dubrave je poginulo u dva vazдушna napada NATO-a, a koji je broj onih koje su ubili stražari i specijalci. Posle prvog izveštaja 21. maja da je najmanje devetnaest zatvorenika poginulo, u izveštajima jugoslovenske vlade četiri dana kasnije broj poginulih naglo raste a da se pri tom ubistva ne obrazlažu merama da se obuzda pobuna zatvorenika ili da se spreči njihovo bekstvo. Umesto toga, srpske vlasti, nasuprot nedvosmislenim svedočenjima očevidaca, tvrde da su nove pogibije posledica bombardovanja. U izveštaju Tanjuga od 25. maja 1999. kaže se da je "u višednevnom bombardovanju kazneno-popravne institucije Istok poginulo oko 100 zatvorenika, a oko 200 je ranjeno".⁴⁵ Tanjug je 27. maja citirao Vladana Bojića, istražnog sudiju u pećkom Okružnom sudu, koji je rekao da je devedeset i šest leševa izvučeno ispod ruševina i da je četrdesetoro ranjenika bilo u kritičnom stanju.⁴⁶ Jugoslo-

44 Iz intervjuja HRW-a s B. Z., Glogovac (Kosovo), 5. novembar 1999.

45 "Broj osoba poginulih u napadima NATO-a na zatvor u Istoku još uvek nepoznat", Tanjug, 25. maj 1999.

46 Vladan Bojić je 25. maja citiran na talasima državne radio stanice Radio Beograd kako govori da je NATO "počinio najveće masovno ubistvo zatvorenika u istoriji moderne civilizacije", i da će sud početi da istražuje zločin.

venska vlada 29. maja izjavljuje da se "broj žrtava u kazneno-popravnoj instituciji u Istoku povećava. Od 196 ranjenih u vandalskom bombardovanju ove institucije umrle su još tri osobe, a još sedam je izvučeno ispod ruševina, dok se potraga za stradalima nastavlja."⁴⁷ Tridesetog maja Tanjug izveštava da je pronađeno još sedam leševa, čime je ukupan broj žrtava porastao na devedeset i tri.⁴⁸ Konačni podaci koje je dala jugoslovenska vlada objavljeni su u julskom izveštaju Ministarstva inostranih poslova pod nazivom "Zločini NATO-a u Jugoslaviji: Dokumentovani dokazi od 25. aprila do 10. juna 1999". U izveštaju se kaže da su bombe NATO-a ubile devedeset pet zatvorenika i ranile 196.⁴⁹

Da bi očigledno potkrepili svoje tvrdnje da su svi zatvorenici poginuli u bombardovanju NATO-a, srpske vlasti su ponovo odvele 24. maja strane novinare u zatvor Dubrava. Džeki Roulend, koja je izveštavala za BBC, rekla je da je zatvor očigledno bio ponovo napadnut nakon prve posete novinara 21. maja. Izvestila je da je "jedna zgrada tinjala dok su trpezarija i još nekoliko ćeljskih blokova bili veoma oštećeni".⁵⁰ Međutim, nije joj bilo sasvim jasno kako su zatvorenici poginuli:

Obilazeći zatvor, izbrojali smo četrdeset i četiri leša, od kojih se činilo da je polovina stradala u bombardovanju u petak (19. maja); još uvek su ležali na travi, pokriveni ćebadi-ma. Tada su nas odveli u sobu u oštećenom ćeljskom bloku gde je bilo dvadeset i pet leševa. Ti ljudi su izgledali kao kosovski Albanci, neki su imali obrijane glave, drugi dužu kosu. Nekolicini leševa pantalone su bile spuštene do kolena. Rečeno nam je da su poginuli između petka i nedelje, iako nije bilo jasno ni kako su poginuli ni kako to da su se svi oni nalazili u jednoj prilično neoštećenoj sobi.

47 MIP SRJ, napadi NATO-a na proizvodne i civilne objekte 29. maja i u noći između 29. i 30. maja 1999.

48 Izveštaji jugoslovenske štampe; "Identifikovano 86 mrtvih", *DAN*, 27. maj 1999, str. 2; "Još sedam leševa," *DAN*, 30. maj 1999.

49 "Zločini NATO-a u Jugoslaviji: Dokumentarni dokazi, 25. april – 10. jun 1999" str. 319, SMIP, Beograd, jul 1999.

50 "Istok Prison's Unanswered Questions", *BBC World News*, 25. maj 1999.

7. OPŠTINA ISTOK (ISTOG)

Još jedan reporter koji je posetio zatvor 24. maja, Daniel Vili-jams iz lista *Washington Post*, takođe je doveo u pitanje vladinu verziju događaja:

Ovoga puta, službena verzija – da su bombe krive – nije se podudarala s onim što su novinari videli na mestu događaja, gde su našli još dvadeset pet leševa kosovskih Albanaca. Leševi su bili nabacani u čekaonici ambulante. Osim unište-ne trpezarije, u zatvoru nije bilo vidljivo više nijedno oštećenje od bombe, i nijedan novopoginuli nije bio zgnječen, niti zaprljan prašinom od betona koja je prekrivala pod trpezarije.⁵¹

Vilijams je posetio Dubravu ponovo 12. juna, nakon što su trupe NATO-a ušle na Kosovo. Napisao je:

Kada sam ušao unutra, nije mi mnogo trebalo da vidim klike su se grozne stvari desile, stvari koje nisu imale veze s bombardovanjem. U ambulanti, gde je ležalo dvadeset pet tela, madraci i jastuci su bili poređani duž hodnika, što ranije nisam mogao da vidim. Na nekima su bile rupe od metaka i skorena krv na mestima gde su verovatno ležale glave. Zidovi su bili puni rupa od metaka i isprskani krvlju. Na zidu jedne ordinacije visila je nakrivljena Hipokratova zakletva.

U ćelijskom bloku zidovi su bili izrešetani mecima, a na madracima su bili tragovi skorene krvi. Štala u stražnjem delu kompleksa bila je puna odeće. I tu su na zidovima bili tragovi metaka. Madraci i odeća su bili nagurani u otvorene šah-tove.⁵²

Karlota Gol iz lista *New York Times*, koja je s bivšim zatvorenikom Naserom Husajem posetila zatvor u novembru, videla je dokaze koji ukazuju na to da je mnogo ljudi poginulo u zatvorskim zgradama i podrumima. Napisala je:

51 Daniel Williams, "Kosovo Revisited; At War's End, Old Places Seen in New Light", *Washington Post*, 26. jun 1999.

52 Ibid.

A u podrumima zgrada podovi su još uvek lepljivi od krvi, zidovi su puni rupa od metaka, a po podovima su krateri od eksplozija bombi... U podrumu doma kulture, ispod izolovanih grejnih cevi i industrijskih mašina za pranje veša još uvek unaokolo leži oružje: jedan ašov, metalni šiljci, drvene motke i delovi metalnih cevi, umotani krpama da bi se čvršće držali. Lokve osušene krvi još su bile na podu, kao i bačena odeća. U betonskom podu su bila dva mala kratera od ručne bombe.⁵³

Ekshumacije

Španski tim za sudsku medicinu 13. avgusta počeo je ekshumaciju devedeset sedam grobova koji su pronađeni kod sela Rakoš blizu zatvora Dubrava.⁵⁴ Pravni savetnik Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju Karl Kenig tvrdio je da su leševi izgleda tamo "bili od 26. ili 27. maja". Svi grobovi bili su označeni sa "KPD", što na srpskom znači Kazneno-popravni dom. U svom izveštaju Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija od 10. novembra 1999, glavni tužilac Suda za ratne zločine Karla del Ponte rekla je da je u Rakošu pronađeno devedeset sedam leševa, iako se ne znaju detalji o uzroku njihove smrti.⁵⁵

Počinioci zločina

Ostaje nejasno ko je zapovedao u vreme kad su se desila ubistva u zatvoru u Dubravi. Svedočenja očevidaca i novinski izveštaji navode na neke tragove.

Prema članku u listu *Washington Post*, tadašnji ministar pravde Dragoljub Janković tvrdio je da "njegovi ljudi" nisu bili nadležni u Dubravi između 19. i 20. maja, što se odnosi, očigledno,

53 Gall, "Stench of Horror Lingers in a Prison in Kosovo".

54 "Spanish Teams Excavating Mass Burial Site", Associated Press, 13. avgust 1999.

55 Iz izlaganja gospođe Karle del Ponte, tužioca Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, pred Savetom bezbednosti, Njujork, 10. novembar 1999.

7. OPŠTINA ISTOK (ISTOG)

na Ministarstvo pravde Srbije. U članku se još kaže da “on (Jan-ković) ne zna šta se dešavalo za vreme bombardovanja”, i nago-veštava da, “ako su se bilo kakva zverstva dogodila, počinili su ih drugi – specijalci, paravojska – koji su odgovorni za to”.⁵⁶

Novinar Pol Votson, koji je posetio Dubravu 19. i 21. maja, citirao je u svom članku jednog zatvorskog službenika – Aleksan-dra Rakočevića – za koga je rekao da je upravnik.⁵⁷ Bivši zatvo-renici su rekli istraživačima HRW-a da su prepoznali nekoliko Sr-ba iz zatvorskog obezbeđenja, iako nisu znali njihova puna ime-na. Oba bivša zatvorenika koji su pričali s istraživačima rekli su da je direktor zatvora, poznat kao “Miki”, bio tamnputi čovek koji je perfektno govorio albanski. Kako kaže A. K., zamenik di-rektora bio je “Ace”, i on je bio taj koji je, navodno, naredio da

Veruje se da se u devedeset sedam grobova kod sela Rakoš, blizu zatvora Dubrava, nalaze tela zatvorenika koji su poginuli od bom-bi NATO-a i koje su ubile srpske snage koje su divljale po zatvoru. “NN” znači da je ime nepoznato, a “KND” je skraćenica za Kazne-no-popravni dom.

© BENJAMIN WARD / HUMAN RIGHTS WATCH

56 William Booth, “Doctor Tells of Life Among Serbia’s Captives”, *Washington Post*, 19. jul 1999.

57 Paul Watson, “NATO Bombs Ignite Prison Chaos - KLA Officers Reported to be Among Inmates”, *Toronto Star*, 22. maj 1999.

se puca na okupljene zatvorenike 22. maja. I A. K. i B. K. tvrde da su zatvorski stražari oslobodili i naoružali nekoliko srpskih zatvorenika posle prvog napada NATO-a 19. maja. Oba svedoka su rekla da su videli neke od ovih ljudi kako u zatvoru napadaju Albance s kojima su donedavno bili zajedno zatvoreni.

Na kraju, Oslobodilačka vojska Kosova je tvrdila da poseduje još informacija o ubistvima u Dubravi. U intervjuu za HRW, portparol OVK-a Faton Medžmeti (Mexhmeti) Ramusij rekao je da OVK poseduje dokumenta srpske policije u kojima se kaže da su sva ubistva u Dubravi rezultat bombardovanja NATO-a. Istraživačima HRW-a su saopštena imena četiri policajca koji su, navodno, sastavili ovaj izveštaj, iako oni nisu videli originalni dokument.⁵⁸

58 Iz intervjuja Human Rights Watcha sa Fatonom Medžmetijem Ramusijem (Faton Mexhmeti Ramusij), Babaloć, 17. jul 1999.

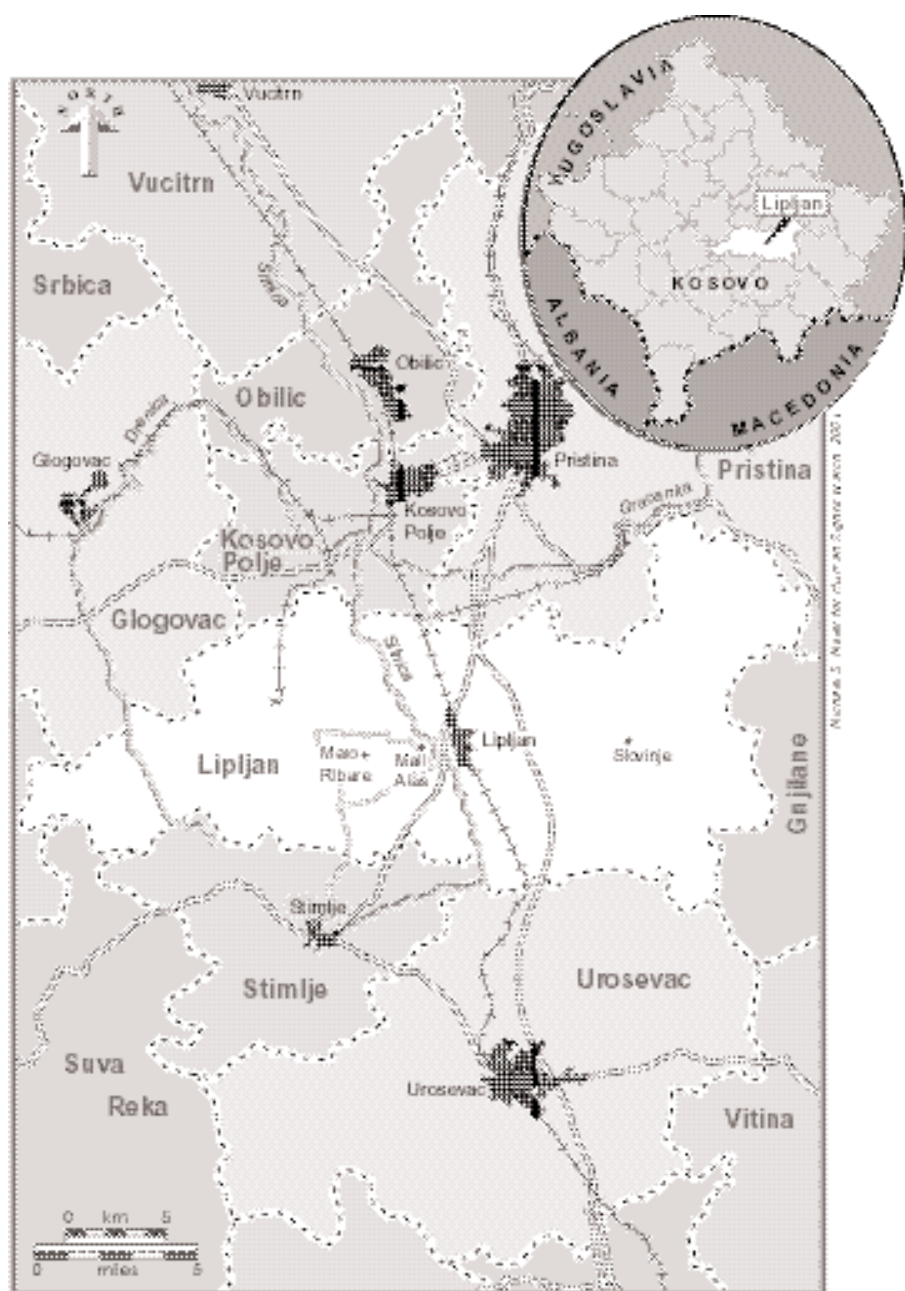
8.

Opština Lipljan (Lipjan)

Opština Lipljan nalazi se u centralnom Kosovu, a glavni autoput Priština-Skoplje prolazi blizu glavnog grada opštine Lipljan. Za razliku od okolnih opština Glogovac i Štimlje, Lipljan nije bio centar aktivnosti OVK-a niti meta protivudara srpskih snaga tokom 1998. godine, možda zbog svog etnički mešovitog stanovništva. Ovde je živio veliki broj Srba, kao i znatan broj Roma i Hrvata. Međutim, gotovo odmah nakon početka vazdušnih napada NATO-a, srpska vojska i policija počele su da ulaze u albanska sela i napadaju ih, primoravajući stanovnike da beže u okolna mesta. Osim masovnih prisilnih raseljavanja, bilo je paljenja i pljačkanja albanskih kuća i radnji u opštini. Iako u Lipljanu nije bilo toliko ubistava kao u Glogovcu ili Suvoj Reci, sredinom aprila bilo je masovnih ubistava u tri sela: Slovinje, Malo Ribare i Mali Alas. U Slovinju je, na primer, 15. i 16. aprila ubijeno najmanje trideset pet ljudi. Poslednje nedelje aprila i prve nedelje maja 1999. godine hiljade stanovnika opštine Lipljan primorane su da se ukrcaju na vozove i bile su proterane u Makedoniju, a neki od njih su poslati u Albaniju.

Iako opština Lipljan nije bila centar aktivnosti OVK-a, na nju je između marta i juna 1999. bila u velikoj meri usmerena pažnja srpskih snaga bezbednosti. Svedočenja više od trideset svedoka iz ove oblasti, s kojima su razgovarali istraživači HRW-a, pokazuju šablon napada na mnoga sela, mada su neka sela bila pošteđena direktnih napada. Cilj napada je, izgleda, bio da se populacija koncentriše na malu površinu pre konačnog proterivanja s Kosova. Napadi su se desili u nekoliko talasa a prvi je bio odmah nakon što je NATO otpočeo vazdušne napade krajem marta. Kasniji napadi, u aprilu, bili su usmereni na to da oteraju seljane koji su pokušali da se vrate kućama, dok su masakri u nekoliko sela služili da se terorom mnogi stanovnici opštine nateraju da pobegnu u Makedoniju.

Stanovnici albanske nacionalnosti u Lipljanu bili su prisiljeni da napuste domove svega nekoliko dana nakon početka vazdušnih napada NATO-a, zbog akcija spaljivanja i pretresanja al-

Nicholas S. Nasser for Human Rights Watch, 2001

8. OPŠTINA LIPLJAN (LIPJAN)

banskih kuća koje je sprovedila srpska policija i, indirektno, iz straha od prevelike koncentracije srpskih snaga bezbednosti u gradu posle odlaska Verifikacione misije OEBS-a na Kosovu. A. I., trideset trogodišnji stanovnik Lipljana, opisao je klimu straha koja je njega i njegovu porodicu naterala na beg.

Živeo sam u zgradi u centru grada. Više od stotinu policajaca smestilo se 23. marta u administrativnoj kancelariji za poljoprivredu, četiri metra od naše zgrade. U sredu 24. marta osetili smo strah kada smo primetili pojačanu aktivnost policije i vojske ispred naše zgrade. Oko tri popodne strah nas je naterao da uzmemo decu i odemo u kuću mog sestrića u predgrađu, udaljenom oko 300 metara od grada. U toj kući smo ostali dva dana. Oko devet sati uveče 28. marta započeli su pucnjava i paljenje albanskih kuća u gradu. Kuće u plamenu su nam bivale sve bliže i bliže. Negde oko pola jedanaest uveče videli smo s prozora kuće sedam policajaca, udaljenih od nas oko pet metara. Na sreću... otišli su u komšijsku kuću, koja je bila prazna. U roku od tri minuta nas sedamnaestoro smo napustili kuću. Išli smo preko blatnjave poljane do sela udaljenog dva kilometra, s decom u naručju. Stigli smo u selo Bandulić oko jedan sat posle ponoći.¹

A. I. i njegova porodica napustili su Bandulić oko 8. aprila da bi otišli u selo Lugadžija, nekoliko kilometara južnije, koje je služilo kao ratni zbeg za mnoge raseljene porodice iz opštine. Tamo su proveli nekoliko nedelja, a onda su se vratili u Lipljan 24. aprila. Po povratku u Lipljan porodica je provela još jednu nedelju u kući sestrića A. I. u predgrađu, a zatim su pobjegli u Makedoniju. Većina stanovnika Bandulića pobjegla je u Makedoniju poslednje nedelje aprila, posle ultimatumu koji je policija dala seljanima "da predaju oružje" i nekoliko slučajeva paljenja i pljačke koje su počinile policija i paravojska.² Stanovnici Lipljana s kojima su predstavnici OEBS-a razgovarali opisuju policijske aktivnosti i paljenja u gradu krajem marta, koji su se dešavali po

1 Iz intervjuja HRW-a s A. I., izbeglički logor u Čegranu (Makedonija), 4. maja 1999.

2 Iz intervjuja HRW-a s B. S., izbeglički logor u Neproštenu (Makedonija), 29. aprila 1999.

sličnom šablonu, kao i prisilna proterivanja stanovnika albanske nacionalnosti.³

Sela istočno od Lipljana bila su meta operacija koje su izvođene iz Babuša, srpskog sela u najsevernijem delu opštine Uroševac. Na susedno selo Muhadžer Babuš u južnom Lipljanu, pre-

“Pucali su iz automatskih pušaka i protivavionskog oružja. Imali smo pet minuta da napustimo selo.”

težno naseljeno Albancima, srpske snage su otvorile artiljerijsku vatru iste večeri kad su počeli vazdušni napadi NATO-a, i time naterale stanovnike u beg. Nekoliko nedelja kasnije, pošto

su se neki seljani vratili, ponovo su otvorili paljbu na selo. Stanovnici su u početku bežali u obližnje Gornje Gadimlje, koje je i samo bilo napadnuto nekoliko dana nakon početka bombardovanja NATO-a, ali su na kraju potražili utočište u selu Lugadžija, koje je, za razliku od okolnih sela, bilo uglavnom ostavljeno na miru.⁴ S. S., trideset šestogodišnji čovek iz sela, objasnio je istraživačima HRW-a šta je preživio:

Prvog dana vazdušnih napada bili smo vrlo zadovoljni, ali vazdušni napadi su počeli u našem selu u osam sati uveče a već u ponoć su na selo pale prve granate iz Srpskog Babuša, udaljenog dva kilometra. Svi njegovi stanovnici su Srbi. To su naše komšije... Tek ujutro kad smo videli kratere (od eksplozija) shvatili smo da su granate dolazile iz Babuša. Mi koji smo imali malu decu odveli smo ih u drugo selo. Ja sam svoju odveo u Gadimlje. Bilo je to drugog dana vazdušnih napada (25. marta)... Desetak dana nakon početka bombardovanja NATO-a, kada smo se vratili u naše kuće, odjednom je bez upozorenja kolona od oko trinaest tenkova ušla u Muhadžer Babuš. Pucali su iz automatskih pušaka i protivavionskog oružja. Imali smo pet minuta da napustimo selo. Nismo mogli da ponesemo odeću. Nisam mogao da ponesem pasoš. Onda smo otišli u Lugadžiju.⁵

3 OEBS/ODIHR, *Kosovo: Kako viđeno, tako rečeno (Kosovo/Kosova As Seen, As Told)*, 1. deo, str. 254-265.

4 Kao posledica toga, veliki broj ljudi iz okolnih sela skrivao se u selu Lugadžija. I selo Smoluša, koje takođe nije bilo direktno napadnuto, služilo je kao sklonište.

5 Iz intervjua HRW-a sa S. S., Zelino (Makedonija), 7. maj 1999.

8. OPŠTINA LIPLJAN (LIPJAN)

Kada je saznao za masovna ubistva u selima Slovinje, Malo Ribare i Mali Alas (vidi niže) 26. aprila, S. S. je odlučio da odvede svoju porodicu u Makedoniju. Objasnio je svoju odluku: "Nije nas zaplašio masakr u Slovinju... ali, kada se desio u selima (Malo) Ribare i (Mali) Alas, uplašili smo se. Bili smo nenaoružani, a deca su se mnogo plašila, tako da nismo imali drugog izbora nego da odemo.⁶

Selo Donje Gadimlje granatirano je iz Babuša samo nekoliko dana nakon početka napada NATO-a. Jedan svedok iz Donjeg Gadimlja s kojim su razgovarali istraživači HRW-a opisao je dolazak stanovnika iz Crnila, sela u severnom Uroševcu blizu Muhadžer Babuša, "pet ili šest dana nakon početka bombardovanja NATO-a".⁷ Objasnio je: "Nismo mogli da spavamo noću, jer čim bi prestalo bombardovanje NATO-a, srpske snage bi granatirale selo." Nekoliko dana kasnije (oko 1. aprila), srpske snage su oko podne ušle tenkovima u Donje Gadimlje, pa su seljani počeli da beže ka obližnjoj reci. Posle uveravanja da su srpske snage tu samo da bi se sklonile od bombardovanja NATO-a, neki stanovnici su se vratili kućama istog dana, da bi oko 17 časova ponovo bežali, pošto je srpska vojska stigla s pet tenkova, koji su, prema priči svedoka, pucali u vazduh.⁸ Neki seljani su bežali u Gornje Gadimlje, na istok, neki u Smolušu na sever, a neki u Glogovce, selo blizu Lipljana. Iako je i Gornje Gadimlje bilo napadnuto krajem marta, zbog čega su neki stanovnici bežali u Smolušu, mnogi seljani su ostali ili su se vratili, jer su stanovnici Muhadžer Babuša i Donjeg Gadimlja govorili da su se sredinom aprila tamo skrivali, zajedno s velikim brojem raseljenih lica iz drugih sela.⁹ Međutim, 16. ili 17. aprila srpska policija i paramilitarci ušli su u Gornje Gadimlje oko

6 Ibid.

7 Iz intervjuja HRW-a sa B. D., Kuks (Albanija), 18. april 1999. Poglavlje o Lipljanu iz OEBS/ ODIHR, *Kosovo: Kako viđeno, tako rečeno (Kosovo/Kosova As Seen, As Told)* sadrži slične opise događaja u selu.

8 Iz intervjuja HRW-a s K. G., izbeglički logor u Neproštenu (Makedonija), 29. april 1999; iz intervjuja HRW-a sa B. D., Kuks (Albanija), 18. april 1999.

9 U poglavlju o Lipljanu u OEBS/ODIHR, *Kosovo: Kako viđeno, tako rečeno (Kosovo/Kosova As Seen, As Told)* svedoci su opisali napad na Gornje Gadimlje 26. marta, proterivanje 29. marta kao i priliv velikog broja interno raseljenih lica sredinom aprila.

pola dva popodne i naredili svima u selu da u roku od dva sata krenu u Albaniju.¹⁰

Neki seljani su bili u pokretu tokom većeg dela aprila. Trideset šestogodišnji M. L. iz Donjeg Gadimlja opisao je svoje muke:

Prvi put smo morali da odemo devet dana posle početka bombardovanja (oko 2. aprila). Vojska je stigla oko dva popodne, patrolirala tenkovima, a onda otišla. Dva sata kasnije su se vratili i isterali nas. Niko nije smeo da uzme auto ili traktor... Morali smo da idemo u Smolušu. Nedelju dana kasnije došli su u Smolušu u šest sati ujutro – čuli smo pucnjavu. Bila je to (ista) vojska koja je bila u Gadimlju. Prvo su rekli da nas niko neće dirati. Onda su se vratili posle dvatri sata i rekli: "Nije sigurno da ovde i dalje ostanete. Morate da odete iz Smoluše." Tako smo se vratili u Gadimlje oko tri sata popodne, ali ne u naše kuće. Bili su spalili pola sela. Ostali smo 24 sata, a onda je vojska došla ponovo i rekla: "Svi moraju da odu između 13 i 15 časova, čak i iz Gornjeg Gadimlja." Otišli smo u Lugadžiju. Ostali smo samo dva dana jer je bila prevelika gužva. Onda smo se vratili u Smolušu. Tamo smo ostali nedelju dana, pa smo se vratili u Gadimlje, nakon što je komandir policije rekao seljanima da je bezbedno. Čim smo se vratili, pucnjava se nastavila, tokom čitave noći, a tri kuće su spaljene, pa smo posle dve noći otišli u Makedoniju.¹¹

Sela Marevce i Glavica bila su meta napada nekoliko nedelja kasnije. Prema tvrdnji S. S., tenkovi koji su bili u Muhadžer Babušu odvezeni su u sela Glavica i Marevce oko pola pet ujutru, nedelju dana nakon što su oni stigli. S. S. je objasnio da je to znao zato što put iz Muhadžer Babuša u Glavicu prolazi kroz Lugadžiju, a on je čuo tenkove.¹² Ova priča se slaže sa svedočenjem Č. F., žene iz Marevca, koja je rekla istraživačima HRW-a da je se-

10 Iz intervjua HRW-a sa B. H., Kuks (Albanija), 18. april 1999; u *Kako viđeno, tako rečeno (As Seen, As Told)* svedoci kažu da je stanovništvo proterano 17. aprila ali se o drugim činjenicama svedočenja podudaraju.

11 Iz intervjua HRW-a s M. L., izbeglički logor u Negotinu (Makedonija), 6. maja 1999.

12 Iz intervjua HRW-a sa S. S., Zelino (Makedonija), 7. maj 1999.

8. OPŠTINA LIPLJAN (LIPJAN)

lo napadnuto rano ujutro 15. aprila, tačno tri nedelje nakon što su žitelji Muhadžer Babuša prvi put pobjegli iz svog sela. Ć. F. je opisala napad:

Napad srpskih snaga otpočeo je rano ujutro, pre svitanja. Čuli smo buku tenkova iz sela Babuš. Kada su ušli u naše selo, čuli smo pucnjavu. Buka i strah su nas probudili i izašli smo u dvorište. Kada su pucali, legli smo na zemlju. Niko nije bio pogođen. Bilo nas je desetak. Meci su nam leteli iznad glava. Bilo je mnogo tenkova, oklopnih transportera i automobila. Posle toga, kopnene trupe su se spustile iz gornjeg dela sela. Otišli su u Gornju Glavicu i naše naselje i izdali naređenje da svi napuste kuće. Posle toga se situacija smirila. Stanovnici Glavice i Marevca su pobjegli, ali je naš deo sela ostao sve negde do tri popodne. Posle toga su stigli jedan tenk i oklopno vozilo i počeli su da pale kuće u selu Glavica a zatim u gornjem delu Marevca. Posle toga smo otišli u Lugadžiju.¹³

Ć. F., koja je bila u drugom stanju, brzo je odlučila da oputuje u Makedoniju iz "straha da nešto opet može da se desi".¹⁴

Istog dana kada su napali Marevce i Glavicu, srpska policija i paramilitarci ušli su u selo Slovinje, streljali 18 albanskih stanovnika a ostalima naredili da odu u obližnju Smolušu (vidi niže). Sledećeg dana, 16. aprila, paramilitarci su opkolili veliki broj ljudi koji su se krili u brdima blizu sela, i odvojili muškarce od žena.

Paramilitarci su streljali petnaest muškaraca, a jednu ženu su spalili na traktoru.

Kako kažu svedoci, paramilitarci su streljali petnaest muškaraca, a jednu ženu su spalili na traktoru. Neki stanovnici su pobjegli u Makedoniju početkom maja, a mnogi su se sklonili u susedna sela ili sakrili u brdima. Uz sela Malo Ribare i Mali Alas (vidi niže), Slovinje je pretrpelo najteže ratne zločine u celoj opštini.

Iako srpske snage bezbednosti nisu direktno napadale sela Topličane i Glogovce, često su ih posećivale u martu i aprilu, što

13 Iz intervjuja HRW-a sa Ć. F., izbeglički logor u Neproštenu (Makedonija), 27. april 1999.

14 Ibid.

je stvaralo atmosferu straha i nesigurnosti, koja je mnoge stanovnike navela da beže u Makedoniju. Oba sela su pretrpela velika paljenja, pljačke i iznuđivanje od policije i paramilitaraca. Prema rečima F. P., zastrašivanje u selu Topličane počelo je ubrzo posle započinjanja vazdušnih napada NATO-a: "Prvo su spalili tri kuće u kojima je ranije boravio OEBS. To se desilo oko četiri dana nakon početka vazdušnih napada NATO-a. Oko nedelju dana posle vazdušnih napada počeli su da pljačkaju kuće.¹⁵ Konačno, F. P. je 22. aprila odveo svoju porodicu u Makedoniju vozom, "iz straha i zbog dece".

U selu Glogovce su paljenja kuća i krađe bili praćeni pretnjama i iznuđivanjem. Početkom aprila, stanovnici sela Glogovce morali su da napuste svoje kuće na sat i po, dok ih je policija pljačkala i palila. Prema rečima M. L., dvadeset petogodišnjeg mladića iz sela: "Policija je ušla u Bandulić. Posle toga su došli u naše selo. Bilo je to pre tri nedelje (oko 6. aprila). Morali smo da napustimo kuće i udaljimo se sto metara, da neko ne bi stradao."¹⁶ Kada su se M. L. i ostali seljani vratili kući, videli su da je policija "spalila dvadeset pet kuća i ukrala novac i sve što su mogli da nađu". Porodica četrdesetogodišnjeg A. A. trpela je sve žešće nasilje, koje je kulminiralo kada im je ćerka kidnapovana da bi uzeli novac za otkup:

Bila je subota kada su nam spalili kuće. Šest dana kasnije došli su i uzeli mi auto. Uхватili su mi ćerku tri dana pre nego što smo otišli – u petak ili subotu. Bili smo unutra oko devet sati ujutru. Uхватili su moje dete dok se igralo napoplju... Imali su beli kombi. Bili su to srpski civili, uvek naoružani... Rekli su: "Daj nam pare ili ćemo ti ubiti dete." Dao sam im hiljadu nemačkih maraka i zlatnu ogrlicu. Pustili su je pola sata kasnije i otišli. Sat vremena kasnije došla je redovna policija. Rekao sam im šta se desilo. Znali su ko je to bio, ali su se pretvarali da traže opis automobila, itd.¹⁷

15 Iz intervjua HRW-a s F. P., izbeglički logor u Neproštenu (Makedonija), 29. april 1999.

16 Iz intervjua HRW-a s M. L., izbeglički logor u Neproštenu (Makedonija), 27. april 1999.

17 Iz intervjua HRW-a s A. A., izbeglički logor u Čegranu (Makedonija), 1. maj 1999.

8. OPŠTINA LIPLJAN (LIPJAN)

A. A. i njegova porodica napustili su Glogovce i otišli u Makedoniju u ponedjeljak 26. aprila. Kada su ga pitali zašto je otišao, objasnio je: "Nastala je velika panika. Da smo ostali malo duže, možda bi bilo prekasno."¹⁸ Prema izjavama svedoka, koje je OEBS dobio u Makedoniji, mnogi žitelji sela Glogovce došli su do istog zaključka do kraja aprila.¹⁹

Srpske snage bezbednosti su 18. aprila izvele seriju napada na sela zapadno od Lipljana. Prema izjavi B. B., trideset trogodišnjeg stanovnika sela s kojim su razgovarali istraživači HRW-a, Bujance, selo jugozapadno od Lipljana, blizu puta Lipljan – Štimlje, napali su u rano jutro 18. aprila minobacačima i granatama.²⁰ Svedok iz obližnjeg sela Topličane rekao je da su granate na selo Bujance ispaljene oko šest sati ujutro iz susjednog Starog Gracka, pretežno srpskog sela, severno od Bujanca.²¹ Zbog ovog napada mlađi stanovnici Bujanca pobjegli su u brda u blizini sela Varigovce, ali su neki stariji stanovnici ostali u centru sela. Bujance je takođe bilo pljačkano i paljeno tokom napada, kako kaže svedok B. B., kojeg je intervjuisao OEBS.²² Obližnje selo Krajište bilo je takođe meta napada 18. aprila, prema izjavi trideset petogodišnje žene iz sela: "U nedelju u šest sati ujutro napali su naše selo s tri tenka. Čitavo selo je odmah pobjeglo."²³ Svedoci kažu da su tri stanovnika ubijena na dan napada: jedna sredovečna žena, jedan tinejdžer i jedna dvadesetogodišnja žena.²⁴ Posle pet dana provedenih u brdima u blizini sela Varigovce, seljani su se vratili u Krajište, pošto su im Srbi iz sela rekli da je bezbedno. Odluka većine stanovnika da beže u Makedoniju nekoliko dana kasnije izgleda da

18 Ibid.

19 *Kako viđeno, tako rečeno (As Seen, As Told)*, poglavlje o Lipljanu.

20 Iz intervjuja HRW-a sa B. B., izbeglički logor u Čegranu (Makedonija), 1. maj 1999.

21 Iz intervjuja HRW-a s F. P., izbeglički logor u Neproštenu (Makedonija), 29. april 1999.

22 Iz intervjuja HRW-a sa B. B., izbeglički logor u Čegranu (Makedonija), 1. maj; *Kako viđeno, tako rečeno (As Seen, As Told)*, poglavlje o Lipljanu.

23 Iz intervjuja HRW-a, Bogovine (Makedonija), 6. maj 1999.

24 Izjave svedoka u poglavlju o Lipljanu u knjizi *Kako viđeno, tako rečeno (As Seen, As Told)*, potvrđuju ubistva i većinu detalja o napadu koje je ova žena dala.

je bila izazvana pre strahom da će se srpski vojnici vratiti nego nekim određenim događajem.

Sela Malo Ribare i Mali Alas napadnuta su 18. i 19. aprila. Ova sela, međusobno udaljena oko tri kilometra, nalaze se blizu sela Novo Rujce, koje je, iako su njegovi stanovnici ostali, bilo pošteđeno nasilja koje su doživela okolna sela. Ipak, Novo Rujce je veoma blizu dva navedena sela, pa su njegovi stanovnici tačno znali šta se dešava u susedstvu. Dvadeset osmogodišnji I. S. iz Novog Rujca opisao je svoje iskustvo od 18. aprila.

Bio sam kod kuće u Novom Rujcu s porodicom kada su se desili incidenti u (Malom) Ribaru i (Malom) Alasu. Bila je nedelja kada se desio masakr u (Malom) Ribaru. Čuli smo prve pucnje u 6 i 15 ujutro. U sedam je dim kuljao iz prvih kuća... onda su žene počele da vrište. Morali smo da napustimo kuću... Tada smo mi muškarci otišli tamo (u Malo Ribare), u osam ili devet sati, da pokušamo da im pomognemo. Obišli smo selo... Našli smo neke ranjenike. Bilo ih je četvoro – jedan starac, starica i dva mladića (stari oko dvadeset pet godina). Pokušali smo da im pomognemo. Posle sat vremena žena je umrla... Nismo više nikoga videli.²⁵

Uprkos uveravanju komšija Srba da se napad na Malo Ribare neće ponoviti u Novom Rujcu, neprestani pretresi kuća paramilitaraca u potrazi za novcem i spaljivanje jedne kuće u obližnjem Malom Alasu ubedili su I. S. da ode. Poveo je porodicu u Veliku Dobranju na nedelju dana. I. S. je pokušao da se vrati u Novo Rujce, ali su mu paramilitarci posle dve noći naredili da ide, nateravši ga da beži u Lugadžiju, da bi konačno bio primoran da se ukrca u voz za Makedoniju 4. maja.

Strah zbog napada na Malo Ribare bio je, kako se ispostavilo, za I. S. i njegovu porodicu opravdan. Rano ujutro 18. aprila srpske snage – tenkovi, policija i paramilitarci – ušle su u selo.

J. K. je imenovao osamnaest ljudi iz sela koji su ubijeni, uključujući i jednu sedmogodišnju devojčicu i četrnaestogodišnjeg dečaka

²⁵ Iz intervjua HRW-a s I. S., izbeglički logor u Čegranu (Makedonija), 20. maj 1999.

8. OPŠTINA LIPLJAN (LIPJAN)

Prema tvrdnjama velikog broja očevidaca, paramilitarci su u svom divljačkom pohodu ubili između dvadeset četvoro i dvadeset sedmero ljudi, među kojima su bili žene, deca i stariji ljudi.²⁶ J. K., četrdesetogodišnji stanovnik sela Malo Ribare, opisao je šta je video:

Masakr se desio u nedelju 18. aprila, u šest sati ujutro. Četiri različite paravojne formacije stigle su s tenkovima. Streljali su svakog koga su videli na ulicama, od sedam do osamdeset sedam godina... Nisu obraćali pažnju ni na pol ni na starost. Većinu ljudi su usmrtili metkom u vrat, srce ili čelo. Spalili su devetnaest kuća i ostali dva dana... Došli su bez upozorenja... Oko sedamdeset njih je ušlo u selo s nekoliko tenkova i oklopnim transporterima. Na početku konvoja bio je jedan tenk sa topom velikog kalibra, posle njega dva oklopna transportera, a posle njih kamion pun paramilitaraca, koji su sišli s njega i raštrkali se po selu... Čim su ušli i započeli pucnjavu, ljudi su počeli da beže. Išao sam unaokolo, lupao na vrata i govorio ljudima da izađu. Za pola sata celo selo bilo je prazno... Sve sam video. Video sam kako jednom čoveku pucaju u vrat. Video sam kako drugom pucaju u srce. Žena koja je bila sa mnom ubijena je s leđa. Video sam sva ubistva, izuzev četiri...²⁷

J. K. je imenovao osamnaest ljudi iz sela koji su ubijeni, uključujući i jednu sedmogodišnju devojčicu i četrnaestogodišnjeg dečaka, kao i šest raseljenih lica iz sela Vrševce, u zapadnom delu opštine Lipljan. J. K. je rekao da su paramilitarci imali na sebi "različite kape i uniforme", četničke kape, šlemove, crvene marama, kao i zelene maskirne uniforme bez oznaka.²⁸ J. K. se

26 *Kako viđeno, tako rečeno (As Seen, As Told)*, sadrži detaljan opis ubistava i opisuje dvadeset šestoro ili dvadeset sedmero poginulih. Vidi takođe, Julian Borger, "A Joyous Welcome from the Living, a Grisly Reminder from the Dead", *Guardian*, 14. jun 1999. U Borgerovom opisu, koji je napisan nakon posete selu, beleži se da je bilo dvadeset šest grobova. ICTY je ekshumirao 26 tela na ovoj lokaciji.

27 Iz intervjua HRW-a s J. K., izbeglički logor u Čegranu (Makedonija), 3. maj 1999.

28 Ibid.

vratio u selo nedelju dana kasnije, ali je video da je "selo bilo spaljeno i razrušeno". Posle toga pobjegao je u Makedoniju.

Susedno selo Mali Alas napadnuto je sledećeg dana. Devetnaestog aprila ujutro srpska paravojska ušla je u selo i odvojila žene od muškaraca. Paramilitarci su tražili novac od barem dvadeset muškaraca, a onda su ih streljali. Jedan svedok, s kojim je razgovarao novinar agencije *Deutsche Presse Agentur*, rekao je da je bio među trinaest ljudi koji su bili postrojeni uza zid jedne kuće i streljani.²⁹ On i još jedan čovek preživeli su tako što su se pretvarali da su mrtvi, dok je ostalih jedanaestoro poginulo. Još devet ljudi iz sela je ubijeno istog dana, kaže ovaj svedok. Svedoci koje je ispitivao OEBS (među kojima je bio možda ovaj čovek) opisuju ovaj događaj na isti način, i govore isto o streljanje ove jedanaestorice; uz to su dali i informacije o drugim streljanjima.³⁰ Iako je većina pojedinosti u svim pričama ista, neki svedoci su tvrdili da je streljano dvadeset ljudi, a neki da je streljana dvadeset jedna osoba.³¹

Objašnjenje za ove nepodudarnosti možda leži u izjavi jedne starije žene iz sela Suvi Dol, koju je intervjuisao *Boston Globe* juna 1999.³² Ova žena, koja je bila u selu u vreme ubistava, rekla je da su srpske snage tražile da jedan Rom iz sela pomogne da se poginuli sahrane i da su ga, pošto je on to odbio, ubili. Ova pojedinost se pojavljuje i u iskazima drugih svedoka. Iz većine svedočenja može se zaključiti da su tela žrtava prvo sahranjena u jedan grob, a onda iskopana negde početkom maja i sahranjena u odvojene grobove, verovatno s namerom da se sakriju uzroci smrti. Te grobove su posle rata videli posetioci sela.

Slovinje (Silovi)

Neka od najgorih zverstava u opštini Lipljan desila su se u selu Slovinje. Slovinje, na oko osam kilometara istočno od Lipljana,

29 Gregor Mayer, "Masovne grobnice izlaze na videlo nakon ulaska KFOR-a," ("Mass graves come to light after KFOR enters"), *Deutsche Presse Agentur*, 14. jun 1999. Vidi takođe, David Rohde, "In Kosovo: Signs of Massacres and a Cover-Up", *New York Times*, 14. jun 1999.

30 *Kako viđeno, tako rečeno (As Seen, As Told)*, poglavlje o Lipljanu.

31 ICTY je ekshumirao dvadeset tela iz grobova u selu.

8. OPŠTINA LIPLJAN (LIPJAN)

bilo je pre rata mešovito selo, u kojem je bilo oko 500 albanskih i šezdeset srpskih domaćinstava. Odnosi između albanskih i srpskih stanovnika bili su, navodno, pre marta 1999. dobri. Izgleda da seljani nisu bili uključeni u OVK i, što je neobično za Kosovo, mnogi stanovnici srpske nacionalnosti govorili su osim srpskog i albanski. Nasilje koje se desilo tokom nekoliko dana u aprilu raz-

bilo je tu zajednicu: 15. i 16. aprila ubijeno je najmanje trideset pet Albanaca. Preživeli su pobešli u obližnja sela, a mnogi

Izgleda da seljani nisu bili uključeni u OVK.

su produžili put Makedonije. Početkom juna, kada se rat bližio kraju, dva brata koja su se ranije vratila bila su lišena slobode i pretučena. Jedan je podlegao ranama. Danas je Slovinje u jadnom stanju: skoro svakoj albanskoj porodici je poginuo barem jedan rođak, ili više njih, svi Srbi i većina Roma pobešli su iz sela, desetine albanskih i srpskih kuća spaljeno je do temelja, a pravoslavna crkva je srušena.

Napetost u Slovinju porasla je nakon odlaska Verifikacione misije OEBS-a na Kosovu 20. marta i s početkom vazdušnih napada NATO-a četiri dana kasnije, a Albanci iz sela su se posebno brinuli zbog pogoršanja bezbednosne situacije u drugim mestima na Kosovu. Njih je to zadesilo 14. aprila 1999. Prema priči F. B., trideset osmogodišnjeg Albanca iz sela, jedno oklopno vozilo ušlo je u selo oko 16 i 30 i otišlo bez incidenata.³³ Jedan drugi meštаниn, F. G., rekao je istraživačima HRW-a da je iste večeri primetio u vojnom vozilu jednog Srbina iz Slovinja.³⁴ Oba čoveka su izjavila da su Srbi iz sela uveče 14. aprila obavestili svoje komšije Albance i lokalnu kancelariju Demokratskog saveza Kosova da će narednog dana u selo doći tenkovi, ali da "neće biti posledica", jer se tenkovi samo premeštaju da izbegnu bombardovanje NATO-a.³⁵

Rano ujutro 15. aprila, oko četiri ili pet časova, šest tenkova je ušlo u Slovinje. Prema tvrđenju svedoka, to su bile kombi-

32 Susan Milligan i Mary Leonard, "Serb atrocity evidence mounting", *Boston Globe*, 18. jun 1999.

33 Iz intervjuja HRW-a s F. B., izbeglički logor u Čegranu (Makedonija), 1. maja 1999.

34 Iz intervjuja HRW-a s F. G., Slovinje (Kosovo), 24. jul 1999.

35 Iz intervjuja HRW-a s F. B., izbeglički logor u Čegranu (Makedonija), 1. maj 1999; i F. G., Slovinje (Kosovo), 24. jul 1999.

novane snage policije, vojske i paravojnih formacija; neki od njih su nosili maske. Seljani tvrde da su neki paramilitarci bili meštani Slovinja.³⁶ Osim što su tokom prepodneva vojnici ili paramilitarci crtali četiri slova "S" na vrata i prozore, selo je bilo mirno do 13 i 30. Više svedoka je tada, kako su izjavili, čulo pucnjavu i videlo dim i plamen od kuća koje su gorele na severnoj strani sela (bliže putu za Lipljan). Ubrzo posle toga, u selu su pale prve žrtve: devetnaestogodišnja Fatuše (Fatushe) Dubova ubijena je u dvorištu svoje kuće, verovatno iz snajpera. Nekoliko svedoka kaže da je pedeset dvogodišnja Hedije Krasnići

"Samo je jedan od njih pucao. Dali su mu znak rukom."

(Krasnići) ubijena iz blizine ispred svoje kuće, oko 14 časova. Zatim su stradali muškarci iz porodice Gaši (Gashi), čije je porodično imanje bilo blizu ulaza u selo, preko puta škole. Z. G., rođaka koja je bila na imanju Gašija u tom trenutku, opisala je da je videla "ljude iz Gušterice i Dobratina u vojnim uniformama", kao i ljude koji su nosili "maske i policijske uniforme". Objasnila je istraživačima HRW-a da je bila svedok streljanja svojih rođaka:

Svi smo bili unutra kada su Srbi došli. Nosili su maske i policijske uniforme. Lupali su na vrata i ušli u kuću. Bilo je oko dva sata popodne. Rekli su nam da izađemo iz kuće jer će je spaliti. Kada smo izašli iz kuće, odvojili su muškarce i rekli nam (ženama i deci) da idemo u Smolušu. Moj muž nije hteo da ide... ali su i njega uzeli... Jedan čovek je onda rekao: "Da li da spalim kuću ili da ih pobijem?" Drugi je odgovorio: "Bolje ih ubij, a onda se pobrini za kuću"... Svi smo počeli da vrištimo: "Ne činite to", ali, nisu slušali. Samo je jedan od njih pucao. Dali su mu znak rukom. Nisam ga prepoznala. Bio je mršav, riđokos, sa riđom bradom. Imao je na sebi policijsku uniformu, i bio je u kasnim dvadesetim ili ranim tridesetim godinama.³⁷

36 Britanska vojna policija je s KFOR-om 25. juna 1999. uhapsila jednog Srbina iz Slovinja nakon što su istražili tvrdnje da je učestvovao u ubistvima kao paramilitarac.

37 Iz intervjua HRW-a sa Z. G., Slovinje (Kosovo), 23. jul 1999.

8. OPŠTINA LIPLJAN (LIPJAN)

Z. G. kaže da su u dvorištu streljali pet muških članova porodice Gaši: šezdeset trogodišnjeg Murata i njegova dva sina, četrdesetogodišnjeg Envera i trideset četvorogodišnjeg Omera; Muratovog unuka dvadesetogodišnjeg Bekima Hazirija i šesnaestogodišnjeg Arbena, Enverovog sina. Z. G. tvrdi da je nekoliko Srba iz Slovinja bilo umešano u ubistvo njenih rođaka (vidi dalje). U isto vreme, Rifat Gaši i njegov rođak Miljaim (Milaim) ubijeni su iz snajpera. Tri svedoka su rekla istraživačima HRW-a da su četrdeset šestogodišnji Rifat Gaši i dvadeset dvogodišnji Miljaim ubijeni iz snajpera u dvorištu svoje kuće 15. aprila popodne.³⁸ Tri devojke iz porodice su takođe bile ranjene u napadu. Dva svedoka koja su razgovarala s istraživačima HRW-a pomogla su pri sahranjivanju dvojice rođaka u privremene grobnice.

U međuvremenu, srpska policija i paramilitarci naredili su albanskim stanovnicima da napuste selo i da idu u obližnju Smolušu. Po rečima šezdesetogodišnjeg I. N. "Čuli smo pucnje iz puške na drugoj strani sela. Izašli smo iz kuće i srpski oficir nam je dao znak rukom da odemo. Pitao sam ga na koju stranu da idemo a on nam je rekao da idemo u Smolušu. Nosio je zelenu uni-

Spomen-ploča žrtvama iz Slovinja, gde su Srbi 15. i 16. aprila 1999. ubili najmanje trideset dva albanska stanovnika.

© BENJAMIN WARD / HUMAN RIGHTS WATCH

³⁸ Iz intervjua HRW-a s F. B., izbeglički logor u Čegranu (Makedonija), 1. maj 1999; iz intervjua HRW-a s M. B., izbeglički logor u Čegranu (Makedonija), 4. maj 1999; iz intervjua HRW-a s F. G., Slovinje (Kosovo), 24. jul 1999.

formu, kao vojničku, a ne maskirnu.”³⁹ Nekoliko starijih ljudi odbilo je da napusti domove. Pedeset devetogodišnji Adem Bitići (Bytyqi) ostao je 15. aprila u svome domu, a brat ga je pet dana kasnije pronašao mrtvog u polju. I šezdeset dvogodišnji Avjaz Gaši odbio je da ode; kasnije su ga pronašli ubijenog u dvorištu njegove kuće.

Neki stanovnici su odlučili da odu čim je pucnjava počela. Većina je uspjela da pobjegne, ali su neki ubijeni prilikom pokušaja da odu. Svedok M. B. video je kako je policija skinula Gafura Hisenija (Hyseni) s traktora i ubila ga.⁴⁰ Još jedan svedok iz Gadimlja rekao je istraživačima HRW-a kako su paramilitarci skinuli njegovog nećaka Faika Krasnićija (Krasniqi) s traktora i ubili ga, pred njegovom decom.⁴¹ Treći svedok, F. G., video je oba tela. Dvadeset devetogodišnjeg Ramadana Krieziua (Kryeziu) zaustavila je policija dok je autom izlazio iz sela, a onda su mu dozvolili da nastavi. Krieziu je kasnije pronađen mrtav, prema rečima nekoliko svedoka među kojima je i njegov otac.⁴² Tri starija meštanina su takođe nađena mrtva blizu svojih kuća. Tela sedamdeset trogodišnjeg Mehmeta Sope, osamdeset sedmogodišnje Šehide (Shehide) Sope i šezdeset četvorogodišnje Čamile (Qamille) Sope nađena su u štali, s ranama od noža. Rođaci su našli krv u dvorištu njihove kuće. Ukupno osamnaest žitelja Slovinja poginulo je 15. aprila. Četrdeset sedmogodišnja Ljatife (Latife) Krieziu, koja je ranjena 15. aprila, umrla je nekoliko dana kasnije u Smoluši.

Deo stanovnika je išao jugozapadno, u Smolušu, dok su drugi, uključujući i većinu muškaraca, bežali na istok, prema selu Žegovac, na mesto koje su zvali “Dolina Deme”. Dolina se sastojala od velikog polja okruženog šumom, povezanog s jednim manjim poljem na uzvišici. Seljani su proveli noć u dolini i spavali pod vedrim nebom, na kiši. Jedan od njih je rekao: “Te noći smo počeli da pričamo o tome ko je poginuo a ko nestao.”⁴³ Ljudi iz drugih sela takođe su se skrivali u blizini. Jedan svedok procenjuje da je

39 Iz intervju HRW-a s I. N., Slovinje (Kosovo), 23. jul 1999.

40 Iz intervju HRW-a s M. B., izbeglički logor u Čegranu (Makedonija), 4. maj 1999.

41 Iz intervju HRW-a s K. G., izbeglički logor u Neproštenu (Makedonija), 29. april 1999.

42 Iz intervju HRW-a s H. K., Slovinje (Kosovo), 22. jun 1999.

43 Iz intervju HRW-a s F. G., Slovinje (Kosovo), 24. jul 1999.

8. OPŠTINA LIPLJAN (LIPJAN)

ujutro 16. aprila u dolini bilo oko 800 ljudi. Seljani su proveli jutro gradeći privremena skloništa i organizujući zalihe hrane i vozila. Oko 14 časova na vrhu doline su se pojavili srpski paramilitarci. Šezdeset dvogodišnji S. B. izjavio je istraživačima HRW-a:

U dva sata popodne došli su sa uzvišice i počeli da nas teraju (nizbrdo). Šuma je bila puna vojnika i paramilitaraca. Desetorica su nam prišla i počela da pucaju... Rekli su nam da idemo nizbrdo. Jedan s puškom nam je rekao da izvadimo novac, lična dokumenta i zlato. Drugi je počeo da nas pretresa da bi proverio da li smo nešto zadržali... Izdvojili su trinaest ljudi i naterali ih da podignu ruke... Jedan me je šutnuo u rame i ja sam pao. Mlađe (muškarce) su tukli pesnicama i kundacima, jednog po jednog... Onda su nam rekli da se razdvojimo od žena i dece. Žene i deca su morali da siđu (u dolinu). Nama muškarcima naredili su da odemo na drugu stranu. Rekli su nam da se popnemo u šumu, sve vreme govoreći: "Tražili ste NATO, sad neka NATO dođe da vam pomogne."⁴⁴

F. B., dvadeset devetogodišnji rođak S. B., bio je takođe prisutan. Izjavio je istraživačima HRW-a:

Pucnjava je bila žestoka i bila nam je blizu. Oko dva sata popodne srpske snage su ušle u polje s dve strane – odozgo i odozdo. Tada smo ih videli prvi put... U panici, podigli smo ruke uvis, da se predamo. Rekli su nam da se okupimo... Pomerili su nas u niži deo polja. Dok su nas pomerali, jedan čovek je poginuo – nije hteo da ostavi bolesnu suprugu. Moj devetnaestogodišnji sestrčić je bio ranjen zato što su se mladi mnogo motali naokolo pokušavajući da se sakriju. Bili smo u nižem delu polja. Pet naoružanih Srba u tamnim vojničkim uniformama stajalo je ispred nas. Svi su imali između trideset i četrdeset godina. Onaj koji nam se obratio na albanskom imao je crnu masku na licu. Većina srpskih vojnika bila je 300 metara niže, u drugom polju.⁴⁵

44 Iz intervjuja HRW-a sa S. B., Slovinje (Kosovo), 24. jul 1999.

45 Iz intervjuja HRW-a s F. B., izbeglički logor u Čegranu (Makedonija), 3. maj 1999. (Naknadni intervju u Dolini Deme (u blizini sela Slovinje), (Kosovo) 23. jul 1999.)

F. G. je potvrdio da je ubijen Jonuz Pacoli (Yonuz Pacolli), čovek čija je supruga bila bolesna.⁴⁶ Prema njegovim rečima, "najveće nasilje je počelo" nakon što je Jonuz Pacoli ubijen.⁴⁷ Svi svedoci su opisali kako su srpski vojnici oduzimali dokumenta i novac i palili hranu, traktore i druga vozila. F. G. je dodao: "Jedan je počeo da sipa benzin po svemu. H. (seljanin) je morao sve to da zapali." Isti čovek koji je naterao H. da zapali hranu i vozila prethodno je postrojio

Svi svedoci su opisali kako su srpski vojnici oduzimali dokumenta i novac.

šest muškaraca, a onda je počeo da ih proziva. F. G. je rekao istraživačima HRW-a da je taj čovek "prozvao prvog iz vrste i tukao ga, mada ne mnogo jako. Drugom, Gazmendu (Zećiru) Hetemiju naredili su da odveže cipele – i za to vreme ga šutirali. Žestoko su ga pretukli. Trećem su rekli da skine odeću, pa su ga šutirali. Sve se to dešavalo pred ženama i decom."⁴⁸

A. B., koji je takođe bio prisutan kada su počeli da ih tuku, ispričao je sličnu priču:

Izdvojili su šestoricu muškaraca i počeli da ih tuku, jednog po jednog, na način koji nikada pre nisam video. Sećam se jednog mladića – sada je mrtav – jedan Srbin mu je rekao da odveže patike pa ga je šutnuo u lice dok ga je drugi šutnuo u glavu... Sećam se još jednog slučaja. I njega su prozvali – tri policajca ili paramilitarca vezali su kaiš od mašinke oko njegove glave preko očiju i čela i počeli da zatežu kaiš. Kada su mu rekli da se vrati u vrstu s podignutim rukama, krv je počela da mu teče sa čela niz lice jer mu je koža bila odrana.

Isaka Bitićija su sledećeg streljali. Četrdeset petogodišnji Bitići bio je policajac u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, zbog čega su verovatno još više sumnjali da je povezan s OVK-om. Njegov rođak A. B. kaže: "Došla su tri ili četiri Srbina u uniformama. Jedan je izgledao kao da je glavni – imao je oko četrdeset pet godina, bio je brkat. Prozvao je Isaka Bitićija... Čuo

46 Jonuzova supruga Havuše (Havushe) Pacoli (rod. 1946) umrla je od srčanog udara 18. aprila.

47 Iz intervjua HRW-a s F. G., Slovinje (Kosovo), 24. jul 1999.

48 Ibid.

8. OPŠTINA LIPLJAN (LIPJAN)

sam kada su rekli Isaku: "Ti komanduješ ovim ljudima." Nisam čuo ostatak razgovora (koji je trajao oko tri minuta). Odveli su ga ispred vozila i čuo sam pucanj – nisam mogao da vidim jer sam bio u gornjem delu polja.⁴⁹ Isakov brat S. B. našao je njegovo telo kasnije tog dana. On kaže da je Isak Bitići "bio ubijen metkom u potiljak, iza levog uha".⁵⁰

Nakon smrti Isaka Bitićija, srpska policija i paramilitarci odveli su preostale žene, decu i starije ljude niže u polje, ostavivši samo mlađe muškarce u gornjem polju. Svedok H., kojem su ranije bili naredili da spali vozila, rekao je da je ponovo prozvan iz vrste. Bio je pretučen i rekli su mu da će dobiti "metak u čelo". Kada su mu naredili da se vrati u vrstu, H. je pobegao u grmlje, iako su ga dva paramilitarca jurila i pucala za njim. Ispitivali su ljude da bi saznali njegov identitet. Zatim su zapucali na druge ljude iz vrste odozdo, ubivši Fatmira Bitićija, Gazmenda (Zećira) Hatemija i Heseta Lekićija (Lekiqi), a četvrti čovek je ranjen. Drugim muškarcima iz sela su zatim naredili da beže u šumu. Po rečima S. B.: "Rekli su preostalim muškarcima da idu duboko u šumu. Kada smo počeli da trčimo, zapucali su."⁵¹ Kako su pucnji odzvanjali, muškarci su se razbežali po šumi. A. B. je opisao da je čuo "pucanje i kako granje pada" dok je bežao, što je možda bila posledica zalutalih metaka koji su udarali u drveće. Ljudi koji su pobegli sakrili su se u šumi.

Istog dana, oko 18 ili 19 časova, preživeli su se vratili u polje zbog kuknjave žena i dece i zato što su želeli da saznaju šta se desilo s njihovim porodicama. Seljani su počeli da pretražuju šumu da bi pronašli tela ubijenih. Ranjenike su prenosili nazad u polje i pružali im prvu pomoć. Ujutro, nakon što su noć provele ispod najlona i u vozilima koja nisu bila spaljena, seljani su završili sakupljanje leševa. Pored leševa petnaestorice koji su bili streljani u polju i u šumi, našli su i telo sedamdeset četvorogodišnje Haljime Gerbeši (Halime Gerbeshi). Gerbešijevu su, izgleda, živu spalili dok se krila ispod najlona na traktoru koji je bio zapaljen. Da bi što pre sahranili tela, odlučili su da iskopaju jednu veliku privremenu raku. Neki od seljana, uključujući i jed-

49 Iz intervjuja HRW-a s F. B., izbeglički logor u Čegranu (Makedonija), 3. maj 1999. (Naknadni intervju u Dolini Deme, (u blizini sela Slovinje) (Kosovo), 23. jul 1999.

50 Iz intervjuja HRW-a sa S. B., Slovinje (Kosovo), 24. jul 1999.

nog lokalnog političara, pokušali su da ubede ostale seljane da to ne čine, govoreći da će to ometati kasnije istraživanje ubistava. Seljani su ipak iskopali jednu raku i napravili spisak s imenima i godištima poginulih (u tri primerka, u slučaju da osobu koja nosi spisak uhvate ili ubiju). Tela su sahranili 17. aprila oko 13 časova uz jednostavno opelo.

Stanovnici Slovinja krili su se u brdima još tri dana, a onda su pokušali da se vrate u selo. Neki meštani su se vratili u selo 20. ili 21. aprila. Seljane koji su se krili u Smoluši navodno su pozvale njihove komšije Srbi nazad u selo, otprilike u isto vreme. Nekoliko dana nakon povratka, pucnjava i spaljivanje albanskih kuća naterali su albanske žitelje sela da odu u Smolušu, koja se tokom celog ovog perioda činila kao bezbedno mesto, dođuše prepuno ljudi. Međutim, ni to nije prošlo bez žrtava: četrdeset sedmogodišnja Ljatife Krieziju, koja je 15. aprila bila ranjena u selu, podlegla je ranama u Smoluši. Ostali seljani koji su se krili u brdima takođe su išli u Smolušu, tako da je do kraja aprila većina preživelog albanskog stanovništva Slovinja (i nekoliko drugih sela) ovde potražila utočište.

Krajem aprila policija je pozvala neke seljane da se vrate u Slovinje. Glavni motiv za ovaj poziv bio je, verovatno, da se organizuje ponovno sahranjivanje osamnaestorice seljana koje su 15. aprila u Slovinju ubili srpska policija i paramilitarci. Po rečima H. K., srpski vojnici su iskopali osamnaest leševa koji su bili sahranjeni u masovnoj grobnici i doneli ih u školu u Slovinju.⁵² Policija je rekla Albancima iz sela da odu u školu da identifikuju leševe i organizuju ponovnu sahranu svojih rođaka. Taj postupak je verovatno urađen s namerom da se prikriju okolnosti pod kojima su ovi ljudi umrli, mada je to bilo teško izvodljivo s obzirom na prisustvo rodbine poginulih. Kako kaže Z. G., tela su iskopali nakon posete "doktora iz Beograda".⁵³ Nekoliko svedoka koji su razgovarali s istraživačima HRW-a učestvovalo je u ponovnom sahranjivanju tela krajem aprila.

Skoro odmah po završetku sahrana, policija je naredila seljanima da napuste selo. Po rečima S. B., srpske snage su dale sledeći ultimatum: "Svi moraju da odu. Ako bilo koga nađemo ov-

51 Ibid.

52 Iz intervjuja HRW-a s H. K., Slovinje (Kosovo), 22. jun 1999.

53 Iz intervjuja HRW-a sa Z. G., Slovinje (Kosovo), 23. jul 1999.

8. OPŠTINA LIPLJAN (LIPJAN)

de posle šest časova popodne, ubićemo ga.”⁵⁴ Seljani koji su se bili vratili ponovo su otišli u Smolušu, Gadimlje i Glogovac (Lipljan). Nekoliko ljudi, koji su razgovarali s istraživačima HRW-a, ukrcao se kod Lipljana u već pretrpane vozove za makedonsku granicu, i završilo u izbegličkim kampovima u Makedoniji. Većina ljudi iz sela nije se vratila sve do povlačenja srpskih snaga i dolaska KFOR-a u junu.

Krajem maja uklonjeno je sedamnaest tela privremeno sahranjenih u jednoj grobnici u “Dolini Deme”.⁵⁵ Prema nepotvrđenim izveštajima, srpske snage bezbednosti su 25. maja buldožerima uklonile tela i utovarile ih u jedan kamion. Niko od stanovnika

sela s kojima su razgovarali istraživači HRW-a nije video uklanjanje tela buldožerom ili utovar na kamion, iako je jedan seljanin,

navodno, bio očevidac ekshumacije. Tokom obilaska grobnice 23. jula istraživači HRW-a su primetili prekopanu zemlju i našli delove odeće, što je potvrđivalo priču meštana. Izveštaji o ekshumacijama koje su na drugim mestima na Kosovu sprovodile srpske snage da bi prikriale dokaze o ubistvima takođe potkrepljuju ovu priču. Ono što je sigurno jeste činjenica da su nestala tela sedamnaestorice stanovnika Slovinja, koja su prvobitno sahranjena u dolini Deme, i da je bol njihovih rođaka prouzrokovao ovim događajem stvaran.

Većina albanskih stanovnika Slovinja nije se vratila sve dok se srpske snage nisu povukle sredinom juna nakon dolaska KFOR-a na Kosovo 12. juna. Neki stariji stanovnici, koji su se skrivali u okolnim selima, pokušali su da se vrate ranije, ali su posledice bile tragične. S. S. i njegov četrdeset petogodišnji brat Šefki (Shefki) vratili su se u Slovinje 3. juna. Rano ujutro nepoznati paramilitarci zaustavili su ova dva čoveka u selu i odveli ih u seosku školu, gde su ih držali nekoliko sati. Dok su ih držali u pritvoru, paramilitarci i nekoliko vojnika su ih više puta ispitivali i tukli. Optužili su dva brata da su obaveštajci NATO-a i pitali su gde su satelitski telefoni koje su, navodno, po-

***Nestala su tela
sedamnaestorice stanovnika
Slovinja, koja su prvobitno
sahranjena u dolini Deme.***

54 Iz intervjuja HRW-a sa S. B., Slovinje (Kosovo), 24. jul 1999.

55 Pored šesnaestoro poginulih 16. aprila, telo Havuše Pacoli, umrle od srčanog udara takođe je sahranjeno na tom mestu.

sedovali. Poricanje su kažnjavali batinama. Šefkija, koji je bubrezni bolesnik, pretukli su tako jako da je umro sat vremena pošto su ga pustili.

S. S. je opisao istraživačima HRW-a šta se dešavalo dok su bili u pritvoru:

Oni (paramilitarci) su nas zaustavili, pretresli nam džepove i proverili da li imamo oružje. Vezali su nam ruke, naterali nas da uđemo u automobil i odveli nas u školu. Bili smo učitelji, a Srbi (iz sela) su im rekli da smo špijuni. Onda su počeli da nas ispituju o telefonu, govoreći: "Zovite NATO da vam pomogne." Onda su počeli da nas muče. Bilo ih je petorica – tri paramilitarca i dva vojnika... Moj brat i ja smo bili na istom mestu i tukli su nas u isto vreme. Dva oficira – paramilitarca – ispitivala su nas. Kada su oni otišli, druga trojica su ušla i počela da nas tuku... Šest puta su nas ispitivali i šest puta tukli. Ispitivanje je trajalo duže (nego batine. Ispitivali su nas) oko dvadeset minuta svaki put... Ta trojica su nas zajedno tukla u isto vreme.⁵⁶

Ovu dvojicu ljudi držali su do 11 i 45 pre podne, kada im je, izgleda, postalo jasno da će Šefki umreti od batina, kaže S. S. "Kada su videli da moj brat umire, rekli su: "Odlazite sad! Idite! Idite!"⁵⁷ Braća su tada napustila školu peške i krenula prema svojoj kući u selu. S. S. nastavlja: "Išli smo putem kada je moj brat umro. Otišao sam do komšija i rekao im šta se desilo. Odneli smo njegovo telo u komšijinu baštu. Umro je jedan sat pošto su nas pustili – hodali smo vrlo sporo prema mojoj kući. Bilo je pola jedana popodne kada je umro – trebalo nam je sat vremena da stignemo (od škole)."⁵⁸ Kada su ga pitali šta je uzrok Šefkijeve smrti, S. S. je odgovorio: "Moj brat je umro zato što su ga toliko udarali po bubrezima."⁵⁹

Šefkiju je pozlilo i umro je ispred kuće P. F. Tako je P. F. bio prva osoba posle S. S. koja je videla Šefkijevo telo. On je izja-

56 Iz intervjuja HRW-a sa S. S., Slovinje (Kosovo), 24. jun 1999.

57 Ibid.

58 Ibid.

59 Ibid.

8. OPŠTINA LIPLJAN (LIPJAN)

vio istraživačima HRW-a šta je bilo 3. juna, oko jedan ili dva sata posle podne: "Bio sam u ovoj kući (na mestu razgovora) s mojom ćerkom i video sam S. u mojoj bašti i čuo kako viče 'O, Bože, ubili su mi brata'. Uzeo sam neku motku i kolica i otišao tamo (gde je bilo telo). Uzeo sam telo i otišao na seosko groblje, gde mi je bio brat, i sahranio ga tamo... S. je ostao ovde zato što je bio povređen."⁶⁰ Kada su ga zamolili da opiše u kakvom je stanju bilo telo, P. F. je izjavio: "Kada sam video telo, imalo je tragove povreda. Bilo je modrica na obrazu i sa strane tela. Video sam modrice svuda po njegovom telu, po nogama. Nije bilo krvi."⁶¹

Nekoliko dana kasnije P. F. je i sam bio pritvoren u školi, nakon što je ubijen jedan policajac. U pritvoru su ga terali da dâ lažno priznanje da je ubio čoveka pri čijoj sahrani je pomagao. Prema rečima P. F.:

Vojnici su došli i odveli me u školu oko 11 sati pre podne. Nosili su duboke čizme, uniforme i pancirne prsluke. Pitali su me ko je ubio Šefkija. Odgovorio sam: "Policija i vojska." Na kraju, morao sam da priznam da sam ga ja ubio, iako nisam. Hteli su da me zaplaše. Izvadili su noževe... Jedan od njih mi je pretio, govoreći: "Ubiću ti brata i ćerku ako mi ne pokažeš gde se u planini skrivaju ljudi." Rekao sam: "Ništa ja ne znam."⁶²

P. F. su takođe ispitivali o OVK-u. On tvrdi da su dva srpska civila iz sela bila prisutna u školi tokom njegovog pritvora; takođe tvrdi da su udarali njegovom glavom u zid, inače ga nisu tukli. Istraživači HRW-a su na glavi P. F. pregledali posekotinu koja je potvrđivala ove njegove tvrdnje. Vojnici koji su ga saslušavali uspeli su da ga prinude da prizna da je ubio Šefkija, ali nisu uspeli da ga nateraju da potpiše priznanje pre nego što je u školu došla policija koja je naredila da ga oslobode.

Lekar OVK-a odveo je S. S. u brda na lečenje, i on se vratio narednog dana. Skoro tri nedelje posle njegovog premlaćivanja, istraživači HRW-a su videli izbledele modrice i odranu kožu po

60 Iz intervjuja HRW-a s P. F., Slovinje (Kosovo), 24. jun 1999.

61 Ibid.

62 Ibid.

celom njegovom telu, što se poklapalo s njegovom pričom o batinama. Ostatak njegove porodice vratio se 9. juna u selo bez problema.⁶³

Počinioci zločina

Svedoci iz Slovinja opisuju tri vrste snaga koje su bile aktivne u selu i okolini od aprila do juna: policiju, vojsku i paramilitarce.⁶⁴ Vojska je, izgleda, igrala mnogo pasivniju ulogu u prisilnom proterivanju i ubistvima civila nego policija i paramilitarci. Za razliku od vojske, svedoci često pominju policiju i pripadnike paravojskih snaga. Postoje neke nejasnoće prilikom pokušaja svedoka da razlikuju policiju i paravojsne formacije, verovatno zbog tvrdnji da su lokalni Srbi iz Slovinja oblačili policijske uniforme da bi učestvovali u nasilju.

Svedocima je uvek teško da identifikuju počinioce. Razni svedoci su identifikovali devetoricu Srba iz Slovinja kao učesnike u ubijanju, prisilnim proterivanjima i paljenjima u selu, ali HRW nije mogao da potvrdi njihovo učešće. Međutim, više svedoka imenovalo je nekoliko policajaca iz Slovinja. Četiri svedoka imenovala su gospodina Tošića (ime nepoznato), komandira policije iz Lipljana, kao osobu koja je bila prisutna u Slovinju 16. i 17. aprila, u vreme kad su se zverstva dogodila. Mada pojedini svedoci iz Slovinja i sela Topličane tvrde da je Tošić na razne načine imao udela u paljenjima i naređivanju civilima da napuste Slovinje, svedok D. N., že-

Više svedoka imenovalo je nekoliko policajaca iz Slovinja.

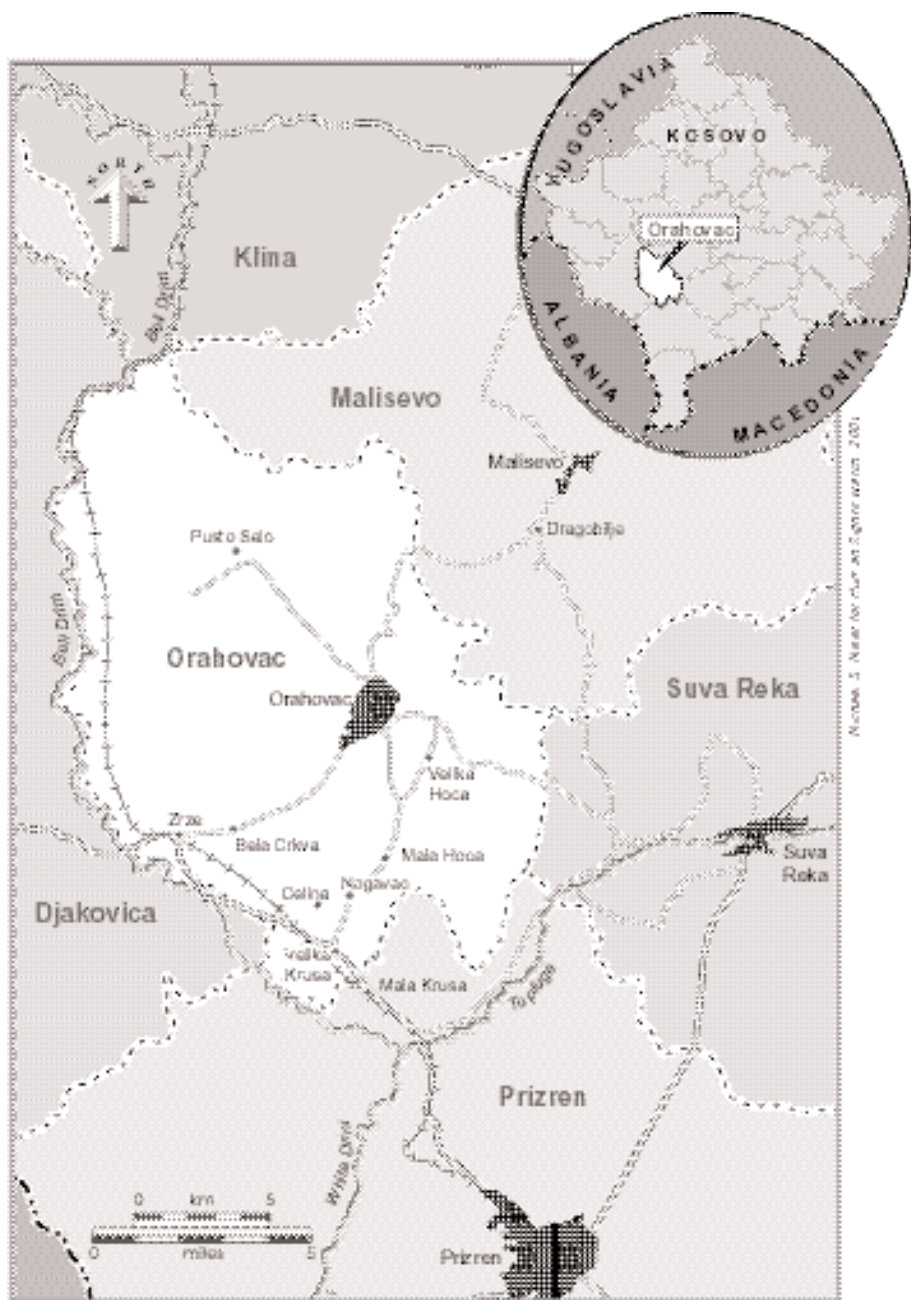
63 Porodica Beriša nije bila te sreće. Na dan kada su snage NATO-a ušle na Kosovo, 12. juna, porodica je bila na putu za Smolušu iz Slovinja da uzme hranu kada je aktivirana eksplozivna naprava za koju se veruje da je neeksplozivna bomba NATO-a. Šezdeset jednogodišnji Šaban, dvadeset sedmogodišnji Mehaz i dvadeset petogodišnji Ibrahim poginuli su na licu mesta, a nekoliko drugih članova porodice bili su teško ranjeni. Iz intervjua HRW-a s porodicom Beriša, Slovinje (Kosovo), 24. jun 1999.

64 Termin "paramilitarci" neprecizan je termin koji na Kosovu označava svaku neregularnu formaciju uključujući naoružane civile i lica u uniformi, za razliku od državnih snaga bezbednosti koje su nosile maske da bi sakrile lica.

8. OPŠTINA LIPLJAN (LIPJAN)

na koja je opisala Tošića kao “glavnog”, rekla je istraživačima HRW-a da se on 16. aprila umešao da spase njenog supruga da ga ne ubiju paramilitarci.⁶⁵ Četiri svedoka imenovala su Milivoja Pejića, zamenika šefa policije u Janjevu, kao zapovednika u Slovinju u vreme ubistava 16. aprila. Dva svedoka s kojima su razgovarali istraživači HRW-a identifikovala su trećeg policajca kao “Tomčeta, Milićevog sina”, rekavši da je on u aprilu i maju bio u selu.

65 Iz intervjuja HRW-a sa D. N., Slovinje (Kosovo), 23. jul 1999.

Map of Orahovac region, Kosovo, showing its location relative to neighboring municipalities and countries. The map includes an inset map of Kosovo with an arrow pointing to Orahovac. A scale bar and a north arrow are also present.

9.

Opština Orahovac (Rrahovec)

Pošto je OVK bio veoma aktivan u ovoj oblasti tokom 1998. i početkom 1999. godine, stanje u opštini Orahovac bilo je napeto i puno nasilja kako pre tako i za vreme vazdušne kampanje NATO-a. Približno 90% stanovništva opštine činili su kosovski Albanci; jedno selo u opštini bilo je naseljeno pretežno srpskim stanovništvom a to je Velika Hoča.

OVK je pokušao da zauzme grad Orahovac 19. jula 1998. godine. Policija je ponovo preuzela kontrolu dva dana kasnije i otpočela ofanzivu koja će trajati celo leto i kojom će povratiti kontrolu nad obližnjom bazom OVK-a u Mališevu i nad velikim delom teritorije širom Kosova koju je OVK bio proglasio za "oslobođenu". Srpski i albanski civili ginuli su u bici za Orahovac, a desetine ljudi još uvek se vode kao nestali.¹ Ratni zločini, kao što su ubistva i otmice civila na obe strane, nastavili su se tokom 1998. i početkom 1999. godine, a glavne mete OVK-a bili su srpski civili u Velikoj Hoči.² Tokom bombardovanja NATO-a kosovski Albanci iz opštine prepoznavali su srpske seljane iz Velike Hoče u trupama koje su masovno streljale albanske civile u toj oblasti.

Tokom bombardovanja NATO-a u Orahovcu je bilo proterivanja i sporadičnih ubistava. Najozbiljniji zločini počinjeni su između 24. i 26. marta u jugozapadnom delu opštine, između Bele Crkve i Pirane, duž granice s opštinom Prizren. S obzirom na to da su ova sela napadnuta u okviru jedne ofanzive, ona su obrađena kao celina u poglavlju o putu Prizren-Đakovica. Najveće zverstvo u opštini Orahovac bilo je streljanje više od

1 Za detalje, vidi Human Rights Watch, *Humanitarian Law Violations in Kosovo*, oktobar 1998.

2 Na primer, u februaru 1999. OVK je priznao da je izveo otmicu dva srpska civila iz Velike Hoče. Jednog od te dvojice su ubili, a drugog surovo pretukli. Vidi OEBS/ODIHR, *Kosovo: Kako viđeno, tako rečeno* (OSCE/ODIHR, *Kosovo/Kosova As Seen, As Told*), 1. deo, str. 37.

stotinu ljudi u Pustom Selu, koje se u daljem tekstu dokumentuje.

Srpska policija u Orahovcu dospela je u nadležnost prizrenskog Sekretarijata unutrašnjih poslova, ili SUP-a (koji je pokrivao opštine Prizren, Orahovac, Suva Reka i Gora).

Pukovnik Gradimir Zekavica bio je načelnik SUP-a Prizren barem do januara 1999, a poručnik Milan Đuričić načelnik policije u SUP-u Prizren.³ Prema časopisu *Policajac*, u januaru 1999. godine novi komandir SUP-a Prizren postao je pukovnik Miloš Vojnović koji je istovremeno obavljao funkciju pomoćnika načelnika uprave policije u Ministarstvu unutrašnjih poslova.⁴ Međutim, sudeći po odlikovanjima koja su posle rata dobili oficiri MUP-a, Zekavica je bio načelnik SUP-a Prizren u toku 1999. godine (vidi "Snage u sukobu").

Augusta 1999. snage KFOR-a uhapsile su bivšeg gradonačelnika Orahovca Anđelka Kolašinca zajedno sa desetinom drugih

Sto šest kosovskih Albanaca pogubljeno je po kratkom postupku.

orahovačkih Srba. Dana 14. juna 2001. Okružni sud u Prizrenu proglasio je Kolašinca i Srbina iz Orahovca Čedomira Jovanovića krivima za ratne zločine protiv stanovništva u Orahovcu, osudivši ih na pet, odnosno, dvadeset godina zatvora. Fond za humanitarno pravo, koji je pratio sudski postupak, tvrdi da optuženi nisu imali pravično suđenje.

Pusto Selo (Pastasel)

Sto šest kosovskih Albanaca pogubljeno je po kratkom postupku 31. marta 1999. u Pustom Selu, malom selu nadomak Orahovca. Istraživači HRW-a posetili su selo 26. juna 1999. i razgovarali s trojicom od trinaestorice preživelih, kao i sa jednim čovekom koji je pomogao da se tela sahrane. Čovek je govorio o dobro koordiniranom vojnom napadu na selo, praćenom proterivanjem žena iz sela i streljanjem muškaraca. Prethodni sukobi između

³ "U složenim bezbednosnim okolnostima, uspešno ispunjavaju svoje obaveze", *Policajac*, broj 3/98, februar 1998.

⁴ "Na novim dužnostima", *Policajac*, broj 1/99, januar 1999.

9. OPŠTINA ORAHOVAC (RRAHOVEC)

OVK-a i vladinih snaga, verovatno u obližnjem selu Drenoč, možda su doprineli da dođe do ovog pokolja.⁵

Pedeset sedmogodišnji B. K., jedan je od preživelih koji je detaljno opisao događaje. Objasnio je kako je veliki broj pripadnika srpskih snaga bezbednosti, uključujući i pripadnike paravojnih formacija koji su nosili crvene marame, napao Pusto Selo 31. marta tenkovima, artiljerijom i minobacačima. "Dva tenka su bila na brdu, četiri su došla u selo, a jedan je otišao dole gde su bili ljudi", rekao je B. K.⁶ Stanovnici Pustog Sela, kojima su se pridružili stanovnici okolnih sela, ukupno više od 2.000 ljudi, sklonili su se u polje u blizini Pustog Sela. Oko 15 časova su se, mašući belim maramicama, predali pripadnicima paravojnih formacija koji su ih opkolili.

Srpski vojnici razdvojili su muškarce od žena i dece, pretresli žene i oduzeli im novac i nakit. Muškarci su uglavnom imali više od pedeset pet godina, jer su mlađi mahom već bili pobešli u brda. Oko 16 i 30 žene su oterali iz sela, naredivši im da "idu u Albaniju".

Nakon što su žene otišle, srpski vojnici su naredili muškarcima da isprazne džepove, i uzeli su im nekoliko hiljada nemačkih maraka koje su našli. "Preklinjali smo ih da nam poštede živote", rekao je pedeset četvorogodišnji T. K., još jedan preživeli. "Dali smo im sav novac da nas ne bi ubili."⁷ Srbi su takođe zaplenili lična dokumenta seljana. B. K. je kazao da su mu, kada su mu oduzeli dokumenta, rekli: "Neće ti trebati lična karta tamo gde ideš."

Srpski vojnici su izdvojili grupu od sedam ili osam mlađih muškaraca, koje su zatim ispitivali i surovo tukli, ne bi li saznali da li su oni pripadnici OVK-a. Tada su ih sedmorica ili osmorica pripadnika srpskih snaga bezbednosti, za koje očevici misle

5 Osoba koja je preživela masakr rekla je HRW-u da je OVK imao bazu u Drenoču, ali ne i u Pustom Selu. Iz intervjua HRW-a, Pusto Selo (Kosovo) 26. jun 1999. Vidi takođe "Report of the High Commissioner for Human Rights on the Situation of Human Rights in Kosovo", U. N. Document E/CN. 4/2000/10, 27. septembar 1999, paragraf 35 (govori da su raniji sukobi između OVK-a i Srba u ovoj oblasti doveli do odmazde u Pustom Selu); i OEBS/ODIHR, *Kosovo: Kako viđeno, tako rečeno (As Seen, As Told)*, 1. deo. (Poglavlje o Orahovcu, koje beleži da su se borbe između OVK-a i Srba desile u regionu oko Pustog Sela pre masakra.)

6 Iz intervjua HRW-a sa B. K., Pusto Selo (Kosovo), 26. jun 1999.

7 Iz intervjua HRW-a s T. K., Pusto Selo (Kosovo), 26. jun 1999.

da su bili paramilitarci, postrojili nedaleko odatle i ubili iz automatskih pušaka. "Srbi su bili u zelenim policijskim maskirnim uniformama. Imali su sjajne metalne oznake na kapama, Arkanov ili Šešeljev znak, nismo sigurni", rekao je T. K. Još jednu grupu od oko dvadeset pet muškaraca odveli su na ivicu obližnje jaruge i ubili na isti način.

"Vratili su se kod nas i pitali da li smo videli šta se desilo, govoreći: 'I vi ćete tamo'", rekao je B. K. Ukupno su odveli četiri grupe od dvadeset pet do trideset muškaraca do iverice jaruge i ubili ih iz automatskog oružja.

Istraživač HRW-a razgovarao je odvojeno s preživelim a iz druge, treće i četvrte grupe, koji su ga 26. juna 1999. odveli na

Delovi odeće i poneka cipela bili su razbacani po jaruzi, među žbunjem gde su muškarci ubijeni.

polje gde su se seljani bili okupili, kao i do obližnje jaruge gde su muškarci bili pobijeni. Tri muškarca su ispričala podudarne priče o događajima tog dana. Nije bilo vidljive krvi na mestu zlo-

čina, ali delovi odeće i poneka cipela bili su razbacani po jaruzi, među žbunjem gde su muškarci ubijeni. "Pao sam pre nego što su počeli da pucaju", objasnio je B. K., koji je bio u četvrtoj grupi.

Nastavio je: "Dvojica mrtvih su pali preko mene. Nisam se pomerio. Posle nekoliko minuta neko je rekao da pucaju ponovo i pogodili su me. Ostao sam skriven ispod dva leša još dvadeset minuta, sve dok nisam bio siguran da su otišli; onda sam pobegao niz brdo."⁸ Istraživač HRW-a video je krvav donji veš koji je svedok tada nosio kao i ožiljak od metka na zadnjici s leve strane.

Još jedan čovek s inicijalima B. K., šezdesetogodišnji rođak drugog B. K., takođe je izbegao smrt. "Oni (pripadnici srpskih snaga) nisu bili odavde i nisu poznavali teren", objasnio je. "Bio sam suviše brz za njih; zamakao sam iza nekih stena."⁹ Masakr je preživelo ukupno trinaest ljudi, uključujući jednog od mlađe braće B. K., dok je treći brat, pedeset petogodišnji M. K., ubijen.

Sutradan su srpske snage uklonile između dvadeset i dvadeset pet leševa iz jaruge i spalile ih u jednoj kući u selu, rekla su ova tri preživela. Seljani koji su kasnije sahranjivali ostatke ovih ljudi izjavili su da su spaljeni tako da se ne mogu prepoznati;

⁸ Iz intervju a HRW-a sa B. K., Pusto Selo (Kosovo), 26. jun 1999.

⁹ Iz intervju a HRW-a sa B. K., Pusto Selo (Kosovo), 26. jun 1999.

9. OPŠTINA ORAHOVAC (RRAHOVEC)

ostalo je samo nešto malo više od kostiju. Srbi su napustili selo istog dana, ostavivši u jaruzi preostale leševe, oko sedamdeset pet ili osamdeset. Seljanima koji su se vratili trebalo je dva dana da prenesu leševe uzbrdo do mesta pored seoske džamije, gde su ih sahranili. Pre nego što su tela bila sahranjena, pripadnici srpskih paravojnih snaga vratili su se u selo još jednom, primoravajući seljane da beže u planinu. Seljani su nastavili da sahranjuju mrtve istog dana nakon što su Srbi otišli, i završili su 3. aprila. "Mnogo smo se bojali; žurili smo da ih sahranimo", rekao je R. K, seljanin koji je poginuo prilikom kopanja grobova.¹⁰

Srpske snage vratile su se u Pusto Selo da uklone fizičke dokaze zločina.

Četiri dana posle sahrane još jedan napad Srba na selo primorao je seljane da ponovo beže, a srpske snage su privremeno okupirale selo.¹¹ "Svaki dan smo posmatrali selo da vidimo da li će Srbi otići", rekao je T. K., objasnivši da su koristili dvogled da prate kretanje Srba.

NATO je 11. aprila 1999. objavio fotografiju snimljenu iz vazduha 9. aprila, koja je otkrila veliku grobnicu u Pustom Selu. Fotografija, na kojoj su se videle dugačke paralelne linije, svaka od po nekoliko desetina gomila zemlje, upoređena je, po rečima portparola NATO-a, s ranije snimljenom fotografijom, na kojoj se ne pojavljuje sveže iskopana zemlja.¹² Dokaz o masovnoj grobnici objavljen je u mnogim zapadnim medijima.¹³

10 Iz intervjuja HRW-a s R. K., Pusto Selo (Kosovo), 26. jun 1999.

11 Otprilike u ovo vreme *Kosovapress*, novinska agencija OVK-a objavljuje prve izveštaje o ubistvima u Pustom Selu. Već narednog dana agencija je objavila kratak bilten o masakru 3. aprila, sa spiskom devedeset i devet poginulih. "Orahovac: tela 136 masakriranih ljudi pronađena u selu u blizini Orahovca" ("Rahovec: Bodies of 136 massacred people found in a village near Rahovec"), *Kosovapress*, 3. april 1999, i "Spisak streljanih i masakriranih ljudi u Pustom Selu, opština Orahovac" ("The list of the executed and massacred people in the village of Pastasel, Commune of Rahovec"), *Kosovapress*, 4. april 1999.

12 Fotografije se nalaze na veb sajtu Ministarstva inostranih poslova SAD-a: www.state.gov/www/regions/eur/rpt_9905_ethnic_ksvo_7b.htm, (22. mart 2001).

13 Vidi, na primer, "NATO: Aerial photo may show mass graves in Kosovo", CNN, 11. april 1999; "Mountain Refugees and Mass Graves", ABC.NEWS.com, 11. april 1999.

Oko dve nedelje posle objavljivanja fotografija srpske snage vratile su se u Pusto Selo da uklone fizičke dokaze zločina. T. K. je rekao istraživačima HRW-a da je oko 24. aprila video kako nepoznati ljudi iskopavaju tela, koristeći za raskopavanje grobnice mali traktor. "Tamo su bili muškarci u lekarskoj odeći s maskama", rekao je. "Odneli su tela prema Orahovcu u dva civilna kamiona."¹⁴

Informativni program kanala BBC, Panorama, čiji su reporteri posetili Pusto Selo posle ulaska NATO-a na Kosovo, došao je do video snimaka za koje se tvrdi da su ih snimili kosovski Albanci koji su sa brda iznad grobnice posmatrali ekshumaciju. Na

NATO je objavio satelitske snimke navodne masovne grobnice u Pustom Selu 11. aprila 1999. Dve nedelje kasnije, kako kažu svedoci, srpske snage su uklonile leševe.

Izvor: U.S. STATE DEPARTMENT

¹⁴ Iz intervjuja HRW-a s T. K., Pusto Selo (Kosovo) 26. jun 1999, Ministarstvo inostranih poslova SAD-a u svom izveštaju o kosovskoj krizi od 7. maja 1999. izjavilo je da su izvori OVK-a pomenuli ekshumacije u Pustom Selu koje su počele 23. aprila, i da su tela poslata kamionom u Orahovac. U. S. Department of State "Fact Sheet: The Ethnic Cleansing of Kosovo", 7. maj 1999.

9. OPŠTINA ORAHOVAC (RRAHOVEC)

snimcima se vide jedan veliki kamion, policija i radnici u zaštitnoj odeći kako rade u blizini džamije.

BBC je tvrdio da se u njihovim istraživanjima ustanovilo da su neki od iskopanih leševa doneseni u selo Zrze, jugozapadno od Orahovca, gde su ponovo sahranjeni na seoskom groblju.¹⁵

Prema izveštavanju agencije *Frans Pres*, holandski dnevni list *Algemeen Dagblad* takođe 24. aprila objavljuje priču kojom se dovodi u sumnju verodostojnost tvrdnji NATO-a o grobnici u Pustom Selu.¹⁶ Holandski stručnjak kartograf, čije se reči citiraju u listu, tvrdio je da je na satelitskim snimcima Pustog Sela primećio sumnjive nedoslednosti. I zaista, priče koje osporavaju navode o ubistvima u Pustom Selu nastavile su da kolaju još dugo nakon što su opisi iz prve ruke, koje su dali ljudi koji su preživeli masakr, izašli na svetlost dana.¹⁷ Inspekcija mesta zločina i intervjui koje su vodili istraživači HRW-a potvrđuju da se masakr

15 Panorama, "The Valley of the Dead", emisija prikazana 5. jula 1999. (dostupna na internet adresi

http://news.bbc.co.uk/hi/english/static/inside_kosovo/, (22. mart 2001)).

16 "NATO Photos of Kosovo Mass Graves are Fake: Report", Agencija France Presse, 24. april 1999.

17 Krajem 1999. godine, kada je počeo da se ustanovljava broj kosovskih Albanaca ubijenih u sukobu, objavljene su brojne analize u kojima se tvrdilo da je NATO preuveličao srpska zverstva (vidi "Mart – jun 1999: pregled" "March – June 1999: An Overview"). S obzirom na to da su fotografije grobnice u Pustom Selu bile snimljene iz vazduha među najjačim dokazima koje je NATO tokom rata priložio da potkrepi svoje tvrdnje o masovnim ubistvima, nedostatak fizičkih dokaza ubistava – to jest 106 leševa – bio je često navođen u kritičkim osvrtima o postupcima NATO-a za vreme rata. Povodom ovoga zapažen je članak Aleksandra Kokburna (Alexander Cockburn). U njemu Kokburn beleži tvrdnju da su srpske snage ubile 106 kosovskih Albanaca u Pustom Selu, i naglašava da je NATO "požurio" s fotografijama grobova tvrdeći da "nije još pronađeno ništa da potkrepi tu optužbu." Međutim, zaboravio je da pomene da su se pojavili preživeli koji su opisali masakr do detalja i ispričali sve o kasnijim ekshumacijama tela. Vidi Alexander Cockburn, "Where's Evidence of Genocide of Kosovar Albanians?", *Los Angeles Times*, 29. oktobar 1999. Kokburn je možda pribavio većinu informacija za svoj članak sa sajta Stratfor.com, tekstaškog trusta mozgova. Ipak izveštaj Stratfor.coma, za razliku od Kokburnovog članka, ukazuje na to da su žitelji Pustog Sela objasnili da su Srbi uklonili tela mrtvih. Vidi Stratfor.com, "Where Are Kosovo's Killing Fields?", 17. oktobar 1999, dostupno na adresi www.stratfor.com/crisis/kosovo/genocide.htm (21. mart 2001).

zaista desio, onako kako je na početku i prijavljeno, i da su vladine snage prvo sahranile a onda premestile leševe.

Kada su istraživači HRW-a posetili Pusto Selo u junu 1999. godine, seljani su pokazali mesto pored seoske džamije gde je bila grobnica. Deo ograde oko tog mesta bio je polomljen, a zemlja je bila neravna i raskopana. Seljani, koji su pričali o bliskim rođacima čija su tela nestala, gledali su to mesto s tugom. "To što ne znamo gde su tela skrivena, za nas je kao da su ih ponovo ubili", izjavio je T. K., iskazavši osećanja koja dele i ostali.¹⁸

18 Iz intervjuja HRW-a s T. K., Pusto Selo (Kosovo), 26. jun 1999.

10. Opština Peć (Peja)

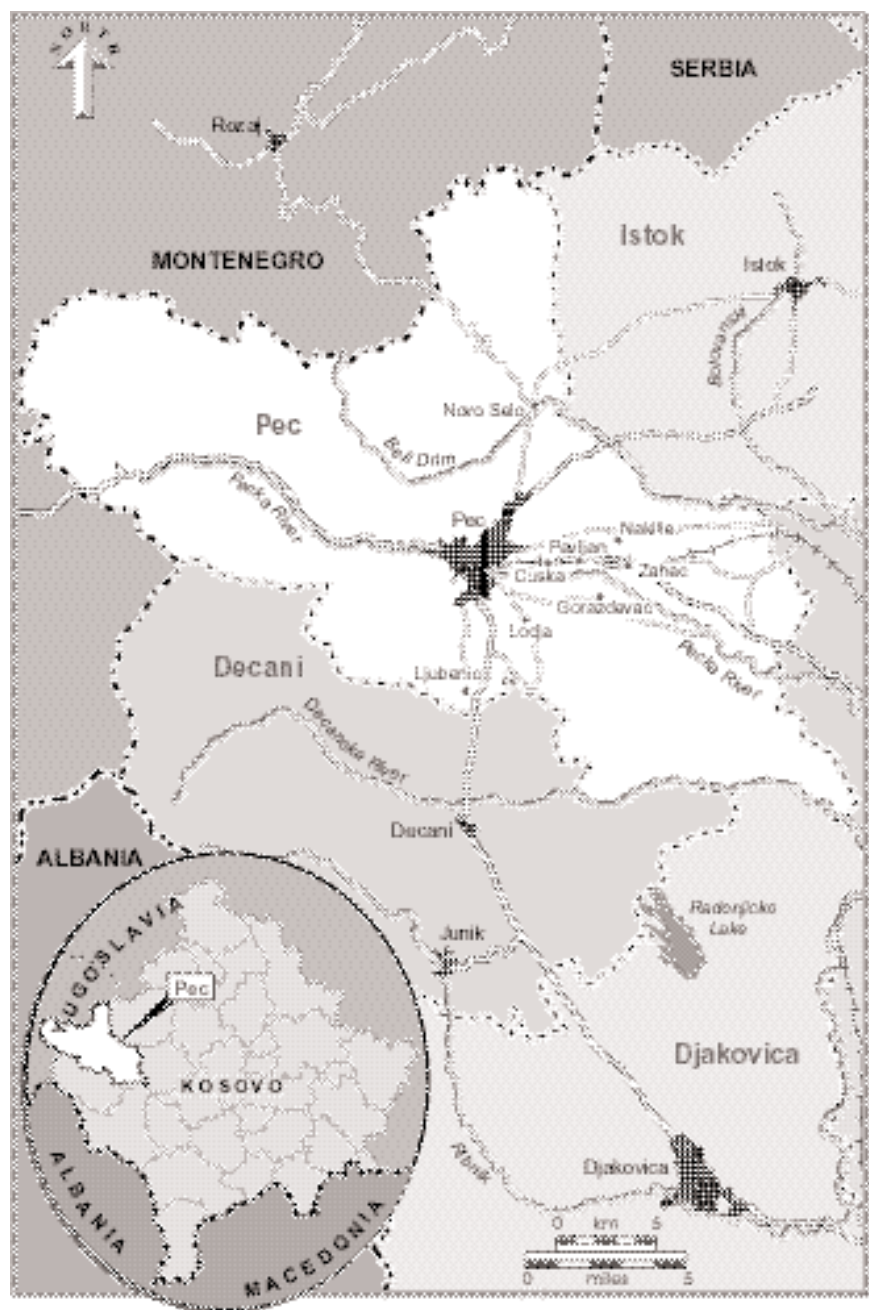
Opština Peć ima poseban značaj za Srbe, više od svih ostalih oblasti Kosova. U ovoj oblasti se nalazi mnogo značajnih srpskih pravoslavnih zdanja, jedno od njih je i Pečka patrijaršija iz 16. veka koja se nalazi na obodu grada Peć. Od 150.000 stanovnika u opštini 1999. godine, Srba je bilo oko 15 odsto.

Zbog mešovitog stanovništva, u oblasti Peći je bilo veoma napeto od samog početka oružanog sukoba u martu 1998. OVK je bio u brdima na zapadu i uzvisinama na jugoistoku, i bilo je brojnih napada iz zasede na policiju, posebno na putu prema Dečanima i Đakovici, južno od Peći. Jake borbe između OVK-a i srpskih snaga vodile su se u leto 1998. u selu Lođa, nekoliko kilometara od centra grada. Državne snage su prvi put u napadima na OVK koristile avijaciju.¹

U gradu je postalo osetno napetije nakon 14. decembra 1998, kada su nepoznati napadači otvorili vatru i ubili šest srpskih mladića u kafiću Panda.² Policija je izvršila pretragu u naseljima Zatra i Kapešnica u blizini kafića i tom prilikom maltretirala mnoge albanske stanovnike. U zimu pre bombardovanja NATO-a bilo je mnogo slučajeva prebijanja Albanaca, a dogodio se i niz nerazjašnjenih ubistava. Objašnjenje vlasti za ova ubistva glasilo je da je OVK ubijao Albance koji su poštovali srpsku vlast. U Peći tokom bombardovanja NATO-a nije bilo mnogo nasilja, kao što je bilo u drugim mestima. Iako je bilo masovnih ubistava u okolnim selima, poput Ljubenića, Čuške, Pavljana i

1 Lođa je selo od 2.800 stanovnika, odmah pored Peći, gde je bilo intenzivnih borbi između OVK-a i državnih snaga u leto 1998. Sredinom avgusta policija je kopnenim i vazdušnim snagama isterala OVK iz sela, opljačkala imovinu Albanaca a zatim sistematski uništila buldožerima sve 284 kuće u selu, među njima i džamiju. Fotografije razorenog sela, koje su snimljene u februaru 1999, mogu se videti na veb sajtu HRW-a www.hrw.org/hrw/campaigns/kosovo98/photo/pics299/299a.htm, (23. mart 2001)

2 Ubijeni su Zoran Stanojević (17), Svetislav Ristić (17), Ivan Obradović (15), Dragan Trifunović (17), Vukosav Gvozdenović (18) i Ivan Radević (25).

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

Zahaća – gde je prema tvrdnjama lokalne grupe za ljudska prava ubijeno više od 500 osoba³ – osim nekoliko ozbiljnih incidenata u samom gradu, Peć je, uopšteno gledajući, bila pošteđena masovnih ubistava, poput onih u Đakovici.

Objašnjenje možda leži u činjenici da je policijska kampanja etničkog čišćenja u gradu bila veoma efikasna. Procenjuje se da je tokom prve nedelje rata iz Peći proterano 90 odsto albanskog stanovništva. Ova operacija etničkog čišćenja bila je među najorganizovanijima na Kosovu – autobusi su stajali u centru grada i vozili ljude na jug prema Albaniji.

Još jedna razlika kad su u pitanju ostale opštine bila je u tome što je u Peći živelo mešovito stanovništvo, pa Albanci iz ove oblasti mogu da pruže važne informacije o pojedinim počiniocima zločina, i daju uvid u razne policijske i vojne strukture koje su tu delovale tokom rata. U nekim slučajevima, Albanci su prepoznali srpske komšije koji su, kao civili, učestvovali u pljačkanju ili ubijali pri vojnim jedinicama. Na osnovu njihovih svedočenja, istraživači HRW-a su identifikovali neke pojedince koji su učestvovali u pljačkama, prebijanjima i ubijanjima koji su se dešavali u nekim delovima grada, kao i u susednim selima. Odeljak o selu Čuška u ovom poglavlju ima posebne detalje jer su neki počinioci zlodela identifikovani po imenu i na osnovu fotografije.

Istraživači HRW-a su od izvora u Peći koji su želeli da ostanu anonimni pribavili kopiju zvaničnog dokumenta VJ, koji je imao oznaku “vojna tajna, strogo poverljivo”, a koji je potpisao potpukovnik Duško D. Antić. Iako se autentičnost dokumenta ne može sa sigurnošću dokazati, naslovi, brojčane oznake i pečati su u skladu sa zvaničnim dokumentima Vojske. Ovim dokumentom koji nosi datum od 30. marta 1999. godine, svi republički i opštinski organi Peći stavljeni su pod upravu Vojske i u njemu se govori o “preseljenju stanovništva iz zone odgovornosti VO (voj-

Albanci iz ove oblasti mogu da pruže važne informacije o pojedinim počiniocima zločina.

3 Lokalni ogranak Veća za odbranu ljudskih prava i sloboda tvrdi da je više od 500 ljudi ubijeno tokom rata u opštini Peć, mada nije jasno koliko je među njima bilo civila. Intervju HRW-a sa dr Nešatom Aslanijem (Neshat Asllani), Peć, 15. jul 1999.

nog odseka) Peć". U pravnom smislu, sve akcije u Peći bile su pod upravom VJ.

Potpukovnik Antić je, takođe, autor dnevnika pronađenog u oblasti Peći, koji su pregledali predstavnici jedne beogradske organizacije za ljudska prava i strani novinari, i oni smatraju da je dnevnik autentičan. Prema rečima Nataše Kandić iz Fonda za humanitarno pravo, jedne od najpouzdanijih jugoslovenskih organizacija za ljudska prava, knjigu koju je videla potpisao je Antić i u njoj su zabeležene vojne aktivnosti u oblasti Peći posle 24. marta 1999.⁴ Kao što je rečeno u poglavlju "Snage u sukobu", komandant pečkog Sekretarijata za unutrašnje poslove, koji obuhvata opštine Peć, Klina i Istok, bio je pukovnik Boro Vlahović.⁵

Postoje čvrsti dokazi da su policija, specijalna policija i paravojne jedinice u oblasti Peći delovale u tesnoj saradnji s vojskom. U intervjuima sa stranim novinarima razni policijski i vojni zvaničnici kao i pripadnici paravojnih jedinica govorili su o koordiniranim aktivnostima. Jedan neimenovani zvaničnik VJ rekao je jednom novinaru: "Vojska Jugoslavije je svesno i namerno štitila (paravojne jedinice)."⁶

Svedoci iz Peći i okoline preciznije govore o nasilju paravojnih jedinica kojima je vojska za to dala dozvolu. Vojska je, kao u Čuški, obezbeđivala okolinu napadnutog sela ili je kontrolisala glavne puteve, dok su u samim selima napade počinile manje paravojne jedinice, i pri tom činile velike zločine. Vojska i policija u Peći nisu nikad reagovala na nasilne akcije paravojnih jedinica.

Razne paravojne grupacije delovale su u oblasti Peći, a neke od njih bile su povezane sa srpskim Ministarstvom unutrašnjih poslova. Jedna takva grupacija zvala se "Munja", i na njenom čelu bio je policajac pod imenom Vidomir Šalipur. Šalipur je bio poznat u Peći, i zato ga je 8. aprila ubio OVK (videti smrtovnicu). U čitulji se kaže da je bio pripadnik PJP-a (Posebne jedinice policije) i grupacije pod imenom OPG (pretpostavlja se da to znači Operativna grupa). Građani Peći spominjali su i grupe "Crna ruka", Arkanove "Tigrove" i "Bele orlove" potpredsednika srpske

4 "Special Report, Retribution in Kosovo", VIP Daily News Report, broj 1559, 28. jul 1999.

5 M. Manić i S. Kovačević: "Volja i spremnost da se izvrše svi odbrambeni zadaci", *Policajac*, broj 18/98, oktobar 1998.

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

vlade Vojislava Šešelja, mada o direktnom učestvovanju ovih grupacija u zločinima ima samo posrednih dokaza.

Srpski civili takođe su učestvovali u nekim zločinima, posebno u pljačkanju i paljenju poseda Albanaca. Brojni svedoci u Peći prijavili su da su videli komšije kako prikolicama raznose privatne stvari ili, da su čak bili pripadnici nekih grupacija. Dnevnik jedne Srпкиnje iz Peći, koja je pisala o aktivnostima lokalnih Srba, citiran je u poglavlju "Snage u sukobu".

GRAD PEĆ (PEJA)

"Čišćenje"

Nasilje nad albanskim stanovništvom u gradu počelo je s prvim bombama NATO-a 24. marta. Narednog dana očišćeno je naselje Zatra, a zatim naselja Kapešnica i Dardanija. Prema izveštaju OEBS-a o Kosovu, na meti policije posebno je bilo osoblje OEBS-KVM-a, a srpski civili opljačkali su kancelariju OEBS-a u Peći.⁷

Čitava naselja su "očišćena", a stanovnicima je naređeno da se okupe u sabirnim centrima u centru grada. Policija je organizovala autobuse koji su odvozili ljude na jug do Prizrena, a onda do Albanije. Drugi su bili primorani da idu pešice na sever, u Crnu Goru. Do 29. marta velika većina albanskog stanovništva bila je primorana da napusti grad.

Desilo se i nekoliko ubistava, očigledno sa ciljem da se stanovništvo zastraši i ubrza raseljavanje iz grada. Najkrvaviji incident dogodio se u naselju Dardanija gde je, sudeći po podacima lokalnog Veća za odbranu ljudskih prava i sloboda, 27. marta ubijen 41 muškarac.⁸ Istraživači HRW-a nisu uspjeli da

Dokument na str. 372, 373 i 374 izdat 30. marta 1999. godine stavlja sve vlasti u opštinama Peć, Istok, Klina i Dečani pod upravu Vojske Jugoslavije. U uvodu se pominje i naređenje "vrhovnog komandanta" o "izmeštanju dela stanovništva".

6 Matthew McAllester, "Written in blue...", *Newsday*, 15. avgust 1999.

7 OEBS/ODIHR: *Kosovo/Kosova: As Seen, As Told*, 1. deo, str. 284-290.

8 Intervju HRW-a sa dr Nešatom Aslanijem, Peć, 23. jul 1999.

КОМАНДА ВОЈНОГ ОДСЕКА ПЕЋ
 Стр. пов. бр. 612-1
 Дана, 30. 03. 1999. године

ВОЈНА ТАЈНА
 СТРОГО ПОВЕРЉИВО

Функционисање живота
 и рада у Зони одговорности
 ВОД-а Пећ, НАРЕЂЕЊЕ. -

Бранислав Вукчић

На основу Наредбе Врховног Команданта о проглашењу ратног стања, те пресељења дела становништва из зоне одговорности ВОД-а Пећ, а у циљу правилног функционисања укупног живота у зони одговорности ВОД-а Пећ,

НАРЕЂУЈЕМ:

- 1.- Сви Републички и општински органи власти стављају се под команду ВОД-а Пећ, и то на територијама општина: Пећ, Исток, Клина и Дечане!
 На територији општине Ђаковица одговорна команда гарнизона Ђаковица.
- 2.- За општину Пећ формирати штаб састава (овај штаб је претпостављени и штабовима општина Исток, Клина и Дечане)
 - Командант штаба: командант ВОД-а Пећ
 - заменици команданта: Јово Поповић, начелник Пећког округа
 и Симон Редовић председник извршног одбора општине Пећ.
 - Чланови штаба по виталним областима функционисања живота и рада:
 а)- За снабдевање становништва животним намирницама: Бијелић Томо, директор ДД "17 Новембар", а његов заменик Томовић Небојша, начелник одељења тржишне инспекције.
- б)- За здравство становништва
 - примаријус Др Вујосевић Драгутин директор здравства Пећ а његов заменик примаријус Др. Војислав Поповић.
- в)- За комуналне послове и евакуацију територије у случају дејства штг
Влаховић Слободан, директор јавног комуналног предузећа, а његов заменик Здравковић Милевоје директор дирекције за градњу.
- г)- За привредне делатности:
 професор доктор Слободан Јосиф, директор "застава" а његов заменик Мединовић Данило, директор "Пећке Пиваре"
- д)- За снабдевање и расподелу нафтних деривата, Кнежевић Рајковић
 директор "Југопатрoла", а његов заменик Лазовић Бранко, управник банзиске пумпе "Југопатрoла"
- а)- За информисање јавности,
Зечевић Драгана, главног и одговорног уредника радио "Метохије", а њен заменик Давић Весна, дописник РТС.

ж) - За правосудје:

Гојковић Радмир, председник Окружног суда Пећ,
а његов заменик, Милadin Поповић окружни тужилац.

з) - За прикупљање материјалних добара расутих деловањем штг

Бранислав Вуковић, координатор финансијских полиције, а
његов заменик Небојша Девин шеф одељења тржишне инспекције
Пећког округа.

и) - За јавни превоз и транспорт:

Радосв Радловић, директор ДД "Аутопревоз", а његов заменик
Новица Антић, Републички инспектор друмског саобраћаја.

ј) - За збрињавање расељених лица дејством штг:

Томислав Лакићевић, секретар општинске организације СПС
Пећ, а његов заменик, Олга Обрадовић, директор центра за
социјални рад.

л) - За јавни ред, мир, сузбијање криминала, гашење пожара
и друге задатке из надлежности МУП-а:
начелник МУП-а Пећ а заменик начелник полиције МУП-а Пећ.

3. - У општинама Исток, Нлина и Дечани формирати исте ознаке
штабове под командом команданта ВТОд-а а у општини Дечани
под командом председника општинског већа Ђуриковић Миливоја.
Исти су у обавези да донесу Наредбења о формирању штабова
у својим зонама одговорности које ми у писаној форми доставити
дана 31.03.1999.године до 16,00 часова.

4. - Начелник МУП-а Пећ, својом наредбом регулисаће јавни
ред, мир, спречавање крађе разбијање објеката, злостављање
грађана, гашење евентуалних пожара и сузбијању свих криминалних
ређања коју ми у писаној форми доставити дана 31.03.1999.године
до 16,00 часова.

5. - Начелник одељења НО својом наредбом регулисаће питања
заштите цивила од ваздушних удара (узбуњивање, обавештавање,
слињавање људства у склоништа) и друга питања за заштиту
цивила а исту ми доставити на увид дана 31.03.1999.године
до 16,00 часова .

6. - Чланови штаба општине Пећ реферишу ми свакодневно у
09,00 часова о проблемима, предлозима за решавање нотих
и питања чије деловање може имати негативног утицаја
на одбранбену способност становништва.

7. - Команданти штабова општине Исток, Нлина и Дечани свакодневно
у 11,00 часова извештавају ме по питањима из тачке 6, овог
наредбења.

8. - У командовању са свим штабовима у општинама Пећ, Нлина,
Исток и Дечани из ВОд-а Пећ ангажовати:
мајора Гојковић Ранка, реж. мајора Дашић Илија, кић Булатовић
Дејана, кић Иванчић Милана и кић Радослава Арсенијавића.

-3-

9.- Ова Наредба ступа на снагу дана 31.03.1999.године у
8,00 часова и ће се строго придржавати до унидања исте.
У случају не извршења или пропуста у извршавању задатака
из ове Наредбе важе ратни закони СРЈ.

ДА/АЕ

КОМАНДАНТ
ПОТПУКОВНИК
БОЈНО Д. АНТИП

2. Антип

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

potvrde svaki slučaj ovog navoda ponaosob, ali je istraživanje u Peći i naselju Dardanija načelno potvrdilo da je u naselju ubijena 41 osoba.

Jedan čovek je ispričao istraživačima HRW-a kako je ubijen njegov imućni komšija Namik Biljali (Bilalli). Rekao je:

Moj komšija Namik Biljali ubijen je u noći između 26. i 27. marta. Bio je imućan Pećanac, živeo je do mene. Srbi su hteli da opljačkaju sve što je imao. Kucali su mu na vrata, pozvonili i tražili novac. Namik je rekao da nema novca, pa su ga ubili iz pištolja s prigušivačem.⁹

Drugi čovek, koji je odbio da kaže svoje ime, ispričao je istraživačima HRW-a sledeće:

U subotu 27. marta komšije Srbi su došli i rekli: "Morate da odete." Svi su bili naoružani. Išli su u domove Albanaca, tražili novac i govorili nam da idemo. Rekli su da je ljudski život vredan 1.000 nemačkih maraka. Preživeli smo mi koji smo mogli da platimo. Moji rođaci i njihova deca su ubijeni. Među njima je bio Mustafa Ljajci (55, Lajci), kao i njegova dva sina, Haljilj (20) i Fljorim (17). Ubijen je i Adem Ljajci (65), sa dva sina, Ganijem (25) i Miftarom (18). Mustafa i Adem su bili braća, živeli su jedan do drugoga.¹⁰

Albanci s kojima su istraživači HRW-a razgovarali u izbegličkim kampovima u Albaniji opisali su kako su bili proterani iz Peći. Jedan čovek je ispričao sledeće:

Srbi su došli u naš podrum u nedelju 28. marta. Uperili su puške u nas i rekli: "A gde su ostali?" Krili smo se u podrumu prethodnih pet dana. Nismo se pomerali. Čuli smo pucnjavu i bojali smo se da će sići u podrum i ubiti nas...

Okupili su nas u centru grada, pretresli i uzeli nam pasoše i novac, ako su ih našli, kao i nakit, ogrlice. Pretili su nam i psovali nas. Čekali smo dva sata, onda su nas stavili u autobuse. Kada su se autobusi napunili, ostale su terali da

9 Intervju HRW-a sa X. H., Tirana, 29. mart 1999.

10 Intervju HRW-a, Drač (Albanija), 31. mart 1999.

idu peške. Kada je pala noć, još smo bili u Peći. Neke ljude su stavili u škole. Dok su ljudi odlazili, Srbi su pucali da bi izazvali paniku. Neki ljudi su pokušali da pobegnu iz gomile i krili su se u školama. Bilo je strašno; svuda su vladali strah i panika, bilo je neverovatno. Nije bilo spavanja ni odmora. Ljudima su oduzimali vozila.¹¹

Jedan drugi čovek, Bujar Tabaku, rekao je:

Ljude su uveli u autobuse. To su bile privatne autobuske kompanije s Kosova koje je vojska preuzela. Policijski vozači su bili u autobusima. Nosili su zelene uniforme i crne maske. Bilo je i nekoliko civila s puškama. Mislim da su ovi civili bili iz Peći i da su oni organizovali autobuse.¹²

Nakon čišćenja grada, vlasti su se usmerile na sela oko Peći. Prvo su očišćena sela u dolini Barane, koja se nalazi jugoistočno od Peći. U selima kao što su Raušić, Brolić i Vranovac broj stanovnika naglo je opao u prvoj nedelji aprila. Sela duž puta Peć–Priština, istočno od Peći, takođe su bila očišćena u ovo vreme. Tri sela duž puta – Čuška, Zahać i Pavljan – bila su važan izuzetak. Ova sela bila su pošteđena napada sve do 14. maja, kada je u njima počinjen niz masovnih ubistava (videti niže u tekstu). Zašto su ova sela bila pošteđena početkom aprila a zatim tako surovo napadnuta sredinom maja – ostaje nerazjašnjeno.

Pljačke i paljenja

Pljačke i paljenja dešavali su se po celom gradu, a u njima su često učestvovali lokalni srpski civili. Srpske vlasti su na državnoj televiziji koja je bila pod njihovom kontrolom tvrdile da je grad oštećen u bombardovanju NATO-a. Ovo je potvrdio otac Jovan, sveštenik Srpske pravoslavne crkve, koji je bio u Pečkoj patrijaršiji nakon rata. On je istraživačima HRW-a rekao da je NATO bom-

11 Intervju HRW-a sa Mehe Muzlukaj, Tirana, 29. mart 1999.

12 Intervju HRW-a sa Bujarom Tabakuom, Tirana, 29. mart 1999.

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

bardovao Peć.¹³ Međutim, jedan drugi srpski sveštenik, otac Sava, u intervjuu za *NIN* tvrdio je suprotno:

Verujemo da će istina biti u potpunosti otkrivena. Koliko je tačno ljudi umrlo, koliko ima masovnih grobnica, gde su smeštene... Saznaćemo to ovih dana. To sad nije stvar propagande, već materijalnih dokaza koji isplivavaju svakodnevno – izveštaji, fotografije, filmovi koji se snimaju na ovim mestima i mnogi leševi – nažalost, većinom žena i dece. Srpski narod mora znati za ovu tragičnu istinu.

Najgore je bilo baš u oblastima poput Peći, koja je u potpunosti uništena, ne bombama NATO-a, već sistematskim paljenjem i uništavanjem imetka. Svi ljudi koji su tamo živeli ili oni koji su videli šta se dogodilo znaju o čemu se radi. To je tužna istina o Kosovu i Metohiji, o kojoj mnogi nisu spremni da razgovaraju, ali s kojom srpski narod treba da se suoči i da uradi šta je potrebno.¹⁴

Glavni tržni centar u Peći sistematski je opljačkan i spaljen početkom aprila. Mnoge džamije u opštini takođe su uništene. **Glavni tržni centar u Peći sistematski je opljačkan i spaljen.** Prema podacima opštinske islamske kancelarije, 13 od 31 džamije u opštini potpuno je uništeno; od toga su tri uništene 1998. godine (u Lođi, Raušiću i Vranovcu). Sve ostale džamije su u nekoj meri bile oštećene – ili grafitima ili delimičnim razaranjem.¹⁵

Istraživači HRW-a su 19. jula 1999. godine obišli ruševine islamske arhive stare 300 godina, koja je uništena u požaru.

Poslednje ubistvo

Jedan od najstrašnijih incidenata u Peći desio se 12. juna, dok su se srpske i jugoslovenske trupe, a s njima i većina srpskog stanovništva Peći, pripremali da napuste Kosovo. U jednoj kući

13 Intervju HRW-a sa ocem Jovanom, Peć, 17. jul 1999.

14 "Krvavi tragovi", intervju sa ocem Savom, nedeljnik *NIN*, 8. jul 1999.

15 Intervju HRW-a sa pećkim imamom, Peć, 19. jul 1999.

su oružane snage, za koje se veruje da su pripadale grupi "Munja", ubile šest članova jedne porodice, među njima i decu od 5, 6, 7, 12 i 13 godina. Četvoro je preživelo, jedan od njih je dečak od 8 godina koji se pretvarao da je mrtav. Jedan čovek iz porodice koji je bio odveden kasnije pronađen je mrtav.

Incident se desio u dva domaćinstva – prezimena nećemo objaviti radi zaštite od moguće osвете. Agim, glava jedne porodice, ispričao je istraživačima HRW-a da je 12. juna oko pola devet uveče čuo da neko tri puta kuca na prednju kapiju njegove bašte.¹⁶ Pre nego što je stigao da otvori vrata, tri naoružana čoveka u uniformama preskočila su zid. Otvorili su vrata i između 15 i 20 naoružanih ljudi ušlo je u baštu. U odvojenoj sobi su petnaest minuta ispitivali Agimove tri kćeri, a onda su Agima izveli napolje, gde je video pet ili šest vozila. Odvezli su ga do kuće njegovog bliskog prijatelja Ibrahima. Prema Agimovim rečima, vojska je bila smeštena u kući preko puta Ibrahimove kuće. Ibrahim su izveli iz kuće i uveli ga zajedno s Agimom u džip. Dok je Agim čekao, tukli su ga po glavi i telu. Onda su ih odvezli nazad do Agimove kuće.

U odvojenom razgovoru, Ibrahim je ispričao istraživačima HRW-a istu priču.¹⁷ Oko devet sati uveče 12. juna, rekao je, neki naoružani ljudi u uniformama preskočili su njegovu kapiju. Bio je kući sa ženom, bratom, snajom, troje bratovljeve i četvoro svoje dece, i sa starom majkom, koja je invalid.

Naoružani ljudi tražili su novac i Ibrahim im je dao 3.000 nemačkih maraka, kao i nešto nakita. Zatim su naredili Ibrahimu i njegovom bratu Musi da izađu. Tamo su videli Agima, koga su bili pretukli; čekao je u džipu. Sve su ih odvezli nazad do Agimove kuće.

Petorica ili šestorica ušli su u Agimovu kuću s njima trojicom, rekao je Ibrahim. Nosili su zelene vojničke uniforme, crne marame i bili su naoružani automatskim puškama, ručnim bombama i kantama benzina. Među njima je bio Nebojša Minić, čuveni kriminalac i vođa paravojne jedinice u Peći, poznat po nadimku Mrtvi. Agim i Ibrahim su ga tada prepoznali, a prepoznali su ga i na fotografiji koja je prikazana u ovom poglavlju. Opi-

16 Intervju HRW-a sa Agimom, Peć, 18. jul 1999.

17 Intervju HRW-a sa Ibrahimom, Peć, 18. jul 1999.

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

sali su ga kao tamnoputog čoveka s tetovažama na gornjem delu tela, a na grudima je imao istetoviranu mrtvačku glavu.

Minić je pitao Ibrahima koliko je novca poneo. Ibrahim je rekao 3.000 nemačkih maraka i Minić je odgovorio da će prebrojati novac i ubiti ga ako nema toliko. Ibrahim je onda rekao da može da ode kući po još para. Vratio se sa još 4.900 maraka koje je bio sakrio.

Kada je Ibrahim doneo još novca, naoružani ljudi su naredili porodici da sedne na kauč. Rekli su snaji da pođe s njima u drugu sobu, seća se Ibrahim. Odveli su je u kupatilo, gde ju je silovao neki čovek sa bradicom. Ibrahimova majka, invalid, bila je u susednoj sobi i čula ih je kako viču na njenu snaju: "Brže! Brže!" "Obeščastili su je", rekla je majka kasnije Ibrahimu. Naoružani muškarac vratio se sa snajom u sobu, poseo je na kauč pored ostalih članova porodice i zatim počeo da puca. Ibrahim je ispričao:

Počeo je da puca. Iskočio sam s mlađim sinom napolje, a onda preko balkona. Moja žena, koja je krvarila, izašla je na balkon i rekla: "Pomozi, molim te". Otrčao sam sa sinom do

Svedoci su identifikovali čoveka s desne strane kao Nebojšu Minića, poznatog pod nadimkom "Mrtvi". On je bio umešan u iznudivanje i ubijanje šest članova porodice u Peći 12. juna. Sleva je Vidimir Šalipur, pečki policajac i, navodno, vođa grupe "Munje", koga je OVK ubio 8. aprila 1999. Vreme i mesto snimanja fotografije nisu poznati.

© HUMAN RIGHTS WATCH

komšija i ostavio ga tamo. Otišao sam do Slavke (komšinica, Srpkinja), ali ona nije izašla. Čekao sam da vidim šta će se desiti i video sam ih da odlaze. Ali, bacili su dve bombe. Sakrio sam se u travu. Kad su izašli, pucali su na kuću.

Ušao sam unutra i pitao majku šta se dogodilo. Rekla je da ne zna, ali da se neko mrda. Video sam četvorogodišnjeg bratanca, koji je preživio. Žena mi je bila teško povređena. Puzila je do komšijske kuće i krvarila. I bratanica je bila povređena, ali to nisam primetio sve do sledećeg jutra. Odveli smo je u bolnicu ali je doktor rekao da je izgubila mnogo krvi. Operisali su je, ali je umrla.

Ubijeni su Vjolca (Vjollca), 28 godina (silovana i ubijena), Rena (7), Nita (5), Hajri (13), Dardane (12), Ago (6), i Musa (31). Musa je odveden i njegovo telo je pronađeno nakon pet dana.

Dok se ovo dešavalo, Agim je sedeo s ostalim naoružanim ljudima, među kojima je bio i Minić. Bilo je prisutno deset članova njegove porodice, rekao je za HRW, kao i Ibrahimov brat Musa, koji je bio izveden iz Ibrahimove kuće. Musu su onda odveli. Njegovo telo pronađeno je pet dana kasnije u naselju Kalaja; vrat mu je bio prerezan.

Minić se zamislio i rekao Agimu: "Stari, ovo su teška vremena. A ovo je čišćenje centra." Popio je kafu koju su mu ponudili i onda im je, prema Agimovim rečima, objasnio svoja naređenja. Agim se seća:

Kada su odveli Musu, Minić je rekao: "Vidiš, stari, tvoja i Musina porodica moraju biti ubijene." Rekao je: "Naređenja se menjaju svakih pola sata. Žao mi je što ti ovo moram reći, ali Ibrahimova porodica je ubijena, likvidirana. Bili ste prvi na spisku, ali, nažalost, prvo smo morali da ubijemo Ibrahimove." Ja sam rekao: "Molim te, poštedi mi decu." Rekao je da će ih poštedeti do sledećeg jutra.

Minić je imao radio. Te noći nosio je samo zelenu majicu. Videli smo mu ruke i tetovaže. Na jednoj podlaktici imao je istetoviran nož, sekiru i bombu. Na grudima je imao istetoviranu mrtvačku glavu. Čuli smo kako razgovaraju s njim preko radija. Čuli smo samo: "Grad je bezbedan. Nema ulaska ni izlaska iz grada. Sigurni ste. Radite šta hoćete." Ovo smo čuli dok su bili u našoj kući.

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

Naoružani ljudi su napustili Agimovu kuću, ali su Minić i još jedan čovek ostali. Minić i taj drugi su onda rekli da moraju da odvedu dve Agimove kćeri "majoru". Prema Agimovim rečima, Minić se zakleo krstom oko vrata da se devojkama ništa neće desiti. Odveli su ih na oko sat vremena. Devojke su u prisustvu svog oca Agima u razgovoru s istraživačima HRW-a potvrdile da im se ništa nije dogodilo. Rekle su da su ih ti muškarci nagovarali da imaju odnos s njima. Pošto su one odbile, vratili su ih kući.

Sledećeg jutra, Ibrahim se pojavio pred Agimovom kućom s prijateljski nastrojenim policajcem Srbinom, koga su Albanci od milja zvali "Kaplan".¹⁸ Prema Agimovim rečima, Kaplan mu je rekao da se planira ubistvo njegove porodice i posavetovao ga da pobjegnu, što su i učinili.

Toga dana je Ibrahim zakopao tela pet ubijenih članova svoje porodice, uz pomoć četiri policajca čija se imena ne pominju zbog moguće osвете.

Motiv za ovo ubistvo je ostao nerazjašnjen, mada je moguće da je motiv bila pljačka. Međutim, Ibrahim i Agim tvrde da su ih naoružane snage znale po imenu, te veruju da su oni bili me- te iz nekog drugog razloga. Jedno objašnjenje koje je dao Ibrahim bilo je da je Musa nešto ranije bio uhvaćen u pokušaju da prebegne u Crnu Goru. Prema Ibrahimovim rečima, Musa je krajem maja platio srpskom policajcu Žarku Backoviću 3.000 maraka da izvede njega i njegovu porodicu s Kosova. Uхватili su ih i Musa je proveo nedelju dana u zatvoru. Backović je, navodno, imao problema zato što je hteo da pomogne albanskoj porodici. Ibrahim i Agim su smatrali da je ovim ubistvom Backović možda pokušao da se iskupi pred kolegama, ali je to samo njihova pretpostavka. Drugo objašnjenje možda leži u činjenici da je porodica bila bogata.

Silovanje

Silovanje u incidentu o kome je prethodno bilo reči jedini je slučaj silovanja u Peći koji su istraživači HRW-a neposredno po-

¹⁸ Ženu za koju se veruje da je bila Kaplanova sestra silovali su i ubili muškarci u uniformama OVK-a 26. juna 1999.

tvrdili, mada posredni dokazi ukazuju na to da je u gradu i okolini silovano više žena. Jedan ginekolog iz Peći je rekao za HRW da je posle rata obavio tri abortusa ženama iz Peći, za koje je verovao da su bile silovane.¹⁹ Veoma je teško potvrditi ove tvrdnje, jer žene nisu želele da govore o silovanju i seksualnim zlostavljanjima. (Videti poglavlje “Mart – jun 1999: pregled događaja”).

NATO je 20. aprila tvrdio, na osnovu izjava albanskih izbeglica s Kosova, da su srpske i jugoslovenske snage oformile logore za silovanje u Đakovici i Peći. Izbeglice su tvrdile da su u Peći “srpske snage skupile mlade Albanke i odvele ih u hotel ‘Karagac’, gde je lokalni komandir, izgleda, sastavio spisak po kojem je svakom vojniku dozvoljeno da provede jedno veče u hotelu.”²⁰

U svom izveštaju o ratnim zločinima na Kosovu, američki Stejt department je, takođe, izneo tvrdnje o logorima za silovanje u Đakovici i Peći.²¹ Odeljak o Peći u tom izveštaju o silovanju kao jedini izvor navodi članak iz lista *New York Times* od 22. juna. Pomenuti članak, međutim, kao izvor ovakvih tvrdnji navodi “zvaničnike Stejt departmenta”.²²

Ni HRW niti ijedan strani novinar nisu uspeli da potvrde postojanje logora za silovanje u hotelu “Karagac”.²³ Prema tvrdnji OEBS-a, OVK je pretražio hotel “Karagac” odmah po ulasku u Peć 12. juna. Lokalni zamenik komandira brigade OVK-a rekao je OEBS-u da su u hotelu našli upotrebljene kondome i žensku odeću.²⁴

19 Intervju HRW-a sa dr Ibrahimom Redžajem (Rexhaj), Peć, 15. jul 1999.

20 Konferencija za novinare NATO-a koju su održali Jamie Shea i general Giuseppe Marani, Brisel, 20. april 1999.

21 Izveštaj američkog Stejt departmenta: “Ethnic Cleansing in Kosovo: An Accounting”, dostupan na www.state.gov/www/global/human_rights/kosovoi/op.html (23. mart 2001)

22 Elisabeth Bumiller, “Deny Rape or Be Hated: Kosovo Victims’ Choice”, *New York Times*, 22. jun 1999. U članku piše: “Za sada zvaničnici Stejt departmenta u Vašingtonu izjavljuju da su primili izveštaje izbeglica o tome da su Srbi koristili hotel “Karagac” u gradu Peć i vojni kamp pored Đakovice kao kampove za silovanje.”

23 Videti Peter Finn, “Signs of Rape Scar Kosovo; Families’ Shame Could Hinder Investigation”, *Washington Post*, 27. jun 1999.

24 OEBS/ODIHR, *Kosovo/Kosova: As Seen, As Told*, 1. deo, str. 290.

Ćuška (Qyshk)

Rano ujutru 14. maja 1999. godine, srpske snage bezbednosti ušle su u seoce Ćuška, nekoliko kilometara istočno od Peći. U strahu od odmazde, mnogi muškarci su pobjegli u obližnja brda, a ostatak stanovnika nasilno je okupljen u centru sela. Procenjuje se da je tokom pretrage u raznim delovima sela ubijeno dvanaest muškaraca.

Oko 8 i 30 ujutru snage bezbednosti u zelenim vojnim uniformama s obojenim licima i maskama izdvojili su iz grupe okupljenih žena, dece i staraca muškarce koji nisu uspeali da pobjegnu. Pretili su im i oduzimali novac, nakit i ostale vrednosti od više od dve stotine seljana. Uništili su im dokumenta.

Zatim su odvojili 32 muškarca između 19 i 69 godina, podelili ih u tri grupe i odveli u tri različite kuće, gde su ih primorali da se postroje. Onda su na njih u svakoj kući otvorili rafalnu paljbu iz automatskog oružja. U jednoj od kuća jedan od njih je na popadale žrtve pucao iz pištolja. Potom je svaka kuća zapaljena i ostavljena da izgori.

Dve posebne okolnosti slučaja u Ćuški zavređuju dodatnu istragu. Prvo, iz svake od tri grupe preživeo je po jedan čovek. Čistom srećom, ta trojica su uspela da se izvuku iz zapaljenih kuća i nijedan nije teško povređen. Oni i mnogi drugi koji su bili prisutni ispričali su istraživačima HRW-a svoje priče.

Meštani su na fotografijama prepoznali dvojicu za koju tvrde da su bili u Ćuški 14. maja.

S druge strane, mada albanski seljani na Kosovu obično nisu umeli da razlikuju vojnike, specijalnu policiju i pripadnike paravojnih jedinica, a kamoli da identifikuju pojedince, u ovom slučaju ima jakih dokaza o učešću određenih pojedinaca u ratnom zločinu. Lokalni seljani su čvrsto ubeđeni da su Srbi iz neposredne okoline umešani u ove akcije. Neki pojedinci su se obraćali Albancima po imenu i tražili konkretne stvari od njih.

Meštani su na fotografijama prepoznali dvojicu za koju tvrde da su bili u Ćuški 14. maja – Srečka Popovića i Zvonimira Cvetkovića – i trećeg čoveka – Slavišu Kastratovića – koji je bio u obližnjem selu Zahać tog dana kada je ubijeno 19 osoba. Mada se ne zna da li je iko od ovih identifikovanih pucao u Albance, njihovo prisustvo u Ćuški i Zahaću 14. maja znači da bi oni mogli identifikovati počinioce zločina, kao i komandire jedinice. Te informa-

cije bi bile od neprocenjivog značaja za Tribunal u Hagu, kao i za domaće sudove u Srbiji, koji nakon pada Slobodana Miloševića u oktobru 2000, mogu da pokrenu suđenja počinocima. O osobama s fotografija biće reči u narednom odeljku.

Motivi za ubistva u Čuški, kao i oni za napade istog dana na Pavljan i Zahać, nisu jasni. Nema dokaza da je OVK bio prisutan i aktivan u tim selima 1998. ili 1999. godine, i ne zna se da li je tokom bombardovanja NATO-a ijedan policajac ili vojnik ubijen u neposrednoj okolini, što bi moglo da posluži kao motiv za osvetu. Objašnjenje koje su dali meštani glasi da je selo Čuška bilo rodno mesto Hasana Čekua, oca Agima Čekua, komandanta OVK-a.²⁵ Hasan i njegov brat Kadri takođe su ubijeni u Čuški 14. maja. Jedna seljanka iz Čuške rekla je istraživačima HRW-a da joj je policija pokazala sliku Agima Čekua i rekla: "Radimo ovo zbog njega."²⁶ Ovo su svedoci potvrdili i američkoj organizaciji Komitet pravnika za ljudska prava. U video-snimku razgovora sa svedocima koji je načinjen u okviru Projekta za svedoke ovog komiteta članovi porodice Čeku tvrde da su se snage bezbednosti posebno raspitivale za oca Agima Čekua pre nego što su ga ubile.²⁷

Ostavimo li motive po strani, između ubistva u Čuški, Pavljanu i Zahaću postojala je tesna veza. Ovi zločini nisu bili tek rezultat nasumičnog nasilja nečasnih pripadnika srpskih snaga bezbednosti. Kao i u drugim selima širom Kosova za vreme rata, VJ se brinula za bezbednost na obodima sela koje je držala u okruženju, postavljajući kontrolne punktove na putevima na izlazu iz sela, dok su snage specijalne policije i paravojne jedinice ulazile u sela da ubijaju i "čiste". Bez obzira na to da li su glavni počinoci zločina u Čuški bile lokalne militantne grupe, jedinice specijalne policije, ili možda i jedni i drugi, oni su nesumnjivo delovali u dogovoru s lokalnim policijskim i vojnim vlastima.

Postoje i dokazi da je VJ direktno bila umešana u ovaj napad. Nekoliko izvora je prijavilo da su videli vojne dokumente o nagomilavanju vojske oko Čuške nešto pre 14. maja. Jedan za-

25 U septembru Agim Čeku je postao vođa novoosnovanog Kosovskog zaštitnog korpusa, koji je nastao demilitarizacijom OVK-a.

26 Intervju HRW-a s A. A., Ulcinj, 15. jun 1999.

27 Svedočenje članova porodice Čeku, Lawyers' Committee for Human Rights, Projekat za svedoke, Masakr u Čuški (Kosovo). Videti veb sajt Projekta za svedoke: www.witness.org, (23. mart 2001)

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

padni novinar tvrdi da je video dokumente VJ kojima se naređuje čišćenje sela.

Inicijali su promenjeni da bi se zaštitili identiteti preživelih i svedoka.

Okolnosti

Seoce Ćuška s oko 200 kuća i 2.000 žitelja nalazi se na oko osam kilometara istočno od Peći, pored glavnog puta Peć–Priština. U selu su živеле tri srpske porodice, sve tri s prezimenom Jašović, kao i jedna crnogorska porodica Bojović. Po rečima albanskih meštana, odnosi između Srba i Albanaca bili su dobri. Sve nealbanske porodice iz sela napustile su Kosovo kada su se iz pokrajine povukle srpske i jugoslovenske snage 12. juna.

Prema rečima meštana, OVK uopšte nije delovao u Ćuški, Zahaću ili Pavljanu, mada su neki vojno sposobni muškarci, navodno, bili u OVK i borili su se u opštini Peć, između ostalog i u selu Lođa. U neposrednoj okolini Ćuške nisu se vodile borbe između državnih snaga i OVK-a tokom 1998. ili 1999. godine. Jedini incident za koji se zna desio se u Zahaću 22. decembra 1998, kada je policija ubila Albanca Saljija Kabašija (Sali Kabashi) i uhapsila još petoricu, pod nerazjašnjenim okolnostima. Srpske vlasti tvrdile su da je tokom hapšenja na policiju otvorena vatra,²⁸ dok albanski izvori tvrde da je Kabaši ubijen kasnije.²⁹

Tokom bombardovanja NATO-a 1999. godine, u Ćuški, Zahaću i Pavljanu u početku je bilo relativno mirno, iako su većina okolnih sela i grad Peć bili sistematski "čišćeni" još od samog početka, od 25. marta. Do 29. marta, kao što je rečeno, više od 90 odsto stanovništva Peći proterano je peške na sever u Crnu Goru, ili autobusima na jugozapad, u Albaniju. U martu i aprilu Albanci su proterani i iz ostalih sela duž puta Peć–Priština, osim

28 Veb sajt srpskog Sekretarijata za informisanje www.serbia-info.com, (23. mart 2001): "Albanski terorizam posle dogovora Miloševića i Holbruka", 25. februar 1999, i BBC Worldwide Monitoring, srpski radio, Beograd: "Srbija: Izveštaji o pucnjavi u Peći a policija uhapsila šest Albanaca", 22. decembar 1998.

29 Centar za zaštitu žena i dece, Nedeljna ratna hronika, 22. decembar 1998.

iz Čuške, Zahaća i Pavljana. Ne zna se zbog čega su ova sela tada pošteđena. Po jednoj neproverenoj teoriji, meštani ovih sela plaćali su zaštitu lokalnim snagama bezbednosti.

Specijalne snage policije dolazile su u Čušku tri puta pre napada od 14. maja, tražeći oružje i novac, i zapalile su nekoliko kuća, ali niko nije bio ni povređen ni ubijen i svima je bilo dozvoljeno da ostanu. Prvi put su došli 17. aprila oko 16 časova, a snage su ušle samo u deo sela koji se zove Kristal. Tada je spaljeno između četiri i sedam kuća, sudeći po onome što su meštani ispričali istraživačima HRW-a.

Četiri dana kasnije, oko 12 časova, srpske snage su ušle u Čušku, Zahać i Pavljane. Svedoci su ispričali za HRW da su ti ljudi bili u zelenim maskirnim uniformama, i da su neki od njih imali zelene kaubojske šešire. Seljani su takođe rekli da su im oni kazali da ništa ne brinu. "Svi možete ići kući. Niko vas neće dirati. Sigurni ste", navodno su im rekli. Srpske snage su ponovo došle sledećeg dana i pretraživale Čušku u potrazi za oružjem. Nekoliko svedoka je reklo da su neki seljani tada predali oružje koje su imali. Silj Gaši (Syl Gashi) je, navodno, predao lovačku pušku a njegov brat pištolj, kao i Brahim Ljuši (Lushi), iako je imao dozvolu za pištolj. Policija je, navodno, od Silja Gašija uzela automobil marke BMW i 1.200 maraka.

Akcije policije od 14. maja su bile, očigledno, "agresivnije" nego tokom prethodnih poseta, rekli su mnogi seljani. Od početka je bilo jasno da su ciljevi i naređenja snaga išli mnogo dalje od rutinskog oduzimanja oružja.

Ubistva

Ofanziva 14. maja počela je bez upozorenja oko 7 i 30 ujutru. Brojne snage, za koje se veruje da su bili pripadnici specijalne policije ili paravojnih jedinica,

Procenjuje se da je u ovoj akciji u raznim delovima mesta ubijeno dvanaest ljudi, među njima i Hasan Čeku.

ušle su u selo Čuška iz pravca Peći. Seljani su rekli istraživačima HRW-a da su, otprilike u to vreme, čuli pucnje iz automatskog oružja i videli kako gore

neke kuće na kraju sela. Mnogi mlađi i odrasli muškarci su, u strahu, pobjegli u obližnja brda, kao što su činili i tokom pret-

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

hodnih policijskih ulazaka u Čušku, dok su neki odlučili da ostanu sa svojim porodicama.

Policija je počela da prečešljava teren od zapada ka istoku, terajući ljude prema centru sela. Neki seljani su svojevolumno išli prema centru jer su, po rečima jedne žene, mislili da ih proteruju u Albaniju i "da je sigurnije da se skupe na jednom mestu".³⁰ Procenjuje se da je u ovoj akciji u raznim delovima mesta ubijeno dvanaest ljudi, među njima i Hasan Čeku. U okviru Projekta za svedoke, predstavnici Komiteta pravnika za ljudska prava razgovarali su sa dvoje svedoka ubistva Hasana Čekua. Oboje su svedočili o tom incidentu na video snimku, a HRW je dobio na korišćenje transkript njihovih izjava. Jedan svedok je rekao:

Oni (snage bezbednosti) su onda pitali ko je otac Agima Čekua, rekli su da je on sada postao velika zverka, da smo im mi natovarili NATO i da će nas sada likvidirati... Odveli su Hasana, dva puta su ga pustili, i pustili su stoku. Kada se poslednji put vratio, ubili su čak i jednu kravu. Pucali su u Hasana baš tu, i zapalili ga. Prišunjao sam se bliže, video sam da je Hasan mrtav i da mu noge gore.³¹

Drugi svedok je posvedočio Projektu za svedoke:

Znali smo da su ubijali porodice albanskih oficira. Verovao sam da je samo pitanje vremena kada će nas sve ubiti. Odvojili su nas, i pitali su nas ko je Agimov otac, jer nisu znali. (Hasan) je istupio. Rekli su mu da odvede porodicu i odvojili su nas. Odveli su ga (Hasana) da nađe Agimovu sliku, a mene i moju snaju su ispitivali. Pitali su nas kada smo ga (Agima) poslednji put videli i gde. Ali, već smo bili odlučili da, bez obzira na sve, uopšte ne priznamo da smo s njim bili u kontaktu. Rekla sam mu: nikad. U tom trenutku (Hasan) je doneo sliku na kojoj sam ja bila s Agimom. Prepoznao me je, ali ja sam poricala. Rekao mi je da imam sreće jer sam bila s malim detetom. Tražili su da odem s njima i kažem im

30 Intervju HRW-a sa A. A., Ulcinj, 15. jun 1999.

31 Svedočenje članova porodice Čeku, Lawyers' Committee for Human Rights, Projekat za svedoke, Masakr u Čuški. Videti veb sajt Projekta za svedoke www.witness.org, (23. mart 2001)

čija je kuća preko puta. Onda sam čula pucnje. Potrčala sam, ali mi ujak nije dao da ga (Hasana) vidim mrtvog.³²

Uprkos ovim ubistvima, neki muškarci su odlučili da ostanu s porodicama. B. B. (38) je ostao s oko četrdeset članova porodice, uključujući i njegovu majku i decu. Ovako je to opisao za HRW:

Kad sam ih video (srpske snage) pored svoje kuće, izgledali su veoma agresivno, pa sam odlučio da bežim. Na putu sam video neke mladiće koji su mi rekli da su oni (srpske snage) ubili trojicu. Odlučio sam da odem na imanje porodice Gaši. Kada sam stigao tamo, razgovarao sam s nekim starijim ljudima koji su odlučili da sačekaju da vojska dođe. Odmah posle toga došle su porodice Ljuši i Keljmendi – žene, muškarci i deca.³³

B. B. i drugi seljani, odvojeno intervjuisani, ispričali su za HRW da je grupu od oko 200 Albanaca iz sela uskoro opkolilo oko stotinu pripadnika srpskih snaga. Svi svedoci su rekli da su pripadnici srpskih snaga nosili zelene vojne uniforme. Svi su bili prekrili lice crnom masnom farбом ili maskom, a neki od njih su imali crne šalove i zelene kaubojske šešire.

Svi seljani veruju da su neki pripadnici srpskih snaga bili iz okoline Peći, na primer iz srpskog sela Goraždevac, koje od Čuške deli reka Bistrica. Neki su, izgleda, poznavali neke lokalne Albance lično, rekli su seljani istraživačima Human Rights Watcha, jer su od njih tražili konkretne stvari kao na primer "ključeve od tvog mercedesa". Jedna žena, koja je imala bliski susret s ovim snagama, ispričala je za HRW:

Nosili su zelene maskirne uniforme. Većina ih je imala maramu oko glave, dvojica su imala šešire, a neki nisu imali ništa na glavi. Svi su bili obojili lica. Samo smo im mogli videti oči, tako da ih ne možemo prepoznati. Ali, bilo je očigledno da su nas neki od njih poznavali. Ima jedan veoma nizak čovek iz Čuške, pijanica, s kojim ljudi zbijaju šale. Neki vojnici su počeli da ga zadirkuju i, zbog načina na koji su

32 Ibid.

33 Intervju HRW-a sa B. B., Čuška, 15. jul 1999.

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

to uradili, bilo je jasno da ga znaju... Takođe, neki vojnici bi rekli nekome: "Donesi ključeve od tvog mercedesa!" ili "Daj nam ključeve od tvog kombija!" Znali su ko je ko i šta je ko posedovao.³⁴

B. B. je rekao istraživačima HRW-a: "Mislim da su bili iz okoline jer su znali ljude po imenu i govorili su im da odu po svoja kola. Prepoznao sam lica nekima."³⁵ O identitetu pojedinih pripadnika ovih snaga biće više reči kasnije.

"Mislim da su bili iz okoline jer su znali ljude po imenu i govorili su im da odu po svoja kola. Prepoznao sam lica nekima."

Nakon što je gomila seljana saterana u centar sela, od žena i dece odvojeno je 29 muškaraca. Čitava grupa je zatim opljačkana. B. B. je opisao:

Naredili su nam da izvadimo iz džepova sve dragocenosti – novac, nakit, zlato. Kada smo završili, naredili su jednom dečku od trinaest godina da pokupi naša lična dokumenta, a drugom od četrnaest godina da pokupi naše dragocenosti. Jedan čovek, koji je (kasnije) pobio druge, stavio je nož pod vrat dece i rekao: "Dajte nam sve što imate." Pucao je pored dečijih nogu i njihovih glava.³⁶

C. C. (57) uhvaćen je dok je pokušavao da pobegne iz svoje kuće i njega su primorali da se priključi ostalima u centru sela. On je za HRW ispričao:

Žena mog brata je bila udaljena dvadeset metara. Rekli su joj da stane i stavili joj oružje pod vrat. Uzeli su joj oko 850 maraka. Jedan od njih me je psovao i udario me rukom u lice. "Šta ti misliš, nikada nećete imati demokratiju", rekli su. "Ovo je Srbija. Amerika i NATO nemaju ovde šta da traže."

Odveli su nas na groblje. Tamo su bile porodice Gaši, Ljuši i Keljmendi, zajedno s nekim gostima iz Lođe, Grabovca, Raušića i Goraždevca... Počeli su da razdvajaju žene, de-

34 Intervju HRW-a s A. S., Ulcinj, 15. jun 1999.

35 Intervju HRW-a sa B. B., Čuška, 15. jul 1999.

36 Ibid.

cu i starce od mlađih muškaraca. Nisam ih prepoznao jer je u tom trenutku većina bila maskirana ili su im lica bila obojena u crno. Pljačkali su nas; od mene su uzeli oko 200 maraka. Uzeli su nam satove, dokumenta, od kojih su neka spalili, zlato i nakit.³⁷

Druga žena koja je bila prisutna, D. D., rekla je za HRW da su žene i deca ostali u centru sela oko sat vremena:

Vojnici su nam oduzimali stvari: novac, cigarete, satove, nakit... Jedan vojnik je uzeo nož i počeo da ga liže. Stavio ga je pod grlo jednog deteta. Jedno moje dete, moj trogodišnji sin, otrgao mi se iz ruku i počeo je da beži prema grupi muškaraca, gde je bio moj muž. Vojnici su pucali u zemlju blizu njegovih nogu, da ga zaustave.³⁸

Druga žena, A. A., potvrdila je ovu priču. Dodala je:

Mi (žene) smo ostale na trgu. Jedan vojnik nam je rekao da imaju naređenje da ubiju sve u selu, ali da će poštediti žene i decu. Pitao je: "Da li hoćete da vas odvedemo u Albaniju ili Crnu Goru?" Nismo odgovorile.³⁹

Kada su svima oduzeli dokumenta i stvari od vrednosti, snage bezbednosti su iz grupe od 32 muškarca odvojile njih 12 i odvele ih u dvorište između kuća Ajeta i Hakija Gašija. Tu dvanaestoricu su odveli u obližnju kuću, kuću Silja Gašija. Šta se zatim desilo najbolje opisuje svedočenje C. C., koji je bio u toj grupi:

Njih četvorica su krenuli s nama, tri vojnika i jedan policajac. Jedan je imao automatski mitraljez s postoljem a ostali su imali obične mitraljeze. Postrojili su nas iza zid. Jedan je bio na vratima s puškom – mlad vojnik. Rekao je: "Ubićemo vam sve članove porodice na groblju. Dajte nam sav novac ako želite da vas pošteditimo." Rekli smo da nemamo novac i da rade s nama šta im je volja.

37 Intervju HRW-a sa C. C., Čuška, 16. jul 1999.

38 Intervju HRW-a sa D. D., Rožaje, 8. jun 1999.

39 Intervju HRW-a sa A. A., Ulcinj, 15. jun 1999.

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

Onda je rekao da će razgovarati sa svojim kolegama da vidi šta da rade s nama. Razgovarali su preko voki-tokija s komandirovom, ali nisam čuo šta su pričali. Odjednom je zakoračio unutra s puškom. Rekao je: "U ime Srbije svi ćete biti ubijeni."

Ibro Keljmendi mi je bio s leve strane. Imao je slabo srce i kad je čuo šta je ovaj rekao, umro je i pao preko mene. Pretvarao sam se da sam i ja mrtav. Onda je otvorio vatru i **"U ime Srbije svi ćete biti ubijeni."** sve pobio, osim jednog. Još jednom je pucao u njega – ne

znam ko je to bio. I ja sam bio povređen, u butinu. Neki drugi je došao i opet pucao, onda je treći ispraznio pušku, pa četvrti. Ja sam preživio ispod Ibri Keljmendija i mog brata.

Psovali su Albance i onda su zapalili kuću. Polupali su prozor i zapalili ono čime se puni dušek i to pobacali na teta. Pomerio sam teta i izašao. Shvatio sam da je bolje da me ubiju nego zapale živog, pa sam iskočio kroz prozor. Posle sto metara sam se sakrio. Krio sam se od 10 pre podne do pet popodne.⁴⁰

Istraživači Human Rights Watcha su obišli kuću Silja Gašija 16. jula. Samo su zidovi ostali, unutrašnjost je potpuno izgorela. Na zemlji su bili razbacani delići kostiju među nagorelim crepovima i drvenim gredama.

B. B. je bio među onima koji su čekali van baštenske kapije. Rekao je za HRW da je čuo pucnjavu dva-tri minuta nakon što je prva grupa bila odvedena, i znao je da su ih ubili. Rekao je:

Policija se vratila, pričali su između sebe i rekli nekim mlađićima od petnaest-šesnaest godina da odu kod žena i dece. Onda su nas odvojili u dve grupe. Kad su nas odveli (jedanaestoricu), jedan nije znao kuda da ide pa su ga udarili puškom i rekli: "Ovamo!" Rekli su nam da stavimo ruke na glavu i da brzo hodamo. Kad smo došli ovamo (kuća Sahita Gašija), jedan je rekao: "Stavite ih ovde." Drugi je rekao: "Ne

⁴⁰ Intervju HRW-a sa C. C., Čuška, 16. jul 1999.

valja da ih tu stavimo jer će smrdeti.” Tako smo otišli u kuću Sahita Gašija.

Prvo su nam rekli da stanemo pored kupatila. Pomislio sam prvo da će nas ovde ubiti, ali je neki čovek s puno metaka na grudima – meci od 12,7 mm – rekao: “Ne, idite u ovu sobu.” Bili su veoma smireni. Psovali su nas, ali nisu vikali. Pitam se kako su mogli tako mirno da ubijaju. Otišli smo u kuhinju. Video sam vatru iz puške i pao ulevo. Mislim da su svi bili ubijeni, ja nisam bio ni povređen. Pucao je tri puta. Isti čovek je otišao u drugi kraj sobe i pucao opet u one koji su pali. Opet tri puta. Jedan metak me je pogodio u nogu. Bio sam pogođen u levu nogu ispod kolena. Onda sam bio

“Pitam se kako su mogli tako mirno da ubijaju.”

pogođen u desnu nogu iznad kolena. Treći metak me je pogodio u desnu cevanicu i slomio mi kost.⁴¹

Onda je izvadio pištolj i pucao u šestoricu ili sedmoricu, ali nisam gledao jer su mi oči bile zatvorene. Onda je sve stalo. Bila je tišina. Čekao sam dva-tri minuta i polako otvorio oči. Kada sam video da nikog nema u okolini, pogledao sam nadesno i video mrtvog Isufa Šalju. Arian Ljuši je bio s moje desne strane, mrtav. I drugi su bili mrtvi.

Video sam s prozora pet policajaca i čuo da jedan od njih dolazi. Ostao sam da ležim poluotvorenih očiju i gledao šta radi. Samo je provirio u prostoriju, bacio nešto i ubrzo je počeo neki crni dim da se širi iz toga. Posle nekoliko sekundi nisam više mogao da dišem. Kada sam hteo da vrištim jer sam se gušio, pomislio sam: “Molim te, Bože, pomози”, ustao sam i otišao do vrata. Pomislio sam kako će me ubiti, ali je strašnije biti živ spaljen.

Otišao sam u drugu sobu i iskočio kroz prozor. Iskočio sam i video njihova kola. Jedan je imao velikog gulinova. Imali su civilna vozila, kamione, traktore i vojna vozila.⁴²

41 Istraživači HRW-a su videli ono što je izgledalo kao da su ožiljci od metka ispod levog kolena svedoka i iznad njegovog desnog kolena. U vreme intervjuja u julu 1999. svedok je još uvek nosio gips od desnog članka do kolena. Za vreme posete tom području godinu dana kasnije u julu 2000. taj čovek je napustio područje zbog lečenja.

42 Intervju HRW-a sa B. B., Čuška, 15. jul 1999.

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

Kao kuća Silja Gašija, i kuća Sahita Gašija bila je zapaljena. Kada su 15. jula istraživači HRW-a obišli kuću, od nje su bili ostali samo zidovi.

E. E. je bio u poslednjoj grupi od devet ljudi koji su čekali kod baštenske kapije tog dana. U kratkom razgovoru s istraživačima HRW-a potvrdio je da je njegova grupa bila odvedena u kuću Deme Gašija i tamo ubijena. On je preživeo bez povreda. Međutim, tokom razgovora su stigle fotografije poginulih članova porodice i komšija, zbog pogreba koji je planiran za sledeći dan, 18. jul, u Čuški. Trenutak je bio nepriličan da se nastavi razgovor.

Ali, sa E. E. su o njegovom iskustvu razgovarali opširnije strani novinari. U članku objavljenom 28. juna u časopisu *Time*, naveden je opis događaja nakon što su E. E. srpske snage odvele u tu dvospratnu kuću:

Bio sam sa još osmoricom. Kada smo ušli u hodnik, jedan od vojnika VJ (Vojske Jugoslavije) dao nam je upaljač i rekao nam da zapalimo kuću. Kada sam se sagnuo da uzmem upaljač, počela je pucnjava. Počeo sam da puzim, ne dižući glavu.⁴³

Istraživači Human Rights Watcha su takođe razgovarali s A. A., nećakom E. E., u Crnoj Gori gde je ona bila izbegla. Rekla je da se videla sa svojim ujakom kod Čuške 14. maja i prenela nam je šta joj je on tada rekao:

U sumrak, naš ujak E. E. je došao i rekao nam da su muškarci bili odvojeni u tri grupe i odvedeni u tri kuće. On je bio prvi koji je ušao u kuću. Vojnik mu je dao upaljač i naredio mu da zapali zavesu u sobi. Kada je kleknuo da zapali zavesu, čuo je pucnje iz puške. Iskočio je kroz prozor i pobe-gao.⁴⁴

Događaje u Čuški od 14. maja, koje su opisala trojica preživelih, potvrdili su i drugi pojedinci, uključujući i grupu žena koje su bile u blizini srpskih snaga pre nego što su ih isterali iz sela, u vre-

43 "Kosovo Crisis - The Awful Truth", *Time*, 28. jun 1999.

44 Intervju HRW-a s A. A., Ulcinj, 15. jun 1999.

me kada je prva grupa muškaraca ulazila u kuću Silja Gašija. Dok su odlazile, čule su pucnje, rekle su neke od njih, ali nisu mogle da utvrde odakle oni dolaze. A. A. je rekla istraživačima HRW-a:

Dok smo odlazile iz Čuške, vojnici su počeli da pucaju u našem pravcu, ali su pucali samo u zemlju. Od buke i straha nismo mogle tačno da odredimo u šta i odakle sve pucaju. Možda je bilo još neke pucnjave u to vreme, ali to nismo mogle da odredimo.⁴⁵

Srpske snage su utovarile žene i decu iz sela na traktore i otpratile ih do obližnje fabrike akumulatora "Trepča", na putu Peć–Priština. Jedna žena iz grupe ispričala je istraživačima HRW-a da su na kontrolnom punktu u blizini fabrike sreli komandira policijske stanice Peć–Kličina. On je, navodno, bio iznenađen što vidi žene i decu, pitao je ko ih je poslao ovamo i uputio ih nazad u Čušku, u pratnji tri civilna automobila, jednog sivog audija i dve zastave. D. D. je rekla:

Vojnici su zapalili Saljijevu kuću. Krov je počeo da pada. Ona su nas stavili na traktore i konje. Oko 10 sati ujutro odveli su nas – žene, decu i nekoliko staraca – ispred fabrike "Trepča", između Čuške i centra Peći. Dok smo odlazili, čuli smo pucnjavu. Vojnici nisu puno pričali na putu do fabrike.

Ostali smo četiri sata ispred "Trepče". Policija nam je tako rekla da se vratimo u Čušku. Kad smo se približili selu, videli smo izgorele kuće. Ušla sam u kuću Rama Binakua. Videla sam izgorela tela u jednoj sobi. Većina tela nije se mogla prepoznati. Žene su prepoznale deliče stvari koje su pripadale njihovim muževima – poput upaljača, novčanika, ključeva... Mislim da je Skender Derviši bio živ spaljen, jer sam pored njegovog tela videla tragove na zemlji, kao da je neko rukom grebao po površini. Onesvestila sam se.⁴⁶

F. F. (35) je pobjegao u brda kada su stigle srpske snage, ali se kasnije tog dana vratio i našao mnoga tela i, na kraju, sahranio 35 od 42 žrtve. On je ispričao za HRW:

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Intervju HRW-a sa D. D., Rožaje, 8. jun 1999.

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

Otišli smo oko trista metara od sela, gde je šumovito brdo. Videli smo zapaljene kuće i čuli pucnjavu i vrištanje. Onda su snage otišle. Oko 30-45 minuta kasnije došao je E. E. Videli smo da nije dobro. Pitao sam ga šta se desilo. Nije mogao da govori, samo je ponavljao: "Šta nam se desilo... Šta nam se desilo..." i rukama pokrивao glavu. Bio je van sebe.⁴⁷

E. E. je rekao ljudima na brdu da su ljudi u selu ubijeni, ali je bio u prevelikom šoku da bi to objasnio, rekao je F. F. Oko sat vremena kasnije, F. F. i još jedan čovek, po imenu Ajet, otišli su u Čušku da vide šta se desilo. Na putu su videli Zorana Jašovića, Srbina, civila koji je živeo u Čuški, kako maše jugoslovenskom zastavom ispred jedne zapaljene kuće, verovatno da bi srpskim snagama bezbednosti signalizirao da je Srbin. Nije video Albance i onda je otišao odatle. F. F. je objasnio šta se zatim dogodilo:

On (Jašović) je otišao i mi smo otišli do te kuće. Ušao sam unutra i video zapaljenu tela. To je bila kuća Deme Gašija. Nisam ih ni identifikovao ni prebrojao. Vratili smo se u šumu i pozvali Sadika Gašija da pođe s nama. Vratili smo se i pokušali da ugasimo vatru. Snage su do tada otišle. Nikog iz naših porodica nije bilo...

Video sam zapaljenu kuću Silja Gašija i videli smo veliki broj zapaljenih žrtava. Ne mogu da kažem koliko je ljudi bilo tamo, bolje da govorite s nekim očevicem. Odlučio sam da istražim svaku kuću. U kući Ahmeta Gašija našli smo zapaljenu tela, ali nismo mogli da ugasimo vatru. U Ajetovoj kući smo videli još dva zapaljena tela: Silja Gašija i Skendera Gašija... Onda smo otišli u kuću Saljija Gašija. Videli smo telo Ibiša Gašija, s mnogo rana od metaka. Polako sam otvorio vrata, veoma polako, i video mrtvog Čauša Ljušija. Bio je ubijen iz mitraljeza od 7,9 mm.

Istraživači HRW-a su ispitali poljski WC gde je Čauš Ljuši, navodno, ubijen. To je mala drvena konstrukcija pored puta. Imala je deset rupa od metaka na ulaznim vratima i devet rupa od meta-

47 Intervju HRW-a s F. F., Peć, 15. jul 1999.

ka na unutrašnjem zidu. Danski eksperti za sudsku medicinu, koji su u isto vreme ispitivali ovo mesto zbog istrage Tribunala u Hagu, rekli su istraživačima HRW-a da su sa tog mesta prikupili pozitivne dokaze o ljudskoj krvi. Našli su dva metka, rekli su, jedan u poljskom WC-u i jedan koji se zabio u drvo. Izgleda da su bili kalibra 7,6 mm.⁴⁸

Seljani iz Čuške rekli su istraživačima HRW-a da je Čauš Ljuši bio najbogatiji čovek u selu i da ga je policija naterala da im prvo da 10.000 maraka, a onda su ubili njega i njegovog sina Osmana. U članku časopisa *Time* o ubistvima u Čuški kaže se, takođe, da je Ljuši izašao iz svoje kuće s novcem za policiju i našao svog sina mrtvog. Zatim su ga primorali da uđe u poljski WC gde su ga ubili.⁴⁹

B. B. je potvrdio da je Čauš Ljuši bio meta policije. Rekao je istraživačima HRW-a:

Oni (snage bezbednosti) su rekli: "Hoćete državu? Ima nas 11 miliona Srba pa, ako hoćete državu, tražite pomoć od Klintona i Blera. Tražite sad pomoć od NATO-a." Čauš je re-

Meštani Čuške izjavili su da su srpske snage bezbednosti ubile Čauša Ljušija u njegovom poljskom WC-u 14. maja 1999. godine. Među njima je čovek koji je video njegovo telo. Danski patolog, koji je u julu ispitao lokaciju, našao je deset rupa od metaka i tragove ljudske krvi.

© FRED ABRAHAMS / HUMAN RIGHTS WATCH

48 Intervju HRW, Čuška, 15. jul 1999.

49 "Kosovo Crisis - The Awful Truth", *Time*, 28. jun 1999.

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

kao: "Mi imamo državu." A jedan od njih je rekao: "Dok sam te ja branio, ti si se bogatio." Dva puta su ga vodili do njegove kuće i kad je otišao do ove bašte (pored kuće Azema Gašija), pucali su mu iznad glave. Čauš se vratio kolima.⁵⁰

F. F. je rekao istraživačima HRW-a šta se dogodilo sutradan 15. maja, nakon što su on i ostali seljani proveli noć u šumi.

Sutradan su Ajetova, Miljaimova i moja porodica spavale u kući Keljmendijevih i odlučili smo da zakopamo tela jer nismo hteli da ih porodice vide u tom stanju. Predložio sam, i složili smo se, da iskopamo jednu masovnu grobnicu jer je bilo opasno gubiti vreme na kopanje mnogo grobova. Neke žene i deca došli su i shvatili da su im muževi i očevi ubijeni i spaljeni. Pitali su me: "Gde je taj-i-taj?" Rekao sam: "Svi koji nisu ovde mrtvi su."

Našli smo 31 izgorelo telo i zakopali ih zajedno s dva nespaljena tela, tela Ibiša Gašija i Čauša Ljušija... Sledećeg dana je jako padala kiša. Odlučili smo da Skender, Ajet, Mi-

Pomen Albancima iz Čuške koje su srpske snage ubile u selu 14. maja; 18. jul 1999, seljani nose fotografije preminulih.

© FRED ABRAHAMS / HUMAN RIGHTS WATCH

⁵⁰ Intervju HRW-a sa B. B., Čuška, 15. jul 1999.

ljaim i ja odemo i donesemo nosilima još dva tela, jedno je bilo blizu moje kuće. Videli smo **Našli smo 31 izgorelo telo i zakopali ih zajedno.** jednog starca koji je čuvao telo mog strica Brahima, koji je ubijen metkom u srce.

Odneli smo ga do groba. Otišli smo da potražimo našeg komšiju Rasima... Našli smo ga u njegovoj bašti. Ubijen je s mnogo metaka. U njegovoj bašti je bila još jedna ubijena osoba, Mete Šalja, ali je njega već bio odneo njegov brat.⁵¹

Spisak ubijenih u Čuški 14. maja 1999.

1. Muse Gaši (Muse Gashi), 64 godine
2. Emin Gaši (Emin Gashi), 60 godina
3. Brahim Gaši (Brahim Gashi), 60 godina
4. Ibiš Gaši (Ibish Gashi), 56 godina
5. Haljilj Gaši (Halil Gashi), 55 godina
6. Silje Gaši (Syle Gashi), 49 godina
7. Jašar Gaši (Jashar Gashi), 47 godina
8. Ahmet Gaši (Ahemt Gashi), 35 godina
9. Skender Gaši (Skender Gashi), 37 godina
10. Rame Gaši (Rame Gashi), 60 godina
11. Džafer Gaši (Xhafer Gashi), 42 godine
12. Brahim Gaši (Brahim Gashi), 56 godina
13. Seljim Gaši (Selim Gashi), 42 godine
14. Haki Gaši (Haki Gashi), 38 godina
15. Iber Keljmendi (Iber Kelmendi), 52 godine
16. Skender Keljmendi (Skender Kelmendi), 46 godina
17. Besim Keljmendi (Besim Kelmendi), 36 godina
18. Erdogan Keljmendi (Erdogan Kelmendi), 19 godina
19. Brahim Keljmendi (Brahim Kelmendi), 40 godina
20. Deme Keljmendi (Deme Kelmendi), 41 godina
21. Mentor Keljmendi (Mentor Kelmendi), 23 godine
22. Avdi Beriša (Avdi Berisha), 64 godine
23. Rasim Rama (Rasim Rama), 40 godina
24. Muhamet Šalja (Muhamet Shala), 50 godina

⁵¹ Intervju HRW-a s F. F., Peć, 15. jul 1999.

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

25. Hasan Čeku (Hasan Ceku), 69 godina
26. Kadri Čeku (Kadri Ceku), 68 godina
27. Sefedin Ljuši (Sefedin Lushi), 41 godina
28. Osman Ljuši (Osman Lushi), 47 godina
29. Džafer Ljuši (Xhafer Lushi), 46 godina
30. Skender Ljuši (Skender Lushi), 44 godine
31. Avdula Ljuši (Avdulla Lushi), 60 godina
32. Uke Ljuši (Uke Lushi), 57 godina
33. Ramiz Ljuši (Ramiz Lushi), 41 godina
34. Čauš Ljuši (Qaush Lushi), 51 godina
35. Arian Ljuši (Arian Lushi), 20 godina
36. Gani Avdiljaj (Gani Avdylaj), 42 godine
37. Hasan Avdiljaj (Hasan Avdylaj), 40 godina
38. Isuf Šalja (Isuf Shala), 50 godina
39. Emruš Krasnići (Emrush Krasniqi), 49 godina
40. Ismet Dinaj (Ismet Dinaj), 32 godine
41. Zećir Aljijaj (Zeqir Aliaj), nepoznatih godina

Do sredine popodneva grupa žena, dece i starih bila je poslata nazad u Čušku. Ljudi u uniformama stavili su ljude iz tri porodice – Ljuši, Gaši i Keljmendi – u kuću Šabana Binakua. Ti ljudi i oni koji su uspeli da izbegnu napad ostali su u selu ili u obližnjoj šumi do kraja rata.

Napadi na Zahać (Zahaq) i Pavljan (Pavlan)

Najveći deo ovog poglavlja posvećen je ubistvima u Čuški. Međutim, izgleda da su u okvirima razrađene ofanzive 14. maja bili napadi i na susedna sela Zahać i Pavljan. Dokazi upućuju na to da su iste snage učestvovalе u napadima u bar dva sela. Mnogi svedoci su ispričali istraživačima HRW-a da su nakon ubistava u Čuški srpske snage bezbednosti krenule u pravcu Zahaća i Pavljana.

Zahać (Zahaq)

Meštani su ispričali istraživačima HRW-a da je policija nekoliko puta pre 14. maja dolazila u Zahać, selo sa otprilike 140 kuća, uglavnom da bi tražila novac. Nakon početka bombardovanja NA-

TO-a, policija i pripadnici paravojnih formacija bili su smešteni na privatnim imanjima pored sela, u prodavnicama na putu Peć–Pristina i kući Džemailja Rame (Xhemail Rama).

Policija je stigla 14. maja oko osam sati ujutru. Mnogo ljudi pobeglo je u brda, ali su neki bili uhvaćeni u selu. Sadri Gaši (Gashi), Fatos Gaši i Valjdet Gaši (Valdet Gashi) su, prema izveštaju, bili ubijeni u to vreme. Srpske snage, koje su svedoci opisali kao policiju i paravojne formacije, naredile su većini seljana da traktorima ili peške beže prema Peći, rekavši im da "idu u Albaniju".⁵²

Druga grupa paravojnih formacija zaustavila je konvoj na putu i izdvojila četrnaest osoba. Ostatak grupe nastavio je put ka fabrici akumulatora "Trepča" pored Peći, ali ih je tamo policija zaustavila oko 13 časova, držala ih neko vreme, a onda vratila prema Zahaću. Oko 17 časova konvoj je prošao mesto gde su četrnaestorica bila zadržana, rekli su seljani. Nisu videli nikakva tela, ali su kasnije čuli od drugih seljana da su ta četrnaestorica ležala mrtva u jarku kraj puta.

Kad su se seljani vratili u Zahać, srpske snage bezbednosti su odvojile muškarce od žena i dece. Muškarcima je naređeno da predaju sav novac ako ne žele da budu ubijeni. Pošto su im predali sve vrednosti, srpske snage su otišle. Seljani su ostali u brdima više od mesec dana, vraćajući se u selo samo po hranu, sve dok 12. juna snage NATO-a nisu stigle na Kosovo. U Zahaću je 14. maja ubijeno 19 osoba. Još devetoro je ubijeno u drugim periodima tokom rata, ali HRW nije istraživao ova ubistva.⁵³

Spisak osoba koje su ubijene u Zahaću 14. maja 1999.

1. Ismet Hiseni (Hyseni), 41 godina
2. Sabit Hiseni (Hyseni), 31 godina
3. Naim Hiseni (Hyseni), 38 godina
4. Agim Hiseni (Hyseni), 28 godina
5. Bajruš Hiseni (Bajrush Hyseni), 24 godine
6. Špend Hiseni (Shpend Hyseni), 31 godina

⁵² Intervju HRW-a s meštanima u Zahaću, 17. jul 1999.

⁵³ Ostali su bili ubijeni 12. maja (jedna osoba), 10. juna (sedmoro ljudi) i 14. juna (jedna osoba).

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

7. Šaban Rama (Shaban Rama), 45 godina
8. Sadri Rama, 50 godina
9. Faton Rama, 24 godine
10. Valjdet Rama (Valdet Rama), 36 godina
11. Deme Hataši (Deme Hatashi), 28 godina
12. Šaban Neziri (Shaban Neziri), 41 godina
13. Zenelj Neziri (Zenel Neziri), 67 godina
14. Fehmi Đukići (Fehmi Gjukiqi), 23 godine
15. Hisen Đukići (Hysen Gjukiqi), 21 godina
16. Bekim Deljia (Bekim Delia), 21 godina
17. Zimber Smajljaj (Zymer Smajlaj), 26 godina
18. Šaban Smajljaj (Shaban Smajlaj), 23 godine
19. Gezim Cukaj, 19 godina

Pavljan (Pavljan)

Prema rečima meštana, srpske snage bezbednosti stigle su u Pavljan oko 10 i 30 ujutru 14. maja.⁵⁴ Mnogi muškarci su pobjegli iz sela jer su čuli da srpske snage ubijaju ljude u okolini. Ali, 46 meštana je uhvaćeno u selu, među njima šest muškaraca. Policija im je oduzela dokumenta, zadržala šestoricu, a ostale pustila. Meštani su rekli da su tri puta čuli pucnjavu dok su odlazili. Kada su se te večeri vratili u Pavljan, u spaljenoj kući Zimbera Gašija (Zymer Gashi) našli su šest mrtvih muškaraca.

Istraživači HRW-a su obišli dvospratnu kuću Zimbera Gašija 17. jula 1999. godine. Kuća je bila potpuno spaljena, samo su zidovi ostali. Na zidu u visini drugog sprata, naspram vrata, bilo je četrnaest rupa od metaka. Seljani su skupili delove nekih koštiju, koje su stavili u plastičnu kesu i okačili je za ekser zakućan u zid.

Meštani su rekli da je najviše kontakta sa srpskim snagama bezbednosti imala Ajše Gaši (Ajshe Gashi, 43) jer je dobro govorila srpski. Prema njihovim rečima, Ajše im je rekla da je znala da su policajci koji su se vratili u Pavljan krajem maja, nakon masakra, bili iz okoline. Ajše Gaši je ubijena pod nerazjašnjenim okolnostima 8. juna.

⁵⁴ Intervju HRW-a s meštanima u Pavljanu, 17. jul 1999.

Srpske snage su u Pavljanu tokom bombardovanja NATO-a ubile ukupno 13 osoba, njih deset 14. maja. Ostali su ubijeni 5, 8. i 10. juna.

Spisak ubijenih u Pavljanu 14. maja 1999.

1. Zimber Gaši (Zymer Gashi), 70 godina
2. Niman Gaši (Gashi), 56 godina
3. Šaban Keljmendi (Shaban Kelmendi), 52 godine
4. Hadži Drešaj (Haxhi Dreshaj), 41 godina
5. Brahim Nikći (Nikqi), 55 godina
6. Hatidže Nikći (Hatixhe Nikqi), 55 godina
7. Aluš Selmanaj (Alush Selmanaj), 46 godina
8. Zenun Šala (Shala), godine nepoznate
9. Muće Ljuljaj (Muqe Lulaj), godine nepoznate
10. Džejrone Nikći (Xhejrone Nikqi), godine nepoznate

Počinioci zločina

Kao što je već rečeno, Albanci su u najvećem broju slučajeva imali poteškoća da identifikuju počinioce zločina. U nekim slučajevima su prepoznavali određene pojedince ili načelnika policije, ali, svedoci i žrtve, uopšte uzev, zločince pominju u opštim terminima, poput "pripadnici paravojnih formacija" ili "vojnici".

Međutim, postoji mogućnost da se identifikuju počinioci zločina u pečkoj oblasti, pošto su, za razliku od ostalih delova Kosova, lokalni Albanci imali redovne kontakte na različite načine s mnogim Srbima koji su živeli u toj oblasti. Sama Peć, sedište Srpske pravoslavne crkve, imala je brojno srpsko stanovništvo, kao i neka sela iz te oblasti poput Goraždevca i Nakle.

Mnogi albanski meštani Čuške veruju da je u jedinicama koje su bile u selu 14. maja bilo Srba iz te oblasti. Kao što je ranije opisano, srpske snage bezbednosti su, izgleda, poznavale pojedine Albance. Neki seljani su rekli istraživačima HRW-a da su pripadnici snaga govorili srpski s jasnim kosovskim naglaskom, a ne naglaskom koji se govori u Beogradu ili južnoj Srbiji. Jedna seljanka iz Pavljana rekla je da je među pripadnicima jedinica koje su bile u njenom selu prepoznala nekoliko Srba iz te obla-

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

sti, mada im nije znala imena. "Jedan od njih je radio kao čuvar tamo gde prodaju sir i mleko u (Lloma e Bilmetit)", rekla je.⁵⁵

U brojnim razgovorima s meštanima bilo je mnogo podataka o fizičkom izgledu učesnika u napadima. Jedna žena, H. H., opisala je čoveka za kog je mislila da je komandir iz Ćuške (jer je govorio toki-vokijem), kao visokog oko 180 cm, bucmastog i u četrdesetim godinama. Rekla je da je imao kratku crnu kosu, obrijanu sa strane, prosedu na temenu. Imao je bradu prošaranu sedima, nosio je vojnu uniformu i bio je bez kape.⁵⁶ I drugi meštani su opisujući komandira rekli da je imao svetlu bradu. B. B. je rekao istraživačima HRW-a: "Jedan s prosedom kratkom bradom izgledao je kao komandir jer je izdavao naređenja."⁵⁷

Najubedljivije dokaze, međutim, HRW je dobio od očevidaca koji su pokušali da identifikuju počiniocce na 21 fotografiji koju je pribavio HRW. Na njima su prikazani naoružani ljudi u uniformama, koji su očigledno bili pripadnici neke vojne jedinice ili jedinica, ili policajci rezervisti, specijalne snage, lokalne militantne grupe ili pripadnici paravojnih formacija. Za dvojicu pojedinaca s fotografija više svedoka je potvrdilo da su bili prisutni u Ćuški 14. maja, a treća osoba je istog dana viđena u Zahaću. Još nekoliko pojedinaca je identifikovano, mada se ne zna da li su 14. maja bili u Ćuški. Neki nisu identifikovani.

Istraživači HRW-a su 16. jula nabavili fotografije iz Opštine Peć, koja je tada bila pod upravom bivših pripadnika OVK-a. Na fotografijama se nalaze razni pojedinci i grupe u nekoliko vojnih poza. Neke prikazuju ljude u vojnim uniformama na polju ili u selu. Na drugima su ljudi pod punom vojnom opremom, s automatskim oružjem, ispred zapaljenih kuća; neki od njih pokazuju tri prsta. Zvaničnici OVK-a su rekli istraživačima HRW-a da su fotografije pronađene u srpskim domovima u oblasti Peći nakon povlačenja srpskih i jugoslovenskih snaga s Kosova 12. juna. HRW je od meštana iz Zahaća pribavio i još dve grupne fotografije od 6. maja 1999. na kojima se vide pripadnici specijalnih policijskih snaga – ako je suditi po obeležjima na ramenima. Seljani su rekli istraživačima HRW-a da su fotografije pronašli u domu jednog Srbina iz Nakle.

55 Intervju HRW-a sa G. G., Pavljani, 17. jul 1999.

56 Intervju HRW-a s H. H., Ćuška, 16. jul 1999.

57 Intervju HRW-a sa B. B., Ćuška, 15. jul 1999.

Istraživači HRW-a su skenirali sve fotografije na laptopu i onda ih pokazali meštanima u Ćuški, Zahaću i Pavljanu, kao i žiteljima Peći, da bi videli da li će prepoznati nekoga od osoba na njima. HRW ne može da potvrdi autentičnost tih fotografija, jer se ne zna ni njihovo poreklo, način na koji su pribavljene, niti čije su bile pre nego što su ih istraživači HRW-a nabavili. Činjenica da su ih istraživači pribavili od OVK-a, u čijem je interesu da se identifikuju potencijalni srpski ratni zločinci, trebalo bi dodatno da dovede u pitanje autentičnost fotografija. Ali, čak i da su fotografije montirane, intervjuisani meštani su prepoznali neke pojedince na tim fotografijama – i praktično ne postoji verovatnoća da su se prethodno dogovorili s OVK-om. HRW je zatražio te fotografije od OVK-a, a nije bilo obrnuto – da im ih je OVK ponudio, niti su istraživači HRW-a njima pominjali da će one biti pokazane meštanima u okolini.

Slede rezultati istraživanja HRW-a. Šest ljudi je u odvojenim razgovorima prepoznalo jednog čoveka na fotografiji, rekavši da su ga videli u Ćuški 14. maja. Petoro ga je prepoznalo na fotografiji broj 1 (drugi sleva), a samo jedna osoba je za njega rekla da je “90 odsto sigurna da je on bio tamo”. Ostali su bili izričiti. Dvoje intervjuisanih reklo je da je čovek s fotografija bio komandir u Ćuški 14. maja, a jedna druga osoba koja ga je prepoznala rekla je da je on možda bio komandir, odnosno, osoba koja je naređivala drugima u grupi i koristila voki-toki.⁵⁸

Fotografije broj 2 (čovek zdesna) i broj 3 prikazuju izgleda istu osobu, mada je on na njima sveže obrijan. Jedna osoba među pet svedoka koja je prepoznala čoveka na fotografiji broj 1 izjavila je da je isti čovek na fotografijama broj 2 i 3 zdesna, i da su ga drugi pripadnici snaga bezbednosti zvali “Popa”. Još jedna osoba koja nije reagovala kada joj je pokazana fotografija broj 1 izjavila je da je čovek zdesna na fotografiji broj 2 bio u Ćuški 14. maja, i da je otišao u kuću Deme Gašija, gde je osmoro ljudi bilo ubijeno. “Nije imao bradu”, rekla je. Kada je pogledala fotografiju broj 3, rekla je da je taj čovek bio u Ćuški sa srpskim snagama u aprilu, i da je tada imao bradu. Po nje-

58 Jedna od onih koji su identifikovali tog čoveka kao komandira takođe je tvrdila da ju je on odveo u jednu kuću, očigledno da bi je silovao. Prema rečima te žene, on joj je rekao da ona zna šta treba da uradi da bi sačuvala svoju porodicu. Iz nepoznatog razloga ona je zatim puštena.

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

nom opisu, on je "mahao puškom i rekao: od ovog ne možete pobeći".

Osim što su čuli da ga zovu "Popa", niko od svedoka koji su ga prepoznali na fotografijama nije znao njegovo ime: samo su tvrdili da je bio u Čuški. Prethodno su istraživači HRW-a od lokalnih pripadnika OVK-a čuli da se on zove Srećko Popović, a ime su kasnije potvrdila dva američka novinara koja su, takođe, istraživala ratne zločine u okolini Peći, i koristila istu seriju fotografija za identifikovanje počinitelaca. Stiven Smit i Majkl Montgomery iz American RadioWorksa napravili su radio-serijal o Čuški i, uopšte, o ratnim zločinima na Kosovu, pod imenom "Izgledi za pravdu", koji je emitovan na NPR u SAD-u tokom 2000. i 2001. godine. Prema njihovim rečima, tri osobe s kojima su oni razgo-

Fotografija broj 1: Drugi čovek sleva identifikovan je kao Srećko Popović. Za njega su brojni svedoci rekli da je bio pripadnik srpskih snaga bezbednosti u Čuški, na Kosovu, 14. maja, kada je ubijen 41 muškarac. Treći sleva je identifikovan kao Slaviša Kastratović. Viđen je u Zahaću, na Kosovu, sa srpskim snagama bezbednosti 14. maja, kada je ubijeno 19 osoba. Pošto su umešani u događaje i poznaju ostale pripadnike jedinica u kojima su se borili, njihovo svedočenje bilo bi od neprocenjive važnosti za Sud za ratne zločine. Identiteti i aktivnosti drugih ljudi na slici nisu poznati, kao ni datum i mesto snimanja fotografije.

© HUMAN RIGHTS WATCH

varali – jedan Albanac i dva Srbina – videvši fotografiju broj 3 identifikovali su tu osobu po imenu, kao Popovića.⁵⁹ Takođe, Smit i Montgomeri su pronašli još petoro ljudi koji nisu znali Popovićevo ime, ali su ga videli u Čuški 14. maja. Dvoje od njih je reklo da misle da je Popović bio komandant.⁶⁰

“Naravno da znam Zvonka. Živeli smo u istoj ulici.”

U Čuški je 14. maja viđen i Zvonimir (Zvonko) Cvetković. Jedan svedok tvrdi da je tog dana video Cvetkovića u Čuški, i da je čak razgovarao s njim. Taj svedok ga je odmah prepoznao na seriji fotografija ljudi ispred kamiona, fotografija broj 4 (Cvetković je poslednji desno), rekavši: “Naravno da znam Zvonka. Živeli smo u istoj ulici.” HRW je kasnije dobio kopiju Cvetkovićevog

Fotografija broj 2: Čovek zdesna je identifikovan kao Srećko Popović (vidi fotografiju broj 1). Datum i mesto snimanja fotografije nisu poznati, kao ni identiteti ostalih na slici.

© HUMAN RIGHTS WATCH

⁵⁹ HRW je kasnije intervjuisao istog kosovskog Albanca koji je bez sugestija identifikovao čoveka na fotografiji broj 3 kao Srećka Popovića.

⁶⁰ Za više podataka o izveštaju American RadioWorksa, s fotografijama, videti njihov veb sajt www.americanradioworks.org, (23. mart 2001.)

7. OPŠTINA ISTOK (ISTOG)

pasoša, pronađenog u transportnom preduzeću "Petrans" u Peći, gde je ovaj radio. Fotografija iz pasoša (fotografija broj 5), izgleda, odgovara čoveku zdesna na grupnoj slici. Drugi čovek, F. F., u odvojenom intervjuu rekao je da je video Zvonka Cvetkovića u Čuški 14. maja, ali je priznao da je njegovo ime saznao tek kasnije; on nije video fotografije koje je imao HRW. Smit i Montgomery su, međutim, imali još dva svedoka koji su, odvojeno, sa fotografije iz "Petransa" Cvetkovića identifikovali po imenu. Objica su tvrdila da su ga videla u Čuški 14. maja.⁶¹

Na osnovu ovih identifikacija, HRW veruje da postoje čvrsti dokazi da su Srećko Popović i Zvonko Cvetković bili u Čuški 14. maja. Međutim, nemamo dokaze da je ijedan od njih dvojice direktno učestvovao u pogubljenju 41 muškarca. Može se jedino reći da su bili među srpskim snagama bezbednosti kada su se desila ova ubistva, paljenje kuća i pljačka imovine. Ako ništa drugo, oni sigurno znaju važne pojedinosti o počinjenim ratnim zločinima, kao i ime komandira, i stoga bi trebalo da ih ispita ICTY.

Fotografija broj 3: Čovek sleva je identifikovan kao Srećko Popović (vidi fotografije 1 i 2). Datum i mesto nepoznati.

© HUMAN RIGHTS WATCH

61 Smith i Montgomery su kasnije direktno ispitivali Cvetkovića u Crnoj Gori gde je živeo nakon rata. Poricao je da je bio u Čuški i da je uopšte bio u uniformi.

Druga dva Albanca iz Zahaća, koji su odvojeno intervjuisani, rekli su da su prepoznali Slavišu Kastratovića na fotografiji broj 1 (treći sleva, pored Srećka Popovića) kao pripadnika srpskih snaga bezbednosti koje su bile u Zahaću 14. maja. Jedan od onih koji su tvrdili da su s lokalnim Srbima stalno bili u kontaktu zbog posla rekao je da je Kastratović iz Goraždevca i da je radio u trgovinskom preduzeću "Pik". Drugi je tvrdio da ga lično poznaje. On je rekao istraživačima HRW-a: "Video sam Slavišu Kastratovića 14. maja. Razgovarali smo. Pitao me je kako sam. Rekao je: 'Drago mi je da su ti sinovi živi'. Imam malu decu."⁶²

Druga osoba iz Čuške, H. H., prepoznala je Kastratovića na fotografiji broj 1, mada mu nije znala ime. Rekla je da je on bio u Čuški 14. maja, kao i ranije, u aprilu, kada su snage bezbed-

Fotografija broj 4: Na njoj se vidi čovek koji je identifikovan kao Zvonimir Cvetković (krajnji zdesna) s grupom neidentifikovanih ljudi u kamionu preduzeća "Petrans" iz Peći, gde je Cvetković radio. Cvetković je viđen u uniformi sa srpskim snagama bezbednosti 14. maja u Čuški, kada je ubijen 41 Albanac. Identitet drugih ljudi nije poznat, i nema dokaza da su učestvovali u vojnim aktivnostima. Ne zna se kada je fotografija snimljena.

© HUMAN RIGHTS WATCH

⁶² Intervju HRW-a s I. I., Zahać, 22. jul 1999.

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

nosti pretraživale selo.⁶³ Svedočenje trojice svedoka iz Čuške i Zahaća pruža dokaze da su iste snage učestvovalе u akcijama u oba mesta 14. maja.

Još jedno ime koje se često spominjalo u intervjuima jeste Vidimir Šalipur, kojeg su skoro svi u Peći i okolnim selima znali jednostavno kao Šalipura. U intervjuima i razgovorima s desetina žitelja Peći rečeno je da je Šalipur bio poznat po brutalnosti. Kao pripadnik pečke policije, bio je poznat po žestokom prebijanju i mučenju Albanaca na ulici ili u pritvoru. Lokalni borci za ljudska prava, novinari i OVK, kao i brojni obični građani Peći rekli su istraživačima HRW-a da je Šalipur bio i vođa lokalne naoružane grupe ili paravojne formacije pod imenom "Munja", što je bio i Šalipurov nadimak.⁶⁴ Grupu su, navodno, činili lokal-

Fotografija broj 5: Ovu stranu pasoša Zvonimira Cvetkovića pronašao je američki novinar sredinom jula 1999. u napuštenoj Cvetkovićevoj kancelariji "Petransa" u Peći.

© HUMAN RIGHTS WATCH

63 Intervju HRW-a s H. H., Čuška, 16. jul 1999.

64 Za članak o Šalipuru videti Paul Salopek, "The Merciless Life and Death of a Paramilitary Killer; Sadistic Cop Tortured Town", *Chicago Tribune*, 27. jun 1999.

ni Srbi, od kojih su neki bili policajci a neki civili. Na Šalipurovoj osmrtnici (vidi fotografiju broj 6), koju je dobio HRW, piše da su ga ubili pripadnici OVK-a 8. aprila 1999. godine:

Sa dubokom tugom obaveštavamo rodbinu
i prijatelje da je naš dragi
Šalipur Vidomir – “Munja”
(1970 – 1999)

junački poginuo braneci svetu srpsku zemlju 8. aprila 1999. god.
u svojoj 29. godini života, od ruke šiptarskih terorista.
Sahrana će se obaviti 11. aprila (na Uskrs), na groblju
u Dobrilovićima u 13 časova.
Povorka kreće ispred porodične kuće.

...

POSLEDNJI POZDRAV OD KOLEGA I STAREŠINA IZ “OPG” I
“PJP” – SUP-a PEĆ

“PJP” se odnosi na specijalne snage policije Ministarstva unutrašnjih poslova (Posebna jedinica policije). OPG znači operativna grupa, mada nije jasno kako se ova grupa uklapa u struk-

Fotografija broj 6: Osmrtnica Vidomira Šalipura.

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

туру srpskog MUP-a. Činjenica da je Šalipur kao srpski policajac očitio bio u oružanoj jedinici, zajedno sa srpskim civilima, verovatno u grupi "Munja", ukazuje na to da je MUP bio upoznat s aktivnostima lokalnih militantnih grupa, a možda ih je čak i organizovao ili njima upravljao. Dana 7. juna 1999. predsednik Milošević je posthumno odlikovao Šalipura Ordenom zasluga prvog reda za odbranu i bezbednost; još 911 osoba zaposlenih u MUP-u odlikovano je za "suzbijanje terorizma" na Kosovu.⁶⁵

Istraživači HRW-a su nabavili dve fotografije Šalipura s grupom naoružanih ljudi u uniformama (fotografije broj 7 i 8). Na fotografiji broj 8 vidi se Šalipur kako čuči u prednjem redu sleve, držeći albansku zastavu. Identitet ostalih ljudi nije poznat.

Na fotografiji broj 7 Šalipur nosi kapu i stoji u sredini zadnjeg reda, kako se čini, ispred zastave koja obeležava albansko-

Fotografija broj 7: *Vidimir Šalipur, s kapom, stoji u sredini zadnjeg reda. Kao navodni vođa lokalne pečke militantne grupe "Munja", Šalipur je bio poznat po brutalnostima prema Albancima. S njegove leve strane je Nebojša Minić. Mesto i vreme snimanja fotografije nisu poznati, kao ni identitet drugih na fotografiji.*

© HUMAN RIGHTS WATCH

⁶⁵ *Policajac*, jul 1999.

jugoslovensku granicu. S njegove leve strane je čovek kojeg su dve osobe nezavisno prepoznale kao Nebojšu Minića. On se direktno pominjao kao vođa bande koja je u Peći 12. juna pokrala a onda ubila šest članova jedne porodice, između pet i 28 godina (videti odeljak "Poslednje ubistvo"). Dve osobe koje su rekle da su prethodno imale bliski susret s Minićem, dodale su i to da Minić ima mnogo tetovaža sa naslikanim nožem, sekirom i bombom na podlaktici, kao i mrtvačku glavu na grudima. Čoveka u prednjem redu na fotografiji broj 7 (poslednji sleva) prepoznale su nezavisno dve osobe i izvori OVK-a kao Milana, navodno, Šalipurovog prijatelja, mada nikakve posebne optužbe nisu izrečene protiv njega. Identitet ostalih na fotografiji nije poznat.

Postoje takođe neki dokazi za umešanost VJ u napade na Čušku, Pavljan i Zahać. Lokalne vlasti OVK-a u Peći izjavile su za HRW u julu da poseduju beležnicu koja je, kako oni tvrde, pripadala jednom oficiru VJ. U beleškama se pominje nagomilavanje vojnih trupa u okolini Čuške pre ubistava 14. maja.

Ubrzo posle toga, Nataša Kandić iz Fonda za humanitarno pravo iz Beograda objavila je izveštaj u kojem je spomenula beležnicu jednog poručnika VJ, koju su joj pokazale vlasti OVK-a u Peći.⁶⁶ Ona je napisala da knjiga:

Beleži vojne aktivnosti u opštini Peć nakon 24. marta. U beležnici stoji za 11. maj da pažnja vojnih aktivnosti treba da se preusmeri na Čušku i okolinu. Lokalni štab OVK-a u Peći takođe je imao dokumenat obeležen kao "poverljivo", sa potpisom odgovornog pukovnika 125. brigade.⁶⁷

66 Kandić je kasnije direktno potvrdila svoj izveštaj HRW-u. Komandant 125. motorizovane brigade bio je pukovnik Dragan Živanović (videti poglavlje "Snage u sukobu"). Moguće je, međutim, da je dokument koji je videla Kandić potpisao pukovnik Đorđe Nikolić, zamenik pukovnika Živanovića. HRW je dobio dokument 125. motorizovane brigade izdat 2. juna 1999. obeležen s "vojna tajna", koji je potpisao pukovnik Đorđe Nikolić, zamenik komandanta. Taj dokument (Br. 2824-1, 2. jun 1999) nevažan je a svim komandantima bataljona i divizija naređuje se da pripreme izveštaje i prisustvuju sastanku sledećeg dana.

67 "Specijalni izveštaj, odmazda na Kosovu", *VIP Daily News Report*, broj 1559, 28. jul 1999.

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

U izveštaju iz stranih novina kasnije se tvrdilo da je ICTY pronašao dokumenta VJ koja naređuju čišćenje Čuške. Jedan novinar lista *USA Today* izvestio je da je imao prilike da prouči crnu plastičnu fasciklu s tri prstena, koja sadrži naređenje otkucano na vojnom dokumentu s pečatom štaba Vrhovnog saveta odbrane VJ u Beogradu. Kako je zabeleženo, u naređenju stoji: "Cilj vojne aktivnosti trebalo bi da bude čišćenje Čuške i okolnih sela i terena."⁶⁸ U članku se kaže da su istraživači ICTY fasciklu pronašli 2. jula, blizu napuštenog vojnog štaba na Kosovu.

Fotografija broj 8: *Vidimir Šalipur čuču u prednjem redu, poslednji sleva. Nije poznato kada je i gde fotografija snimljena, kao ni identitet drugih ljudi.*

© HUMAN RIGHTS WATCH

68 Jack Kelley, "U.N. Records Link Serbs to War Crimes", *USA Today*, 14. jul 1999.

Ljubenić (Lubeniq)

Zbog blizine albanske granice i jake aktivnosti OVK-a u toj oblasti, selo Ljubenić, južno od Peći, bilo je u središtu akcija i pažnje policije tokom 1998. i 1999. godine. Prema saznanjima OEBS-a, to je rodno mesto jednog lokalnog komandanta OVK-a.⁶⁹

Prema tvrđenju žitelja Ljubenića, srpske snage su u odvojenim incidentima između 24. marta i 10. juna 1999. ubile više od 80 meštana ovog sela. Italijanske snage KFOR-a su 10. jula izvestile o mogućem postojanju masovnih grobnica sa 350 tela, ali su se ti navodi pokazali kao netačni. Istražitelji ICTY-a pronašli su devet tela na tri različita mesta u selu, ali HRW ima izveštaje da je u toj oblasti u istom periodu pogubljeno preko 80 osoba.⁷⁰

Brojke variraju, ali su tada ubijene najmanje 63 osobe.

Prvi incident za koji se zna u Ljubeniću desio se 25. maja 1998. godine, kada su dva srpska policajca naletela na zasedu OVK-a na putu Peć–Đakovica i tom prilikom su ranjena.⁷¹ Policijske snage su granatirale selo pre ulaska, zatim su odvojile žene od muškaraca i pogubile njih devetoricu.⁷² Zbog ofanzive vladinih snaga tokom proleća celo selo je 29. maja izbeglo, uglavnom u Albaniju.

Prema izveštaju OEBS-a, u selu je do januara 1999. godine živelo oko 650 Albanaca i 120 Srba.⁷³ Najozbiljniji incident se desio 1. aprila za vreme kampanje NATO-a. Brojke variraju, ali su tada ubijene najmanje 63 osobe, prema tvrdnjama brojnih svedoka. Naredne nedelje, u planinama na zapadu, ubijeno je još najmanje 25 osoba, od kojih je devetoro iz Ljubenića.

Prema navodima jednog starca iz sela s kojim su istraživači HRW-a razgovarali, 63 muškarca su ubijena 1. aprila, premda svedoci i preživeli koji su razgovarali s novinarima tvrde da je

69 OEBS/ODIHR, *Kosovo/Kosova: As Seen, As Told*, 1. deo.

70 Obračanje Karle del Ponte Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija, 10. novembar 1999.

71 Tanjug, 25. maj 1998.

72 Videti HRW, *Humanitarian Law Violations in Kosovo*, (Njujork: Human Rights Watch, 1998).

73 OEBS/ODIHR, *Kosovo/Kosova: As Seen, As Told*, 1. deo, str. 290.

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

ubijenih bilo oko osamdeset.⁷⁴ Osam očevidaca razgovaralo je s mnogim stranim novinarima koji su pisali o ovim ubistvima u štampi na engleskom jeziku. Njihovi izveštaji se umnogome podudaraju. Šestoro njih bili su očevici ubistava, jedna žena je čula pucnjavu dok je odlazila s drugim ženama i decom, a jedan čovek je video srpske snage kako uklanjaju tela.

Svi svedoci su izjavili da su srpske snage stigle u selo oko sedam časova ujutro 1. aprila. Jedan je tvrdio da ih je neidentifikovani čovek iz Peći upozorio prethodne noći da paravojne snage planiraju da uđu u selo.⁷⁵ Kada su snage stigle, neki seljaci su pobjegli u okolne planine, a onima koji su ostali bilo je naređeno da se okupe na jednom mestu. Muškarce su zatim odvojili od žena, dece i staraca, kojima je bilo naređeno da selo napuste peške. Muškarce su onda ispitivali da li imaju oružje, a dvojicu su streljali pred grupom. Ubrzo posle toga, srpske snage bezbednosti – jedan svedok je rekao da su bila trojica – otvorile su vatra na grupu. Devet meštana je preživelo.

Jedna proterana žena, koja je išla peške, izjavila je za londonski *Times*:

Ženama i deci su naredili da idu u Albaniju, jer, kako su oni rekli, mi smo to oduvek želeli... Morali smo da ostavimo muškarce, ali kada smo stigli do glavnog puta čuli smo pucnjavu i znali smo da se dogodilo nešto strašno. Kasnije, kada sam stigla u Albaniju, čula sam da je moj otac mrtav.⁷⁶

Jedan čovek koji je preživeo streljanje izjavio je za list *Chicago Sun Times*: "Razdvojili su žene i decu od muškaraca i rekli im da idu u Albaniju. Posle toga su pred nama pogubili dva muškarca iz sela, a posle nekog vremena su počeli da pucaju u nas, iz raznog oružja."⁷⁷ Jedan svedok tvrdi da je video "paravojne snage" kako odvoze tela traktorom.⁷⁸

74 Intervju HRW-a s K. B., Ljubenić, 19. jul 1999.

75 Chris Stephen, "Kosovo's Heights of Mass Murder", *Scotsman*, 10. jul 1999.

76 James Pringle, "Serbs Killed 350 in Orgy of Violence", *Times* (London), 10. jul 1999.

77 Michael Smith, "Large Grave Found: Massacre Detailed", *Chicago Sun Times*, 10. jul 1999.

78 Paul Salopek, "A Village Ripe with Sorrow, Loss", *Chicago Tribune*, 22. jun 1999.

Prema svedočenjima koja su data novinarima, devetoro preživelih, od kojih su neki bili povređeni, otpuzalo je do obližnje šume, a zatim u planine. Jedan dečak od 16 godina umro je od zadobijenih rana. Većina je na kraju stigla do Albanije.

Neki od onih koji su pobjegli pre ubistava bili su napadnuti sledeće nedelje u planinama. Prema rečima jednog starca, koji je razgovarao s istraživačem HRW-a, u planinama je ubijeno devetoro ljudi iz Ljubenića, četrnaestoro iz Bučana, troje iz Kruševca i jedan čovek iz Prilepa (okolna sela). Izjavio je da mnoga tela još nisu nađena. Pošto je ova oblast velikim delom minirana, ni meštani ni istražitelji Tribunala za ratne zločine ne znaju tačan broj žrtava.

Jedan od preživelih, koji je posle toga bio u planinama, izjavio je novinaru agencije Associated Press: "Napali su nas sa svih strana... Bacali su ljude sa stena dole u potok."⁷⁹ Drugi preživeli je ispričao za *Irish Times*: "Bežali smo uz planinu, bežali smo niz planinu, izgubili smo ukupno devetoro ljudi, od toga četiri žene i dva deteta. Pucali su kuda god da smo krenuli."⁸⁰

Motiv za ova ubistva je možda bilo to što je OVK bio prilično aktivan u okolini Ljubenića tokom 18 meseci koji su prethodili ubistvima koja su se dogodila 1. aprila. Štaviše, četiri različita svedoka izjavila su novinarima da je jedan od naoružanih Srba, koji je otvorio vatru, rekao da mu je OVK ubio brata.⁸¹ Jedan od četiri svedoka tvrdi da je taj čovek rekao da mu je brat otet iz voza nekoliko meseci ranije i da su ga ubili pripadnici OVK-a. Drugi svedok tvrdi da je taj čovek izgledao najmlađi u grupi.

I u izveštaju OEBS-a o Kosovu pominje se čovek koji je rekao da mu je OVK ubio brata. Izveštaj citira jednog preživelog koji je načuo da naoružani Srbin kaže: "Vaš OVK mi je ubio brata! Je li u redu to što su mu uradili?" Jedan starac je, navodno, pokušao da pregovara sa srpskim snagama i podsetio ih je na ono što se desilo u maju 1998. godine kada je policija ubila de-

79 Jim Heintz, "U.N. Reports New Possible Mass Killing Site in Western Kosovo", Associated Press, 9. jul 1999.

80 Chris Stephen, "Kosovo's Heights of Mass Murder" *Scotsman*, 10. jul 1999.

81 Ibid. i "Her Family's War - 'Where is the World'", *Providence Journal*, 8. avgust 1999; James Pringle, "Serbs Killed 350 in Orgy of Violence", *Times* (London), 10. jul 1999; i Sylvie Grout, "Kosovo Massacre Survivor Tells of Miraculous Escape" Agence France Presse, 11. jul 1999.

10. OPŠTINA PEĆ (PEJA)

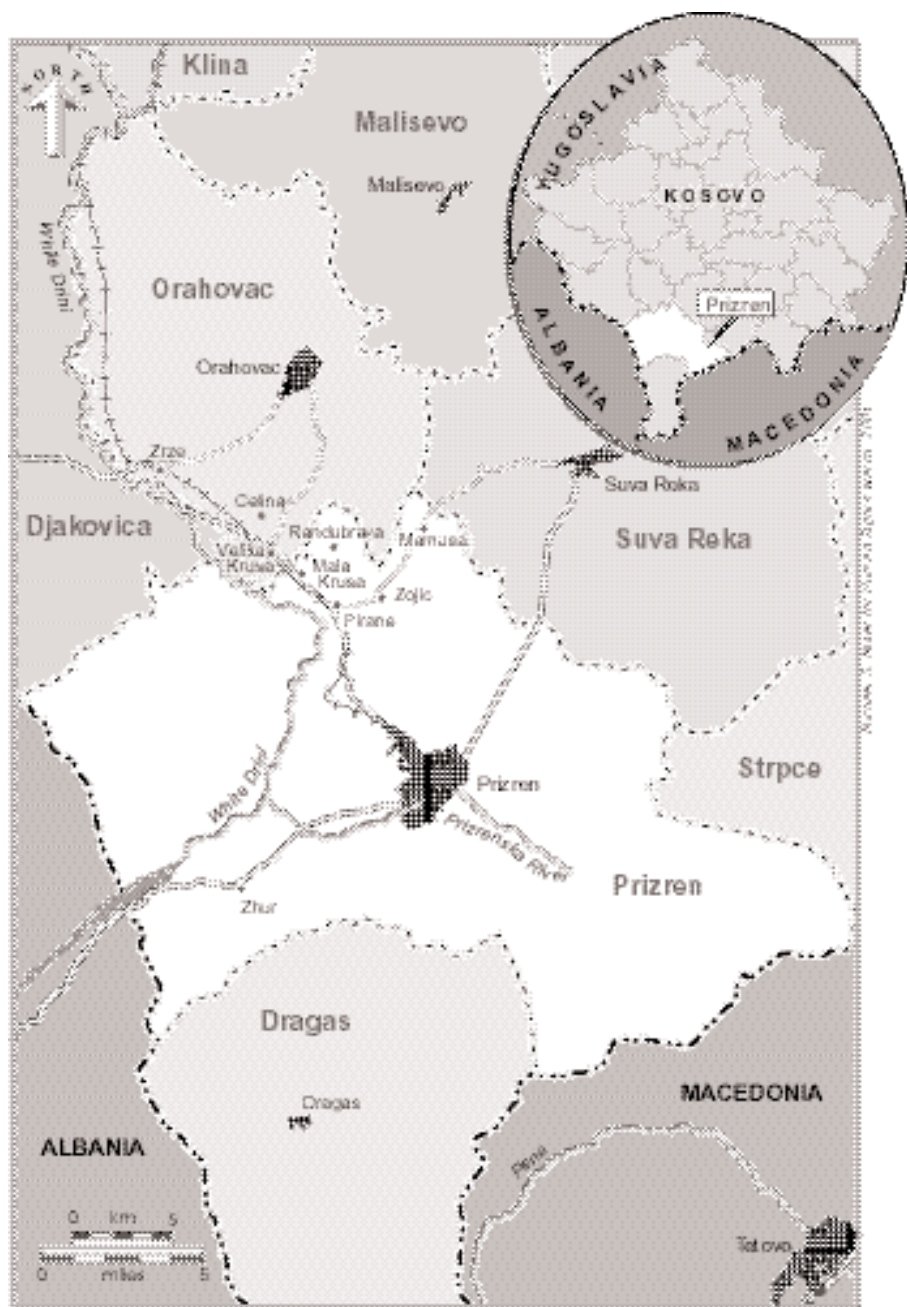
vet osoba. Naoružani Srbi su odgovorili: "Policija? Pa, ovo nije policija, ovo je vojska!" a zatim su ubili starca.⁸² Jedan svedok koji je razgovarao s novinarom lista *Providence Journal* dao je sličan opis, ali se ne zna da li je to isti onaj čovek koji je razgovarao s OEBS-om. Prema rečima ovog svedoka, naoružani Srbi su prekinuli starca, Albanca, koji je pokušao da pregovara i rekli: "Ti kućkin sine, matori, dođi vamo... Mi nismo srpska policija. Mi smo srpska vojska."⁸³

U izveštaju OEBS-a se navodi da je u Ljubeniću 1. aprila ubijeno 66 osoba, a tu se nalaze i podaci koje je OEBS prikupio prilikom obilaska Ljubenića 1. jula 1999. godine. U izveštaju se kaže da je u blizini mesta gde su ubijeni muškarci OEBS video razbacanu odeću i prazne okvire municije na mestu sa kog su, kako je rečeno, srpske snage otvorile vatru. U obližnjoj kući bilo je pet mesta na kojima su tela izgleda bila spaljena.⁸⁴

82 OEBS/ODIHR, *Kosovo/Kosova: As Seen, As Told* 1. deo, str. 290.

83 "Her Family's War - 'Where is the World'", *Providence Journal*.

84 OEBS/ODIHR, *Kosovo/Kosova: As Seen, As Told*, 1. deo, str. 290.

11. Opština Prizren

U opštini Prizren, koja se prostire na jugozapadu Kosova, žive-
lo je etnički raznovrsno stanovništvo. Prema podacima OEBS-a,
78 odsto stanovništva opštine činili su Albanci, 5 odsto Srbi a
17 odsto pripadnici dugih nacija, poput Turaka i Roma.¹ Opština
je tokom 1998. i početkom 1999. godine u mnogo manjoj meri
pogođena ratnim razaranjima nego Đakovica i Dečani na severo-
zapadu. Međutim, sela u severoistočnom delu opštine, prema Su-
voj Reci i Orahovcu, bila su izvori problema zbog prisustva OVK-a.

Opština Prizren bila je poprište mnogih zločina za vreme
bombardovanja NATO-a, kao i sam grad Prizren, posebno naselje
Tusus. Sela severno od grada, na granici s opštinom Orahovac,
poput sela Pirane, Malo Kruševo, Mamuša, Zojić i Randubrava,
našla su se na posebnom udaru jer je OVK bio aktivan u toj obla-
sti i kroz neka sela su prolazile rute za prebacivanje pobunjenič-
kih snaga. Sela Pirane i Malo Kruševo, koja leže na severu opšti-
ne duž glavnog puta za Celinu i Zrze, posebno su obrađena u og-
lavlju "Put Prizren-Đakovica".

U Prizrenu se nalazila kasarna Treće armije VJ u čijoj je nad-
ležnosti bilo Kosovo, a svedoci tvrde da je vojska bila veoma
aktivna u opštini i da je akcije koordinirala s policijom. U Pri-
zrenu je bila smeštena 549. motorizovana brigada, kojom je ko-
mandovao pukovnik Božidar Delić (videti poglavlje "Snage u
sukobu"). U Prizrenu je takođe bila jedna od sedam regionalnih
baza srpske policije na Kosovu, poznata kao Sekretarijat unu-
trašnjih poslova ili SUP. Prizrenski SUP je u nadležnosti imao
opštine Prizren, Orahovac, Suva Reka i Gora. Komandir prizren-
skog SUP-a 1998. godine bio je pukovnik Gradimir Zekavica, a
poručnik Milan Đuričić bio je načelnik odseka policije prizren-
skog SUP-a.² Po svemu sudeći, u januaru 1999. na mesto načel-
nika ovog SUP-a postavljen je pukovnik Miloš Vojnović, koji je

1 OEBS/ODIHR, *Kosovo/Kosova: As Seen, As Told*, 1. deo, str. 331.

2 "U teškim odbrambenim okolnostima oni uspešno ispunjavaju svoje obaveze", *Policajac*, br. 3/98, februar 1998.

bio i pomoćnik načelnika policije u Ministarstvu unutrašnjih poslova Srbije.³ Međutim, sudeći po tome koji su pripadnici MUP-a odlikovani nakon rata, izgleda da je tokom rata pukovnik Zekavica bio na dužnosti komandanta (videti poglavlje “Snage u sukobu”).

Grad Prizren

U Prizrenu je nekada bila ispostava uprave Otomanskog carstva; u njemu ima nekoliko srpskih pravoslavnih crkava iz četrnaestog veka, kao i vekovima starih džamija. Nalazi se na jugozapadu Kosova, i u velikoj meri je bio pošteđen razaranja koja su pretrpeli mnogi drugi gradovi na Kosovu. U gradu je živelo etnički mešovito stanovništvo – pre rata su otprilike dve trećine stanovništva činili Albanci, ali su u gradu živеле brojne zajednice Srba, Roma, Turaka, Vlaha i Bošnjaka. OVK u gradu nije imao svoje uporište i, u poređenju s drugim kosovskim gradovima, kako albanskim tako i srpskim, odnosi među raznim etničkim grupama su bili relativno mirni pre sukoba.

Na početku bombardovanja NATO-a, prema izveštaju OEBS-a, srpska vojska i policija granatirale su nekoliko delova grada i uništile istorijsko sedište “Prizrenske lige”, zgradu koja je za kosovske Albance predstavljala važan istorijski spomenik.⁴ Međutim, izuzimajući naselje Tusus, “etničko čišćenje” Prizrena pratio je manji stepen nasilja i napada nego što je to bio slučaj u drugim delovima Kosova. Džejni Šej, portparol NATO-a za vreme vazdušnih napada, zato je preterivao ili je bio pogrešno informisan

3 “Na novim zadacima”, *Policajac*, br. 1/99, januar 1999.

4 OEBS/ODIHR, *Kosovo/Kosova: As Seen, As Told*, 1. deo, str. 332-335. Nasuprot tome, srpski izvori tvrde da je zgrada uništena u napadu iz vazduha kasetnim bombama koje je bacio NATO. Videti Komitet za nacionalnu solidarnost: “Podsetnik o korišćenju nehumanog oružja u agresiji Severnoatlantskog pakta na Saveznu Republiku Jugoslaviju”, 15. maj 1999.

Prizrenska liga osnovana je 1878. Okupila je predstavnike svih regija na kojima žive Albanci i zatražila je da Albanci dobiju autonomiju u okviru Otomanskog carstva. Osnivanje Lige označilo je prekretnicu albanskog pokreta za samoopredeljenje. U zgradi koja je uništena - gde je Liga osnovana - bila je arhiva istorijskih dokumenata koji beleže nastanak Lige i njenih delatnosti.

11. OPŠTINA PRIZREN

kada je 17. maja 1999. izjavio da je Prizren grad koji je "verovatno najviše stradao u poslednjih nekoliko meseci na Kosovu".⁵ Srpske snage sistematski su čistile neke delove Prizrena, ali mnogi Albanci su ostali u gradu sve vreme sukoba. Pošto iz očiglednih razloga nisu bili bezbedni van kuće, muškarci nedeljama i mesecima nisu izlazili iz svojih kuća.

Srpska policija i vojska su bar dva puta u aprilu 1999. u Prizrenu okupile stotine muškaraca i prisilile ih da kopaju rovove pored granice s Albanijom.

Istraživači HRW-a su intervjuisali dva muškarca koja su bila odvedena iz svojih kuća 24. aprila da služe u takvim brigadama.⁶ Prvo su ih doveli u

sportski centar u Prizrenu pored vojne kasarne, i dali im da obuku stare vojne uniforme; onda su ih odveli u opštinu Draglaš, južno od Prizrena, i terali ih mesec dana da kopaju rovove. Žitelji Prizrena koji su pobjegli iz grada sredinom aprila izjavili su da su otišli da bi ovo izbegli. Jedan čovek je izjavio da su ga držali pet sati u sportskom centru sa oko 200–300 drugih muškaraca, ali da su ga pustili kada je lekar potvrdio da je on nesposoban za rad.⁷

Nasilje u Tususu očito je bilo izazvano ubistvom najmanje dva srpska policajca.

Naselje Tusus

Napad na prizrensko naselje Tusus 26. maja, u kojem su srpske snage ubile između 27 i 30 ljudi i spalile preko stotinu kuća, incident je u kom je bilo najviše nasilja za vreme sukoba u gradu. U prvom polovini juna, istraživači HRW-a su u Albaniji razgovara-

5 Konferencija za novinare koju su održali portparol NATO-a Džejmi Šej i general major Volter Jerc, Brisel, 17. maj 1999. (www.nato.int/kosovo/press/p990517b.htm, 19. april 2001)

6 Intervju HRW-a s R. G. u Kuksu, (Albanija), 6. jun 1999; intervju HRW-a s F. K. u Kuksu, 9. jun 1999. Istraživači HRW-a su takođe razgovarali i s rođacima ostalih šest muškaraca za koje se veruje da su bili odvedeni u isto vreme. Njih šestorica su ubijena u napadu na prizrensko naselje Tusus samo nekoliko dana nakon što su ih oslobodili kopanja rovova. Intervju HRW-a s F. A., H. A. i J. A. u Prizrenu, 14. jun 1999.

7 Intervju HRW-a s L. G., granični prelaz Morina (Albanija) 14. april 1999.

li sa tri izbeglice koje su bile očevici događaja u Tususu.⁸ Istraživač HRW-a posetio je naselje Tusus 14. juna, odmah posle ulaska snaga NATO-a na Kosovo, fotografisao posledice razaranja i razgovarao s drugim svedocima. Istraživači HRW-a su uzeli izjave od ukupno četrnaest žitelja Tususa.

Nasilje u Tususu očito je bilo izazvano ubistvom najmanje dva srpska policajca u Ulici Ramiz Sadiku, glavnoj ulici koja prolazi tim delom grada. Nekoliko svedoka je reklo da su čuli za ubistva, dok je svedok L. V. izjavio da je video tela 26. maja rano ujutro. "Jedan (policajac) je ležao na leđima", objasnio je L. V. "Drugi je ležao na stomaku, s mnogo rana od metaka u leđima; leđa su mu bila krvava."⁹ Kosovapress, agencija bliska OVK-u, prenela je da je na srpskoj strani bilo još više gubitaka, i da je noć pre napada jedinica komandosa OVK-a u Tususu ubila 21 pripadnika srpske policije ili paravojne formacije.¹⁰ Na veb sajtu MUP-a Srbije navode se imena i prikazuju fotografije dvojice policajaca ubijenih u Tususu 26. maja: Milosav Rajković (rođen 1975) i Zlatimir Stanković (rođen 1957).¹¹

Srpske snage su 26. maja pre 7 i 30 sati počele s nasilničkim divljanjem po naselju. F. K. (33) iz Tususa ispričao je istraživačima HRW-a da su on i šesnaest članova njegove porodice "ostali u podrumu i čuli žestoku pucnjavu". Pucanje iz pištolja, rekao je, "bilo je neprekidno, veoma blizu, možda pedeset metara od kuće. Nakon pola sata pucnjave, počeli su da pale i uništa-

8 *Washington Post* je intervjuisao nekoliko izbeglica očevidaca samo nekoliko dana posle incidenta. Videti John Ward Anderson, "Massacre Reported in Kosovo", *Washington Post*, 30. maj 1999. UNHCR je takođe izvestio o incidentu zasnovanom na svedočenjima očevidaca. Videti UNHCR: *Kosovo Crisis Update*, 2. jun 1999 (u kojem se kaže da je 25 ljudi navodno ubijeno 26. maja u Tususu), dostupno na www.ess.uwe.ac.uk/Kosovo/Kosovo-Current_News209.htm, (23. mart 2001).

9 Intervju HRW-a s L. V. u Prizrenu, 14. jun 1999. Drugi svedok rekao je HRW-u da je njegova žena videla tela dva srpska policajca na ulici oko 7 i 30 tog jutra. On je rekao da ga je probudio "rafal iz automatske puške" i da je njegova žena provirila na ulicu da vidi šta se dešava; onda je primetila tela. Intervju HRW-a s F. K. u Kuksu, 9. jun 1999.

10 "Dok istorijski grad Prizren gori, desetine kosovskih Albanaca ubijeno", *Kosovapress*, 28. maj 1999. Dostupno na internetu na adresi www.alb-net.com/kcc/052899.htm#7, (23. mart 2001).

11 Videti veb sajt MUP-a, www.mup.sr.gov.yu/domino/mup.nsf/pages/index-e, (23. mart 2001).

11. OPŠTINA PRIZREN

vaju kuće u naselju. Sve su rasturili.”¹² Rekao je da se paljenje nastavilo do rane večeri, i u to vreme je njegova porodica napokon pobjegla preskočivši zid bašte. Do puta na izlazu iz naselja hodali su po zapaljenom drveću.

I ostale porodice opisale su kako su srpske snage ulazile u njihove kuće, nekad da ubiju, nekad da pretresaju. L. V. (16) ispričao je za HRW:

Više od petnaest Srba došlo je u kuću. Pitali su nas: “Ima li ovde OVK-a?” Pretražili su kuću, zadržavši se unutra oko pet minuta. To su bili specijalci i nosili su crvene oznake srpske zastave na rukavima. Odveli su me napolje i rekli: “Ubićemo te. Pogledaj porodicu poslednji put jer ćemo te ubiti.”¹³

Međutim, kada je L. V. izveden napolje, čovek za koga je verovala da je srpski komandir naredio je da ga puste. Majku L. V.-a su takođe maltretirali, rekla je da je mislila da će je pripadnici

Izgorela kuća u prizrenskom naselju Tusus. Srpska policija koja je harala kroz naselje 26. maja 1999. godine ubila je od dvadeset sedam do trideset četiri civila i spalila mnoštvo kuća.

JOANNE MARINER / HUMAN RIGHTS WATCH

12 Intervju HRW-a s F. K., Kuks, 9. jun 1999.

13 Intervju HRW-a s L. V., Prizren, 14. jun 1999.

srpskih snaga bezbednosti odvesti, ali ju je vrištanje njene svekrve spaslo.¹⁴ Više grupa srpskih snaga bezbednosti dolazilo je u njihovu kuću koja se nalazi u sredini Ulice Ramiz Sadiku.

U neposrednoj blizini Ulice Ramiz Sadiku bila je kuća porodice Abduljmedžidi (Abdulmehxidi). J. A. (19) priča o nevoljama svoje porodice:

Policija je došla u kuću oko podneva i naredila svim muškarcima da se okrenu prema zidu. Bilo je šest Srba u zelenim maskirnim uniformama; na prednjoj strani uniformi pisalo je "Policija". Mi smo bili u kući kada su došli. Ušli su i naredili svima da izađu, osim mom ocu i stricu.¹⁵

F. A., njena majka, priča dalje:

Pozvali su žene da izađu iz kuće. Rekli su da će nam ubiti muževe. Uperili su kalašnjikov u glavu mog muža. Dala sam im 2.000 nemačkih maraka, a muškarci su im dali još 1.500. Svi su izašli. Naredili su nam da odemo, a muškarce su zadržali... Kada smo otišle, videle smo da tuku muškarce. Šutirali su ih u stomak i leđa, i udarali ih kundacima.¹⁶

Šestorica, uključujući muža F. A., njenog zeta i njena dva sina, od 17 i 21 godinu, bili su prinuđeni da ostanu. Kći F. A. opisala je šta se zatim desilo: "Bili su prislonjeni uza zid, uzdignutih ruku. Kada smo stigli do puta, čuli smo pucnje iz kalašnjikova."

F. A. se vratila u kuću narednog dana i zatekla je izgorelu i spaljenu, sa propalim krovom. Ubijeno je i kućence, njihov kućni ljubimac. Videla je krv svuda po kući, ali nije bilo ni traga od njene rodbine. "Neko mi je rekao da su muškarci u zatvoru, da nisu mrtvi, ali ja sam znala da su mrtvi", rekla je istraživačima HRW-a. Dva dana kasnije videla je njihova tela u mrtvačnici.

Žitelji grada koji su ostali u ovom naselju za vreme napada rekli su da su srpske snage bezbednosti napustile naselje popodne. Oko četiri sata popodne, pošto su srpske snage bezbednosti otišle, došao je jedan kamion da pokupi tela mrtvih. Svedoci ka-

14 Intervju HRW-a s A. V., Prizren, 14. jun 1999.

15 Intervju HRW-a s J. A., Prizren, 14. jun 1999.

16 Intervju HRW-a s F. A., Prizren, 14. jun 1999.

11. OPŠTINA PRIZREN

žu da su u grupi ljudi u kamionu bili vozač – Albanac, četiri srpska civila i četiri Roma, koji su bili zaduženi da skupljaju tela. “Njihov kamion bio je pun leševa”, rekao je jedan svedok. “Pozadi je bio otvoren i mogli smo da vidimo tela. Cigani su išli od kuće do kuće tražeći tela. Bacali su ih u kamion kao vreće.”¹⁷ Prema tvrđenju drugog svedoka, koji je rekao da je video brojna tela zavijena u bele čaršave u zadnjem delu kamiona, jedan od civila nosio je foto-aparat i slikao je mrtve.¹⁸

Istraživači HRW-a su razgovarali s dvojicom ljudi koji su su-tradan otišli po tela u lokalnu mrtvačnicu. M. B. (65) rekao je da je tog petka s nekoliko prijatelja pokupio dvadesetak tela iz mrtvačnice, među njima i telo trideset četvorogodišnje žene koja je živela u njegovoj ulici i koja je bila potpuno izgorela. On se seća: “Lekar u mrtvačnici rekao nam je da mi moramo da odlučimo: da li da ih mi sahranimo, ili da ih oni stave u masovnu grobnicu. Prevezao sam neka tela konjskom zapregom.”¹⁹ Drugi svedok, F. D. (65), dolazio je u mrtvačnicu nekoliko dana za redom i svaki put je odnosio po nekoliko tela. Te nedelje prisustvovao je sahrani mnogih od njih na groblju blizu lokalne džamije.

Izgleda da su počinioci ovog zločina bili pripadnici specijalne policije i paravojnih formacija. Jedna žena je rekla da su nosili zelene maskirne uniforme; neki su nosili maske, a neki su imali marame na glavi. Jedan dečak od 11 godina seća se da su nosili “velike noževe” i da su “pušili cigarete”.²⁰ Jedan svedok je prijavio da je među njima bilo “Grka i Rusa koji nisu ni govorili srpski”.²¹

Izgleda da su počinioci ovog zločina bili pripadnici specijalne policije i paravojnih formacija.

17 Intervju HRW-a s L. V., Prizren, 14. jun 1999.

18 Intervju HRW-a s A. V., Prizren, 14. jun 1999.

19 Intervju HRW-a s M. B., Kuks, 11. jun 1999.

20 Intervju HRW-a s K. V., Prizren, 14. jun 1999.

21 Intervju HRW-a s M. B., Kuks, 11. jun 1999. Izveštaji u novinama citiraju druge svedoke koji tvrde da su ruski plaćenici bili umešani u ubistva u Tususu. Roy Gutman, “Russian ‘volunteers’ allegedly helped Serbs”, *Newsday*, 22. jun 1999; Maggie O’Kane, “Russian soldiers’ peace role gives refugees chills”, *Guardian* (London) 24. jun 1999; “Retour des Russes sous l’habit de la KFOR: Tusus n’y croit pas”, *France 3 Infos*, 21. jun 1999.

Procenjuje se da se ukupan broj žrtava iz ovog naselja kreće između 27 i 34. Dva svedoka rekla su da su lično videli više od 25 tela.²² Kada su istraživači HRW-a obišli Tusus 14. juna 1999. godine, oko tri nedelje nakon ubistava, žitelji su tvrdili da je ubijeno 34 ljudi, od kojih su identifikovali 26. Naselje je bilo razoreno: spaljene su čitave ulice i skoro svaka kuća bila je samo sagorela ruševina. Oko stotinu kuća teško je oštećeno.

Naselje Bulbulder (Bilbildere)

Ubistava je bilo i u prizrenskom naselju Bulbulder. Ujutru 16. maja 1999. pripadnici paravojnih formacija su, prema navodima, na mestu ubili dva Albanca. Istraživači HRW-a su razgovarali s troje rođaka ubijenih, koji su članovi iste porodice.

Svedoci su rekli da su krajem aprila skoro svi žitelji naselja pobešli u Albaniju, a da je ostala samo njihova porodica i još šestoro ljudi. Prošle su tri nedelje bez incidenata, ali rano ujutru u nedelju 16. maja grupa srpskih policajaca došla je i pretražila kuću, tražeći oružje. Nedugo nakon odlaska policije, stigla je velika grupa paramilitaraca. E. M. (26) ispričala je istraživačima HRW-a šta se dogodilo:

Okolo devet sati ujutru došli su Arkanovi ljudi, skoro stotinu njih. Imali su svetloplave marame oko glave i posebne prsluke, koje su nosili raskopčane; videle su im se grudi. Nosili su lančiče sa krstom i druge priveske. Većina je imala obrijane glave; neki su imali brade. Bio je jedan Rus s bradom; nije govorio srpski... Lica su im bila prefarbana ispod očiju. Nosili su maskirne zelene uniforme, kao vojnici, ali je nekoliko njih imalo tamnoplave... Nisu došli u našu kuću, ali su bili svuda po susedstvu. Prestravili smo se.²³

E. M. je rekla da su pripadnici paravojnih formacija odveli njena dva devera Eljeza Muharemija i Eneza Muharemija, kao i Fatmira

²² *Washington Post* je izvestio da je jedna žena tvrdila da je videla 31 telo u mrtvačnici. John Ward Anderson, "Massacre Reported in Kosovo", *Washington Post*, 30. maj 1999.

²³ Intervju HRW-a sa K. V. sa E. M., Kuks, 11. jun 1999.

11. OPŠTINA PRIZREN

Muharemija, Enezovog sina. Nedugo nakon što su ih odveli, ostali članovi porodice čuli su pucnje iz automatskog oružja. A. M., majka te dvojice odraslih muškaraca, ispričala je: "Čula sam pucnjavu. 'Bojim se da su ih ubili', rekla sam mom drugom sinu... bio je to rafal iz automatskog oružja".²⁴ Pošto su pripadnici paravojsnih formacija napustili naselje, porodica je našla njihova tela u kupatilu susedne kuće.

Preživeli Enezov brat rekao je istraživačima HRW-a:

Čuo sam kako su žene zakukale kad su našle tela pa sam potrčao tamo. Jedan komšija mi je rekao: "Ne ulazi, nećeš podneti prizor", pa nisam ušao. Otišao sam do policijske stanice po policiju, ali sam usput naišao na tri policajca. Došli su do kuće sa mnom i zajedno smo ušli u kupatilo. Tamo smo videli tela kako leže na podu. Krvi je bilo svuda okolo. U Eneza su dva puta pucali, u grud i ruku; Fatmira su pogodili u grud i stopalo. Policija nije odnela njihova tela u mrtvačnicu.²⁵

Ni krajem juna 1999. nije se znalo ništa o sudbini Eljeza Muharemija.

²⁴ Intervju HRW-a sa K. V. sa A. M., Kuks, 11. jun 1999.

²⁵ Intervju HRW-a sa K. V. sa S. M., Kuks, 11. jun 1999.

© FRED ABRAHAMS / HUMAN RIGHTS WATCH

12.

Put Prizren–Đakovica (Gjakove)

(Opštine Orahovac /Rrahovec/ i Prizren)

Jedna od prvih oblasti koje su srpske i jugoslovenske vlasti napale nakon početka bombardovanja NATO-a bio je niz sela na putu Prizren–Đakovica u dužini od deset kilometara. Državne snage, uglavnom vojne jedinice, sistematski su granatirale ovu oblast od Bele Crkve i Zrze na severu, do Pirana na jugu, a onda su specijalne snage ušle u sela. Uz pomoć lokalnih Srba iz ove oblasti, vojno sposobni muškarci su u nekim slučajevima odvajani od žena i dece. Između 24. i 26. marta, pripadnici policije i paravojnih formacija ubili su stotine muškaraca, a kako se navodi u izveštajima, OVK nije pružao otpor. Ubistva u Beloj Crkvi i Velikoj Kruši navedena su u optužnici Tribunala u Hagu protiv Slobodana Miloševića i četvorice drugih visokih državnih funkcionera.

Postoji nekoliko razloga za takav intenzitet nasilja u ovoj oblasti. Prvo, vlast je na početku kampanje očito želela da “očisti” pograničnu oblast s Albanijom. Bilo je potrebno uspostaviti kontrolu granice da bi se onemogućilo da se OVK umeša iz Albanije, da bi se srpske snage pripremile za moguću kopnenu invaziju NATO-a, i da bi se izvršilo etničko čišćenje Albanaca iz drugih delova Kosova. Pogranične oblasti su “očišćene”, što je olakšalo deportaciju Albanaca iz Peći, Suve Reke, oblasti Drenice i drugih delova pokrajine. Kontrola puta Prizren–Đakovica, kojim su se trupe kretale i prenosile zalihe, očigledno je bila strateški prioritet vladinih snaga.

Drugo, mnoga napadnuta sela, poput Velike Kruše, bila su poznata kao mesta gde je OVK uživao snažnu podršku i gde je delovao tokom 1998. i 1999. OVK je imao utvrđenje kod Retimlja. Oružje je od 1998, najverovatnije, tuda stizalo iz Albanije, prisustvo OVK-a često je bilo opažano, i OVK je nekoliko puta iz zasede na ovom potezu napadao policiju.

Moguće je da je osnovni motiv napada bio taj što se radi o oblasti koja je veoma bogata. Ova oblast na jugozapadu Kosova najplodnija je u pokrajini i poznata je po tome što su njeni ži-

telji relativno imućni. Ovo je možda privuklo pripadnike paravojnih formacija koji su hteli da haraju i pljačkaju.

NATO je bombardovao konvoj civila u blizini puta Prizren–Đakovica i ovaj važan incident detaljnije je opisan u poglavlju o vazдушnim napadima NATO-a. Avioni NATO-a su 14. aprila u nekoliko navrata bombardovali kolonu izbeglica na delu puta Đakovica–Dečani dugom oko 19 kilometara, i tom prilikom ranjeno je 36 a poginulo je 73 civila kod sela Bistražin, Gradiš, Madanaj i Meja. Portparoli NATO-a i američke vlade u početku su tvrdili da je cilj bio isključivo vojni konvoj i da su možda srpske snage odgovorne za napad na civile. Zvaničnici NATO-a kasnije su priznali da je desetak aviona NATO-a učestvovalo u brojnim napadima na ta dva konvoja i da su oni bacili ukupno devet bombi.

Bela Crkva (Bellacerke)

Srpska policija prvo je stigla u Belu Crkvu, mesto s oko 3.000 stanovnika, nedelju dana pre početka bombardovanja NATO-a. Prema rečima meštana, policajci su spalili nekoliko kuća, ubijali stoku i neke kuće opljačkali. Prema tvrdnji jednog meštana, tada je ubijen Ečerem Žunići (28, Eqerem Zhuniqi).¹

Specijalne snage srpske policije i paravojne jedinice, po opisu seljana, ušle su opet u selo 25. marta, oko tri sata ujutru. Svedoci su prijavili da je to bila grupa ljudi u plavim i zelenim vojnim uniformama, neki od njih bili su maskirani, a mnogi su nosili belu traku na rukavu. Odmah su počeli da krađu kola i stvari od vrednosti, poput televizora.

Bar šezdeset vojno sposobnih muškaraca, u strahu za svoj život, odmah je pobeglo u obližnja brda. Drugi seljani su ostali da vide šta će se dogoditi. Jedna žena, N. Z., rekla je izveštačima Human Rights Watcha:

U noći nakon početka bombardovanja NATO-a, 25. marta, spavala sam. Oko tri sata ujutru probudio me je muž i rekao: "Moramo da idemo, tenkovi su u selu." Uzela sam

¹ Intervju HRW-a sa B. Z., Kuks, (Albanija), 15. april 1999.

12. PUT PRIZREN–ĐAKOVICA

odeću koju sam stigla da nađem i krenula prema vratima. Kad sam stigla do vrata, tenkovi su bili desetak metara od nas.²

N. Z. je ostala u svojoj kući s porodicom oko dvadeset minuta; dogovarali su se šta će raditi. Na kraju su se tenkovi povukli iz centra. Oko pola pet ujutru, porodica N. Z. videla je dim i požar na kraju sela. Žitelji tog dela sela počeli su da dolaze u centar, i govorili su da pripadnici oružanih snaga pale kuće. Tada je porodica N. Z. sa oko 300 ili 400 drugih seljana, među njima i pedeset vojno sposobnih muškaraca, odlučila da je vreme da se beži.

Oblast oko Bele Crkve je relativno ravna, pa se ta grupa sklonila u pošumljeni kanal potoka Balaj, udaljen oko kilometar od sela. Povremeno su se krili i u samom potoku, koji je dubok samo do kolena.

Grupa je prvo nameravala da ide prema selu Rogovo. Ali čuli su pucnje iz tog pravca pa su, umesto toga, krenuli ka selu Zrze. U daljini su videli kako Bela Crkva gori. Do šest sati ujutru se već razdanilo, ali je grupa odlučila da ostane kod potoka zbog pucnjave.

Negde oko osam sati ujutru grupa se zaputila ka železničkom mostu koji prelazi preko potoka. Dvanaestoro članova porodica Ćljirim (Clirim), Žunići (Zhuniqi) i Džemalja Spahiu (Xhemal Spahiu) bilo je na oko pedeset metara od ostatka grupe. Oni su prvi sreli policiju na mostu.

N. Z. je opisala šta se dogodilo:

Krenuli smo prema selu Zrze, ne znajući da je policija iza mosta. Išli smo prema mostu, koji je bio udaljen oko dvadeset metara. Prvu porodicu su činili muškarac (Ćljirim), njegova žena i troje dece. Kada je video policiju, predali su se. Ljudi do nas su rekli da bi i mi trebalo da se predamo. Krenuli smo, ali je policija zapucala na nas, međutim niko nije bio povređen. Svi smo polegali.³

Druga žena iz grupe, S. Z., ispričala je istraživačima HRW-a:

2 Intervju HRW-a s N. Z., Domaj, (Albanija), 15. april 1999.

3 Ibid.

Skrivali smo se u potoku i okolnom rastinju. Tamo su se kri-
li meštani. Voda u potoku nam je bila do kolena. Srbi su nas
našli – možda oko dvadesetak Srba – nisam mogla da ih iz-
brojim jer nismo mogli sve da ih vidimo. Rekli su na srp-
skom: “Svi ruke gore, izađite iz tog skrovišta.” Nisam razu-
mela šta su rekli ali su neki muškarci razumeli srpski pa su
nam objasnili.⁴

Pre nego što je policija došla do veće grupe, članovima porodi-
ca Žunići i Spahiu naredili su da izađu iz potoka i stanu u obli-
žnje polje. Jedan svedok je tvr-
dio da su muškarcima naredili
da se skinu. Drugi svedok je re-
kao da je video kako su ljudi u
“zelenim uniformama sa belim
povezima” pucali u Ćlirima, njegovu ženu i troje dece, kao i u
porodicu Džemalja Spahiu. Rekao je:

Sve su ih ubili iz automatske puške u polju, možda 500 me-
tara od njihove kuće. Dobro sam video (to ubistvo). Desilo
se samo 200 ili 300 metara od mene. Krio sam se u potoku
pored mosta. Prepoznao sam jednog od njih (koji su pucali),
bio je iz Velike Hoće.⁵

Prema rečima svedoka, jedan lekar (36), Albanac iz Bele Crkve po
imenu Nesim Popaj, pokušao je da pregovara sa srpskim koman-
dirom, moleći ga da poštedi živote meštana. Popaj je, navodno,
objasnio da oni nisu članovi OVK-a već su to samo seljaci koji
žele da rade u miru. Komandir je odgovorio: “Vi ste teroristi, va-
dite oružje.”

Tokom ove svađe, rekli su svedoci, komandir je nagazio na
vrat Šendeta Popaja, lekarevog bratanca (17), koji je ležao na
stomaku. Komandir je naprasno prekinuo prepirku i ubio lekara
Popaja s tri metka, pred njegovom ženom i decom, a zatim je
ubio i Šendeta. Svedok je komandira opisao kao čoveka srednjeg
rasta, od oko trideset pet godina, u zelenoj maskirnoj uniformi
sa tri zvezdice na ramenu. Svedok je posebno zapazio da je ko-

4 Intervju HRW-a sa S. Z., Domaj, 15. april 1999.

5 Intervju HRW-a s I. Z., Kuks, 12. april 1999.

12. PUT PRIZREN–ĐAKOVICA

mandir, za kog misli da je imao čin kapetana, imao upadljivo obeležje: prepoznatljivu deformaciju usta.

Jedan od četvorice koji su preživeli pucnjavu ispričao je istraživačima HRW-a:

Prvo su ubili lekara, koji je bio glavni čovek u selu. Ubili su ga iz automatskog oružja, s razdaljine od oko jedan metar. Lekar je govorio: “Molimo vas, nemojte nas ubiti, mi smo seljaci koji žele da rade, mi nismo iz OVK-a.” Srbi su govorili: “Vi ste teroristi, vadite oružje”. Rekli su: “Gde je NATO sad da vas spase?” Kapetan je izdavao naređenja. On je ubio lekara, dok su se raspravljali. Lekar je bio najvaženija osoba u selu. On je studirao na Zapadu: u Sarajevu, Zagrebu, i Nemačkoj. Pošto su ubili lekara, odmah su ubili i njegovog bratunca. Kapetan je držao nogu na bratancevom vratu. Pucali su bratancu u glavu.

Kapetan je bio srednje visine (oko 1,80 m). Nosio je kacigu. Imao je tri zlatne zvezde na ramenu, nije imao masku. Imao je čudna iskrivljena usta. Nije imao brkove ni bradu. Imao je oko trideset, možda trideset pet godina.

Dok me je policija odvajala od dece, deca su pokušavala da mi priđu. Lekareva žena i troje dece videli su kad su ga ubili; bili su na oko dvadeset metara i sve su videli. Svi su vrištali; policija je pokušavala da ih drži po strani. Bilo je ukupno oko dvadesetak policajaca.⁶

Snage bezbednosti su onda odvojile muškarce starije od 14 godina od žena i dece. Muškarcima su rekli da se skinu, i seljani su pomislili da, očigledno, pokušavaju da ih osramote pred ženama i decom. Jedno je objašnjenje, međutim, da je policija možda tražila vojne uniforme ispod civilne odeće.⁷ Pripadnici srpskih

6 Intervju HRW-a s I. Z., Kuks, 16. april 1999.

7 U jednom dokumentarnom programu o Kosovu u produkciji *Frontline* jedan vojnik Vojske Jugoslavije govori o pretresu Albanaca u potrazi za vojnom uniformom. Taj vojnik, koji je nazvan samo “K” rekao je: “Da, oni [kosovski Albanci] bi zaboravili da se potpuno presvuku, i nosili bi vojnički veš. U principu, imali su dobar sistem. Nosili bi civilnu odeću preko vojnih uniformi... onda bi nosili uniforme preko civilne odeće. I još jedan sloj civilne odeće preko toga... i skidali bi se po potrebi...”

Vidi: www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/kosovo/interviews/, (23. mart 2001)

snaga, za koje je jedna žena rekla da su nosili zelene uniforme s belim povezom ili trakom na rukavu, zatim su pretresli odeću muškaraca i oduzeli im lična dokumenta, nakit i novac, između ostalog i 40.000 nemačkih maraka od Muharema Žuničija. Onda su rekli ženama i deci da idu šinama prema selu Zrze. Muškarcima su naredili da se obuku i poslali su ih prema rečnom koritu.

Meštanke koje su krenule duž šina rekle su istraživačima HRW-a da su odmah nakon odlaska čule pucnje koji su trajali nekoliko minuta bez prestanka. N. Z. je posvedočila: "Kad smo prešle desetak metara, čule smo pucnje iz automatskog oružja, tri ili četiri minuta bez prestanka. Sve žene su zakukale: "Ubiše nam muževe!"

U odvojenom intervjuu, jedna druga žena se seća: "Srbi su uputili grupu u kojoj sam bila i ja do sela Zrze. Dok su nas vodili preko mosta, čule smo pucnjavu iz automatskog oružja; trajala je nekoliko minuta. Nismo se usudile da okrenemo glavu da vidimo šta se događa."⁸

Istraživači HRW-a su razgovarali s dvojicom od onih kojima je bilo naređeno da se vrate prema rečnom koritu. U odvojenim intervjuima, oni su posvedočili da su srpske snage otvorile na

Potok blizu Bele Crkve gde su srpske snage ubile 64 Albanca.

© JOANNE MARINER / HUMAN RIGHTS WATCH

⁸ Intervju HRW-a sa S. Z., Domaj 15. april 1999.

12. PUT PRIZREN–ĐAKOVICA

njih vatru iz automatskog oružja. Šestorica su preživeli, ali su dvojica kasnije podlegla ranama.

S prvim među preživelim istraživači HRW-a su razgovarali u Kuksu 16. aprila, nekoliko dana nakon što je taj svedok stigao u Albaniju. U to vreme je imao zavoje na desnom ramenu i desnoj ruci i povrede na glavi; rekao je da ih je zadobio u pucnjavi u Beloj Crkvi. Na glavi i ruci je imao i rane od šrapnela, koje je zadobio kasnije, tokom granatiranja sela Nogovac. Lekar u Tirani kasnije je otkrio metak u ramenu.

Svedok je rekao da je povređen među prvima iz grupe. Pao je u vodu, rekao je, a onda su ga prekrila tela koja su padala, što mu je spasilo život. Ispričao je istraživačima HRW-a:

Kad su ubili lekara i njegovog bratanca, rekli su nam da se vratimo do potoka. Onda su odmah počeli da pucaju u nas. Kapetan nije ništa rekao; samo je počeo da puca, pa su i ostali počeli da pucaju. Nastavili su da pucaju oko pet, deset minuta. Kad su počeli da pucaju, prvi sam pao; pogodio me je metak u levo rame. Ubijeni ljudi padali su na mene.

Kad su prestali da pucaju, gledali su unaokolo da vide ko diše. Čuo sam ih kako govore: "Ovaj diše." Proveravali su ko je živ, i te su ubijali. Bio sam zatrpan telima.

Ostao sam tako oko dvadeset minuta. Nakon deset minuta čuo sam pucnje. Ubijali su ljude uzvodno. Kad sam ustao, video sam mrtvace svuda oko sebe. Još petorica su preživela, ali su drugi kasnije umrli. Ubijeno je četrdeset dvoje ljudi.⁹

Oko tridesetak minuta nakon druge serije pucnjeva, kada je svedok shvatio da su srpske snage odmakle, ustao je i video, osim četrdesetak mrtvih ljudi u potoku, još sedam mrtvih staraca iz Bele Crkve i dve njemu nepoznate osobe kako leže u polju, oko sto metara od potoka. Onda je nastavio da ide prema selu Zrze, gde je ispričao ženama iz sela šta se dogodilo.

Ovo je potvrdila N. Z., koja je bila poslata u Zrze s ostalim ženama. Ona je ispričala da je jedan preživeli, koji je prethodno ovde citiran, došao u Zrze. U početku nije govorio, rekla je, a on-

⁹ Intervju HRW-a s I. Z., Kuks, 16. april 1999.

da je objasnio šta se desilo sa ostalim muškarcima. Potvrdila je da je bio ranjen u rame.

Muž rođake N. Z. je zatim otišao do rečnog korita sa nekim ženama da vidi da li ima još preživelih. Doveo je još petoricu, rekla je N. Z., ali su dvojica kasnije umrla.

Drugi preživeli koga su intervjuisali istraživači Human Rights Watcha ispričao je istu priču:

Odvojili su nas i naredili nam da idemo do korita potoka. Kad smo krenuli, otvorili su vatru na nas. Pao sam i pokrilo me je pet ili šest leševa. Ostao sam oko sat vremena u vodi, mrtvi su me pokrivali. Kad više nisam čuo nikakve zvuke, ustao sam. Sav sam bio u krvi. Video sam petoricu ranjenih. Kasnije su samo trojica od njih preživela. Bio sam toliko užasnut da sam se sakrio u grmlju. Nakon oko sat vremena, došle su dve žene, rođake nekih od ovih ljudi, i videle tela. Jedna od njih je pronašla svoja dva sina, od 15 i 16

Iz optužnice ICTY-ja iz 1999. godine protiv Slobodana Miloševića i drugih:

Oko 25. marta 1999. godine snage SRJ i Srbije napale su selo Bela Crkva (opština Orahovac). Mnogi stanovnici Bele Crkve pobjegli su van sela i sklonili se u koritu isušene reke ispod željezničkog mosta. Kada se još seljana približilo mostu, srpska policijska patrola otvorila je vatru na njih i ubila 12 ljudi, među njima i 10 žena i dece. Policija je tada naredila ostalim seljanima da izađu iz potoka, i onda su odvojili muškarce od žena i male dece. Policija je potom naredila preostalim muškarcima da skinu odeću i potom je sistematski pljačkala sve njihove vrednosti. Ženama i deci je zatim naređeno da odu. Seoski lekar je pokušao da razgovara s komandrom policije, ali su u njega pucali i ubili ga; ubili su i njegovog nećaka. Ostalim muškarcima je potom naređeno da se vrate u korito reke. Nakon što su muškarci poslušali naređenje, policija je otvorila vatru na njih i ubila približno 65 kosovskih Albanaca. (Spisak ubijenih osoba koje su identifikovane priložen je Dodatku B ove optužnice.)

12. PUT PRIZREN–ĐAKOVICA

godina. Bilo je 45 mrtvih, meštani su ih sahranili dva dana kasnije.¹⁰

Istraživači HRW-a su razgovarali sa četiri osobe koje su videle leševe ili su pomagale da se oni sahrane u polju pored potoka. Jedan čovek je rekao da je pored mosta pronašao, osim grupe ljudi ubijenih u potoku, još dvanaestoro ljudi iz dve porodice: sedmero dece, tri žene i dva muškarca. Rekao je istraživačima HRW-a:

Kad su Srbi otišli, otišao sam do potoka sa ženom jednog od njih da vidimo šta im se desilo. Našao sam tela i petoricu koji su bili povređeni, ali još živi...

Dva dana posle ubistava sahranili smo tela. Bili smo suviše uplašeni da ih sahranimo ranije. Zakopali smo ih u polju kraj potoka, pored mosta. Trebalo nam je dve noći da ih sahranimo – iz bezbednosnih razloga radili smo samo noću. Prve noći je dvadeset do trideset ljudi radilo na sahranjivanju osam sati. Druge noći, oko petnaest ljudi ih je sahranjivalo četiri sata.¹¹

Žrtve su 6. jula ponovo sahranjene na odgovarajući način, po muslimanskim običajima, pošto su ih pregledali britanski eksperti za sudsku medicinu iz tima Tribunala u Hagu. Prema podacima ICTY-ja, sa tog mesta je ekshumirano 77 tela.¹²

Celina (Celine)

Nekoliko sati nakon početka bombardovanja NATO-a, 25. marta, srpske i jugoslovenske trupe napale su selo Celina. Neki seljani su pobešli u obližnja brda, ali su stotine kosovskih Albanaca ostale zarobljene u selu. U sledeća tri dana ubijene su preko 62 osobe, među njima čak 22 iz jedne porodice, koji su bili uhvaćeni u maloj udolini iza kuće u kojoj su živeli. Timovi za sudsku

10 Intervju HRW-a s M. P., Kuks, 11. maj 1999.

11 Intervju HRW-a sa S. G., Kuks, 15. april 1999.

12 Obračanje Karle del Ponte Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija, 10. novembar 1999, Njujork.

medicinu Suda za ratne zločine ekshumirali su 69 tela u proleće 1999.

Istraživači HRW-a razgovarali su sa tri svedoka zločina u Celini, sa svakim od njih na različitom mestu i različitog dana. Njihova svedočenja se u velikoj meri poklapaju, i odgovaraju opisima iz novinskih članaka o događaju u selu, kao i izveštaju OEBS-a o kršenju ljudskih prava na Kosovu.

Sva tri svedoka, od kojih je jedan pripadnik OVK-a, tvrde da su prvo čuli tenkove i teška borbena vozila blizu Celine, oko jedan sat ujutru 25. marta. Granatiranje je počelo između četiri i šest sati ujutru.

***Timovi za sudsku medicinu
Suda za ratne zločine
ekshumirali su 69 tela
u proleće 1999.***

U strahu za život, mnogi muškarci, među kojima su bili i borci OVK-a, pobjegli su u okol-

na polja i brda. Žene i deca iz sela, među njima i Albanci iz sela Opteruša, Zočište, Bela Crkva, Retimlje, Mala Hoča i Brestovac, krili su se u podrumima i obližnjim pećinama. Oko šest sati, srpske snage bezbednosti već su bile ušle u Celinu.

Svi svedoci s kojima su istraživači HRW-a razgovarali pobjegli su iz Celine ujutru 25. marta, a vratili su se kasnije da vide tela ubijenih. Jedan čovek je tvrdio da je video nekoliko ubistava dok se skrivao u blizini sela u brdu. S ovim čovekom od 30 godina detaljno smo razgovarali na graničnom prelazu Morina u Albaniji. Rekao je da je s vrha brda video kako državne snage granatiraju džamiju u Celini i pale školu. Pošto je služio vojsku u JNA (1986 – 1987), prepoznao je da je komandir imao čin majora, jer je video zvezdice na njegovom ramenu i čuo podređene kako mu se obraćaju s "majore". Međutim, rekao je da su mu državne trupe ličile na paravojne formacije. Bili su u zelenim maskirnim uniformama i imali su bele poveze na rukavima.

Ženama i deci iz sela, kao i ostalim muškarcima, naredili su da izađu iz domova, naterali su ih da predaju novac i nakit, ispričao je svedok istraživačima HRW-a. Mnoge su tad poslali u podrume njihovih kuća, a neke žene su poslali u Zrze.

Kasnije toga dana, srpske snage bezbednosti napustile su Celinu, i svedok je ušao u selo da vidi šta se desilo. Prvo je otišao do svoje kuće, gde je video da su mu otac, dva bratanca i dva gosta ubijeni. Rekao je:

12. PUT PRIZREN–ĐAKOVICA

Moj otac je ubijen metkom u nos. Jedan je ubijen metkom u glavu, a drugi metkom u stomak. Tu su bili moj otac, dva sina mog ujaka i dva posetioca iz Celine i Bele Crkve. Jedan od njih ubijen je metkom u čelo, a drugi u vrat. Pomislio sam da je možda neko od njih živ, ali smo se vratili na brdo da se sakrijemo.¹³

Svedok je ostao tamo sledeća četiri dana, krećući se po brdima oko Nogavca i Male Hoče, odlazeći ponekad u Celinu, kad je bilo bezbedno. Svedok je rekao da su srpske snage uspostavile lokalnu bazu u kući Burhana Hasanija. Za ovo vreme, video je brojna mrtva tela u selu i izdaleka bio svedok nekih ubistava.

Rekao je da je prvo ubijeno osmoro ljudi iz porodice Dina 25. marta, mada je on jedino video tela kroz prozor njihove kuće nakon ubistva. "Samo sam video njihova tela i krv", rekao je. Zatim su svi ostali seljani okupljeni u centru Celine 26. marta. Izdvojili su petnaestak muškaraca iz grupe i naterali ih da skinu košulje. Jednog tinejdžera su ubili nožem, rekao je, a onda ostatak ljudi vatrom iz automatskog oružja; onda su ih zapalili naftom. Svedok je rekao:

Video sam da su svi muškarci goli iznad pojasa... Ljude su postrojili uz garažu. Petnaest ili šesnaest njih. Sve ih znam, samo su trojica bili gosti – dvojica iz Male Hoče i jedan iz Velike Kruše. Video sam da skidaju košulje po naređenju policije. Onda su im oduzeli novac.

Izdvojili su jednog iz gomile. Prvo su pokazali svoj nož. Jedan od njih je lizao oštricu noža. Onda je jedan prerezao grlo tom čoveku. Bio je to dugačak, crni nož, dug pola ruke, s izvijenom oštricom. Žrtva je bio trinaestogodišnji Aljban Redžepi (Alban Rexhepi). Onda su ubili ostale.

Uzeli su mali kanister pun benzina iz kola i prosuli gorivo na tela. Kad je policija otišla, video sam drugu dvojicu (kosovskih Albanaca) koji su bili svedoci ove scene. Poznao sam 14 žrtava – bili smo rođaci. Svi su sahranjeni. Ubili su ih automatskim puškama. Jedan čovek – visok i ćelav – izdavao je naređenje.¹⁴

13 Intervju HRW-a na graničnom prelazu Morina (Albanija) 28. april 1999.

14 Ibid.

Ovo svedočenje potvrdio je stariji par iz sela Zrze, čiji su članovi porodice ubijeni u Celini, kao i jedan drugi svjedok koji je razgovarao s novinarima. Stariji par je čuo za ubistva 27. marta i otišao je u Celinu da pomogne oko sahrane. Prema njihovim rečima, ubijeno je i spaljeno 17 muškaraca. "Videli smo sva tela", rekla je žena. "Videlo se da su ih streljali, a potom zapalili."¹⁵ U članku lista *New York Times*, koji je napisan u Albaniji za vreme rata na osnovu opisa izbeglica, jedan čovek je rekao da je u Celini video 15 spaljenih ljudi; većina je bila iz porodice Redžepi. "Košulje su im bile skinute", rekao je pedesetogodišnji svjedok, "sipali su benzin po njima i zapalili ih."¹⁶

Kasnije 25. marta, kada srpske snage bezbednosti nisu bile prisutne u selu, svjedok je došao da traži preživjele. Tada je video još mrtvih tela u polju, mada se ne seća tačno koliko je ljudi tamo bilo ubijeno. Svjedok je tvrdio da je između 25. i 27. marta video sedamdeset dve mrtve osobe u Celini, uglavnom iz tri porodice (dve albanske i jedne romske): porodice Mitra Zećirija, Elkija Zećirija i Faika Saliua (Romi).

Snage bezbednosti su 28. marta opkolile i uhvatile svjedoka u brdima, zajedno s velikom grupom Albanaca i Albanci sa kojima se krio. Jednog čoveka, Agima Ramadanija, koji je imao 23 ili 24 godine, izdvojili su i ubili, rekao je. Odveli su i Sakipa Redžepija (35), o kome se ni sredinom aprila, kada je svjedok intervjuisan, nije ništa znalo. Grupu su tada odveli u Veliku Krušu, gde je bio vojni punkt. Vefia Redžepija (36), koji je bio nem, ubili su blizu bare uz put, a Naita Elšanija (Elshani, 33) blizu Velike Kruše, tvrdi svjedok. Ostatak grupe odveli su autobusom do pograničnog sela Žur, gde im je 28. marta naređeno da prepeša-

15 Intervju HRW-a s R. T. i H. T. u selu Zrze (Kosovo) 22. jun 1999. Taj par je dao imena šesnaest žrtava: Nasim Redžepi (Rexhepi, 66 godina), Muharem Redžepi (oko 60), Nejazi Redžepi (oko 58), Šani Redžepi (Shani, oko 55), Teki Redžepi (Muharemov sin, oko 42 godine), Hisni Ibrahim (Hysni, oko 43), Derčut Redžepi (Dërçut, oko 43), Naim Redžepi (Derčutov brat, oko 40), Isa Redžepi (Naimov stric, oko 50), Haki Redžepi (Isin brat, oko 60), Aljban Redžepi (Alban, Hakijev nećak, oko 15), Betula Redžepi (Betullah, oko 65), Muhamet Hajdari (oko 70), Hajdar Hajdari (nepoznatih godina), Refahi Hajdari (Muhametov sin, nepoznatih godina), Nebi Krasnići (Krasniqi, gost iz Velike Kruše, nepoznatih godina).

16 John Kifner, "Refugees Tell of Atrocities", *New York Times*, 6. april 1999.

12. PUT PRIZREN–ĐAKOVICA

če u Albaniju. Svedok je rekao da je prepoznao lica trojice policajaca, jedan od njih je bio iz Velike Hoče.

Navedeno svedočenje su u velikoj meri potvrdila druga dva svedoka iz Celine. Jedan od njih, četrdeset četvorogodišnjak, intervjuisan u izbegličkom kampu u Draču u Albaniji, rekao je za HRW da je pobjegao iz Celine sa svojom porodicom rano ujutru 25. marta. Oko šest sati popodne toga dana on se vratio u Celinu s još nekim seljanima da uzmu njegova tri kamiona. Mada nije video tela, žene u selu su mu rekle da je 18 ljudi ubijeno i spaljeno, i da su članovi porodica Dina i Miftari (Myftari) takođe ubijeni:¹⁷

Kad sam se vratio, ljudi su mi rekli da su Srbi okupili osamnaestoro u jednoj kući, svukli im odeću i onda ih zapalili sipavši naftu po njima. To mi je rekla žena po imenu Nerdživan Redžepi (Nerxhivan Rexhepi), kao i da su ubijeni bili iz njene porodice. Jedan čovek je došao i rekao mi da se isto desilo s porodicom Dina, petoro ih je ubijeno. Drugi mi je rekao da se isto desilo s porodicom Miftari, ubijeno ih je šesnaestoro. Rečeno je da je još 50 drugih ubijeno u Celini.¹⁸

Ovaj čovek i njegova porodica su 27. marta bili u brdima s velikom grupom Albanaca. Procenjuje se da je tu bilo 10.000-15.000 ljudi iz oblasti. Policija i vojska u zelenim maskirnim uniformama i s belim povezima opkolile su grupu, rekao je, a onda odvojile mnoge vojno sposobne muškarce, koje su zatim naterali da se skinu. Jednog mladića od oko 20 godina koji se prezivao Ramadani odveli su i ubili, rekao je. Iako svedok nije znao ime žrtve, prezime se slaže s onim koje je dao prvi svedok iz Celine, što upućuje na to da su bili u istoj grupi u brdima. Drugi svedok je rekao:

Policija i vojska u zelenim maskirnim uniformama i s belim povezima opkolile su grupu.

Kad se, otprilike, polovina nas svukla, odveli su jednog mladića sa strane. Dva vojnika su otišla s njim na pedesetak me-

17 Ovo je izgleda incident nezavisan od onog koji je opisao prvi svedok u kom je petnaest ili šesnaest muškaraca ubijeno i spaljeno.

18 Intervju HRW-a, Drač, (Albanija) 31. mart 1999.

tara od provalije. Nosili su zelene maskirne uniforme i bele poveze. Naterali su ga da klekne. Onda su pucali u njega iz pištolja tri puta sleđa. Zatim su nam rekli: "Bolje nam dajte sve što imate ili ćemo i vas ubiti kao njega." Hteli su još novca. Sve ukupno, sigurno smo im dali 500.000-600.000 DEM.¹⁹

Grupu su tada naterali da pešači prema Velikoj Kruši. Između Velike Kruše i sela Kušaj neke mladiće su naterali da stoje u hladnoj vodi do vrata, rekao je svedok. U Velikoj Kruši svedok je čuo da su dva čoveka ubijena, ali nije prisustvovao njihovom ubistvu niti je video tela. Jedna žrtva, što je čuo od drugih, bio je nemi čovek po imenu Vefair Redžepi, u kojeg je pucano a zatim je "pao u vodu" – ova izjava se slaže sa svedočenjem prvog svedoka. Druga žrtva je bio Nait Kabaši iz Optoruše; ovo je isto ime, ali različito prezime od onog koje je dao prvi svedok. Iz Velike Kruše kamioni i autobusi odvezli su grupu prema granici s Albanijom.

Treći svedok bio je vojnik OVK-a. Istraživači HRW-a su s njim razgovarali u selu Celina nakon ulaska NATO-a na Kosovo.²⁰ Ovaj svedok je dao spisak imena 73 osobe ubijene u Celini 25. marta, kao i šest ljudi koji se od sredine juna 1999. vode kao nestali.

Ovaj čovek je tvrdio da je 25. marta s obližnjeg brda posmatrao kako srpska policija napada i ubija 22 člana porodice Zečiri u maloj udolini iza njihove kuće. Preživio je samo trinaestogodišnji dečak, rekao je. Tela su sahranili mesec dana kasnije. Još sedam ljudi je izgorelo u kolima 26. marta, rekao je. Istraživačima HRW-a su pokazana spaljena kola na mestu gde su se ubistva, navodno, desila.

Izjave u štampi potvrđuju navedena svedočenja ova tri svedoka. U jednom članku, jedan seljak iz Celine je reporteru pokazao mesto na putu – "skoro kao tunel, s rastinjem koje se nadvija nad njim" – gde su ubijene 22 osobe; najverovatnije je to mesto gde je ubijena porodica Zečiri. Vojnici iz nemačkog sastava KFOR-a koji su bili u toj oblasti tvrdili su da je u selu bilo 17 lokacija sa grobovima.²¹

¹⁹ Ibid.

²⁰ Intervju HRW-a s Q. R., Celina (Kosovo) 21. jun 1999.

²¹ John Daniszewski, "Beneath Bits of Fresh Earth, Tales of Horror", *Los Angeles Times*, 3. jul 1999.

12. PUT PRIZREN–ĐAKOVICA

U ovom članku čovek iz Celine takođe tvrdi da su ga uhvatili sa ostalim seljanima u šumi 28. marta i “nekoliko (ljudi) je ubijeno”. Kasnije su ga primorali da stoji u potoku do vrata u vodi, a onda su ga kamionom odvezli prema granici s Albanijom – ova izjava se slaže sa svedočenjem drugog svedoka.

U drugom članku istog novinara spominje se ubistvo 14 ljudi iz Celine 26. marta. “Bilo je četrnaest muškaraca u toj grupi”, rekao je jedan svedok. “A ja sam jedini preživeo.”²²

Izveštaj OEBS-a o kršenjima ljudskih prava na Kosovu pod nazivom *Kosovo/Kosova: Kako viđeno, tako rečeno* potvrđuje opšti opis događaja. Prema izveštaju, jedan čovek koji se krio u šumi 25. marta gledao je kako trinaest ljudi odvođe u zgradu, a zatim je čuo pucnje koji su dopirali iz nje. Svedok tvrdi da je potom video policiju kako stavlja tela na gomilu i spaljuje ih.

Seljani iz Celine su takođe rekli predstavnicima OEBS-a da su ih srpske snage uhvatile u šumi nakon prvog napada, i primorale da pešače do Velike Kruše, odakle su ih kamioni prevezli u Žur. Svedoci tvrde da su dva čoveka ubijena u hodu, jedan od njih je bio nem.²³

Velika Kruša i Mala Kruša (Krushe e Madhe i Krushe e Vogel)

Sela Velika Kruša i Mala Kruša udaljena su oko kilometar jedno od drugoga i nalaze se na granici opština Orahovac i Prizren. Velika Kruša, sa oko 2.000 stanovnika, imala je većinsku albansku populaciju, dok je u Maloj Kruši živelo više Srba, oko 18 odsto po procenama OEBS-a. OVK je bio aktivan u selima i okolini tokom 1998. i 1999. godine.²⁴ Novinari i predstavnici

22 John Daniszewski, “Evidence Details Systematic Plan of Killing in Kosovo”, *Los Angeles Times*, 8. avgust 1999.

23 OEBS/ODIHR, *Kosovo/Kosova: As Seen, As Told*, 1. deo, str. 279.

24 OVK je imao kontrolne punktove u toj oblasti u proleće 1998. i povremeno je napadao policijske kontrolne punktove i konvoje. Na primer, 27. aprila ranjena su dva policajca, Bojan Nikolić i Srđan Ilić, blizu železničke stanice u Maloj Kruši, prema izveštaju SRNE, bosanske novinske agencije, kao i prema podacima srpskog MUP-a. Prema podacima srpskog MUP-a policajci Neven Gloginja (19) i Boban Radenović (26) bili su povređeni u napadu OVK-a 14. novembra 1998. blizu Pirana.

OEBS-KVM-a često su viđali i susretali vojnike OVK-a u ovoj oblasti.

Događaji u ta dva sela, prvi prijavljeni masakri na Kosovu tokom vazdušnih napada NATO-a, trebalo bi da se prikažu zajedno jer se stanovništvo za vreme rata mešalo. Međutim, zbog ograničenja u vremenu i kapacitetima, HRW se usredsredio samo na Veliku Krušu, gde je ubijeno preko 90 ljudi. Intervjuisano je osam svedoka, očevidaca ubistva i drugih ratnih zločina u tom selu.

Zatim su žrtve, njih najmanje stotinu, pokrili slamom i zapalili.

Događaji u Maloj Kruši samo se pominju u ovom delu, mada se smatra da je tamo stradalo više od stotinu ljudi. Oba sela se pominju u optužnici protiv Slobodana Miloševića i četvorice njegovih bliskih saradnika.

Kao kada se radi o većini drugih sela na putu Prizren-Đakovica, poput Bele Crkve i Celine, policija i vojne jedinice počele su napad na Veliku i Malu Krušu granatiranjem, u rano jutro 25. marta, između tri i pet sati. Sledećeg dana državne snage ušle su u selo. Svedoci iz Velike Kruše rekli su da je to bila grupa specijalne policije i vojske, nosili su tamnoplave uniforme s natpisom "policija" na leđima i zelene maskirne uniforme. Kako su rekli svedoci, većina je imala bele poveze na rukavima. Neki ljudi su ofarbali lica i nosili su marame; neki su imali dugu kosu, drugi obrijane glave.

OVK nije bio u toj oblasti u vreme napada. U haosu, većina civila je pokušala da se sakrije na tavanima ili da pobegne u obližnja brda i šume. Mnogi civili su pobešli u obližnje selo Nogavac, gde je bilo dosta izbeglih iz drugih krajeva te oblasti.²⁵ Neki su se okupili u šumi između Velike i Male Kruše. Srpske snage bezbednosti su 26. marta počele da pljačkaju i spaljuju mnoge privatne kuće, i na kraju su uhvatili civile koji su se krili van sela.

OVK nije bio u toj oblasti u vreme napada. U haosu, većina civila je pokušala da se sakrije na tavanima ili da pobegne u obližnja brda i šume. Mnogi civili su pobešli u obližnje selo Nogavac, gde je bilo dosta izbeglih iz drugih krajeva te oblasti.²⁵ Neki su se okupili u šumi između Velike i Male Kruše. Srpske snage bezbednosti su 26. marta počele da pljačkaju i spaljuju mnoge privatne kuće, i na kraju su uhvatili civile koji su se krili van sela.

²⁵ Hiljade seljana se okupilo u Nogavcu i okolini, i ima indicija da su ih tamo vodile državne snage bezbednosti. Neki policajci su pomagali, kako je nekoliko svedoka reklo, čak su i opominjali Albance: "ima Arkanovih vojnika u Velikoj Kruši pa vas zato vodimo u Nogavac". Ali mnogi Albanci su prijavili da su ih tukli i pljačkali, kao i da je bilo nekoliko ubistava. Nogavac su takođe granatirali najmanje dva puta krajem marta i aprila, i ne zna se koliko je osoba poginulo u tim napadima. Jedan pedeset četvorogodišnjak, koji je bio povređen u jednom od napada, rekao je da su Nogavac bombardovali srpski avioni u noći 29. aprila.

12. PUT PRIZREN–ĐAKOVICA

Prema izveštajima iz štampe i izveštajima OEBS-a, žene i decu su u šumi odvojili od muškaraca i poslali u Veliku Krušu ili na granicu s Albanijom. Muškarce su uveli u jednu srpsku kuću u Maloj Kruši, gde su ih ubili iz automatskog oružja. Zatim su žrtve, njih najmanje stotinu, pokrili slamom i zapalili. Timovi za sudsku medicinu Tribunala za ratne zločine u Hagu pronašli su četrnaest tela u Maloj Kruši, ali su prijavili očigledne dokaze o prekopavanju grobova.²⁶ Zgrada u kojoj su se desila ubistva bila je razneta eksplozivom. Istraživači HRW-a posetili su Malu Krušu 19. juna 1999. i pronašli veliki krater na mestu gde se, po rečima seljana, dogodio masakr.

U Velikoj Kruši je između 26. i 28. marta ubijeno više od 90 seljana, u raznim delovima sela. Oslanjajući se na svedočenja osam svedoka, HRW je sastavio spisak od 43 imena žrtava. Timovi za sudsku medicinu Suda za ratne zločine ekshumirali su 98 tela s tri različita mesta u Velikoj Kruši, mada su neki od ubijenih možda bili vojnici OVK-a koji su poginuli u borbi.²⁷

Postoje i uverljivi dokazi o tome da su državne snage pokušale da prikriju ubistva u Velikoj i Maloj Kruši spaljujući i premeštajući neke leševe. Svedoci u Velikoj Kruši videli su policiju kako odnosi tela kamionima i vojnim vozilima i kako ih baca u reku. NATO je kasnije u reci pronašao kamion u čijem su zadnjem delu bile kosti. U Maloj Kruši je zapaljena i razneta kuća u kojoj su ljudi bili ubijeni.

Velika Kruša (Krusha e Madhe)

Okolnosti ubistava u Velikoj Kruši nisu poznate u svim pojednostima jer su se ubistva događala u različito vreme i na različitim mestima u selu. Na primer, R. E. je ispričao istraživačima HRW-a da je pomagao da se sahrane trojica ubijenih u Velikoj Kruši: Seljim Taha (Selim Taha, oko 70 godina), Daim Taha (oko 65 godina) i Ćamilj Taha (Qamil Taha, oko 60 godina), a sva trojica su

26 Obraćanje Karle del Ponte Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija, 10. novembar 1999, Njujork.

27 Prema novinskoj agenciji OVK-a *Kosovapress*, u Velikoj Kruši su poginula četiri vojnika OVK-a: Fitim Islam Duraku, Enver Ećrem (Eqrem) Duraku, Bekim Ismet Gaši (Gashi) i Dalip Isuf Behra, *Kosovapress*, 16. maj 1999.

ubijena oko 27. marta. Ćamila su našli na putu van sela, dok su Seljim i Daim ubijeni u baštama svojih kuća. R. E. takođe veruje da su ubijeni i Bajram Hoti (oko 30 godina) i lokalni učitelj Osman Sejfulahu (Sejfullahu, oko 57 godina). R. E. nije video ni ubistva ni leševe, ali je na putu, u lokvi krvi pronašao dokumenta ubijenih.²⁸

Istraživači HRW-a su prvi put posetili Veliku Krušu 15. juna 1999. godine, tri dana nakon ulaska NATO-a na Kosovo. Nemačke trupe KFOR-a nisu dozvoljavale nikome da priđe jednoj kući bez krova u selu, gde su tela, navodno, bila pronađena. Novinar nemačke televizije je, međutim, uspeo da baci pogled na to mesto i rekao je istraživačima HRW-a da je unutra bilo oko 20 spaljenih kostura.²⁹ Timovi ICTY-a pronašli su ukupno 98 tela, na tri različita mesta u selu, i to prvo 40 tela, pa 34 i, na kraju, 24 tela. Mada ICTY nije u javnosti objavio izveštaje svojih forenzičara, neki istražitelji su nezavisno od toga razgovarali s novinari-

Sahrana u Velikoj Kruši, gde je ubijeno više od 90 muškaraca.

ALBAN BUJARI

²⁸ Intervju HRW-a s R. E., Kuks, 8. jun 1999.

²⁹ Drugi izveštaji u štampi takođe spominju dvadeset izgorelih leševa. Videti npr. "NATO Troops Find More Than 20 Charred Corpses in Kosovo House", Agence France Presse, 15. jun 1999.

12. PUT PRIZREN–ĐAKOVICA

ma. Džon Bun, načelnik Tima za sudsku medicinu Scotland Yarda, koji je istraživao zločin u Velikoj Kruši, rekao je da su žrtve u selu pogođene u potiljak s male udaljenosti.³⁰ Pokazujući sobu u izgoreloj kući u Velikoj Kruši, Sju Blek, škotski forenzički antropolog koja je saradivala sa istim timom, rekla je: "Tamo su utezali ljude, pucali u njih i zapalili prostorije."³¹

Kao što je ranije rečeno, postoje i čvrsti dokazi da je srpska policija pokušala da sakrije ubistva tako što je zapalila ili odnela tela. Seljani su videli policiju kako baca leševe u obližnju reku. Prema podacima OEBS-a, KFOR je kasnije izvukao jedan kamion iz reke, i u zadnjem delu su pronađene kosti.³²

Izveštaj OEBS-a je potvrdio jedan čovek iz Nogavca, R. E., koji je pomagao prilikom sahranjivanja mnogih mrtvacu u Velikoj Kruši. On je rekao za HRW da je video srpsku policiju kako odnosi neka tela:

Četiri dana posle ubistava, srpska policija je došla s buldožerima, jednim kamionom i nekim vojnim vozilima. Pokupili su leševe i odneli ih. Nismo mogli to da snimimo. Ne znamo šta su uradili s telima.³³

Prema izjavama svedoka iz Velike Kruše, koji su razgovarali s istraživačima HRW-a, srpske snage bezbednosti su 26. marta okupile sve muškarce, žene i decu koji su ostali u selu, kao i one koje su uhvatili u okolini. Žene su poslali u džamiju, a muškarce razdvojili u dve grupe. S. G. (19) iz Velike Kruše ispričao je za HRW šta je video kada su srpske snage bezbednosti ušle u selo:

Odvojili su muškarce od žena; muškarce su držali u bašti jedne kuće. Tukli su ih, mene takođe. Na početku su ubili dvojicu mladića, onda su počeli da odvođe ostale, u malim grupama, i da ubijaju. Ali su pustili starce i mlađe momke da idu. Preživeli sam jer sam kad su me pitali rekao da imam še-

30 Tom Cohen, "Victims of Serb Crackdown Reburied", Associated Press, 12. avgust 1999.

31 John Daniszewski, "Victims of Village Massacre Laid to Rest", *Los Angeles Times*, 28. jun 1999.

32 OEBS/ODIHR, *Kosovo/Kosova: As Seen, As Told*, 1. deo.

33 Intervju HRW-a s R. E., Kuks, 8. jun 1999.

snaest godina. Dozvolili su mi da odem s grupom staraca i momaka.³⁴

R. D. je pobjegao u brda kada je napad počeo i on je ispričao da su srpske snage bezbednosti razdvojile muškarce u tri grupe. Nije video razdvajanje jer se skrivao, ali je tokom sledeća četiri dana u raznim delovima sela našao 25 tela, od kojih je pet bilo spaljeno.³⁵

Prema rečima R. D., jednu grupu su poslali u Nogavac, drugu u džamiju u Velikoj Kruši, a treću nizbrdo od sela. Iz grupe koja je poslata u Nogavac, rekao je R. D., ubijeno je između 15 i 18 osoba. Nije video kad su u njih pucali, ali je pronašao njihova tela u polju na kraju sela,

“Preživeo sam jer sam kad su me pitali rekao da imam šesnaest godina.”

a onda je pomogao da se oni sahrane. Među mrtvima su, kako je rekao bili Fahri Hoti (oko 30 godina), Asaf Hoti (oko 26 godina),

Pljahe Hoti (Plahe, oko 30 godina), Bajram Duraku (oko 28 godina), i još dva neidentifikovana člana porodice Duraku.

Još dve žrtve su pronađene mrtve u džamiji, rekao je R. D. Ovo je potvrdio još jedan stanovnik Velike Kruše koga su držali u džamiji i koji je bio svedok pucnjave. On je rekao istraživačima HRW-a da su ga stavili na drugi sprat džamije s još četrdesetak muškaraca iz sela. Rekao je da su ljudima oduzeli novac, ali su im dozvolili da odu nakon jedne noći provedene u pritvoru u džamiji. Dok je odlazio, video je da ubijaju dvojicu:

Taman sam krenuo iz džamije. Bili smo na vratima kad sam video da pucaju u dvojicu, na manje od deset metara od mene, i čuli smo vrisak. Čuo sam pucnje, jedan metak za svakog, i video sam da su pali. Nisam video zašto su ih ubili. Ali mislim da su verovali da su oni bili članovi OVK-a. Ubijeni su Besaljet Krasnići (Besalet Krasniqi, između 28 i 30 godina) i Bedri Sejfulahu (Sefulahu, 26 godina).³⁶

Drugi žitelj Velike Kruše rekao je istraživačima da je bio u obližnjem polju i čuvao stoku 25. marta uveče, kad je napad počeo.

34 Intervju HRW-a sa S. G., Velika Kruša, 19. jun 1999.

35 Intervju HRW-a s R. D., Kuks, 26. april 1999.

36 Intervju HRW-a s R. H., Velika Kruša, 19. maj 1999.

12. PUT PRIZREN–ĐAKOVICA

Neko mu je rekao da se seljaci okupljaju iz bezbednosnih razloga, pa je potrčao do sela. Usput su pucali na njega iz oružja koje, kako je on mislio, ispaljuje municiju s ramena, možda iz raketnog bacača. Šrapnel ga je povredio u nogu i desni deo stražnjice – tu ranu je video istraživač HRW-a kada je s njim razgovarao u Albaniji, osam dana posle napada.

Taj čovek se sakrio u jednoj privatnoj kući te noći zajedno s još četiri seljaka. Sledećeg dana, 26. marta, policija je uhvatila ovu petoricu i odvela ih u centar sela, gde je bila većina ostalih meštana. Prema rečima svedoka, srpske snage bezbednosti izdvojile su tada 40 muškaraca, a zatim pucale u njih iz automatskog oružja. “Pucali su u njih iz mitraljeza, ovako”, rekao je svedok i pokazao kao da puca iz mitraljeza. “To se desilo baš ispred mene.”³⁷

Jedan čovek iz Velike Kruše, čija su dva brata ubijena, rekao je istraživačima HRW-a da je 17 muškaraca ubijeno i spaljeno, **“Njihova tela su pala na mene. Njihova krv mi je bila na licu...”** mada on nije bio svedok ubistava. Nije jasno da li su ova sedamnaestorica bili u grupi od 40 ubijenih koji su pomenuti ranije. Ostala je jedna osoba koja je preživela, rekao je taj čovek. Njegovi inicijali su S. H.

S. H. je prikazan u televizijskom dokumentarnom programu o Kosovu, nazvanom “Ubijanje Kosova”, koji je snimio britanski program BBC Panorama. U programu su ga prikazali kako leži u bolničkom krevetu, sa zavojima koji pokrivaju veći deo tela, uključujući i glavu. Imao je teške opekotine, ali je bio u stanju da opiše šta mu se desilo u Velikoj Kruši:

Pucali su na nas iz kalašnjikova. Kad su se začuli pucnji, pao sam na zemlju. Ostali su bili ubijeni. Njihova tela su pala na mene. Njihova krv mi je bila na licu... Drugi policajac je donio benzin. Posuli su ga po leševima i zapalili. Posle toga znao sam da moram brzo da reagujem ili ću biti živ spaljen.³⁸

S. H. je pobegao od vatre i na kraju uspeo da prebegne s Kosova u Albaniju.

37 Intervju HRW-a na graničnom prelazu Morina (Albanija), 2. april 1999.

38 “The Killing of Kosovo”, Panorama, BBC, april 1999.

Dokaze o ubistvu u Velikoj Kruši dao je i lokalni hidro-inženjer, Miljaim Belanica (Milaim Bellanica), koji je 1. aprila snimio neke od mrtvih u selu, a onda uspeo da prokrijumčari snimak van Kosova tako što ga je sakrio pod traktor. Snimak je prikazan na televiziji BBC 4. aprila i bio je montiran jer je sadržaj bio šokantan. Prikazani su mrtvaci u civilnoj odeći, kojima je, izgleda, pućano u glavu ili ispod brade. U dokumentarnom programu Panorame, Belanica je rekao da je u Velikoj Kruši video 64 leša, od kojih je mogao da identifikuje 26 po imenu.

Jugoslovenske vlasti su odbacile snimak i tvrdnje o masakru u Velikoj Kruši kao "novu propagandnu bombu" Zapada, koji koristi "izlizani scenario monsturoznih laži i groznih optužbi".³⁹

Mala Kruša (Krusha e Vogel)

Izjave u štampi i izveštaj OEBS-a o Kosovu, kao i posredna svedočenja koje je sakupio HRW, otkrivaju neke detalje o ubistvima u Maloj Kruši. Prema opisima, otprilike stotinu muškaraca je uhvaćeno u šumi van sela 26. marta i uterano, s rukama na glavi, u jednu štalu u selu. Potom su ubijeni iz automatskog oružja, pokriveni slamom i zapaljeni.

Istraživači HRW-a su intervjuisali jednog žitelja Nogavca, koji je rekao da su dva preživela iz masakra u Maloj Kruši bila u njegovoj kući u Nogavcu oko nedelju dana: stigli su u selo nekoliko dana posle ubistva. Taj čovek, R. E., ispričao je:

Dvojica preživelih iz masakra pored Male Kruše živela su sa mnom sedam dana u mojoj kući. Oko sto mladića je tamo ubijeno. To nisu uradili isti Srbi koji su ubili ljude u Velikoj Kruši. Zaboravio sam ime jednog od preživelih; drugi je P. R. Prvom je lice bilo u opekotinama.

P. R. mi je rekao da su muškarce odvojili od žena i da su ih uterali u jednu jednospratnu kuću, a polovina kuće bila je prekrivena slamom. Srbi su prvo ubili ljude rafalom iz automatskog oružja a onda su zapalili kuću. Ovi momci su imali sreće jer su pali ispod mrtvih tela. P. R. je pobjegao bez po-

39 Tanjug, 5. april 1999.

12. PUT PRIZREN–ĐAKOVICA

vreda, ali je ubijen njegov brat. Jednog od njegovih rođaka su ubili dok je pokušavao da pobjegne. Od kuće je ostao samo pepeo.

P. R. je došao u moju kuću oko četiri sata popodne u petak. Jedva da je bio u svesnom stanju, hodao je izbezumljen, u šoku. Izgorelo mu je malo kose ali je inače bio nepovređen. Rekao je da su Srbi i Albanci nekad živeli zajedno u njegovom selu. Masakr su počinile maskirane komšije; prepoznao je glasove nekih od njih. U Velikoj Kruši su bili Arkanovi vojnici.

Drugi preživeli, prijatelj P. R.-a, stigao je oko dva dana kasnije. Nismo imali vremena da se vratimo u Malu Krušu da sahranimo tela. Opet su nas Srbi isterali iz domova.⁴⁰

Prema članku Džona Svinija u londonskom listu *Observer*, osam muškaraca koji su preživeli pucnjavu u Maloj Kruši pokušali su da pobjegnu. Dvojicu su ubili u pokušaju bekstva, ali su šestorica preživela.⁴¹ U tom članku, na osnovu kog je kasnije napravljen televizijski dokumentarni program, takođe se tvrdi da su preživeli među ubicama prepoznali neke komšije Srbe iz sela.

CNN je 3. aprila 1999. godine emitovao intervju sa, navodno, preživelim M. K. S rukama u zavojima i licem u opekotinama, on je rekao u kameru: "Okupili su sve seljane. Onda su odvojili muškarce od žena. Ženama su rekli 'Možete da idete do granice'... A nas muškarce stavili su u dve velike sobe i počeli da pucaju na nas. Rekli su: "Neka vas NATO sad spase."⁴²

M. K. je rekao da su srpske snage zatim prekrile tela senom i zapalile ih. Pobjegao je kad su otišli po još benzina i, na kraju, prebegao u Albaniju, gde ga je intervjuisao CNN.

U prethodnom Svinijevom članku o Maloj Kruši drugi svedok tvrdi da je video srpske snage kako 27. marta spaljuju 15-20 tela u Maloj Kruši i bacaju ih u reku Drim, ali bi to mogao biti incident koji je ranije već pomenut u vezi s Velikom Krušom. Svedok je rekao Sviniju da je, krijući se u šumi blizu reke, video "ka-

40 Intervju HRW-a sa R. E., Kuks, 8. jun 1999.

41 John Sweeney, "What Kind of Men Could Slaughter 100 of Their Own Neighbors? This Kind", *The Observer*, 31. oktobar 1999.

42 Videti www.cnn.com/WORLD/europe/9904/03/kosovo.atrocities/, 26. mart 2001.

ko Srbi posipaju neku tečnost po prikolici kamiona. Da su hteli da spale samo prazan kamion, ne bi bilo potrebe da to rade. On-
da je kamion počeo da gori. Goreo je cele noći. Da je kamion bio
prazan, ne bi toliko dugo goreo.”⁴³

Zrze (Xerxe)

Zrze je malo selo na strateškoj raskrsnici gde se put Prizren-Đa-
kovicica odvaja za Orahovac. Pre rata bilo je u njemu, otprilike,
sedam srpskih porodica. Postojala je policijska stanica u čijoj
su nadležnosti bila neka od susednih sela, među njima i Bela
Crkva, Celina, Velika Kruša, Nogavac, Potočani i Sopnić. Osim
jednog važnog izuzetka policija i vojska očito nisu maltretirale
albanske stanovnike sela u zadnjoj nedelji marta i celog aprila,
i vrlo malo toga je u selu bilo uništeno. Štaviše, seljaci iz te
oblasti, poput stanovnika Bele Crkve, bili su poslani u Zrze i do-
zvoljeno im je da se tamo okupe (vidi deo o Beloj Crkvi). Al-
banci su za vreme bombardovanja držali radnje sa osnovnim po-
trepštinama i niko im nije branio da daju hranu i vodu hiljada-
ma interno raseljenih Albanaca, koji su prošli kroz Zrze na pu-
tu prema Albaniji. Neke izbeglice u Albaniji rekle su istraživa-
čima HRW-a da su im za vreme progona pomogli stanovnici se-
la Zrze.

Međutim, oko 4. maja proterani su svi seljaci i interno rase-
ljeni Albanci koji su našli utočište u selu Zrze. Neki su opljačkani
ili su im usput uništeni lični dokumenti.

Policija i vojska su, takođe, imale kontrolne punktove blizu
sela Zrze, valjda da bi nadgledale kako se desetine hiljada Alba-
naca deportuju prema Albaniji. Svedoci iz Mitrovice, Peći i dru-
gih mesta na Kosovu prijavili su da su videli batinanje kod punk-
ta, i neka ubistva. Nakon ulaska na Kosovo u junu 1999. timovi
za sudsku medicinu Tribunala za ratne zločine u Hagu ekshumi-
rali su 18 tela u okolini sela.

Vojska i policija stigle su u Zrze 25. marta, dan nakon po-
četka bombardovanja. Zaposeli su magacin za žito, odakle su
imali dobar pogled na jug, na dolinu prema Velikoj Kruši. Selja-

43 John Sweeney, “The Cleansing of Krushe”, *The Observer*, 4. april 1999.

12. PUT PRIZREN–ĐAKOVICA

ni su rekli da su se plašili snajperista na vrhu silosa i da je jedan čovek ubijen, mada njegova smrt nije potvrđena.

Policija je tokom svog boravka kako bi se prehranila krala krave i jaganjce, rekli su seljani, krali su takođe mnoga vozila i kamione. Nekim Albancima su naplaćivali kazne za korišćenje lokalnih puteva. Skladište je, navodno, bilo korišćeno kao stovarište za pokradena dobra iz oblasti. Seljaci su rekli da su videli kako policija unosi u skladište vrednosti, poput televizora i satelitskih antena, a onda ih odvozi ukradenim kamionima.

U većini slučajeva, policajci koji su se bahato i nasilnički ponašali nisu bili iz te oblasti. Stanovnici sela Zrze rekli su da se lokalna policija, na čijem je čelu bio čovek po imenu Zvonko, nije nasilnički ponašala, i da su, s vremena na vreme, čak pomagali i štitili lokalne Albance od policije i paravojnih jedinica iz drugih krajeva Srbije. Jedan čovek je tvrdio da mu je Zvonko pomogao da ga oslobode od policijskog ispitivanja oko mesec dana pre bombardovanja NATO-a.⁴⁴ Jedna žena je rekla da je policija tokom bombardovanja njima bila "od pomoći". Ona je rekla:

Redovni policajci su nam, u stvari, pomagali, ali kad su drugi policajci došli, lokalni policajci su rekli da nam ne mogu pomoći... Redovna policija nije određivala kazne, ali bi nas drugi kaznili svaki put kad bismo izašli na glavni put. Oni (redovna policija) su nam, takođe, pomogli da nas ne ubiju drugi policajci i vojnici.⁴⁵

Policija i vojska su 4. maja počele da idu od kuće do kuće na kraju sela i da pljačkaju lokalne Albance. Seljacima su dali sat vremena da spakuju stvari i krenu ka Albaniji, što su svi i uradili. Nije prijavljeno nikakvo nasilje.⁴⁶

Jedini ozbiljniji slučaj nasilja koji je prijavljen u selu Zrze pre progona bilo je navodno silovanje jedne meštanke 5. aprila. Istraživači HRW-a su intervjuisali dvoje ljudi koji su posvedočili

44 Intervju HRW-a s E. B., Kuks, 22. maj 1999.

45 Intervju HRW-a s R. T., Kuks, 22. maj 1999.

46 Jedna porodica izjavila je da su ih naterali da napuste selo 4. aprila, ali su se vratili posle dva dana jer su srpske vlasti zatvorile granicu s Albanijom. Onda su ih ponovo proterali 4. maja.

da su dvadeset dvogodišnju ženu, čije ime nećemo pominjati, seksualno zlostavljali nepoznati Srbi. Jedan čovek poreklom iz Bele Crkve, koji je bio u selu Zrze za vreme rata, rekao je istraživačima HRW-a da je video kako jednu njegovu rođaku odvodi “vojni kapetan”, mada nije jasno da li je počinitelj bio pripadnik vojske, policije ili paravojskih formacija:

Ona (navodna žrtva) ima 22 godine i veoma je lepa. Kapetan je rekao: “Ova žena više nije vaša.” To je bilo ujutru 5. aprila. Ušli su u kuću i zgrabili je. Uхватili su je za kosu, prislonili joj pištolj na glavu i rekli njenom mužu da je njihova. Jedan starac (ime je poverljivo) otišao je u kuću gde su bili vojnici da pokuša da je izbavi ali mu je trebalo sat vremena za to. Bila je u šoku kad se vratila. Onesvestila se i plakala je. Još uvek je bolesna. Rekla je da su joj policajci pretili. Rekli su da su Albanke veoma jake – toliko jake da mogu da spavaju sa čitavom srpskom vojskom. Pretrpela je razne uvrede; bila je u šoku i jedva je htela da priča o tome. Bojali smo se da su je silovali, pa smo je to pitali, a ona je rekla da nisu.⁴⁷

“Uхватili su je za kosu, prislonili joj pištolj na glavu i rekli njenom mužu da je njihova.”

U odvojenom intervjuu, jedna žena iz Bele Crkve koja se skrivala u istoj kući u selu Zrze govorila je o navodnom silovanju iste osobe, tvrdeći da je posle napada ta žena htela da se ubije. Rekla je:

U selu Zrze Srbi su uхватili jednu ženu i prislonili joj nož na grlo, i zadržali su je jedan sat. Njeno ime je (isto kao ime koje je naveo prethodno pomenuti svedok, ali se zbog zaštite žrtve ne navodi u izveštaju). Visoka je i veoma zgodna. Rekla je ženama da su je silovali. Stalno je govorila da će se ubiti. Bila je udata i Srbi su je izabrali pred njenim mužem. Prislonili su joj nož i pokušali da je poljube, dok je ona pokušavala da pobegne. Rekli su: “Ako se iko pomakne, ubiće-

⁴⁷ Intervju HRW-a sa S. G., Kuks, 15. april 1999.

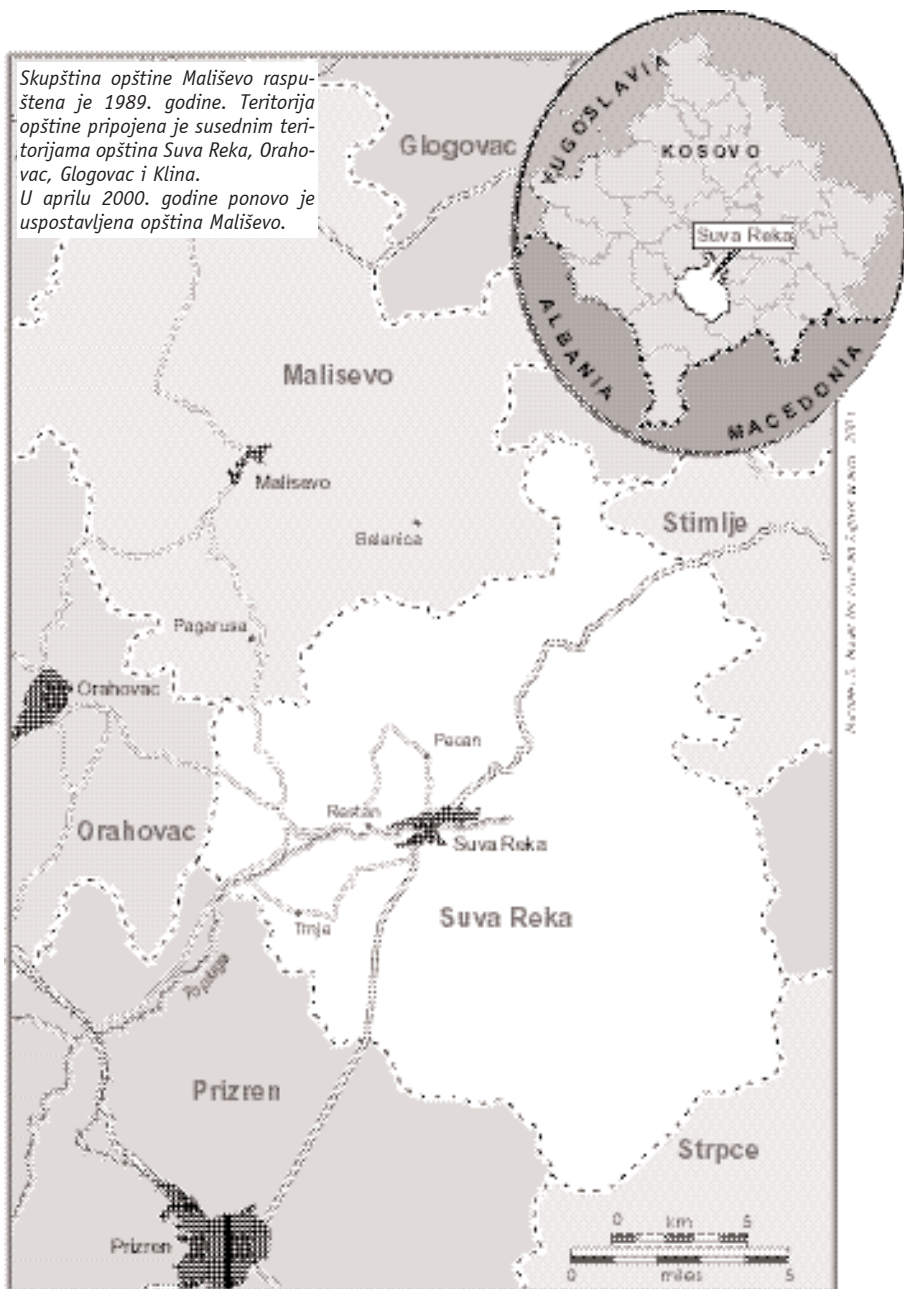
12. PUT PRIZREN–ĐAKOVICA

mo vas.” Niko se nije usudio da išta uradi. Morali smo da dignemo ruke uvis. Ona je najlepša žena u celom kraju...

Kada se vratila, bila je u šoku, plakala je i plakala. Htela je da se ubije gurajući prste u sijalično grlo. Nije mogla da govori. Nismo je mogli ostaviti samu jer smo se plašili da će se ubiti. Sattima je plakala i čupala kosu. Te večeri rekla je svekrvi da su je silovali. To se dogodilo u sredu, pre oko nedelju dana.⁴⁸

48 Intervju HRW-a sa S. Z., Domaj, 15. april 1999.

Skupština opštine Mališevo raspuštena je 1989. godine. Teritorija opštine pripojena je susjednim teritorijama opština Suva Reka, Orahovac, Glogovac i Klina. U aprilu 2000. godine ponovo je uspostavljena opština Mališevo.

13.

Opština Suva Reka (Suhareke)

Grad Suva Reka, sa oko 10.000 stanovnika (90% Albanaca), i okolna sela bili su neprestano zahvaćeni sukobom 1998. i 1999. godine. Zbog prisustva OVK-a u brdima oko grada, ova oblast bila je redovna meta policijskih i vojnih akcija. U mnogim selima je pre intervencije NATO-a bilo ubistava i policija je uništavala civilnu imovinu.¹

Tokom bombardovanja NATO-a, većina zlodela u Suvoj Reci desila se u toku prve nedelje, kada su mnogi žitelji bili proterani i kada se desio čitav niz ubistava, o kojima je bilo reči u poglavlju "Statistička analiza povreda prava". Hiljade ljudi bile su deportovane u Albaniju – neki od njih autobusom – ili su pobege u okolne oblasti pod kontrolom OVK-a, poput Đinovca (Gjinoc) i Budakova (Budakove).² Pljačka i paljenja civilne imovine bili su rasprostranjeni.

Posebno su pretnjama bili izloženi bivši službenici OEBS-a i oni koji su OEBS-u iznajmljivali kuće. Najozbiljniji incident bio je ubistvo najmanje dvadeset četiri člana šire porodice Beriša

Posebno su pretnjama bili izloženi bivši službenici OEBS-a i oni koji su OEBS-u iznajmljivali kuće.

1 Sela u okolini Suve Reke, poput Reštana, Pečana, Slapuzana, Bukoša, Semetišta i Vranića, bila su oblasti u kojima je OVK bio aktivan u 1998. i 1999. godini, i stoga su bila cilj napada vladinih snaga, od kojih su mnogi bili izvedeni tako da se nije vodilo računa o civilnim žrtvama. Istraživači HRW-a su posetili Pečan u februaru 1999, na primer, i videli da samo sedam od oko trista kuća u selu nije oštećeno u letnjoj ofanzivi vladinih snaga. U Slapuzanima, gde je Verifikaciona misija OEBS-a na Kosovu bila malo prisutna, od 142 kuće 131 je oštećena. Za detalje o uništavanju i ubistvima u Vraniću u septembru 1998. vidi Human Rights Watch: *Humanitarian Law Violations in Kosovo*, dodatak B.

2 Prema izveštaju OEBS-a, OVK je obavestio Albance u opštini Suva Reka o bezbednim oblastima u koje mogu ići, uključujući Budakovo (Budakove), Đinovac (Gjinoc), Dubravu (Dubrave), Grejkovac (Grejkoc), Mušutište (Mushtishte), Papaz, Savrovo (Savrove), Selograzde (Sellograzde) i Sopinu (Sopine).

(Berisha), među njima i jedanaestoro dece do šesnaest godina, u gradu Suva Reka. Ova porodica je iznajmljivala svoje dve kuće OEBS-u. U selu Trnje, šest kilometara jugozapadno od Suve Reke, ubijene su bar dvadeset četiri osobe, uključujući sedmoro dece do petnaest godina.

Prema podacima kancelarije Saveta za odbranu ljudskih prava i sloboda u Suvoj Reci, 430 ljudi ubijeno je u opštini Suva Reka za vreme bombardovanja, a šezdeset sedmoro se vodi kao nestalo od kraja avgusta 1999. godine.³ Haki Gaši, koga je OVK posle rata postavio za gradonačelnika, rekao je da je u opštini ubijeno 427 ljudi; osamdesetak njih bili su vojnici OVK-a.⁴ HRW nije potvrdio ove podatke, niti je objašnjavao da li su pravili razliku između vojnika OVK-a, koji su poginuli u borbi, i onih koji su ubijeni po kratkom postupku (što je ratni zločin isto koliko i namerno ubijanje civila). HRW je potvrdio, osim četrdeset ubistava u gradu Suva Reka, koja su dokumentovana u ovom odeljku (sva ubistva su se dogodila 25. ili 26. marta), i namerno ubistvo jedanaest muškaraca civila i silovanje bar dve žene u jednom selu (koje će ostati neimenovano da bi se zaštitile žrtve i njihove porodice), ubistvo najmanje dvadeset četvoro ljudi u selu Trnje, i najmanje dvanaestoro u Belanici, selu gde su se okupile desetine hiljada raseljenih Albanaca. Prema podacima OEBS-a, ubistva manjeg broja ljudi dogodila su se i u sledećim selima: Bukoš (Bukosh), Budakovo (Budakove), Vranić (Vraniq), Geljance (Gelanc), Sopina (Sopine), Mušutište (Mushtishte) i Leshane (Leshane).⁵

ICTY je obavio ekshumaciju na tri lokacije s grobnicama u gradu Suva Reka i u njima su pronađena 103 leša. Na jednoj lokaciji pronađeno je pedeset pet leševa, na drugoj petnaest, a na trećoj trideset tri.⁶

Prema izjavama svedoka, većinu zlodela u ovoj opštini počinili su pripadnici srpske policije ili paravojnih jedinica za koje je

3 Iz intervju HRW-a sa Škenderom Bitićijem (Shkender Bytyqi), Suva Reka (Kosovo), 24. avgusta 1999.

4 Iz intervju HRW-a s Hakijem Gašijem (Gashi), Suva Reka (Kosovo), 24. avgusta 1999.

5 OEBS/ODIHR, *Kosovo: Kako viđeno, tako rečeno*, (Kosovo/Kosova: As Seen, As Told) 1. deo, str. 361-370.

6 Obračanje Karle del Ponte Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija, 10. novembar 1999, Njujork.

13. OPŠTINA SUVA REKA (SUHAREKE)

rečeno da su nosili razne uniforme – plave, sive ili zelene. Jedni su nosili crne maske, drugi su imali dugu kosu. Mnogi su, po rečima svedoka, nosili bele trake na rukavima. Bar četvoro svedoka spominje kao vođu lokalnih snaga “Miška” Niševića. On je bio dobro poznat u gradu Suva Reka kao vlasnik hotela “Boss” i, što je važnije, kao mesni načelnik Državne bezbednosti.⁷

Policijska stanica u Suvoj Reci bila je ogranak Sekretarijata unutrašnjih poslova (SUP) opštine Prizren, koji je bio nadležan za Prizren, Orahovac, Goru i Suvu Reku (vidi “Snage u sukobu”). Od februara 1998. načelnik policijske stanice Suva Reka bio je poručnik Dobrivoje Vitošević, a potporučnik Radojko Repanović bio je njegov zamenik.⁸

Zanimljivo je da je nakon prvog talasa progona Albanaca iz Suve Reke krajem marta, policija, u celini gledano, dozvoljavala Albancima da ostanu u gradu. Čak je bilo pokušaja da se ljudi u to vreme popišu, i muškarci su morali da se javljaju u policijsku stanicu jednom dnevno.

Grad Suva Reka (Suhareke)

Prisustvo OEBS-a u Suvoj Reci (od novembra 1998. do marta 1999) pružalo je Albancima u gradu i okolini osećaj bezbednosti. Kao što se moglo pretpostaviti, nasilje je postalo intenzivnije oko 20. marta, kada se OEBS povukao s Kosova. Bilo je nekih čarki između OVK-a i policije u selima oko Suve Reke, i srpska policija je maltretirala i tukla neke albanske stanovnike. Tenzije su se pojačale 22. marta kada je policija ubila najmanje sedam Albanaca, ili su oni “nestali” pod nejasnim okolnostima.

Nasilje većih razmera započelo je pošto su pale prve bombe NATO-a, 24. marta. Pripadnici srpske vojske i paravojnih forma-

7 Kada je Verifikaciona misija OEBS-a došla u novembru 1998. na Kosovo, odsela je u Miškovićevom hotelu “Boss”. Kasnije su stanovali u privatnim kućama.

8 *Policajac*, februar 1998. Jedan svedok je identifikovao poručnika Vitoševića po imenu i rekao da ga je video u selu Vranić dan posle ofanzive vladinih snaga 27. septembra 1998. U vreme ove ofanzive 1998. godine dva svedoka su po imenu identifikovala policajca iz Suve Reke Milana Šipku. Vidi Human Rights Watch: *Humanitarian Law Violations in Kosovo*, dodatak B.

cija zauzeli su položaje oko grada i prinuđivali su stanovnike da napuste grad, izjavili su svedoci. Policija je organizovala autobuse za deportovanje nekih ljudi do granice s Albanijom. Jedan novinar iz Suve Reke rekao je istraživačima HRW-a:

Posle prvih bombi, 25. marta, rano ujutro, čuli smo pucnje iz lakog naoružanja i oklopnih vozila iz kraja grada gde stanuje porodica Beriša. Čuli smo vesti da su ih masakrirali (porodicu Beriša) dok su neki od njih još spavali. Panika je zavladała među stanovništvom i bilo je glasina da treba ljude iz jednog dela grada prebaciti u drugi deo, s druge strane puta. Ostali smo dva dana, video sam vatru i dim. Čak smo videli vatru i dim iz fabrike guma Balkan. Zbog smrada koji se osećao mislili smo da su tamo spaljivali ljude.

Dva dana kasnije, 27. marta, pripadnici srpskih paravojskih jedinica došli su u drugi deo grada, tražili su neke ljude po imenu i zapalili neke kuće u kojima je ranije bio OEBS. Stanovništvo se uplašilo, u svakoj kući bilo je po stotina ljudi. Kada su došli na dvadeset-trideset metara od nas, rekao sam: "Hajde da napustimo grad."

Ubijena su između dvadeset četiri i četrdeset dva člana porodice Beriša.

Najteži incident ticao se porodica Nedžata (Nexhat) i Fatona Beriše, koji su imali kuću uz kuću i obe izdavali OEBS-u. Ubijena su između dvadeset četiri i četrdeset dva člana porodice Beriša, njih šestoro ispred svojih kuća, a ostali u tržnom centru u blizini centra grada. Dve žene i jedno muško dete su preživeli.

Prema izjavi jednog člana porodice, koji je živio u susednoj kući i video incident, policija je prvi put došla oko pet časova ujutro 25. marta i tražila novac od Nedžata i Fatona Beriše. Policija je tukla Nedžata i odnela svu opremu koju je OEBS ostavio. Svedok je rekao da je prepoznao jednog policajca – Mikija Petrovića, brata Zorana Petrovića, kojeg je drugi svedok, kako tvrdi, video u tom kraju. Svedok je opisao kako je policija došla sledećeg dana i ubila članove porodice:

U podne se druga grupa policajaca vratila, njih dvadeset-trideset, i opkolila ove dve kuće (Nedžata i Fatona). Bili smo

13. OPŠTINA SUVA REKA (SUHAREKE)

u kontaktu s njima telefonom. Obe porodice su bile u Fatonovoj kući u noći između 25. i 26. Došli su, lupali na vrata i izveli sve ljude napolje. Gledao sam sa svog prozora. Žene i deca su prošli pored naše kuće, drugi su bili pored Nedžatove kuće. U jednom trenutku prozvali su muškarce – Sedata, Bujara, Nedžata, Nedžmedina, Fatona i Fatimu, Fatonovu majku. Bez ikakvog upozorenja rafalno su počeli da pucaju u njih. Neki ljudi su ušli u kuće i zapalili ih. Opet sam prepoznao Mikija Petrovića, ali nikog drugog osim njega. Potresao sam se kad sam video kako su ubili članove moje porodice. Drugi su počeli da trče prema tržnom centru. Tada nisam znao kakva je sudbina ostatka porodice, samo sam čuo pucnjavu.

Oni su bili u novim policijskim uniformama, sa belim trakama na rukavima, i imali su obrijane glave. Nisam video Zorana Petrovića, ali je Fljaka⁹ rekla da ga je videla. Fatonova i Nedžatova kuća je spaljena, a ona je na samo dva ili tri metra od moje kuće. Bojao sam se da će vatra zahvatiti moju kuću. Pomišljao sam da izađem, ali napolju su nas čekali snajperi. U tom trenutku čuo sam mnogo pucnjeva i bilo je mnogo vatre, ali nisam znao šta se događa. Otišli smo u kupatilo sa šestoro dece, stavili maramice deci u usta, bojali smo se da će nas Srbi čuti. Policija je odnela šest leševa iza Nedžatove kuće ali kad je krov počeo da gori, delovi su padali na njih i zapalili ih. Goreli su sve do uveče. Lekar sam,¹⁰ ali nisam mogao da verujem da tela mogu tako dugo da gore. U kući sam bio do posle šest sati uveče, kad je policija došla i htela da zapali kuću. Bili su po trojica u grupama i išli su po kućama. Provaljivali su vrata, nisu znali da smo unutra, pa sam otišao da im otvorim. Hteo je da me ubije na mestu, ali sam govorio s njim na srpskom. Moj brat je dao 1.000 nemačkih maraka, pa su nas pustili. Uzeli smo svoja kola i odvezli se svi do Albanije: petoro odraslih i šestoro dece.

Kad sam stigao u Albaniju, saznao sam da je i ostatak porodice pobijen, rekla mi je Fljaka. Strpali su ih u jedan kafić u tržnom centru. Tu su bili sinovi mog strica i njihove po-

⁹ Ovo nije pravo ime preživjele.

¹⁰ Svedok je ginekolog.

rodice, i još tri porodice. Ove porodice su izašle iz kuće jer su se uplašile, i hteli su da odu u drugi deo grada kroz tržni centar. Uхватili su ih i strpali u kafić. Prvo su ubacili nekoliko bombi na to mesto, a preživele su ubili iz pištolja. Fljaka, Mirela i Arben¹¹ su preživeli, ali su bili povređeni. Kasnije su dovezli kamion, sve ih utovarili u njega i otišli prema Prizrenu. Ljudi koji su videli kamion kažu da je krv curila po putu. Fljaka, Mirela i Arben iskočili su iz kamiona blizu Ljutoglava. Tamo su ih ljudi odveli doktoru OVK-a. Ukupno četrdeset osmoro ljudi ubijeno je za pola sata.¹²

U izveštaju OEBS-a o Kosovu navedene su informacije koje je dala jedna preživela osoba Fljaka. Ona je rekla da je 21. marta policija ispitivala njenog muža o tome zašto je dozvolio OEBS-u da bude u njihovoj kući. Kao što je prethodni svedok izjavio, 25. marta oko pet sati ujutro policija je posetila njenu kuću. Tukli su njenog muža dok nije izgubio svest (pomenuti svedok nije ovo mogao da vidi) i ukrali sve od onog što je OEBS ostavio a što je vredelo.

Prema njenom svedočenju u izveštaju OEBS-a, policija je opet došla 26. marta. Ona je objasnila kako su, nakon što su ubili neke njene rođake ispred kuće, poterali nju i grupu ostalih, nepovređenih članova porodice u drugi deo grada, gde su ih saterali u jedan kafić. Uz citiranje njenog svedočenja, u izveštaju se navodi:

Okolo podneva 26. marta policija je opet došla. Jedan policajac, koga je poznavala (i dala njegovo ime u intervjuu), pozvao je sina njenog devera da izađe i ubio ga. Policija je vikala na njih i kad su porodice istrčale napolje, videli su da im je kuća "pod opsadom" policije, Srba u civilu i "Cigana" (Madžupet). Neki članovi porodice bili su na mestu ubijeni. Ispitanica je bila u grupi članova porodice koju su poterali u drugi deo grada, uхватili i ugorali u kafić.

Videla je kako policija puca iz mitraljeza i pušaka u svaku osobu u prostoriji. Okupila je svoje četvoro dece oko sebe – dve devojčice, od šesnaest i četrnaest godina, i dva si-

11 Ovo nisu prava imena preživelih.

12 Iz intervjuja HRW-a s A. B., Prizren (Kosovo), 25. avgusta 1998.

13. OPŠTINA SUVA REKA (SUHAREKE)

na, od deset i dve godine. Svi su ubijeni. Pokušavala je da nogama zaštiti svog dvogodišnjeg sina, ali je on bio pogođen i umro je.¹³ I ona je pogođena u stomak metkom koji je prošao kroz telo njenog starijeg sina. Ubedila ga je da se pretvara da je mrtav, ali kad su počinio kupili tela i iznosili ih napolje, videli su da njen stariji sin još uvek diše i opet su pucali u njega. Čula je da je jednom jauknuo. Ubijeno je najmanje dvanaestoro dece mlađe od sedamnaest godina i desetero odraslih, među njima i jedna trudnica. Ispitanica se pretvarala da je mrtva dok je policija uzimala sve dragocenosti sa njihovih tela... Stavili su je u kamion na druga tela, gde je bilo i dece. Na putu za Prizren iskočila je iz kamiona i našli su je ljudi koji su je odveli do teritorije koju je držao OVK, gde su joj zalečili rane. Zatim je provela neko vreme seleći se po Kosovu i bežeći od granatiranja. Napustila je Kosovo 9. maja.¹⁴

Izveštaj OEBS-a navodi da su dva svedoka videla kako kamion pun mrtvih muškaraca, žena i dece "26. marta ili oko tog datuma" ulazi u dvorište srednje škole, gde su tela spaljena, ma-
"Uperili su nam pištolje u grudi i tražili novac i zlato."
da ni OEBS ni HRW nisu potvrdili da su to bila tela članova porodice Beriša. Srbi, čija su imena zabeležili svedoci, bili su nekoliko puta viđeni kako istovaruju leševe.¹⁵

Ostala ubistva su se dogodila 25. marta u naselju u kom je porodica Beriša živela. Jedna žena, N. E., koja je živela nekoliko stotina metara od kuće porodice Beriša, objasnila je kako su snage bezbednosti ušle u njenu kuću i ubile njenog sina Fadilja (Fadil, 26 godina) i devera Medija (50 godina). Evo njenog iskaza:

Probudili smo se zbog pucnjave u 5 i 10 ujutro u četvrtak 25. marta. Otišli smo do vrata i videli da su u kući našeg komšije. Ubrzo su neki došli kod nas. Ukupno nas je bilo sedmo-

13 Izveštaj OEBS-a je ovde pomalo neprecizan jer taj dečak nije bio njen sin i bio je pogođen granatnim šrapnelom a ne metkom.

14 OEBS/ODIHR, *Kosovo: Kako viđeno, tako rečeno*, (Kosovo/Kosova: As Seen, As Told) 1. deo, str. 363.

15 Ibid.

ro, ali samo dva muškarca: Fadilj i Medi. Ušli su i pitali vlasnika: "Gde su deca?" Uхватili su mog sina Fadilja i devera Medija i počeli da ih pretresaju. Uperili su nam pištolje u grudi i tražili novac i zlato. Dali smo im sve što smo imali. Odveli su Medija, advokata, u drugu sobu i nešto ga pitali. Vratili su ga, a onda odveli Medija i Fadilja u drugu sobu. Počeli su da nam pucaju ispred nogu i rekli da se gubimo iz kuće.

Nismo videli kad su pucali u njih, ali smo čuli pucnje dok smo još bili u kući. Bila su osmorica policajaca, a dvojica su ušla u sobu s njima. Pored nas, u kući su bila četvorica i dvojica na vratima. Počeli su da pucaju (u nas i u njih) otprilike u isto vreme. Nosili su zelene maskirne uniforme, bele poveze i noževe. Nisu imali maske. Nisam prepoznala nijednog, ali se sećam onoga koji je izdavao naređenja. Imao je crnu kapu, bio je nizak, tamnoput, bucmast, bez brkova i brade, imao je oko trideset pet, četrdeset godina. Pričali su na srpskom, ali napolju, kad su nas počeli vređati, nekad su koristili albanske reči. Ni Fadilj ni Medi nisu bili članovi OVK-a. Medi je radio u sudu, a kasnije u fabrici Balkan. Fadilj je bio profesor matematike.¹⁶

Druga članica porodice, koja je bila u kući u isto vreme, potvrdila je priču N. E. Našla je tela Fadilja i Medija kad se vratila na Kosovo u junu. Rekla je:

Ostavili smo Medija i Fadilja i otišli u Semetište, a onda za Albaniju. Kad sam se vratila iz Albanije, videla sam tragove tela u kući, bilo je kose na podu. Našli smo Medijevo telo 29. avgusta i juče smo ga sahranili. Bilo je na groblju na putu za Restan. Ljudi iz KFOR-a su iskopali njegov leš, zajedno s nekim drugim telima. Fadilja smo našli pre dve nedelje na groblju na putu za Pećane.¹⁷

Opisujući drugi incident, žena je rekla kako su četiri policajca došla u njenu kuću i ubila njenog strica i, verovatno, oca. Rekla je istraživačima HRW-a:

16 Iz intervjuja HRW-a s N. E., Suva Reka (Kosovo), 31. avgust 1999.

17 Iz intervjuja HRW-a sa Z. E., Suva Reka (Kosovo), 31. avgust 1999.

13. OPŠTINA SUVA REKA (SUHAREKE)

Oko sedam sati ujutro 25. marta bili smo u ovoj sobi. Bilo nas je desetoro u sobi, a samo dva muškarca, moj otac Avdilj (47 godina) i stric Osman (41 godina). Prvo su (Srbi) stajali napolju, pored ovog prozora. Onda su provalili vrata, ušli i rekli nam da izađemo. Ali, zaustavili su nas na vratima i pitali da li ima nekog na spratu. Prvo su uzeli novac od mog strica.

Bila su četvorica Srba: jedan unutra, jedan na vratima, jedan u dvorištu i jedan na kapiji. Imali su maske, sive uniforme – nisu bile maskirne – ambleme i bele trake na rukavu bez oznaka. Nisam nikog prepoznala. Odveli su nas napolje, izdvojili mog strica i ubili ga u dvorištu. Moja sestra je invalid i otac ju je nosio. Izašli smo na put za Pečan. Okupili su druge ljude iz naselja. Zaustavili su nas blizu škole, nekoliko stotina metara od naše kuće. Sve su nas stavili u nedovršenu zgradu bez krova. Ostali smo tamo; rekli su ocu da spusti moju sestru Aferditu (četnaest godina) na zemlju.

Srpska policija naterala je krajem marta trideset petogodišnju Miretu Beriša da sa troje dece napusti Suvu Reku. Nakon četiri dana putovanja u konvoju traktora, bezbedno je stigla na granični prelaz Morina. Istraživači HRW-a su je intervjuisali u Kuksu, u Albaniji, 26. aprila 1999:

Pokušavala sam da od sina sakrijem šta se događalo. Moj sin je bio uplašen kada je policija pucala. Govorio je da su oni loši policajci. Ja sam govorila: "Ne, oni su dobri policajci; samo hoće da ubiju neke ptice, jer ptice kradu kukuruz od nas. Bolje je da ubiju ptice." Svašta sam izmišljala. Kad je pitao zašto mora da spava obučen – bilo mu je vruće – govorila sam: "Bolje je da tako radimo jer ćemo možda krenuti noću da nađemo bolju kuću a napolju će biti hladno." Pitao je: "Šta će nam bolja kuća?" Objasnila sam mu da nam treba bolje kupatilo – nismo imali baš lepo kupatilo – da ćemo naći lepu kuću s lepim kupatilom, kao kod dede. Naravno, sada se, u italijanskom kampu za izbeglice, žali: "Zašto si mi rekla da tražimo dobru kuću; hoću nazad u Suvu Reku; naša kuća je bila bolja, ovde nemamo kupatilo", i tako stalno.

Svima su nam rekli da izađemo iz zgrade, a mog oca su zadržali tamo. Ja i moja sestra smo iznele Aferditu. Rekli su nam da idemo kod OVK-a; više ništa ne znamo. Posle desetak metara čuli smo pucnje iz zgrade. Morali smo da nastavimo za Pečan. Kasnije su našli telo mog ujaka na groblju porodice Beriša. Ne znamo šta se desilo s mojim ocem.¹⁸

Još jedna žena, čija je kćerka bila ubijena zajedno s porodicom Beriša (vidi prethodno), priča kako su naoružani Srbi istog dana ubili još dva člana njene porodice, od kojih je jedan bio automehaničar koji je radio za OEBS.

U 5 i 45 ujutro 25. marta probudili su nas pucnji iz pištolja. Probudila sam se, moj muž Raif (57) još uvek je spavao. Otišla sam na sprat da vidim ima li policije u školi ili ne. Nisam nikog od njih videla ni na ulicama ni u školi, ali sam čula mnogo pucnjeva. Sišla sam opet dole, i čula pucnje, bili su nam bliže. Probudila sam muža i raspravljali smo o tome šta da radimo. Ja sam predložila tavan, ali je on odbio – mogu da zapale kuću. Raspravljali smo da li da idemo na tavan ili u podrum.

Moj muž se još oblačio kad su ušli u dvorište. Bilo ih je mnogo u dvorištu i na ulici. Oko dvadeset u dvorištu, možda više. Nosili su sive uniforme, bele poveze, nisam videla maske. Vikali su i tražili vlasnika kuće. Muž je izašao da razgovara s njima, ali mu nisu dali da govori. Pitali su ga: "Ima li dece u kući?" Muž nam je viknuo: "Izađite!" Kad sam izašla, videla sam muža kako leži na zemlji, nisam znala zašto. Odveli su me do njega i rekli mu da ustane. Rekli su nam oboma da dignemo ruke uvis. Nisu mu dozvolili ništa da kaže. Uperili su pištolj u nas, a ja sam ih molila da ne pucaju, nevini smo.

Govorili su voki-tokijem. Držali su nas pet minuta, a onda je jedan od njih rekao: "Odlazi, ženo!" Otišla sam do kuće mog devera Kadrija, i kad sam tamo stigla, videla sam Minu, Kadrija i Bardilja (članovi porodice) postrojene a dvadeset Srba uperilo je puške u njih. Kad su me videli, rekli su mi da stanem u stroj. Nisu znali da su me oni drugi pustili. Mina i ja smo počele da vičemo: "Ne pucajte u nas!" Ali, Bar-

18 Iz intervjuja HRW-a s K. E., Suva Reka (Kosovo), 31. avgust 1999.

13. OPŠTINA SUVA REKA (SUHAREKE)

dilj i Kadri nisu ništa rekli. Mina je htela da spase svog sina Bardilja, pa im je dala 1.000 nemačkih maraka i zlatan lančić. Rekla je: "Molim vas, samo pustite mog sina!"

Jedan od njih je počeo da viče da moramo da odemo. Došao je jedan policajac i izveo nas kroz kapiju na ulicu. Kad smo izašle na ulicu, čule smo pucnje, ali nismo videle šta se desilo. Rekli su nam da idemo u Semetište. Govorili su samo srpski. Kasnije su tela nađena u Bardiljevoj kući.¹⁹

Istraživači HRW-a su razgovarali odvojeno sa dvadeset šestogodišnjim Bardiljem (Bardyl) H., koji je potvrdio prethodnu priču. Dodao je svoju ličnu priču o tome kako se dvadeset osam dana skrivao u podrumu i za to vreme vodio dnevnik:²⁰

Dan nakon što je NATO počeo sa bombardovanjem, pre 6 sati ujutro, okružila nas je policija. Spavali smo, moj otac, majka i ja. Oni (srpske snage bezbednosti) su se popeli uz stepenice, bili su i u dvorištu. Jedan od onih na stepenicama je počeo da viče:

"Hajde, otvarajte vrata, brzo!" Bio sam u spavaćoj sobi na prvom spratu, roditelji

u dnevnoj sobi. Kad sam izašao iz sobe, video sam roditelje u hodniku. Otrčao sam dole i otvorio vrata. Jedan od njih je bio ispred vrata, uperio je kalašnjikov u nas. Izašli smo uzdignutih ruku. Dvadeset minuta su nas maltretirali u dvorištu, postavljali svakakva pitanja i gurali nas.

Imali smo dva automobila u garaži; rekli su mi da otvorim vrata i uzeli su mi ključeve od kola. U međuvremenu, doveli su mog strica i njegovu ženu, posle petnaestak minuta (vidi prethodno svedočenje). Odvojili su nas muškarce i rekli ženama da idu. Majka je počela da ih moli: "Molim vas, pustite mi sina!" Prethodno su pretraživali kuću i majka im je dala novac, oko 1.000 maraka.

"Mina je htela da spase svog sina Bardilja, pa im je dala 1.000 nemačkih maraka i zlatan lančić."

19 Iz intervjuja HRW-a s R. H., Suva Reka (Kosovo), 31. avgust 1999.

20 Za više detalja o Bardiljevoj priči, između ostalog i odlomke iz njegovog dnevnika, vidi članak u *Berliner Zeitungu*, Frank Nordhausen, "Der Gefangene von Suva Reka", 29. jun 1999.

Ali, počeli su da guraju žene da idu. Kad su žene otišle, odveli su nas uz stepenice u kuću i počeli da pucaju u nas. Uskočili smo u hodnik. Srećom, nisam bio pogođen. Uspeo sam da se popnem stepenicama i odem na tavan. Mog oca i strica meci su pogodili i usmrtili. Kad sam se popeo, kuća mog strica, koja je povezana s našom, gorela je a na našu kuću su pucali da bi je zapalili. Ostao sam na tavanu deset-petnaest minuta, ali kuća je gorela, pa sam skočio s balkona i otišao u stričevo dvorište. Ušao sam u malu šupu koja nije gorela i ostao tamo do večeri. Zatim sam otišao u podrum kuće i ostao tamo dvadeset osam dana. Prvih deset dana bilo je teško nabaviti hranu – jeo sam samo šećer i džem

“Prvih deset dana bilo je teško nabaviti hranu – jeo sam samo šećer i džem iz kuće.”

iz kuće. Našao sam i neku hranu za bebe koju sam jeo. Bilo je teško nabaviti vodu. Nakon deset dana, našao sam butan-bocu u komšijskoj kući pa sam mogao da pravim palačinke, pomfrit i

slično. Za vodu sam išao do bunara s plastičnim kanistrom od tri litre. Noću sam nekad izlazio u dvorište, ali je danju policija bila na ulicama. Nakon toga sam izašao i otišao do oblasti gde je još bilo ljudi iz Suve Reke.

U dvorištu je na dan ubistva bilo dvadeset-trideset Srba, verovatno pripadnika paravojnih formacija. To nije bila redovna policija. Moja majka kaže da su uniforme bile crne, ali ja mislim da su bile tamnoplave. Imali su bele poveze na rukavima, i svi su bili mladi, imali su oko sedamnaest-osamnaest godina. Nisu nosili maske, obeležja, ništa nije bilo napisano na povezima. Nije bilo nikakvih znakova. Imali su “Zastavina” vozila. Nisam video nikakvo drugo oružje, samo automatske puške. Govorili su nam samo na srpskom.

Tela su ovde ostala dugo, ne znam koliko dugo. Niko od nas nikad nije bio u OVK-u, moj otac je bio miran čovek, nikad nikom nije audio.²¹

Jedan stanovnik Suve Reke ispričao je istraživačima HRW-a kako su srpske snage ubile bar još deset ljudi u drugom incidentu 25. marta. Evo njegove priče:

21 Iz intervjuja HRW-a s Bardiljom H., Suva Reka (Kosovo), 31. avgust 1999.

13. OPŠTINA SUVA REKA (SUHAREKE)

Dan nakon bombardovanja NATO-a, u šest sati ujutro, pripadnici srpskih paravojskih snaga, policija i srpski civili ušli su u albanske kuće. Policija je išla od kuće do kuće, skupljala muškarce i odvela ih u kuću tridesetak metara udaljenu od moje. Uspeli smo da pobeegnemo. Kad su tražili novac i zlato, Fadilj Beriša im je dao 200 maraka, ali to nije bilo dovoljno pa su ga ustrelili. Ahmet Krieziu (Kryeziu, 54 godine) dao im je 500 maraka, ali su ga ipak ubili. Abdulah Eljšani (Elshani, oko 42 godine) i Osman Eljšani (oko 33 godine) takođe su bili među okupljenima u istoj kući. I oni su dali novac, a potom su bili ubijeni. Ukupno deset-jedanaest muškaraca ubijeno je na ovakav način u ovoj kući. Ja sam bio u našem dvorištu, možda na dvadeset-trideset metara udaljenosti. Bilo ih je četvorica-petorica u običnim policijskim uniformama s mitraljezima.²²

“Ubijeno je najmanje četrdesetoro ljudi, među njima i jedanaestoro dece.”

Ne zna se koliko je tačno ljudi ubijeno u gradu Suva Reka 25. marta. Ali, na osnovu svedočenja u ovom izveštaju, ubijeno je najmanje četrdesetoro ljudi, među njima i jedanaestoro dece do šesnaest godina i sedam žena.

Posle 29. marta mnogim stanovnicima Suve Reke bilo je dozvoljeno da ostanu u gradu. Kosovski Albanci koje je intervjuisao HRW rekli su da su maltretiranje, pljačka i paljenje nastavljeno, ali u ovo vreme nije bilo ozbiljnog fizičkog maltretiranja. Vlasti su podelile registracione kartice albanskom stanovništvu i naredile muškarcima da se jednom dnevno javljaju u policijsku stanicu. Hrana se mogla nabaviti u prodavnicama koje su držali Srbi. Jedna žena poreklom iz Rečana, X. X. (inicijali promenjeni), rekla je da je početkom maja bila u selu Štimlje:

Ostali smo tamo jednu noć, i oni (srpska policija) su nam dali keks i kolače. Rekli su nam da idemo u Suvu Reku, u kuće koje još nisu spaljene. Ostali smo u Suvoj Reci nedelju dana. Tamo nismo imali nikakvih problema. Svi muškarci su mora-

22 Iz intervjuja HRW-a s H. B., Kuks (Albanija), 12. april 1999.

li da se jave u policijsku stanicu svakog dana. Rečeno im je da ne primaju izbeglice ni pripadnike OVK-a na smeštaj. Dobili smo registracionu karticu u Suvoj Reci. Srbi su nam rekli da možemo slobodno da se krećemo, ali da se čuvamo bombardovanja. Ali, samo su se muškarci kretali ulicama; ostali nisu izlazili. U Suvoj Reci nije bilo dovoljno hrane, jeli smo samo hranu koju smo našli u kući. Više nije bilo prodavnica, sve su ih spalili.²³

Neki Albanci su, međutim, bili prognani iz Suve Reke oko 21. maja, za neke od njih je policija organizovala transport autobusima. Pomenuti svedok X. X. rekla je istraživačima HRW-a:

Juče (21. maj) u devet sati ujutro rekli su nam da idemo. Moj muž je otišao u policijsku stanicu kao i obično, i tamo su mu rekli da moramo da idemo. Svi ljudi u Suvoj Reci morali su da idu, ali su to sve bili ljudi iz okolnih sela. Otišli smo do glavnog puta i tamo su nas čekala tri autobusa koja su nas odvezla do Žura. Dobro su postupali s nama u autobusu, nije bilo nikakvih problema. Na granici su mi oduzeli 50 maraka.²⁴

Belanica (Bellanice)

Severno od grada Suva Reka nalazi se Belanica, malo poljoprivredno selo s trista porodica i oko 3.000 stanovnika, Albanaca, smešteno usred živopisnih voćnjaka i vinograda. Kuće se prostiru po obodu velikog travnatog polja, u čijem centru se nalaze škola i ambulanta.

Seljani iz Bellanice morali su da beže iz svojih kuća u nekoliko navrata tokom ofanzive vladinih snaga u leto 1998. Zna se da je u tom periodu poginuo najmanje jedan seljanin vraćajući se da se pobrine za stoku za vreme granatiranja. Inače su seljani, u celini, bili pošteđeni direktnog nasilja, iako je OVK bio aktivan u ovoj oblasti.

23 Iz intervjuja HRW-a s X. X., Kuks (Albanija), 22. maj 1999.

24 Ibid.

13. OPŠTINA SUVA REKA (SUHAREKE)

To se promenilo od trenutka kada je započelo bombardovanje NATO-a. Za nekoliko dana, desetine hiljada Albanaca, uglavnom prognanici iz okolnih sela, okupili su se u Belanici, gde su ih pripadnici srpske policije i paravojnih formacija maltretirali, tukli i pljačkali, a onda ih proterali u Albaniju. Ima čvrstih dokaza o silovanjima, a veruje se da je više od dvadesetak ljudi iz oblasti Belanice ubijeno.

Belanica je jedinstven slučaj u opštini Suva Reka jer su i OVK i srpske snage dozvoljavali albanskim civilima da se tamo okupljaju. OVK je rekao civilima koji su bežali od granatiranja da je u Belanici bezbedno. U međuvremenu, i srpska policija i vojnici Vojske Jugoslavije usmeravali su interno raseljene osobe prema ovom selu govoreći da tamo nema borbi. Negde između 12.000 i nekoliko desetina hiljada Albanaca (procene variraju u zavisnosti od svedoka), preplavilo je selo, a većina se okupila na svojim traktorima na centralnom polju. Ubrzo zatim policija i pripadnici paravojnih formacija napali su selo, što pokazuje da je Belanica možda srpskim snagama služila kao sabirni centar da bi brže prognale sa Kosova interno raseljena lica, ali i zbog pljačkanja i otimačine koji su pratili "etničko čišćenje".

Meštani iz opštine Suva Reka počeli su da beže iz svojih sela zbog policijskog maltretiranja i napada odmah nakon odlaska OEBS-a s Kosova 20. marta. Do 24. marta, kada je počelo bombardovanje NATO-a, hiljade prognanika je pobeglo u brda i šume zbog granatiranja vladinih snaga ili iz straha od napada. Mnogi su se okupili u selu Pagarusa, gde se nalazio OVK.

Izbeglice su posvedočile istraživačima HRW-a da ih je OVK usmerio prema Belanici oko 25. marta. Na hiljade ih je otišlo u Belanicu 31. marta, kada je selo Paraguša bilo granatirano. Jedna osamnaestogodišnja devojka iz Duhela rekla je istraživačima HRW-a:

Ostali smo u Paraguši četiri noći, od noći 26. marta. Kad su oni (vladine snage) počeli da granatiraju selo 31. marta, ljudi su se dali u beg. Mnogo granata je palo; nisam ih ni mogla izbrojati. Dve žene su stradale u granatiranju, jedna iz sela Banja, iz oblasti Mališeva, i jedna iz Dečana.

Napustili smo Paragusu 31. marta i otišli za Belanicu. Otišli smo u Belanicu jer nam je OVK rekao da idemo tamo; rekli su da tamo nema granatiranja. Ali izgleda da je vojska

to i htela; želeli su da se tamo sakupimo i zato tamo nisu granatirali.²⁵

Prema rečima jednog očevica, do 31. marta u Belanici bilo je najmanje 12.000 raseljenih Albanaca, uglavnom žena, dece i starijih jer su vojno sposobni muškarci pobjegli u brda. Većina drugih svedoka tvrdila je da je broj bio mnogo veći, i da ih je zajedno s ljudima iz okolnih sela bilo do 100.000. Najuticajnije novinarsko istraživanje o Belanici sproveo je Džon Daniševski iz *Los Angeles Timesa*, koji je intervjuisao više od dvadeset seljana iz Belanice i okoline i objavio seriju članaka o jednoj porodici. U jednom od ovih članaka, pod nazivom "Smrt Belanice", izrazio je procenu da je u Belanici bilo 80.000 ljudi iz pedeset različitih sela.²⁶

U članku se kaže da je 31. marta uveče jedan vojnik OVK-a upozorio ljude u Belanici da se OVK povlači i da ih ostavlja izložene napadima. Procenjuje se da je još 1.600 mladića pobjeglo u brda.

Pojedinosti navedene u članku u potpunosti se podudaraju sa svedočenjima dvadeset svedoka koje je intervjuisao HRW, kako u Albaniji, gde su bili kao izbeglice, tako i na Kosovu u avgustu. Sudeći prema većini svedočenja, napad vladinih snaga počeo je 1. aprila, iako je troje ljudi reklo da je počeo 31. marta. Oko šest sati ujutro 1. aprila, kako je rekla većina svedoka, granate su pale na donji deo Belanice. Do ranog popodneva, srpske trupe, obučene u plave i crne uniforme, neki sa ski-maskama a drugi ofarbanih lica, ušle su u selo pucajući kao sumanuti u vazduh. Tenkovi i oklopna vozila brujali su po centru sela.

Jedan svedok, poreklom iz Dobrodeljana (Doberdolan), tvrdio je da je policija pokušala da registruje neka interno raseljena lica. Po njegovim rečima, pripadnici srpskih snaga su rekli da niko neće biti povređen i da ljudi mogu da idu kući posle registrovanja, iako je policija pucala u nekoliko mladića koji su pokušali da pobjegnu.²⁷

Svi svedoci, međutim, tvrde da je zatim usledio teror i haranje srpske policije i pripadnika paravojnih jedinica. Mnoge mu-

25 Iz intervjuja HRW-a sa S. B., Kuks (Albanija), 4. april 1999.

26 John Daniszewski, "The Death of Belanica", *Los Angeles Times*, 25. april 1999.

27 Iz intervjuja HRW-a s H. S., Kuks (Albanija), 18. maj 1999.

13. OPŠTINA SUVA REKA (SUHAREKE)

škarce su, kako su rekli, sledećih nekoliko dana tukli i ne zna se koliko ih je ubijeno u selu.

Najčešća aktivnost policije i pripadnika paravojnih jedinica bila je pljačka. Sve ispitane osobe rekle su da su vladine snage tražile novac i nakit od muškaraca, žena i dece da bi ih ostavili u životu. Tražili su nemačke marke da bi poštedeli nečiji život. Kad ljudi nisu mogli da plate, ubijali bi ih. Jedna žena je rekla istraživačima HRW-a:

Najčešća aktivnost policije i pripadnika paravojnih jedinica bila je pljačka.

Stalno su dolazili do traktora. Na traktorima su uglavnom bili žene i deca. Prišli bi i, na primer, izvukli osigurač iz bombe i rekli: "Baciću ovo među vas ako mi ne date marke." Takođe bi zgrabili decu za vrat, izvadili nož i rekli: "Ubićemo malog ako nam ne platiš."²⁸

Jedna žena rekla je istraživačima HRW-a:

Čula sam mnogo vike, mnogo pucnjave. Pucali su u ljude ako bi odbili da im daju novac. Policija je stalno prilazila i govorila: "Daj nam novac ili ćemo te ubiti." Ljudi bez novca nisu imali načina da se spasu.

U jednom trenutku, policija je prišla jednom čoveku na traktoru ispred mene. Rekli su: "Daj novac!" On nije imao ništa da im da. Bio je iz sela Oštrozub (Astrazup). Svukli su ga s traktora i ubili. Pošto im nije ništa dao, oni (četiri policajca) su ga odvucli s traktora za ruke i noge. Odveli su ga iza jedne kuće, dalje nisam mogla da ga vidim. Čula sam pucnje i videla sam jednog policajca kako nišani i puca. Taj čovek se nije vratio na svoj traktor.²⁹

A jedna druga žena je rekla:

Ljudi koje su ubili nisu imali novca. Vojnici nisu prihvatili jugoslovenske dinare; tražili su nemačke marke. Videla sam ženu s povređenim sinom. Jedan policajac joj je prišao i re-

28 Iz intervju HRW-a, Kuks (Albanija), 4. april 1999.

29 Iz intervju HRW-a, Kuks (Albanija), 4. april 1999.

kao: "Daj mi 1.000 maraka ili ću ga ubiti." Molila je druge da joj daju novac da plati policajcu, i dobila je nešto novca. Njenog sina nisu ubili.³⁰

Jedan pedeset trogodišnjak, poreklom iz Duhela, rekao je da je video kako je policija ubila petoro ljudi. Rekao je istraživačima HRW-a:

Najstrašnije je bilo kad su Srbi zapucali u vazduh i moja deca su se uplašila. Video sam da ubijaju petoro ljudi na petnaestak metara od mene. Tražili su novac od žrtava. Oni nisu imali novca pa su ih Srbi ubili. Ne poznajem ubijene.³¹

Jedna žena, H. S., objasnila je kako je policija odvela njenog sedamnaestogodišnjeg sina Ifraima i tražila novac da bi ga vratili. Rekla je:

Posle registrovanja došli su do traktora i tražili novac. Srela sam jednog rođaka i bila sam na njihovom traktoru. Odveli su mog sedamnaestogodišnjeg sina Ifraima Šalju u jedan podrum. Rekli su: "Tvoj sin je u OVK-u, moraš nam dati novac ili ćemo ga ubiti." Morala sam da im dam nakit da bi ga vratili. Držali su ga sat vremena u podrumu, dolazili četiri puta da traže novac i nakit, a onda su ga pustili. Pretili su mi i rekli: "Kurvo, daj sav novac." Tukli su mog sina kad je izašao iz podruma. Tukli su ga kundakom. Ukupno su ga tri puta tukli.

Isto su radili i drugim ljudima. Tumarali su među gomilom i tražili novac. Kad bismo im dali novac, odlazili bi, ali bi se opet vraćali i tražili još. Ovo se ponavljalo nekoliko puta, sve dok više nije bilo novca, a onda su tukli ljude. Vide-la sam kako tuku nekoliko ljudi. Nosili su plave uniforme, a neki su imali crne uniforme i crne pancire sa ćirilničnim natpisom na leđima. Neki su nosili maske, samo su im se oči videle.³²

30 Iz intervjuja HRW-a sa S. B., Kuks (Albanija), 4. april 1999.

31 Iz intervjuja HRW-a s H. B., Kuks (Albanija), 4. april 1999.

32 Iz intervjuja HRW-a s H. S., Kuks (Albanija), 18. maj 1999.

13. OPŠTINA SUVA REKA (SUHAREKE)

Istraživači HRW-a su intervjuisali još dva čoveka, koji su nakratko bili odvedeni u podrum jedne kuće u Belanici. Obojicu su ispitivali o OVK-u, pretili im smrću i tukli ih, ali su ih na kraju pustili.

H. S. je takođe videla kad su srpske snage bezbednosti ubile tri muškarca jer nisu imali novca. Rekla je:

Pod svetlom od traktora videla sam dvojicu iz Moralije na traktoru s prikolicom, možda su bili dve dužine traktora udaljeni od mene. Ista trojica maskiranih koji su od nas tražili novac otišli su do njih i tražili novac. Zgrabili su ih za odeću i zahtevali da im se da novac. Ti ljudi su rekli da uopšte nemaju novca. Onda su ih ubili iz malog pištolja, jedva se čuo pucanj. Jedan je imao pedesetak godina, drugi oko trideset pet. Čula sam da su i druge ubili, ali to nisam videla. Onima koji su dali novac rekli su da idu, one koji nisu imali novac zaustavili su i tukli. Sve vreme smo čuli pucnje i pretnje tipa: "Tražili ste NATO, pa idite kod NATO-a, idite u Albaniju."³³

Jedna sedamdesetogodišnja žena detaljno je svedočila o tome kako je policija provalila u njenu kuću i ubila njenog sedamdeset sedmogodišnjeg muža. Ovaj stariji par prethodno je bio odlučio da ostane u svojoj kući s malim detetom jer su, kako je rekla, bili suviše umorni da idu u polje:

Upalili smo vatru i pokušali da ugrejemo neku hranu. Dok smo tamo sedeli, četvorica ili petorica su iznenada upala. Moj muž ne vidi dobro; nije znao da su vojnici. Rekao im je: "Dobrodošli!" i ponudio ih cigaretama. Izbili su mu kutiju cigareta iz ruke. Onda mu je jedan vojnik pucao u ruku. Onda su opet pucali, ovaj put su ga pogodili u grudi. Moj muž je rekao: "Majko moja", i pao na pod.

S nama u kući je bilo malo dete, šutnuli su ga ali ga nisu ubili. Onda su otišli na sprat, pretražili kuću i rekli mi da idem. U blizini je bio tenk, i dok sam izlazila iz kuće, ispalili su granatu na kuću. Kuća je uništena.³⁴

33 Ibid.

34 Iz intervjuja HRW-a, ime poznato istraživačima HRW-a, Kuks (Albanija), 4. april 1999.

Drugi svedok, novinar iz Belanice, rekao je da je video kako policija ubija jednog mentalno zaostalog i gluvog čoveka jer im nije dao novac. Rekao je:

Nekoliko minuta pošto smo otišli, u kući mojih rođaka ubili su retardiranog Agima Bitićija iz Nišora; imao je između trideset osam i četrdeset godina. Video sam to. Bio sam udaljen samo dvadeset-trideset metara. On nije mogao da govori, bio je gluvonem. Mislim da su mu tražili novac, a kad nije odgovorio, ubili su ga rafalom iz automatskog oružja.³⁵

Dva svedoka, koja smo odvojeno intervjuisali, prijavila su ubistvo dva čoveka iz sela Moralija (Marali) u opštini Orahovac – Osmana i Bekima Vrenezija. Jedan svedok, njihov rođak, rekao je istraživačima HRW-a da je policija odvela Osmana i Bekima tvrdeći da su oni iz OVK-a. Rekao je:

U četiri-pet popodne odveli su ih obojicu, Osmana (27) i Bekima (15), rekavši da su članovi OVK-a. Tražili su novac, ali nismo imali ništa kod sebe, nismo imali više novca da im damo. Već su bili uzeli sav naš novac, 2.500 nemačkih maraka i zlato. Bili smo bez novca. Stalno su govorili da su oni iz OVK-a. Onda su ih odveli i nismo videli šta se desilo. Bojali smo se da napustimo svoju porodicu. OVK ih je kasnije našao (mrtve) u Belanici.³⁶

Drugi svedok, čovek iz istog sela ali bez rodbinskih veza s tom porodicom, tvrdio je da je video kako ubijaju Osmana i Bekima Vrenezija, navodno, zato što nisu imali dovoljno novca da daju policiji. Rekao je istraživačima HRW-a:

U 7 i 30 uveče ubijena su dvojica iz mog sela, dvadeset sedmogodišnji Osman Vrenezi i šesnaestogodišnji Bekim Vrenezi.³⁷ Tražili su novac od njih. Imali su 900 maraka, ali oni su

35 Iz intervjuja HRW-a sa S. Z., Belanica (Kosovo), 15. avgust 1999.

36 Iz intervjuja HRW-a s F. V., Moralija (Kosovo), 20. avgust 1999.

37 Ova dva svedoka su navela različiti broj godina za Bekima Vrenezija, prvi je naveo petnaest a drugi šesnaest.

13. OPŠTINA SUVA REKA (SUHAREKE)

hteli 1.000, što ovi nisu imali. Čuo sam pucnje i video ih kako padaju.³⁸

Nije jasno koliko je ljudi ubijeno u Belanici jer su Albanci došli iz veoma velikog broja sela. Sve u svemu, svedoci koji su citirani u članku *Los Angeles Timesa* tvrde da su videli ubistvo dvadeset dvoje ljudi, iako ovo nije konačan broj ubijenih u selu. HRW je, na osnovu razgovora sa dva-

HRW je, na osnovu razgovora sa dvadeset svedoka, potvrdio da je bilo dvanaest ubistava.

deset svedoka, potvrdio da je bilo dvanaest ubistava, mada je najmanje jedno od njih pomenuto u članku *Los Angeles Timesa*.³⁹ Naredni članak Džona Daniševskog citira gradonačelnika Belanice Ganija Zogaja, koji je rekao da je ubijeno trideset muškaraca iz sela.⁴⁰ Prema podacima ICTY-ja, u selu su pronađena tri tela.⁴¹ Moguće je, pošto su žrtve došle iz okolnih oblasti, da su njihovi rođaci odneli ostala tela da ih sahrane.

Istraživači HRW-a su, takođe, u Belanici čuli optužbe za silovanje ali nisu bili u mogućnosti da dokumentuju nijedan konkretan slučaj. Albanci su nagovestili da je bilo silovanja, ali nisu bili voljni da o tome govore. U članku *Los Angeles Timesa* pominje se i da su naoružani ljudi pretili ženama silovanjem. Jedan svedok je tvrdio da su dve žene odvedene u napuštenu kuću i silovane, ali ova optužba nije potvrđena. Druge žene u članku navode da su bile seksualno zlostavljane, na primer, da su ih srpske snage bezbednosti tražeći novac terale da skinu košulje.

Albancima u Belanici je 1. aprila naređeno da napuste selo, a mnoge kuće su zapaljane. Konvoje traktora i ljude koji su išli peške slali su u dva pravca: na jug, do grada Suva Reka, Prizrena i onda do Morine, na granici s Albanijom, ili na severozapad, do Mališeva i onda do Orahovca, Zrze, Prizrena i Morine. Svuda

38 Iz intervjuja HRW-a s R. B., Moralija (Kosovo), 20. avgust 1999.

39 Prema rečima svedoka, jedina poznata imena žrtava su: Osman Vrezezi (27), Bekim Vrezezi (15 ili 16), Agim Bitići (Bytyqi, 38-40) i Izet Hodža (Hoxha, 77).

40 John Daniszewski, "A Family, A Village Begin Anew in Kosovo War", *Los Angeles Times*, 30. decembar 1999.

41 Izjava Karle del Ponte Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija, 10. novembar 1999, Njujork.

duž puteva bilo je policijskih i vojnih jedinica, rekli su svedoci. Neke Albance su primorali da ostanu ceo dan u Mališevu, dok policija iz Mališeva nije obezbedila tri autobusa i veliki broj kamiona da preveze ljude do sela Žur, blizu granice.

Srpske snage bezbednosti zadržale su neke ljude na putu za Albaniju. Jedan čovek iz Belanice objasnio je kako su četvoricu odveli na put Mališevo-Oštrozub; trojicu od njih kasnije su našli mrtve. Rekao je:

Išli smo iz Mališeva u Oštrozub; zaustavili su Šabana Zogaja, sina mog komšije, i odveli ga. Udarili su ga kundakom automatske puške, ležao je na asfaltu. Onda su nam rekli da ode-mo i ne znamo šta mu se dogodilo. Kad smo stigli do Orahovca, odveli su tri mladića: Samija Zogaja (20), Salija Zogaja (33) i Elmija Zogaja (19). Čuli smo da su ih ubili 5. aprila. Kasnije smo otišli da donesemo njihova tela iz Orahovca i ovde (u Belanici) smo ih ponovo sahranili.⁴²

Istraživači HRW-a su intervjuisali oca Šabana Zogaja u vezi s tim incidentom. Do 19. avgusta on nije imao informacije o tome gde je Šaban i kako je. Rekao je:

U Oštrozub sam došao traktorom, a dva traktora i kamion s mojom porodicom bili su iza mene. Kad smo napustili Oštrozub, blizu benzinske pumpe Ine, opet su zaustavili moj traktor a mog sina Šabana (33) skinuli s traktora. Nisam to video jer sam bio ispred njega. Pitao sam nekoga da li dolaze (ostatak porodice) i neko mi je rekao da ne. Zaustavio sam traktor i čekao. Kad su došli, pitao sam (mog drugog) sina: "Jesmo li svi tu?" Moj sin je rekao: "Oče, uhapsili su Šabana." Otišao sam do kamiona i pitao porodicu da li neko ima još novca. Imali smo 2.000 maraka. Uzeo sam novac i zaputio se nazad. Moj sin Ismailj mi je rekao da ne idem. Ali sam rekao da hoću da idem. Pokušao je da me zaustavi, ali nije mogao. Onda je sin počeo da psuje i rekao je: "Molim te nemoj ići, već smo izgubili jednog (člana porodice), ne želimo da izgubimo još jednog." Ipak sam pošao. Sin je krenuo za

42 Iz intervjuja HRW-a s I. Z., Belanica (Kosovo), 19. avgust 1999.

13. OPŠTINA SUVA REKA (SUHAREKE)

mnom i rekao: "Nemoj ići, gotovo je. Udarili su ga, leži na asfaltu." Ali, nisam hteo da stanem. Došao sam dosta blizu, ali mi je onda policija rekla: "Tvoj sin je sad naš sin, i znamo šta ćemo s njim." Vratili su me. Pokušao sam da im dam novac, ali nije pomoglo. Vratio sam se (porodici) i nastavili smo put. Teško je ostaviti člana porodice, bilo bi bolje da sam video da su ga ubili. Ne znam šta je bilo s njim. Otkad sam se vratio (na Kosovo), pre samo pet dana, još nisam pokušao da ga nađem. Sutra idem u Istok, gde iskopavaju leševe.⁴³

Istraživači HRW-a su intervjuisali člana porodice Zogaja, koji je potvrdio tu priču. Elmi, Sami i Sali odvedeni su s traktora u Orahovcu, rekao je svedok, a porodicu su naterali da ide dalje. Rekao je istraživačima HRW-a:

Ostavili smo ih u božijim rukama. Ubili su ih posle pet dana. Pronašli smo ih 19. juna na groblju u Orahovcu. Iskopali smo sva tri tela, prepoznali smo ih po odeći. Salija su tukli u Belanici, vilica mu je bila razbijena. Ubili su ga iz blizine. Pucali su mu u glavu. I Samiju su pucali u glavu. Elmi su pucali u grudi. Jakne su im bile izbušene mecima.⁴⁴

Selo u opštini Suva Reka⁴⁵

Srpske snage bezbednosti su 21. aprila opkolile malo selo u opštini Suva Reka; nećemo ga imenovati zbog prirode zločina koji su tamo počinjeni. Svi muškarci iz sela su pobegli u brda, osim jedanaest starijih muškaraca koji su ostali sa 200-300 žena i dece. Svu jedanaestoricu su ubili i bacili u seoski bunar. Žene su držali tri dana u privatnim kućama, gde su neke seksualno zlostavljali i silovali.

Svu jedanaestoricu su ubili i bacili u seoski bunar.

43 Ibid.

44 Iz intervjuja HRW-a sa S. Z., Belanica (Kosovo), 19. avgust 1999.

45 Ime sela nije navedeno da bi se zaštitile žrtve seksualnih napada i silovanja koje tamo žive.

Istraživači HRW-a su saznali za te zločine krajem aprila intervjuišući izbeglice u severnoj Albaniji. Tada su žene iz sela prijavile da su ih srpske snage držale tri dana u privatnim kućama. Dve intervjuisane žene su otvoreno priznale da su ih silovali, a svedoci su istraživačima HRW-a dali imena još četiri žene za koje veruju da su bile seksualno zlostavljane.

Kao izbeglice u Albaniji, te žene su rekle istraživačima HRW-a da je policija odvela jedanaest starijih muškaraca. Neke žene su tvrdile da su, dok su ih proterivali iz sela 24. aprila, videle jednog od njih kako leži mrtav pored puta, ali nisu znale ko je on. Jedna starija žena je posvedočila da je čula kako policija govori o tome kako su ubili te muškarce i bacili ih u dubok bunar. Rekli su da su ostali muškarci nestali. Kada su istraživači HRW-a posetili selo 1. avgusta, nekoliko seljana je potvrdilo da je tih jedanaest muškaraca koje su žene spomenule bilo ubijeno. Bacili su ih u seoski bunar, koji su zatim minirali. Eksperti za sudsku medicinu ICTY-ja otkrili su dvanaest leševa (dvanaesti čovek je ubijen 5. maja).

Prema rečima seljana iz okoline, OVK je bio aktivan u opštini Suva Reka tokom 1998. i 1999. godine, u oblasti Petrova, i imao je bazu u Budakovu. Za vreme bombardovanja NATO-a, OVK je bio i u selu Lanište (Llanishte).

Seljani su rekli da je policija prvi put došla u selo 5. aprila. Tražili su novac i nakit, spalili nekoliko kuća, ali nisu direktno zlostavljali nijednog žitelja sela. Prema izveštaju OEBS-a, seljani su, u očekivanju novih napada vladinih snaga, organizovali seosku stražu.⁴⁶

Policija je ponovo opkolila selo 21. aprila u rano popodne. Muškarci iz sela su, zajedno s nekima iz okolnih sela, pobjegli u brda da se pridruže OVK-u. Veliki broj ljudi iz sela istočno od Suve Reke okupio se u blizini Laništa, gde je bila baza OVK-a. Bore u ovoj oblasti trajale su tri dana, rekao je jedan svedok, u njima je povređeno šezdeset Albanaca, a dvojica su ubijena; ubijeno je i pet srpskih policajaca.⁴⁷ Prema podacima srpskog Ministarstva unutrašnjih poslova, devetnaest policajaca je bilo po-

46 OEBS/ODIHR, *Kosovo: Kako viđeno, tako rečeno*, (Kosovo/Kosova: As Seen, As Told), 1. deo.

47 Iz intervjuja HRW-a s A. T., Suva Reka (Kosovo), 1. avgust 1999.

13. OPŠTINA SUVA REKA (SUHAREKE)

vređeno u “terorističkim napadima” u opštini Suva Reka između 22. i 24. aprila, ali nije jasno da li su oni bili povređeni u borbama koje je spomenuo svedok.⁴⁸ Tri dana kasnije OVK je poslao civile, čak 10.000 ljudi, po rečima jednog svedoka, u Petrovo. Neki civili su otišli u Račak.

Šta se stvarno dogodilo u selu posle 21. aprila znaju samo žene i deca koji su tamo ostali i Srbi koji su ih zarobili. Prema rečima preživelih – istraživači HRW-a su razgovarali s dvanaest žena – policija je zarobila svih 200-300 žena i dece na jednom polju (zajedno sa pedeset žena iz obližnjih sela i jedanaest starijih muškaraca). Muškarce su pretresli i odveli. Žene su nasumično razdvojili i zatvorili ih u tri privatne kuće.

Ženama su neprekidno pretili i maltretirali ih. Policija je zahtevala da stave svoj novac i nakit u kantu koja je kružila među njima. Pošto nisu bili zadovoljni plenom, po rečima jednog svedoka, jedan policajac je trogodišnjem dečaku stavio nož pod grlo i rekao da će ga ubiti ako majka ne da zlato ili novac.⁴⁹ Nekim ženama su naredili da kuvaju i da čiste za srpskim snagama. Neke su bile primorane da imaju seksualne odnose s ljudima koji su ih zarobili.

Dve žrtve silovanja, koje su intervjuisali istraživači HRW-a, bile su u istoj kući, punoj preplašenih žena i dece. Žene u drugim kućama su, kako su opisale, bile u sličnim uslovima. Jedna od žrtava je opisala kako su je u dva navrata seksualno zlostavljali, a jednom od ta dva puta su je silovali. Oko četiri sata popodne drugog dana zarobljeništva, kako je rekla, jedan čovek u zelenoj maskirnoj uniformi ju je odabrao iz velike grupe žena. Odveo ju je u drugu kuću i silovao. Rekla je istraživačima HRW-a:

“Odveo me je od drugih žena i radio mi je šta je hteo.”

48 Prema podacima s veb sajta srpskog MUP-a (www.mup.sr.gov.yu, 21. mart 2001), povređeni policajci su: Vlastimir Selenić (1971), Dejan Bajić (1976), Miodrag Đikić (1971), Srđan Ilić (1965), Miodrag Đukić (1971), Dejan Tošić (1972), Siniša Pejev (1960), Branislav Božić (1969), Slavko Milić (1953), Danijel Spasenov (nepoznatih godina), Miodrag Stevanović (nepoznatih godina), Bratislav Stojković (1961), Slavoljub Živković (1970), Saša Krstić (1969), Ljubiša Miljković (1968), Dragan Pešić (1969), Slaviša Ivković (1964), Vukašin Jovanović (1963) i Dragan Medić (1970).

49 Iz intervjuja HRW-a, ime poznato HRW-u, Kuks (Albanija), 27. april 1999.

[Silovatelj] je rekao: "Dođi ovamo." Odveo me je od drugih žena i radio mi je šta je hteo. Bio je nizak, imao je četrdesetak godina, tamnopus, Ciganin. Srbi su regrutovali Cigane. Znala sam da je Ciganin po njegovom izgledu: oni su crni, tamnopusi. Ima ih puno u Suvoj Reci. Nosio je zelenu maskirnu uniformu, istu kao Srbi, sa crvenim trakama na ramenu...

Ciganin me je odveo u drugu kuću, oko pet minuta hoda od prve kuće. Bio je sam sa mnom pola sata ili sat vremena. Silovao me je: radio je sa mnom šta je hteo. To je bila kuća jednog rođaka. Otišli smo oko pet popodne.⁵⁰

Sledećeg dana, drugi čovek je tražio da ona ide s njim u drugu kuću, udaljenu desetak minuta hoda. Prema opisu ove žene, taj čovek joj nije rekao ni kuda je vodi ni zašto, već ju je gurnuo puškom kad je počela da plače.

Kuća je bila puna pripadnika srpskih snaga bezbednosti, rekla je istraživačima HRW-a. Postavljali su joj pitanja, koristeći gestikulaciju i osnovne reči jer je žena jedva razumela srpski. Pitali su je za godine, da li ima dece i gde joj je muž. Tražili su od nje novac. Kad im je rekla da nema novca, naredili su joj da se skine. Počela je da plače i čupa kosu, na šta su se oni smejali. Pustili su neku muziku.

Kad se skinula, muškarci su joj prilazili jedan po jedan; stajala je naga pred njima. Rekla je za HRW da su je svi gledali, onda su je ostavili samu u sobi sa čovekom za kojeg je mislila da je komandir i s još jednim oficijrom, koji je ležao nag na krevetu. Žrtvu su naterali da legne na krevet s oficijrom; dodirivao joj je grudi, rekla je, ali je nije terao da ga ona dodiruje. Komandant, koga je identifikovala kao takvog jer je nosio zlatne zvezdice na kapi i izdavao naredjenja drugima, legao je na leđa, na oko tri metra od nas. "Stalno sam plakala i odgurivala njegove ruke", rekla je. "Na kraju mi je rekao: neću ti ništa. Komandant nas je samo gledao."

Oko deset minuta kasnije, ostali vojnici su se vratili u prostoriju i terali su je da im naga posluži kafu. Onda su joj naredili da se obuče i pospremi. Pokupila je prljave šoljice i tanjire i oprala pod. Potom su je vratili u kuću sa ostalim ženama. Kad su je druge pitale šta joj se dogodilo, odbila je da im ispriča.

50 Iz intervjuja HRW-a, ime poznato HRW-u, Kuks (Albanija), 27. april 1999.

13. OPŠTINA SUVA REKA (SUHAREKE)

Jedna druga žrtva silovanja rekla je istraživačima HRW-a da ju je policija iz kuće gde je bila držana odvela u drugu kuću. Tako su je stavili u sobu i naterali da se skine. Jedan za drugim, pet pripadnika srpskih snaga ulazilo je u sobu da je gledaju naga, ali ju je samo poslednji čovek silovao, rekla je. Dok ju je napadao, ona četvorica su ušli da gledaju. Žena je takođe rekla da je neko stavio voki-toki ispod kreveta u sobi i da su joj, uz svu muku, srpske snage još vikale kroz voki-toki da je uplaše. Ukupno su je u sobi držali oko pola sata. Objasnila je:

Pet vojnika je ušlo u sobu gde sam bila naga, jedan po jedan. Samo je poslednji imao fizički kontakt sa mnom; ostali su samo gledali i rekli su mi: "Ako drugi pitaju, reci da smo imali odnos." Svaki je proveo nekoliko minuta sa mnom... Poslednji je ostao duže od ostalih. Posle nekog vremena, drugi su provalili u sobu i zatekli nas u odnosu; ostali su i gledali. Nisam bila u sobi duže od pola sata.⁵¹

Ostale žene koje su držali u selu rekle su istraživačima HRW-a da su videle ili čule kako srpske snage odvođe druge žene tokom tri dana njihovog zarobljeništva.

Jedna starija žena rekla je da je policija ušla treće noći u jednu kuću, upirući baterijskom lampom u lica žena koje su pokušavale da pokriju glave maramama. Našli su jednu ženu i rekli: "Ti, pođi s nama." Vratila se posle oko dva sata i kad su je pitali šta je bilo rekla je: "Ništa me ne pitajte."⁵²

Vratila se posle oko dva sata i kad su je pitali šta je bilo rekla je: "Ništa me ne pitajte."

Istraživači HRW-a su razgovarali s lekarom iz izbegličkog kampa Ujedinjenih Arapskih Emirata u Kuksu, u Albaniji, gde su, krajem aprila, bile izbeglice iz ovog sela. Rekao je da su 27. aprila još tri žene iz sela došle da mu prijave da su bile silovane. Lekar je rekao da je jedna od tih žena pokazivala očigledne znake ozbiljnog emotivnog rastrojstva.⁵³

51 Iz intervjuja HRW-a, ime poznato HRW-u, Kuks (Albanija), 27. april 1999.

52 Iz intervjuja HRW-a, ime poznato HRW-u, Kuks (Albanija), 27. april 1999.

53 Iz intervjuja HRW-a sa dr Saedom Albloušijem (Saeed Albloushi), Kuks (Albanija), 27. april 1999.

U subotu 24. aprila sve žene iz sela su primorali da idu peške do obližnjeg sela, i tu su ih držali u lokalnoj školi dva dana i dve noći, bez hrane i vode, ali niko nije prijavio fizičko zlostavljanje. Srpski Crveni krst je 26. aprila došao i dao ženama i deci mleko, hleb i hranu u konzervama. Grupu su zatim odvezli u dva autobusa do sela Žur, gde su morali da prepešače granicu s Albanijom.

Stanovnici sela vratili su se svojim kućama 16. juna. Istraživači HRW-a su posetili selo 1. avgusta. Samo dve od dvadeset osam kuća nisu bile oštećene vatrom ili na neki drugi način.

Seljani su rekli da je u selu ubijeno ukupno dvanaest muškaraca. Jedan je ubijen 5. maja u polju. Ostalih jedanaest je ubijeno 21. aprila ili tih dana. Imena koja su naveli bila su ista kao i ona koje su istraživačima HRW-a dale žene izbegle u Albaniju. Njihove godine, od četrdeset devet do devedeset jedne, takođe se poklapaju. Osim toga, seljaci su rekli da je svih jedanaest tela nađeno u lokalnom bunaru, koji je bio miniran. Istraživači HRW-a su videli na kraju sela sveže iskopane grobove jedanaest muškaraca. U izveštaju od 10. novembra Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija, tužilac ICTY-ja Karla del Ponte rekla je da su eksperti za sudsku medicinu pronašli u selu dvanaest leševa.⁵⁴

Prema rečima seljana, u selo su prvo stigle vladine snage u plavim ili zelenim uniformama. Drugog dana su im se pridružili naoružani ljudi u zelenim uniformama, za koje oni veruju da su bili vojno osoblje. Mnogi su imali smeđe trake na rukavima; neki počinioци zločina imali su dugu kosu i bradu, drugi su nosili crne "fantomke". Jedan policajac, kako je rekao jedan svedok, imao je crnu kosu s plavo obojenim pramenom napred. Jedna od žrtava silovanja rekla je da je većina Srba u kući u kojoj je bila nosila dugačke kame za pojasom.

Trnje (Terrnje)

Istraživači HRW-a su razgovarali s tri očevica masovnog ubistva 25. marta u selu Trnje, šest kilometara jugozapadno od grada Suva Reka. U odvojenim intervjuima, svedoci su prijavili da su ne-

⁵⁴ Izjava Karle del Ponte Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija, 10. novembar 1999, Njujork.

13. OPŠTINA SUVA REKA (SUHAREKE)

posredno videli dvadeset četiri do trideset šest ubistava koja su počinile srpske snage bezbednosti u zelenim uniformama; konačan broj je možda veći.⁵⁵ Jedan od svedoka video je kako četiri dana kasnije srpske snage odnose tela.

Sva tri svedoka, dvoje iz Trnja i jedan poreklom iz Studečana, posvedočila su da su srpske snage bezbednosti ušle u selo oko šest časova ujutro 25. marta. Izgleda da su meta napada bile dve kuće na kraju sela. Svedok I. G., koji je preživeo pucnjavu u svojoj kući, rekao je istraživačima HRW-a:

Svedoci su prijavili da su neposredno videli između dvadeset četiri do trideset šest ubistava.

Dva policajca su ušla u kuću, u dnevnu sobu, a osam do deset ih je bilo napolju s puškama. Policajci koji su ušli rekli su nam da izađemo napolje. Nisu nam dozvolili ni da obujemo cipele. Izašao sam i video druge policajce u (našem dvorištu) mnogo njih van kapije i još jednu grupu policajaca kako dolazi iz pravca škole. Neki policajci su stajali uz zid, uperivši svoje automatsko oružje u nas. Rekli su nam da sednemo, pa smo svi seli u red, moj otac je bio poslednji. Otac je došao do mene i rekao da ide u kuću, ali kad je krenuo, dva policajca iz kuće su mu pucala u vrat i ubila ga.

Zatim mi je jedan od njih prišao i pitao me gde su muškarci, jer su bila prisutna samo trojica, ostalo su sve bili žene i deca. Iz džepa su izvadili neko obeležje ili amblem OVK-a, stavili mi ga u usta i rekli mi da zovem NATO. Onda su me udarili kundakom u potiljak. Slomili su mi lobanju, kasnije sam je operisao. Pao sam i na trenutak izgubio svest. Kad sam opet otvorio oči, video sam osam policajaca u stroju kako počinju da pucaju u nas iz automatskog oružja. Samo smo nas dvojica preživeli, ja i moj rođak N. B. iz Studečana. Jedan mali dečak živeo je sledećih trideset časova, ali je onda umro. Kad su sve ubili, spalili su tri kuće. Samo je jedna soba ostala.⁵⁶

55 OEBS/ODIHR: *Kosovo: Kako viđeno, tako rečeno (Kosovo/Kosova: As Seen, As Told)*, 1. deo, str. 367, navodi se broj od "oko 40" mrtvih, što je zasnovano na rečima svedoka i glasinama.

56 Iz intervjuja HRW-a s I. G., Trnje (Kosovo), 29. avgust 1999.

Taj čovek je kasnije napustio kuću i otišao da potraži ostale u selu. U kući porodice Voci video je mrtvog Alija Vocija. U kući jednog rođaka video je mrtve Šemsija (Shemsi) i sedmogodišnjeg Votima. On veruje da je 25. marta u selu ubijeno ukupno trideset šest osoba, a još devet je ubijeno kasnije u toku rata. Ali, mogao je da navede imena samo dvadeset četiri žrtve.

Istraživači HRW-a su razgovarali s još jednim preživelim, N. B., koji je potvrdio priču I. G.⁵⁷ On je rekao da je došao u Trnje da bude sa svojom porodicom jer je bilo pucnjave i granatiranja u njegovom rodnom selu Studečani (Studeqan), otkad ga je OEBS napustio 20. marta. Objasnio je kako je u Trnju 25. marta jedan od ljudi u zelenoj uniformi držao amblem OVK-a u ruci i zahtevao da mu se kaže ko je vlasnik kuće. Taj čovek je, rekao je N. B., izdao naređenje da se puca:

Čovek s amblemom OVK-a u ruci izdao je naređenje: "Pucaj!" Odmah su počeli da pucaju i svi smo popadali. Pogodili su me u levu ruku.⁵⁸ Video sam da je krvava i nisam mogao da je pomerim. Kada sam pao čuo sam pucanj – pucali su u mene jer sam se pomerao. Ali me meci nisu pogodili. Ostao sam tako tri ili pet minuta, i kad više nisam ništa čuo, ustao sam. Video sam da se jedno dete od oko devet godina još miče. Krenuo sam do svojih kola, koja su bila udaljena oko pet metara, i u tom trenutku je I. G., koji je bio s desne strane, ustao. Bio je sav krvav po glavi i vratu. Pitali smo jedan drugog gde smo povređeni, i videli smo da se drugi više ne pomeraju.⁵⁹

Treći svedok nije bio u istoj kući s N. B.-om i I. G.-om. Ovaj sedamdeset jednogodišnjak video je srpske snage bezbednosti – nije znao da li su policija ili vojska – kako ulaze u selo rano ujutro 25. marta. Rekao je da su ušli na kapiju njegove kuće i zapalili štalu. Onda je u kuću ušlo deset-dvanaest naoružanih muškaraca. Bacili su ručnu bombu ali niko nije bio povređen.

Srpske snage su zatim otišle do ostalih kuća u selu, između ostalih i kuću I. G.-a. Posle nekog vremena, svedok je izašao iz

57 N. B. je izgubio ženu, snaju i unuka u napadu 25. marta.

58 HRW je pregledao ono što je ličilo na ranu od metka na njegovoj ruci.

59 Iz intervjuja HRW-a sa N. B., Studečane (Kosovo), 29. avgust 1999.

13. OPŠTINA SUVA REKA (SUHAREKE)

kuće da pogleda unaokolo. Video je tela Šemsija Gašija (40), njegove snaje (ime nepoznato) i Votima Gašija (7). Neki ljudi su ubijeni u drugoj kući, među njima Barie Gaši, Ajmane Gaši i Bersarta Gaši, svi članovi njegove porodice, kao i Rahime Voci (oko 50-55 godina), Ramadan Krasnići (Krasniqi, 73 godine), Refie Krasnići (48 ili 49 godina), trudnice Behjare Krasnići (23-24). Dvesta metara dalje bila su tela svedokovog nećaka, Šabana Gašija (38) i Hamzija Gašija (35), kao i Muhameta Krasnićija (63), i Refkija Rešaja (Reshaj, 49). Na ulici je ubijen Haki Gaši (73) a u dvorištu svedoka ubijen je Mehmed Limani (55).⁶⁰

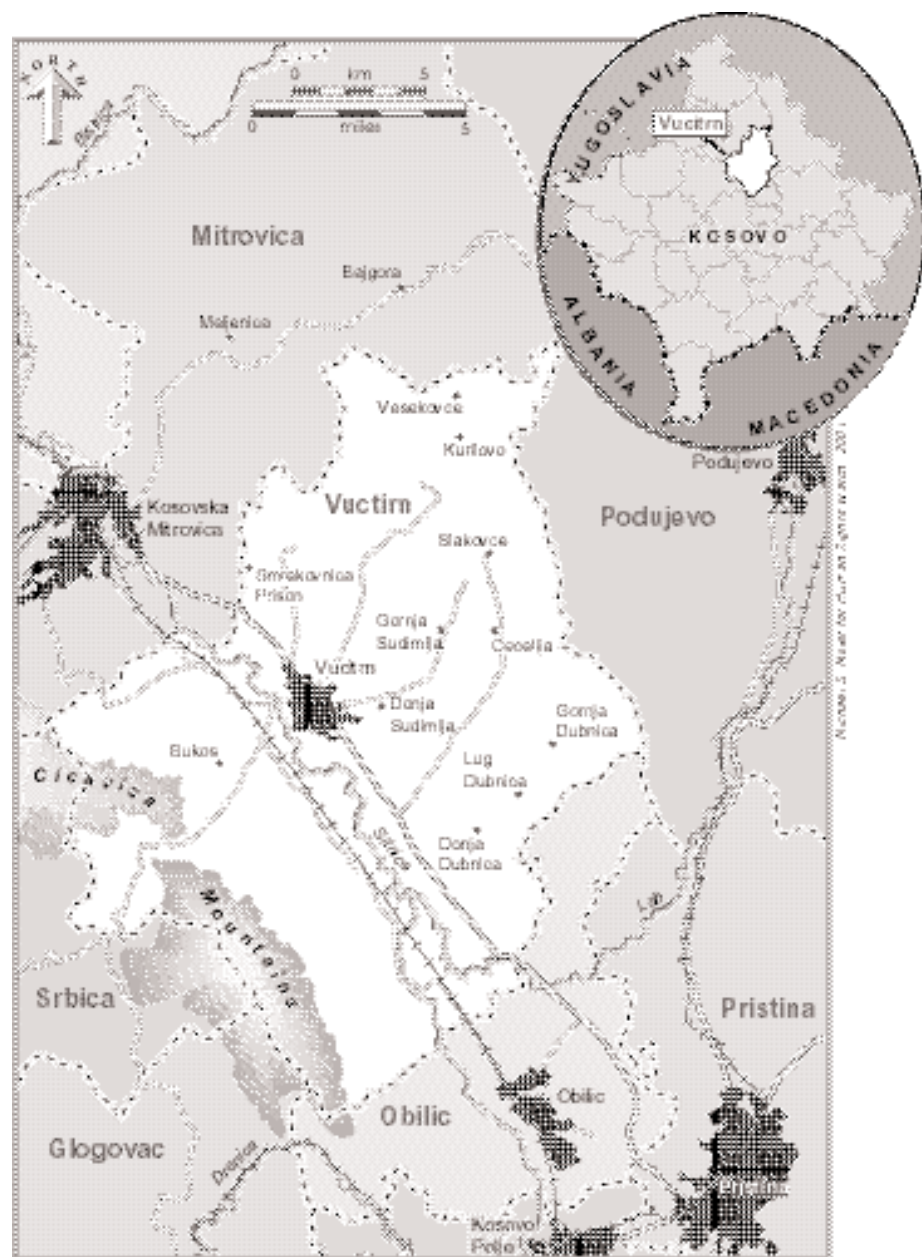
N. B. tvrdi da je četiri dana nakon ubistava, 29. marta, video srpske snage kako kamionom odnose leševe iz Trnja. Rekao je:

Rano ujutro, čuo sam kako dolazi kamion iz Lešana. Čuo sam kako su se zaustavili, otvorili metalna vrata i znao sam da su došli da odnesu tela. Čuo sam kad su ih stavljali u kamion i čuo sam da se Srbi žale na smrad. Sve su ih stavili unutra i vratili se u Lešane. Spalili su kola, moj traktor i sobu u kojoj je bio Musli.

Uveče sam otišao u Muslijevo dvorište i video da su otneli sva tela, samo je jedna dečija jakna ostala u dvorištu. Nisam video nikoga u selu i nisam znao šta da radim. Odlučio sam da idem u Mamuše, gde su se skrivali ljudi iz Studenčana. Stigao sam u ponoć, ali su se ljudi bojali da prime izbeglice, pa sam ostao dve noći u džamiji. Onda su došli ljudi iz Pagaruše, uzeli smo kamion i otišli u Albaniju. Istakli smo belu zastavu da pokažemo da se predajemo.⁶¹

60 Iz intervjuja HRW-a sa B. G., Trnje (Kosovo), 29. avgust 1999.

61 Iz intervjuja HRW-a s N. B., Studenčane (Kosovo), 29. avgust 1999.

14. Opština Vučitrn (Vushtrri)

Opština Vučitrn na severu centralnog Kosova imala je pre rata oko 90.000 stanovnika, od čega su 90% činili Albanci. Srbi su uglavnom bili smešteni u samom Vučitrnu i u nekoliko okolnih sela. Od prve polovine 1998. godine pripadnici OVK-a zauzimali su položaje na planini Čičavica, koja se prostire paralelno s glavnim putem i železničkom prugom između Mitrovice i Prištine. Brojni napadi snaga OVK-a u tom području zabeleženi su tokom 1998. i u prvoj polovini 1999. godine.

Dana 25. februara 1999. godine Vojska Jugoslavije započela je tzv. "zimске vežbe" u oblasti Vučitrna. Kako je OEBS kasnije izvestio, te vežbe su, u stvari, predstavljale vojnu operaciju čišćenja puta i železničkih veza sa Srbijom na severu potiskivanjem OVK-a nazad u planinu, što se i desilo.¹

Vučitrn je granatiran prvog dana bombardovanja NATO-a i hiljade stanovnika je proterano u prvoj nedelji vazdušne kampanje. Dana 3. aprila organizovan je autobuski prevoz stanovništva za Makedoniju. Sledeći talas proterivanja desio se oko 15. aprila.

Za vreme bombardovanja bilo je sporadičnih incidenata severozapadno i jugozapadno od Vučitrna, iako je većina stanovništva već bila napustila oblast zbog borbenih dejstava koja su bila u toku. Do kraja aprila veliki broj raseljenih lica okupio se u Velikom Kičiču (Kqiqi i Madhe), severno od Vučitrna. Oni su 2. maja bili prisilno rasterani u raznim pravcima.

Desetine hiljada raseljenih kosovskih Albanaca okupile su se tokom aprila u oblasti Šalja, severno i istočno od Vučitrna, gde su se nalazile snage OVK-a. Vladine snage su u ofanzivi krajem aprila i početkom maja uspešno probile linije OVK-a na severu ove oblasti, u blizini sela Bajgora (Bajgore) i Meljenica (Meleni-

1 OEBS/ODIHR, *Kosovo/Kosova: As Seen As Told*, str. 384.

2 ICRC, *Persons Missing in Relation to the Events in Kosovo from January 1998*, Međunarodni komitet Crvenog krsta (ICRC), Prvo izdanje, maj 2000.

ce). Raseljena lica su uglavnom bežala u dva pravca: na istok, prema Podujevu, ili na jug, duž reke Slakovce.

Policija i paravojne snage sustigle su konvoj koji se kretao ka jugu. Procenjuje se da su 2. i 3. maja između Gornje i Donje Sudimlje (Studime e Eperme i Studime e Poshtme) policija i paravojne snage ubile oko stotinu muškaraca, što je opisano u nastavku ovog poglavlja. Nasumična ubistva, kao i ubistvo dvanaest članova jedne porodice, dogodila su se u ovim selima i okolini u maju. Ekipe stručnjaka za sudsku medicinu ICTY-ja pronašle su u Gornjoj Sudimlji ukupno devedeset osam leševa. Kako su naveli posle rata stanovnici Vučitrna i službenici UN-a na Kosovu, 22. maja se desilo još jedno masovno ubistvo šezdeset devet muškaraca u Vučitrnu, mada taj incident nije dokumentovan u ovom izveštaju. Međunarodni komitet Crvenog krsta zabeležio je da je istog dana nestalo šezdeset devet muškaraca iz Vučitrna, mada se ne može tvrditi da se radi o istim osobama koje su, navodno, ubijene.²

Ovo poglavlje govori i o tome kako se postupalo s kosovskim Albancima zatočenim u zatvoru Smrekovnica na severu opštine. Većina muškaraca, njih više od 3.000, prema izveštaju OEBS-a,³ proterani su s Kosova krajem maja i početkom juna, a izveštaji beleže da su oni u pritvoru doživeli fizičko zlostavljanje.

GORNJA SUDIMLJA I DONJA SUDIMLJA (STUDIME E EPERME I STUDIME E POSHTME)

Napad na konvoj 2. maja

Za vreme boravka u Kuksu (Albanija) u vreme bombardovanja NATO-a, istraživači HRW-a intervjuisali su šest kosovskih Albanaca koji su bili svedoci napada na konvoj u blizini Gornje Sudimlje. Iako su svedoci intervjuisani odvojeno, oni su dali podudarne izveštaje o tome kako su srpska policija i paravojne snage izdvojile albanske muškarce iz konvoja traktora i zatim neke od njih ubile.⁴ Intervjui koji slede urađeni su s kosovskim Albancima iz te oblasti koji su bili izdvojeni iz konvoja i držani u pritvoru (vidi "Zatvor Smrekovnica"). U avgustu su istraživači HRW-a

³ OEBS/ODIHR, *Kosovo/Kosova: As Seen, As Told*, 1. deo, str. 388-390.

⁴ Vidi *Human Rights Watch Kosovo Flash* br. 40, 20. maj 1999.

14. OPŠTINA VUČITRN (VUSHTRRI)

posetili Gornju i Donju Sudimlju i intervjuisali još devet meštana, koji su potvrdili iskaze prvih svedoka u vezi s navedenim događajima i naveli još neke pojedinosti.

Kako navode svedoci, srpske snage su krajem marta i početkom aprila naredile jednoj grupi kosovskih Albanaca iz Vučitrna i okolnih sela da napuste domove. Pet autobusa je tada prevezlo kosovske Albance do granice s Albanijom. Nekim kosovskim Albancima bilo je dozvoljeno da ostanu u oblasti oko Vučitrna do 2. maja, dok su drugi morali da se sele u više navrata, zbog manjih oružanih napada i granatiranja koje su sprovodile srpske snage.

Mnoga raseljena lica na kraju su završila u selima severoistočno od Vučitrna koja su bila pod slabom komandom OVK-a, kao što su Bajgora, Vesekovce (Vesekofc), Kurilovo (Kurillove) i Slakovce (Sllakovc), i u kojima se nalazila poljska bolnica OVK-a. Ova oblast je stoga bila prenaseljena – nekoliko svedoka navodi da je odselo u kućama s još preko stotinu ljudi, a neki su morali da spavaju napolju.

Početkom maja srpske i jugoslovenske snage otpočele su ofanzivu i granatirale nekoliko sela u oblasti oko Bajgore. Dana 2. maja vladine snage su probile liniju fronta OVK-a u blizini Bajgore i Meljenice, nateravši u beg one koji su se sklonili u toj oblasti.⁵ Konvoj izbeglica krenuo je u pravcu juga ka selima Slakovce i Cecelija (Ceceli), gde su im se pridružili drugi kosovski Albanci koji su tražili utočište u tim mestima. U tom trenutku, prema procenama svedoka, konvoj se sastojao od nekoliko stotina vozila i između tri i pet hiljada izbeglica i protezao se sve do sela Gornja Sudimlja. Srpske i jugoslovenske snage pratile su konvoj na njegovom putu, paleći kuće u Slakovcima i Ceceliji.

Vladine snage su probile liniju fronta OVK-a u blizini Bajgore i Meljenice, nateravši u beg one koji su se sklonili u toj oblasti.

⁵ Bivši komandant OVK-a rekao je istraživačima HRW-a da je zapovedao jedinicom od pedeset šest osoba zaduženom za Gornju i Donju Sudimlju. Povukli su se iz te oblasti, kako on kaže, jer nije želeo da dovodi u opasnost 10.000-15.000 interno raseljenih civila. Jedinica se vratila u selo nakon ofanzive 2. maja. Iz intervjua HRW-a s M. T., Vučitrn (Kosovo) 18. avgusta 1999.

Svedoci su rekli istraživačima HRW-a da su se zaustavili u Gornjoj Sudimlji – koju je do 2. maja držao OVK – da se odmore i vide šta će dalje. Po nekim izjavama, snage Vojske Jugoslavije bile su stacionirane u jednom skladištu u Donjoj Sudimlji, selu kroz koje su izbeglice morale da prođu na putu do Vučitrna. Tridesetogodišnja S. A. iz Novog Se-la Begovog (Novoselle e Begut), koja se nalazila na prvom traktoru u konvoju, ispričala je istraživačima HRW-a šta se desilo 2. maja oko 20 časova:

“Vojnici su počeli da nas psuju, šetali su između nas, a neke su šutirali i tukli.”

Odlučili smo da okačimo belu krpnu na naš traktor da pokaže-mo da hoćemo da se predamo. Ali pre nego što smo stigli u Donju Sudimlju počeli su da pucaju i da nas žestoko grana-tiraju. Dušekom sam pokrila svoju decu i nastavili smo pre-ma Donjoj Sudimlji. Kada smo stigli do skloništa, videli smo vojnike poređane duž leve strane puta.

Zaustavili su nas, naredili da sidemo sa traktora, stavi-mo ruke na potiljak i sednemo na put. Vojnici su počeli da nas psuju, šetali su između nas, a neke su šutirali i tukli. Jednu ženu su tukli samo zato što je njeno dete plakalo.⁶

Vojnici, kojima su se između 20 i 30 i 21 čas pridružile policija i paravojne snage, išli su od jednog do drugog traktora u konvoju, psujući i preteći izbeglicama. U isto vreme, vojnici koji su do-lazili iz Slavkovaca i Cecelije stigli su do konvoja. Njihove uni-forme bile su plave ili zelene. Neki su imali bradu, drugi su no-sili maske.

K. B., trideset četvorogodišnji Albanac iz Vučitrna koji se skrivao po selima, ispričao je istraživačima HRW-a šta se desilo nakon toga:

Kada su (policija i paravojne snage) došli do dela konvoja u kojem sam bio, pitali su mog brata gde mu je uniforma OVK-a i oružje. On je rekao da nema ni jedno ni drugo, jer nije član OVK-a. Zatim su ga udarili kundakom, nakon čega

⁶ Iz intervjuja HRW-a sa S. A., Kuks (Albanija), 13. maj 1999.

14. OPŠTINA VUČITRN (VUSHTRRI)

su došli do mene i rekli mi da siđem s prikolice. Kada sam sišao, on me je puškom udario po obrazu, čelu i ustima, polomivši mi zub. Zatim su me uboli bajonetom i zamalo mi odsekli deo uha. Zgrabili su me za lakat, uperili mi pušku u leđa i odvukli me nekih dvadeset metara dalje. Gurnuli su me u pravcu nekog malog potoka, preskočio sam ga i pao na zemlju. Kada sam se podigao, udarili su me četiri puta puškom u potiljak i jednom u rebra. Kasnije mi je doktor rekao da su mi polomili jedno rebro. Opet sam pao i ostao da ležim oko dva minuta, nakon čega sam ponovo ustao i vratio se do traktora.

Nakon što su me pretukli, video sam kako tri vojnika ili policajca odvlače dve devojke između sedamnaest i dvadeset godina starosti. Odveli su ih nekih dvadeset-trideset metara dalje, tako da nisam mogao da vidim šta se s njima desilo. Ali kada su se vratile, video sam da su im košulje po sredini iscepane.⁷

Istraživači HRW-a su pregledali i fotografisali rane K. B.-a prilikom intervjua u Kuksu (Albanija). Vrh njegovog levog uha bio je poderan, ali ga je zalečio doktor u jednom izbegličkom kampu, i jedan prednji zub s desne strane bio mu je polomljen. Drugi su prošli još gore. Z. A., četrdeset četvorogodišnjak iz Novog Sela, priča šta se desilo njegovoj porodici:

Oko 21 čas paravojne formacije i vojska su nas zaustavili. Nisam ih baš dobro video, već je bio mrak. Oteli su nam novac i nakit. Zatim su dva paramilitarca s maskama i maramama odveli mog ujaka Remzija Aljiua (54) i mog sestrića Ramadana Aljiua (38). Tražili su novac od njih. Zatim su ih odveli nekih trideset metara dalje i ubili ih rafalima iz automatskih pušaka. Zatim su odveli Hajrula Aljiua i njegovu ženu, ali ovi su im (policiji i paravojnim formacijama) dali 500 nemačkih maraka pa ih nisu ubili.⁸

B. A., devetnaestogodišnjak iz Donje Sudimlje, ispričao je sličnu priču:

7 Iz intervjua HRW-a s K. B., Kuks (Albanija), 12. maj 1999.

8 Iz intervjua HRW-a sa Z. A., Kuks (Albanija), 12. maj 1999.

Kada su nam (vojnici koji su stigli iz Cecelije) prišli, jedan srpski vojnik je zgrabio mog dvadeset sedmogodišnjeg brata za lakat i odveo ga na neka tri metra od traktora. Tamo je od njega tražio novac i ubrzo potom ga je s leđa ubio pištoljem.

U istom trenutku su odveli mog ujaka, pucali su na njega, šutirali ga, i on je pao na zemlju. Videli smo dva tela na zemlji i mislili smo da su obojica mrtvi. Nakon toga su odveli i mog oca i, uperivši mu pištolj u grlo, tražili novac. Otac im je dao sto nemačkih maraka, ali su oni tražili hiljadu. Rekao sam ocu da im da, tako da se otac vratio do traktora i dao im još devet stotina maraka. Tada su pustili oca, ali su odmah zgrabili mog rođaka i od njega takođe tražili novac. Moj otac im je dao još pet stotina maraka, nakon čega su pustili mog rođaka. Nakon što je vojska otišla, začuli smo kako me ujak doziva i zapomaže. Nekoliko minuta kasnije, otac i deda su otišli do njega i preneli ga u traktor jer je bio pogođen u potkolenicu pa nije mogao da hoda. Kada su okrenuli telo mog brata, videli su da je mrtav.⁹

Jedan drugi čovek iz Gornje Sudimlje objašnjava kako je bio svedok kada su trojicu muškaraca skinuli s njegovog traktora i ubili:

Bilo je oko 15 paramilitaraca kod mog traktora. Baterijskom lampom su osvetlili oca jednog četvorogodišnjeg deteta. Jedan od njih je odgurnuo puškom sina i pucao u oca, u Agima Gergulija (37 ili 38), oca četvero dece. Zatim su nešto tražili od Envera Gergulija (40), mog rođaka, ali pošto je on bio gluvonem, nije im odgovorio. Zgrabili su ga za okovratnik i skinuli s traktora, ja sam takođe skočio s traktora i preklinjao ih da mu poštede život. Rekli su da im dam novac ili će ga naterati da progovori. Dao sam im 800 nemačkih maraka i rekli su da je u redu. Onda je došao neki drugi tip. Odveo je mog brata dva metra dalje i ubio ga.

Ponovo se vratio s baterijskom lampom i pronašao još jednog mog rođaka, Namana (39). Odveo ga je s druge stra-

⁹ Iz intervjua HRW-a sa B. A., Kuks (Albanija), maj 1999.

14. OPŠTINA VUČITRN (VUSHTRRI)

ne traktora i zatražio novac. Dao sam im 1.400 maraka, ali su ga ipak ubili iz kalašnjikova, dva metra dalje. Pomislio sam da je možda još živ i rekao sam mu da se otkotrlja do vode. Ali tamo je bio i jedan

tip koji je razumeo (šta sam rekao) i ponovo su pucali na njega iz kalašnjikova. Nakon toga mi je prislonio kalašnjikov na vilicu. Rekao

je: "Imaš dva minuta da mi daš 1.000 maraka." Ali ja nisam imao para. Moja žena i deca su bili u traktoru pa su mi rekli da uzmem novac od žene. Ali ni ona nije imala para, pa sam im dao novac mog brata. Odbrojavali su: "dva minuta, minut... dve sekunde, jedna sekunda...", i ja sam tada odgurnuo pušku, ona je pala, a ja sam potrčao i skočio u potok. Tamo sam bio oko jedan minut, misleći da će doći i pronaći me. Nisam mogao da hodam, samo sam otpuzao u šumu, dvadeset-trideset metara od traktora. Onda sam čuo kako viču: "Gotovo, gotovo!" Ušli su u auto i odvezli se.¹⁰

"Prislonio mi je kalašnjikov na vilicu. Rekao je: 'Imaš dva minuta da mi daš 1.000 maraka.'"

Istraživači HRW-a su takođe intervjuisali M. G., brata Z. G., koji je bio svedok jednog ubistva, i koji je ostao bez ruke posle ranjavanja iz vatrenog oružja. On je istraživačima HRW-a ispričao kako su njegov traktor zaustavili negde između Gornje i Donje Sudimlje. Jedan neidentifikovani čovek je u tom trenutku pokušao da pobegne iz konvoja, ali su ga ubili, kaže on. Policija je zatim tražila novac od M. G., koji im je dao izvesnu svotu, ali su mu, bez obzira na to, pucali u ruku. On je rekao:

Došli su s baterijskom lampom do mog traktora i naredili mi da siđem. Tražili su novac i ja sam dao 300 nemačkih maraka jednom policajcu iz Srbije, koji je nosio uniformu, bio je ćelav i zgodan. Nakon što sam mu dao 300 maraka, izvadio je automatsko oružje i naredio mi da se okrenem. Mislio sam da će me ubiti, i on je stvarno pucao u mene, dva metka u desnu ruku i jedan u leđa. Pao sam na levu ruku i pokušao da pomerim desnu ruku, ali nisam mogao, pa sam je pridi-

¹⁰ Iz intervjuja HRW-a sa Z. G., Gornja Sudimlja (Kosovo), 14. avgust 1999.

gao uz pomoć druge šake. Osetio sam kako mi se ruka hladi. Pošto su (srpske snage) otišle, zatražio sam vode od komšije i on mi je dao. Pitaو me je da li sam živ i ubacili su me u traktor. Kada smo čuli da se (srpske snage) vraćaju, odveli su me u šumu. Tamo sam s majkom proveo celu noć.¹¹

Sledećeg jutra braća M. G.-a došla su u šumu s ocem i Agimovim, Enverovim i Namanovim telima. Tela su ostavili na groblju, a M. G. su odveli u dvorište njegove kuće. Te večeri je jedan doktor iz Vučitrna došao da leči njegove rane. Nakon toga, 4. maja su odveli M. G. u Slakovce, koje je ponovo bilo pod kontrolom OVK-a, gde mu je doktor amputirao ruku oštrim nožem – što je kasnije isti doktor potvrdio u odvojenom razgovoru s istraživačima HRW-a.

Još jedan čovek iz Gornje Sudimlje, S. B., bio je svedok kada su srpske snage bezbednosti ubile njegovog sina, koji se oženio tog jutra, zajedno sa još dvojicom muškaraca iz sela. U intervjuu za HRW on je rekao:

Kada su došli do mog traktora, tamo su bila tri muškarca: moj sin Adnan, Ešref Rašica (oko 30 godina) i Ismet Statovci (između 27 i 30 godina). Prvo su ščepali Ismeta, skinuli

“Čuo sam kad su mi ubili sina, čuo sam dva praska.”

ga s traktora i počeli da ga tuku. Pitali su ga odakle je. Rekao je da je iz Firaja. Onda je jedan od njih rekao: “Odvedi ga samo i ubij.” Ubili su ga iz automatske puške, čuo sam dva praska, bio je samo tri-četiri metra udaljen.

Zatim su se vratili i odveli mog sina. Zgrabili su ga za desnu ruku i odveli ga s druge strane puta. Krenuo sam za njim, ali su me udarili kundakom po levom obrazu i ja sam pao. Čuo sam kad su mi ubili sina, čuo sam dva praska. Video sam ga kako leži, pucali su mu u gornji deo leđa. Onda su odveli Ešrefa i njega su takođe ubili. Čuo sam kako pričaju preko radija i pitaju koliko je ljudi ubijeno. Neko je rekao sedamdeset pet, a onda su oni rekli: “Samo nastavite, dok ne dođete do sto.”¹²

11 Iz intervjuu HRW-a s M. G., Gornja Sudimlja (Kosovo), 14. avgust 1999.

12 Iz intervjuu HRW-a sa S. B., Gornja Sudimlja (Kosovo), 14. avgust 1999.

14. OPŠTINA VUČITRN (VUSHTRRI)

Pedeset devetogodišnji zemljoradnik iz Gornje Sudimlje, H. A., ispričao je istraživačima HRW-a kako su ljudi u policijskim uniformama pucali na njegovog brata i sina, i tom prilikom ubili sina. On je rekao:

Došli su do traktora i odveli mog brata Hakija i mog sina Rahmana (27). Uzeli su 1.100 nemačkih maraka od mog brata i sina i onda su pucali u njih. Mog brata su ranili u desni članak na nozi¹³ a mog sina su ubili. Bio sam udaljen manje od tri metra od njih; ubili su ga pred nama, pred njegovom majkom. Ljudi koji su to uradili nosili su policijske uniforme i maske. Kada je moj brat pao, ponovo su pucali u njega, još jedan metak u leđa.¹⁴ Metak je prošao kroz njega.¹⁵

Ostali svedoci koje su intervjuisali istraživači HRW-a navode da su mnogi njima neznani ljudi bili ubijeni pred njihovim očima. Prema njihovim rečima, vojnici i pripadnici paravojnih formacija išli su gore-dole duž konvoja, maltretirali, pljačkali i ponekad ubijali izbeglice. Svi svedoci takođe ističu da su čuli kako se pucnji ponavljaju u više navrata u periodu između 21 sat i 22 i 30. Oko 23 i 30 došli su policajci iz Vučitrna i naredili da konvoj nastavi put Vučitrna. Oko ponoći 3. maja konvoj je stigao u grad.

Nekoliko svedoka navelo je da su videli mnogo leševa duž puta koji vodi u grad, ali tačan broj žrtava iz konvoja nije poznat. Četiri svedoka, nezavisno jedan od drugog, tvrde da su videli dvadeset pet, trideset, sedamdeset i "preko stotinu" leševa. Ovako različiti podaci mogu biti posledica činjenice da su ti svedoci bili u različitim delovima konvoja, tako da su oni na početku konvoja videli manje nego oni na kraju. Istražitelji ICTY-ja otkrili su devedeset osam tela u Gornjoj Sudimlji.¹⁶

Tačan broj dali su i oni koji su pomagali da se tela žrtava zakopaju. Na primer, Z. G. navodi da se vratio u Gornju Sudimlju 3.

13 Predstavnici HRW-a su videli ranu.

14 Predstavnici HRW-a videli su prostrelnu ranu koju je izgleda napravio metak koji je ušao u telo kroz leđa, a izašao na sredini stomaka.

15 Iz intervjuja HRW-a s H. A., Gornja Sudimlja (Kosovo), 16. avgust 1999.

16 Iz obraćanja Karle del Ponte Savetu bezbednosti, 10. novembar 1999, Njujork.

maja oko pet časova i video sedamdeset dva tela između groblja i mesta gde su njegovi rođaci bili ubijeni. On kaže:

Na groblju su bila devedeset dva tela. Svi leševi su bili iskasapljeni – bez ruku, nogu ili glave. Samo dva tela nisu bila iskasapljena. Pokrili smo leševe, otvorili nekoliko grobova i stavili po pet-šest leševa u jednu raku. Zakopali smo ih uz pomoć nekoliko ljudi i OVK-a, ali nismo mogli sve da ih pokopamo 3. maja, uspeli smo da pokopamo samo trideset četiri tela.¹⁷

Komandir jedinice OVK-a odgovorne za Donju i Gornju Sudimlju izjavio je da su njegovi vojnici pokopali tela devedeset dve žrtve napada na konvoj. On kaže:

Bila su devedeset dva tela, i svi su bili iz kolone. Među žrtvama su uglavnom bili vozači traktora s prikolicama. Bilo je mnogo napuštenih traktora, a neki ljudi su bili ubijeni na traktorima. Većina je bila ubijena iz neposredne blizine, možda samo dvoje-troje nisu. Mislim da su većinu ubili hicima u glavu i gornje delove tela. Zakopavali smo ih trećeg, četvrtog i petog maja. Našli smo mnogo ispaljenih čaura tamo, čaura iz automatskog oružja proizvedenog u Jugoslaviji, i nešto čaura od municije za pištolje. Takođe postoji i amaterski video snimak leševa.¹⁸

HRW je nabavio i pregledao snimak. Na njemu se vidi selo Gornja Sudimlja dan pre napada i na sam dan napada. Na snimku se takođe vidi između dvadeset i dvadeset pet leševa, od kojih su mnogi izgleda bili pogođeni u glavu, mada se sa snimka ne može sa sigurnošću utvrditi kako su umrli. Tela su snimljena pojedinačno u krupnom planu i ni u jednom trenutku se ne vidi neki prepoznatljivi orijentir u selu. Štaviše, postoji pauza između snimka sela i snimka svakog tela, što možda ukazuje na to da je postojala pauza u snimanju, ili da je snimak naknadno bio montiran. Bilo kako bilo, pozicije tela su u skladu s onim što su o tome izjavili svedoci i čini se da je snimak verodostojan.

17 Iz intervjua HRW-a sa Z. G., Gornja Sudimlja (Kosovo), 14. avgust 1999.

18 Iz intervjua HRW-a s M. T., Vučitrn (Kosovo), 18. avgust 1999.

14. OPŠTINA VUČITRN (VUSHTRRI)

Iskazi o napadu na konvoj koje je prikupio HRW poklapaju se sa informacijama stranih novinara koji su izveštavali o incidentu iz Albanije za vreme rata ili s Kosova posle juna 1999. godine. Sve u svemu, pet medijskih izveštaja u štampi na engleskom jeziku sadrži devet izjava očevidaca koji pominju ubistva koja su počinile policija i paravojne snage 2. i 3. maja. Jedan svedok tvrdi da je jedanaest članova njegove porodice ubijeno.¹⁹ Jedna žena je novinaru londonskog *Independenta* rekla: "Ubili su moga muža na moje oči... Prvo su muškarce tukli kundacima pušaka, a onda su ih ubili. Tokom celog puta držala sam oči zatvorene jer nisam želela da zapamtim tu scenu."²⁰

Lišavanje slobode i proterivanje

Nakon što je konvoj raseljenih lica stigao u Vučitrn, Albance su uputili ka zemljoradničkoj zadrugi u blizini motela "Vicianum", gde su proveli noć sedeći u prostoru ograđenom žicom, a čuvali su ih policajci i vojnici. Svedoci su istraživačima HRW-a rekli da se na tom malom prostoru nalazilo nekoliko hiljada izbeglica, tako da je bilo nemoguće ispružiti noge a kamoli zaspati. Čuvari su celu noć šetali između izbeglica, proveravali njihove isprave, a u nekim slučajevima i tukli ljude.

Ujutru 3. maja, negde između 8 i 10 sati, oko trideset policajaca ušlo je u ograđeni prostor. Tri svedoka su, nezavisno jedan od drugog, identifikovali policajca po imenu Petrović – za koga tvrde da je bio komandir policije u Vučitrnu – kao glavno-komandujućeg. Jedan od ova tri svedoka nije znao ime ovog policajca, ali druga dva tvrde da se zove Dragan Petrović.²¹

Svedočenja se slažu u tome da su policajci naredili da se muškarci između osamnaest i šezdeset godina odvoje od žena, dece i starijih. Policajci su zatim pregledali isprave tih 500-600 iz-

19 Ray Moseley, *Living and Dead Bear Witness to Atrocities*, *Chicago Tribune*, 16. jun 1999.

20 Emma Daly, *War in the Balkans: Villagers Saw More than 100 Men Shot*, *Independent*, 5. maj 1999.

21 Još dva muškarca iz oblasti Vučitrn identifikovali su Dragana Petrovića po imenu, ali u vezi s dva različita događaja. Vidi dalje, iz intervjua HRW-a s K. B. i Z. A., Kuks (Albanija), 12. maj 1999. i sa S. A., Kuks (Albanija), 13. maj 1999.

dvojenih muškaraca. Vozačima traktora iz te grupe, kojih je bilo oko 200, bilo je dozvoljeno da se ponovo pridruže svojim porodicama.

Zatim je, kako kažu svedoci, došao veliki kamion u koji je ukrvano pedeset-šezdeset preostalih muškaraca koji su odvezeni u pravcu Mitrovice. Oko deset do dvadeset minuta kasnije kamion se vratio prazan i odveo drugu grupu muškaraca u istom pravcu. Svedoci navode da se isti kamion vraćao po nove grupe ljudi bar osam puta.

Dok su muškarci bili odvoženi, vozačima traktora bilo je naređeno da ukrcaju porodice u svoja vozila i voze prema Mitrovici. Oni koji su među prvima napustili poljoprivredno dobro rekli su istraživačima HRW-a da su na tom putu videli kamion koji je služio za transport ljudi parkiran ispred zatvora Smrekovnica. Svedoci tvrde da su videli neke ljude koji su odvedeni iz zemljoradničke zadruge u Vučitrnu, među njima su bili i neki članovi porodica samih svedoka.

Jedan drugi svedok, koji nije bio u konvoju u Gornjoj Sudi mlji, tvrdi da je video kosovske Albance u zatvoru Smrekovnica i oko njega 3. maja. Ovaj trideset osmogodišnjak iz Bajgore, S. B., intervjuisan u Kuksu, kaže da je stigao peške u zatvor Smrekovnica 2. maja ujutru s još jednom grupom u kojoj je bilo oko 3.000 seljana iz oblasti Bajgore. Oko 17 sati istog dana, policija je došla u kuću njegovog ujaka, gde se on skrivao, i naredila mu da se priključi ostatku grupe u dvorištu škole u Smrekovnici, koja se nalazi pored zatvora. S. B. je rekao istraživačima HRW-a da je video nekoliko hiljada ljudi u zatvoru, mada nije jasno kako je došao do ovog broja i da li ih je video u samom zatvoru ili oko njega. On takođe tvrdi da je oko 300 ljudi koji su bili s njim u školskom dvorištu odvedeno u zatvor. Svakog sata su oslobađali po nekoliko ljudi iz zatvora i, kako navodi ovaj svedok, izgledalo je da su svi bili pretučeni.²²

U isto vreme u Vučitrnu konvoj u kom su bili uglavnom žene, deca i stariji kretao se u pratnji policije preko Smrekovnice do Kosovske Mitrovice, da bi nakon toga bez pratnje nastavio put preko Srbice, Peći i Kline, gde su raseljena lica provela noć. Iz Kline su nastavili sporednim putem na jug ka Prizrenu i za-

²² Iz intervjua Human Rights Watcha sa S. B., Kuks (Albanija), 13. maj 1999.

14. OPŠTINA VUČITRN (VUSHTRRI)

tim do Morine, graničnog prelaza s Albanijom, koji su prešli 4. maja.

Ostala ubistva

Nakon deportacije raseljenih lica u konvoju, između 15.000 i 40.000 kosovskih Albanaca ostalo je u oblasti između Cecelije i Dubnice (Dumnice), nekoliko kilometara južno, u oblasti nad kojom je OVK ponovo uspostavio kontrolu. Osim toga, policija je nekim porodicama u Vučitrnu savetovala da se vrate u Gornju i Donju Sudimlju jer bi to bilo bezbednije. OVK je takođe zauzeo položaje u selu. Ali ubrzo nakon toga vladine snage zauzele su položaje na uzvišenjima oko tih sela, presekaвши time prilaz Vučitrnu. Jedini prolaz do grada, gde se mogla nabaviti hrana, bio je duž potoka koji teče od Gornje Sudimlje, preko Donje Sudimlje do Vučitrna. U više navrata tokom maja, policija je pucala i ubijala albanske seljane koji su pokušavali da uđu u Vučitrn ili ga napuste.²³

Prema izjavi lokalnog komandanta OVK-a, 17. maja oko 20 sati njegovi vojnici pronašli su tela šest muškaraca koji su bili ubijeni u blizini potoka. Svi su bili ubijeni s razdaljine od petnaest do dvadeset metara, kaže on. Dva muškarca su preživela.

Istraživači HRW-a su intervjuisali jednog od njih dvojice. V. Z. kaže da je išao peške s još sedmoricom ljudi iz Gornje Sudimlje nazad u Vučitrn, gde je kod rođaka proveo veći deo rata. Njegov dom je u blizini potoka koji vodi u grad, tako da je, kada se grupa približila tom potoku, otišao na minut da obiđe svoju kuću. Opisujući šta se nakon toga desilo, on kaže:

Zajedno smo prešli potok oko 19 sati. Stigli smo blizu moje kuće i ja sam im rekao da nastave, hteo sam da obiđem kuću. Bili smo na oko 200 metara od nje. Kako sam se odvojio, bio sam možda četiri metra udaljen od ostalih, čuo sam iznenada rafalnu paljbu. Potrčao sam i sakrio se u jednoj ku-

23 Osim zabeleženih ubistava u ovom periodu, predstavnicima HRW-a rečeno je da je ubijen i Afrim Bekteši (27 ili 28 godina), mada tačan datum i okolnosti ubistva nisu poznati. Iz intervjua HRW-a s G. I., Vučitrn (Kosovo), 16. avgust 1999.

ći od kamena. Nisam znao gde da odem. Sačekao sam još malo, dok su se čuli pucnji.

Čuo sam pucnje i uplašio sam se da su oni ispred mene. Potrčao sam i sakrio se u neko žbunje, 300 ili 400 metara od potoka. Video sam još jednu grupu Srba koji su dolazili traktorom iz Svračka, ali oni mene nisu videli. Bio sam na samo 150 metara od njih ali me nisu videli. Video sam da su u uniformama, ali ne znam kojim jer sam ležao na zemlji. Za to vreme sam čuo mnogo hitaca, trajalo je oko sat vremena.

Mislio sam da će me videti, pa sam čekao da dođu kada završe sa ostalima. Video sam samo jednog od onih koji su pucali, bio je blizu mene. Ležao je u jabučnjaku i kada me je ugledao počeo je da puca i viče na mene. Nosio je zelenu maskirnu uniformu. Čak je i u mojoj kući, na drugom spratu, bio jedan od njih.²⁴

Još jedno ubistvo desilo se 23. maja, ali nema svedoka s lica mesta. Jedan drugi komandant OVK-a, koji tvrdi da je bio odgovoran za bataljon u oblasti Sudimlje i Samodraže (Samadrexhe), kaže da je 24. maja u blizini istog potoka pronašao tela osam žena,

Vladine snage ubile su dvanaest članova porodice Gerđžaliju (Gerxhaliu).

starosti između četrnaest i trideset jedne godine. Dve su imale rane od noža u blizini usta, kaže, a na nekima je bila poderana odeća, što ga navodi

na zaključak da su neke od njih bile silovane.²⁵

Komandant OVK-a u Sudimlji, koji je odvojeno intervjuisan, takođe tvrdi da su vojnici OVK-a u blizini potoka oko ponoći 23. maja pronašli tela osam devojaka i žena između dvanaest i trideset godina. Šest tela smo našli u vodi, dok su dve devojke bile nekoliko metara dalje, kaže on. Ovaj komandant takođe veruje da su dve devojke bile silovane, pošto im je odeća bila poderana, ali, kako navodi, lekarski pregled nije izvršen.²⁶

Poslednje prijavljeno ubistvo desilo se 31. maja, kada su vladine snage ubile dvanaest članova porodice Gerđžaliju (Gerxhaliu) koji su živeli u Donjoj Sudimlji, u blizini glavnog pu-

24 Iz intervjuja HRW-a s V. Z., Donja Sudimlja (Kosovo), 19. avgust 1999.

25 Iz intervjuja HRW-a s G. I., Vučitrn (Kosovo), 16. avgust 1999.

26 Iz intervjuja HRW-a s M. T., Vučitrn (Kosovo), 18. avgust 1999.

14. OPŠTINA VUČITRN (VUSHTRRI)

ta pored potoka. Nakon sukoba sa srpskim snagama, pripadnici OVK-a su pronašli tela trojice muškaraca iz ove porodice, Džemailja (Xhemail), Seljatina (Selatin) i Šabana (Shaban), Seljatinovog sina, koji su ubijeni u blizini svoje kuće. Drugih devet članova porodice, među kojima i šestoro dece mlađe od četrnaest godina, ubijeno je u kući.²⁷

Jedan šezdeset osmogodišnjak iz te porodice, Salji Gerdžaliju (Sali Gerxhaliu), kaže da je 31. maja kada se probudio čuo da su njegova tri rođaka ubijena u blizini njihove kuće. Upregao je svog konja i zapregu i otišao da pokupi tela. On kaže:

Kada sam stigao do potoka, video sam da je jedna Selatimova ruka bila otkinuta hicima iz puške i da je bio pogođen u vrat. Šabanu su pucali u oči i videlo se da mu je lobanja polomljena. Džemailju su pucali u grudi i stomak. Svi su bili ubijeni mecima. Džemailj je bio pogođen sedam ili osam puta, a i u ostale su pucali najmanje dva puta. Zaplakao sam za svojim rođacima.²⁸

Nakon što je Salji Gerdžaliju pokupio tela, njegov prijatelj Ismet i Džemailjova kćerka odlučili su da pogledaju kakvo je stanje u porodičnoj kući, pošto su shvatili da niko od rodbine nije pokušao da ih potraži. Džemailjova kćerka je pridržavala konja, a Salji Gerdžaliju je ušao unutra:

I tako sam ušao unutra i ugledao njih devetoro u jednoj sobi. S vrata sam primetio Salje kako leži s rukama ispred gla-

27 Imena ubijenih u blizini porodične kuće: Seljatin Gerdžaliju (Selatin Gerxhaliu, rođen 1951. ili 1952, Fedžrijin muž), Šaban (Shaban) Gerdžaliju (rođen 1983, sin Seljatina i Fedžrije) i Džemailj (Xhemail) Gerdžaliju (rođen 1937, rođak porodice). Ubijeni u kući: Salja (skraćeno od Salihe) Gerdžaliju (rođena 1918, Seljatinova majka), Fedžrije (Fexhrie) Gerdžaliju (rođena 1954, Seljatinova žena), Muharem Gerdžaliju (rođen 1985, sin Seljatina i Fedžrije), Medžit (Mexhit) Gerdžaliju (rođen 1987, sin Seljatina i Fedžrije), Abdurahim Gerdžaliju (1989, sin Seljatina i Fedžrije), Mibera Gerdžaliju (rođena 1991, kćerka Seljatina i Fedžrije), Sabahudin Gerdžaliju (rođen 1993, sin Seljatina i Fedžrije), Sofie Gerdžaliju (rođena 1963, Nedžmedinova žena) i Safer Gerdžaliju (rođen 1992, sin Sofie i Nedžmedina).

28 Iz intervju a HRW-a sa Saljijem Gerdžalijuom, Donja Sudimlja (Kosovo), 16. avgust 1999.

ve. Dva dečaka su bila pored Salje i dve žene. Izgledalo je kao da spavaju. Dečaci su bili u sedećem položaju sa spuštanim nogama. Rekao sam: "Alah, Alah, svi su mrtvi, svih devetoro." Ponovo sam izašao i odneo tri tela na groblje. Tamo sam sreo još neke ljude i rekao sam im da je dvanaestoro ljudi mrtvo. Pitali su da li treba da ih sahrane, rekao sam da bi bolje bilo da sačekamo i pozovemo policiju.²⁹

Salji Gerdžaliju je zaista pozvao policiju iz Vučitrna, koja je došla na uviđaj na mesto zločina. On dalje kaže:

"Policija i istražni sudija došli su i fotografisali."

Policija i istražni sudija došli su i fotografisali. Rekli su da će nam dati primerke fotografija, ali to nikada nisu uradili. Kada su stigli, istražni sudija, neka žena iz Crne Gore, počela je da plače. Jedan policajac ju je pitao zašto plače. Žena je rekla: "Šta su ova deca skrivila?" Ali jedan od policajaca – Dragan Petrović – rekao je: "Ovo vam je rat, drugarice." Ja sam mu rekao: "Rat je kada se odrasli bore protiv odraslih, zato idite u šumu i borite se protiv OVK-a. Ovo ovde su deca koja su spavala." Ali Petrović me je samo pogledao. Nakon što su napravili snimke, rekli su nam da ne sahranjujemo tela, jer će oni dovesti ljude iz Kosovske Mitrovice. Otišli su kolima u Vučitrn a kada su se vratili rekli su nam da ipak sahranimo tela.³⁰

Dragana Petrovića pomenula su još tri seljana iz te oblasti, koji tvrde da su ga videli u Vučitrnu s konvojem ljudi nakon napada u Gornjoj Sudimlji 3. maja.

Istraživači HRW-a su takođe razgovarali sa sinom Šukrija (Shukri) Gerdžalijua (44) iz istog sela. On kaže da je 31. maja čuo dve snažne eksplozije bombi NATO-a negde oko četiri sata. Nešto kasnije, oko sedam sati, srpske snage su ušle u selo. Većina muškaraca je uspela da se iskrade, ali su kasnije saznali da su tri člana porodice Gerdžaliju – Seljatin, Šaban i Džemal – ubijeni.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

14. OPŠTINA VUČITRN (VUSHTRRI)

Nešto kasnije istog dana ovaj čovek je otišao do kuće porodice Gerdžaliju i video devet tela. On kaže:

Kada sam ušao u kuću, s vrata sam ugledao Seljatinovog sina kako sedi, a s njegove desne strane bila je jedna starica i dvoje dece, koje je ona pokušala da zaštititi. Pored nje je bila Nedžmeđinova supruga i njeno dete. Ostali su pokušali da se sakriju u sobi.³¹

Komandant bataljona OVK-a je takođe ispričao istraživačima HRW-a o ubistvu porodice Gerdžaliju, tvrdeći da ubijeni muškarci nisu bili članovi OVK-a. On kaže:

Otišao sam da vidim tela (članova porodice Gerdžaliju). Tri tela su bila napolju na brdu i svi su bili ubijeni iz neposredne blizine. Seljatin, Džemailj i Šaban nisu bili članovi OVK-a, i ja pre toga nikada nisam čuo za njih. U jednoj sobi bilo je njih devetoro. Kada sam ugledao decu, više nisam mogao da izdržim. Nekima su pucali u lice, nekima u grudi. Ubijeni su iz jugoslovenskih kalašnjikova, našli smo čaure. Deca su bila uzrasta između pet i osamnaest godina, a bilo je i žena. I Srbi su ispitivali ovaj slučaj. Čak je i njima bilo čudno. Postojala su dva policijska punkta, levo i desno od sela. Okrivljavali su jedni druge: policija je tvrdila da je to uradila vojska, i obrnuto. Istragu je sprovela vojna policija.³²

Zatvor Smrekovnica (Smrekonice)

Dana 22. maja istraživači HRW-a su u Kuksu (Albanija) intervjuisali šest kosovskih Albanaca koji su tog dana bili pušteni iz Smrekovnice, zatvora s minimalnim obezbeđenjem, sagrađenog 70-ih godina prošlog veka u blizini Mitrovice. Sva šestorica opisuju nasilne postupke srpskih vlasti, između ostalog i premlaćivanje zatvorenika.

31 Iz intervjuja HRW-a sa Šukrijem Gerdžalijem, Gornja Sudimlja (Kosovo), 14. avgust 1999.

32 Iz intervjuja HRW-a s G. I., Vučitrn (Kosovo), 16. avgust 1999.

U toku te dve nedelje desetine drugih kosovskih Albanaca iz oblasti Vučitrna i Mitrovice prešle su u Albaniju i pričale o svom zatočeništvu u Smrekovnici. U svim pričama pominje se da ih je policija redovno tukla u pritvoru, naročito dok su ih ispitivali o njihovim aktivnostima u OVK-u ili onome što su znali o OVK-u.³³

Predstavnici HRW-a videli su jasne znakove fizičkog zlostavljanja

Na velikom broju intervjuisanih zatvorenika predstavnici HRW-a videli su jasne znakove fizičkog zlostavljanja, uključujući podlive oko očiju, velike modrice na

leđima, nogama i zadnjicama i ogrebotine na koži. Većina zatvorenika je pre puštanja na slobodu bila primorana da potpiše izjavu u kojoj priznaje učešće u terorističkim aktivnostima.

Istraživači HRW-a su intervjuisali više od trideset bivših pritvorenika, i sva svedočenja bila su zapanjujuće slična. Svi su bili uhapšeni u Vučitrnu, Mitrovici ili okolnim selima gde je operisao OVK. Neki su bili uhapšeni 2. maja, izdvojeni iz izbegličkog konvoja u blizini Sudimlje (vidi deo o Donjoj Sudimlji).

Zatvorenici su bili držani u uslovima koji su bili mnogo ispod najnižeg prihvatljivog standarda. Svi zatvorenici ističu da su ćelije bile toliko prenatrane da je u nekim od njih bilo nemoguće sestati. Jedan pedeset dvogodišnjak iz Resnika kaže da je u njegovoj ćeliji (4 x 8m)³⁴ bilo sedamdeset šest osoba, dok jedan četrdeset trogodišnjak iz okoline Podujeva kaže da ih je u njegovoj ćeliji (4 x 5 m) bilo trideset šest.³⁵ Zatvorenici nisu dobili dušeke i čebad i morali su da spavaju na betonu.

Svi zatvorenici su, bez izuzetka, bili ispitivani, neki čak pet puta, u vezi s mogućim vezama sa OVK-om. Zatvorenici kažu da su ih za vreme tih ispitivanja tukli, ponekad veoma grubo. Dva-deset sedmogodišnji A. K. prvo je proveo dve nedelje u školi u Srbici (Skenderaj), a zatim je bio prebačen u Smrekovnicu, gde je proveo još dve nedelje. U intervjuu datom istraživačima HRW-a on kaže:

33 Podudarna svedočenja dostupna su u izveštaju Amnesty Internationala, *Smrekovnica Prison – a Regime of Torture and Ill-treatment Leaves Hundreds Unaccounted For*, oktobar 1999.

34 Iz intervjua HRW-a s X. X. (izmenjeni inicijali), Kuks (Albanija), 22. maj 1999.

35 Iz intervjua HRW-a s Y. Y. (izmenjeni inicijali), Kuks (Albanija), 22. maj 1999.

14. OPŠTINA VUČITRN (VUSHTRRI)

Pet puta su me ispitivali: dva puta u školi u Srbici i tri puta u zatvoru (Smrekovnica). Pitali su me da li sam član OVK-a, koga poznajem u OVK-u, da li sam davao novac za OVK, da li imam veze s OVK-om, itd. Kad god bih im rekao da ne znam nikoga u OVK-u, oni bi me tukli [drvenim] štapovima, gumenim pendrecima ili kundacima. Udarali su me u leđa i po šakama.³⁶

“Kad god bih im rekao da ne znam nikoga u OVK-u, oni bi me tukli (drvenim) štapovima, gumenim pendrecima ili kundacima.

Ostali zatvorenici takođe navode da su ih brutalno tukli po leđima, glavi, šakama i kolenima za vreme ispitivanja, od kojih su se neka obavljala u tehničkoj i medicinskoj školi u Mitrovici, koje su, navodno, bile glavni štabovi policije za vreme rata.

Jedan bivši zatvorenik iz sela Dolak, koji je pušten na slobodu i koji je 7. juna prešao u Albaniju, rekao je istraživačima HRW-a:

Nas četrdeset dvoje otišlo je u tehničku školu (u Mitrovici) a ostali su otišli u medicinsku školu. Strpali su nas u podrum i počeli da nas tuku. Bilo je pet-šest policajaca i vojnika. Bili smo okrenuti ka zidu, pa nismo mogli dobro da vidimo. Tukli su nas gumenim pendrecima, gvozdenim šipkama i kundacima automatskih pušaka. Šutirali su nas. Nisu nas mnogo udarali pesnicama, osim jednog momka koga su udarili u oko (predstavnicu HRW-a videli su tog čoveka s masnicom na oku).³⁷

Bivši zatvorenici kažu da su ih mladi Srbi u Mitrovici gađali kamenjem dok su ih odvodili u tehničku školu ili vraćali iz nje, a neki mladići su učestvovali i u premlaćivanjima. Jedan svedok kaže:

Srpski klinci su takođe dolazili u podrum i udarali nas metalnim šipkama i gađali nas kamenjem. Govorili su “Pustite nas da ih bijemo”. Bili su raznih godišta, jedanaest, dvanaest,

³⁶ Iz intervjuja HRW-a s A. K., Kuks (Albanija), 22. maj 1999.

³⁷ Iz intervjuja HRW-a s n. n., Kuks (Albanija), 7. jun 1999.

tu negde. Pre toga su se igrali na ulici. Kada su nas izveli iz kamiona, klinici su bili tamo, gađali su nas kamenjem. Vređali su naše majke i nazivali nas teroristima.³⁸

Drugi svedok priča: "Neko dete me je udarilo po leđima. Bilo je lakše nego da te udara odrastao čovek. U poređenju s policijskim premlaćivanjem, ovo je bilo kao golicanje."³⁹

Još jedan bivši zatvorenik tvrdi da su 28. maja zatvorenici pretili seksualnim zlostavljanjem. Izvesne osobe, koje on opisuje kao "pripadnike paravojnih formacija", naterale su mlađe zatvorenike, uzrasta oko četrnaest godina, da stoje goli i zatim im pretili da će ih silovati. Kako kažu svedoci, šestoricu zatvorenika su odveli, ali HRW nije pronašao dokaze da je potom zaista bilo seksualnog zlostavljanja.⁴⁰

Osim što su bili izloženi fizičkom maltretiranju, svedoci su, kako su naveli, dobijali nedovoljne količine hrane, oko 200 grama hleba po osobi za ceo dan. Zatvorenici iz Vučitrna kažu da nisu dobili nikakvu hranu četrdeset osam sati, od trenutka kada su pritvoreni u Vučitrnu uveče 2. maja do otprilike 20 sati u utorak 4. maja. Neki od bivših zatvorenika kažu da je hrana bila bolja nekih deset dana nakon njihovog hapšenja, kada su vlasti počele da služe tople obroke.

Nije poznato koliko je bilo zatvorenika u zatvoru Smrekovnica na dan okončanja rata, 12. juna. Mnogi zatvorenici koji su bili u pritvoru na drugim mestima, kao što su Lipljan i Prizren, prebačeni su u zatvore na teritoriji uže Srbije, gde su mnogi od njih ostali zatvoreni do septembra 2000 (vidi "Kršenja prava posle 12. juna 1999").

38 Iz intervjuja HRW-a, Kuks (Albanija), 7. jun 1999.

39 Iz intervjuja HRW-a s N. K., Kuks (Albanija), 7. jun 1999.

40 Iz intervjuja HRW-a sa E. H., Kuks (Albanija), 2. jun 1999.

15.

Statistička analiza povreda prava

Od marta do decembra 1999. godine istraživači HRW-a intervjuisali su više od 600 žrtava i svedoka povreda međunarodnog humanitarnog prava na Kosovu. Podaci prikupljeni na ovaj način, kao i svedočenja preuzeta iz intervjuja i analiza pojedinačnih slučajeva, predstavljeni su u drugim poglavljima ove knjige. Ovo poglavlje obrađuje statističke podatke dobijene iz intervjuja koji su poslužili za utvrđivanje tendencija i šablona po kojima su zločini počinjeni, a koji se iz iskaza svedoka možda ne mogu jasno uočiti. Brojke i grafikoni na sistematičan i jezgrovit način prikazuju podatke o žrtvama, vremenu i mestu zločina, kao i o počiniocima.

Ovo poglavlje, priređeno u saradnji s Programom za nauku i ljudska prava Američke asocijacije za napredak nauke (American Association for the Advancement of Science, u daljem tekstu: AAAS), prvi je projekat HRW-a u kojem se obrađuje ovako veliki broj podataka.¹ Nadamo se da će ovo poglavlje dati doprinos sta-

1 Ovu statističku analizu kreirao je dr Patrick Ball, zamenik direktora Programa za nauku i ljudska prava AAAS-a. Rebecca Morgan, konsultant HRW-a, koordinirala je procesom kodiranja. Dr Herbert E. Spierer, počasni profesor na univerzitetu Konektikat, vanredni profesor međunarodnih odnosa na univerzitetu Kolumbija i savetnik AAAS-a, vodio je statističku analizu i priredio grafikone. Fred Abrahams iz HRW-a napisao je prateći tekst. Dr Fritz Scheuren i Tom Jabine autori su nezavisnih komentara.

HRW bi želeo da se ovom prilikom zahvali dr Ballu, Spiereru, Jabineu i Scheurenu na njihovom vremenu i ekspertizi, kao i mnogobrojnim volonterima, pomenutim u delu gde se navode saradnici, koji su pomagali u procesu kodiranja podataka.

Ovo poglavlje je proizvod zajedničkog rada HRW-a i Programa za nauku i ljudska prava Američke asocijacije za napredak nauke koji je nadgledala Komisija za slobodu i odgovornost u nauci (Committee on Scientific Freedom and Responsibility - CSFR) AAAS-a. CSFR, u skladu sa svojim mandatom i politikom Asocijacije, podržava objavljivanje ovog poglavlja kao naučnog doprinosa ljudskim pravima. Tumačenja i zaključci pripadaju isključivo autorima i ne predstavljaju stavove Odbora, Saveta, CSFR-a ili članova AAAS-a.

15. STATISTIČKA ANALIZA POVREDA PRAVA

tističkoj analizi u oblasti poštovanja ljudskih prava koja se sve više razvija.²

Intervjue su istraživači HRW-a obavili, uglavnom uz pomoć prevodilaca, u Albaniji i Makedoniji od 28. marta do 12. juna 1999, i na Kosovu od 12. juna do 31. decembra 1999. godine. Ispitanici su odabirani na osnovu informacija koje su imali o konkretnim zločinima počinjenim na teritoriji pokrajine. Umesto u formi standardnog upitnika, intervjui su vođeni tako da podstaknu intervjuisana lica da otvoreno govore o onom što su između 20. marta i 12. juna 1999. godine videla ili preživela na teritoriji Kosova. Po povratku u Njujork, obučeni volonteri su dokumentaciju iz intervjua sistematizovali po vrstama povreda, vremenu i mestu povreda, žrtvama i počinioćima. Na osnovu toga je sačinjena baza podataka, koja je javnosti dostupna na adresi <http://hrdata.aaas.org>.

2 Postoji još pet statističkih analiza ratnih zločina na Kosovu koje su uradile druge organizacije. Vidi Central and East European Law Initiative of the American Bar Association and the American Association for the Advancement of Science, *Political Killings in Kosova/Kosovo*, septembar 2000; American Association for the Advancement of Science, *Policy or Panic? The Flight of Ethnic Albanians from Kosovo, March-May 1999*, april 2000; Physicians for Human Rights, *War Crimes in Kosovo - A Population-Based Assessment of Human Rights Violations Against Kosovar Albanians*, avgust 1999; Doctors Without Borders/Médécins Sans Frontières, *Kosovo: Accounts of a Deportation*, 30. april 1999; Paul B. Spiegel i Peter Salama, *War and Mortality in Kosovo, 1998-99: An Epidemiological Testimony*, The Lancet, vol. 355, no. 9222, 24. jun 2000.

Korišćene metode nalaze se, između ostalih, u sledećim knjigama o ljudskim pravima i analizi podataka: Spierer and Spierer, *Data Analysis for Monitoring Human Rights*, Vašington, AAAS (1993); Patrick Ball, *Who Did What to Whom?*, Vašington, AAAS (1996); Patrick Ball, Herbert F. Spierer and Louise Spierer (ured.), *Making the Case: Investigating Large Scale Human Rights Violations Using Informatin Systems and Data Analysis*, Vašington, AAAS (2000); Jabine and Claude (ured.), *Human Rights and Statistics: Getting the Record Straight*, Filadelfija, University of Pennsylvania Press (1992) i Patrick Ball, Paul Kobrak and Herbert F. Spierer, *State Violence in Guatemala, 1960-1996: A Quantitative Reflection*, AAAS, Vašington, 1999.

Ograničenja statističke analize

Statistička analiza u ovom poglavlju osvetljava prirodu ratnih zločina na Kosovu, ali ona nosi i izvesna ograničenja. Najvažnije je to što HRW *nije* nasumice odabirao ispitanike. Naprotiv, istraživači nisu tražili samo žrtve i svedoke kršenja prava već su tragali upravo za onima koji su imali saznanja o najtežim povredama ljudskih prava, kao što su mučenja, seksualno zlostavljanje i ubistva. Upravo zbog toga, ovi podaci se ne mogu generalizovati za celokupnu teritoriju Kosova. Osim toga, ovi podaci ne mogu da pruže informacije o ukupnom broju poginulih, niti da pruže kompletnu sliku o povredama ljudskih prava širom pokrajine.

Aktivnosti HRW-a odvijale su se uglavnom u onim opštinama na Kosovu za koje se zna da su bile najteže pogođene ratom – Glogovac, Orahovac, Đakovica, Prizren i Srbica.

S druge strane, posebna pažnja usmerena je na opštine na jugozapadu, kao što su Đakovica i Orahovac, zato što su istraživači u severnoj Albaniji za vreme rata zabeležili veliki priliv izbeglica upravo iz tih oblasti. Opštinama na severoistoku i u centralnom delu pokrajine, naročito Podujevo i Kosovo Polje, u kojima su se desila mnoga ubistva, nema detaljnijih podataka ni u ovom poglavlju ni u celokupnom izveštaju.

I proces sistematizovanja i stvaranja baze podataka ima svojih nedostataka, naročito kada je u pitanju obrada složenih iskaza svedoka, kojima se opisuju mnogi ratni zločini na Kosovu. Kod složenijih događaja nije uvek lako prirediti statističke podatke tako da oni tačno prikažu šta se desilo, kada i gde. Problem s Kosovom se dalje komplikuje zbog činjenice da mesta imaju nazive i na srpskom i albanskom, što izaziva zabunu i nejasnoće; pored toga, mesta sa istim nazivom pojavljuju se ponekad čak u četiri različite opštine.

Zbog takvih slučajeva, baza podataka HRW-a za Kosovo ne prestano se pregleda i menja da bi se otklonile greške. Kako bi se umanjila mogućnost greške, svi slučajevi u kojima je broj poginulih veći od deset, ali se precizan broj nije mogao utvrditi, izostavljeni su iz ukupnog broja zabeleženih ubistava. Pored toga, podaci o pet opština s najvećim brojem ubistava i nekim drugim opštinama naknadno su brižljivo pregledani da bi se izbegli netačni podaci i da se jedan isti zločin ne bi beležio više puta.

15. STATISTIČKA ANALIZA POVREDA PRAVA

Ovi podaci, kao i celokupan izveštaj, odnose se samo na kršenja prava od 20. marta (kada se OEBS povukao s Kosova) do 12. juna 1999 (kada je NATO ušao na teritoriju Kosova). Treba imati u vidu da su radi preglednosti svi procenti zaokruženi na najbliži ceo broj.

Opšti nalazi

Iz mnoštva intervjuja kojima raspolaže HRW, sistematizovano je 577 intervjuja, budući da su ovi ispitanici imali neposredna saznanja o kršenju ljudskih prava ili humanitarnog prava. U tih 577 intervjuja HRW je zabeležio 35.000 pojedinačnih kršenja prava, pri čemu su se mnoga desila neposredno jedno za drugim i to istim žrtvama.³ Ne sme se zaboraviti da jedno kršenje prava može da se odnosi na jednu žrtvu ili na više njih. U mnogim slučajevima, na primer, proterani su svi stanovnici sela ili gradova, kao što je bio slučaj u selu Ada ili u Peći, ili su pobijeni svi članovi domaćinstva, kao što je bio slučaj sa porodicom Beriša u Suvoj Reci. Ipak, na osnovu broja kršenja prava koja je zabeležio HRW ne može se izvesti zaključak o ukupnom broju kršenja prava na celoj teritoriji Kosova.

Najčešći oblici kršenja prava koje je zabeležio HRW prikazani su na Grafikonu 1. Prikazana su samo ona kršenja prava koja su zabeležena u više od sto slučajeva.

Prisilno razdvajanje muškaraca, žena i dece,⁴ zabeleženo u 5.122 slučajeva, jeste najčešće kršenje prava. Drugo na listi je raseljavanje,⁵ zabeleženo u 4.485 slučajeva, što je razumljivo kada se ima u vidu da je upravo ovaj oblik kršenja prava bio dominantan u sukobu i da je, prema podacima UNHCR-a, više od

3 HRW je sistematizovao sledeća kršenja prava: pljačkanja, ubistva, krađe, uništavanja civilnih objekata, maltretiranja, raseljavanja, lišavanja slobode, otmice, premlaćivanja, silovanja, seksualna zlostavljanja, nasumična granatiranja, prisilna razdvajanja, "nestanke", prinudni rad, mučenja i korišćenja ljudi kao živi štit.

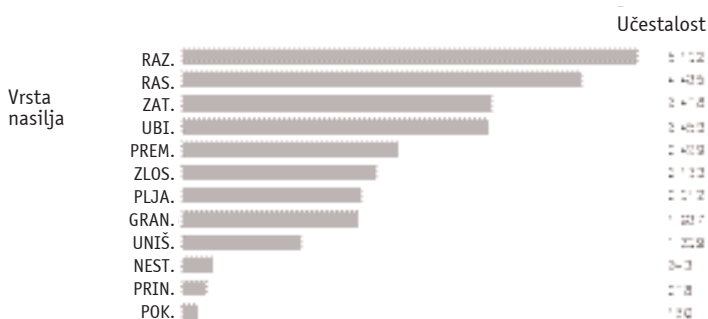
4 Prisilna razdvajanja definisana su kao slučajevi kada su muškarci, žene i deca razdvajani, a sudbina bilo koje grupe nije bila poznata u vreme kada je rađen intervju.

5 Raseljavanje je definisano kao proterivanje ili prisilno raseljavanje iz neke oblasti.

850.000 kosovskih Albanaca proterano s Kosova, a da su još hiljade ljudi raseljene unutar pokrajine. Na trećem mestu je lišavanje slobode,⁶ zabeleženo u 3.478 slučajeva, a nakon toga van-sudsko pugučljenje, sa 3.453 zabeležena slučaja.

Možda će se neki od sledećih izveštaja HRW-a ili drugih organizacija usredsrediti na zajedničke karakteristike ovih povreda prava, na to kada, gde i pod kojim okolnostima su se one desile u određenom periodu. Zanimljivo bi bilo znati i da li su se neke povrede prava češće dešavale izolovano ili zajedno s drugim povredama. Radi pojednostavljenja, ovaj izveštaj se primarno bavi samo jednim tipom povrede ljudskih prava, koji je ujedno i najteži od svih zločina – a to je ubistvo.

Grafikon 1 – Kršenja prava koja je registrovao HRW po vrsti, koja prelaze broj od 100

Napomena: Ovaj grafikon ne treba tumačiti kao pokušaj da se prikaže učestalost ili relativna učestalost povreda ljudskih prava na Kosovu, pošto je HRW nastojao da zabeleži najteže povrede. Na primer, ubistva su verovatno zastupljenija od nasumičnog granatiranja, pošto su istraživači ciljano tražili dokaze za pojedinačne slučajeve ubistava. Lista punih naziva zločina s brojkama izgleda ovako: razdvajanje muškaraca, žena i dece (5.122), prisilno raseljavanje (4.485), lišavanje slobode (3.478), ubistva (3.453), premlaćivanje (2.439), zlostavljanje (2.183), pljačka (2.012), nasumično granatiranje (1.987), uništavanje lične imovine (1.329), nestale osobe (343), prinudni rad (278) i pokušaj ubistva (180).

⁶ Lišavanje slobode definisano je kao hapšenje ili zatvaranje lica koja su zatim bila držana u državnom pritvoru. Ovo obuhvata i slučajeve u kojima su zatvorenici kasnije mučeni, "nestali", ili ubijeni po kratkom postupku.

Analiza vansudskih pogubljenja

Treba napomenuti da su protivpravna pogubljenja koja su sprovođile državne snage – namerna ubistva kojima nije prethodio sudski proces – zastupljena u ovom poglavlju možda nesrazmerno mnogo u poređenju sa ostalim kršenjima prava, ali je to posledica činjenice da je istraživačima HRW-a najvažnije bilo da dokumentuju takva namerna ubistva. Uz to, mnoga protivpravna pogubljenja na Kosovu nisu dokumentovana među 3.453 zabeležena slučaja; na primer, informacije o masovnim ubistvima u Belegu, Godenu, Kačaniku i Podujevu nisu uključene ni u ove podatke a nema ih ni u poglavljima koja se bave određenim opštinama. Osim toga, tela nekih ljudi koji su HRW-u tokom prikupljanja podataka prijavljeni kao nestali u međuvremenu su pronađena. S druge strane, ukupan broj informacija o ubistvima koje je sakupio HRW dovoljno je velik i omogućava da se izvuku neki važni zaključci o šablonu po kom su srpske i jugoslovenske snage ubijale.

Od 3.453 dokumentovana slučaja ubistva, HRW je prikupio imena 916 ljudi, odnosno, 27% od ukupnog broja žrtava. Ostale žrtve svedoci nisu mogli da identifikuju.

Pol žrtava

Kao što se jasno vidi iz dokumentovanih slučajeva u drugim poglavljima ovog izveštaja, srpske i jugoslovenske snage su mnogo češće po kratkom postupku ubijale muškarce nego žene.

Od 3.453 žrtve koje je registrovao HRW, za 2.232 osobe (65%) poznat je pol. Od 2.232 osobe, 2.055 (92%) su muškarci, a 177 (8%) su žene. Ovaj odnos prikazan je u Grafikonu 2.

Ovi rezultati bili bi u granicama očekivanog kada bi se podaci odnosili na pogibije u borbi, ili čak na ubistva učesnika u borbi po kratkom postupku, pošto su u sastavu OVK-a uglavnom bili muškarci. Ali, kao što jasno pokazuju istraživanja u ostalim poglavljima, velika većina žrtava ubistava po kratkom postupku bili su civili koji nisu učestvovali u borbi. Uzmimo, na primer, ubistvo oko devedeset osoba u zatvoru Dubrava ili ubistvo oko 300 muškaraca koji su odvedeni iz konvoja izbeglica i pogubljeni u Meji.

Jasno je da su u ovom slučaju glavna meta ubistava bili muškarci albanske nacionalnosti. Ovu tezu potkrepljuje i činjenica da su se za vreme bombardovanja NATO-a mnogi muškarci skrivali po Kosovu, borili se na strani OVK-a ili bili u inostranstvu, dok su žene češće ostajale u domovima za vreme rata i tako bile potencijalne žrtve zlostavljanja.

Starost žrtava

Od dokumentovanih slučajeva žrtava ubistva (3.453), HRW je uspeo da utvrdi starost 630 ljudi (18%). Među žrtvama čija je starost utvrđena, 530 su muškarci (84%), a 100 žene (16%). Činjenicu da je starost utvrđena kod samo 18% žrtava treba oprežno koristiti prilikom analize, pošto postoji opasnost od zloupotrebe. Sasvim je moguće da su svedoci navodili starost samo najmlađih i najstarijih žrtava da bi istakli težinu zločina. Ipak, čak i ako se uzme u obzir ta mogućnost, iz dobijenih podataka se mogu izvući neki zanimljivi zaključci, koji zaslužuju da budu pomenuti.

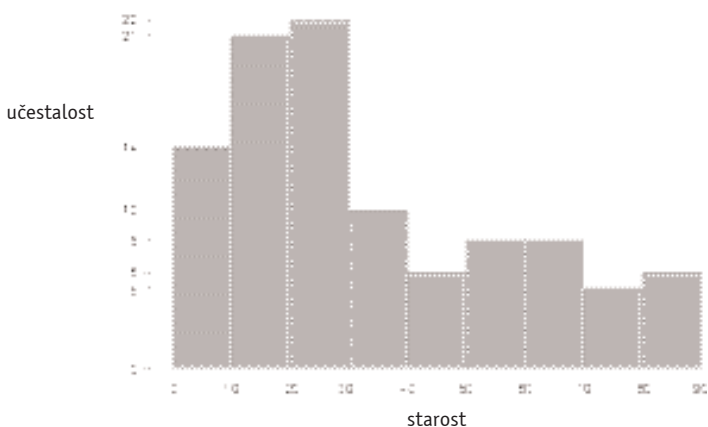
Primetno je da postoji razlika u starosti između muških i ženskih žrtava. Prosečna starost ubijenih muškaraca je 40,3 go-

15. STATISTIČKA ANALIZA POVREDA PRAVA

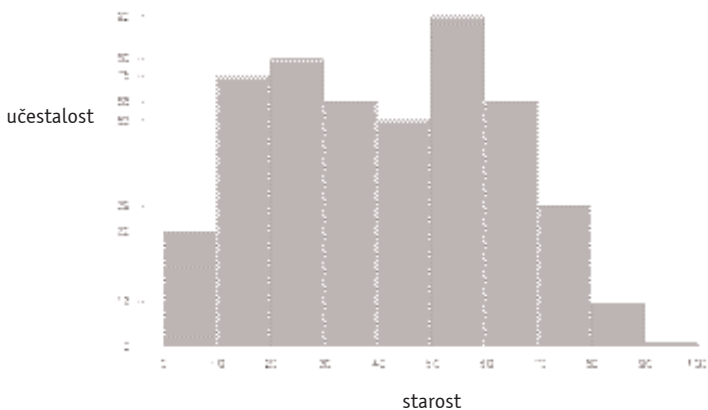
dine, dok je kod žena ona 32,7. grafikoni 3 i 4 prikazuju raspon starosti muških i ženskih žrtava ubistava po kratkom postupku.

Jasno je da postoji razlika u šablonu po kom je sprovedeno nasilje nad muškarcima i ženama. Broj ubijenih dečaka i muškaraca između 10 i 70 godina raspoređen je relativno ravnomerno, ali on znatno pada kada su u pitanju osobe starije od 70 godina. Među ženama, najveći broj žrtava je između 10 i 30 godina, da bi pao na konstantan nivo kod žrtava preko 30 godina starosti.

Grafikon 3 – Starost muških žrtava

Grafikon 4 – Starost ženskih žrtava

Broj ubijene dece oba pola ispod 10 godina je manji. Primetno je, međutim, da su devojčice u tom uzrastu, proporcionalno, imale veće šanse da budu ubijene. Ovi komentari, bazirani na grafikonima 3 i 4, predstavljeni su dole, u Tabeli 1, u uporednoj analizi statističkih podataka o starosti žrtava.

Kao što je prikazano u Tabeli 1, 75% muških žrtava bilo je mlađe od 56 godina, dok je 75% ubijenih žena bilo mlađe od 50 godina. "Prosečna" starost muškaraca je 40,3 godina, a žena 32,7. Tako je 25% ubijenih žena bilo mlađe od 14,5 godina, a 25% muškaraca bilo je mlađe od 22 godine.

Na prvi pogled, ovi rezultati su neočekivani. Kao prvo, na osnovu opisa pojedinih slučajeva očekivao bi se veći broj ubistava vojno sposobnih muškaraca, koji su bili meta ubistava prilikom "čišćenja" sela, kao što je to bio slučaj u selima Ćuška, Bela Crkva i Meja. U velikom broju slučajeva muškarci između 18 i 50 godina odvajani su od žena i dece i ubijani. Ipak, ima više prihvatljivih objašnjenja za neujednačenu starost žrtava.

Prvo, kao što je već napomenuto, mali broj vojno sposobnih muškaraca zadržao se u selima za vreme bombardovanja NATO-a. Mnogi muškarci između 20 i 50 godina krili su se u brdima (u strahu da bi mogli biti meta ubistva) i borili se na strani pobunjenika, ili su boravili u inostranstvu. U mnogim selima su ostali samo žene, deca i manji broj starijih muškaraca. Iako u opisima pojedinačnih slučajeva izjave svedoka ukazuju na to da su vojno sposobni muškarci bili meta ubistava, ovi podaci to ne pokazuju jer je prisustvo vojno sposobnih muškaraca bilo osetno smanjeno u oblastima koje su bile ograde za napad.

Tabela 1 – Poređenje statističkih podataka po starosnoj dobi žrtava

NAZIV	ZNAČENJE	SVI	MUŠKARCI	ŽENE
Maksimum	Najveća vrednost	90	90	87
Treća četvrtina	75% vrednosti su manje od ove vrednosti	56	56	50
Srednji broj	50% vrednosti su manje od ove vrednosti	38	40	24
Prva četvrtina	25% vrednosti su manje od ove vrednosti	20	22	14,5
Minimum	najmanja vrednost	0	0	3
Sredina	"prosek"	39,1	40,3	32,7
n	broj svih vrednosti	630	530	100

15. STATISTIČKA ANALIZA POVREDA PRAVA

Drugo, opisi pojedinačnih slučajeva pokazuju da su vladine snage često ubijale muškarce nakon što bi ih odvojili od žena i dece, kao, na primer, u Beloj Crkvi i Izbici. Žene su, s druge strane, češće bile žrtve grupnih ubistava (kao što su ubistva čitavih porodica) nego pojedinačne mete. Ubistvo dvanaest članova porodice Gerđžaliju 31. maja u Gornjoj Sudimlji⁷ ili porodice Beriša u Suvoj Reci⁸ 25. marta primeri su slučajeva kad su porodice – muškarci, žene i deca – bili ubijani zajedno. Drugim rečima, žene su češće bile žrtve grupnih ubistava, kada ubice nisu pravile razliku između polova i uzrasta, pa su, samim tim, ubijali i mlađe žene.

Treća mogućnost je da su ubistva žena bila povezana sa seksualnim nasiljem nad mlađim ženama. Nažalost, ovu teoriju nije moguće dokazati na osnovu prikupljenih podataka. HRW je u svojoj bazi podataka sistematizovao podatke o silovanjima i seksualnim zlostavljanjima, koji bi, teoretski, mogli da posluže za analizu eventualne povezanosti ubistava žena i njihovog seksualnog zlostavljanja. Međutim, zbog stava kosovskih Albanaca prema seksualnom nasilju kao veoma osetljivoj temi, prikupljeni podaci, po mišljenju HRW-a, nisu pouzdani. Drugim rečima, seksualno nasilje je nesrazmerno malo zastupljeno kako u svedočenjima tako i u bazi podataka.

U vezi s ovim podacima treba razmotriti *stopu učestalosti* ubistava. Na primer, čini se da nije bila visoka stopa učestalosti ubistava starijih muškaraca i žena po kratkom postupku. Međutim, s obzirom na činjenicu da je u ukupnoj populaciji bilo manje starijih nego sredovečnih i mlađih žitelja, može se zaključiti da je stopa ubistava starijih veća. Kad su u pitanju deca ispod 10 godina, može se izvući suprotan zaključak.

Naime, pošto je u populaciji verovatno više dece tog uzrasta nego odraslih i starijih, stopa ubijanja dece je niža nego stopa za odrasle.⁹

7 Četiri žrtve iz porodice Gerđžaliju bile su žene, od osam, trideset jednu, četrdeset pet i osamdeset jednu godinu starosti. Ostale tri žrtve bili su muškarci mlađi od četrnaest godina.

8 Najmanje sedam dečaka i pet devojčica mlađih od osamnaest godina bili su ubijeni.

9 Ovo je posebno tačno s obzirom na činjenicu da je prirodni priraštaj kosovskih Albanaca najveći u Evropi.

Ubistva po vremenu dešavanja

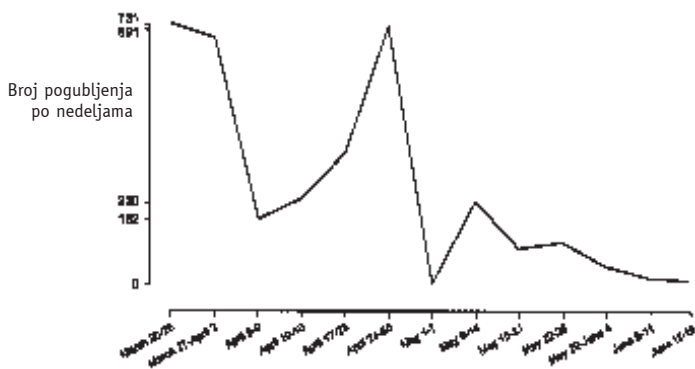
Grafički prikaz ukupnog broja protivpravni pogubljenja koja je zabeležio HRW po vremenu dešavanja otkriva mnogo toga o sistematičnom i koordinisanom kršenju ljudskih prava na Kosovu. Kako se vidi u Grafikonu 5, ubistva su se, mahom, dešavala u tri jasno odvojena talasa.

Od početka ofanzive 20. marta, primetan je nagli porast broja protivpravni pogubljenja, koji je kulminirao oko 25. i 27. marta, neposredno po započinjanju bombardovanja NATO-a. Zatim sledi znatan pad broja ubistava, koji je dostigao najnižu tačku oko 5. i 6. aprila. Drugi talas protivpravni pogubljenja dostigao je najviši nivo oko 27. i 28. aprila. Treći, znatno manji talas ubistava dostigao je zenit oko 10. i 11. maja, posle čega sledi nagli pad broja ubistava, i konačno opadanje 12. juna, uz mali porast oko 30. i 31. maja.

Ova tri odvojena talasa ukazuju na to da ubistva nisu bila posledica nasumičnog nasilja vladinih snaga. Pre bi se moglo reći da ovi podaci govore u prilog ostalim dokazima, koji otkrivaju da su napadi brižljivo planirani i izvedeni i da su se uklapali u šire strateške ciljeve vlade.

Naravno, u Grafikonu 5 obrađeni su samo podaci o ubistvima koja su prijavljena HRW-u, što nije i ukupan broj ubistava na Kosovu. Međutim, jasno izražena tri talasa, na osnovu 3.453 ubistva, nedvosmisleno ukazuju na ciljane i koordinirane zločine.

Grafikon 5 – Zabeležena ubistva po vremenu dešavanja

15. STATISTIČKA ANALIZA POVREDA PRAVA

Iako nisu predstavljena sva ubistva, rezultati zasnovani na jednom broju podataka nepobitni su i jasni.

Ubistva po opštinama

Od 3.453 slučaja protivpravnog pogubljenja koja je zabeležio HRW, 66% ubistava za koja se zna gde su se desila počinjeno je u sledećih pet opština: Đakovica, Orahovac, Srbica, Glogovac i Suva Reka. Ako se izuzme Podujevo, gde HRW nije sproveo detaljnija istraživanja, ovaj podatak jasno ukazuje na opštine koje su najteže pogođene ratom i operacijama snaga bezbednosti 1998. i 1999. godine. Trideset pet procenata zabeleženih ubistava desilo se samo u opštinama Đakovica i Orahovac, kao što je prikazano u Tabeli 2.

Još jednom treba istaći da Tabelu 2 ne treba tumačiti kao prikaz ukupnog broja protivpravnih pogubljenja po opštinama ili na celokupnoj teritoriji Kosova, jer ona prikazuje samo ubistva koja je zabeležio HRW. Valja napomenuti da je broj žrtava nerealno nizak u opštinama Podujevo i Kosovo Polje, zato što je tamo sprovedeno samo delimično istraživanje. Osim ovih važnih izuzetaka, podaci se mogu smatrati relativno tačnim odrazom stvarnog stanja, pošto je HRW obradio podatke s velikog procenta lokacija širom Kosova na kojima su se ubistva desila. Podaci su

Tabela 2: Opštine sa najvećim brojem zabeleženih vansudskih pogubljenja

OPŠTINA	REGISTROVANA UBISTVA	PROCENAT	KUMULATIVNI PROCENAT
1. Đakovica	645	18%	18%
2. Orahovac	583	17%	35%
3. Srbica	431	12%	47%
4. Glogovac	368	11%	58%
5. Suva Reka	248	7%	65%

Napomena: Ostale opštine u kojima je HRW sakupio izveštaje o ubistvima, po broju ubistava: Peć, Kačanik, Prizren, Vučitrn, Istok, Lipljan, Priština, Kosovska Mitrovica, Dečan, Gnjilane, Obilić, Uroševac, Podujevo, Leposavić, Štimlje, Štrpce, Kosovo Polje, Klina, Kosovska Kamenica, Zvečan, Novo Brdo, Gora, Vitina i Zubin Potok.

sakupljani u Albaniji i Makedoniji za vreme rata, kao i na Kosovu nakon rata, tako da su obuhvaćene sve geografske oblasti.¹⁰

Koordinisanost protivpravni pogubljenja na Kosovu vidi se i kada se posmatraju podaci o ubistvima po opštinama. Kao što

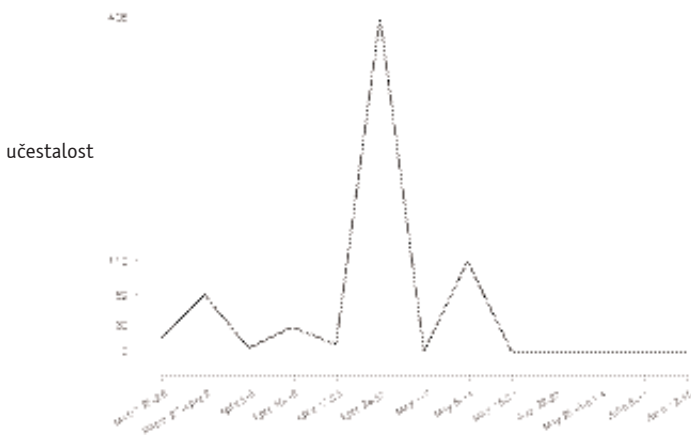
Intenzivni “naleti” ubijanja dešavali su se u opštinama u kratkim vremenskim intervalima.

se može videti dalje u grafikoni-
ma, intenzivni “naleti” ubijanja
dešavali su se u opštinama u
kratkim vremenskim intervali-
ma. To navodi na zaključak da
su postojale strateške naredbe

da se počine ubistva u određenim oblastima, ili da se, u najma-
nju ruku, angažuju snage poznate po brutalnosti i bezobzirnosti,
s ciljem da se bez ikakvih zakonskih ograničenja zastrašuje sta-
novništvo. Moguće je da na ovim grafikoni-
ma nije prikazano vi-
še sporadičnih ubistava u opštinama, jer se HRW uglavnom
usredsredio na incidente većih razmera.

Intenzitet ubijanja u kratkom vremenskom intervalu u sva-
koj opštini, kao što se vidi u Grafikonu 5, ukazuje na to da ubi-
stva nisu bila slučajna. Pre bi se moglo reći da postoje tačno od-
ređeni periodi kada je ubijanje bilo intenzivno, što ukazuje na to
da je ono bilo rezultat unapred smišljene i koordinisane politike

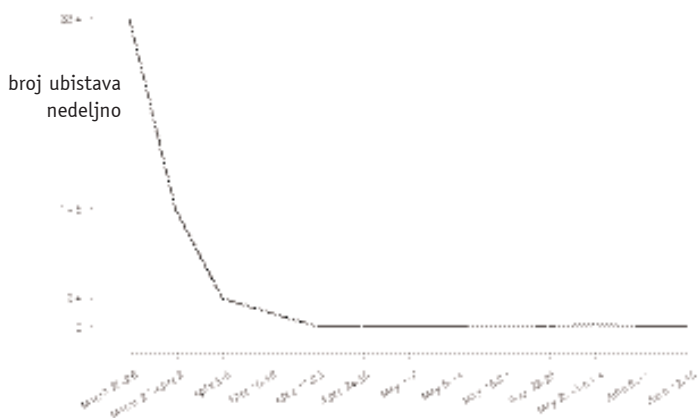
Grafikon 6 – Protivpravna pogubljenja u Đakovici po vremenu dešavanja

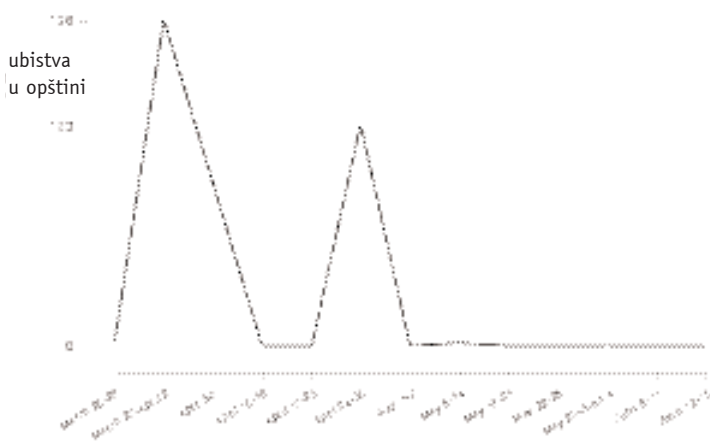
¹⁰ Opis oblasti koje je obradio HRW dat je u Uvodu u delu o metodologiji.

15. STATISTIČKA ANALIZA POVREDA PRAVA

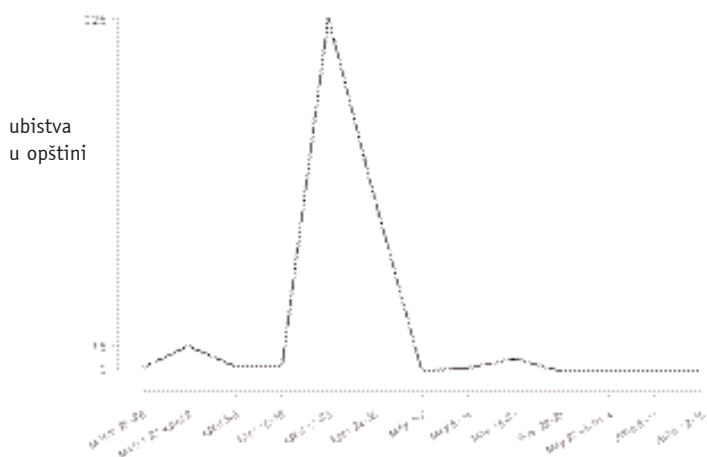
Grafikon 7 – Protivpravna pogubljenja u Orahovcu po vremenu dešavanja

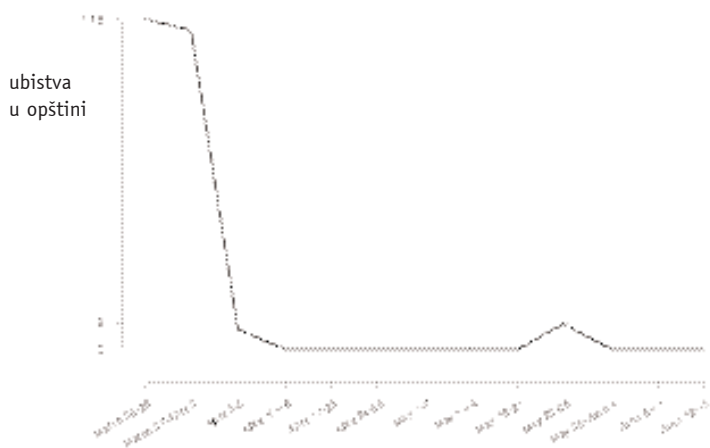
Grafikon 8 – Protivpravna pogubljenja u Srbici po vremenu dešavanja

Grafikon 9 – Protivpravna pogubljenja u Glogovcu po vremenu dešavanja

Grafikon 10 – Protivpravna pogubljenja u Suvoj Reci po vremenu dešavanja

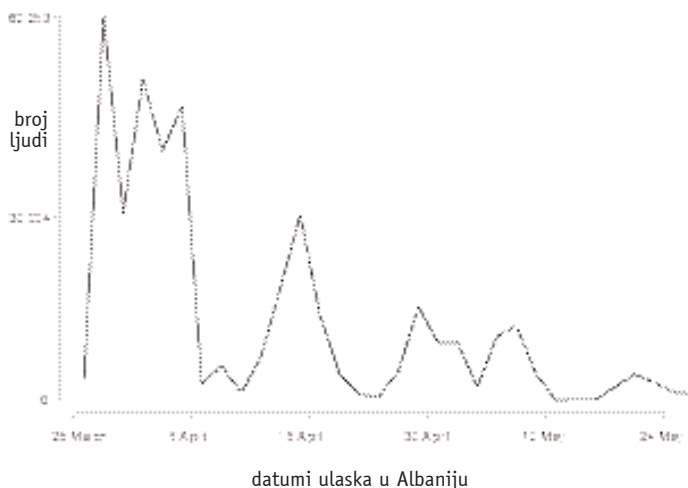
15. STATISTIČKA ANALIZA POVREDA PRAVA

nasilja. Naše istraživanje takođe potkrepljuje tezu da je ubijanje u svim opštinama imalo cilj kao i da je imalo posebne karakteristike.

Ubistva i proterivanja: uzajamna povezanost

Postoji još jedna statistička analiza koja se bavi brojem ljudi izbeglih s Kosova u Albaniju a čiji rezultati idu u prilog teoriji da se napadima na kosovske Albance koordinisalo iz jednog centra. Studija koju je sproveo AAAS i koju je objavio u aprilu 2000. godine pokazuje da se prebeg izbeglica u Albaniju desio u tri talasa.¹¹ Od kraja marta do kraja maja 1999, kako se navodi u izveštaju, 95% albanskih izbeglica s Kosova prebeglo je u Albaniju u jednoj od te tri “faze”, što se vidi u Grafikonu 11.

Grafikon 11 – Broj kosovskih Albanaca koji su prešli u Albaniju na graničnom prelazu Morina za dva dana u različitim periodima, iz izveštaja AAAS-a “Politika ili panika”

11 American Association for the Advancement of Science, *Policy or Panic? The Flight of Ethnic Albanians from Kosovo, March-May 1999*, april 2000.

U objašnjenju za ovaj grafikon u izveštaju stoji:

Naš zaključak je da se ova proterivanja nisu dešavala spontano: masovne migracije tih razmera i po takvom šablonu mogle su biti izazvane samo jednom centralizovanom politikom, a ne ličnim odlukama ili emocijama bilo kosovskih Albanaca, bilo lokalnih zvaničnika jugoslovenske vojske i policije...

Koherentnost ovih faza i njihova očigledna koordinisanost na celokupnoj teritoriji Kosova govore da su jugoslovenske vlasti smislile i sprovele politiku čiji je cilj bio da se makar neki delovi Kosova etnički očiste od Albanaca.¹²

Kao što se može videti u Grafikonu 11, vremenski raspored tri faze izbeglica koje je registrovao AAAS skoro se podudara s talasima ubistava koja je zabeležio HRW (Grafikon 5).¹³ To postaje još očiglednije kada se u Grafikonu 12 direktno uporede podaci AAAS-a o proterivanjima i podaci HRW-a o ubistvima.

Kao što se vidi na Grafikonu 12, najveće i najmanje vrednosti tri faze, kao i blagi porast vrednosti pred sam kraj rata, veoma su slični kada su u pitanju ubistva koja je zabeležio HRW i prelazak izbeglica u Albaniju. Drugim rečima, ubistva na Kosovu u određenim vremenskim periodima dešavala su se paralelno s proterivanjem.¹⁴ Razlika u amplitudi drugog talasa može se pri-

¹² Ibid.

¹³ Činjenica da su podaci kojima raspolaže AAAS-a dobijeni uglavnom od ljudi koji su prebegli u Albaniju, za razliku od podataka HRW-a kod kojih ne postoji takvo ograničenje, pomalo umanjuje značaj ovog poređenja. Ipak, u dodatku A izveštaja AAAS-a navedeni su razlozi koji dozvoljavaju da se ovi podaci donekle mogu uopštiti i primeniti na celokupnu populaciju albanskih izbeglica s Kosova u ovom periodu, tj. i na one koji su prebegli u Makedoniju, Crnu Goru ili Bosnu i Hercegovinu. Veoma bitan izuzetak koji se pominje u izveštaju predstavljaju lica raseljena unutar teritorije Kosova za vreme bombardovanja NATO-a, o kojima ne postoje informacije.

¹⁴ Važno je napomenuti da se dužine vremenskih intervala razlikuju u ova dva grafikona: grafikon HRW-a podeljen je na intervale od nedelju dana, dok se podaci AAAS-a odnose na dvodnevne intervale. Međutim, ovo ne umanjuje značaj poređenja. Naprotiv, međusobna povezanost tri faze još je jače istaknuta zbog činjenice da se, i prilikom korišćenja različitih vremenskih intervala, tri faze ipak poklapaju. Sve ovo ide u prilog tezi da su podaci, statistički rečeno, "pouzdati".

15. STATISTIČKA ANALIZA POVREDA PRAVA

pisati činjenici da se većina ubistava koja je zabeležio HRW u tom vremenskom periodu desila u severnim i centralnim opštinama, naročito u Srbici i Glogovcu. Veliki procenat proteranih iz ovih opština otišao je u Makedoniju, gde nisu bili dostupni predstavnicima AAAS-a.

Tesno podudaranje podataka ukazuje na to da je u jednom centru bila razvijena i iz njega sprovedena strategija uperena protiv kosovskih Albanaca. Izgleda da su ove tri faze ubistava i proterivanja bile u vezi sa strateškim ciljevima vojnog i policijskog rukovodstva u Beogradu.

Jedno objašnjenje jeste da su vladine snage ubijale s ciljem da ubrzaju proterivanje; neke analize ukazuju na to da je ova teorija tačna. U mnogim selima o kojima je bilo reči u ovom izveštaju, kao što su Celina i Korenica, policija, vojska i paravojne formacije ubijale su pre ili za vreme proterivanja stanovništva iz sela i gradova. Takođe, razumljivo je da broj ubistava raste uporedo s brojem pogubljenja, pošto su vladine snage dobile određene ruke da "očiste" određene oblasti. Najčešće se radilo o oblastima u kojima je OVK bio aktivan i u kojima su ginuli policajci i vojnici, što je vladinim snagama davalo subjektivno opravdanje za nasilje.

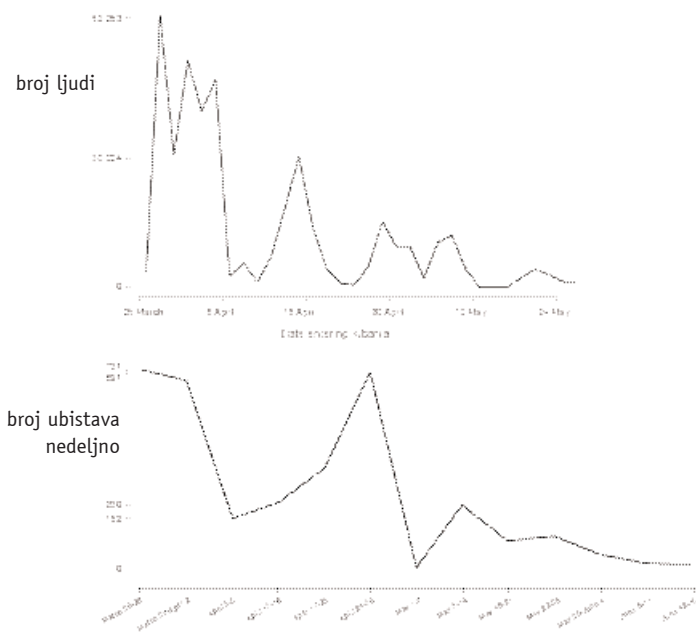
Tri talasa proterivanja i pogubljenja mogu se dalje analizirati po opštinama. AAAS je zaključio da se ova tri talasa proterivanja (Grafikon 11) odnose na različite regione na Kosovu. Većina izbeglica koje je zahvatila prva faza proterivanja dolazila je iz zapadnih i jugozapadnih delova Kosova. U drugoj fazi, većina izbeglica bila je iz severnih i centralnih opština. U poslednjoj fazi, izbeglice su uglavnom dolazile iz zapadnih i južnih opština. Ovaj geografski raspored prikazan je u Grafikonu 13, preuzetom iz izveštaja AAAS-a. U njemu je u procentima prikazan broj izbeglica koje su u Albaniju došle iz jugozapadnih opština na Kosovu (Suva Reka, Orahovac, Prizren i Đakovica).

Podaci HRW-a, prikazani u grafikonima 6-10, idu u prilog ovim zaključcima. Naime, u jugozapadnim opštinama na Kosovu, poput Đakovice, Orahovca, Suve Reke i Prizrena (vidi Grafikon 14) veliki broj ubistava desio se u prvom intervalu. Ubistva u severnim opštinama, poput Glogovca, bila su češća u drugoj fazi. U trećoj fazi, kako je HRW zabeležio, najviše ubistava bilo je u jugozapadnim opštinama, Đakovici i Prizrenu.

Naravno, postoje i izuzeci. Ubistva u centralnoj opštini na severu, u Srbici na primer (Grafikon 8), više pripadaju prvoj i trećoj fazi nego drugoj. U prvu fazu spada ubistvo 146-166 muškaraca 28. marta u Izbici, bivšem uporištu OVK-a, koje su napale vladine snage. Veliki broj ubistava u trećoj fazi posledica je stradanja u selima Rezala i Cirez, koja su bila obuhvaćena vladinom ofanzivom u Drenici.

Na isti način, ubistva u Peći (Grafikon 15) odlikavaju prvu i drugu fazu. Nagli porast broja žrtava oko 14. maja posledica je ubistva sedamdeset ljudi u selima Čuška, Zahač i Pavlan. Kao što je navedeno u poglavlju o Peći, u detaljnim prikazima zločina u ovim mestima, ostaje nejasno zašto su ova tri sela napadnuta

Grafikon 12 – Podaci AAAS-a o proterivanjima (gore) i podaci HRW-a o ubistvima (dole), po vremenu dešavanja

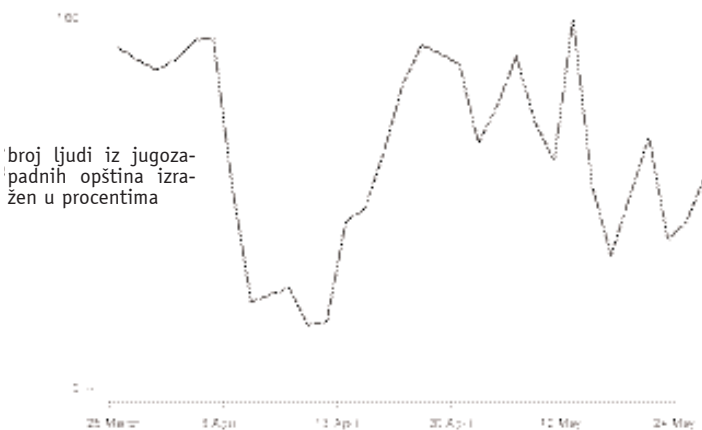

15. STATISTIČKA ANALIZA POVREDA PRAVA

baš u tom trenutku, pošto pre toga u njima nije bilo napada i bilo je očito da OVK u njima nije bio prisutan. Moguća objašnjenja variraju od osвете (porodica Agima Čekua, generala OVK-a, potiče iz Čuške) do teorije da su ova tri sela, koja pre toga nisu bila meta napada, opustošile paravojne formacije.

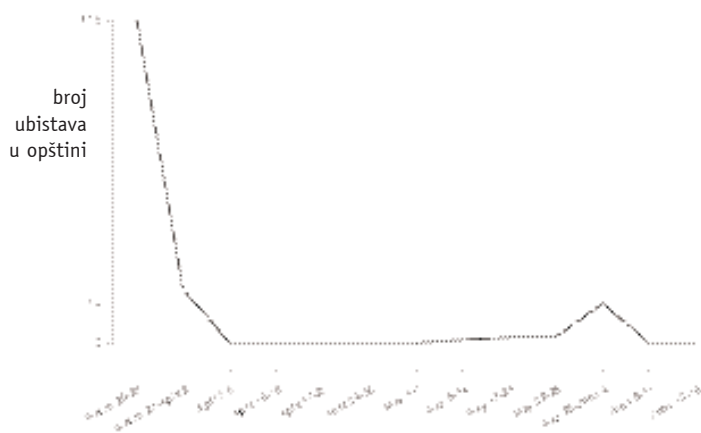
AAAS je takođe ispitivao uzajamnu povezanost pogubljenja i proterivanja i sproveo je, u saradnji s Pravnom inicijativom za centralnu i istočnu Evropu Američke advokatske komore (ABA/CEELI), još jedno istraživanje o ubistvima na Kosovu, čiji su rezultati objavljeni u studiji *Politička ubistva na Kosovu (Political Killings in Kosova/Kosovo)* septembra 2000. Analiza ubistava na teritoriji Kosova u ovom izveštaju zasnovana je na 3.353 intervjua koja su sakupili HRW, ABA/CEELI, Centar za mir kroz pravdu (Center for Peace Through Justice) i Lekari za ljudska prava (Physicians for Human Rights). Zaključak studije je da je između 20. marta i 12. juna 1999. ubijeno oko 10.500 kosovskih Albanaca, a da se sa 95% sigurnosti može tvrditi da je tačan broj između 7.449 i 13.627.¹⁵

Grafikon 13 – Procenat kosovskih Albanaca iz južnih i zapadnih opština koji su prebegli u Albaniju za dva dana u različitim periodima, iz izveštaja AAAS-a “Politika ili panika”

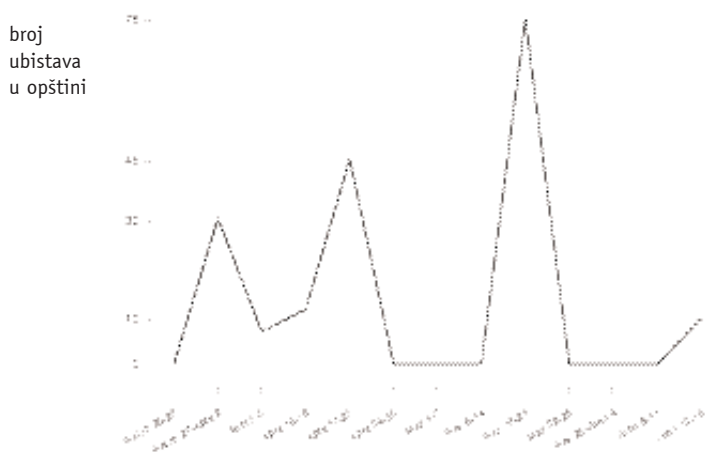

15 Ovo praktično znači da ako bismo analizu ponovili 100 puta, koristeći različite ali nezavisne liste podataka, u 95 slučajeva dobijeni rezultat bio bi u intervalu od 7.449 do 13.627.

Grafikon 14 – Vansudska pogubljenja u Prizrenu po vremenu dešavanja

Grafikon 15 – Protivpravna pogubljenja u Peći po vremenu dešavanja

15. STATISTIČKA ANALIZA POVREDA PRAVA

U studiji su upoređena ubistva koja su zabeležile ove četiri organizacije s originalnim izveštajem AAAS-a o proterivanjima i došlo se do rezultata koji su veoma slični onima koje je HRW predstavio u Grafikonu 12 – tri faze proterivanja skoro su podudarne s tri faze ubistava. Pored toga, kako se navodi u izveštaju AAAS-a i ABA/CEELI-ja, “šablon po kom su se dešavala ubistva po opštinama veoma je sličan šablonu po kom su se izbeglice kretale”.

Zapanjujuća sličnost između zaključaka HRW-a i izveštaja AAAS-a i ABA/CEELI-ja delom su posledica činjenice da je HRW ustupio svoje podatke iz inter-

Tri faze proterivanja skoro su podudarne s tri faze ubistava.

vjuva AAAS-u i ABA/CEELI-ju za njihove izveštaje. Međutim, od ukupno 3.353 intervjua, samo 577 je obavio HRW (17%). Slične rezultate, stoga, treba uzeti kao nezavisne potvrde teorije.

Počinioci zločina

Istraživači HRW-a pitali su sve svedoke i žrtve nasilja da li bi mogli da identifikuju počinioce zločina: srpsku policiju, Vojsku Jugoslavije, paravojne formacije, ili “ostale”, kao što su lokalno srpsko stanovništvo, NATO ili OVK. Rezultati istraživanja o počiniocima ubistava predstavljeni su dalje, ali ih moramo uzeti samo kao pokazatelje trendova, a ne kao konačne tvrdnje.

Najvažniji razlog za to su teškoće koje su kosovski Albanci imali prilikom identifikacije srpskih i jugoslovenskih snaga. Neki svedoci i žrtve bili su sigurni prilikom identifikacije, ali mnogi nisu bili u stanju da razlikuju policiju, vojsku i paravojne formacije, zbog nepoznavanja različitih borbenih snaga, kao i zbog stresne situacije u kojoj su bili.

Identifikacija je, dalje, bila otežana time što je mnogo različitih vladinih snaga učestvovalo u operacijama: vojna policija, specijalne antiterorističke snage policije, paravojne formacije i lokalne naoružane grupacije (vidi “Snage u sukobu”). Bilo je veoma malo standardnih uniformi, a amblemi i oznake nisu uvek bili istaknuti.

Osim toga, scenariji zločina bili su prilično složeni: jedna formacija mogla je da granatira selo, druga da ga osvaja, a treća da ubija. Istraživači HRW-a pitali su svedoke o tome koje su

vladine snage bile "prisutne" na mestu zločina. Ovo ne mora da znači da su baš te vladine snage počinile određena ubistva, ali može da potvrdi dokaze iz svedočenja o tome da je u većini operacija većeg obima učestvovala zajedno vojska i policija ili paravojne formacije.

Svedoci tvrde da su u 1.768 slučajeva od ukupno 3.453 protivpravna pogubljenja koja je zabeležio HRW identifikovali pripadnike srpske policije (51%), u 1.173 slučaja pripadnike Vojske Jugoslavije (34%), a u 1.154 slučaja (33%) pripadnike paravojskih formacija. Postoji mogućnost da su pripadnici više grupacija bili prisutni prilikom izvršenja ubistava.

Ovi rezultati su, na prvi pogled, neočekivani, pošto se u poglavljima koja obrađuju iskaze svedoka i žrtava češće pominje da su pripadnici paravojskih formacija odgovorni za najstrašnija ubistva, mada ni policija ni vojska nisu izuzete. Ipak, ovi kontradiktorni rezultati se verovatno mogu objasniti činjenicom da su svedoci imali problema prilikom identifikacije i da su u operacijama većih razmera često učestvovala kombinovane snage.

Prilikom identifikacije počilaca, jednostavnije je identifikovati one koji su komandovali nekim zloglasnim jedinicama ili oblastima gde su se desila ubistva većih razmera. S obzirom na intenzitet namernih i vansudskih ubistava na Kosovu u kratkim vremenskim periodima, kao što je prikazano u grafikonima 6-10, kao i u grafikonima 14 i 15, velika je verovatnoća da su komandanti zaduženi za te opštine znali za ubistva koja su se desila u oblastima pod njihovom komandom. Uprkos tome, ne postoje dokazi da su vojni ili politički lideri preduzeli nešto kako bi kaznili odgovorne za ubistva ili sprečili da se počine slična ubistva u nastavku sukoba.

16.

Vazдушna kampanja NATO-a

Od početka operacije Združene snage – bombardovanje Savezne Republike Jugoslavije koje je izveo NATO – politički i vojni zvaničnici NATO-a i zemalja koje su učestvovala u operaciji naglašavali su da nameravaju da civilne žrtve i ugrožavanje stanovništva svedu na minimum. Ispunjenje ove pravne obaveze i političkog zadatka u praksi uticalo je na niz odluka koje su se ticale ciljeva, odabira oružja i sredstava za napad. Uprkos predostrožnosti, koja je uključivala i upotrebu oružja s preciznim navođenjem u većem procentu nego u drugim većim konfliktima do tada, civilnih žrtava je ipak bilo.

Human Rights Watch je sproveo temeljno istraživanje o civilnim žrtvama bombardovanja NATO-a u Saveznoj Republici Jugoslaviji. Na osnovu ovog istraživanja (detaljno opisanog u izveštaju “Civilne žrtve bombardovanja NATO-a “ od februara

2000), Human Rights Watch je došao do zaključka da je za vreme sedamdeset osmodnevnog bombardovanja bilo devedeset odvojenih slučajeva u kojima su stradali civili na teritoriji Savezne Republike Jugoslavije. Zna se za oko 500 jugoslovenskih civila poginulih u ovim incidentima, od kojih je između 278 i 317 – 56-60% ukupnog broja poginulih – bilo na Kosovu.¹

Trideset dva incidenta desila su se na Kosovu, i to su uglavnom bili napadi na ciljeve u pokretu ili vojne snage na terenu.²

Za vreme sedamdeset osmodnevnog bombardovanja bilo je devedeset odvojenih slučajeva u kojima su stradali civili na teritoriji Savezne Republike Jugoslavije. Zna se za oko 500 jugoslovenskih civila poginulih u ovim incidentima.

1 Bombardovanje van Kosova nije tema ovog izveštaja. Za dodatne informacije o bombardovanju u ostalim delovima Savezne Republike Jugoslavije, vidi Human Rights Watch “Civilian Deaths in the NATO Air Campaign”, februar 2000.

2 Svaki od trideset dva incidenta na Kosovu je naveden, uz dodatne opaske iz “Civilian Deaths in the NATO Air Campaign” Aneks A str. 29-64.

Šteta od bombe NATO-a na putu Priština–Peč.

© FRED ABRAHAMS / HUMAN RIGHTS WATCH

Napadi na Kosovu su za civile bili smrtonosniji nego u drugim delovima Savezne Republike Jugoslavije – u trećini incidenata (trideset dva od devedeset) bilo je više od polovine civilnih žrtava u zemlji. Sedam slučajeva u kojima je stradao izuzetno veliki broj civila bili su napadi na konvoje ili transportne linije.

Da bi se izbegle civilne žrtve bilo je veoma važno da piloti tačno prepoznaju ove ciljeve u pokretu, stoga ovi incidenti navode na pitanje da li je letenje aviona na velikim visinama omogućilo jasno raspoznavanje ciljeva i prouzrokovalo nepotrebne civilne žrtve. U ovom trenutku ne postoji dovoljno podataka za odgovor na ovo pitanje.

Drugi faktor u proceni visokog stepena civilnih žrtava na Kosovu jeste moguća upotreba civila, kosovskih Albanaca, kao “živi štitovali” u akcijama vladinih snaga. Postoje neki dokazi da su srpske i jugoslovenske snage 13. maja u selu Koriša koristile interno raseljene civile kao žive štitovali, i stoga one mogu snositi deo krivice za pogibiju osamdeset sedmoro ljudi (detaljnije razmatranje korišćenja “živog štita” u akcijama vladinih snaga videti u 4. poglavlju ovog izveštaja).

Međunarodno humanitarno pravo i odgovornost

Pravila međunarodnog humanitarnog prava proističu iz međunarodnih sporazuma kao što su ženevske konvencije ili su deo međunarodnog običajnog prava. Države imaju obavezu da obezbede poštovanje svih odredaba međunarodnog humanitarnog prava, i da suzbiju sva njihova kršenja. Ratni zločini predstavljaju jednu od najtežih povreda međunarodnog humanitarnog prava i uglavnom su to dela učinjena svesno i namerno. Postoji obaveza da se odgovorni za te zločine nađu i kazne, bez obzira na nacionalnost počinioca ili mesto gde je zločin počinjen. Primeri ratnih zločina su: namerno ubistvo, mučenje ili nečovečno postupanje prema licima koja ne učestvuju u neprijateljstvima, namerno uzrokovanje velike patnje ili nanošenje ozbiljne telesne povrede ili narušavanje zdravlja licima koja ne učestvuju u neprijateljstvima, ili pokretanje nasumičnih napada, sa znanjem da će napad izazvati velike žrtve i povrede među civilima.

Human Rights Watch nije našao nikakve dokaze o ratnim zločinima prilikom ispitivanja bombardovanja NATO-a na Kosovu.

Međutim, ispitivanjem se došlo do zaključka da je NATO kršio međunarodno humanitarno pravo. Human Rights Watch je pozvao vlade članice NATO-a da osnuju nezavisnu i nepristrasnu komisiju koja bi imala pristup poverljivim informacijama, kako bi se ispitalo da li je bilo, i ako jeste, u kojoj meri, povreda međunarodnog humanitarnog prava. Komisija bi takođe razmotrila potrebu da se promeni doktrina određivanja ciljeva i bombardovanja, da bi se osiguralo poštovanje međunarodnog humanitarnog prava. Ovakva komisija bi trebalo da iznese svoje nalaze u javnost. Human Rights Watch je takođe tražio da NATO izmeni svoju doktrinu u vezi s ciljevima bombardovanja, tako da ona bude u skladu s međunarodnim humanitarnim pravom.

Kad je u pitanju kršenje međunarodnog humanitarnog prava na Kosovu koje je počinio NATO, Human Rights Watch je bio zabrinut zbog brojnih slučajeva u kojima snage NATO-a:

- ★ nisu preduzele potrebne mere predostrožnosti da ispitaju prisustvo civila za vreme napada na konvoje i druge ciljeve u pokretu; i
- ★ nisu preduzele sve neophodne mere da utvrde da li u okolini vojnih ciljeva ima civila (kao u Koriši) čime su prouzrokovale prekomerne civilne žrtve.

Primenjeni standardi

Pravila vođenja rata propisana su međunarodnim humanitarnim pravom – zakonima ratovanja. Međunarodno humanitarno pravo se odnosi izričito i jedino na slučajeve oružanog sukoba, s odredbama koje jasno definišu međunarodne oružane sukobe i oružane sukobe koji nemaju međunarodni karakter (interne). NATO je procenio korišćenje vojne sile u Saveznoj Republici Jugoslaviji u odnosu na standarde propisane zakonima ratovanja.

Kao što je objašnjeno u poglavlju "Pravne norme u sukobu na Kosovu", konflikt na Kosovu počev od 28. februara 1998, mogao bi se okarakterisati kao interni oružani sukob, koji je obavezivao i vladine snage i OVK na poštovanje osnovne zaštite međunarodnog humanitarnog prava – pravila ratovanja – posebno člana 3, zajedničkog za sve četiri ženevske konvencije od 1949, Protokola II tih istih konvencija i običaja ratovanja. S početkom

16. VAZDUŠNA KAMPANJA NATO-a

bombardovanja NATO-a 24. marta 1999. godine, konflikt na Kosovu i na čitavoj teritoriji Savezne Republike Jugoslavije, s obzirom na to da su u njega bile uključene snage NATO-a, kao i srpske i jugoslovenske snage, postao je međunarodni oružani sukob, na koji se u potpunosti primenjuje međunarodno humanitarno pravo.

Protokol I, dodat ženevskim konvencijama iz 1949, daje osnovu za procenu bombardovanja NATO-a. Ovaj protokol je ratifikovala većina članica NATO-a a vlada Sjedinjenih Država, iako ga nije potpisala, izjavila je da prihvata sve relevantne standarde. Osnovni princip Protokola I, i zakona ratovanja uopšte, jeste da stanovništvo kao i civili pojedinačno uživaju opštu zaštitu od opasnosti koje proističu iz vojnih operacija. To znači da je najvažnije da napadači moraju razlikovati civile od boraca i vojne ciljeve od civilnih objekata. Moraju se preduzimati sve moguće mere predostrožnosti da bi se povrede civila izbegle ili svele na minimum, i, u tom smislu nije dozvoljen direktan napad na civile ili napad na borce i civile bez razlikovanja.

Nenamerno načinjena šteta na civilnim objektima i civilne žrtve nastale prilikom zakonitog napada na vojne ciljeve u vojnoj terminologiji su poznati pod nazivom "kolateralna šteta". Da li je napad izvršen zakonito zavisi od različitih faktora. Prvo, napadači moraju preduzeti sve moguće mere da se uvere da ciljaju nešto specifično – ne mogu naslepo napadati. Drugo, napadači moraju ustanoviti da je cilj koji treba napasti legitiman vojni cilj. I treće, napadači moraju utvrditi da li bi napad ugrozio civile ili civilne objekte, te moraju da odmere koliki je rizik u odnosu na vojnu prednost koju bi im taj napad obezbedio. Napadi za koje se može očekivati da će prouzrokovati usputnu smrt civila, povredu civila, ili oštećenje civilnih objekata *smatraju se bespoštednim* ako je šteta učinjena nad civilima "nesrazmerno velika u odnosu na konkretnu i neposrednu vojnu prednost koja se predviđa" (Protokol I, član 57 (2)). Međunarodni komitet Crvenog krsta (ICRC), glavni autoritet u tumačenju Međunarodnog humanitarnog prava, upozorio je na to da argument srazmernosti nikada ne opravdava veliki broj civilnih žrtava niti veliku štetu, bez obzira na predviđenu vojnu prednost.

Prilikom istraživanja svakog incidenta sa civilnim žrtvama na Kosovu, Human Rights Watch težio je da prikupi činjenice koje omogućavaju analitičarima da procene: legitimnost gađa-

nja pravih vojnih ciljeva i onih koji su smatrani za vojne ciljeve; preduzete mere, procedure i kriterijume koji su primenjeni da se potvrdi vojna priroda ciljeva; srazmernost civilnih žrtava i sredstva upotrebljena u napadu u odnosu na vojne ciljeve, tamo gde je to bilo poznato; odnos između broja civilnih žrtava i lokacije i prirode odabranih ciljeva; određivanje vremena napada na ciljeve, kao faktora koji utiče na prikladnost napada i svođenje civilne štete na minimum; metode i uslove pod kojima su angažovani različiti oružani sistemi; i moguću neodmehrenu upotrebu nekih oružanih sistema, uopšte i pod određenim uslovima.

Prilikom procene posebnih napada, u pogledu opštih razmatranja o vođenju vazdušnog rata, osnovni problem je da li su preduzete potrebne mere da bi se zaštitili civili. Da li su dovoljno uzeta u obzir predviđanja o broju civilnih žrtava prilikom određivanja ciljeva, korišćenog naoružanja, kao i načina i uslova pod kojima se naoružanje koristilo. Ovo podrazumeva preispitivanje izbora ciljeva i procedure po kojoj su oni određivani, ali, to izlazi iz okvira ovog izveštaja. Ovaj izveštaj nije obuhvatio ni jedno važnije pitanje: da li su vojni ciljevi koje su snage NATO-a identifikovale i gađale bile u potpunosti u okviru dozvoljenog, u pogledu humanitarnog prava? Sledeća analiza bavi se ovim aspektima vazdušnog rata na Kosovu jedino kada su u pitanju civilne žrtve, kao faktor za dobijanje jedne šire slike o poštovanju odredbi međunarodnog humanitarnog prava.

Analiza slučajeva civilnih žrtava na Kosovu

Incidenti na Kosovu u kojima su stradali civili delimično pružaju sliku na osnovu koje se može zaključiti kako je NATO vodio rat.³ Pitanje je da li se NATO pridržavao zahteva humanitarnog prava da stanovništvo mora biti zaštićeno od opasnosti koje pro-

³ O prvim navodima o upotrebi kasetnih bombi u akcijama NATO-a u Saveznoj Republici Jugoslaviji i stavu Human Rights Watcha povodom tog pitanja, videti "Ticking Time Bombs: NATO's Use of Cluster Munitions in Yugoslavia", Kratak izveštaj Human Rights Watcha, vol. 11. no. 6 (D), maj 1999; i Human Rights Watch, "Cluster Bombs: Memorandum for CCW Delegates", 16. decembar 1999.

16. VAZDUŠNA KAMPANJA NATO-a

ističu iz vojnih operacija. U biti, to je načelo poštediti stanovništva od napada a komplementarno načelo je da strane u sukobu učine sve što mogu da bi u svako doba pravile razliku između civila i boraca. Ovde ćemo prikazati nekoliko incidenata u kojima je bilo velikih civilnih žrtava koji jasno ilustruju koliko su zabrinjavajući bili neki aspekti akcija NATO-a.

Najveća stradanja civila u ofanzivi NATO-a na Kosovu posledica su napada na izbeglice u bekstvu ili na putu, za koje se greškom mislilo da su vojne snage. U ponovljenim napadima na izbeglice, u pojasu od dvanaest milja između Đakovice i Dečana, stradala su sedamdeset tri civila; u napadima blizu Koriše na Kosovu poginulo je čak osamdeset sedam raseljenih osoba i izbeglica; u dva incidenta u kojima su napadnuti civilni autobusi u Lužanima i Savinim Vodama bilo je još civilnih žrtava. Oko devetnaest civila poginulo je u dva napada na zatvor u Dubravi.

Najveća stradanja civila u ofanzivi NATO-a na Kosovu posledica su napada na izbeglice u bekstvu ili na putu, za koje se greškom mislilo da su vojne snage.

U svim ovim incidentima glavno pitanje je da li su preduzete sve moguće mere predostrožnosti u pogledu preciznog razlikovanja civila i boraca. U isto vreme, postavljaju se i pitanja da li su možda odluke o napadu donete na osnovu nepotpunih i/ili pogrešnih informacija. Javne izjave NATO-a o određenim napadima, kao i razlike u načinu na koji su ovi napadi prikazivani takođe zahtevaju analizu, posebno zato što takve izjave mogu ukazivati na nameru da se opravdaju nezakoniti napadi, u kojima su civilne žrtve bile, očigledno, prekomerne.

Štaviše, nameće se i pitanje da li je zbog očiglednog nastojanja da izbegne žrtve među pilotima NATO izbegavao operacije u niskom letu, koje bi možda doprinele preciznijem prepoznavanju ciljeva. Ovo je bilo i ostalo glavno pitanje u javnoj debati o operaciji Združene snage. Tokom nedelja u početnoj fazi rata, avioni NATO-a nisu leteli na visini manjoj od 5.000 metara. Ako je visina na kojoj su piloti NATO-a leteli imala neznatnog uticaja na prepoznavanje ciljeva i napad na njih, onda je ovo pitanje irelevantno. Ali, ako bi preciznost bila veća (a civilne žrtve manje) da su piloti NATO-a leteli niže, moglo bi se tvrditi da je u nekim trenucima NATO bio "obavezan" da naloži svojim pilotima

da lete niže.⁴ U slučaju kao što je opisani napad na potezu Đakovica–Dečani, gde je, čini se, let na velikoj visini bio jedan od faktora koji je doprineo da pilot ne proceni pravilno cilj, ponovo se nameće zaključak da se nisu preduzele odgovarajuće mere predostrožnosti da bi se izbegle civilne žrtve.

Incident u Koriši takođe upućuje na važna pitanja o jugoslovenskoj odgovornosti za civilne žrtve koje su pripisane bombardovanju NATO-a. U ovom slučaju NATO nije preduzeo potrebne mere predostrožnosti prilikom izvođenja vazдушnih napada. Ali, i jugoslovenske vojne snage možda snose deo odgovornosti za osamdeset sedam civilnih žrtava u Koriši: postoje dokazi da su raseljeni kosovski civili bili prisilno upotrebljeni u vojnom logoru kao živi štit. Direktna jugoslovenska odgovornost dokazana je za žrtve u zatvoru Dubrava, koje su jugoslovenske vlasti pripisale bombardovanju NATO-a. Istraživanja Human Rights Watcha na Kosovu otkrila su da je oko osamdeset šest zatvorenika stradalo u vansudskom pogubljenju tj. u hladnokrvnom ubijanju koje su izvele jugoslovenske snage, u danima posle bombardovanja zatvora u kampanji NATO-a. U napadu NATO-a 21. maja, koji je prethodio masakru zatvorenika, bilo je devetnaest žrtava u zatvoru; raniji napad NATO-a doveo je do pogibije četiri civila u zatvoru.⁵

Sedam od trideset dva slučaja pogibije civila na Kosovu bilo je izazvano napadima na ciljeve u gusto naseljenim urbanim oblastima. Tri incidenta su se desila u Đakovici, dva u Prištini i dva u Prizrenu. U skoro svim ovim napadima ciljevi su bili vojne/policijske kasarne, štabovi i drugi objekti ili fabrike. U ovim slučajevima nema mesta sumnji oko ciljeva napada, niti oko toga da li su ovi objekti predstavljali zakonite vojne ciljeve.

U daljem tekstu opisuje se nekoliko incidenata i razmatraju najvažnija pravna i politička pitanja koja oni pokreću.

4 Pitanje do koje mere je vojska obavezna da dovodi svoje snage u opasnost da bi ograničila civilne žrtve ili štetu na civilnim objektima ispituje se u William J. Fenrick, "Attacking The Enemy Civilian As A Punishable Offense", *Duke Journal of Comparative and International Law*, 1997, str. 546, koji se može naći na: <http://www.law.duke.edu/journals/djcil/articles/djcil7p539.htm> (27. mart 2001).

5 Osamdeset sedam žrtava u Koriši Human Rights Watch je uvrstio u ukupan broj od 500 žrtava (citirano u izveštaju, "Civilian Deaths in the NATO Air Campaign"); sedamdeset šest poginulih u Dubravi nije uvrstio.

Izbeglice na putu Đakovica–Dečani

Avioni NATO-a su 14. aprila u nekoliko navrata po danu bombardovali izbeglice na pojasu od dvanaest milja na putu između Đakovice i Dečana, na zapadu Kosova, povredivši trideset šest i ubivši sedamdeset tri civila – što je Human Rights Watch dokumentovao. Napadi su počeli oko 13 i 30, trajali oko dva sata i prouzrokovali pogibiju civila na mnogim mestima na putu kojim je konvoj išao nedaleko od sela Bistrazin, Gradis, Madanj i Meja. Portparoli NATO-a i SAD-a su u početku tvrdili da je cilj bio isključivo vojni konvoj i da su verovatno srpske snage krive za napade na civile. Portparol Pentagona Ken Bejkon rekao je da je komandant NATO-a general Vesli Klark dobio izveštaje da su “pošto je konvoj bio pogođen, vojnici iz njega izašli i napali civile”. “Piloti tvrde da su napali jedino vojna vozila”, objavio je NATO, dodajući da će se ovaj incident temeljno ispitati pošto se pregledaju svi detalji misije. Postoje takođe razni izveštaji NATO-a o srpskim podmetanjima, postavljanju mrtvih civila na mesto bombardovanja. Nemački ministar odbrane Rudolf Šarping posebno je naglasio da su jugoslovenske snage krive za civilne žrtve.⁶

Sedamdeset tri civila poginula su a trideset šest je ranjeno, uključujući ovog Albanca, kada je NATO 14. aprila bombardovao konvoj interno raseljenih lica na putu između Đakovice i Dečana. “Na mom traktoru je poginulo četrnaest ljudi”, rekao je ovaj čovek.

© FRED ABRAHAMS /
HUMAN RIGHTS WATCH

Od 15. aprila NATO počinje da daje unekoliko drugačije izjave u vezi s incidentom, rekavši da je jedan avion "izgleda" bacio bombu na civilno vozilo koje je putovalo u vojnom konvoju. Više ne pominje isključivo vojni konvoj: "Vozila srpske policije ili vojske možda su bila u konvoju ili u njegovoj blizini." NATO priznaje da je bombardovao civilna vozila greškom: "nakon preliminarne istrage, NATO je potvrdio da je, izgleda, jedan od njihovih aviona bacio bombu na civilno vozilo koje je juče išlo u konvoju." Izveštači američkih medija otišli su na lice mesta 15. aprila. Intervjuisali su preživjele izbeglice i videli raznesene traktore, izgorela tela izbeglica, kraterne od bombi, šrapnele i ostatke bombi s američkim oznakama. Kolona izbeglica je, po svemu sudeći, bila podjeljena u dve glavne grupe. Narednih nekoliko dana NATO je čas tvrdio da su njegove snage napale samo vojna vozila, čas objašnjavao da su gađali dva konvoja, da su izbeglice bile na začelju vojne kolone i da je broj civilnih žrtava ograničen. Šesnaestog aprila portparol NATO-a Džejmi Šej i general Đuzepe Marini izjavili su: "U jednom slučaju i samo jednom imamo dokaza za civilne žrtve. Inače smo sigurni da smo ciljali vojna vozila."

NATO je, na kraju, priznao da je pilot američkog aviona F-16 greškom gađao cilj za koji je mislio da su vojni kamioni i zbog toga izrazio svoje "duboko žaljenje". Kasnije, 19. aprila, NATO je modifikovao svoj izveštaj o grešci jednog pilota, izjavljujući da je bilo angažovano dvanaest aviona, koji su izveli brojne napade na dva konvoja bacivši ukupno devet bombi. Uvijena objašnjenja nastavila su se nekoliko dana posle incidenta; NATO i Sjedinjene Države, izgleda, nisu bili u stanju da rekonstruišu šta se desilo. Bilo je dosta izveštaja u štampi o upotrebi kasetnih bombi, što su Sjedinjene Države poricale.⁷

Osim izveštaja u štampi o ovom incidentu i beskonačnih izjava portparola NATO-a i SAD-a o kontroli štete, Human Rights Watch je od jugoslovenskih vlasti dobio iscrpne izveštaje sudske

6 NATO, SHAPE News Morning Update, 15. april 1999: Reuters, 150059 GMT, 15. april 1999.

7 Joie Chen i Jamie McIntyre, "As Serb Force Grows, Limits of Air Attacks Become Apparent", CNN, *The World Today*, 19. april 1999; Sarah Chayes, "General Daniel Leaf Explains the Refugee Bombings", National Public Radio, *All Things Considered*, 19. april 1999.

16. VAZDUŠNA KAMPANJA NATO-a

medicine.⁸ Nisu dati nikakvi dokazi koji bi navodili na to da su Srbi odgovorni za ma kog poginulog civila, mada je Tanjug javio da su u bombardovanju poginula tri srpska "policajca" koja su, kako je rečeno, "obezbeđivala siguran prolaz za konvoj".⁹ Ovo ipak ukazuje na to da je bilo vojnika ili pripadnika policije među vozilima izbeglica, ali Human Rights Watch nije našao nikakve dokaze koji bi potkrepili tvrdnju da su konvoj činila prvenstveno vojna vozila.¹⁰

General Klark tvrdio je u septembru da je NATO stalno pratio na putevima jugoslovenska vojna vozila "pomešana s civilnim konvojima". Posle incidenta na putu Đakovica-Dečani general Klark je rekao: "Moramo biti vrlo, vrlo obazrivi prilikom napada na pokretne objekte na putevima."¹¹ Jedan drugi oficir NATO-a, pukovnik Ed Bojl rekao je: "Pošto smo mnogo vodili računa o kolateralnoj šteti, CFAC (komandant Vazdušnog resora kombinovanih snaga), u to vreme general (Majkl) Šort, izdao je uputstva da se konvoji u kojima su vojna vozila pomešana s civilnim ne smeju napadati, da bi se sprečila kolateralna šteta."¹²

Kada je ova direktiva, u stvari, izdata i zašto nije doprinela sprečavanju kasnija tri incidenta ostaje važno otvoreno pitanje. Ipak, objavljivanje promene u pravilima angažovanja NATO-a navodi na zaključak da Alijansa nije preduzela neophodne mere opreza u izvođenju ovog napada, jer nije uočila prisustvo civila, pretpostavljajući da je odabrani cilj legitimna vojna meta.

Objavljivanje promene u pravilima angažovanja NATO-a navodi na zaključak da Alijansa nije preduzela neophodne mere opreza u izvođenju ovog napada.

8 Ministarstvo inostranih poslova SRJ, "NATO zločini u Jugoslaviji", tom 1. str. 1, 21-26, 32-37; Ministarstvo za urbanizam SRJ, "Foto-dokumentacija civila ubijenih u napadima NATO-a, od 24.03 do 20.05.1999."

9 Tanjug, Priština, 15. april 1999.

10 Dva očevica su rekla Human Rights Watchu da je u konvoju ponegde bilo vojnih vozila. Iz intervjua s Kole Hasanajom, Meja, 25. jul 1999. i sa Safetom Šalajom, Đakovica, 25. jul 1999.

11 Specijalni brifing za novinare američkog Sekretarijata za odbranu s generalom Veslijem Klarkom, Vrhovnim komandantom združenih snaga za Evropu, Tema: Procena napada na Kosovo; takođe učestvovali: piloti, analitičari operacije Združene snage i rezultata napada, Brisel, Belgija, 16. septembar 1999.

12 Ibid.

Civili raseljeni u šumama Koriše

Skoro mesec dana posle incidenta između Đakovice i Dečana 13. maja, osamdeset sedam raseljenih kosovskih civila ubijeno je a šezdeset ranjeno kada su u toku noći bačene bombe na izbeglički kamp u šumovitoj oblasti na putu Prizren–Suva Reka, kod sela Koriša. Bilo je različitih, oprečnih izveštaja o broju mrtvih, koji se kretao od 48 do 87.¹³ Jugoslovenska vlada tvrdila je da su napadači koristili kasetne bombe, a *Bela knjiga* koju je izdalo Ministarstvo inostranih poslova sadrži fotografije ostataka kasetna taktičko oružje (TMD) za koje se kaže da su snimljene na licu mesta. Portparoli NATO-a žestoko su poricali da su korišćene kasetne bombe,¹⁴ a Human Rights Watch nije bio u mogućnosti da iz nezavisnih izvora potvrdi da su one zaista korišćene u napadu.

U zvaničnoj izjavi 15. maja portparol NATO-a, general-major Valter Jerc priznao je napad, duboko žaleći zbog "slučajnih civilnih žrtava". On je ipak insistirao na tome da je napad bio usmeren protiv jugoslovenskih vojnih snaga na terenu:

Ovo je bio legitiman vojni cilj. Srpske tvrdnje o napadu kasetnim bombama na cilj koji nije bio vojni pogrešne su. NATO je identifikovao Korišu kao vojni logor i komandno mesto. Na ovom mestu je viđena vojna oprema, između ostalog i jedan oklopni transporter i više od deset komada artiljerijskog oružja. Avion je video ukopane vojne položaje na cilju pre nego što je izveo napad. NATO ne može da potvrdi da je broj žrtava onaj koji su dale srpske vlasti, niti zna zašto su civili bili na toj lokaciji u vreme napada.¹⁵

13 Ministarstvo inostranih poslova SRJ "NATO zločini u Jugoslaviji" tom II, str. 1-7. Mada *Bela knjiga* navodi da je bilo "samo" četrdeset osam žrtava u Koriši, jugoslovenska i zapadna štampa, kao i američki Stejt department i izveštaj UN-a barataju brojem od osamdeset do osamdeset sedam žrtava. Na osnovu istrage Human Rights Watcha i razgovora sa zapadnim novinarima koji su pokušali da rekonstruišu incident, izgleda sasvim sigurno da je u napadu na Korišu poginulo više od četrdeset osam ljudi. Zato je ovaj podatak korišćen u izveštaju.

14 Transkript pres brifinga koji su održali Peter Daniela i general major Waltera Jertza u Briselu, 15. maj 1999.

15 NATO, Tema: Saopštenje za štampu (99) 079, izjava portparola NATO-a o incidentu u Koriši, 15. maj 1999.

16. VAZDUŠNA KAMPANJA NATO-a

U izjavi NATO-a još se naglašava da su vojni položaji bili nedvosmisleno identifikovani i da su korišćeni laserski navođeni precizni projektili i nenavođene gravitacione bombe:

Neposredno pred napad, u četvrtak u 23 i 30 po lokalnom vremenu, izviđač iz vazduha je potvrdio cilj. Identifikacioni i napadački sistem na avionu jasno je prepoznao cilj koji je izgledao kao ukopani vojni položaj i tada je bacio dve laserom navođene bombe. Posle njegovog napada, odobrio je svom pratiocu da i on napadne isti cilj s još dve laserski navođene bombe. Oko 10 minuta kasnije, treći avion se upustio u napad sa... šest gravitacionih bombi. Ukupno deset bombi bačeno je na cilj.¹⁶

Istog dana, portparol Pentagona Kenet Bejkon rekao je na konferenciji za štampu da će incident biti preispitan, ali da ne treba očekivati veće izmene u operacijama:

Ova nesreća u Koriši nije uzdrmala odlučnost NATO-a u bilo kom smislu... NATO duboko žali zbog civilnih žrtava... Veoma se trudimo da izbegnemo takve žrtve, ali je borba sama po sebi opasna i nesreće se ne mogu izbeći... ova misija, kao i svaka druga, biće preispitana, a piloti i njihovi zapovednici će iz nje naučiti ono što treba i nastaviti dalje. Ali, ne očekujem da će biti velikih izmena. Mi ne možemo izbrisati vojne ciljeve s liste, i nećemo to činiti.¹⁷

Svedok napada NATO-a na Korišu 16. maja, izbeglica s Kosova, izjavio je Deutsche Welleu da je policija SRJ pre napada prisilila oko 600 raseljenih kosovskih Albanaca da budu živi štit. "Rečeno nam je da će nam se nešto loše desiti ako napustimo to mesto", rekao je svedok kada ga je intervjuisao novinar albanske redakcije ovog radija. Rekao je da je srpska policija nagovestila šta će se desiti. "Sada ćete videti kako izgleda napad NATO-a", svedok je naveo reči jednog policajca. Izbeglica je rekao da je na kraju otišao da spava ispod jednog traktora. Probudili su ga eks-

16 Transkript pres brifinga, 15. maj 1999.

17 Transkript, brifing za novinare američkog Sekretarijata za odbranu, 15. maj 1999.

plodzija i vriska dece i odraslih. Rekao je da su on i još neki uspe-
li da se uzveru uza zid visok dva metra podignut oko položaja i
da su pobjegli u pravcu sela, dok su srpske paramilitarne snage
pucale svuda oko njih.¹⁸ Na osnovu raspoloživih dokaza nije mo-
guće sa sigurnošću utvrditi da su srpska policija i trupe jugoslo-
venske vojske namerno prisilile civile da se grupišu oko njih, ni-
ti da se ustanovi motiv za tako nešto. Zakoni ratovanja izričito
zabranjuju korišćenje živih štitova. Član 28 Četvrte ženevske kon-
vencije kaže: "Nijedno zaštićeno lice ne sme se upotrebiti da se
zbog njegovog prisustva, izvesna mesta ili izvesne oblasti stave
izvan vojnih operacija." Protokol I, član 51 (7) obrazlaže:

Prisustvo ili pokreti stanovništva ili pojedinih civila neće se
koristiti da se izvesne tačke ili područja učine imunim na
vojne operacije, naročito ne kao pokušaj da se zaštite vojni
objekti od napada ili da se štite, favorizuju ili otežaju vojne
operacije. Strane u sukobu neće usmeriti kretanje stanovni-
štva ili pojedinih civila da bi pokušale da zaštite vojne ob-
jekte od napada ili da štite vojne operacije.

Međutim, Protokol I u članu 51 (8) naglašava da nijedna povre-
da ovih zabrana ne oslobađa strane u sukobu od njihovih obave-
za kada je u pitanju poštovanje zaštićenosti stanovništva i civi-
la. Po jednom novom autoritativnom tumačenju humanitarnog
prava: "Ako jedna strana u konfliktu prekrši pravilo, to ne izuzi-
ma drugu stranu od obaveze poštovanja pravila koje se primenju-
ju u vojnom napadu... Vojni zapovednik zato mora da uzme u
obzir kolonu izbeglica koju neprijatelj koristi kao štit."¹⁹

Stoga se postavlja pitanje NATO-u da li je cilj odabran sa
znanjem da je u ovoj šumovitoj oblasti bilo prisutno na stotine
raseljenih civila – za šta nema dokaza – i drugo, da li su predu-
zete potrebne mere da se potvrdi da na cilju nije bio toliki broj

¹⁸ Reuters 152249 GMT, 15. maj 1999; Kosovo Chronology, Timeline of
events 1989-1999 relating to the crisis in Kosovo, released by the
Department of State, Washington, D.C, 18. jun 1999.

¹⁹ Hans-Peter Gasser, "Protection of the Civilian Population", u Dieter Fleck
(ured.), *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts* (Oxford:
Oxford University Press, 1995), str. 505, pasus 506. Hans-Peter Gasser je
viši pravni savetnik pri Međunarodnom komitetu Crvenog krsta (ICRC).

16. VAZDUŠNA KAMPANJA NATO-a

civila. Iz ovoga proizlazi da veliki broj žrtava – a sam NATO je objavio da je ovo nesreća za žaljenje – ukazuje na to da je provera bila neodgovarajuća.

Bombardovanje zatvora u Dubravi

Još jedan slučaj prevare koju su izvele jugoslovenske snage odnosi se na civilne žrtve i bombardovanje NATO-a koje je oštetilo veliki kompleks zatvora u Dubravi kod Istoka. Prema tvrdnji NATO-a i bivših zatvorenika u Dubravi koje je intervjuisao Human Rights Watch, Vojska Jugoslavije i srpske policijske snage bile su smeštene u neposrednoj blizini zatvora, koji je u potpunosti funkcionisao i za vreme poodmakle vazdušne kampanje NATO-a, a u njemu su bili smešteni kriminalci i politički zatvorenici.

Kazneno-popravni dom Istok, kako se ovaj zatvor zvanično zvao, bio je dva puta pogođen tokom bombardovanja NATO-a, usled čega je bilo civilnih žrtava i među zatvorenicima i među stražarima. U prvom napadu 19. maja u 13:15 prijavljena je pogibija tri zatvorenika i jednog stražara. U drugom napadu, 21. maja, poginulo je najmanje devetnaest zatvorenika. Istraživanje Human Rights Watcha, zasnovano na svedočenjima očevidaca, otkrilo je da su zatvorenici bili postrojeni i da su srpska policija i stražari pucali na njih unutar zidina zatvora posle napada od 21. maja, i tom prilikom ubijeno je oko osamdeset zatvorenika. (O detaljnoj dokumentaciji ubistava vidi odeljak o zatvoru Dubrava u poglavlju “Opština Istok”).

Jugoslovenske vlasti su najpre izjavile da je u napadu od 21. maja u zatvoru Dubrava ubijeno devetnaest ljudi.²⁰

Međutim, četiri dana kasnije, jugoslovenska štampa je prenela zvaničnu vest Tanjuga da “je u višednevnom bombardovanju Kazneno-popravnog doma Istok poginulo oko 100, a ranjeno oko 200 zatvorenika”. Tanjug je 27. maja citirao Vladana Bojića, sudiju Okružnog suda u Peći, koji je izjavio da je devedeset šest leševa izvučeno iz ruševina. Jugoslovenske vlasti su 29. maja sa-

²⁰ Informacija dobijena od Civilne zaštite SRJ; MIP SRJ, NATO napadi na civilne proizvodne objekte 21. maja i u noći između 21. i 22. maja 1999.

opštite da “broj žrtava u Kazneno-popravnom domu Istok raste”.²¹

Tanjug je 30. maja javio da su poginule ukupno devedeset tri osobe.²²

U julu su jugoslovenske vlasti tvrdile da su bombe NATO-a ubile devedeset pet i ranile 196 zatvorenika.²³

NATO je spremno izjavio da je izveo vazdušne napade u Istoku i opravdao napade time što su meta bili vojni ciljevi “u blizini zatvora”.²⁴ Human Rights Watch je utvrdio da su jugoslovenske snage verovatno bile odgovorne za većinu žrtava koje su bile ubijene nakon bombardovanja. Prema tvrđenju očevidaca, zatvorske vlasti su 22. maja naredile da se oko 1.000 zatvorenika postroji u zatvorskom dvorištu. Posle nekoliko minuta, pucali su na njih i bacali bombe sa zidina zatvora i osmatračnica, ubivši tom prilikom najmanje sedamdeset ljudi. Tokom sledeća dvadeset četiri sata, čuvari zatvora, specijalna policija i paravojne snage napali su zatvorenike koji su se skrivali u zatvorskim zgradama, podrumima i kanalizaciji, ubivši još najmanje dvanaest ljudi. Novinari koji su posetili zatvor Dubrava 21. maja, neposredno posle jutarnjeg bombardovanja, izvestili su da su videli između deset i dvadeset leševa.²⁵ Srpske vlasti su ponovo pustile novinare u zatvor 24. maja. Izveštavajući za BBC, Džeki Rouland je rekla da je nejasno kako su žrtve u zatvoru poginule, ali da je tri dana posle prvog obilaska novinara broj mrtvih dosegao četrdeset četiri. Stanje u kom su se nalazili leševi zatvorenika koje su novinari videli nije bilo u skladu s tvrdnjom vlasti da su oni poginuli od bombardovanja. Posete novinara zatvoru posle

21 Ministarstvo inostranih poslova SRJ, napadi NATO-a na civilne proizvodne objekte 29. maja i u noći između 29. i 30. maja 1999.

22 Jugoslovenski novinski izveštaji; “Identifikovano 86 mrtvih”, *DAN*, 27. maj 1999. str. 2; “Još sedam leševa”, *DAN*, 30. maj 1999.

23 Ministarstvo inostranih poslova SRJ, *NATO zločini u Jugoslaviji*, tom II, str. 319.

24 NATO, Operation Allied Force Update, 22. maj 1999, 0930 CET. Vidi i transkript konferencije za novinare Jamiea Shea i pukovnika Konrada Freytaga u Briselu, u subotu, 22. maja 1999.

25 Jacky Rowland, “Bombs, Blood and Dark Despair”, *Scotland on Sunday*, 23. maj 1999; Paul Watson, “NATO Bombs Ignite Prison Chaos - KLA Officers Reported to be Among Inmates”, *Toronto Star*, 22. maj 1999; Associated Press, “NATO Hits Kosovo Jail Again Friday Night”, 21. maj 1999.

16. VAZDUŠNA KAMPANJA NATO-a

rata potvrdile su da su zatvorenici ubijeni streljanjem posle bombardovanja.²⁶

S obzirom na broj civilnih žrtava u vreme dva napada na zator Dubrava, izgleda da NATO nije primenio odgovarajuće mere predostrožnosti tokom ovih vazdušnih akcija vezane za obližnje vojne ciljeve i stoga se mora smatrati odgovornim za civilne žrtve koje su bile direktna posledica ovih napada. Ali, jugoslovenske snage se moraju smatrati u potpunosti odgovornim za osamdeset šest od devedeset pet žrtava, koliko su jugoslovenske vlasti priznale da ih je bilo u Dubravi, pošto su to bili zatvorenici koji su ubijeni protivpravno, neko vreme posle napada NATO-a.

Upotreba kasetnih bombi u akcijama NATO-a

Jedno od pitanja koje je najviše interesovalo javnost u vezi s operacijom Združene snage jeste upotreba kasetnih bombi u akcijama NATO-a. Postoji sedam incidenata za koje je potvrđeno i pet incidenata za koje nije potvrđeno da je u njima civilnih žrtava bilo zbog upotrebe kasetnih bombi u akcijama Sjedinjenih Država i Velike Britanije. Ukupno je između 90 i 150 civila poginulo od kasetnih bombi NATO-a na teritoriji Jugoslavije.

Najozbiljniji incident u kom je bilo civilnih žrtava zbog upotrebe kasetnih bombi desio se 7. maja u Nišu. Podnevni napad na niški aerodrom, koji se nalazi u urbanoj zoni, doveo je do pogibije četrnaest i ranjavanja dvadeset osam civila. NATO je saopštio da je izveo napad na niški aerodrom²⁷ a 8. maja generalni sekretar NATO-a Solana priznao je odgovornost NATO-a za napad, izjavivši da je "NATO potvrdio da je šteta na pijaci i klinici prozrokovana oružjem NATO-a koje je promašilo cilj".²⁸

Prema izvorima američkog vazduhoplovstva, kontejner kasetnih bombi CBU-87 nije se otvorio nad aerodromom, već se otvorio odmah posle ispuštanja iz aviona u napadu, izbacujući

26 Carlotta Gall, "Stench of Horror Lingers in a Prison in Kosovo", *New York Times*, 9. novembar 1999.

27 NATO (SHAPE), ACE News Release - Press Release 99-05-02, 8. maj 1999.

28 Transkript konferencije za novinare generalnog sekretara NATO-a Havijera Solane, u Briselu, u nedelju, 8. maja 1999 (kao i transkript teksta general majora Jertza).

tovar municije daleko u grad.²⁹ Nakon incidenta u Nišu, Bela kuća je diskretno izdala direktivu Pentagonu da ograniči upotrebu kasetnih bombi (barem u akcijama američkih snaga).³⁰ Human Rights Watch smatra da je ovo bio pravilan potez, ali postavlja pitanje zašto su se kasetne bombe uopšte koristile u napadima na urbane ciljeve, s obzirom na rizike. Zabrana dalje upotrebe kasetnih bombi od sredine maja očigledno je uticala na broj civilnih žrtava u nastavku rata, pogotovo zato što je bombardovanje s nenavodnim oružjem (koje, inače, uključuje kasetne bombe) znatno pojačano pred kraj meseca. Ipak, Britansko vazduhoplovstvo je i dalje bacalo kasetne bombe (prema zvaničnim hronološkim podacima izvesno je da su one upotrebene 17. maja, 31. maja, 3. juna i 4. juna),³¹ što ukazuje na potrebu da se donesu univerzalne, ne samo nacionalne norme o upotrebi kasetnih bombi.

29 Prepiska Human Rights Watcha s oficijom američkog ratnog vazduhoplovstva, novembar 1999.

30 Rasprava Human Rights Watcha s američkim ratnim vazduhoplovstvom i oficijima generalštaba, oktobar 1999.

31 UK Ministry of Defense, Royal Air Force, Operation Allied Force News and Downloadable Images (<http://www.mod.raf.uk/news/kosovonews.html>).

17.

Kršenja prava posle 12. juna 1999.

Uvod

Usvajanjem Rezolucije 1244 Saveta bezbednosti UN od 10. juna 1999. i zaključenjem Vojno-tehničkog sporazuma između NATO-a i vlada Srbije i Savezne Republike Jugoslavije okončano je bombardovanje NATO-a i masovna izgnanstva i ubistva koja su sprovodile srpske i jugoslovenske snage bezbednosti. U skladu s odredbama sporazuma, međunarodne snage na Kosovu pod komandom NATO-a (KFOR) ušle su u pokrajinu 12. juna, a Vojska Jugoslavije i srpska policija (i paravojne formacije) počele su da se postepeno povlače s Kosova, nakon čega je usledio prekid vazdušnih napada NATO-a. Do 20. juna sve srpske i jugoslovenske snage bezbednosti su se povukle, a kontrolu nad Kosovom preuzeo je KFOR.

Odlazak jugoslovenskih i srpskih snaga bezbednosti okončao je više od decenije dugo krvavo i sistematsko proganjanje kosovskih Albanaca ali ne i nasilje i teška kršenja ljudskih prava na Kosovu. Srpska i romska manjina u pokrajini – koji su u očima mnogih kosovskih Albanaca kolektivno ili aktivno učestvovali u zločinima vladinih snaga, ili su ih odobravalali – odmah su se našli na meti osвете. Na hiljade njih napustilo je Kosovo kad i vladine snage bezbednosti. Oni koji su ostali bili su ili primorani da se iseše iz pokrajine ili su se grupisali u enklave, jer je mnogo srpskih i romskih kuća sistematski spaljeno, mnogi pripadnici ovih manjina su prebijeni, lišeni slobode ili ubijeni. Oko 1.000 kosovskih Srba i Roma do jula 2001. vodilo se kao nestalo ili je njihova sudbina bila nepoznata.¹

1 Oslobođilačka vojska Kosova je takođe kidnapovala, ubijala i proganjala kosovske Srbe i Rome s Kosova, kao i kosovske Albance optužene da su 'kolaboracionisti' 1998. i početkom 1999. Videti odeljak "Kršenja prava koja je počinio OVK" u poglavlju "Istorijska i politička pozadina", kao i izveštaj HRW, *Humanitarian Law Violations in Kosovo*, oktobar 1998. str. 75-87.

*Srpska starica čeka da napusti Prizren u konvoju srpskih izbeglica
14. juna 1999.*

© JOANNE MARINER / HUMAN RIGHTS WATCH

17. KRŠENJA PRAVA POSLE 12. JUNA 1999.

Nasilje se ubrzano širilo i na meti su se našle i druge manjine, posebno stanovnici islamske veroispovesti kojima albanski nije maternji jezik i koji govore nekim od slovenskih jezika (Bošnjaci, Goranci) Hrvati i kosovski Turci. Napadani su i kosovski Albanci za koje se sumnjalo da su saradivali sa srpskim i jugoslovenskim vlastima, kao i njihove porodice. U isto vreme, zbog političkog nasilja među političkim partijama kosovskih Albanaca i surevnjivosti između bivših oficira Oslobođilačke vojske Kosova (iza čega su ponekad stajali ekonomski motivi ili su slučajevi imali veze s korupcijom) ubijeno je više politički aktivnih ličnosti, čak i posle opštinskih izbora 28. oktobra 2000.

Napadi na manjine

OVK i albanski civili širom Kosova pljačkali su i palili domove Srba, Roma i ostalih manjina i uništili su mnoge pravoslavne crkve i manastire neposredno po dolasku KFOR-a na Kosovo. Ova razaranja često su pratila ubistva, maltretiranje i zastrašivanje, a cilj je bio da se ovi ljudi isteraju iz svojih domova i sredina, što se nastavilo do danas. Pripadnici manjinskih grupa na Kosovu bili su lišavani slobode, prebijani i ponekad mučeni, a od kraja sukoba kidnapovano je

Pripadnici manjinskih grupa na Kosovu bili su lišavani slobode, prebijani i ponekad mučeni, a od kraja sukoba kidnapovano je oko 1.000 Srba i Roma čija je sudbina i dalje nepoznata.

oko 1.000 Srba i Roma čija je sudbina i dalje nepoznata. Stari i nemoćni, koji su u većem broju slučajeva ostali u svojim kućama na Kosovu, često su iskusili sve strahote nasilja i zastrašivanja, a mnogi danas žive praktično u kućnom pritvoru. Demografske posledice su znatne: najmanje 150.000 pripadnika kosovskih manjina napustilo je pokrajinu i preselilo se u Srbiju i Crnu Goru, većina njih u prvih šest nedelja nakon dolaska KFOR-a na Kosovo.² Osim što je nealbansko stanovništvo napuštalo pokrajinu, i

2 Od februara do aprila 2000, UNHCR je registrovao 180.000 raseljenih lica s Kosova u Srbiji i 30.000 u Crnoj Gori. Od 180.000 raseljenih, više od 150.000 njih u Srbiji reklo je da su pobjegli posle 12. juna 1999 (videti UNHCR *Refugees Daily*, 23. maj 2000).

unutar Kosova je bilo brojnih raseljavanja, a većina Srba i ostalih manjina grupisala se u enklavama kao što su severni deo Kosovske Mitrovice ili Kosovo Polje.

Mada želja za osvetom i odmazdom donekle pruža objašnjenje za ovoliko nasilje, posebno u slučajevima paljenja i pljačkanja

Nasilje u većini slučajeva ima političku pozadinu: želju da se s Kosova ukloni nealbansko stanovništvo.

imovine, istraživanje HRW-a ukazuje na to da nasilje u većini slučajeva ima političku pozadinu: želju da se s Kosova ukloni nealbansko stanovništvo kako bi težnje za nezavisnom

državom imale bolje opravdanje. Uz to, postoje jasni dokazi da su neke jedinice OVK-a bile odgovorne za nasilje protiv manjina od početka 1999, a to su nastavile tokom 2000. i početkom 2001. HRW, međutim, do sada nema dokaza da je političko ili vojno rukovodstvo bivšeg OVK-a, čiji su predstavnici javno osuđivali napade na manjine, sprovodilo politiku koordinisanog nasilja.³

Ogromna većina kosovskih Albanaca nije spremna da govori o ovim napadima, bilo iz straha da o tome javno govore, bilo zbog ubeđenja u kolektivnu krivicu Srba i Roma, i time je na Kosovu stvoreno okruženje u kome se toleriše nasilje nad manjinama. Iz razgovora HRW-a s kosovskim Albancima iz svih socijalnih sredina stiče se utisak da u albanskom društvu postoji opšte prihvaćeno gledište da su zbog zločina tokom rata Srbi prokockali svoje pravo da ostanu na Kosovu i da zadrže svoju imovinu i dobra, bez obzira na to da li jesu ili nisu učestvovali u zločinima. S druge strane, mnogi sagovornici su izrazili da su lično zgroženi nasiljem koje se sprovodi nad manjinama.

Nema procena o broju srušenih domova pripadnika nacionalnih manjina u posleratnom periodu, ali su istraživači HRW-a za vreme obilaska mešovitih sredina na Kosovu u leto 1999. primetili da su paljenje kuća i pljačka veoma rasprostranjeni. Prema podacima Srpske pravoslavne crkve na Kosovu, 76 pravoslavnih crkava, manastira ili verskih objekata oštećeno je ili

3 OVK je zvanično demilitarizovan septembra 1999. i mnogi njegovi pripadnici priključili su se Kosovskom zaštitnom korpusu (KZK), organizaciji koja ima ulogu civilne zaštite, na čijem je čelu bivši komandant OVK-a, Agim Čeku.

17. KRŠENJA PRAVA POSLE 12. JUNA 1999.

srušeno od juna 1999.⁴ Istraživači HRW-a obišli su mnoga takva mesta.

Izgleda da iza mnogih ubistava i otmica koji su se desili na Kosovu nakon juna 1999. zapravo stoji namera da se kosovski Srbi i Romi isteraju s Kosova, a ne samo želja za osvetom. U brojnim slučajevima Srbi i Romi su neposredno i sistematski proterivani iz svojih kuća.⁵ HRW je dokumentovao slučajeve maltretiranja srpskih starica u sredinama u kojima je nekada živelo mešovito stanovništvo, u opštinama Prizren i Gnjilane, i dobio je izveštaje da u Prištini i Lipljanu ima sistematskih pokušaja da se Srbi isteraju iz svojih kuća. Romi su izbačeni iz svojih domova u Prištini i drugim mestima neprekidnim zastrašivanjem i maltretiranjem.

U dodatni metod "ubeđivanja" stanovnika spadaju i bombaški i raketni napadi na kuće pripadnika nacionalnih manjina. Ovakvi napadi na Srbe zabeleženi su u opštinama Lipljan, Vitina, Gnjilane, Obilić, Orahovac, Kosovo Polje, Peć, Prizren i Vučitrn. Napadi na Rome zabeleženi su i u Štimlju, Prištini i Peći. Na kuće Goranaca, još jedne etničke grupe muslimana, bombe su bacane u opštini Gora, a Bošnjaci su bili meta bombaških napada u Prizrenu, Peći i Istoku. U Prištini su Srbi i Romi dobijali preteće telefonske pozive i posećivali su ih naoružani ljudi u civilu i u uniformama OVK-a: oni su im jasno stavljali do znanja da treba da odu. Na isti način treba shvatiti i incidente u Kosovu Polju u septembru 1999: u dva navrata je bačena bomba na pijacu punu srpskih civila u Kosovu Polju, i tom prilikom ubijene su dve osobe a ranjeno ih je 47. Nasilja nisu pošteđeni čak ni oni koji

4 "Crucified Kosovo - Destroyed and Desecrated Serbian Orthodox Churches in Kosovo and Metohija (1999-2000)", prošireno elektronsko izdanje. www.kosovo.com/crucified/default.htm (21. mart 2001).

5 Do juna 2000, međunarodni zvaničnici su najzad bili spremni da priznaju da su napadi na manjine na Kosovu bili sistematski. U svom obraćanju Savetu bezbednosti od 6. juna povodom UNMIKU-a (S/2000/538), generalni sekretar UN-a Kofi Annan izjavio je da "izgleda da su napadi na manjine organizovani". Specijalni izaslanik Stejt departmenta, James O'Brien, izjavio je 8. juna da se čini da je "nasilje sistematično". "Anti-Serb Violence Condemned", AP, 8. jun 2000. Generalni sekretar NATO-a Lord Robertson 31. maja je nazvao nasilje "etničkim čišćenjem", primetivši da "Pre godinu dana mi nismo zaustavili etničko čišćenje da bismo danas gledali etničko čišćenje druge vrste". "Kosovo: NATO's Patience Wearing Thin", saopštenje za štampu, NATO, 31. maj 2000.

su sami rešili da odu: oktobra 1999. napadnut je konvoj od 150 Srba u Peći dok je napuštao Kosovo u pratnji KFOR-a. Napadači su kamenovali vozila, putnike izvlačili i prebijali, a zatim su zapalili vozila. Najmanje petnaest Srba ranjeno je u ovom napadu.

Prema istraživanju koje je sproveo UNHCR, od 210.000 raseljenih osoba s Kosova koje su u Srbiji i Crnoj Gori, njih preko 150.000 iselilo se posle 12. juna.⁶ Oko 143.000 osoba koje su raseljene s Kosova u Srbiju i Crnu Goru čine Srbi, a više od 25.000 su Romi. Nekoliko hiljada Roma i Srba u istom periodu je otišlo u Makedoniju, a nepoznat broj se iselio u druge zemlje. Uz to, kao što je naznačeno, bilo je i znatnog raseljavanja unutar same pokrajine pripadnika manjina koji su ostali na Kosovu i tako su stvorene monoetničke enklave (koje je ponekad činila jedna jedina zgrada), obično pod zaštitom KFOR-a. Znatno broj pripadnika manjina koje nemaju veze sa zločinima protiv Albanaca, među njima Goranci, Bošnjaci i Hrvati, takođe se raselio iz svojih domova, zbog zastrašivanja i maltretiranja, ili zbog neposrednih napada. Teško je objasniti zbog čega su se i oni koji nisu bili uključeni u napade protiv Albanaca našli na meti: izgleda da se ovo delimično može povezati s tim što i ove manjine govore slovenskim jezikom i što se na opšti način povezuju s Jugoslavijom, a posebno sa Srbijom. Uz to, smatra se da su pripadnici ovih manjina bili povlašćeni u odnosu na Albance, posebno za vreme napada na Albance devedesetih godina.

Većina Srba iz opština Priština, Peć, Prizren, Uroševac i Istok iselila se iz svojih domova, a mnogo ih se iselilo i iz Gnjilana. Prema izveštaju ad hoc grupe za manjine iz februara 2000, koju su zajednički obrazovali OEBS i UNHCR, u Prištini je ostalo svega 700-800 Srba, od 20.000, koliko se procenjuje da ih je živelo u gradu 1998.⁷ Radna grupa je takođe izvestila da je u Prizrenu ostalo svega 120 Srba a u Uroševcu 23 osobe srpske nacionalnosti. Srbi raseljeni unutar Kosova uglavnom se naseljavaju u gradovima i selima koji su, istorijski gledano, imali srpsku većinu i kojima je dosta brzo dodeljena zaštita KFOR-a, kao što su Kosovo Polje, Babin Most, Plemetina, Štrpce, Gračanica (opština

6 UNHCR *Refugees Daily*, 23. maj 2000.

7 UNHCR-OEBS Ad Hoc Task Force on Minorities, "Overview of the Situation of Minorities", 11. februar 2000. Izvor o proceni broja stanovnika u Prištini 1998. je UNHCR.

17. KRŠENJA PRAVA POSLE 12. JUNA 1999.

Priština), Velika Hoča (opština Orahovac), Dobrotin i druge u opštini Lipljan (gde, kako se procenjuje, živi oko 9.500 Srba), opština Gnjilane (oko 12.500), severni deo Kosovske Mitrovice, i u severnim opštinama Leposavić i Zubin Potok.⁸ Pored toga, prema podacima UNHCR-a, od 6.000 srpskih izbeglica iz Hrvatske naseljenih na Kosovu, ostalo ih je svega nekoliko stotina pošto su dva sabirna centra za ove izbeglice spaljena.

Kao što je već navedeno, u Srbiji i Crnoj Gori raseljeno je najmanje 25.000 Roma s Kosova, a nekoliko hiljada ih je smešteno u izbegličkim kampovima u Makedoniji.

Uz to, Romi su se raseljavali i unutar Kosova, ali se ne zna tačno koliko njih je bilo.⁹ Evropski centar za prava Roma (ERRC), organizacija za prava Roma sa sedištem u Budimpešti, saopštio je u julu 1999. da je u svim romskim zajednicama koje su posetili predstavnici centra ostalo najviše polovina od ukupnog bro-

Srpska deca napuštaju Prizren sa svojim porodicama 14. juna 1999. Većina srpskog stanovništva u opštinama Prizren, Priština, Peć, Uroševac i Istok pobegla je iz svojih domova posle rata zbog osvetničkih napada.

© JOANNE MARINER /HUMAN RIGHTS WATCH

⁸ Podaci iz "Overview of the Situation of Minorities", 11. februar 2000, i iz istraživanja HRW-a na terenu (jun-novembar 1999).

⁹ Jugoslovenski popis iz 1991. beležio je da romskih stanovnika na Kosovu ima između 30.000 i 40.000, ali je stvaran broj verovatno veći zbog toga što mnogi stanovnici nisu popisani zbog stalne migracije.

ja Roma koji su tu živeli pre rata. Procene ad hoc radne grupe za manjine iz februara 2000. ukazuju na to da je u Prištini ostalo 115-140 Roma. Radna grupa je u izveštaju iz novembra 1999. izvestila da je procenjeno da je u Prištini u to vreme bilo još 300-600 Roma.¹⁰ Druge oblasti s brojnim romskim stanovništvom do početka 2000. uključuju Kosovo Polje (između 1.700 i 2.800), Obilić (oko 1.200), Lipljan (oko 1.500), Uroševac (4.200) i Prizren (4.000-5.000).¹¹

Nasilje protiv Aškalija, Roma koji govore albanski, nastavilo se posle opštinskih izbora 28. oktobra 2000. Četvoricu Aškalija ubili su 8. novembra nepoznati napadači izvan sela Doševac, kod Srbice. Oni su se zajedno s ostalim Aškalijama uz pomoć UNHCR-a upravo vratili svojim domovima, a prethodno su živeli pod šatorima.¹² Povodom ovog ubistva, šef UNMIK-a Bernar Kušner izjavio je: "Na Kosovu ima ekstremista koji žele da podriju povratak poštenih ljudi svojim domovima."¹³

Članovi drugih manjina takođe su bili raseljeni unutar Kosova ili su potpuno napustili pokrajinu. Novembra 1999. godine 293 kosovska Hrvata evakuisana su s Kosova u Zagreb, pošto su se žalili na maltretiranje, podmetanje požara i na to što im nije bilo dozvoljeno da govore hrvatski.¹⁴ Kosovski Hrvati u Janjevu su stavljeni pod jaku zaštitu KFOR-a i delovalo je kao da se stanje stabilizovalo. Napadi protiv hrvatskih i romskih zajednica u selu pojačali su se marta 2000, pošto je KFOR obustavio neprekidnu zaštitu, i napada je bilo manje tek pošto je KFOR ponovo obezbedio stalnu zaštitu.

Veliki broj kosovskih Bošnjaka takođe je napustio Prištinu, a većina njih se iselila u Bosnu. U Prištini je ostalo 1.600-1.800 Bošnjaka, od oko 3.500 i 4.000 ljudi koliko ih je prema procenama tu živelo pre rata.¹⁵ Torbeši (takođe muslimanske veroispovesti) koji su mahom živeli u opštini Prizren i kojih je po proce-

10 UNHCR-OEBS Ad Hoc Task Force on Minorities, "Overview of the Situation of Minorities", 3. novembar 1999.

11 UNHCR-OEBS Ad Hoc Task Force on Minorities, "Assessment of the Situation of Minorities in Kosovo", 11. februar 2000.

12 Žrtve su bile Hajzer Ahmeti, Ibuš Ahmeti, Isret Bajrami i Agron Mehmeti.

13 "Ashkali Murder to Have a 'Chilling' Effect on Return of Refugees, Says UNHCR", KosovaLive, 10. novembar 2000.

14 "Ethnic Croats from Kosovo evacuated to Croatia", Associated Press, 1. novembar 1999. Citirano u *Refugees Daily*, UNHCR 1. novembar 1999.

17. KRŠENJA PRAVA POSLE 12. JUNA 1999.

nama pre rata bilo između 23.000 i 25.000, bili su izloženi velikom pritisku da odu. Bombaški napadi kao i ubistvo četvoročlane torbeške porodice u januaru i ubistvo jednog Torbeša u februaru naveli su mnoge da se isele.¹⁶ Činilo se da su Bošnjaci iz Peći manje-više bezbedni, ali su poneki pripadnici ove zajednice ipak bili izloženi napadu: u aprilu, grupa od petnaest Albanaca napala je i prebila bošnjačku staricu od 70 godina. (Za ženu su, navodno, pogrešno mislili da je Srkinja.) Bilo je napada na kuće Goranaca.

Grupe naoružanih kosovskih Albanaca koje su od juna 1999. širom Kosova izvodile otmice Srba i Roma po pravilu nisu otkrivene. U nekim slučajevima ove snage su hapsile, ispitivale, prebijale i zatim puštale otete. Međutim, prema podacima Međunarodnog komiteta Crvenog krsta (ICRC), sudbina više od 500 oteatih ni u aprilu 2001. nije bila rasvetljena.¹⁷

Prema tvrdnjama Ranka Đinovića, predsednika Udruženja porodica nestalih i kidnapovanih na Kosovu i Metohiji, od januara 1998. i novembra 2000. nestalo je 1.230 nealbanaca. Njih 25 odsto nestalo je pre intervencije NATO-a, kaže Đinović, 5 odsto ih je nestalo za vreme vazдушnih napada, dok je 75 odsto nestalo posle ulaska snaga NATO-a na Kosovo.¹⁸ Ovaj broj je možda prevelik, jer su na listi Udruženja neka imena navedena dva puta, dok se kao nestali vode i oni koji su najpre bili u pritvoru a u međuvremenu su pušteni.

U maju 2000. godine ICRC je objavio izveštaj s imenima do tada registrovanih nestalih osoba na Kosovu. Prema podacima ICRC-a, 450 osoba nestalo je između 10. juna 1999. i 31. marta 2000. godine. HRW je pregledao spisak ICRC-a i sudeći po imenima, od ovog broja su najmanje 309 njih pripadnici manjina (nealbanci).¹⁹ Ovi podaci se podudaraju s podacima Fonda za hu-

15 UNHCR-OEBS Ad Hoc Task Force on Minorities "Assessment of the Situation of Minorities in Kosovo", 11. februar 2000.

16 Ibid.

17 Saopštenje ICRC-a, "Persons Unaccounted for in Connection with the Kosovo Crisis", 10. april 2001.

18 Konferencija za štampu Udruženja porodica nestalih i oteatih na Kosovu i Metohiji, Beograd, 10. novembar 2000.

19 "Persons Missing in Relation to the Events in Kosovo from January 1998", ICRC, maj 2000. Imena videti na veb sajtu ICRC - www.familylinks.icrc.org/kosovo.

manitarno pravo koji je između 24. marta i 10. avgusta 1999. registrovao 318 nestalih nealbanaca.²⁰ Na listi ICRC-a se u aprilu 2001. nalazilo 3.525 osoba, ali ICRC nije vršio podelu na albansko i nealbansko stanovništvo.²¹

Takođe su nakon juna 1999. prijavljeni slučajevi silovanja žena, pripadnica manjina. Posebno su stradale pripadnice romske populacije. Evropski centar za prava Roma dokumentovao je tri incidenta silovanja romskih žena u kojima su učestvovalе osobe u uniformama OVK-a. Centar je razgovarao s očevicom koji je izjavio da su 29. juna 1999. njegovu sestru i ženu silovali uniformisani muškarci iz Đakovice. Intervjuisali su i jednog rođaka žene iz Kosovske Mitrovice koju su 20. juna 1999. silovala šestorica muškaraca u uniformama OVK-a.²²

KFOR je 26. jula 1999. dobio izveštaj od jedne sredovečne Srпкиnje iz Gnjlana da su je silovala dva kosovska Albanca.²³ Dve kosovske Albanke su posvedočile da su dva muškarca ušla u stan ove žene. OEBS je zabeležio da je nekoliko Albanaca silovalo jednu Romkinju u Prizrenu oktobra 1999.²⁴ Jedan od počinitelaca, koga je KFOR kasnije uhapsio, navodno je silovao još jednu Romkinju u toj oblasti. Februarski izveštaj ad hok radne grupe za manjine je, pored toga, dokumentovao i silovanje jedne trudne Aškalije u Uroševcu u novembra 1999, kao i silovanje i pokušaj silovanja nekoliko Romkinja istog meseca u okolini Đakovice.²⁵

Prema statistici KFOR-a, u periodu od pet meseci od dolaska KFOR-a 12. juna do početka novembra 1999, na Kosovu je bilo 379 ubistava, od toga je 135 bilo srpskih žrtava. Podaci o etničkoj pripadnosti drugih žrtava nisu navedeni, ali ovaj podatak jasno govori o bezakonju koje je vladalo Kosovom posle rata i nasilju koje se između Albanaca i srpskih paravojnih formacija i civila nastavilo u Kosovskoj Kamenici, Kosovskoj Mitrovici i u ne-

20 FHP, izveštaj, "Kosovo: Nestanci nealbanaca od 24 marta do 10. avgusta 1999". Videti na www.greekhelsinki.gr/english/reports/hlc-24-3-10-8-99.html.

21 Saopštenje ICR, 10. april 2001.

22 European Roma Rights Center, "Press Statement: The Current Situation of Roma in Kosovo", 9. jul 1999.

23 OEBS/ODIHR, *Kosovo/Kosova: As Seen, As Told*, 2. deo.

24 Ibid.

25 UNHCR-OEBS Ad Hoc Task Force on Minorities "Assessment of the Situation of Minorities in Kosovo", 11. februar 2000.

17. KRŠENJA PRAVA POSLE 12. JUNA 1999.

koliko drugih mesta tokom leta. Između 30. januara i 27. maja 2000, KFOR je izvestio o 95 ubistava na Kosovu.²⁶ Među ubijenima je bilo 26 Srba, 7 Roma, dvoje su bili Bošnjaci, 52 Albanci, a nacionalna pripadnost osam žrtava nije utvrđena. Mada statistika ukazuje na to da stopa ubistava naglo opada, važno je naglasiti da su ubistvima (zajedno s ostalim ozbiljnim krivičnim delima kao što su fizički napad, podmetanje požara i otmica) neuporedivo više izloženi pripadnici manjinskih zajednica, a njih danas na Kosovu ima mnogo manje od 10% stanovništva.²⁷

Najgore nasilje protiv nacionalnih manjina desilo se u podeljenoj Kosovskoj Mitrovici i u okolini, gde, takođe, živi veliki broj raseljenih. Posle rata se iz dela grada severno od reke Ibar iselilo oko 8.000 Albanaca i u ovom delu grada danas pretežno žive Srbi. Preko 2.000 Srba iselilo se iz (sada pretežno albanskog) dela grada južno od reke. Između 8.000 i 10.000 Roma takođe je isterano iz južnog dela grada. Uprkos donekle zakasnelim naporima KFOR-a i policije UN-a da grad učine bezbednim, zbog maltretiranja i zastrašivanja broj pripadnika manjina opao je s obe strane Ibra.

Grad su praktično podelile jake snage KFOR-a, koje su imale zadatak da dve zajednice drže odvojene i da zaštite izolovane džepove Srba i Roma u južnom delu grada i Albanaca, Bošnjaka i Turaka u severnom delu grada koji mahom žive u tzv. "Bošnjačkoj mahalji". Jedno od najgorih nasilja u Mitrovici desilo se nakon što je 2. februara 2000. raketiran autobus UNHCR-a pod pratnjom KFOR-a, koji je prevezio putnike iz srpske enklave, od sela Banja do Kosovske Mitrovice. U napadu su poginuli jedan Srbin i Srkinja, a troje je ranjeno, što je za uzvrat izazvalo talas nasilja u severnom delu Mitrovice. U sukobima je život izgubilo osam osoba, nijedna nije bila srpske nacionalnosti. Zbog toga je više od 1.700 Albanaca, Bošnjaka i Turaka izbeglo u južni deo grada. Autobuske linije UNHCR-a, koje su

26 UNHCR-OEBS Ad Hoc Task Force on Minorities, "Update of the Situation of Minorities in Kosovo, period covered from February through May 2000", 31. maj 2000.

27 Statistički podaci za teške napade u istom periodu obuhvataju 49 slučajeva prijave protiv Srba, 2 protiv Roma, 2 protiv Bošnjaka, 90 protiv Albanaca i 9 protiv osoba nepoznate nacionalnosti. Ad Hoc Task Force on Minorities, "Update of the Situation of Minorities in Kosovo, period covered from February through May 2000.

spajale manjinske enklave, ukinute su u naredna tri meseca posle napada.

Posle događaja u proleće 2000, manjine su i dalje bile izložene nasilju s namerom da se proteraju sa Kosova. U izveštaj ad hok radne grupe za manjine iz maja stoji: "Poslednja Srпкиnja koja je ostala u Klobukaru (selo u opštini Novo Brdo) izbodena je nožem u grudi 14. februara i njeno telo je nađeno sutradan u njenoj kući koja je bila zapaljena."²⁸ Josip Vasić, znameniti lekar i član Srpskog nacionalnog veća, ubijen je 26. februara na ulici u Gnjilanu.²⁹ Srbin (29) ubijen je 11. marta dok je radio u polju u selu Donja Brnjica, kod Prištine. Jedan Rom je nađen zadržan 27. marta u Istoku. Jedna srpska starica je pretučena u svom domu u Prizrenu 28. marta. Žena je kasnije podlegla ranama. Metodije Halauška (86), kosovski Čeh, najpre je otet iz svog doma u Prištini, a zatim pretučen i pronađen je s rupom od metka na potiljku. Telo jedne neidentifikovane starice nađeno je 8. aprila u spaljenim ostacima jedne srpske kuće u Peći.³⁰ Dva romska mladića, jedan od 17, a drugi od 18 godina, i jedna Romkinja (48) istog dana su nađeni ubijeni u Peći. Jedan Srbin je ubijen 9. aprila u restoranu u Gnjilanu. Iste nedelje ubijena su još tri Srbina.

Nasilje je naročito pojačano u nedeljama oko godišnjice dolaska snaga NATO-a na Kosovo. Tada je zabeležen niz slučajeva bombaških napada i aktiviranja nagaznih mina, otvaranja vatre iz vozila u pokretu, a mete su bili Srbi: u ovim napadima ubijeno je jedanaest a više od dvanaest Srba je ranjeno. Jedan srpski seljak (70) ubijen je u selu Gojbulja (opština Vučitrn).³¹ Dva dana kasnije, u Vitini je ubijen Srbin (51). Dva muškarca i jedan dečak od četiri godine ubijeni su 28. maja, dok su dvojica ranjena kada je na njih otvorena vatra iz automobila u pokretu u Cernici (opština Gnjilane).³² Na isti način je u Babinom Mostu 31. maja ubijen jedan Srbin, a jedan je ranjen. Na grupu

28 UNHCR-OEBS Ad Hoc Task Force on Minorities, "Update of the Situation of Minorities in Kosovo, period covered from February through May 2000", 31. maj 2000.

29 "UN Kosovo Head Condemns Killing of Serb Doctor As 'Sabotage'", Reuters, 2. mart 2000.

30 "Upsurge in Violence Kosovo in Past Week", Agence France Presse, 10. april 2000.

17. KRŠENJA PRAVA POSLE 12. JUNA 1999.

Srba koja se vraćala sa sahrane 1. juna, u selu Klokot (opština Gnjilane), pucali su kosovski Albanci, ubivši jednu ženu i ranivši tri muškarca.³³ Dva Srbina su, vozeći se putem između dva srpska sela, stradala naleteвши na protivtenkovsku minu. Žena i dvoje dece u kolima su ranjeni. Put je prethodno bio očišćen od mina.³⁴ U srpskoj enklavi u Gračanici 6. juna bačena je bomba i tom prilikom je ranjeno šest osoba.³⁵ Dva Srbina su ubijena a jedan je ranjen 15. juna, pošto im je auto naleteo na protivpešadijsku minu blizu sela Lepina (opština Lipljan), a ovaj incident je portparol KFOR-a opisao kao "nameran, pažljivo isplanirani napad".³⁶ Ni rad u međunarodnoj organizaciji nije pružao dovoljnu garanciju zaštite od nasilja. Radnik UNMIK-a iz Bugarske je oktobra 1999. ubijen u glavnoj prištinskoj ulici, pošto su ga, navodno, pomešali sa Srbinom. Istog meseca je u Prištini bačena bomba u stan jedne Srпкиnje, prevodioca, koja je radila za UN, i ona je lakše ranjena. Ona je i ranije morala da se seli iz raznih stanova zbog maltretiranja. Telo Petra Topoljskog (25), prevodioca za srpski u UNMIK-u, nađeno je u selu Rimaniste kod Prištine.³⁷ Topoljski nije dolazio na posao prethodne nedelje, pošto su mu ime, fotografija i adresa objavljeni u kosovskom dnevniku *Dita*, uz optužbe da je bio član srpskih paravojnih snaga koje su učestvovalе u masovnom proterivanju Albanaca s Kosova. (Odlukom UNMIK-a novine su dobile privremenu zabranu izlaženja /od 8 dana/ jer je urednik odbio da se izvini zbog objavljivanja ove priče i da objavi demanti, a nije želeo ni da obeća da će se ubuduće uzdržavati od takvih optužbi. Novine su čak ponovo objavile isti članak kada je zabrana istekla.)

31 "Kosovo Farmer Gunned Down in Northern Kosovo", Associated Press, 22. maj 2000.

32 KFOR Press Update, 29. maj 2000.

33 "Albanians Attack Serbs in Kosovo", Reuters, 1. jun 2000.

34 "Landmine Kills Two Serbs in Latest Kosovo Attack", Reuters, 2. jun 2000.

35 "Five Serbs Injured in Kosovo Grenade Attack", Reuters, 6. jun 2000.

36 KFOR Press Update, 16. jun 2000. Za dodatne informacije videti: "Two Serbs killed, one injured as car hits landmine in Kosovo", Agence France Presse, 15. jun 2000.

37 "Serb Working for UN Killed in Kosovo", Reuters, 17. maj 2000.

Nasilje nad kosovskim Albancima

Kao što događaji u Mitrovici i statistika ubistava jasno govore, nasilje nije bilo samo usmereno na nealbansko stanovništvo. U selu Ćubrelj srpski napadači su 12. juna 2000. ubili dvojicu Albanaca a trećeg ranili. Kao što je ranije pomenuto, u nasilju u severnom delu Mitrovice, koje je usledilo posle ispaljivanja rakete na autobus UNHCR-a, ubijeno je osam osoba, a nijedna od njih nije bila srpske nacionalnosti. Ovo ubistvo je nateralo skoro

Albanci koji su optuženi kao “kolaboracionisti” srpskih vlasti prebijani su i proterivani iz kuća.

dve hiljade drugih osoba da napuste domove. Uz napade Srba na Albance u Mitrovici, zabeleženi su brojni incidenti među samim Albancima. Albanci koji su optuženi kao “kolaboracionisti” srpskih vlasti prebijani su i proterivani iz kuća u opštinama

Prizren, Đakovica i Klina. Albanski katolici i porodice Albanaca koji su radili u srpskim državnim ustanovama suočavali su se s posebnim poteškoćama.³⁸

Takođe, kosovski Albanci koji su poznati po umerenim političkim pogledima doživljavali su pretnje. *KosovaPress*, glasilo OVK-a, u oktobru 1999. optužio je Vetona Suroija i Batona Hadžiua, izdavača i urednika uglednog dnevnika na albanskom *Koha Ditore*, da su “prosrpski vampiri” za koje “ne bi trebalo da bude mesta na slobodnom Kosovu”. U članku je pisalo “da neće biti za iznenađenje ako postanu žrtve moguće i razumljive osvete” – što je bio jasan poziv na nasilje protiv ove dvojice novinara. Napad je usledio posle objave uvodnika u listu *Koha Ditore* i oštrog Suroijevog komentara u kojem osuđuje napade na manjine i u kojem zaključuje da će klima stvorena takvim napadima verovatno imati duboke i negativne posledice po demokratiju na Kosovu, i da će uticati na sve stanovnike, kako na manjine tako i na Albance.

Borbu za premoć među različitim krilima bivše Kosovske oslobodilačke vojske i Demokratskog saveza Kosova (DSK) Ibrahima Rugove, takođe je pratilo nasilje. Nakon ubistva jednog političara DSK-a i kidnapovanja i ispitivanja jednog drugog u obla-

³⁸ Za slučajeve napada na Albance “kolaboracioniste” u mesecima nakon juna 1999. videti OEBS/ODIHR, *Kosovo/Kosova: As Seen, As Told*, 2. deo.

17. KRŠENJA PRAVA POSLE 12. JUNA 1999.

sti Drenice u novembru 1999. godine, usledio je niz smaknuća istaknutih pripadnika OVK-a.³⁹ Prema pisanju lista *New York Times*, od juna 1999. do maja 2000. godine ubijena su 23 pripadnika OVK-a.⁴⁰ Mada se ubistva često pripisuju borbi za premoć u okviru organizovanog kriminala, neka ubistva, među njima i ubistvo politički umerenog bivšeg istaknutog komandanta OVK-a Ekrema Redže (Ekrem Rexha, poznat kao komandant "Drini"), imaju jasnu političku dimenziju.⁴¹ Naoružani ljudi u uniformama i s oznakama OVK-a ubili su 15. juna 2000. Aljilja (Alil) Dresaja, visokog zvaničnika DSK-a.⁴²

Nasilje nad članovima političkih partija nastavilo se posle opštinskih izbora 28. oktobra 2000, mada se ne može uvek sa sigurnošću reći da su ubistva bila iz političkih pobuda. Član DSK-a iz Kline Hazir Raci ubijen je tri dana nakon izbora.⁴³ Član DSK-a u novoizabranoj Skupštini opštine Peć Škelzen Hiseni (Shkelzen Hyseni) napadnut je i ranjen u svom stanu 16. novembra.⁴⁴ Džemailja Mustafu (Xhemail Mustafa), jednog od osnivača DSK-a i savetnika Ibrahima Rugove, ubila su dva naoružana muškarca 23. novembra u 15 časova ispred njegovog stana u naselju Dardanija u Prištini.⁴⁵

Reakcija međunarodne zajednice

Zvaničnici zemalja članica NATO-a i UN-a su u prvim, ključnim mesecima posle ulaska NATO-a na Kosovo tvrdili da se tadašnje stanje na Kosovu veoma razlikuje od onoga što se dešavalo u proleće; da smo svedoci pojedinačnih činova osvete; da nema mesta izjednačavanju srpskog progona albanske manjine i posle-

39 Paul Watson, "Extremist Albanians Target Moderates in Kosovo Strife", *Los Angeles Times*, 20. novembar 2000.

40 Carlotta Gall, "Kosovo Towns Mourn a Slain Guerilla Army Commander", *New York Times*, 12. maj 2000.

41 Za pozadinu iza ubistva Redže videti Granit Giri, "Elimination of Former KLA Commanders", AIM Priština, 18. maj 2000.

42 "Senior Politician Killed in Kosovo", Agence France Presse, 19. jun 2000.

43 "Police Arrest Suspects in Raci Killing", KosovaLive, 3. novembar 2000.

44 "Peja Municipal Council Member Attacked", KosovaLive, 16. novembar 2000.

45 R. Jeffrey Smith, "Advocate of Nonviolence Gunned Down in Kosovo", *Washington Post*, 24. novembar 2000.

ratnog progona manjina na Kosovu. Bernar Kušner, šef UNMIK-a u uvodu izveštaja OEBS-a o Kosovu, u kom se na oko 400 strana detaljno navode kršenja ljudskih prava pripadnika manjina na Kosovu, napisao je: "...nije pošteno porediti sadašnje stanje s onim od pre ili za vreme sukoba... više nije reč o državnoj politici... zločini koje danas vidimo dela su pojedinaca".⁴⁶ Osuda napada na manjine često je bila nedovoljno izričita. Američki državni sekretar Madlen Olbrajt je tokom posete Kosovu 29. jula 1999. upitana za komentar o 14 ubijenih srpskih seljaka u selu Gracko. Njen odgovor je glasio: "To je zaista strašan zločin. Ne možemo zaboraviti da je bilo nekih prilično gnusnih događaja u prošlosti, ali je sada uspostavljen sistem da ih štiti. Oni treba da ostanu."⁴⁷ Dvosmislenost njenog odgovora odslikava neodlučnost u reakcijama lidera Zapada prema nasilju nad manjinama na Kosovu.

Ovog kosovskog Albanca je OVK držao i tukao dva dana u Prizrenu. Trupe nemačkog KFOR-a su ga oslobodile, kao i mnoge druge zatočenike, 18. juna 1999.

© JOANNE MARINER / HUMAN RIGHTS WATCH

⁴⁶ OEBS/ODIHR, *Kosovo/Kosova: As Seen, As Told*, 2. deo.

⁴⁷ Državni sekretar Olbrajt, komandant snaga KFOR-a general Džekson i specijalni predstavnik UN-a Kušner: izjave na konferenciji za štampu, 29. jul 1999.

17. KRŠENJA PRAVA POSLE 12. JUNA 1999.

NATO nije uspeo da preduzme odlučne akcije kako bi sprečio raseljavanje i ubistva pripadnika kosovskih manjina u prvim mesecima. U početku, KFOR je bio odgovoran samo za bezbednost, ali se ustezao od policijskih zadataka i lišavao je slobode samo neke osumnjicene. Većina ih je

brzo puštana na slobodu, a njihovo puštanje je opravdavano nedostatkom pravnog okvira koji bi omogućio produžetak pritvora. Tako su od samog početka prisustva UN-a i NATO-a na Kosovu nasilje i kriminalitet

(uključujući napade na manjine), u suštini, tolerisani. Neki pozniji napori policije UN-a bivali bi osujećeni zbog pristrasnosti sudova, koji se libe da liše slobode ili osude albanske počinioc, posebno u slučajevima nasilja nad manjinama. Kao neizbežan rezultat, na Kosovu je stvorena atmosfera nekažnjavanja.

Nasilje nad manjinama primoralo je međunarodne aktere na Kosovu da ovom problemu posvete veliku pažnju. Obrazovana je ad hok radna grupa pod pokroviteljstvom UNHCR-a i OEBS-a 14. jula 1999, što je bez sumnje bilo od ključnog značaja za razvoj humanitarnih inicijativa u vezi sa zaštitom manjina. Izveštaj ad hok radne grupe iz novembra 1999. navodi različite mere za poboljšanje bezbednosti ugroženog stanovništva na Kosovu, uključujući i: "dodatno obezbeđivanje vrata, instalaciju sprava za hitne pozive u domovima i osnivanje otvorene telefonske linije između vodećih agencija i KFOR-a".⁴⁸ U izveštaju takođe stoji da je "UNHCR stvorio specijalnu mrežu dostavljanja humanitarne pomoći pripadnicima manjina kojima je ona potrebna i privremene sisteme za obezbeđivanje medicinske pomoći manjinskim grupama kojima je pristup na drugi način onemogućen".⁴⁹ Bez zaštite KFOR-a, manjinske enklave u Orahovcu, Gračanici i Prizrenu nesumnjivo više ne bi postojale.

Ipak, odgovor međunarodne zajednice na povrede prava manjina bio je, u celini gledano, spor i neprimeren, posebno na planu bezbednosti. Povlačenje srpske policije i jugoslovenskih voj-

NATO nije uspeo da preduzme odlučne akcije kako bi sprečio raseljavanje i ubistva pripadnika kosovskih manjina u prvim mesecima.

48 UNHCR-OEBS Ad Hoc Task Force on Minorities, "Overview of the Situation of Minorities in Kosovo", novembar 3, 1999.

49 Ibid.

nih jedinica je, s jedne strane, označilo dugo očekivani kraj raširenih povreda prava kosovskih Albanaca, ali je, s druge, Srbe i ostale manjine ostavilo u bezbednosnom vakuumu; ovaj vakuum tek su donekle ublažili pripadnici mirovnih snaga KFOR-a i policije UN-a. Tokom ključna prva dva meseca od završetka vojne međunarodne intervencije, na Kosovu se nalazila tek šačica pripadnika policije UN-a, pa su policijske zadatke bili prinuđeni da obavljaju pripadnici KFOR-a. Da bi se ovaj jaz premostio, Francuska i Italija su poslale specijalne snage policije i druge kontingente vojne policije da vrše dužnosti civilne policije, između ostalog i istrage i pritužbe.

Odgovor KFOR-a na napade i pretnje nacionalnim manjinama u toku prvih meseci operacije nije bio ujednačen: dok su pripadnici manjinskih zajednica u nekim oblastima dobijali stalnu zaštitu, u drugim oblastima su proterivani iz domova. U proseku gledano, KFOR nije uspeo da spreči najveći broj otmica, zatvaranja i ubistava Srba i Roma u tom presudnom periodu. Jedan oficir KFOR-a na istoku Kosova rekao je za HRW krajem juna 1999. da njegova jedinica nije čak ni pokušala da vodi evidenciju otmica – toliko su bile česte. U mnogo slučajeva, oficiri KFOR-a iz svih jedinica smatrali su da su ovakvi zločini čak neizbežni. Napori istraživača HRW-a da nemačkoj jedinici KFOR-a prijave incident maltretiranja u selu Ljubižda 30. juna 1999. iziskivali su uzastopne posete lokalnim ispostavama, a zatim i štabu jedinice u Prizrenu, gde oficir Civilno-vojne ćelije za implementaciju (CMIC) nije bio zainteresovan za detalje slučaja.

Nedostatak odlučnosti i često neadekvatni odgovori KFOR-a delom se mogu objasniti brigom za bezbednost sopstvenih snaga, različitim tumačenjima mandata u okviru različitih kontingenata i nedostatkom iskustva za poslove civilne policije. Takođe je važno setiti se da je pre ulaska na Kosovo 12. juna 1999. KFOR bio spreman da se suoči sa srpskim vojnim i civilnim otporom. U prilog ovome govori činjenica o superiornosti kada je u pitanju teško naoružanje, koje uključuje tenkove i artiljeriju, koje je NATO nagomilavao na makedonskoj i albanskoj granici, a koji su kasnije premešteni na Kosovo. Razumno je pretpostaviti da takva borbena sila nije bila psihološki spremna da odmah zaštiti stanovništvo za koje je mislila da ga treba obuzdati i za koje je smatrala da je odgovorno za izbegličku krizu. Uz to, mada je imao veliku početnu snagu u teškom naoružanju, KFOR u počet-

17. KRŠENJA PRAVA POSLE 12. JUNA 1999.

ku nije bio opremljen da formira male patrole u selima s mešovitom populacijom, niti da brzo reaguje na demonstracije ili neke druge vidove građanskih nemira.

Članice UN-a nisu obezbedile sredstva za civilnu policijsku aktivnost za vreme ključnih prvih meseci operacije. Krajem jula 1999, na Kosovu je bilo samo oko 200 pripadnika međunarodne policije, a većina je bila zadužena da uspostavlja štabove i procedure treninga. Razlozi što je izostalo brzo uspostavljanje policije možda leže i u nedostatku logističke podrške vlada koje su te snage slale. Međutim, zbog neuspeha u hapšenjima i istragama krivičnih dela protiv manjina i ostalih za vreme prvih nekoliko meseci rada međunarodne civilne misije na Kosovu je stvorena atmosfera da nasilje može proći nekažnjeno. Do 19. oktobra 2000.

Albanska deca na Kosovu penju se po ruševinama Srpske pravoslavne crkve u Đakovici, koja je dignuta u vazduh jula 1999.

© FRED ABRAHAMS / HUMAN RIGHTS WATCH

UNMIK je imao 4.162 pripadnika civilne policije, uključujući graničnu policiju, što je nešto ispod planiranog sastava od 4.718.⁵⁰ Policijska akademija pod kontrolom OEBS-a 16. decembra 2000. završila je obuku jedanaeste klase (osmonedeljna osnovna obuka) pripadnika Kosovske policijske službe (KPS), i tako se broj diplomaca popeo na 2.851. Od 312 kadeta nove klase, 45 su pripadnici manjinskih zajednica, a među kadetima je i 59 žena.⁵¹

UNMIK i policija KPS-a su tako sa zakašnjenjem počeli da izvršavaju svoje dužnosti, ali su njihovi naponi bili osujećeni sporim uspostavljanjem efikasnog pravosuđa. Do kašnjenja je delom došlo zbog spora između UNMIK-a i albanskih sudija oko toga koje zakone treba primenjivati na Kosovu.

Iako je imenovano nekoliko stotina lokalnih sudija, administracija UN-a nije uspela da privoli sudije, predstavnike nacionalnih manjina, da prihvate položaj, a albanske sudije bile su izložene pritisku. Pravosuđe je praktično bilo tek u povoju, i izostala je spremnost da sud izdaje naloge za hapšenje kosovskih Albana i da ih osuđuje na zatvorske kazne, bez obzira na ozbiljnost optužbi ili čvrstinu dokaza. S druge strane, Srbi i optuženi iz drugih nacionalnih manjina često su na suđenja čekali u pritvoru u istražnom zatvoru i na kraju bivali osuđivani čak i u nedostatku dokaza.⁵² Neki zvaničnici UN-a na Kosovu sada priznaju da, kao što KPS zahteva međunarodnu kontrolu i nadzor visokog stepena, sudski sistem zahteva međunarodne sudije i tužioce koji bi obezbedili jednak tretman pred sudom svim optuženicama i pravično suđenje svim okrivljenima. I sada neefikasno pravosuđe nije u stanju da promeni atmosferu nekažnjivosti i nesigurnosti.⁵³

Iz UN se često čuje da je nedostatak bezbednosti proizvod nedostatka sredstava. Tačno je da na Kosovu i dalje ima prema-

50 UN Mission in Kosovo, Status Report, 19. oktobar, 2000. www.un.org/peace/kosovo/pages/kosovo_status.htm, 22. mart 2000.

51 "Class 11 graduates from OSCE Kosovo Police School", saopštenje za štampu, OEBS, 15. decembar 2000.

52 Videti, na primer, Roy Gutman, "Bias Seen in Judicial System in Kosovo: UN Refuses to Appoint Judges Above the Fray", *Newsday*, 2. april 2000.

53 Detaljnije o pravosuđu na Kosovu nakon rata videti izveštaje: Komitet pravnika za ljudska prava (Lawyer's Committee for Human Rights) *A Fragile Peace Laying the Foundation for Justice in Kosovo*, oktobar 1999; US Department of State, *Kosovo Judicial Assessment Mission Report*, april 2000.

lo civilne policije i da nema dovoljno sredstava da sudije i tužiocu budu odgovarajuće plaćeni. Ali, UN i OEBS imaju na stotine ljudi u svojim štabovima u Prištini, a KFOR u svom sastavu ima više od 42.000 vojnika, uključujući 32.000 iz zemalja NATO-a.

Mnogo ozbiljniji od toga jeste nedostatak političke volje. Visoki zvaničnici NATO-a i UN-a svesni su da su osobe povezane s OVK-om i Kosovskim zaštitnim korpusom koji je nastao iz OVK-a⁵⁴ umešane u nasilje nad manjinama i krivična dela, ali su rešili da gotovo ništa ne učine

Zvaničnici NATO-a i UN-a svesni su da su osobe povezane s OVK-om i Kosovskim zaštitnim korpusom koji je nastao iz OVK-a umešane u nasilje nad manjinama.

povodom tog pitanja.⁵⁵ Zvaničnici NATO-a su po svaku cenu pokušavali da izbegnu da optuže bivše članove OVK-a za takvo nasilje. Štaviše, general Vesli Klark, glavnokomandujući združenih snaga NATO-a u Evropi, otišao je toliko daleko da je u avgustu 1999. izjavio da nema dokaza o umešanosti OVK-a u napade, rekavši: "Neću upirati prstom na OVK."⁵⁶

Bez obzira na to što je general Klark izuzeo OVK, oficiri NATO-a na terenu rekli su za HRW da je obaveštajna služba otkrila upravo suprotno. Policija UN-a je, takođe, sakupila dovoljno dokaza o umešanosti osoba povezanih s OVK-om i KZK-om u povrede prava, i dokazi su navedeni u internom izveštaju UNMIK-a od februara 2000.⁵⁷ Uprkos ovim dokazima, malo je osoba uhapše-

54 Na čelu KZK-a, zvanično zadužen za službu civilne zaštite i pružanje pomoći u elementarnim nepogodama, nalazi se bivši komandant OVK-a Agim Čeku, i KZK se mahom sastoji od bivših pripadnika OVK-a, a ustrojen je po uzoru na vojnu hijerarhiju (ima i specijalne jedinice). Za nadzor KZK-a zadužen je KFOR, a ne UNMIK. KZK se na Kosovu mahom smatra naslednikom OVK-a.

55 *New York Times* navodi reči "neimenovanog visokog zvaničnika UN-a" u februaru 2000, koji kaže da "je osnovni problem što na Zapadu i u KFOR-u nema spremnosti da se napadi povežu s OVK-om". Steven Erlanger, "Torn Mitrovica Reflects West's Trials in Kosovo", *New York Times*, 27. februar 2000.

56 "Clark Sees No Evidence KLA Behind Attacks on Serbs", Reuters, 13. avgust 1999.

57 Da ovakav izveštaj postoji, prvi put se saznalo iz pisanja londonskog lista *Observer* u martu 2000. Videti John Sweeney i Jens Holsoe, "Revealed: UN-backed Unit's Reign of Terror - Kosovo 'Disaster Response Service' Stands Accused of Murder and Torture", *Observer*, 12. mart 2000.

no ili optuženo za ovakve aktivnosti, i nije izvršen dovoljno jak pritisak na političko rukovodstvo bivšeg OVK-a ili KZK-a da isko-rene ovakvu praksu u svojim redovima.

Uz izražavanje zabrinutosti povodom napada albanskih naoružanih grupa u južnoj Srbiji i Makedoniji,⁵⁸ vlade NATO-a se najčešće ustežu da se suoče s činjenicom da neki bivši pripadnici OVK-a na Kosovu od juna 1999. igraju i prikrivenu igru. Prošlo je gotovo godinu dana otkada su međunarodni zvaničnici, među njima i generalni sekretar Ujedinjenih nacija Kofi Anan, generalni sekretar NATO-a Lord Robertson i specijalni izaslanik američkog Stejt departmenta za Balkan Džejms O'Brajen najzad priznali da su napadi na manjine na Kosovu po svojoj prirodi sistematski.⁵⁹ Nedostatak volje najmoćnije vojne alijanse na svetu da makar nagovesti mogućnost da su u nasilje umešani i poneki elementi OVK-a, i njen neuspeh da preduzme akcije protiv tih elemenata naprosto ukazuju da politički rukovodioci u Vašingtonu, Londonu, Parizu, Berlinu i drugde, kao i oni u UN-u, žele da izbegnu konfrontaciju s političkim i vojnim rukovodstvom bivšeg OVK-a. Njihov neuspeh posebno je upadljiv ako se ima u vidu činjenica da je Savet bezbednosti ovlastio UN i NATO da upravljaju Kosovom i učine ga bezbednim. Ukoliko vlade NATO-a ne budu spremne da sve osobe koje su krive pozovu na odgovornost za dela nasilja i kriminala na Kosovu, bez obzira na njihove političke veze – nekažnjavanje i nesigurnost će se najverovatnije nastaviti.

Kosovski Albanci – zatvorenici u Srbiji posle završetka rata

Odmah posle potpisivanja Vojno-tehničkog sporazuma između NATO-a i Vojske Jugoslavije 10. juna 1999, čime je okončan rat,

58 Grupa naoružanih Albanaca koji su sebe nazivali Oslobođilačkom vojskom Preševa, Bujanovca i Medveđe (OVPBM) krajem 2000. i početkom 2001. godine zauzela je delove tampon-zone između Kosova i južne Srbije, u kojoj, prema Vojno-tehničkom sporazumu, ni KFOR ni jugoslovenske snage nemaju pristup. Marta 2001, grupa pod imenom Oslobođilačka narodna vojska počela je da zauzima sela na severozapadu Makedonije, gde etnički Albanci čine većinu.

59 Videti izveštaj generalnog sekretara UN-a o UNMIK-u (S/2000/538) 6. jun 2000; Takođe, "Anti-Serb Violence Condemned", AP, 8. jun, 2000; i "Kosovo: NATO's Patience Wearing Thin", NATO, 31. maj 2000.

17. KRŠENJA PRAVA POSLE 12. JUNA 1999.

oko 2.000 kosovskih Albanaca prebačeno je iz zatvora na Kosovu u zatvore u Srbiji – u Sremsku Mitrovicu, Niš, Prokuplje i Požarevac.⁶⁰ Većina zatvorenika bili su civili koje su srpske snage bezbednosti nezakonito lišile slobode za vreme rata. Prema pisanju srpske štampe, srpski ministar pravde naredio je da se zatvorenici prebace “radi njihove sopstvene sigurnosti.”⁶¹

Do marta 2001. oslobođeno je oko 1.400 kosovskih Albanaca, od kojih oko 150 na osnovu Zakona o amnestiji koji je usvojen u februaru 2001.⁶² Postupak protiv ostalih 480 zatvorenika, koje je popisao i posetio Međunarodni komitet Crvenog krsta, bio je u drugačijoj fazi.

Postoji mogućnost da su neki kosovski Albanci koji su bili politički zatvorenici u zatvorima u Srbiji imali veze s OVK-om. Međutim, većinu njih naprosto je “pokupila” srpska policija u svojim akcijama čišćenja, a policija je očito imala naređenja da uhapsi veliki broj muškaraca albanske nacionalnosti. Kao što se saznalo na suđenju protiv 143 muškaraca iz Đakovice u proleće 2000, policija je hapsila ljude koji su se skrivali po kućama.⁶³ Prebijanja tokom hapšenja bila su uobičajena pojava, kao, na primer, prilikom hapšenja bivšeg studentskog aktiviste i portparola OVK-a Aljbina Kurtija (Albin Kurti) 17. aprila 1999, mada je tretman u zatvorima u Srbiji bio bolji.⁶⁴

Zatvorenici koji su 10. juna iz zatvora u Lipljanu prebačeni u Srbiju rekli su istraživačima HRW-a kako su im čuvari zatvora vezivali ruke i ubacivali ih u autobuse, tukući one koji su se pomerali. Jedan zatvorenik je rekao:

60 Pitanje zatvorenika ne spominje se ni u Rezoluciji 1244, kojom je uspostavljeno međunarodno prisustvo na Kosovu, niti u Vojno-tehničkom sporazumu. Prema izveštaju ICG-a, u nacrtu Vojno-tehničkog sporazuma problem zatvorenika naveden je među uslovima. Videti ICG, *Kosovar Albanians in Serbian Prisons: Kosovo's Unfinished Business*, 26. januar 2000.

61 “Zatvorenici s Kosova izmešteni u Srbiju”, *Glas javnosti*, 18. jun 1999.

62 ICRC News, 01/10, “Federal Republic of Yugoslavia: Detainees released under amnesty act return home”, 15. mart 2001.

63 Za detalje videti opsežne izveštaje dve organizacije za ljudska prava iz Beograda koje su imale svoje posmatrače na suđenjima: Grupa 484 i Fond za humanitarno pravo (FHP, Saopštenje od 13. jula 2000).

64 Kurti je 13. marta 2000. osuđen na 15 godina zatvora, nakon što je 10 meseci proveo u pritvoru. Kasnije je pomilovan.

Vežali su nas kanapima i svrstali u grupe od po 50. Nismo mogli da sednemo. Počeli su da se povlače i pucaju u vazduh. Plašili smo se da će nas tamo ubiti. Držali su nas tog 10. juna bez hrane i vode od šest sati ujutru do podne. Zatim su nas ukrcali u autobuse gde smo morali da sedimo oborenih glava. Polovina nas je sedela na podu. Bilo je hladno. Tukli su one koji su se pomerali.⁶⁵

Srpske vlasti su povremeno oslobađale neke zarobljenike tokom 1999. i 2000, obično pošto se na sudu utvrdilo da su nevini. Dana 25. juna 1999. oslobodili su 166 muškaraca, koje je ICRC vratio na Kosovo.⁶⁶ Sledećih 44 pušteno je iz zatvora u Sremskoj Mitrovici 4. oktobra.⁶⁷ Između 27. i 29. januara iz zatvora je, posle sedamnaest meseci, pušteno 49 muškaraca, među njima i pisac i novinar Haljilj Matoši (Halil Matoshi).⁶⁸

S druge strane, neki su i osuđeni tokom 1999. i 2000. godine. Muškarci iz Đakovice, njih 143, osuđeni su 25. juna 1999. na ukupno 1.632 godine zatvora zbog udruživanja radi neprijateljske delatnosti i terorizma, na suđenju koje, prema mišljenju organizacija za ljudska prava iz Srbije, nije zadovoljavalo međunarodne standarde.⁶⁹ (Vrhovni sud Srbije ih je 23. aprila 2001. oslobodio krivice i vratio slučaj Okružnom sudu na ponovno suđenje.) Pet studenata Beogradskog univerziteta albanske nacionalnosti je 10. jula 2000. osuđeno na zatvorsku kaznu u rasponu od šest do dvanaest godina za teroristička dela, bez obzira na to što su na sudu posvedočili da su bili mučeni i da je priznanje iznuđeno.⁷⁰ Predstavnici HRW-a pratili su suđenje tri dana i zabeležili brojna kršenja procedure; na primer, tužilac i predsedavajući sudskog veća tajno su se dogovarali, veće je pri-

65 HRW, razgovor s M. K., Barane, Kosovo, 17. novembar 1999.

66 "54 Kosovar Albanians Released From Serbian Prison", Reuters, 4. oktobar 1999.

67 Ibid.

68 FHP, Saopštenje od 29. januara 2000. i Associated Press, 29. januar 2000.

69 Videti izveštaje sa suđenja Grupe 484 o ljudskim pravima (april 2000) i Saopštenje FHP-a od 13. jula 2000.

70 Videti saopštenje HRW-a, "Begrade Tries Ethnic Albanian Students for 'Terrorism' - Defendants Allege Torture", 16. decembar 1999. i "Ethnic Albanian Tells Court He Was Tortured", Reuters, 23. novembar 1999.

17. KRŠENJA PRAVA POSLE 12. JUNA 1999.

hvatilo sumnjive dokaze kao i to da se prikaže snimak priznanja optuženih koji je bio emitovan na državnoj televiziji.⁷¹ Trećeg dana suđenja, 25. novembra 1999, pošto je jedan od okrivljenih dao detaljan i slikovit iskaz o torturi kroz koju je prošao u pritvoru, predsednik sudskog veća, sudija Dragiša Slijepčević rekao je: "Pošto je javnost prisutna na ovom suđenju, voleo bih da kažem: Da li mislite da policija u evropskim zemljama prema pritvorenicima postupa drugačije?"

"Pošto je javnost prisutna na ovom suđenju, voleo bih da kažem: da li mislite da policija u evropskim zemljama prema pritvorenicima postupa drugačije?"

Sudija Dragiša Slijepčević

Po pravilu, političkim zatvorenicima povređeno je pravo na pravično suđenje. Sudovi su donosili presude kosovskim Albancima na osnovu iznuđenih priznanja, a sudije često nisu dozvoljavale uvođenje novih dokaza koji bi opovrgli optužbe. Glavni dokaz tužilaca protiv optuženih često je bio metod koji je zbog svoje nepouzdanosti odbačen u praksi u svetu, takozvani test "parafinske rukavice", kojim se proveravaju tragovi baruta na rukama okrivljenih.

Dve organizacije s kancelarijama u Beogradu, Fond za humanitarno pravo (FHP) i Grupa 484, pratile su sudske procese tokom proleća i leta 2000. U svom saopštenju u kome se zahteva da se oslobode kosovski Albanci koji su bespravno lišeni slobode za vreme sukoba na Kosovu, FHP je istakao da su na suđenju uočeni:

Ozbiljni prekršaji sudskih organa u Srbiji i kazneno-popravnih institucija prema Albancima lišenim slobode u periodu od 24. marta do 10. juna ove godine, pod optužbom za terorizam i druga krivična dela protiv ustavnog poretka SR Jugoslavije...⁷²

FHP je izvestio da je u mnogim slučajevima koje je ova organizacija pratila bilo prekoračenja prilikom pritvora, advokatima je

71 Videti izveštaje sa suđenja Grupe 484 o ljudskim pravima (26. april 1999) i saopštenja FHP-a od 21. decembra 1999. i 23. juna 2000.

72 Saopštenje FHP-a od 8. novembra 1999.

bio uskraćivan pristup klijentima, a suđenja su zakazivana pre nego što je odbrana čak i uspela da se upozna s optužbom. FHP se takođe založio da se na slobodu pusti 25 maloletnika, jedanaest žena, oko 200 ranjenih i 50 bolesnih zatvorenika, kosovskih Albanaca koji su krajem 1999. godine bili u zatvorima u Srbiji.⁷³

Bilo je i nekih poznatijih suđenja kosovskim Albancima u Srbiji. Dr Fljora (Flora) Brovina, poznati albanski pedijatar i pesnikinja, osuđena je u Nišu 9. decembra 1999. na dvanaest godina zatvora zbog udruživanja radi neprijateljske delatnosti.⁷⁴ Ona je optužena da je OVK snabdevala hranom, odećom i lekovima, kao i da je planirala terorističke akcije. Vrhovni sud Srbije je u junu 2000. vratio slučaj Opštinskom sudu u Nišu na ponovno suđenje koje je počelo 14. septembra 2000. Predsednik Jugoslavije Vojislav Koštunica pomilovao ju je 2. novembra 2000. i ona se vratila na Kosovo.

Dr Brovinu, osnivača i predsednika Lige albanskih žena, srpska policija u civilnoj odeći uhapsila je u njenom stanu u Prištini 20. aprila 1999. U početku su je držali u zatvoru u Lipljanu, zatim su je prebacili u Požarevac 10. juna. ICRC je imao dozvolu da je poseti, kao i njeni advokati i suprug, ali se na sastancima moralo govoriti na srpskom.⁷⁵ Prema izveštajima, i na njenom suđenju bilo je brojnih nepravilnosti i kršenja procedure.⁷⁶

Pojavili su se i izveštaji da porodice albanskih zatvorenika s Kosova plaćaju mito u zamenu za puštanje na slobodu njihovih bližnjih iz zatvora u Srbiji. U članku u listu *Washington Post* tvrdi se da su porodice plaćale više od 10.000 dolara po zatvoreniku.⁷⁷ U izveštaju o zatvorenicima Međunarodne krizne grupe (ICG) tvrdi se da su srpski advokati obećavali da će obezbediti

73 Saopštenje FHP-a od 10. oktobra 1999. Većina maloletnika je naknadno puštena.

74 Brovina je osuđena na osnovu člana 136 saveznog Krivičnog zakona za udruživanje radi neprijateljske delatnosti u vezi s terorizmom u vreme ratnog stanja prema članu 125. Fljora Brovina dobila je 10. aprila 2000. nagradu Freedom-to-Write od PEN-a/Barbara Goldsmith.

75 Razgovor HRW-a s Ajrijem Beguom u Prištini 2. novembra 1999.

76 Videti izveštaje sa suđenja Grupe 484.

77 Peter Finn, "Jailed Albanians Walk for a Fee for Freedom", *Washington Post*, 9. oktobar 2000.

17. KRŠENJA PRAVA POSLE 12. JUNA 1999.

puštanje kosovskih Albanaca za honorar od 10.000-50.000 nemačkih maraka.⁷⁸

Neki advokati u Srbiji koji zastupaju okrivljene kosovske Albanace bili su izloženi pretnjama i fizičkom nasilju. Teki Bokši, albanski advokat s Kosova kog je Fond za humanitarno pravo angažovao da brani albanske zatvorenike, otet je 3. decembra 1999. na autoputu blizu Beograda, na povratku iz Sremske Mitrovice gde je bio u poseti klijentu, albanskom zatvoreniku s Kosova. Prema podacima Fonda za humanitarno pravo, Bokšija su, s dvojicom njegovih kolega, zaustavili policajci u civilnoj odeći u sivom mercedesu sa službenim tablicama.⁷⁹ Bokši je pušten posle nedelju dana.

Drugog advokata koga je Fond za humanitarno pravo angažovao u odbrani zatvorenika Husnije Bitićija (Husnija Bytiqi) i njegovu suprugu u njihovom stanu 16. marta 2000. teško su pretukli nepoznati napadači. Bitići, koji je sledećeg dana trebalo da brani šest kosovskih Albanaca optuženih za terorističke akcije, odveden je na operaciju zbog povreda glave. Bitići je, navodno, dobijao pretnje od srpskih advokata s Kosova, koje je optužio da uzimaju mito za puštanje albanskih zarobljenika iz zatvora.⁸⁰

Februara 2001. Savezna skupština je usvojila Zakon o amnestiji političkih zatvorenika, mada se zakon nije primenjivao na one koji su optuženi za dela terorizma. Do sredine marta 2001. iz zatvora u Srbiji je na osnovu ovog zakona pušteno 157 kosovskih Albanaca.⁸¹

Iako su mnogi Albanci oslobođeni, pitanje zatvorenika u Srbiji bilo je veoma bolna tema na Kosovu, posebno među porodicama zatvorenika. Prema izveštaju ICG-a, njihovo dalje držanje u zatvoru "šteti međunarodnim i lokalnim mirovnim naporima na Kosovu".

Jasno je da je Milošević hteo da iskoristi zatvorenike kao ulogu za cenjkanje i kao sredstvo za podiranje međunarodne ad-

78 ICG, *Kosovar Albanians in Serbian Prisons: Kosovo's Unfinished Business*, 26. januar 2000.

79 Saopštenje FHP-a, "Advokat FHP-a uhapšen na autoputu pošto je posetio klijenta u pritvoru", 4. decembar 1999.

80 "Ethnic Albanian Lawyer Beaten by Unknown Assailants", Agence France Presse, 17. mart 2000.

81 ICRC News 01/10, "Federal Republic of Yugoslavia: Detainees released under amnesty act return home", 15. mart 2001.

ministracije na Kosovu. Tokom 1999. i 2000. Albanci su postali ogorčeni zbog nesposobnosti međunarodne zajednice da obezbedi oslobađanje zatvorenika.

Posle izbora oktobra 2000, jugoslovenski predsednik Vojislav Koštunica zauzeo se za poštovanje ljudskih prava i ponovno uspostavljanje pravne države u Jugoslaviji. Ispravljanje grešaka sudstva, poput onih u slučajevima protiv političkih zatvorenika kosovskih Albanaca, predstavlja održavanje tog obećanja. Prema jugoslovenskom Ustavu i saveznom zakonu, predsednik Jugoslavije ima pravo da pomiluje optužene ili osuđene na osnovu saveznih zakona kojima se kažnjavaju krivična dela protiv države i terorizam.

18.

Rad Suda za ratne zločine

Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (ICTY) osnovan je maja 1993. da bi sudio za zločine počinjene od 1991. godine na teritoriji bivše Jugoslavije.¹ Do 15. marta 2001. javna optužnica podignuta je protiv 62 osobe, od kojih je 36 bilo u pritvoru. Dvadeset osoba je osuđeno, a dve su oslobođene.²

Tribunal se kada je u pitanju Kosovo oglasio prvi put 10. marta 1998, odmah nakon velikog napada vladinih snaga u oblasti Drenice, kada je tužilac Suda izjavila da se nadležnost Suda "proširuje i obuhvata nedavno počinjeno nasilje na Kosovu".³ Tri dana kasnije, američka vlada je objavila da je obezbedila 1.075.000 dolara za podršku istragama Tribunala vezanim za sukob na Kosovu.

Na sastanku Kontakt grupe u Londonu 12. juna 1998. Tribunal je dobio podršku da preduzme "brzu i temeljnu istragu" o kršenju međunarodnog humanitarnog prava na Kosovu.⁴ Tadašnji glavni tužilac Suda sudija Luiz Arbur uputila je pismo Kontakt grupi u kome je potvrdila mandat i namere Suda na Kosovu:

"Tužilac veruje da priroda i razmere borbi ukazuju na to da na Kosovu postoji 'oružani sukob' po standardima međunarodnog prava. Stoga, ona namerava da podigne tužbe za zločine protiv čovečnosti ili ratne zločine ukoliko se za takve zločine nađu dokazi."⁵

Tokom 1998. mnogi najviši zapadni političari i političke institucije javno su podržavali rad Suda u vezi sa sukobom na Kosovu. Američki ambasador za pitanja ratnih zločina Dejvid Šefer najavio je 31. avgusta da ne može da poseti Beograd i Kosovo

1 Rezolucija Saveta bezbednosti 827, 25. maj 1993.

2 Fact Sheet on ICTY Proceedings, 15. mart 2001. Ne zna se koliko je drugih pojedinaca pod zapečaćenim optužnicama.

3 ICTY "Prosecutor's Statement Regarding the Tribunal's Jurisdiction Over Kosovo", Hag, 10. mart 1998.

4 Saopštenje Kontakt grupe o Kosovu, London, 12. jun 1998.

5 Pismo tužioca članovima Kontakt grupe, Hag, 7. jul 1998.

Rupe od metaka koje su u selu Čuška obeležili istražitelji Tribunala.

© FRED ABRAHAMS / HUMAN RIGHTS WATCH

18. RAD SUDA ZA RATNE ZLOČINE

zato što mu nije odobrena jugoslovenska viza. On je na konferenciji za štampu u Zagrebu izjavio sledeće:

Sjedinjene Države u potpunosti sarađuju s Tribunalom koji sprovodi istragu u vezi sa sukobom na Kosovu. Kako bi istraga bila što efikasnija mi se staramo da Tribunalu blagovremeno budu pružene sve relevantne informacije. Želimo da podstaknemo i ostale vlade da u pogledu sukoba na Kosovu sarađuju s Tribunalom za ratne zločine i da Tribunalu pruže informacije.⁶

Početak jula Tribunal je poslao svoj prvi tim istražitelja u SRJ i na samo Kosovo da bi ispitali razmere sukoba. Zatim su u septembru na kratko boravili manji timovi istražitelja.

Jugoslovenske vlasti odbile su da prihvate nadležnost Tribunala i otežavale su posao istražiteljima, uskraćujući im vize ili im zabranjujući istragu na Kosovu. Samo je nekoliko istražitelja dobilo pristup pokrajini 1998. i početkom 1999, a jugoslovenske vlasti su im zvanično zabranile da razgovaraju s pojedincima i da skupljaju dokaze. Jugoslovenske vlasti su svoje odbijanje saradnje s Tribunalom zasnivale na gledištu da je sukob na Kosovu unutrašnji problem sa "teroristima", koje su Tribunal, Savet bezbednosti UN-a i ostali međunarodni faktori, uključujući i HRW, stalno osporavali.⁷

Oktobra 1998. finska ekipa sudskih veštaka je pod pokroviteljstvom Evropske unije dobila dozvolu jugoslovenskih vlasti i sudova na Kosovu da obavi ekshumaciju tela na šest lokaliteta na Kosovu: u Gornjem Obrinju, Orahovcu, Golubovcu, Glođanima, Klečkoj i Volujku. Na prva tri lokaliteta s grobovima nalazili su

6 Konferencija za novinare ambasadora Davida Scheffera, Zagreb, 31. avgust 1998.

7 HRW je 7. marta pozvao Tribunal da preduzme istragu o navodnim ratnim zločinima na Kosovu. U pismu glavnom tužiocu Luiz Arbour, HRW je naveo da "Kršenja humanitarnog prava koja se očigledno odvijaju na Kosovu spadaju u delokrug ICTY-ja ...Pokretanjem hitne istrage o očiglednim ratnim zločinima počinjenim na Kosovu i davanjem signala da nadležnost Tribunala obuhvata i ove zločine, vaša bi kancelarija pomogla u njihovom suzbijanju." Vidi saopštenje za štampu HRW-a "Human Rights Watch Calls on Yugoslav War Crimes Tribunal to Investigate Possible War Crimes in Kosovo", 7. mart 1998.

se leševi žrtava navodnih zločina srpskih i jugoslovenskih snaga; za ostala tri lokaliteta očekivalo se da se na njima nalaze leševi žrtava zločina OVK-a.⁸

Finskoj ekipi bilo je dozvoljeno da ispita lokalitete u Klečkoj i Volujku, u mestima gde je OVK navodno počinio zločine. Međutim, kad su 10. decembra pokušali da dođu u Gornje Obrinje gde su septembra 1998, po mišljenju HRW-a, srpske snage ubile 21 člana jedne albanske porodice,⁹ srpska policija je finskoj ekipi blokirala put. Policija je, naoružana sa oko deset oklopnih vozila, insistirala da prati ekipu veštaka do Gornjeg Obrinja, koje je bilo duboko unutar teritorije pod delimičnom kontrolom OVK-a.¹⁰

Srpska policija je insistirala da ekipu prate srpske istražne sudije i članovi ekipe veštaka iz Beograda i nisu joj dozvolili da nastavi put bez policijske pratnje. Ekipa finskih patologa se ovome usprotivila u strahu da bi pratnja srpske policije mogla da isprovocira sukobe s OVK-om. Za vreme dvočasovnog pregovaranja između tima veštaka i srpske policije jedan policajac u civilnoj odeći je narušio diplomatski imunitet finskog ambasadora Timotija Lahelma tako što je otvorio vrata njegovog diplomatskog vozila, oduzeo mu fotoaparat i iz njega izvadio film. Članovi ekipe veštaka s kojima su razgovarali istraživači HRW-a kažu da je policija u više navrata pokušala da zakloni svoja oklopna vozila od napada OVK-a pomerajući ih iza diplomatskih vozila, koja su pripadala kontingentu Diplomatske posmatračke misije Evropske unije na Kosovu (KDOM). U očekivanju sukoba između OVK-a i srpske policije, ekipa veštaka je odlučila da odustane od pokušaja da dođe do Gornjeg Obrinja.

Glavni tužilac Tribunala Luiz Arbur pokušala je da uđe na Kosovo preko Makedonije 18. januara 1999, tri dana posle ubistva 45 kosovskih Albanaca u Račku (videti poglavlje "Istorijska i politička pozadina"), da bi istražila navode o zločinima u Račku. Jugoslovenske vlasti odbile su da joj izdaju vizu i bio joj je zabranjen ulazak u zemlju. Kad se vratila u Hag, tužilac Arbur je bez oklevanja izjavila da će istražiti masakr u Račku "s dozvolom

8 O detaljima ovih incidenata, osim o Volujku, videti HRW, *Humanitarian Law Violations in Kosovo*, i HRW, *A Week of Terror in Drenica*.

9 Videti HRW *A Week of Terror in Drenica*.

10 Videti saopštenje za javnost HRW-a "Interference with Kosovo Forensic Team 'Unacceptable'", 11. decembar 1998.

18. RAD SUDA ZA RATNE ZLOČINE

za pristup na teritoriju ili bez nje". Povodom bojazni da će dokazi biti uklonjeni, ona je izjavila sledeće:

Uklanjanje dokaza – u slučaju da tako nešto utvrdimo – zapravo predstavlja odličan dokaz o krivici koji proističe iz okolnosti. Ukoliko uspemo da uđemo u trag s kog mesta je stiglo naređenje da se dokazi prikriju, možemo na osnovu toga da zasnujemo osnovanu sumnju da je to učinjeno da bi se prikrila istina, što ukazuje na svest o krivici.¹¹

Deset dana posle ubistava, finskoj ekipi veštaka je, zajedno s ekipom eksperata iz Jugoslavije i Belorusije, bilo dozvoljeno da izvrši autopsiju 40 žrtava iz Račka. Njihov izveštaj objavljen je 17. marta 1999, ali se u njemu ne navode detalji nalaza autopsije. U izveštaju se, ipak, zaključuje da "nema indikacija da su ovi ljudi bili išta drugo nego nenaoružani civili".¹²

Za vreme bombardovanja Jugoslavije Tribunal je otvorio kancelariju u Tirani da bi intervjuisao izbeglice, a prilikom sakupljanja informacija o kršenju međunarodnog humanitarnog prava tesno je saradivao s vladinim i nevladinim organizacijama koje su radile u Albaniji i Makedoniji.

U saopštenju američkog Stejt departmenta od 7. aprila navedena su imena zapovednika u Vojsci Jugoslavije koji se optužuju za to što su "snage VJ i MUP-a počinile ratni zločin i zločin protiv čovečnosti na Kosovu" – a to su zločini za koje ih Tribunal može optužiti.¹³ U saopštenju se kaže:

Nijedan zapovednik VJ ili MUP-a nema imunitet kada je u pitanju zločin, ni sada ni u budućnosti. Svaki komandir VJ ili MUP-a koji planira, pokreće, naredi, pomaže ratni zločin ili podstiče na ratni zločin, zločin protiv čovečnosti ili genocid, individualno je odgovoran za zločin počinjen na Kosovu.

11 "Thwarted Kosovo Mission of Louise Arbour", Tribunal Update 109, IWPR, 18-23. januar 1999. Videti takođe "Don't Tamper with Evidence, UN Prosecutor Tells Belgrade", Agence France Press, 21. januar 1999.

12 Izveštaj tima veštaka Evropske unije o incidentu u Račku, 17. mart 1999.

13 Izjava za novinare Jamesa P. Rubina, portparola, 17. aprila 1999, "Responsibility of Individual Yugoslav Army and Ministry of Internal Affairs Commanders for Crimes Committed By Forces Under Their Command in Kosovo".

Ratni zločini, zločini protiv čovečnosti, ili genocid, koji spadaju u nadležnost Međunarodnog tribunala, ne zastarevaju.¹⁴

U izjavi su identifikovani sledeći pojedinci kao zapovednici na Kosovu:

- ★ pukovnik Miloš Mandić, komandant 252. oklopne brigade, razmeštene u centralnom Kosovu (iz garnizona u Kraljevu);
- ★ general-major Vladimir Lazarević, komandant Prištinskog korpusa;
- ★ pukovnik Mladen Ćirković, komandant 15. oklopne brigade, sa štabom u Prištini;
- ★ pukovnik Krsman Jelić, komandant 243. mehanizovane brigade, sa štabom u Uroševcu;
- ★ pukovnik Božidar Delić, komandant 549. motorizovane brigade, sa štabom u Prizrenu i Đakovici;
- ★ pukovnik Radojko Stefanović, komandant 52. mešovite artiljerijske brigade, sa štabom u Gnjilanima;
- ★ pukovnik Miloš Đošan, komandant 52. lakog protivavionskog artiljerijsko-raketnog puka, sa štabom u Đakovici;
- ★ major Željko Peković, komandant 52. vojno-policijskog bataljona, sa štabom u Prištini.

Haški tribunal je 27. maja 1999. objavio da je podignuta optužnica protiv pojedinaca koji su, do sada, na najvišem položaju: optužnica protiv predsednika Jugoslavije Slobodana Miloševića i četvorice visokih zvaničnika zbog "ubistva, progona i deportacije na Kosovu" u periodu od 1. januara do kraja maja 1999. godine. Optuženi su:

- ★ Slobodan Milošević, predsednik SRJ, glavnokomandujuć Vojske Jugoslavije i predsednik Vrhovnog saveta odbrane;
- ★ Milan Milutinović, predsednik Srbije i član Vrhovnog saveta odbrane;
- ★ Dragoljub Ojdanić, načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije;

14 Ibid.

18. RAD SUDA ZA RATNE ZLOČINE

- ★ Nikola Šainović, potpredsednik vlade SRJ;
- ★ Vlajko Stojiljković, ministar unutrašnjih poslova Srbije.

Slobodan Milošević, Milan Milutinović, Dragoljub Ojdanić i Vlajko Stojiljković optuženi su za kršenje prava i običaja rata (ubistvo i progon po političkoj, rasnoj ili verskoj osnovi) i zločin protiv čovečnosti (deportovanje i ubistvo). Nikola Šainović je optužen na osnovu individualne krivične odgovornosti za sve ove zločine.¹⁵ Prvobitna tužba nije se odnosila na zločine počinjene u Bosni ili Hrvatskoj nego samo na zločine počinjene na Kosovu u prvih pet meseci 1999. godine.

Gornji red, sleva nadesno: bivši predsednik Jugoslavije Slobodan Milošević, bivši ministar unutrašnjih poslova Srbije Vlajko Stojiljković, bivši potpredsednik jugoslovenske vlade Nikola Šainović. Donji red, sleva nadesno: bivši načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije Dragoljub Ojdanić, predsednik Srbije Milan Milutinović (jul 2001).

AFP

¹⁵ Optužba Miloševića i ostalih, Slučaj IT-99-37-I, ICTY, 24. maj 1999.

Haški tribunal otvorio je kancelariju u Prištini ubrzo posle ulaska snaga NATO-a na Kosovo juna 1999. da bi bolje sprovodio istragu u vezi s ovim ogromnim zadatkom. Prva faza ekshumacija trajala je od juna do 1. oktobra 1999. Šest nedelja kasnije, novopostavljeni glavni tužilac Karla del Ponte predstavila je preliminarne nalaze Savetu bezbednosti UN-a u Njujorku. Izvestila je da je Tribunal do 10. novembra 1999. završio rad na 195 od 529 lokaliteta na Kosovu gde je prijavljeno postojanje grobnica, i da je otkriveno 2.108 tela. Del Ponteova je istakla, međutim, da ovo nije ukupan broj tela. Ona je naglasila da je ekshumacija u toku i da je Tribunal "otkrio dokaze o uklanjanju tela iz grobnica".¹⁶ Sledeća faza ekshumacija trajala je od aprila do oktobra 2000. U obraćanju Karle del Ponte Savetu bezbednosti novembra 2000. rečeno je da su ekipe Tribunalu istražile dodatnih 325 lokaliteta, otkopavši 1.577 tela i ostatke 258 drugih tela. Del Ponte je izjavila da se ukupan broj tokom dve godine otkopavanja procenjuje na "skoro 4.000 leševa i ostataka tela". Dodala je da se tačan broj nikada neće znati "zbog namernih pokušaja da se tela spale ili da se sakriju na neki drugi način".¹⁷

Del Ponte je 29. septembra 1999. istragu u vezi s Kosovom označila kao prioritet u radu Tribunalu.¹⁸ U središtu pažnje je, kako je izjavila, istraga i optužnica protiv Miloševića i drugih funkcionera protiv kojih je optužnica podignuta u maju. Tek kasnije slede tužbe protiv drugih pojedinaca i pripadnika političke i vojne vlasti. Uz to, Tribunal se usredsređuje na počinioceno naročito teških zločina – takozvane "notorne počinioceno". Ovo se tiče i onih koji su u sukobu počinili silovanja ili seksualne delikte.

Tribunal je, takođe, priznao da "nema ni mandat ni sredstva" da bude glavni nosilac istrage i gonjenja na Kosovu.¹⁹ Velika većina zločina počinjenih za vreme oružanog sukoba moraće da bu-

16 Obraćanje Karle del Ponte, tužioca ICTY-ja Savetu bezbednosti, 10. novembar 1999, Njujork.

17 Obraćanje Karle del Ponte, tužioca ICTY-ja Savetu bezbednosti, 21. novembar 2000, Njujork.

18 Saopštenje za javnost, "Statement by Carla Del Ponte, Prosecutor of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia on the Investigation and Prosecution of Crimes Committed in Kosovo", 29. septembar 1999.

19 Ibid.

18. RAD SUDA ZA RATNE ZLOČINE

de predmet istrage lokalne kosovske policije i sudstva, sada pod mandatom Misije Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK).

U novembarskom obraćanju Savetu bezbednosti, 2000. godine, Del Ponte je takođe naglasila da je neophodno uhapsiti Slobodana Miloševića, koji je izgu-

bio izbore u septembru i smenjen je s vlasti 5. oktobra 2000. Del Ponte je zagovarala stav da UN izvrši pritisak na nove jugoslovenske vlasti da sarađuju povodom pitanja Miloševićevog hapšenja i izručivanja Hagu, tvrdeći da “bi bilo nedopustivo da Milošević ne bude kažnjen za dela koja je počinio”.²⁰ Pored toga, ona je skrenula pažnju Savetu bezbednosti na to da treba promeniti Statut Tribunala kako bi joj bilo omogućeno da istražuje i zločine protiv Srba i ostalih manjina na Kosovu a koji su se dogodili nakon sukoba. Prema sadašnjem Statutu, Sud je nadležan za genocid i za zločine počinjene u oružanom sukobu.

Posle dolaska na vlast oktobra 2000, novi predsednik Jugoslavije Vojislav Koštunica istakao je da saradnja s Tribunalom ne spada “u prioritete”. Međutim, u novembru je pristao da Tribunal ponovo otvori kancelariju u Beogradu. Novi ministar spoljnih poslova Goran Svilanović izjavio je: “Ne možemo i ne treba da izbegavamo da se suočimo s posledicama rata i odgovornošću za zločine.”²¹ Mada je nekoliko predstavnika srpskih vlasti javno podržalo saradnju s Tribunalom, sam Koštunica je omalovažavao ovo međunarodno telo kao antisrpsku instituciju. Njegov negativni stav prema Tribunalu donekle se promenio posle snažnog pritiska američkih vlasti.

Oktobra 2000. američki Kongres je postavio jasne uslove u Zakonu o pomoći u inostranim operacijama u 2001, zabranivši američkoj vladi da i dalje pomaže Beogradu ukoliko Jugoslavija ne sarađuje sa Sudom za ratne zločine – što uključuje i “predaju optuženih ili pomoć prilikom hapšenja.” Prema ovom zakonu, Bušova administracija je do 31. marta 2001. morala da odluči o

Velika većina zločina počinjenih za vreme oružanog sukoba moraće da bude predmet istrage lokalne kosovske policije i sudstva.

20 obraćanje Karle del Ponte, tužioca ICTY-ja Savetu bezbednosti, 21. novembar 2000, Njujork.

21 “Belgrade Pledges War Crimes Purge”, BBC News, 6. novembar 2000.

tome da li da prekine američku pomoć Jugoslaviji, i tako joj uskrati oko 50 miliona dolara pomoći.

Del Ponte je posetila Beograd krajem januara 2001. da bi se susrela s predstavnicima novih jugoslovenskih vlasti. Na konferenciji za novinare po povratku u Hag ona je rekla da je razočarana nivoom saradnje, mada je izrazila i "opreznu nadu". Povodom sastanka s predsednikom Koštunicom ona je izjavila da "nije doveo ni do kakvog smislenog dijaloga".²²

Saradnja jugoslovenskih vlasti s Tribunalom donekle se poboljšala do 31. marta, što je bio rok koji su postavile američke vlasti. Jugoslovenska vlada pokrenula je raspravu o novom zakonu koji bi dozvolio punu saradnju s Tribunalom i predaju optuženih, a Sudu je bilo dozvoljeno da vodi istragu na teritoriji Jugoslavije, uključujući saslušavanje svedoka i pristup dokumentima i arhivama.²³ Uz to, dva optužena Srbina iz Bosne lišena su slobode i nalaze se u zatvoru Tribunala. Prvi, Blagoje Simić, bivši gradonačelnik Šamca, predao se Tribunalu 12. marta 2001. Deset dana kasnije srpska policija je uhapsila Milomira Stakića, bivšeg gradonačelnika Prijedora, i on je predat Tribunalu.²⁴

Srpska policija i specijalna policija su 1. aprila uhapsile bivšeg predsednika Miloševića pod optužbom za korupciju. Vlasti se nisu obavezale da ga predaju Tribunalu u Hagu. Do kraja aprila protiv njega nije vođen nikakav postupak u vezi s njegovom ulogom u ratnim zločinima ili zločinima protiv čovečnosti počinjenim za vreme ratova na tlu bivše Jugoslavije – barem ne javno.

Američke vlasti su 2. aprila potvrdile da su ispunjeni uslovi za dalje pružanje ekonomske pomoći Jugoslaviji. Međunarodnoj donatorskoj konferenciji, međutim, nije pružena puna američka podrška koja je bila uslovljena nastavkom saradnje s Tribunalom. Portparol Stejt departmenta Ričard Baučer izjavio je da američke vlasti "očekuju" da Jugoslavija isporuči Miloševića Tribunalu, kako se podrška nastavku pomoći ne bi "zasnivala na samo jed-

22 Izjava tužioca Karle del Ponte, povodom njene posete Beogradu, Hag, 30. januar 2001.

23 Izjava tužioca Karle del Ponte, Hag, 21. mart 2001.

24 Videti saopštenja za javnost HRW-a "Simic Surrender Not 'Cooperation'", 12. marta 2001. i "'Stakic Arrest Welcomed But Milosevic Still Must Be Surrendered to The Hague", 23. mart 2001. O detaljima oko Stakićeve uloge u Prijedoru, videti HRW, "The Undicted: Reaping the Rewards of 'Ethnic Cleansing'", januar 1997.

18. RAD SUDA ZA RATNE ZLOČINE

nom jedinom koraku".²⁵ Verovalo se da se u aprilu 2001. u Srbiji nalazilo najmanje osam osoba optuženih pred Tribunalom u Hagu, među njima i četiri bivša srpska i jugoslovenska zvaničnika koji su optuženi zajedno s Miloševićem i tri oficira VJ, optužena za zločine u Vukovaru u Hrvatskoj novembra 1991.

Pod jakim međunarodnim pritiskom, srpske vlasti su 28. juna predale Miloševića Tribunalu u Hagu. Pred sudskim većem on se pojavio 2. jula, odbio je pravnog zastupnika odbrane a za postupak je rekao da predstavlja političko suđenje.

Suđenja za ratne zločine pred domaćim sudovima

Pošto je velika većina onih koji su optuženi za ratne zločine napustila Kosovo posle rata, u pokrajini je ostala tek nekolicina osumnjičenih. Ovi pojedinci su pod istragom i suđeno im je pred lokalnim kosovskim sudovima. U avgustu 2000. u pritvoru na Kosovu bilo je oko 40 pojedinaca optuženih za ratne zločine. Tačan broj već pritvorenih nije poznat, pošto su neki oslobođeni, a neki su pobjegli iz bolnica ili zatvora, među njima i 13 osoba koje su septembra 2000. pobjegle iz zatvora u severnom delu Kosovske Mitrovice i jedna osoba koja je pobjegla iz američke vojne baze Bondstil.²⁶ Najmanje tri opušena bili su Romi, a ostali su bili Srbi. Prema policijskoj statistici objavljenoj u štampi, lokalni sudovi su do decembra 2000. optužili 22 osobe za ratne zločine i devet osoba za genocid.²⁷

U junu 2000. UNMIK je objavio da će na Kosovu uspostaviti Sud za ratne zločine i zločine na etničkoj osnovi (KWECC), koji bi bio zadužen za ratne zločine počinjene za vreme sukoba. Sud

25 "Powell Certified Aid for Yugoslavia", Associated Press, 2. april 2001.

26 Do septembra 2000. najmanje 20 zatvorenika je pobjeglo iz bolnica i zatvora, uključujući i jednu osobu koja je pobjegla iz američkog vojnog kampa Bondstil. Prema izveštajima Radija B2-92 iz Beograda (4. avgust 2000), tri srpska zatvorenika optužena za ratne zločine početkom avgusta su pobjegla iz bolnice u Severnoj Mitrovici: Dragan Jovanović, Vlastimir Aleksić i Dragiša Peica. Početkom septembra 2000. trinaest zatvorenika pobjeglo je iz zatvora u Severnoj Mitrovici, što je navelo upravu UN-a da pooštri mere bezbednosti 18. septembra.

27 "Few War Crimes in Kosova Will Ever Be Prosecuted, Police Say", KosovaLive, 8. decembar 2000.

je trebalo da obuhvati događaje od januara 1999. i da uključi i etnički motivisane zločine počinjene posle bombardovanja NATO-a, ali se od ideje odustalo.

Neka suđenja 2000. i 2001. održavala su se u lokalnim sudovima uz učešće međunarodnih sudija. Jedno suđenje okončano je 20. septembra 2000. presudom od 20 godina zatvora Milošu Jokiću zbog ubistva jednog čoveka i zbog toga što je naredio ubistvo druge osobe. Juna 2001. sudovi s međunarodnim sudijama osudili su tri Srbina na zatvor zbog njihove uloge u zločinu protiv kosovskih Albanaca. Zoran Stanojević, bivši policajac, osuđen je na 15 godina zatvora zbog učešća u masakru kod Račka, Čedomir Jovanović, navodno član paravojne formacije, osuđen je na 20 godina zatvora za zločine počinjene u opštini Orahovac, a Anđelko Kolašinac, bivši gradonačelnik Orahovca, na pet godina zatvora za isti zločin. Predstavnici organizacija za ljudska prava oštro su kritikovali sve tri presude zbog povrede prava na pravično suđenje u sudskom procesu.

UNMIK je bio suočen s pitanjem kako pristupiti suđenjima za ratne zločine. S jedne strane, međunarodna uprava želi da sudski sistem počne da funkcioniše, a albansko društvo vrši pritisak da krivci odgovaraju za zlodela.

Lokalni sudovi nemaju dovoljno sredstava, slabo su organizovani i podložni su političkim manipulacijama.

S druge strane, lokalni sudovi nemaju dovoljno sredstava, slabo su organizovani i podložni su političkim manipulacijama, i ima malo izgleda da Srbi koji su optuženi za ratne zločine imaju

zagarantovano pošteno i pravično suđenje u sistemu u kom prevladavaju Albanci.²⁸ U izveštaju OEBS-a o pravosuđu na Kosovu od januara 2000. zaključuje se da se u suđenjima za ratne zločine protiv Srba javlja "stvarna zabrinutost da postoji pristrasnost sudova".²⁹

28 Za detaljnije izveštaje o posleratnom pravnom sistemu na Kosovu, vidi Lawyers' Committee for Human Rights, *A Fragile Peace: Laying the Foundations for Justice in Kosovo*, i US Department of State, "Kosovo Judicial Assessment Mission Report, april 2000: www.state.gov/www/global/human_rights/kosovo01/042000_kosovo_rpt.pdf (do marta 2001).

29 Izveštaj OEBS-a "Development of the Kosovo Judicial System", januar 2000.

18. RAD SUDA ZA RATNE ZLOČINE

Sudovi u Srbiji su posle rata takođe počeli da sude u nekim slučajevima vezanim za zločine počinjene za vreme oružanog sukoba. Dva kosovska Albanca Bekim i Ljuan Mazreku (Luan) optuženi su da su kao pripadnici OVK-a silovali Srпкиnje i da su streljali srpske civile u selu Klečka 1998. godine na Kosovu (videti deo o kršenjima prava koja je počinio OVK u poglavlju "Istorijska i politička pozadina").³⁰ Na suđenju koje je trajalo godinu dana obojica su 18. aprila 2001. proglašena krivim za terorizam i osuđeni na maksimalnu kaznu – dvadeset godina zatvora. Fond za humanitarno pravo, čiji su posmatrači pratili suđenje, zaključio je da "na sudu nisu izneti nikakvi dokazi da su braća Mazreku počinila ove zločine". Fond je kao povrede prava na pravično suđenje naveo da je uočena pristrasnost suda, da je optuženima povređeno pravo na odbranu i da su priznanja od njih iznuđena uz upotrebu sile.³¹

Sud u Požarevcu osudio je 19. jula 2000. dva srpska policajca zbog ubistva tri kosovska Albanca na Kosovu 1999.³² Boban Petković iz Velike Hoče osuđen je na četiri godine i devet meseci zatvora za ubistvo Ismailja Durgutija (Ismail), Sezaira Miftarija i Miftarijeve žene Sevkije (Sefkija), 9. maja 1999. Đorđe Simić je osuđen na godinu dana zatvora zbog saučesništva u ubistvima.

Vojni sud u Nišu je 20. decembra 2000. osudio rezerviste Vojske Jugoslavije Nenada Stamenkovića i Tomicu Jovića na četiri i po godine zatvora zbog ubistva dva civila, kosovska Albanca, u selu Sušica. Kapetan Vojske Jugoslavije Dragiša Petrović osuđen je zbog podsticanja na ubistvo na četiri godine i devet meseci zatvora. Fond za humanitarno pravo u svom izveštaju o ovom suđenju podržao je presudu, ali je kritikovao kaznu kao "suviše blagu". Okrivljeni su proglašeni krivim za ubistvo a ne za ratni zločin, stoji u saopštenju Fonda, iako bi to bilo u skladu s

30 Izveštaj Grupe 484 o suđenju Luanu Mazrekuu i Bekimu Mazrekuu, 21. aprila 2000.

31 Saopštenje za javnost FHP-a "Luan i Bekim Mazreku bez prava na pravično suđenje", 24. septembar 2000, i "Pravna analiza suđenja braći Mazreku".

32 "Policajci uhapšeni zbog ubistva Albanaca", B2-92, 19. jul 2000. Videti i Carlotta Gall, "Seeing Enemies Everywhere, Serbia Begins a Legal Offensive", *New York Times*, 29. novembar 1999.

članom 142 Saveznog krivičnog zakona.³³ Predsednik sudskog veća pukovnik Radenko Miladinović izjavio je da je kazna blaga zato što su vojnici u vreme zločina bili pod "ratnom psihozom".³⁴

Vojska Jugoslavije je 19. aprila 2001. objavila da su vojni sudovi pokrenuli 24 procesa protiv vojnika za koje se sumnja da su počinili ratne zločine na Kosovu.³⁵ Vojska je 24. aprila saopštila da je vojni tužilac naredio istragu protiv "vojnika, neaktivnih oficira i oficira... za zločin ubistva i ranjavanje civila, kao i za uskraćivanje njihovih osnovnih ljudskih prava za vreme borbi u Pokrajini Kosovo 1998. i 1999. godine".³⁶

Radio B92 je 24. maja 2001. izvestio da je novi načelnik javne bezbednosti u MUP-u Srbije Sreten Lukić, koji je bio načelnik policije na Kosovu 1998. i 1999, najavio da je 66 policajaca pod istragom zbog zločina koje su, navodno, počinili protiv kosovskih Albanaca za vreme bombardovanja NATO-a. Srpski ministar pravde Vladan Batić je 14. jula 2001. izjavio da će sudski procesi za ratne zločine protiv srpskih građana početi za nekoliko nedelja.

Istrage protiv NATO-a i OVK-a

U skladu sa zadatkom da ispita sve strane u sukobu, Tribunal u Hagu je 14. maja 2000. formirao komisiju za ispitivanje navoda da je NATO kršio humanitarno pravo za vreme bombardovanja Jugoslavije. Komisija je trebalo da oceni da li postoje osnovi da Tribunal sprovede istragu. U izveštaju objavljenom 8. juna komisija je istakla da nema razloga da se sprovodi dalja istraga povodom bombardovanja u celini, niti povodom specifičnih incidenata za vreme bombardovanja. "Ili je zakon nedovoljno jasan", zaključeno je u izveštaju, "ili se istragom, verovatno, neće prikupiti dovoljno dokaza koji bi potkrepili optužbe protiv visokih

33 Pravna analiza FHP-a "Suđenje i izrečene presude pripadnicima Vojske Jugoslavije za ubistvo dva albanska civila na Kosovu", 25. decembar 2000. Opširnije o slučaju videti R. Jeffrey Smith, "Yugoslav Officer's Crusade", *Washington Post*, 20. decembar 2000.

34 R. Jeffrey Smith, "Three Soldiers Convicted in Kosovo Atrocity", *Washington Post*, 21. decembar 2000.

35 "Yugoslav Army Begin Crime Cases", Associated Press, 19. april 2001.

36 "Officers Charged for Kosovo Killings" Associated Press, 24. april 2001.

18. RAD SUDA ZA RATNE ZLOČINE

zvaničnika ili protiv nižih koji su optuženi za izuzetno teške prekršaje”.³⁷

Istrage Tribunala protiv OVK-a trajale su i u julu 2001. U svojoj izjavi od 29. septembra 1999. Karla del Ponte istakla je da će njena kancelarija, “bez obzira na strane u sukobu”, ispitati i civilne i vojne vođe koji su možda počinili zločine za vreme oružanog sukoba.³⁸ Na konferenciji za novinare u Prištini 21. juna 2000, Del Ponte je naglasila da se, iako je ona usredsređena na srpsko i jugoslovensko rukovod-

stvo, vodi istraga i protiv osoba koje su bile u vrhu OVK-a. Ona je odstupila od prakse da se ne da-ju detalji o istragama koje su u

toku, izjavivši da se ispituje “pet epizoda” navodnih zločina OVK-a, ali je odbila da kaže o kojim incidentima je reč.

Del Ponte je, takođe, kritikovala praksu kršenja prava Srba i Roma na Kosovu posle rata, rekavši da ona predstavlja “seme budućih osveta i trajne nestabilnosti u regionu”.³⁹ U obraćanju Savetu bezbednosti UN-a u novembru 2000, Del Ponte je zatražila da se Statut Tribunala dopuni amandmanima koji bi njenoj kancelariji omogućili da istražuje zločine koji su počinjeni posle oružanog sukoba.

Četiri meseca kasnije, pošto su izbili oružani sukobi u Preševskoj dolini na jugu Srbije i u severnim delovima Makedonije, Del Ponte je najavila da Tribunal zaista može da istražuje aktuelne događaje u bivšoj Jugoslaviji, posebno na Kosovu, u južnoj Srbiji i Makedoniji. Na konferenciji za novinare u Hagu 21. marta 2001. glavni tužilac je rekla da “nastavak nasilja u svakoj oblasti (Kosovu, južnoj Srbiji, Makedoniji) po svemu ispunjava pravne kriterijume prema definiciji “oružanog sukoba”, u značenju u kom je ovaj termin definisan u Statutu Tribunala. Takođe je objavila da je njena kancelarija pokrenula dve istrage: jednu

Del Ponte je naglasila da se vodi istraga i protiv osoba koje su bile u vrhu OVK-a.

37 Završni izveštaj tužiocu Komiteta ustanovljenog da ispita bombardovanje NATO-a u Saveznoj Republici Jugoslaviji, 8. jun 2000.

38 Saopštenje Karle del Ponte, tužioca ICTY-ja, “Prosecutor of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, on the Investigation and Prosecution of Crimes Committed in Kosovo”, 29. septembar 1999.

39 Obraćanje Karle del Ponte, tužioca ICTY-ja Savetu bezbednosti, 21. novembar 2000, Njujork.

o aktivnostima neidentifikovanih albanskih naoružanih grupa protiv Srba i drugih manjina na Kosovu od juna 1999. do danas; i drugu o aktivnostima Oslobodilačke vojske Preševa, Medveđe i Bujanovca (OVPMB) u južnoj Srbiji od novembra 1999. do danas.⁴⁰

40 Saopštenje Karle del Ponte, tužioca ICTY-ja Hag, 21. mart 2001.

19.

Pravne norme u sukobu na Kosovu

Uvod

HRW je detaljno izveštavao o kršenjima ljudskih prava na Kosovu od 1990, kada je ukinuta autonomija, do 1997. godine.¹ Zlo-upotrebe policijskih ovlašćenja, samovoljna hapšenja i kršenja propisanih procedura, koja su u tom periodu karakterisala postupanje države prema kosovskim Albancima, predstavljala su kršenja Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, čiji je potpisnik i Jugoslavija,² kao i samog jugoslovenskog prava. Jačanje oružanog otpora Oslobođilačke vojske Kosova represivnoj vlasti iz Beograda koja krši ljudska prava, i pojačani intenzitet borbi između vladinih snaga i naoružanih pobunjenika u proleće 1998, izmenili su prirodu sukoba, tipove kršenja prava i prava koje se na njih primenjuje.

Od 28. februara 1998, borbe između raznih srpskih i jugoslovenskih snaga bezbednosti i OVK-a mogle bi se, u skladu s međunarodnim humanitarnim pravom (pravilima i običajima rata), okarakterisati kao unutrašnji oružani sukob. Pravo koje se primenjivalo u tom periodu uključuje i član 3, zajednički za sve četiri ženevske konvencije iz 1949, Protokol II ovih konvencija i običajno pravo ratovanja – koji obavezuju kako vladine snage, tako i naoružane pobunjenike. Među zabeleženim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava u tom periodu nalaze se ubistva neboraca, upotreba prekomerne vojne sile, nasumični napadi na civile i sistematsko uništavanje privatne imovine koje su počinili pripadnici srpske specijalne policije i Vojske Jugoslavije, kao i

1 Izveštaji HRW-a iz ovog perioda su: "Increasing Turbulence: Human Rights in Yugoslavia", oktobar 1989; "Yugoslavia: Crisis in Kosovo", sa International Helsinki Federation, mart 1990; "Yugoslavia: Human Rights Abuses in Kosovo 1990-1992", oktobar 1992; *Open Wounds: Human Rights Abuses in Kosovo*, mart 1993; "Persecution Persists: Human Rights Violations in Kosovo", decembar 1996.

2 Jugoslavija je ratifikovala sve četiri ženevske konvencije 21. aprila 1950, a Protokol I i II 11. juna 1979.

Albanske izbeglice sa Kosova prelaze u Albaniju.

© JOANNE MARINER / HUMAN RIGHTS WATCH

19. PRAVNE NORME U SUKOBU NA KOSOVU

ozbiljna kršenja prava koja su počinili pripadnici OVK-a, kao što su prisilna proterivanja, uzimanje talaca i pogubljenja na licu mesta.

U vreme kada je započelo bombardovanje NATO-a 24. marta 1999, sukob na Kosovu i celokupnoj teritoriji Savezne Republike Jugoslavije, u onom delu u kom je uključivao snage NATO-a i srpske i jugoslovenske snage, poprimio je međunarodni karakter i na njega se primenjivalo celokupno međunarodno humanitarno pravo. U ovom periodu, NATO je prilikom bombardovanja Savezne Republike Jugoslavije kršio odredbe humanitarnog prava (videti poglavlje "Vazдушna kampanja NATO-a"). Srpske i jugoslovenske snage bezbednosti su u tom periodu, između marta i juna 1999, bile odgovorne za masovne deportacije i rasprostranjenja ubistva kosovskih Albanaca. Povlačenjem srpskih i jugoslovenskih snaga s Kosova i prestankom bombardovanja NATO-a 12. juna 1999. okončan je oružani sukob na Kosovu. Protokol I predviđa da primena Ženevske konvencije prestaje s prekidom vojnih operacija.

Sukob na Kosovu kao unutrašnji oružani sukob

Međunarodno humanitarno pravo pravi jasnu razliku između međunarodnih i unutrašnjih oružanih sukoba, na osnovu čega se primenjuju različita pravna pravila. Član 2, zajednički za sve četiri ženevske konvencije iz 1949, navodi da međunarodni oružani sukob uključuje objavljeni rat ili bilo koji drugi oružani sukob koji može da izbije "između dve ili više država potpisnica" konvencije. Zvanični komentar ženevskih konvencija iz 1949. široko definiše "oružani sukob" kao bilo koji spor između dve države koji dovodi do intervencije oružanih snaga.³

Unutrašnji oružani sukob nešto je teže definisati, pošto je ponekad pitanje da li su neprijateljstva u okviru jedne države dostigla nivo oružanog sukoba, za razliku od unutrašnjih tenzija, nemira, nereda i izolovanih činova nasilja. Zvanični komentar Zajedničkog člana 3 ženevskih konvencija, koji reguliše pitanje unutrašnjeg oružanog sukoba, navodi niz uslova koji, iako nisu

³ ICRC, *Komentar*, Treća ženevska konvencija (ICRC, Ženeva, 1960), str. 23.

obavezujući, predstavljaju odgovarajuće smernice. Prvo i najvažnije jeste da li strana u sukobu (u ovom slučaju OVK), sa *de jure* vladom, "poseduje organizovanu vojnu snagu, vladajuću strukturu odgovornu za svoje postupke, deluje na određenoj teritoriji i raspolaze sredstvima za poštovanje i za obezbeđivanje poštovanja Konvencije".⁴

Ostali uslovi navedeni u komentaru Konvencije odnose se na odgovor vlasti na delovanje pobunjenika. Jedna od indikacija za to da je u pitanju unutrašnji oružani sukob jeste i da je vlada prihvatila da mora da koristi regularne vojne snage u borbi protiv pobunjenika.⁵

Unutrašnji oružani sukobi koji dostignu veći stepen neprijateljstva regulisani su Protokolom II uz ženevske konvencije iz 1977, koji mnogo detaljnije od Zajedničkog člana 3 obrađuje pitanje zaštite civila (videti dalje). Protokol II primenjuje se kada se oružani sukobi:

Odvijaju na teritoriji visoke strane ugovornice između njenih oružanih snaga i pobunjeničkih oružanih snaga ili drugih organizovanih naoružanih grupa koje, pod odgovornom komandom, sprovode takvu kontrolu nad delom njene teritorije koja im omogućuje da vode neprekidne i usmerene vojne operacije i da primenjuju ovaj Protokol.⁶

Konačno, unutrašnji oružani sukobi regulisani su i međunarodnim običajnim pravom, kao što su međunarodne običajne norme uobličene u Rezoluciji 2444 Generalne skupštine Ujedinjenih nacija.⁷ Ova rezolucija, usvojena jednoglasno 19. decembra 1969, nedvosmisleno priznaje običajnopравни princip izuzeća civila i komplementarne principe u kojima se zahteva da zaraćene strane u sukobu prave razliku između civila i boraca. U preambuli ove rezolucije navodi se da se ovi fundamentalni pravni principi

4 ICRC, *Komentar*, Četvrta ženevska konvencija (ICRC, Ženeva, 1958), str. 35.

5 Ibid.

6 Komentar Protokola II Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, str. 90.

7 Generalna skupština UN-a, *Respect for Human Rights in Armed Conflicts* ("Poštovanja ljudskih prava u oružanim sukobima", Rezolucija UN-a br. 2444, Rezolucija Generalne skupštine UN-a 2444, 23 UN GAOR Supp. (br. 18) UN dok. A/7433 (Njujork: UN, 1968), str. 164.

19. PRAVNE NORME U SUKOBU NA KOSOVU

primenjuju "u svim oružanim sukobima", što podrazumeva kako međunarodne, tako i unutrašnje oružane sukobe.⁸

Tumačeći svoju nadležnost kada su u pitanju kršenja običaja ratovanja na teritoriji bivše Jugoslavije, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (ICTY) zaključio je da se ona odnosi na "kršenja Zajedničkog člana 3 i ostalih pravila ili običaja u unutrašnjem oružanom sukobu" i "kršenja sporazuma koji su obavezujući za strane u sukobu i koji se smatraju ugovornim pravom, tj. sporazuma koji nisu postali međunarodno običajno pravo", kao što je slučaj sa Protokolom II uz ženevske konvencije.⁹

Od 28. februara 1998, stepen neprijateljstava u sukobu OVK-a i vladinih snaga dostigao je nivo na kom se primenjuju obaveze iz Zajedničkog člana 3.

Primenljivost Zajedničkog člana 3 i Protokola II

Od 28. februara 1998, stepen neprijateljstava u sukobu OVK-a i vladinih snaga dostigao je nivo na kom se primenjuju obaveze iz Zajedničkog člana 3. Imajući na umu intenzitet sukoba koji je usledio u narednom periodu, do juna 1999, HRW takođe ispituje delovanje OVK-a i vladinih snaga na osnovu normi navedenih u Protokolu II uz ženevske konvencije.¹⁰

Specijalne snage srpske policije započele su 28. februara prvi vojni napad većih razmera na sela Likošane i Ćirez u području Drenice, za koja se verovalo da pružaju utočište članovima OVK-a

8 Rezolucija 2444 Generalne skupštine UN-a proglašava:

... sledeće principe o kojima svi organi vlasti odgovorni za sprovođenje akcija treba da vode računa za vreme oružanog sukoba:

- a) prava strane u oružanom sukobu da primeni sredstva kojim se nanose gubici neprijatelju nisu neograničena;
- b) napadi na stanovništvo su zabranjeni;
- c) u bilo kom trenutku za vreme neprijateljskih dejstava treba praviti razliku između lica koja aktivno učestvuju u sukobu i stanovništva na način da se potonji poštede koliko god je moguće.

9 Tužilaštvo protiv Duška Tadića, odluka Žalbene komisije na zahtev Odbrane za razmatranje nadležnosti suda, paragraf 89 (2. oktobar 1995).

10 HRW takođe koristi odredbe Protokola I, pošto su u njemu date korisne smernice za tumačenje pravila ratovanja.

(videti poglavlje "Istorijska i politička pozadina"). Od tog datuma, pa do povlačenja srpskih i jugoslovenskih snaga s Kosova u junu 1999, OVK i vladine snage bili su uključeni u neprijateljska dejstva koja su uključivala vojne ofanzive, linije fronta, kao i upotrebu borbenih helikoptera i teške artiljerije (koje su koristile isključivo vladine snage). OVK je posedovao lako naoružanje i laku artiljeriju.

Iako je OVK bio uglavnom gerilska vojska bez snažne centralizovane hijerarhije i s jasnim regionalnim podelama, pobunjeničke snage se, u skladu s međunarodnim humanitarnim pravom, smatraju organizovanom vojnom silom. OVK je imao sedam "zona operacija", a svaka od njih je imala komandanta, načelnika štaba, brigade i bataljone. Generalštab je, iako bez apsolutne kontrole nad regionalnim komandantima, koordinirao vojne i političke aktivnosti, i predstavljao je strukturu koja je omogućavala da se odluke prenose do boraca.

Tokom 1998. iskusni ratni dopisnici, kao i istraživači HRW-a koji su imali priliku da se sretnu s pripadnicima OVK-a, povremeno su primećivali da postoji disciplina među pripadnicima OVK-a koji su obezbeđivali kontrolne punktove i koji su se trudili da primenjuju ujednačenu politiku i procedure (na primer, u pogledu odobravanja pristupa novinarima oblastima pod kontrolom OVK-a). Ovakva disciplina bila je indikacija da su borci primali naređenja koja se odnose na način ophođenja i da su bili odgovorni makar regionalnim komandantima. S druge strane, bilo je slučajeva da je nedostatak discipline i obuke bio očigledan, što ukazuje na izvesne slabosti u strukturnoj organizaciji OVK-a. Uprkos tome, do sredine 1998. bilo je jasno da je rukovodstvo OVK-a bilo u stanju da organizuje sistematske napade na velikom delu Kosova. Uz to, ono je koordinisalo logistiku i finansijsku pomoć iz albanske dijaspore u zapadnoj Evropi i Sjedinjenim Državama. Oružje je redovno pristizalo iz severne Albanije. Kako je rat odmicao, ova koordinacija je jačala, iako su u okviru OVK-a i dalje bile vidljive razlike u zavisnosti od regiona.

Od aprila do sredine jula 1998, OVK je imao kontrolu, doduše ne preterano čvrstu, nad čitavih 40 odsto teritorije Kosova, da bi vladine snage do avgusta 1998. ponovo zaposele veći deo te teritorije. Međutim, do tog perioda OVK je pod svojom komandom imao veći broj strateški važnih mesta i sela i obezbeđivao je kontrolne punktove duž nekih važnih drumskih puteva na Ko-

19. PRAVNE NORME U SUKOBU NA KOSOVU

sovu. Do septembra 1998. oblasti pod kontrolom OVK-a svedene su na neke delove Drenice i nekoliko raštrkanih "džepova" na zapadu, pogotovu tokom noći.¹¹

Iako je ofanziva vladinih snaga tog leta ugrozila komandnu strukturu OVK-a, jezgro organizacije nastavilo je s radom. Posebna naoružana albanska organizacija, poznata kao FARK (albanski akronim za Oružane snage Republike Kosovo), s izdvojenom bazom u severnoj Albaniji, bila je prisutna, uglavnom, u oblasti Metohije i predstavljala je dodatni problem. Do septembra 1998. bilo je sasvim očito da se

"OVK priznaje ženevske konvencije i ostale konvencije kojima se reguliše vođenje ratova."

portparol OVK-a Jakup Krasnići

ova alternativna grupacija, koju su, uglavnom, sačinjavali kosovski Albanci sa iskustvom iz Vojske Jugoslavije i srpske policije, ne slaže s vojnom strategijom OVK-a, koju su kritikovali kao nedovoljno profesionalnu. Međutim, FARK i OVK nikada nisu došli u situaciju da se međusobno sukobe.

Kao što je pomenuto u poglavlju "Snage u sukobu", portparol OVK-a je u više navrata isticao spremnost ove organizacije da poštuje pravila ratovanja, što je jedan od faktora koje treba uzeti u obzir prilikom procenjivanja da li je postojao unutrašnji oružani sukob na koji bi se primenjivale odredbe Protokola II.¹² U intervjuu dnevni novinama na albanskom jeziku *Koha Ditore* u julu 1998. portparol OVK-a Jakup Krasnići je rekao:

11 *Komentar ICRC-a* na član 1 Protokola II odnosi se na navedeni uslov u vezi s kontrolom nad teritorijom. U paragrafu 3.3 navedeno je: "U velikom broju sukoba dolazi do znatnih promena na terenu zahvaćenom neprijateljskim dejstvima; često se dešava da se kontrola nad teritorijom brzo gubi ili osvaja. Ponekad je i prevlast na terenu veoma relativna, kao, na primer, kada urbane oblasti ostanu pod kontrolom vlasti, dok u ruralnim krajevima to nije slučaj. To praktično znači da, ukoliko je pobunjenička naoružana grupa organizovana u skladu s normama Protokola, veličina teritorije pod njenom komandom jednaka je onoj nad kojom snage zvanične vlasti nemaju kontrolu. Međutim, izvestan stepen stabilnosti u kontroli čak i nad najmanjom teritorijom mora da postoji da bi se efektivno primenila prava iz Protokola."

12 *Komentar ICRC-a Zajedničkog člana 3, paragraf 1*, navodi da, između ostalog, unutrašnji oružani sukob postoji kada "civilne vlasti pobunjenih snaga prihvataju obaveze iz odredaba konvencije".

Mi smo od samog početka imali interna pravila za naše operacije. U njima se jasno navodi da OVK priznaje ženevske konvencije i ostale konvencije kojima se reguliše vođenje rata.¹³

U zvaničnom izveštaju OVK-a broj 51, koji je izdao Vrhovni štab OVK-a 26. avgusta 1998. godine, navodi se da "OVK, kao institucionalizovana i organizovana armija, postaje sve profesionalnija i spremnija da se bori do pobeđe".¹⁴

U novembru 1998. godine predstavnici HRW-a sastali su se u selu Banja pored Mališeva s dva predstavnika OVK-a, Hašimom Tačijem (Hashim Thaqi) i Fatmirom Ljimajem (Fatmir Limaj), s ciljem da utvrde koliko se OVK, uopšte uzev, pridržava normi koje regulišu ratne sukobe. Predstavnici OVK-a priznali su da u uslovima ratovanja ima "problema". Međutim, naglasili su da se OVK pridržava ženevskih konvencija i da poštuje međunarodno humanitarno pravo. Iako im je pitanje ponovljeno više puta, ovi predstavnici su odbili da pruže pisane dokaze o preuzimanju ovih obaveza. OVK ima kodeks ponašanja, rekli su, ali nije predviđeno da se on prikazuje javnosti. Tvrdili su da se disciplinske mere protiv vojnika koji prekrše kodeks primenjuju, ali nisu govorili o detaljima. Prema pritvorenicima se postupalo humano, istakli su, ali pristup njima nije bio moguć iz "bezbednosnih razloga".

Postoje nepotvrđeni izveštaji o slučajevima kada su komandanti OVK-a disciplinski kažnjavali vojnike zbog maltretiranja i pucanja na strane novinare, ali nije zabeležen nijedan slučaj da su pripadnici OVK-a kažnjeni zbog ubijanja srpskih i albanskih civila, maltretiranja zatvorenika ili zbog bilo kog drugog oblika kršenja odredbi Zajedničkog člana 3 i Protokola II.

Jugoslovenska vlada je svojim izjavama i akcijama jasno priznala da je OVK organizovana naoružana snaga. Osim redovnih i specijalnih snaga policije koje je koristila, a koje operišu slično vojnim organizacijama, vlada je bila primorana da za borbu protiv pobunjenika koristi i redovne vojne snage, Vojsku Jugoslavije. U periodu između 28. februara 1998. i 12. juna 1999, uslovi iz člana 3 i Protokola II bili su zadovoljeni. Shodno tome, HRW

13 *Koha Ditore*, 12. jul 1998.

14 Zvanični izveštaj OVK-a br. 51, preuzeto iz *Koha Ditore*, 26. avgust 1998.

donosi sud o delima vlade i OVK-a na osnovu odredaba Zajedničkog člana 3 i Protokola II.

Zajednički član 3 i zaštita neboraca

Član 3, zajednički za četiri ženevske konvencije, nazvan je konvencijom u okviru konvencije. On predstavlja jedinu odredbu ženevskih konvencija koja se direktno odnosi na unutrašnji oružani sukob (za razliku od međunarodnog).

U Zajedničkom članu 3, stav 1, stoji:

U slučaju oružanog sukoba koji nema karakter međunarodnog sukoba i koji izbije na teritoriji jedne od strana ugovornica, svaka od strana u sukobu biće dužna da primenjuje najmanje sledeće odredbe:

(1) Prema licima koja ne učestvuju neposredno u neprijateljstvima – podrazumevaju se i pripadnici oružanih snaga koji su položili oružje i lica onesposobljena za borbu zbog ranjavanja, lišavanja slobode ili bilo kog drugog uzroka – postupaće se, u svakoj prilici, čovečno, bez ikakve diskriminacije zasnovane na rasi, boji kože, veri ili ubeđenju, polu, rođenju ili imovnom stanju, ili nekom drugom sličnom merilu.

U tom cilju, zabranjeni su i u buduće se zabranjuju, u svako doba i na svakom mestu, prema prethodno navedenim licima sledeći postupci:

- a) povrede koje ugrožavaju život i telesni integritet, naročito sve vrste ubistava, sakaćenja, svireposti i mučenja;
- b) uzimanje talaca;
- c) povrede ličnog dostojanstva, naročito uvredljivi i ponižavajući postupci;
- d) izricanje i izvršavanje kazni bez prethodnog suđenja na redovno ustanovljenom sudu, koje je praćeno svim sudskim garancijama koje civilizovani narodi priznaju kao neophodne.

Zajednički član 3 ovim nameće stranama u unutrašnjem oružanom sukobu jasnu pravnu obavezu da obezbede humani tretman

prema osobama koje nisu nikad učestvovala, ili više ne učestvuju u neprijateljskim dejstvima.

Zajednički član 3 primenjuje se kada objektivno postoji unutrašnji oružani sukob na teritoriji države potpisnice konvencije i on jasno obavezuje sve strane u unutrašnjem sukobu, uključujući i pobunjenike, iako njihova strana nema pravnu mogućnost da bude potpisnik ženevskih konvencija. U Jugoslaviji su strane u sukobu bile snage vlade i OVK-a, i time su za njih odredbe Zajedničkog člana 3 obavezujuće.

Obaveza da se primeni član 3 bezuslovna je za sve strane u sukobu i ne zavisi od obaveza suprotne strane. To znači da jugoslovenska vlada ne može da opravda to što se ne pridržava odredbi člana 3 time što ih je kršio OVK, i obrnuto.

Primena člana 3 ne daje pobunjenoj strani status iz koga bi proistekle neke dodatne pravne obaveze, van okvira člana 3, ni ti je za primenu člana 3 neophodno da bilo koja vlada prizna OVK kao jednu od strana u oružanom sukobu.

Za razliku od međunarodnih sukoba, pravo kojim se regulišu unutrašnji oružani sukob ne priznaje privilegije boraca¹⁵ i shodno tome ne dodeljuje im poseban status, čak ni u zarobljeništvu. U skladu s tim, jugoslovenska vlada nije bila u obavezi da zarobljenim pripadnicima OVK-a dodeli status ratnih zarobljenika. Takođe, pripadnici vladinih snaga koje je zarobio OVK nisu mogli imati taj status. S druge strane, strane u sukobu mogle su da

Zajednički član 3 nameće stranama u unutrašnjem oružanom sukobu jasnu pravnu obavezu da obezbede humani tretman prema osobama koje nisu nikad učestvovala ili više ne učestvuju u neprijateljskim dejstvima.

15 "Privilegije boraca" podrazumevaju dozvolu da se ubiju ili zarobe pripadnici neprijateljskih snaga i da se unište neprijateljski vojni ciljevi. Ova privilegija oslobađa borca krivične odgovornosti za dela koja su u skladu s pravilima ratovanja ali bi predstavljala krivična dela na osnovu domaćeg prava. Status ratnih zarobljenika direktno zavisi i proističe iz ove privilegije. Videti W. Solf, "Status of Combatants in Non-International Armed Conflict Under Domestic Law and Transnational Practice" ("Status neboraca u unutrašnjim oružanim sukobima po domaćim zakonima i međunarodnoj praksi"), *American University Law Review*, no. 33 (1953), str. 59.

19. PRAVNE NORME U SUKOBU NA KOSOVU

postupaju s uhapšenim licima kao s ratnim zarobljenicima, a sve strane su bile obavezne da prema uhapšenim borcima – i civilima – postupaju na human način. Pogubljenja po kratkom postupku, bez obzira na to da li su žrtve borci ili civili, predstavljaju kršenje odredbe o “svim vrstama ubistava”.

Pošto pripadnici OVK-a nisu spadali u “privilegovane borce”, oni su mogli biti optuženi i osuđeni zbog izdaje, pobune ili drugih krivičnih dela u skladu sa domaćim zakonima.

Protokol II i zaštita neboraca

Protokol II detaljnije razrađuje odredbu Zajedničkog člana 3 u kojoj se nalaže humani postupak i daje detaljniju listu mera kojima se u unutrašnjem oružanom sukobu štite civili. Iako ovde nisu navedene sve stavke, sledeći postupci, naredbe i akcije strogo su zabranjeni:

- ★ Naredbe da ne sme biti preživelih, slične pretnje borcima, ili tendencija da se čine dela u tom pogledu.
- ★ Nasilni postupci nad svim osobama, što podrazumeva i borce koji su zarobljeni, koji su se predali ili *hors de combat* (one koji nisu sposobni da nastave borbu).
- ★ Maltretiranje, bilo koji oblik telesnog kažnjavanja ili nekog drugog nasilnog ponašanja prema osobama u bilo kojim okolnostima.
- ★ Pljačkanje i uništavanje civilne imovine. Ova zabrana uvedena je s ciljem da civile poštedi maltretiranja usled uništavanja njihovih nekretnina i privatnog vlasništva: kuća, nameštaja, odeće, zaliha hrane, oruđa i tako dalje. Pod pljačkanjem se podrazumeva kako organizovani, tako i pojedinačni čin bez saglasnosti vojnih vlasti.¹⁶
- ★ Uzimanje talaca.¹⁷

16 ICRC, *Komentar*, Četvrta ženevska konvencija (ICRC, Ženeva 1958), str. 226.

17 *Komentar dopunskih protokola ICRC*, str. 874, definiše taoce kao osobe koje se bilo svojom voljom ili protiv nje nađu u rukama neprijatelja i čija sloboda, odnosno život zavise od pridržavanja naredbi neprijatelja i ugrožavanja bezbednosti njegovih oružanih snaga.

★ Sknavljenje leševa.¹⁸ Sknavljenje mrtvih nije dozvoljeno ni u jednom slučaju i u suprotnosti je s pravilima ratovanja.

Protokol II takođe navodi da deci treba obezbediti neophodnu negu i pomoć. U članu 4, paragraf 3, piše da deca koja nisu navršila petnaest godina života "neće biti regrutovana u oružane snage ili grupe".

Zaštita stanovništva

Razlika između civila i boraca ključna je u pravnim odredbama koje regulišu i unutrašnje i međunarodne oružane sukobe. U

Razlika između civila i boraca ključna je u pravnim odredbama koje regulišu i unutrašnje i međunarodne oružane sukobe.

slučaju unutrašnjeg oružanog sukoba, opšte govoreći, civil je svako lice koje nije član oružanih snaga i organizovane naoružane grupe na strani jedne od učesnica u sukobu. U skladu s tim, "stanovništvo čine sve

osobe koje ne učestvuju aktivno u neprijateljskim dejstvima".¹⁹

Pripadnici snaga srpske i jugoslovenske vlade, kao i borci na strani OVK-a, predstavljaju legitimne vojne ciljeve i podložni su pojedinačnim i kolektivnim napadima, sve dok ne postanu *hors de combat*, tj. dok se ne predaju, ili dok nisu ranjeni ili zarobljeni.²⁰

Policijci bez borbenih zaduženja nisu legitimni vojni ciljevi, kao što ni neki drugi vladini službenici, poput carinika, ne sme-

¹⁸ U članu 8. Protokola II stoji:

Kad god prilike dozvoljavaju, a naročito posle sukoba, preduzeće se sve moguće mere, bez odlaganja... traganje za mrtvima, sprečavanje da mrtvi budu opljačkani, kao i pokušaj da oni budu prikladno uklonjeni.

¹⁹ R. Goldman, "International Humanitarian Law and the Armed Conflicts in El Salvador and Nicaragua" ("Međunarodno humanitarno pravo i oružani sukobi u El Salvadoru i Nikaragvi"), *American University Journal of International Law and Policy*, 2. tom (1987), str. 553.

²⁰ Ranjen ili zarobljen borac je "van borbe" i kao takvom neophodno mu je pružiti zaštitu.

19. PRAVNE NORME U SUKOBU NA KOSOVU

ju da nose oružje.²¹ S druge strane, policajci s borbenim dužnostima predstavljaju legitiman vojni cilj i podložni su direktnom napadu.

Civili ne smeju biti meta pojedinačnih napada, pošto ne predstavljaju direktnu opasnost za suprotnu stranu.²² Termin "civil" takođe se odnosi na neke osobe koje su zaposlene u vojnom establišmentu a koje nisu pripadnici oružanih snaga, ali im pružaju pomoć.²³ Mada oni, kao civili, ne predstavljaju legitiman cilj, ova civilna lica u vojnoj službi ili oni koji indirektno pomažu borbama preuzimaju rizik da poginu ili budu ranjeni prilikom napada na legitimne vojne ciljeve, ukoliko su na samom vojnom cilju ili u njegovoj neposrednoj blizini.

Osim toga, obe strane mogu koristiti osobe zaposlene u civilnom sektoru kao borce. Ovi civili gube pravo na imunitet od napada sve dok su direktno uključeni u neprijateljska dejstva.²⁴ "Direktno učešće (u neprijateljskim dejstvima) podrazumeva delovanje u ratu koje svojom prirodom i ciljem može pričiniti stvarnu štetu ljudstvu i opremi neprijateljskih oružanih snaga", što uključuje i delovanje u cilju odbrane.²⁵

Termin "neprijateljska dejstva" ne odnosi se samo na period kada civilno lice koristi oružje, već i na vreme kada ga nosi, kao i na situacije u kojima obavlja neprijateljska dejstva ne koriste-

21 Izveštaj Radne gupe B, Committee I, 18. mart 1975. (CDDH/I/238/Rev.1 X,93) iz *The Law of Non International Armed Conflict*, (Dordrecht, Netherlands: Martinus Nijhoff, 1987), urednik Howard S. Levie, str. 67. Videti Rosario Conde "Policemen without Combat Duties: Illegitimate Targets of Direct Attack under Humanitarian Law" ("Policajci bez ratnih zaduženja: nelegitimne mete direktnih napada po odredbama humanitarnog prava"), seminarski rad (Njujork, Columbia Law School, 12. maj 1989).

22 M. Bothe, K. Partsch i W. Solf, *New Rules for Victims of Armed Conflicts: Commentary on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949*, (Hag, Martinus Nijhoff, 1982), str. 303.

23 Civilima se smatraju osobe "koje nisu direktno povezane s oružanim snagama, kao i oni koji se nalaze u pratnji oružanih snaga kojima ne pripadaju, poput civilnih lica koja opslužuju vojnu avijaciju, dobavljače, članove radnih grupa ili službi odgovornih za dobrobit oružanih snaga, pripadnike trgovačke mornarice ili civilnog vazduhoplovstva uključenih u prevoz vojnog sastava, zaliha... Civilni zaposleni u proizvodnji, distribuciji i skladištenju bojeve municije..." Ibid, str. 293-294.

24 Ibid., str. 303.

25 ICRC, *Komentar dopunskih protokola*, str. 619.

ći oružje.²⁶ Primeri su navedeni u priručniku za dejstva na terenu američke vojske, koji citira Međunarodni komitet Crvenog krsta (ICRC), i u kojem postoji lista neprijateljskog delovanja na kojoj su, između ostalog, i sledeća dejstva:

...sabotaža, uništavanje kanala komunikacije, namerno pogrešno navođenje trupa koje usmerava vodič i oslobađanje ratnih zarobljenika... Ove odredbe odnose se i na civile koji su članovi naoružane grupe, kao i na one koji obezbeđuju informacije o ciljevima na osnovu kojih se stupa u neposrednu akciju, kao što su izviđači i članovi osmatračkih timova na terenu. Ovo bi uključivalo pružanje direktne logistike jedinicama direktno uključenim u ratna dejstva, kao što je dostavljanje municije do linije vatre. S druge strane, civili koji pružaju samo indirektnu pomoć oružanim snagama, kao što su radnici u fabrikama namenskih sredstava ili oni uključeni u distribuciju i skladištenje vojnih zaliha u pozadini, ne predstavljaju direktnu opasnost za neprijatelja i shodno tome ne treba da budu izloženi namernim direktnim napadima.²⁷

Među osobama koje štiti Zajednički član 3 nalaze se svi pripadnici snaga obe vlade i OVK-a koji su se predali, koji su ranjeni, bolesni, nenaoružani ili zarobljeni. Oni su i bukvalno *hors de combat*, tj. nesposobni za borbu.

Određivanje vojnih ciljeva

Osnovna razlika između boraca i civila takođe se može primeniti na klasifikaciju legitimnih ciljeva napada. Da bi se smatrao legitimnim vojnim ciljem, objekat ili meta svojom prirodom, lokacijom, namenom ili korišćenjem mora efikasno doprinositi vojnoj akciji, a njegovo potpuno ili delimično uništenje, zauzimanje ili neutralizacija u uslovima koji vladaju u to vreme moraju pružiti neospornu vojnu prednost.²⁸

²⁶ ICRC, *Komentar dopunskih protokola*, str. 618-619. Ovo je šira definicija od "napada" i uključuje pripremu za borbena dejstva i povratak iz borbenih dejstava. Bothe, et. al, *New Rules for Victims of Armed Conflicts*, str. 303.

²⁷ Ibid., str. 303.

²⁸ Protokol I, član 52 (2).

19. PRAVNE NORME U SUKOBU NA KOSOVU

Legitimni vojni ciljevi su oružje boraca, konvoji, instalacije i zalihe. Osim toga:

...objekti koji se inače koriste u civilne svrhe, kao što su prebivalište, autobus, taksu vozilo, putnički aerodrom ili deo železničke trase mogu se smatrati vojnim ciljem ukoliko zadovoljavaju kriterijume (iz Protokola I, član 52(2)) povodom pitanja lokacije ili korišćenja.²⁹

Da bi se objekat proglasio legitimnim vojnim ciljem, 1) on mora efikasno da doprinosi neprijateljskim vojnim kapacitetima i aktivnostima, i 2) da njegovo potpuno ili delimično uništenje ili neutralizacija pružaju neospornu vojnu prednost u uslovima koji vladaju u to vreme.

Pravila ratovanja karakterišu sve objekte kao civilne ukoliko ne ispunjavaju kriterijume ovog dvostrukog testa. Za objekte koji se obično koriste u civilne svrhe, kao što su crkve, kuće i škole, pretpostavlja se da nisu vojni ciljevi. Ukoliko se oni koriste za neprijateljske vojne akcije, gube imunitet u slučaju direktnih napada. Ova pretpostavka o civilnim objektima ne odnosi se na objekte kao što su sistemi transporta i komunikacije koji se mogu koristiti u vojne svrhe. U tim situacijama, neophodno je primeniti prethodno pomenuti dvostruki test.

Napadač je dužan da preduzme sve "što je u njegovoj moći" da se uveri da napadnuti objekti nisu civilni. "Sve što je u njegovoj moći" znači "ono što je u praksi moguće, ako se uzmu u obzir sve okolnosti koje vladaju u tom trenutku, uključujući i one relevantne za uspeh vojnih operacija".³⁰

Zabrana nasumičnih napada i princip proporcionalnosti

Princip proporcionalnosti ograničava čak i napade na legitimne vojne ciljeve. Ovaj princip nalaže borcima da pažljivo biraju sredstva napada da bi izbegli ili umanjili civilne žrtve. Posebno se zabranjuje napad u kom bi očekivane usputne civilne žrtve bile nesrazmerno velike u poređenju s važnošću napadnutog ob-

29 Bothe, et. al, *New Rules for Victims of Armed Conflicts*, str. 306-307.

30 Ibid., str. 362.

jekta. Princip proporcionalnosti definisan je u Protokolu I, član 51 (5):

Između ostalih, sledeće vrste napada smatraju se izvršenim nasumično: (...)

(b) napad od kojeg se može očekivati da će izazvati usputne gubitke civilnih života, povrede civila, štete na civilnim objektima ili kombinaciju ovih dejstava, koja bi bila nesrazmerno velika u poređenju s konkretnom i neposrednom vojnom prednošću koja se predviđa.”

Ukoliko se može očekivati da će napad izazvati usputne civilne žrtve ili povrede civila, pre početka napada moraju biti ispunjena

Napadač mora da odustane od napada u kom bi očekivane usputne civilne žrtve bile nesrazmerno velike u poređenju s važnošću napadnutog objekta.

na dva uslova. Prvo, obavezna je “konkretna i direktna” vojna prednost. “Direktna” znači “bez neophodnog dodatnog spleta okolnosti... Dalekosežna prednost koja bi mogla da se ostvari u neodređenom periodu u budućnosti ne predstavlja razlog

kojim bi se opravdale civilne žrtve.”³¹

Stvaranje uslova “koji bi omogućili predaju, uz upotrebu sredstava napada koji dovode do usputne štete nanete stanovništvu”³² smatra se predelekim i nedovoljno vojno opravdanim da bi se kvalifikovalo kao “konkretna i direktna” vojna prednost. “Vojna prednost može biti osvojena samo na terenu i sastoji se od nanošenja gubitaka i slabljenja neprijateljskih oružanih sila.”³³

Drugi uslov principa proporcionalnosti jeste da očekivana šteta naneta stanovništvu i civilnim objektima nije u disproporciji, tj. nije “prekomerna” u poređenju s očekivanom “konkretnom i neospornom vojnom prednošću.”

31 Ibid., str. 365.

32 ICRC, *Komentar dopunskih protokola*, str. 685.

33 Ibid., str. 685. Kao što je prethodno navedeno, da bi predstavljao legitiman vojni cilj, objekat svojom prirodom, lokacijom, namenom i korišćenjem, mora da efikasno doprinosi vojnoj akciji ili vojnom potencijalu, i njegovo potpuno ili delimično uništenje i neutralizacija u uslovima koji vladaju u to vreme pružaju “određenu” vojnu prednost. Vidi Protokol I, član 52 (2) u kom je navedena ova definicija.

19. PRAVNE NORME U SUKOBU NA KOSOVU

Prekomerna šteta je relativan koncept. Na primer, prisustvo jednog vojnika na odsustvu u selu ne može služiti kao opravdanje da se uništi čitavo to selo. Ukoliko je rušenje nekog mosta od izuzetne važnosti za zaposedanje neke strateški važne zone, "podrazumeva se da neke kuće mogu biti pogođene, ali ne i da čitave stambene oblasti treba spraviti sa zemljom".³⁴ Ne postoji nijedno opravdanje za prekomerne civilne žrtve, bez obzira na to koliko je vojni cilj važan.³⁵

Nasumični napadi definisani su u Protokolu I, član 51(4), kao:

- a) napadi koji nisu usmereni na određeni vojni objekat;
- b) napadi prilikom kojih se primenjuje metod ili koristi sredstvo borbe koji ne mogu biti upravljani na određeni vojni objekat; ili
- c) napadi prilikom kojih se primenjuje metod ili koristi sredstvo borbe čije se dejstvo ne može ograničiti onako kako to zahteva Protokol; te, prema tome, u svakom takvom slučaju napadi su takve prirode da pogađaju vojne objekte i civile i civilne objekte bez razlike.

Zaštita civila od prinudnog premeštanja

Postoje samo dva izuzetka od zabrane premeštanja civila zbog ratnih dejstava: njihova bezbednost ili izričiti vojni razlozi. U članu 17 Protokola II stoji:

Ne može biti naređeno premeštanje stanovništva iz razloga u vezi sa sukobom ukoliko to ne zahtevaju razlozi bezbednosti tog stanovništva ili izričiti vojni razlozi. Ukoliko premeštanje mora da se desi, preduzeće se sve moguće mere kako bi stanovništvo moglo biti prihvaćeno pod zadovoljavajućim uslovima smeštaja, higijene i zaštite zdravlja, bezbednosti i ishrane.

Izraz "izričiti vojni razlozi" obično se odnosi na evakuacije zbog neposredne vojne operacije. Ova uslovna mera evakuacije

34 ICRC, *Komentar dopunskih protokola*, str. 684.

35 Ibid., str. 626.

primenjuje se kada je neka oblast u opasnosti zbog vojnih operacija ili kada postoji mogućnost intenzivnog bombardovanja. Primenjuje se i kada prisustvo zaštićenih osoba onemogućava

Premeštanje ili zarobljavanje civila samo zato da bi se uskratila socijalna baza neprijatelju nije ni u kakvoj vezi s bezbednošću civila.

vojne operacije. Brz povratak evakuisanih u njihove domove predviđen je onog trenutka kada se okončaju neprijateljska dejstva u toj oblasti. Vlasti koje nalože evakuaciju snose teret obaveze da obezbede da se prinud-

no premeštanje sprovede uz nabrojane uslove.

Premeštanje ili zarobljavanje civila samo zato da bi se uskratila socijalna baza neprijatelju nije ni u kakvoj vezi s bezbednošću civila. Ono se ne može opravdati "izričitim vojnim razlozima" koji zahtevaju "najpažljiviju procenu okolnosti koje vladaju u tom trenutku"³⁶ jer su to razlozi koji su veoma podložni zloupotrebi. U komentaru Protokola II ICRC-a navodi se:

Svakako, izričiti vojni razlozi ne mogu se pravdati političkim motivima. Na primer, nije dozvoljeno preseljavati populaciju da bi se uspostavila bolja kontrola nad pobunjenom etničkom grupom.³⁷

Masovna preseljenja ili premeštanja civila s ciljem da se neprijatelju uskratiti podrška naklonjenog stanovništva zabranjena su, jer su, kao takva, čisto politički motivisana.

Čak i da vlada može da dokaže da je premeštanje bilo neophodno, još uvek postoji obaveza da se preduzmu "sve moguće mere" da bi se stanovništvo prihvatilo "pod zadovoljavajućim uslovi- ma smeštaja, higijene i zaštite zdravlja, bezbednosti i ishrane".

Jugoslovensko zakonodavstvo

Po Saveznom ustavu Jugoslavije, usvojenom 1992, Jugoslavija je demokratska država "zasnovana na vladavini prava".³⁸ Četrdeset

³⁶ Ibid., str. 1472.

³⁷ Ibid.

³⁸ Ustav Savezne Republike Jugoslavije, Odeljak 1, član 9.

19. PRAVNE NORME U SUKOBU NA KOSOVU

devet članova u poglavlju koje se odnosi na prava i slobode garantuju svim jugoslovenskim građanima osnovna građanska i politička prava, kao što su pravo na slobodu govora, mišljenja i pravo na pošteno suđenje.

Jugoslovenski zakoni garantuju svim optuženicima pravo na sudski proces. Član 23 Saveznog ustava zabranjuje nezakonito lišavanje slobode i nalaže vlastima da lica koja su lišena slobode istovremeno upoznaju s

razlozima za hapšenje i omogućće im da uzmu branioca koga izaberu. Član 24 nalaže da licu koje je pritvoreno mora da se uruči obrazloženo rešenje naj-

docnije u roku od 24 časa od pritvaranja. Pritvor može trajati po odluci prvostepenog suda najduže tri meseca od dana pritvaranja. Ovaj rok se može odlukom višeg suda produžiti još za tri meseca. Član 25 zabranjuje nasilje, kao i svako iznuđivanje priznanja i izjava. Nasilje nad licima lišenim slobode je takođe krivično delo.

Član 11 iz Odeljka 1 Saveznog ustava garantuje prava nacionalnim manjinama "na očuvanje, razvoj i izražavanje njihove etničke, kulturne, jezičke i druge posebnosti, kao i na upotrebu nacionalnih simbola, u skladu s međunarodnim pravom". U članu 20 piše: "Građani su jednaki bez obzira na nacionalnu pripadnost, rasu, pol, jezik, veru, političko ili drugo uverenje, obrazovanje, socijalno poreklo, imovno stanje i drugo lično svojstvo."

Članovi 46 i 47 garantuju nacionalnim manjinama pravo na javno obaveštavanje i obrazovanje na svom jeziku, kao i pravo da osnivaju prosvetna i kulturna udruženja. S druge strane, član 48 ograničava slobodu udruženjima nacionalnih manjina na način koji se može široko i proizvoljno tumačiti.

Pripadnicima nacionalnih manjina jamči se pravo da uspostavljaju i održavaju nesmetane međusobne odnose u Saveznoj Republici Jugoslaviji i van njenih granica s pripadnicima svoje nacije u drugim državama i da učestvuju u međunarodnim nevladinim organizacijama, *ali ne na štetu Savezne Republike Jugoslavije ili republike članice.* (podvukao HRW)

Jugoslovenski ustav takođe garantuje da će vlada poštovati međunarodno pravo. U članu 10 stoji: "Savezna Republika Jugoslavija priznaje i jamči slobode i prava čoveka i građanina koje priznaje međunarodno pravo." U članu 16 dalje se kaže:

Savezna Republika Jugoslavija u dobroj veri ispunjava obaveze koje proizlaze iz međunarodnih ugovora u kojima je ona strana ugovornica. Međunarodni ugovori koji su potvrđeni i objavljeni u skladu s ustavom i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava sastavni su deo unutrašnjeg pravnog poretka.

Jugoslovensko pravo je veoma jasno i kada je u pitanju poštovanje međunarodnog humanitarnog prava boraca. Jugoslovenski zakon o odbrani, u članu 19, obavezuje vojnike na poštovanje međunarodnog prava u pogledu tretmana ranjenih i lica lišenih slobode, kao i civila. U ovom članu stoji:

Pripadnici Vojske Jugoslavije koji učestvuju u oružanoj borbi dužni su da se u svim okolnostima pridržavaju pravila međunarodnog ratnog prava i drugih pravila o humanom postupanju s ranjenicima i zarobljenicima i o zaštiti stanovništva.³⁹

Zakon o unutrašnjim poslovima Srbije na sličan način reguliše ponašanje policije. U članu 33 navodi se da su pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova dužni da izvršavaju sve naredbe koje im izda ministar ili nadređeni, "sa izuzetkom onih kojima se nalaže izvršenje čina koji predstavlja krivično delo".⁴⁰

39 Službeni list Savezne Republike Jugoslavije 43/94. Amandmani na ovaj zakon objavljeni su u Službenom listu 28/96.

40 Službeni glasnik Republike Srbije 44/91. Amandmani na ovaj zakon objavljeni su u službenim glasnicima 79/91 i 54/96.

Literatura

Human Rights Watch Reports on Kosovo

- Kosovo: Rape as a Weapon of "Ethnic Cleansing", 3/00
Civilian Deaths in the NATO Air Campaign, 2/00
A Village Destroyed: War Crimes in Kosovo, 10/99
Abuses Against Serbs & Roma in the New Kosovo, 8/99
"Ethnic Cleansing" in the Glogovac Municipality, 7/99
NATO's Use of Cluster Munitions, 5/99
Kosovo Flashes #1-50, 3-6/99
A Week of Terror in Drenica, 2/99
Detentions and Abuse in Kosovo, 12/98
Humanitarian Law Violations in Kosovo, 10/98
Persecution Persists: Human Rights Violations in Kosovo, 12/96
Human Rights Abuses of Non-Serbs in Kosovo, Sandzak & Vojvodina, 10/94
Open Wounds: Human Rights Abuses in Kosovo, 3/94
Abuses Continue in the Former Yugoslavia: Serbia, Montenegro & Bosnia-Herzegovina, 7/93
Human Rights Abuses in Kosovo, 10/92
Human Rights in a Dissolving Yugoslavia, 1/91
Yugoslavia: Crisis in Kosovo, 3/90

Other Reports on Kosovo

- American Association for the Advancement of Science (AAAS) and the Institute for Legal and Policy Studies, *Policy or Panic? The Flight of Ethnic Albanians from Kosovo, March-May 1999*, april 2000.
American Bar Association (CEELI program) and AAAS, *Political Killings in Kosovo/Kosovo*, septembar 2000.
American RadioWorks documentary, *Massacre at Cuska*, www.americanradioworks.org.
Amnesty International izveštaji dostupni su na www.amnesty.org.

- Balkan Human Rights Web Page, www.greekhelsinki.gr/.
- Bar Human Rights Committee of England and Wales, *Kosovo 2000: Justice, Not Revenge*, februar 2000.
- Council for the Defense of Human Rights and Freedoms, izveštaji su dostupni na ww.albanian.com/kmdlj/.
- European Roma Rights Center, *Roma in the Kosovo Conflict*, February 2000.
- Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, *Status of National Minorities in Kosovo*, May 1998.
- Humanitarian Law Center izveštaji dostupni su na www.hlc.org.yu.
- Independent International Commission on Kosovo, *The Kosovo Report*, oktobar 2000.
- International Crisis Group, *Reality Demands: Documenting Violations of International Humanitarian Law in Kosovo 1999*, jun 2000.
- International Crisis Group, *Kosovo Albanians in Serbian Prisons: Kosovo's Unfinished Business*, januar 2000.
- International Helsinki Federation, izveštaji su dostupni na www.ihf.hr.org.
- International Press Institute, *The Kosovo News and Propaganda War*, septembar 1999.
- Lawyers Committee for Human Rights, *Protection of Kosovar Refugees and Returnees: The Legal Principles*, jun 1999.
- Lawyers Committee for Human Rights, *Kosovo: Protection and Peace-Building—Protection of Refugees, Returnees, Internally Displaced Persons, and Minorities*, avgust 1999.
- Lawyers Committee for Human Rights, *A Fragile Peace: Laying the Foundations for Justice in Kosovo*, oktobar 1999.
- Medecins Sans Frontieres, *Kosovo: Accounts of a Deportation*, april 1999.
- Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), *Kosovo/Kosova: As Seen/As Told*, Paris I and II, decembar 1999.
- Physicians for Human Rights, *War Crimes in Kosovo: A Population-Based Assessment of Human Rights Violations Against Kosovar Albanians*, avgust 1999.
- Society for Threatened Peoples, *Kosovo: War, Expulsion, Massacres*, avgust 1999.
- United Nations High Commissioner for Refugees and OSCE, *Assessments of the Situation of Ethnic Minorities in Kosovo* (jul 1999, novembar 1999, februar 2000, jun 2000).

LITERATURA

- United Nations Special Rapporteur on the Situation of Human Rights in Bosnia and Herzegovina, the Republic of Croatia and the Federal Republic of Yugoslavia, *Periodic Report on the Situation of Human Rights in Bosnia and Herzegovina, the Republic of Croatia and the Federal Republic of Yugoslavia* (septembar 24, 1999) and *Addendum* (novembar 1, 1999).
- United States Department of State, *Ethnic Cleansing – An Accounting*, December, 1999, *Erasing History: Ethnic Cleansing in Kosovo*, maj 1999.
- United States Department of State, *Kosovo Judicial Assessment Mission Report*, april 2000.

Human Rights Watch
PO NAREĐENJU
Ratni zločini na Kosovu

Izdavač
Samizdat B92
www.b92.net/samizdat

Edicija Samizdat
Knjiga 31

Urednici
Veran Matić
Dejan Ilić

Stručna redakтура
Duška Anastasijević
Angelina Misina

Lektura
Lidija Kusovac

Korektura
Jelena Mitić

Grafičko oblikovanje
turBo

Korice
Olivera Batajić

Kompjuterska obrada
Radovan Galonja

Štampa
Standard 2, Beograd 2003

ISBN 86-7963-169-8

Objavljivanje ove knjige pomogao je
INSTITUT ZA OTVORENO DRUŠTVO iz Njujorka

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327.7/.8(497.115)

341.231.14(497.113)

323.28(497.115)

PO naređenju : ratni zločini na Kosovu /
Human Rights Watch ; s engleskog preveli
Jasmina Stanić ... [et al.]. – Beograd :
Samizdat B92, 2003 (Beograd : Standard 2).
– 620 str. ; 22 cm. – (Edicija Samizdat ; knj. 31)

Prevod dela: Under Orders : war crimes in Kosovo.
– Bibliografija: str. 615–617 i uz tekst.

ISBN 86-7963-169-8

1. Human Rights Watch

a) Kosovsko питање – Међународна заједница

b) Права човека – Кршење – Косово

c) Политичко насиље – Косово

COBISS-ID 104113420